

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 16

Sayı: 2

Aralık 2014

TRAKYA UNIVERSITY
JOURNAL OF SOCIAL SCIENCE

Volume: 16

No: 2

December 2014

ISSN 1305 -7766

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 16   Sayı: 2   Aralık 2014

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Sciences

Volume: 16   No: 2   December 2014

TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Dergisi
Cilt: 16 Sayı: 2 Aralık 2014

TRAKYA UNIVERSITY
Journal of Social Sciences
Volume: 16 Number: 2 December 2014

Dergi Sahibi / Owner

Trakya Üniversitesi Rektörlüğü
Sosyal Bilimler Enstitüsü Adına
Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Editör / Editor

Yrd. Doç. Dr. İbrahim COŞKUN

Dergi Yayın Kurulu / Editorial Board

Başkan / Chairman

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN

Üyeler / Members

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN
Prof. Süleyman Sırrı GÜNER
Prof. Dr. Ali İhsan ÖBEK
Doç. Dr. Ayhan GENÇLER
Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM
Yrd. Doç. Dr. İbrahim COŞKUN

Sayfa Tasarımı

Alev KARDEŞ

Kapak Dizaynı / Cover Design

Prof. Dr. Bünyamin ÖZGÜLTEKİN

İletişim Adresi/Address

T.C. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Balkan Yerleşkesi - Edirne / TÜRKİYE
Tel.-Faks: 0284 235 63 00-01
e-mail: trakyasobedergi@gmail.com

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi TÜBİTAK-ULAKBİM, EBSCO ve T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Veri Tabanı'nda indekslenmektedir.

Trakya University Journal of Social Science is indexed in the TUBITAK-ULAKBİM, EBSCO and Republic of Turkey Prime Ministry General Directorate of State Archives Database.

Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Uluslararası Hakemli Bir Dergidir.

Trakya University Journal of Social Science is the International Peer Reviewed Journal.

Baskı / Publishing

Trakya Üniversitesi Matbaası-Edirne Teknik Bilimler MYO-Sarayıcı
Yerleşkesi/EDİRNE
Trakya University Press-Edirne Vocational College of Technical Sciences-Sarayıcı
Campus/EDİRNE

ULUSLARARASI DANIŞMA KURULU

Assoc. Prof. Ali AKARCA
University of Chicago Illinois Prof.

Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. Dr. Ülker AKKUTAY
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. İlker ALP
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Sakarya Üniversitesi

Prof. Dr. Sudi APAK
Beykent Üniversitesi

Prof. Ezendu ARIWA
London Metropolitan University

Prof. Peter BALDWIN
University of California, Los Angeles

Prof. Dr. Şerif Ali BOZKAPLAN
Dokuz Eylül Üniversitesi

Prof. Dr. Şahamet BÜLBÜL
Marmara Üniversitesi

Prof. King-kok CHEUNG
University of California, Los Angeles

Prof. Dr. Berkan DEMİRAL
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Istanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Öner GÜNÇAVDI
Istanbul Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Selahattin GÜRİŞ
Marmara Üniversitesi

Prof. Foo-Nin HO
San Francisco State University

Prof. Philip T. HOFFMAN
California Institute of Technology

Prof. Dr. Dinçer KÖKSAL
Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi

Prof. Li Way LEE
Wayne State University

Prof. Robert MERVILLE
City University London

Prof. Elliot Y. NEAMAN
University of San Francisco

Prof. Dr. Nadir ÖCAL
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Assistant Prof. Berkay ÖZCAN
*The London School of Economics and
Political Science*

Prof. Dr. Necdet ÖZÇAKAR
Istanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN
Istanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN
Erciyes Üniversitesi

Prof. Barry RIDER
Cambridge University

Assoc. Prof. Hülya K. K. ERASLAN
Johns Hopkins University

Prof. Dr. Hüseyin SARIOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Atilla SAĞLAM
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Burak SALTOĞLU
Boğaziçi Üniversitesi

Prof. Dr. Bedriye SARAÇOĞLU
Gazi Üniversitesi

Prof. Dr. Seval KARDEŞ SELİMOĞLU
Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. İbrahim SEZGİN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet SINAV
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Ovidiu STOICA
*Alexandru Ioan Cuza" University of Iaşi,
România*

Prof. Dr. Aysit TANSEL
Orta Doğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL
*Mimar Sinan Güzel Sanatlar
Üniversitesi*

Prof. Dr. Belma TUĞRUL
Hacettepe Üniversitesi

Prof. Tunay I. TUNCA
Stanford University

Prof. Dr. Sibel TURAN
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Münevver TURANLI
İstanbul Ticaret Üniversitesi

Prof. Dr. Sadi UZUNOĞLU
Trakya Üniversitesi

Prof. Dr. Maria Stella VETTORI
University of South Africa

Prof. Dr. N. İvanoviç YEGOROV
Chuvash Institute of Social Sciences

Prof. Dr. Aslı YÜKSEL MERMÖD
Marmara Üniversitesi

BU SAYININ HAKEMLERİ (Unvan ve soyisim alfabetik sırasına göre verilmiştir.)

Prof. Dr. Gıyaseddin AYTAŞ <i>Gazi Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Levent ŞAHİN <i>İstanbul Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Emrah CENGİZ <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Ayhan UÇAK <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ali COŞKUN <i>Marmara Üniversitesi</i>	Doç. Dr. Kürşad YILMAZ <i>Dumlupınar Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Özcan ERTUNA <i>İstanbul Aydın Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Ruken ASLAN <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Yeşim FAZİLOĞLU <i>Trakya Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Akın ARABOĞLU <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Nalan GÜREL <i>Marmara Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. İbrahim COŞKUN <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Ali Kemal GÜRBÜZ <i>Balıkesir Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Murat ÇİFTÇİ <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Zekai ÖZDEMİR <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Hasan DEMİROĞLU <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Veysel ULUSOY <i>Gazi Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Şükrü Öner DİNÇ <i>Trakya Üniversitesi</i>
Prof. Dr. Mualla YÜCEL <i>İstanbul Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Şahin DÜNDAR <i>Trakya Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Bilgin AYDIN <i>İstanbul Medeniyet Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Harun ER <i>Bartın Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Turhan ÇETİN <i>Gazi Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Funda GEZGİN <i>TOBB Ekonomi ve Teknik Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Hakan DÜNDAR <i>Kırıkkale Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Tuncay ÖZTÜRK <i>Trakya Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ufuk KARAKUŞ <i>Gazi Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Nihat ŞİMŞEK <i>Gaziantep Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ali MEYDAN <i>Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Gökhan ILGAZ <i>Trakya Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Sabri SİDEKLİ <i>Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Aziz TEKDEMİR <i>Trakya Üniversitesi</i>
Doç. Dr. Ferhat Kamil SATICI <i>Mardin Artuklu Üniversitesi</i>	Yrd. Doç. Dr. Suat YAPALAK <i>Trakya Üniversitesi</i>
	Yrd. Doç. Dr. Bülent YILDIRIM <i>Trakya Üniversitesi</i>

İÇİNDEKİLER

- Ramazan KURTOĞLU* (1-25)
DAVRANIŞ EKONOMİSİ VE NÖRO FİNANS
- Oğuzhan BATI* (27-38)
TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ETKİSİ KONUSUNDA BİR ALAN ARAŞTIRMASI
- Ayşen HİÇ GENCER, Özlen HİÇ BİROL* (39-63)
YENİ KEYNESGİL İKTİSAT VE POST-KEYNESGİL İKTİSAT: GÜNÜMÜZ İÇİN GECERLİLİKLERİ
- Levent AKSU* (65-98)
TÜRKİYE'DE KAMU MALİYESİ POLİTİKALARININ İKTİSADİ BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ
- Kaya GÖKTEPE* (99-123)
TÜRKİYE TRAKYA'SINDA NÜFUS VE İSKÂN POLİTİLERİ
- Barbora TEMEL* (125-136)
DAVID HOCKNEY'İN SANATINDA ANA BAŞLIKLAR
- Süleyman KAHRAMAN, Şenay Bulut PEDÜK* (137-150)
6, 7 VE 8. SINIF ÜSTÜN YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN MÜKEMMELLİYETÇİLİK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ
- Nimet AÇAR, Ayşe AKYOL, Selin KÜÇÜKKANCABAŞ* (151-162)
MARKETING HIGHER EDUCATION IN TURKEY: A MULTIDIMENSIONAL SCALING (MDS) ANALYSIS APPROACH
- Soner ALADAĞ, Eyüp YILMAZ* (163-176)
KAVRAMSAL DEĞİŞİM METİNLERİNİN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL BİLGİLER DERSİNDEKİ KAVRAM YANILGILARINI GİDERMEYE ETKİSİ
- Gözde SAZAK* (177-198)
PETERBURG ERMİTAJ DEVLET MÜZESİNDEKİ DOĞU AVRUPA TÜRK BAKİYELERİNDEN İDİL-BULGAR TÜRKLERİNE AİT ESERLERİN İNCELEMESİ
- Elif ALADAĞ, Dilek AKKAYA, Gülay ŞENSÖZ* (199-217)
SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETİMİNDE SANAL MÜZE KULLANIMININ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ
- Seda YILMAZ VURGUN* (219-232)
TÜRKİSTAN'DA CEDİTÇİLİK HAREKETİNİN ETKİSİNDE TİYATRO

- Zafer TANGÜLÜ, Ayşe TOSUN, Burcu KOCABIYIK* (233-245)
**ORTAOKUL 8. SINIF İNKILÂP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK KONULARININ
ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLARIN SOSYAL BİLGİLER
ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ**
- Hakan KOÇ, Erkan YEŞİLTAS* (247-257)
**İNTERAKTİF HARİTA SINAVLARININ ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK
BAŞARISINA ETKİSİ**
- Kürşat HACİTAHİROĞLU* (259-284)
KÜRESELLEŞMENİN SİYASAL ETKİLERİ GÖÇ ve UKRAYNA-RUSYA KRİZİ
- Mustafa SARI* (285-298)
GORİ-GÜRCİSTAN DEPREMİ (1920)
- Serkan SARIKAYA, Sancar TUNALI* (299-313)
**BELA BARTOK'UN ÇAĞDAŞ TÜRK MÜZİĞİNE KATKILARININ
İNCELENMESİ**
- Cumhur ŞAHİN, Kutluk Kağan SÜMER* (315-338)
**GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE BORSALARI İLE TÜRK BORSASI
ARASINDA ETKİLEŞİME YÖNELİK BİR İNCELEME**
- Ertan Yesari HASTÜRK, İlker USTA* (339-353)
**STATIC ANTHROPOMETRIC CHARACTERISTICS OF TURKISH PRIMARY
SCHOOL CHILDREN: THE CASE OF ANKARA**
- Zafer ŞAFAK* (355-367)
**AN OUTLOOK ON POSTCOLONIALISM THROUGH THE ETHOS OF
ORIENTALISM BY EDWARD SAID**
- Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri* (369-376)

DAVRANIŞ EKONOMİSİ VE NÖRO-FİNANS

Ramazan Kurtoğlu*

ÖZET

Giderek artan negatif küreselleşme ve neo-liberalizmin merkeze koyduğu bireycilik, maksimum kar anlayışı ve hala bir çare bulunamayan 2008'deki mali ve ekonomik kriz. Başta ABD ve Avrupa olmak üzere yeryüzünde çok ciddi tepkilere ve psikolojik faktörlere etki etmiştir. Bu gelişmeler ekonomi teorilerindeki paradigmayı değiştirecektir. Yeni ekonomi ve finansal kararlarda, hadisenin davranışsal, psikolojik ve nörolojik tarafının önemini daha da artıracaktır. Kısaca ekonomi biliminin çehresi 21. yüzyılın ilk çeyreğinde önemli ölçüde değişecek gibi görünüyor.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, neo-liberalizm, bireycilik, maksimum kar, kriz, davranışsal, nörolojik, paradigma, yeni ekonomi.

BEHAVIORAL ECONOMICS AND NEURO-FINANCE

ABSTRACT

Ever-increasing negative globalization and individualism that neoliberalism produced, maximum profit comprehension and the economic crises in 2008 that could not be obviated. It affected some very serious reactions and psychological factors in the world starting with USA and Europe. These progresses will change the paradigms in economy theories. This will increase the importance of the behavioral, psychological and neurological parts of the case in economy and financial decisions. Briefly, it seems like the countenance of the economy science will change dramatically in the first quarter of 21st century.

Keywords: Globalization, neoliberalism, individualism, maximum profit, crises, behavioral, neurological, paradigm, new economy

1-GİRİŞ

Serbest Piyasanın Olduğu Ama Serbest Dünyanın Olmadığı Bir Düzen

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki fertlerin şuuraltı düzeyindeki önyargılı veya taraflı düşünme eğilimleri aynı çizgiye geldiğinde bir farklılık kırılması yaşanıyor ve piyasa fiyatları birdenbire öngörülebilir hale geliyor.¹

Eylül 2008'de patlak veren ve ABD'den Avrupa'ya bütün dünyayı etkisi altına alan ekonomik-finansal kriz çok ciddi tepkilere ve psikolojik faktörlere etki etmiştir. 21. yüzyıl artan negatif küreselleşme ve neo-liberal kapitalizmin merkeze koyduğu bireycilik, önce

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, İİBF, e-posta: ramazankurtoğlu@aydin.edu.tr

¹ Richard L. Peterson, "Aklın Para Üzerindeki Gücü-Karar Anı", Türkçesi: Caran Feyyat, Scala Yayıncılık, İstanbul 2012, s. 417.

ben anlayışı, sadece para merkezli düşünen ve insani değerleri hiçe sayan maksimum kâr mantığı, internet gibi faktörler, yüz yıllık paradigmayı değiştirerek, liberal politikalar eşliğinde, Adam Smith'ten bu tarafa belki de çağın en bencil toplumunu –insanlığını oluşturarak yeni bir paradigmaya sebep olacak ve böylelikle eski kanaatkâr toplum (mesela, Türk toplumu) yerini daha çok gelir isteyen bir toplum psikolojisine bırakacaktır. Bu durum ise ekonomi ve finansman kararlarında hadisenin davranışsal, psikolojik, nörolojik tarafının önemini daha da artıracaktır.

Eylül 2008 krizinden bu tarafa üzerinde durulması gereken ana husus; bilimsel devrimlerin, ekonomi biliminin çehresini değiştirmesi ve böylelikle yeni bir paradigmaya doğru kaydırmasıdır.

Yeni ekonomik dönem, para ve finansal sermaye piyasalarının giderek ivmesini daha da artıracığı, birbirine entegre bir görünüm sergileyecektir. Bu durum, çözülmesi zor, çok daha kompleks ve bilginin en önemli çıktısı olacağı bir yapıdadır. Yeni ekonomik dönem, sanayi devriminden beri kabul gören geleneksel metotlarını farklılaştırmış ve günümüzün yeni bir bakış açısını ve yeni ekonometrik, davranışsal parametre üzerine oturan boyutunu kazandırmıştır.

Kuantum ve davranışsal ekonomi, nöro-finansın getirdiği yeni bakış açısı neo-liberal kapitalizmin artık kabul ettiği kaos teoremi ve kelebek etkisi gibi teoremler küresel ekonomi ve küresel finans sistemini yeniden şekillendirip yeni bir yapıya evrilmesine yol açacaktır.

Davranış ekonomisi ve finansı, nöro-finans yeni dönem ekonomisinin teorilerinin getirdiği nihai noktalar. Temelinde dini inanç, felsefe, psikoloji, nöro-kimya, nöroloji ve nöro-kuantoloji yer almaktadır. Artık ekonomi ve finansal kararlar davranış finansı ve nöro-finans ile laboratuvara girmiştir.

67 yıl önce, Bretton Woods Antlaşması'yla altına dönüştürülebilir tek para biriminin ABD doları olması ve diğer ülke para birimlerinin değerlerinin dolara endeksli olmasına karar verilmesiyle, dünyanın rezerv para birimi olan Amerikan doları; Eylül 2008 küresel krizinin baş göstermesiyle, devletin ekonomideki rolünden, iktisat teorilerine kadar pek çok yapı ve kurum tarafından sorgulanmaya başlamış, krizden çıkış için ABD hükümetinin finansal kurtarma ve teşvik paketleri adı altında milyarlarca dolar dağıtması, doların diğer para birimleri karşısında değer kaybetmesine sebep olmuştur.²

Buradaki temel paradoks, aslında homo economic usun mental muhasebesinin içerisinde yaşadığı topluma ait kaotik şartların çevresinde kararlarını sürekli bir biçimde etkilemekte olan fraktalların ve en önemlisi biyolojik ve psikolojik gerçekliklerinin göz ardı edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.³

Nitekim psikoloji bilimi insan ögesinin davranış biçimlerini ve davranışlarına yön veren temel unsurları kendisine konu edinmekte; ekonomi bilimi ise bu söz konusu olan insan davranışlarından “ekonomik davranış”, “finansal davranış” kapsamına giren

² A. Ünal, Ü. Övenç, “Bir Rezerv Para Birimi Olarak Dolar: Dünün, Bugünü, Yarını”, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Derneği, 2009, s. 4.

³ Haldun Soydal, Yeni Ekonomi-Kuantum Nöro-ekonomi, s. 97.

faaliyetlerini; bir başka söyleyiş ile fertlerin ekonomik ve finansal kararları ve bu kararların sebeplerini kendine konu edinmektedir. Dolayısıyla ekonomi ile psikoloji bilimleri arasında doğrudan bir ilişki olduğunu söylemek yanlış değildir.⁴

Öte yandan ihmal edilen diğer paradoksal değişkenleri ve etkenleri analize dâhil etmede ise fertlerin beyin ağlarındaki nörolojik dalgalanma ve aktivitelerini, aldıkları kararların biyolojik temellerini somut veriler ile ortaya koymaya çalışan nöro-ekonomi bilimi devreye girmekte ve bu aşımazın kilit noktasını oluşturmaktadır.⁵

Neo-klasik iktisat ekolünün 20.yüzyılda iktisat bilimine hakim olmasıyla birlikte iktisadi analizlerdeki psikoloji biliminin izdüşümlerinin azaldığını ve neo-liberalizm akımıyla birlikte tamamen ortadan kalktığını görüyoruz. Fizik, matematik ve mühendislik bilimleriyle işbirliği kurulmaya çalışılan ekonomi yazının da psikoloji, sosyoloji ve nöroloji bilimleri dışlanmıştı. Neo-klasiklerin ekonomi bilimine en büyük katkıları “marjinal fayda” olmuş olup “hedonist psikoloji” varsayımları çerçevesinde geliştirilen psikoloji-iktisat sentezine bir örnektir.

Mikro ekonomik birimlerde yapılan analizlerin yanında, makro boyutta da psikoloji biliminden faydalandığı görülüyor. Mesela, para yanılgısı-miktar teorisi paradoksunu inceleyerek, algı ve yanılgı kavramlarına ilk kez değinmiş olan Irving Fisher⁶ ve fertlerin spekülasyon vb. psikolojik güdüleri doğrultusundaki tercihlerinin, makro ekonomide meydana getirdiği izdüşümleri John Maynard Keynes, incelemiş olup, psikoloji bilimini iktisadi analizlerine dahil etmiştir.

Keynes’ten sonra ekonomik teorilerdeki ana akım rasyonelite olmuş, Paul Samuelson ile zirve yapan “paretocu dönüşüm” neticesinde rasyonel seçimler prensibi iktisat teorilerinin temelini oluştururken psikolojik gerçeklikler ekonomik analizlerden elimine edilmiştir.

İkinci Dünya Harbi’nden sonra 1950’lere ulaşıldığında ise rasyonel seçim teorisi risk ve belirsizlik alanlarına mevzu olmaya başlamıştır. Mikro temelli ve rasyonel beklentiler literatürü, ampirik ve psikolojik temelli Keynesyen makro ekonomik kabullerin yerini almıştır.⁷

Artık iyice açığa çıkmıştır ki neo-klasiklerin iddia ettiği gibi bireyler rasyonel davranış göstermemektedir. En iyi ihtimalle bu durum “sınırlı rasyonellik” olarak kabul edilebilir. Zira fertler kararlarında her daim akılcı değil, aksine genellikle hissi ve tecrübelerindeki doğrultuda davranışlar sergilemektedirler. İnsanlar çok sayıdaki ve çok çeşitli uyarıcıların etkisi altında, adeta tam bir alıcı istasyonu gibi işlev görmektedirler. Araştırmalar gösteriyor ki bireyler ekonomik hadiseler karşısında çoğu zaman rasyonel hareket etmemektedirler. Ekonomik ve finansal karar alma aşamasında etkisi altında kaldıkları çok çeşitli uyarıcı ve değişkene karşı birbirinden farklı biçimde veya bazı

⁴ M. Rabin, “Psychology and Economics”, journal of Economic Literature, Volume 36, 1998, s. 15.

⁵ Haldun Soydal, a. g. e., s. 87.

⁶ Hülya Eser ve Toigonbaeva, Davletkan, “Psikoloji ve İktisadın Birleşimi, Davranışsal İktisat”, Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Araştırma Yayınları, İstanbul 2010, s. 8.

⁷ L. Bruni ve R. Sugden, “The Road not Taken: How Psychology Was Removed From Economics and How It Might Be Brought Back”, The Economic Journal, Haziran 2007.

hallerde aynı olaya sadece kendi içsel mantalları doğrultusunda farklı zamanlarda farklı tepkiler de ortaya koyabilmektedirler.

Nöro ekonomik deney ve araştırmalar sonucunda görüldü ki fertlerin mental hafızalarına kaydetmiş oldukları mental muhasebeleri ile hareket ettikleri, bunu yaparken de sınırlı bir rasyonelite ile davrandıkları ve hatta bazı hallerde irrasyonel bile davrandıkları ortaya konulmaktadır.⁸ Bireylerin ekonomik ve finansal kararlarında tahmin edilenden daha fazla irrasyonel davrandığına dair pek çok çalışmadan biri Dan Ariely tarafından yazılan “Predictably Irrational – The Hidden Forces that Shape Our Decisions”⁹ adlı eseridir.

Bireyler, nesnelere bir değer atfederken veya zihninde bir şeyin kıymetini tespit ederken, nesnelere sık sık mantıksız temellere dayanan garip şekillerde kategorize etmekte ve davranışları üzerinde bu kategorizasyonun etkili olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰ Bir başka ifade ile fertlerin eski hesapları zihinlerinde yer etmiş olup karar verme aşamasında ekonomik finansal tercih yapmakla karşı karşıya kalan kişiler, bu bilgileri hafızasından geri çağırıp kullanırlar.¹¹

Mental muhasebe nedir? Bireylerin ve hane halkının bilişsel süreçler ışığında değerlendirme organize etme gibi finansal faaliyetlerine mental muhasebe denmektedir.¹² Bir başka tanımla mental muhasebe, fertlerin dünyaları ayrı ayrı zihinsel hesaplara göre organize etme eğiliminin adıdır.¹³

Mental muhasebe ile beraber diğer “aşırı güven”, aşırı iyimserlik, çerçeveleme” vb. psikolojik önyargıların birleşimi, riskin yanlış algılanmasına ve sonuçta alınan ekonomik kararlarda, bireylerin yüksek risklere, düşük kazançlara ve hatta kayıplara maruz kalmalarına sebep olabilmektedir.¹⁴ Diğer taraftan piyasaların ve bireylerin bu psikolojik önyargılarının farkında olan gerçek veya tüzel piyasa profesyonellerince, kolaylıkla manipüle edilebildikleri, edilebilecekleri ileri sürülmektedir.¹⁵ Nitekim Eylül 2008 krizine giden süreçte manipülasyonun küresel boyutta gerçekleştirildiği iddiaları vardır.¹⁶

Bir başka husus, ferdi psikoloji ekolünün kurucusu Alfred Adler’e göre, hatıraların kişilerin bugünkü davranışlarına etkisi önemli olup bireyler geçmişte yaşadıkları önemli hadiseleri yorumlarlar ve şahsiyetleri bu yorumların tesiri altında şekillenir.¹⁷

⁸ Haldun Soydal, a. g. e., s. 91.

⁹ Dan Ariely, “Predictably Irrational – The Hidden Forces that Shape Our Decisions”, Harper Collins, New York, 2008.

¹⁰ H. Usul, “Mental Muhasebe-Rasyonelite ve Mantık Yanılgıları”, SOBE Dergisi, Sayı 4-5, Eylül 2006, Nisan 2007.

¹¹ R. Thaler, “Mental Accounting and Consumer Choice”, Marketing Science, Cilt 4, Sayı: 3, 1985.

¹² R. Thaler, “Mental Accounting Matters”, Journal of Behavioral Decision Making, Cilt 12, 1999, s. 183.

¹³ M. B. Karan, “Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi”, Gazi Kitabevi, Ankara 2001, s. 178.

¹⁴ S. Döm, “Yatırım Psikolojisi, Değişim Yayınları, İstanbul 2003, s. 118.

¹⁵ S.Y. Kandır, “Türkiye’de Yatırım Duyarlılığının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi”, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana, Mayıs 2006, s. 17-20.

¹⁶ Inside Job, ve Free Fall DVD Film.

¹⁷ Ü. Çalık ve G. Düzü, “İktisat ve Psikoloji”, Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ISSN: 1694-528X, Sayı 18, 2009, s. 11.

Risk algılaması, belirsizlik şartlarında karar alma, beklenen fayda, periyodlar arası (dönemler arası) seçim rasyonellik vb. konuların ele alındığı davranışsal ekonomi Wagner tarafından; “ekonomik karar alma sürecinde, bilişsel bilimin uygulanması” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁸ Wagner’in davranış ekonomisini bu şekilde tarif etmesinin temel sebebi; davranışsal iktisat teorilerini etkileyen psikoloji bilim dalının bilişsel (cognitive) dal olmasıdır. Bu haliyle oyun teorisi, ekonomik güven, alturizm vb. alt kategorilere sahip olan davranış ekonomisi¹⁹ nöro ekonomi ve deneysel iktisada da kaynaklık etmektedir. İktisadi ve finansal analizlere insana ait sosyo-psikolojik unsurların dâhil edilmesini öngören davranış ekonomisi ile daha gerçekçi temellere oturtulmaya başlanan iktisat teorilerini açıklayıcı ve kabul edilebilir gücü artmaktadır.²⁰

Davranış ekonomisi teori ve modellerinin test edilmesi hallerine deneysel iktisat denir. Deneysel ekonomi, kısmen kontrol edilebilen laboratuvar ortamında karşılıklı etkileşen bireylerin karar ve davranışlarını inceler.²¹

Nöro ekonomi alanında yapılan araştırmalar, insan davranışının tek bir süreç tarafından değil, birbiriyle sürekli etkileşim halindeki çeşitli alt süreçler tarafından belirlendiğini ortaya koymaktadır.²²

Nöro ekonomi çalışmalarının bulguları; duyguların ekonomik, finansal karar ve tercihlerde oldukça etkili olduğunu göstermektedir. Nöro ekonomi ve nöro finans bulgulara göre ekonomik ve finansal karar süreçlerine beynin değişik bölgelerinin katıldığı tespit edilmiştir.

Araştırmacılar insan beynini ve ruhunu daha iyi anlamaya başladıkça, bireylerin parayla alakalı nasıl iyi ve kötü kararlar alabildikleri hususunda da bazı sürpriz ve önemli bulgular ortaya çıkıyor. Nöro bilimin finansal yatırım faaliyetlerine uygulanmasına yönelik bir çalışma sahası olan nöro finans birkaç bilim dalını kapsıyor. Finans, psikoloji, ekonomi ve nörobilim uzmanları, fertlerin yanlış veya uygun olmayan kararları nasıl oldukları gibi bazı genel sorulara cevap arıyorlar. Dahası klinik psikologların, psikiyatristlerinin ve nörologların son araştırmaları sayesinde, bazı “nöral” (sinirsel) önyargı eğilimlerinin terapi teknikleriyle düzeltilebileceğine şahit oluyoruz.

2. “Rasyonel İnsan” ve “Görünmeyen El” Var mı?

Matematik mi Psikoloji mi?

Long-Term Capital Management (LTCM), John Meriwether tarafından kurulmuş Şubat 1994’te tarihin o güne kadar gördüğü en itibarlı hedge fonu faaliyetine başlamıştı. Meriwether’in genelde traderları mahveden iki duyguyu, korku ve açgözlülüğü kontrol altında tutmak konusunda derin bir yeteneği vardı. Bu durum onu büyük bir hırsla bireysel

¹⁸ E. Angner ve George Loewenstein, “Behavioral Economics, 2006, s. 2.

¹⁹ Hülya Eser ve Davletkan Toigonbaeva, a. g. e., s. 14.

²⁰ A. Otto, M. C., “The Economic Psychology of Adolescent Saving”, University of Exeter, Doktora Tezi, Aralık 2009, s. 14.

²¹ M. Baç, “İktisadi Analizin Disiplinlerarası Uygulamalarında Durum ve Öngörüler”, Sabancı Üniversitesi, 2007, s. 20.

²² A. Sanfey, G. Loewenstein ve diğerleri, “Neuroeconomics: Cross-Currents in Research on Decision-Making”, Trends in Cognitive Sciences, 10: 3, 2006, s. 109-116.

menfaatlerin peşinde koşan herhangi biri kadar soylu kılmaktaydı.²³ LTCM'nin ortakları arasında parlak akademisyenler ve başarılarıyla meşhur olmuş traderlar mevcuttu. Mesela ortaklardan Myron S. Scholes ve Robert C Merton, Nobel ödülü kazanmış iki iktisatçıydı. Menkul kıymetlerin gerçek değerini ve makasları belirlemek için matematikten faydalanan şirket uzmanları, uyguladıkları modeller yanlış fiyatlama gösterdiğinde ise zaman içinde gerçeğe döneceğine başta Meriwetter olmak üzere şirket ortakları inanırdı. LTCM'nin lansmanında bütün zamanların en yüksek mablağı olan 1.25 milyar toplanarak rekor kırmıştı. LTCM, sektör ortalamasının üzerinde, getirilerin % 25'ini komisyon olarak alıyordu. 1994'te fon kurulurken yatırılan bir dolar Nisan 1998'de komisyonlar düşüldükten sonra, net 2.85 dolar değerindeydi. Diğer traderlar LTCM'nin stratejilerini çözdükçe, onların hırs ve açgözlülükleri arttı ve daha büyük riskler alıp pozisyonlarını daha geniş bir alana yaydılar. Eylül 1998'de beş ay gibi bir süre içinde LTCM varlıklarının % 90'ını kaybetti ve toplamda 1.3 trilyon dolar gibi bir pozisyonla battı. Wall Street'in "ekeleri" ve FED "bankaya hücum" hareketini tetiklememesi için "kelebek etkisini" önlemek gayesiyle yaklaşık üç milyar dolarlık bir "piyasayı kurtarma" harcaması yaptılar. LTCM'nin çöküşü küresel finansal sistemin nerdeyse yerle bir olmasına yol açıyordu.²⁴

Gerek Wall Street çevrelerinde gerek basında yer alan haberlere göre LTCM ile ilgili haber ve yorumlar, bu hızlı çöküşün temelinde psikolojik sebeplerin yer aldığını ortaya koyuyordu. Birkaç yıl süren başarı, hırs ve açgözlülük, kibir ve azamet ortakların karar alma sistemine bir virüs gibi bulaşmış iletişimlerini bozmuştu. Matematiksel deha yatırım yönetiminde kısa vadede iyi performans getirebilirdi; ancak duygusal zekânın ikamesi değildi, psikolojik halet-i ruhiyenin yerine de geçemezdi.²⁵ Görülüyor ki "para tehlikede olduğunda duygular kolayca mantığın önüne geçiyor."

Finans tarihindeki batışlar gösteriyor ki, piyasa çılgınlıklarının odağı değişse de spekülâtorlerin psikolojisinin yüzyıllar boyunca belirgin biçimde aynı kaldığı görülüyor. Nitekim 1860'ları saran gümüş hummasında müthiş bir servet elde eden Samuel Clemens'ten (bilinen meşhur adıyla Mark Twain) ünlü bilim adamı Sir Isaac Newton'un South Seas (Güney Denizi) balonu patladığında başına gelenlere veya Hollanda'daki "lale soğanı" çılgınlığına, hasılı finansın bilinen 800 yıllık tarihinde;

- a- Bilimsel deha (Newton örneğinde)
- b- Yaratıcılık ve beceri (Clemens örneğinde)
- c- Matematik zekâsı ve Nobel ödülleri (LTCM örneği)
- d- Zevk coşkusu (lale soğanı örneği)

Finansal yatırım başarısızlıklarına karşı koruyucu duvar oluşturmuyor. Üstelik coşkulu övgüler ve başarı, fiili yatırım başarısını engelleyebiliyor. Yukarıdaki örneklerde olayın kahramanlarının ortak özelliği, uyarıcı sinyaller kendini gösterdiğinde dahi kendi

²³ M. Lewis, "Liar's Poker", Penguin, New York, 1990, s. 15.

²⁴ R. Loewenstein, "When Genius Failed: The Rise and Fall of Long Term Capital Management", Random House, New York, 2000.

²⁵ Richard L. Peterson, a. g. e, s. 29.

görüşlerine aşırı güvenmeye devam etmişler, riskleri görmezlikten gelmişler.²⁶ Burada davranış ekonomisi ve nörofinansın önemi ortaya çıkıyor.

North American Securities Administrators Association (NASAA) Türkçe karşılığı Kuzey Amerika Menkul Kıymet Yöneticileri Birliği desteğinde 1998 yılında yapılan bir araştırmaya göre, rastgele seçilmiş 26 adet günlük işlem hesabı incelenmişti. 1998’de günlük işlemler için mükemmel bir yıl olmuştu. Ancak incelemeye alınan 26 hesaptan % 70’i (18 hesap) para kaybetmişti. Rapora göre daha da can sıkıcı olanı bu 18 hesabın hepsi de % 100 “yıkım riski” ile gerçekleşmişti. Yıkım riski, bir hesabın değerlerindeki dalgalanmalar temelinde, bir sonraki sene boyunca iflas etme ihtimalidir. Öte yandan 26 hesabın sadece üçü kısa vadede kârlı alım-satımlar imkânı göstermişti.²⁷

Raporda dahası da vardı. Çoğu yatırımcının kârını sınırladığını ve zararının büyümesine seyirci kaldığı sonucuna ulaşıyor ve “bunun sıfırı tüketmenin yüzde 100 garantili yolu olduğuna” dikkat çekiyordu.²⁸

ABD’nin en büyük perakende döviz dehaları olan Foreign Exchange Capital Markets (FXCM) Yönetim Kurulu Başkanı Drew Niv 2005 yılında şöyle diyor: “Dövizde günlük işlem yapan traderların % 15’i kârlıysa şaşarım.”²⁹ Yani kısa vadeli döviz traderları da günlük traderlar gibi para kaybediyorlar. Araştırmacılar şu sonuca ulaşmışlar: “Hisse senetlerinde aşırı al-sat ve eşlik eden işlem maliyetleri performansın zayıflamasında etkili oluyor.”

1975-1994 yılları arasında yatırım fonlarının performansını inceleyen bir araştırma sonucu, yatırım fonlarının, net kazanç düzeyinde piyasa endekslerinin % 1 altında kaldıklarını gösteriyor.³⁰ Yatırım fonu yöneticilerinin kararları şuuraltı düzeyindeki davranış eğilimleri sebebiyle zayıflıyor. Yine yatırım fonları, fon yöneticisinin aşırı miktarda alım-satım yapması sebebiyle düşük performans gösterebiliyor.³¹

Birey Kararlarında Mevsimlik ve Meteorolojik Etkiler

Bir başka unsur bireysel yatırımları şaşırtıcı düzeyde etkiliyor. Mevsimler ve meteorolojik faktörlerin farkındalığı bütünüyle azalttığını ve piyasa fiyatları üzerinde düşünüldüğünden daha etkili olduğu tespit edilmiş durumda. Bu unsurların yatırım davranışı, davranış finansı üzerindeki kısa vadeli tabii etkileri altı alandan kaynaklanıyor:

- 1- Bulutlu havaya karşı gün ışığı
- 2- Uyku kalitesindeki bozulmalar
- 3- Aşırı sıcaklık düzeyleri
- 4- Ayın döngüleri

²⁶ Richard L. Peterson, a. g. e., s. 33.

²⁷ R. L. Johnson, “Day Trading: An Analysis of Public Day Trading at a Retail Day Trading Firm”, 1998-
www.nasaa.org/searchable-riles/1405/day.trading/analysis.pdf

²⁸ A. Few, “States Spearhead the Crackdown on DayTrading, but Is It Warranted”, Money.CNN.com, 1 Eylül 1999.

²⁹ Wall Street Journal, 26 Temmuz 2005.

³⁰ R. Wermers, “Mutual Fund Performance: An Empirical Decom-Position Into Stock-Picking Talent, Style, Transactions Costs and Expenses”, Journal of Finance 55(4), Ağustos 2000.

³¹ M. Carhart, “On Persistence in Mutual Fund Performance”, Journal of Finance 52, s. 57-82, 1997.

- 5- Elektromanyetik fırtınalar
- 6- Rüzgarın şiddeti

Uzun vadeli biyolojik etkiler ise mevsim değişimlerinde gün ışığının kademeli olarak artması ve azalmasıyla kendini belli ediyor. Ohio Eyalet Üniversitesi'nden Prof. Hirshleifer, 1982-1997 yılları arasında dünya çapındaki 26 borsa endeksini inceleyerek, 053852 sabah saatlerindeki gün ışığının hisse senedi kazançlarıyla bağlantılı olduğunu tespit etmiş.³² Prof. Hirshleifer, gün ışığının yatırımcıların ruh hallerini, davranışlarını olumlu etkilediğine ve iyileştirdiğine dikkat çekiyor. Bireylerin ruhi durumları iyi, keyifli halleri yüksek olduğunda yatırım pozisyonu alırken riskten daha az kaçınıyor ve alma eğilimlerine giriyorlar. Hâsılı araştırma sonuçlarına göre, mevsimlik etkilerle duygu bozukluğunun (SAD), insanın biyolojik yapısından kaynaklanan duygusal değişiklikler ve duygu dalgalanmalarının bireyin risk tercihlerini ve buna bağlı olarak da kitleler üzerinde yatırımcı davranışını değiştirdiği sonucuna ulaşılmıştır.³³

Yapılan çalışmaların ortaya koyduğuna göre finansal yatırımcıların duyguları ve motivasyonları genel olarak şuuraltında geliyor ve karar almada oldukça etkililer. Psikoloji alanında geliştirilen yeni araçlar ve nöroloji, nöroekonomi/nörofinans sahasındaki yeni teknolojiler, yatırımcıların duygusal önyargı eğilimlerinin derin psikolojik, nörolojik kökenleri olduğunu gösteriyor. Wall Street Journal 2006 yılında "Beyin hasarlı yatırımcılardan dersler" başlıklı bir yazı yayınlanmıştı. Söz konusu yazıda "beyni hasar görmüş traderların piyasalarda avantajlı olabilecekleri"³⁴ belirtilmekteydi. Yazı bir araştırmanın sonuçlarına dayanıyordu. Beyinlerinde oluşan bir lezyon sebebiyle duygusal olarak "hissetme" yeteneklerini kaybetmiş bireylerin bir yatırım oyununda böyle bir sonuca ulaşmıştı. Araştırmayı Stanford Üniversitesi profesörlerinden Baba Shiv gerçekleştirmişti.

Kısaca özetlersek, davranışlarımızı etkileyen duygular beynin trafik lambalarıdır. Bir fırsatı veya tehdidi düşünürken, duygularımız bize risk almamızın mı (coşku), temkinli bir adım atmamızın mı (kaygı), yoksa durup geri çekilmemizin mi (korku) iyi olduğunu gösterir. Bunlar öncel duygulardır.³⁵

Analitik Yargı ve Sezgi Sisteminde Beş Büyükler

Nobel ödülü kazanmış olan Daniel Kahneman (Tel Aviv 1934), davranış finansının öncüsü teorisyendir. Bireylerin mantıksız görünen risk yönetimi davranışlarını açıklamak için ekonomi ile bilişsel bilişimi birleştirmiş ve karar alma mekanizmasını yöneten iki ana nörol sistem olduğunu kabul ediyor:

- a- Analitik yargı, öncelikle mantık temeline dayanıyor.
- b- Sezgisel sistem ise duygu temelinde harekete geçiyor ve hızlı çalışıyor.

³² D. Hirshleifer and T. Shumway, "Good Day Sunshine: Stock Returns and the Weather", Journal of Finance, Haziran 2003, 58 (3), s. 1009-1032.

³³ M. Kamstra, L. Kramer and M. Levi, "WinterBlues: A SAD Stock Market Cycle", American Economic Review 93 (1), Mart 2003, s. 324-343.

³⁴ Wall Street Journal, "Lessons from the Brain-Damaged Investor", 21 Temmuz 2005.

³⁵ Richard L. Peterson, a. g. e., s. 72.

Yüksek duygusal zekânın da bireylerin finansal yatırım başarısında etkili olabileceği yönünde görüşler var ve duygusal zekâmızı oluşturan beş temel duygusal yetenekten söz ediliyor:

- 1- Kendinin farkında olmak, yani öz şuur,
- 2- Kendini düzenleme, organize etme,
- 3- Motivasyon,
- 4- Empati,
- 5- Sosyal yetenek ve maharetler.

Para, para kazanmak, sadece sosyal bir tabu değil, parayla ilgili duyuların aleni konuşulması da rahatsızlığa sebep olabiliyor. Birçok kişi bu tür sohbetlerde daha duyarlı hale gelebiliyor; zira birilerinin önünde konuşuyor olmak, şuuraltında saklı olan duyguların dışı vurulması, açığa çıkması manasına geliyor.

Profesör John Johnson ve Lewis Goldberg tarafından yapılan ortak çalışmada geliştirilen ve internette yayımladıkları “neo kişilik”, “kişilik özelliklerinin temeli: beş büyükler” şu şekilde sıralanıyor:

1- Duygusal denge/nevrotik kişilik özelliği:

- a- Dağınık, kararsız veya kötümserdir, sinirlidir. (Yüksek derece)
- b- Duygusal olarak istikrarlıdır. Rahat ve yumuşaktır. (Düşük derece)

2- Açık/açıklık kişilik özelliği:

- a- Yeni fikirleri denemeye ve yeni tecrübeler yaşamaya açıktır. (Yüksek derece)
- b- Gelenekçi ve muhafazakârdır. Değişimi sevmez, devamlılıktan hoşlanır. (Düşük derece)

3- Dışa dönük kişilik özelliği:

- a- Girgin, iyimser ve sosyaldır. (Yüksek derece)
- b- İçe dönüktür, genelde yalnız kalmaktan hoşlanır. (Düşük derece)

4- Sorumlu kişilik özelliği:

- a- Öz disiplini yüksektir; kolay memnun olmaz, organize edilir. (Yüksek derece)
- b- Dürtüsel ve dağınıktır. Yöntem belirlemede ve kural koymakta zorlanır. (Düşük derece)

5- Uyumluluk hali/uyumlu kişilik özelliği:

- a- Başkalarıyla işbirliğine ve anlaşmaya değer verir, cömerttir. (Yüksek derece)
- b- Kendi işiyle ilgilenir, genellikle başkalarının niyetinden şüphe duyar. (Düşük derece)

Beş ana kişilik özelliğinin hepsi bir araya geldiğinde, kişiliğimizin bütünü içinde birbirini dengeliyor ve birey olarak tarzımızı belirliyor. Bazı insanlar birkaç güçlü kişilik özelliğini birden barındırıyor. Bu özelliklere sahip olmamız, bazılarımıza ise olmamız bizi iyi veya kötü bir insan yapmaz. Her ana öncülük gerçekte bir “dünyaya bakma” biçimidir. Beş ana kişilik özelliğinden bazıları finansal başarılarıyla yakından bağlantılıdır. Kişilik özellikleri bir noktaya kadar kalıtımsal, yani genetik boyutu vardır.³⁶ Beş büyükler olarak adlandırılan Beş kişilik özelliği: Nevrotiklik-dışa dönük-açıklık-sorumluluk-uyumluluk

³⁶ Richard L. Peterson, a. g. e., s. 214-215.

uzun ve detaylı araştırmalar sonucunda bulunmuş beş yaygın kişilik faktörünü veya boyunu ifade etmektedir. Beş büyükler teori olmayıp tanımlayıcı bir modeldir.

Duygular-Dürtü Kontrolü ve Denetim Yanılsaması

Kişilik özellikleri ile alakalı olarak “duygular”, “duygulanım”, “dürtü kontrolü”, “denetim yanılsaması” gibi hususlara da kısaca bakalım.

- Duygular, duygulanımları tespite yardımcı olan şuurdu deneyimler. İnsan korku hissettiği zaman korku duygusunu belirleyebilir. Bütün duygular duygulanım değildir ancak bütün şuurdu duygulanım tecrübeleri duygudur.

- Duygulanım, özellikle yüz ifadesi veya beden diliyle dışa vurulan duygu veya heyecan. Duygulanım, duyguyla alakalı zihinsel tecrübenin tamamını kapsar. Tutumlar, tercihler, duygular, sezgiler ve ruhi durum duygulanım süreçlerinin bir parçasıdır.

- Dürtü kontrolü, kişinin dürtülerini, kaptislerini ve ani arzularını yönetme yeteneği.

- Denetim yanılsaması, kişinin şansa bağı olan bir sonucu etkileyebileceğine inanması hali. Çeşitli seçim ihtimali söz konusu olduğunda, kişi o işte daha önce başarı kazanmışsa veya bildiği bir işse, erişilebilir bilgi çoksa ve kişisel olarak içindeyse denetim/kontrol ve yanılması olabilir.

Davranışsal finansta, psikolojik bilgilere (enformasyona) dayalı stratejilerin yatırım içinde kârlılığı artırabileceği yapılan araştırmalarla görülmüştür.³⁷ Yine yapılan araştırmalarda en iyi davranışsal stratejilerin uzun vadeli olduğu görülmüyor. “Davranışsal değerlendirmeler müthiş bir performans üstünlüğü getirmeseler de çoğu fon yöneticilerinin her geçen yıl piyasanın altında kaldığı bir dünyada kişinin kendi eşiğinin üstüne çıkmasına yardımcı olacak önemli bir anahtar sağlıyorlar.” Değer yatırımı veya momentum yatırımı gibi başlangıçta “davranışsal” oldukları düşünülen birçok yatırım stratejisi şu anda finansın bir parçası haline gelmiş durumda.”³⁸

- Değer yatırımı “değer hissesine” yapılan bir yatırımdır. Değer hissesi, temelindeki varlıklara veya kazanç potansiyeline göre ucuz fiyatlanmış hisselerdir. Değeri ölçmede genel olarak kullanılan üç analiz rasyosu vardır: 1- Fiyat/defter oranı, 2- Fiyat/kazanç oranı (F/K), 3- Fiyat/nakit akış oranı.

- Momentum yatırımı, üstün performanslarını zaman içinde sürdürecekleri düşüncesiyle son dönemde fiyatı artan hisseleri satın alma esasına (kabulüne) dayanan yatırım yapma tarzı. Akademik araştırmaların gösterdiğine göre, alımdan önceki altı ayda değer kazanan hisse senetlerinde “momentum etkisi” olduğunu gösteriyor. Bu hisseler takip eden 6-18 ay süresince piyasanın üzerinde getiri sağlama eğilimi sergiliyor.

Davranış Finansı ve “Risk Algısı”nı Kazanca Dönüştürmek

Ekonomi/finans dilinde korkunun en belirgin karşılığı “risk algısı”dır. Risk algısı yüksek olduğunda “risk primi” de yüksektir. İşte burada bireylerin önyargılı ve taraflı

³⁷ Richard L. Peterson, a. g. e., s. 418.

³⁸ Richard L. Peterson, a. g. e., s. 418.

düşünme eğilimleri sebebiyle risk algısı genellikle, çoğu hallerde gerçek riskten sapma gösterir. Yani;

a- Duygular: Korku düşük ihtimalli felaketleri abartılı tahmin etmeye sebep olur.

b- Peşin iskontosu: Ani bir tehlike görme duygusuyla şu andaki küçük bir kazancı gelecekte alınacak daha büyük bir kazanca tercih etme.

c- Sürü davranışı: Yatırımcılar sinyal almak gayesiyle birbirlerini gözler. Çok sayıda yatırımcının başkalarını gözlemleyerek aynı tercihte bulunması.

d- Belirsizlik ve güvensizlik: Kamu tarafından yayımlanan istatistiki verilerin doğruluğu belli değildir. Muğlak veya şüpheli olma durumu. Çelişkili tutum ve duygular da dâhil olmak üzere birkaç muhtemel mana veya sonucun bulunması. Belli bir sonuca ilişkin % 50 ihtimal.

e- Zararı çerçeveleme: Temerrüde düşmek fırsat değil risk olarak görülür ve risk algısını etkiler.

“Risk algısı”nı kazanca dönüştürmenin en kestirme yollarından biri risk algısını arbitrajlamak tır. Arbitraj, menkul değerlerin/değerin bir piyasadan alınıp hemen bir başka piyasada satılması yoluyla aradaki fiyat farkından kâr elde etme işlemidir.

Küresel makro yatırımın “papa”sı olarak tanınan, ABD-New Jersey merkezli hedge fon Folcon Management’in yöneticisi Jim Leitner, şirketini kurduğu 1997’den bu tarafa yılda yaklaşık % 30 kazandığı bilinen bir finans uzmanı.³⁹ Leitner dövizde, risk algısındaki farklılıkların çoğu kez faiz oranı getirilerine yansıdığına işaret ediyor. Milli parası devalüasyon riski altındaki ülkelerin tahvilleri tipik olarak daha yüksek kazanç sağlıyor.

Neticede dış borçlanma sebebiyle devalüasyonla ilgili risk algısı yüksek olan ülkelerde tahvillerin faiz oranları yükseliyor. Böylelikle risk primi de yatırımcılardaki korku ve miyoplüğün dinamik bir fonksiyonu olarak karşımıza çıkıyor.⁴⁰

Leitner’e göre, yatırımcıların potansiyel zararlardan duydukları korku opsiyonların yanlış fiyatlanmasına sebep oluyor. Opsiyon primleri gelecekteki fiyat aralığının (volatilitésinin) tahminini, kısaca yatırımların risk algısını ölçmeyi kapsar. Opsiyon belirli bir kıymeti belli bir vade ve fiyattan önceden alma ve satma hakkı veren sözleşmelerdir. Kontratı yani sözleşmeyi elinde tutan, bulunduran kişi sözleşmeye konu olan kıymeti alma veya satma hakkına sahip olurken sözleşmeden kaynaklanan herhangi bir yükümlülüğü yoktur. Opsiyonu satan (yazan) taraflar bu işlem karşılığı prim geliri elde etmektedirler. Alıcının satıcıya ödediği tutara göre, yatırımcılar gerçekleştirdikleri yatırımların kısa vadeli fiyat performansından aşırı derece endişe duyuyorlar. Yatırımcıların gerek aşırı özgüvenlerinden -özellikle yanlış ölçme- gerekse korkunun sebep olduğu miyopluktan avantaj sağlayacak bir tekniği de beraberinde getiriyor.⁴¹ İnsanların çoğunluğu piyasanın gelecekteki fiyat trendlerine ilişkin güven aralığını doğru tahmin edemiyor. Mesela finans

³⁹ Steven Drobny, “Inside the House of Money” –Türkçesi: Para Palas, Scala Yayıncılık-, John Wiley and Sons, Hoboken, N.J, 2006.

⁴⁰ Richard L. Peterson, a. g. e., s. 419.

⁴¹ S. Drobny, a.g.k,

müdürlerinin sadece % 32'si hisse senedi piyasasının bir yıllık kapanışını % 80 güven aralıkları dâhilinde doğru tahmin edebildikleri anlaşılıyor.⁴²

“Onay Önyargısı” Tuzağı ve “Uzay Yolu” Dizisi

Jim Leitner alım-satım tarzını “kesinlikle duygulardan arınmış” diye tanımlıyor. “Zararlar beni etkilemiyor, çünkü kayıplarımı tamamen ihtimallerin yönlendirdiğini düşünüyorum. Yani bazen zarar edebilirsiniz. Bugün eşim piyasalarda nasıl bir durum yaşadığını asla bilmez.⁴³ Yatırımcıların pek çoğu sadece kendi inançlarını destekleyen bilgileri aramaya yönelten psikolojik bir eğilim olan “onay önyargısı” tuzağına düşüyor. “Pek az yatırımcı kendini ‘görüşünü onaylamayan belirtileri arayacak tarzda’ eğitiyor. Ben ise işlemlerimde görüşümü onaylamayan bilgilere bakmaya çalışıyorum. Bu çok zor bir uygulama ve kâğıdın niçin yukarı değil de aşağı gideceğini sorma hususunda kendimi sürekli eğitiyorum.”⁴⁴

Meşhur “Uzay Yolu” televizyon dizisinin kurgulayıcısı Gene Rodderbery, ileri bir insan ırkı olarak sadece mantık temelinde kararlar almaya çalışan “Volkanları” tasarlamıştı. Yani bir nevi neoliberalizmin “rasyonel insan” profili ve “analitik düşünen” bireyler. Bu fikrin tipolojisi Uzay Yolu’nun yarı volkan karakteri Mr. Spock tarafından sembolleştirilmişti.

Volkanlar otokontrolü (öz denetim) son derece yüksek canlı varlıkların duygusal etkilerini bastırıyordu. Volkanlar, duygularının mantıklarını etkilememesi için meditasyon teknikleri ve zihni disiplin uygulamaktaydılar. Fakat insanlar gibi volkanlar da, mantıklarıyla yaşamayı sürdürebilmek için duygularının etkisinden yüzde yüz kaçamıyorlardı. Bu sebeple de duygusal ve cinsi enerjilerini kanalize edecek ve güvenli bir şekilde boşaltacak ayin ritüelleri geliştirmişlerdi. Bunun için Volkanlar her sene sıkı gözetim altında düzenlenen bir tören için periyodik olarak kendi gezegenlerine gidiyorlar ve bu ayinde bütün duygularını boşaltıyorlardı. Bunlara rağmen Uzay Yolu’nun bütün bölümleri rutin olarak soğuk Volkan mantığına karşı insan duygusunu uzlaşmacı bir şekilde haklı çıkararak bitiyordu.⁴⁵

Ekonomik ve finansal karar alma mekanizmasında bütün mesele, insanlar “karmaşık duygularını”, “yumuşacık sezgilerini” ve dış etkilere fazlasıyla açık “nöro-akıllarını” rasyonel bir karar alma sürecinde nasıl bütünleştirebilirler ve kazanabilirler?

Küresel finans sistemini kontrol eden “cebi derin bankerleri”nin ciddi manipülasyonları altında çalışan borsalar ve döviz (forex) piyasalarında nasıl kazançlar sağlanabilir.?

ABD’nin Michigan Üniversitesi profesörü Li Feng, SEC’in (ABD’nin SPK’sı) 34 bin şirketin yıllık faaliyet raporuyla alakalı hazırladığı 10-k (SEC’in şirketlerle ilgili kapsamlı raporu) raporunda yer alan risk, riskler, riskli, belirsiz, belirsizlik, belirsizlikler

⁴² J.M. Graham and E.R. Harvey, “Expectation, Optimism and Overconfidence”, Working Paper, 12 Nisan 2005.

⁴³ S. Drobny, a. g. e., s. 42.

⁴⁴ S. Drobny, a. g. e., s. 50-51.

⁴⁵ J. Cohen, “The Vulcanization of the Human Brain: Neural Perspective on Interactions Between Cognition and Emotion”, Journal of Economic Perspectives 19, 2005, s. 3-24.

kelimelerinin hangi sıklıkta kullanıldığını incelemiştir. Sonuçta 10 –k raporunda riskle ilgili kelimelerin sayısında büyük artış gösteren şirketlerin, riskle ilgili kelimelere daha az rastlanan şirketlere oranla senelik bazda % 10 daha düşük performans gösterdiklerini tespit etmiştir. “Yıllık faaliyet raporlarında riske güçlü vurgu yapılması, gelecekteki kazançlarının düşmesiyle bağlantılı. Yıllık faaliyet raporlarındaki risk duygusu gelecekteki getirilerin de habercisi olabilir.”⁴⁶

“Değer Hisseleri” ve Momentum Stratejileri

“Değer Hisseleri” temelindeki varlıkların (binalar, fabrikalar, donanımlar, patentler, marka ve pazara nüfuzu gibi) gerçek değerine, beklenen kazanç artışına ve nakit artışı potansiyeline oranla nisbi olarak ucuz sayılır. Piyasa verilerinin gösterdiğine göre tespit edilen ilk anomilerden biri “ucuz” değer hisselerinin nisbi olarak pahalı “cazip” hisselerle oranla uzun vadede daha iyi kazanç sağlamasıdır. Amerikalı yatırımcı Warren Buffett en tanınmış değer hisseleri yatırımcısı olup bir hisse senedinin değerini ölçmede yaygın olarak şu üç finansal oran kullanılır:

- a- Fiyat-defter değer oranı
- b- Fiyat-kazanç oranı
- c- Fiyat-nakit oranı

Fiyat-defter değeri oranı, hissenin mevcut değerinin varlık değerine olan oranıdır. Bu oran düşükse, hisse senedi nispi olarak pahalı değildir. Eğer “BİR”in altındaysa, o takdirde hisse senedi bütün varlıklarının değerinden daha ucuza satılıyor demektir.

Değer hisseleri dünyanın bütün borsalarında daha yüksek getiri sağlıyor.⁴⁷ Uzun vadede iyi kazandıran değer hisseleri elbette kısa vadeli yatırım aracı değil.

Peki, kısa vadede hangi yöntem kullanılarak kazanç maksimize edilebilirdi? Momentum stratejileri, yani yükselen hisse senetlerini daha yukarı taşıyan “fiyat momentumundan” faydalanarak daha yüksek getiri elde edilebiliyordu. Araştırmalara göre, son altı ay fiyatları yükselen hisse senetleri, takip eden iki sene boyunca piyasanın üzerinde kazanç sağlama eğilimini sürdürüyordu.⁴⁸

“Fiyat Momentumu ve İşlem Hacmi” başlıklı 2000 yılında yayımlanan bir araştırma raporuna⁴⁹ göre işlem hacmine önem önceliği veren üç momentum stratejisi öne çıkıyor:

1- Erken aşama momentum stratejisi: Düşük hacimli kazananları alıyor, yüksek hacimli kaybedenleri satıyor. Bu strateji dört yıl boyunca son aşama stratejisinin ve piyasa genelinin % 35 üstüne çıkıyor.

⁴⁶Li Feng, “Do Stock Market Investors Understand the Risk Sentiment of Corporate Annual Reports?”, 21 Nisan 2006, -Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=898181>

⁴⁷E. Fama and K. French, “The Cross-Section of Expected Stock Returns” Journal of Finance 47 (2), 1992, s. 427-465.

⁴⁸N. Jegadeesh and S. Titman, “Return to Buying Winners and Selling Losers: Implications for Stock Market Efficiency”, Journal of Finance 48 (1), 1993, s. 65-91.

⁴⁹C. Lee and B. Swaminathan, “Price Momentum and Trading Volume”, Journal of Finance 55(5), Ekim 2000.

2- Son aşama momentum stratejisi: Yüksek hacimli kazananları alıyor, düşük hacimli kaybedenleri satıyor. Her iki strateji de bir yıl üstün kazanç sağlıyor. Ancak son aşama momentum stratejisi bir sene sonra piyasanın altında kazanç sağlıyor.

3- Desteksiz momentum stratejisi: Kısa vadede hızla tersine dönüyor. Fiyatlar bir habere bağlantılı olmaksızın yükseldiğinde bir sonraki ay boyunca ters yöne doğru, geri gelme eğilimi gösteriyor. Yani temelsiz fiyat yükselişlerinde fiyat momentumu tehlikeli. Momentum stratejileri yüksek ciro daha kısa elde tutma süresi gerektirdiğinden işlem maliyetleri yüksektir. Ayrıca 2006 yılında Wall Street'te momentum stratejilerinin sendelediği görülüyor. Bu durum ise "cebi derin bankerlerin" manipülasyonlarını akla getiriyor.

Momentumun uzun zaman periyodunda ise üç beş yıl arayla ilginç bir tersine dönme etkisi sergileniyor. 1926-1982 yılları arasında New York borsasında işlem gören bütün hisse senetleri üzerinde yapılan araştırma sonuçlarına göre en iyi performans gösteren 35 hisse senedi "kazananlar", en kötü performans gösteren 35 hisse senedi "kaybedenler" portföyünde toplanmış. Takip eden üç senede "kaybedenler" portföyünün ortalama yıllık getirisi "kazananlar" portföyünün yaklaşık % 8 üzerinde gerçekleşmiş.⁵⁰

Aktif Yatırım Yönetimi

Yapılan araştırmalar gösteriyor ki, aktif yatırım yönetimi, gerek ferdi gerekse profesyonel yatırımcılar anlamında genellikle kaybeden bir sonuçla bitiyor. özellikle bireysel yatırımcılar için risk yönetimi tek tek hisselerden oluşmuş bir portföye göre daha kolay olduğu için endeks fonlara yatırım daha uygun. çeşitlendirilmiş bir portföy için farklı endeks türlerinin -sektörel, milletlerarası, döviz ve emtia- dengelediği bir sepet oluşturulabilir. endeks fonları alıp uzun süre elde tutmak çoğu yatırımcı için kazancı en yüksek yatırım planıdır.⁵¹ Elbette inip çıkan fiyatlara sık sık bakmamak kaydıyla.

Wall Street'teki en tehlikeli iki kelime "mali mühendislik" diyor şirket devralma uzmanı Wilbur Ross.⁵² Türev ürünlere ise Warren Buffett'in ifadesi ile "finansal kitle imha silahları" deniliyor.⁵³

Esasen "finansal mühendislik" terimi, likidite oluşturma ve piyasaların işlemlerini sağlama sürecinde ezoterik (gizli anlam ve bilgileri olan) finans araçları kullanarak risk algılarını ehlileştirilen Wall Street matematik dehalarını çağrıştırmaktaydı. 1987-1996 yılları arasında önemli türev formlarının ön değerinde dünya çapında ortalama büyüme oranı senede % 40 civarındaydı ve bu oran daha sonraki yıllarda katlanarak artış gösterdi. Northern Trust'ta ekonomik araştırma müdürü olan Paul Kasriel, finans sektöründeki gelirin toplam ABD kurumsal gelirinin % 31'ini oluşturduğunu söyledi. Bu, Amerika'nın mali mühendislerinden elde edilen gelir, makine mühendisleriyle meydana getirilenden çok daha fazladır.⁵⁴

⁵⁰ W. De Bondt and R. Thaler, "Does the Stock Market Overreact?", Journal of Finance 40, 1985, s. 793-805.

⁵¹ Richard L. Peterson, a. g. e., s. 427.

⁵² Fortune, 3 Eylül 2007, "The Most Dangerous on Wall Street"

⁵³ Warren Buffett, Berkshire Hathaway Annual Report, 2002.

⁵⁴ Gretchen Morgenson, "There's No Superhero in the Wings", New York Times, 11 Kasım 2007.

LTCM, 1998 yılında milyarlarca doları kaybedip birkaç ayda battıktan sonra “piyasanın mantıksızlığından” dem vurmuştu. Ama Wall Street’in “eke”leri, Maynard Keynes’in “piyasa gücünüzün yettiğinden daha uzun süre mantıksız kalabilir”⁵⁵ sözünü hatırlamak istemiyordu.

“Finansal mühendislik” orijinli sihirbazlık Wall Street’ten kurumsal ABD’ye yayıldı. Burada şirketler geniş kurumsal teşebbüslere imkân vermek için finansal ve hesap tekniklerini kullanıyor, yeniden yapılandırma, müşterilerin erişimine açık finansı artırma, yeni teşebbüslere fon sağlama ve finansal riskten korunma yoluna gidiyorlardı. Şirketler önce iki üç dönem içinde kâra geçmek için “yaratıcı muhasebe” oyunlarına yöneldiler, sonra da hayat tarzlarına dönüştürdüler. İş Warren Buffet’in sözleriyle simyacılaşa dönüştü. Ancak simya batmaya mahkûmdur. Finansal simyagerler zengin olabilirler ama genelde o zenginliğin kaynağı iş dünyasındaki başarıları değil saf yatırımcılardır.⁵⁶ Kore Savaşı’nın büyük bölümünde ABD Başkanı Harry S. Truman’ın Savunma Bakanı olan Robert A. Lovett şöyle söylüyor: “Doğru hüküm genelde tecrübenin sonucudur. Tecrübe ise yanlış hükmün.”⁵⁷ Bir başka söyleyişle “karar veren insanların hata yapma eğiliminin tamamen kökleşmiş olduğunu kabul etmeleri ve bu eğilimlere karşı mekanizmalar geliştirmeleri gereklidir.”

Michael Porter’ın “Beş Kuvvet” adını verdiği sistemden esinlenerek şöyle bir çıkarımda buluna biliriz:

- a- İnsanlar bütün bilgileri değerlendirmeden önce verecekleri karara hazırlanırlar.
- b- İnsanlar pek çok ilgi türü konusunda objektif olmakta zorlanıyorlar, çünkü soyut terimlerle baş etme konusunda çok başarılı değiller.
- c- İnsanlar bir karara doğru harekete geçtiklerinde, hatalı olabilecekleri ihtimalini açık bırakmak yerine, kararlarının doğru olduğunu onaylayan niteliklere bakıyorlar.
- d- İnsanlar kararlarını/fikirlerini test etmek için itiraz etmek yerine, bir grubun arzularına razı oluyor, özellikle de grupta liderlik rolünde güçlü biri varsa.
- e- İnsanlar hatalarından olması gerektiği gibi ders çıkarmıyorlar, çünkü insanlar özgüven sıkıntısı yaşıyor. Başarısızlıklarını açıklamak için savunma mekanizmaları geliştiriyor. Zeki insanların hatalardan ders alma ya da hatalarını görme hususunda daha zayıf oldukları görülmektedir.

Mesela istihbarat birimlerindeki analistler üzerine yapılan bir araştırma, olağanüstü eğitimlerine rağmen, analistlerin hızla karar verme eğiliminde olduklarını ve sonra verileri o karara “bağlamaya” çalıştıklarını gösterdi.⁵⁸ Dahası klinik psikologlar üzerinde yapılan bir araştırma, çok kısa sürede teşhis koyduklarını ve ek bilgilerin teşhislerinin/kararlarının üzerinde bir etki yapmadığını da ortaya koydu.⁵⁹ İnsanlar bir karara vardığında, o kararın

⁵⁵ Ben Finkelstein, “The Politics of Public Fund Investing”, Simon and Schuster, New York 2006.

⁵⁶ Paul Carroll-Chunka Mui, “Milyar Dolarlık Dersler”, Yakamoz Yayınları, İstanbul 2011, s. 73.

⁵⁷ Arthur Schlesinger Jr, “Are We Trapped in Another Vietnam”, Independent, 2 Kasım 2001.

⁵⁸ Richard J. Heuer Jr, “Psychology of Intelligence Analysis”, Government Printing Office, 1999.

⁵⁹ Nassim Nicholas Taleb, “The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable”, Random House, New York 2007.

dayandığı bilgilerin hatalı olduğunu öğrendiklerinde bile, o kararı değiştirmek zordur. Nitekim yapılan bir araştırmada, insanlara sahte bir başarı hissi verildi. Sonra doğrusu söylendi. Ancak onlara becerilerini tekrar değerlendirmeleri söylendiğinde, katılımcılar yine kendilerini en az ilk sorulduğundaki kadar iyi hissettiklerini belirttiler, hem de yanlış şartlar altında.⁶⁰ Analogiler insanları yanıltabilir. Sonuçlar korkunç olabilir. Mesela Robert Galvin, Motorola'nın yıkıcı Iridium projesini onayladı. Çünkü Motorola'nın büyük mühendislik projeleriyle gerçekleşen başarıları ona öyle yakındı ki, Galvin yatırımın negatif yönlerini düşünmek için pek zaman harcamadı. Iridium pek çok açıdan önceki projelerle benzerlik gösteriyordu ama yetmedi. Yaşanan tam bir elverişlilik yanılgısıydı.

“Human Universal” adlı antropolojik çalışmasında Donald Brown “mitleri” evrensellerden biri olarak listeliyor ve insanları istatistiklerden ziyade hikâyelerin etkilediği, karar mekanizmasında hikâyelerin insanların içine işlemiş olduğundan dolayı çok etkili olduğunu belirtiyor.

Sonuç, finansal kararlarınızda hikâyeleri dinlemekten çekinmeyin ama bunlara kanmadığınızdan da emin olun.

Soyut Kavramlar Karmaşası

Albert Einstein'in bile soyut kavramlardan hoşlanmadığı belirtilir. İnsanlar soyut kavramlar konusunda rahat değildir. Gerçek dünyada mevcut olan bütün karmaşık ilişkileri ve finansal verileri işlemek olunca zihinlerimiz bize her türlü numarayı yapar.

Psikologların “sabitleme yanılgısı” dediği şey karar verme sürecini etkileyen problemlerden biridir. Mesela, bir insana bir ile yüz arasında bir değeri tahmin etmesini söylemeniz ama önce onlara rastgele seçilmiş bir sayı söylemeniz, bu onların tahminini büyük ölçüde etkileyecektir. Rastgele sayı ve tahmin birbirleriyle hiçbir ilişkileri olmasa bile rasgeldiği düşük bir sayı düşük, rasgeldiği yüksek bir sayı ise yüksek tahminler verir.⁶¹

“Sabitleme yanılgısı” yatırım stratejisi belirlerken mesele oluşturur. Çünkü insanlar şuuraltında kendilerine sunulan bilgi ve belgeler ışığında çalışmayı tercih eder. Sunulan bilgi ve belgelerdeki fikirlerin değerlendirmeye bile değip değmediğini araştırmak-sorgulamak yerine işe koyulurlar. Sabitleme yanılgısı, tahmin yürütürken geçmişe ait trendlerin gelecekte de aşağı yukarı her zaman olduğu gibi gelişeceğini varsayma eğilimi gösterdiğimiz manasına gelir.

Brown antropolojik çalışması “Human Universals” da sabitleme yanılgısını inceliyor. Genel veri “interpolasyonu” denen bir şeyden söz ediyor. Bu, geleceğe ait muhtemel sonuçları tahmin etmek için muhtemel sonuçları tahmin etmek için doğrusal bir yaklaşım benimseme eğilimidir. İnterpolasyon pek çok şartta mantıklı olabilir ama doğrusal değil de hızla değişen kuvvetlerle karşılaşan piyasalarda başarılı olması ile yok olması arasında ince bir çizgi bulunan istikrarsızlığı ile yatırımcılara yardımcı olmaz. Psikologların sağ kalma üzerine sabitleme yanılgısı dedikleri husus, olan şeyleri hatırlamamızdır;

⁶⁰Phil Rosenzweig, “The Halo Effect and the Eight Other Business Delusions That Deceive Managers”, Free Press, New York, 2007.

⁶¹Nassim Nicholas Taleb, “Fooled by Randomness: The Hidden Role Chance in Life and in the Markets”, Random House, New York, 2004.

olmayan şeyleri hatırlamayız. Hep “Meryem’e dua edip hayatta kalanların hikâyelerini okuruz, Meryem’e dua edip ölenlerin değil.”

Ekonomi dünyasında risk almaya teşvik ediliriz, çünkü “borsa-döviz-faiz üzerine bahis oynayan” kararlar alıp köşeyi dönenlerin hikâyelerini okuruz. Başarıya ulaşamayanların hikâyelerini okumayız. Çünkü onlar yanlış kararlar alıp kaybetmişlerdir. Veya “The Millionaire Next Door” Yan Kapıdaki Milyoner” gibi kitaplar okur ve milyoner olmak için yatırım yapmaya odaklanırsınız. Çünkü borsada yanlış bir hisse senedine büyük yatırımlar yapıp bütün birikimlerini kaybeden insanlar hakkında hiçbir şey okumayız.

Nassim Nicholas Taleb, “ Fooled by Randomness” adlı kitabında “ideallerin insanların düşünce yapılarını karıştırdıklarını” söylüyor. İnsanlar çoğunlukla ideale uymayan verileri görmezlikten geliyor. Psikologlar, zihin oluklarımız yüzünden yeni fikirleri kavrama sıkıntısı yaşadığımızı söylüyorlar. İnsanlar beyinlerinde nöron ateşleyici tespitlere ulaşıyorlar ve bunlar neredeyse gerçek anlamıyla oluklara dönüşüyorlar. Belirli şeyleri sadece belirli şekillerde algılamaya başlıyoruz.⁶² Zihin oluklarına sahip olmanın kötü yanı sadece onların farkına vararak onlardan kurtulmamızın mümkün olmasıdır. Bir zihin oluşunu düzeltmek zordur ve özel eğitim gerektirir.

Riayet Etme Eğilimi

Solomon Asch 1955 yılında “riayet etme” baskılarını anlatan bir dizi deneyin sonuçlarını yayımladı. “Toplumumuzda bulduğumuz riayet eğilimi öyle yüksek ki nispeten zeki ve akıllı başında genç insanların beyaza siyah diyebilmeleri endişe vericidir. Bu bizim gidişatımıza yön veren değerlerimiz ve eğitim sistemimiz hakkında ciddi sorular doğurmaktadır” diye yazan Asch yaptığı 128 psikolojik testten, deneklerin % 37 oranında arkadaşlarının etkisiyle yanlış cevap verdiğini açıkladı. Deneklerin çoğu şaşkın görünüyordu. Bazıları grubun geri kalanının yanlış cevap verdiğini hissettiklerini ifade ettiler ama yine de onlara uymuşlardı. Denekler gözlerinden ziyade arkadaşlarının etkisinde kalmışlardı.⁶³

Asch’ın yolundan devam eden Stanley Milgram, meşhur “otorite figürlerinin etkisi”ne dair bir deneyi 1960 yılında gerçekleştirdi. “Öğretmen” ve “öğrenci” figürlü ve geribildirimini öğrenmeyi nasıl etkilediği üzerine bir deneyin yapılacağı deneklere duyuruldu. Her denek, deneyde yer alan bir aktörle eşleştirildi. Denek her zaman “öğretmen” rolündeydi ve duvarın öbür tarafındaki aktöre her yanlış cevapta elektronik şoku verecek bir düğmeye basması istendi. Sonra kendisine göstermek için aktöre (öğrenciye) vereceği elektronik şokunun nasıl etki edeceğini anlatan 45 voltluk elektrik verildi. Test sırasında, deneğin yani öğretmenin basması gereken tuş, elektriğe çarpılmış gibi davranan insanların ses kayıtlarına bağlıydı ve gerçekte öğrenciye şok verilmiyordu. Elbette bu durumdan öğretmenin bilgisi yoktu. Deney sonucu dehşet bir durum ortaya çıktı. “Öğretmen” haykırıları, çığlıkları, yalvarmaları duydu ama hiçbiri her seferinde yanlış cevaba karşılık 300 volt seviyesinden önce pes etmedi. Üstelik deneyin başında 450 voltun öldürücü etkinlikte olduğunun söylenmesine rağmen deneklerin (öğretmenlerin) % 65’i 450

⁶² Richard J. Hever Jr, a. g. e.,

⁶³ James W. Kalat, “Introduction to Psychology”, Thomson Wardsworth, Belmont, CA, 2005.

volt seviyesine kadar çıktı.⁶⁴ Bu deneyde deneklere kişi başına 4.50 dolar ödenmişti ve insanların nasıl da üstlerine riayet ettiklerini çok acı bir şekilde gösteriyordu.

Brown her kültürün liderlere saygı gösterdiğini söylüyor. Peter Drucker ise çok güçlü liderler bulmak için hevesli olmamızı söyleyerek şöyle söylüyor, “Yirminci yüzyılın en güçlü üç lideri Hitler, Stalin ve Mao’ydu.”⁶⁵

Aşırı Özgüven ve Savunma Mekanizmaları

Araştırmalara göre insanlara akli, becerilerine karşı aşırı güven duymalarını ve onlara aksini gösterecek girişimlere karşı direnmelerini söylüyor.

Harvard Business School öğrencilerinin katıldığı bir deneyde ve çok basit sorulara karşı %45’i doğru aralığın dışında cevap vermişti.⁶⁶ İsveç’te nüfusun % 94’ü İsveçli şoförler arasında ortalamadan daha iyi olduklarına inanıyor. Fransa’da erkeklerin % 84’ü sevgili olarak ortalamadan daha iyi olduğu iddiasında.⁶⁷

Araştırmalar uzmanlara odaklandığında ortaya çıkan durum bir facia. Uzmanlar kendi alanlarında bile mükemmel olmadıkları gibi bunun farkında da değiller. MIT mühendisleri üzerinde yapılan bir yol projesi araştırmasında verilen aralıklar da hiçbir cevabın doğru olmadığı görüldü. Bir başka ifade ile bütün uzmanlar kendi cevaplarına güvenmişlerdi ve hepsi yanlıştı.⁶⁸

James Surowiecki “The Wisdom of Crowds” isimli kitabında şunları yazıyor: “Hisse senedi seçimi, mal tercihi, klinik psikoloji gibi bir dizi alanda uzmanların hemfikir olma ihtimali % 50’nin altındadır. Yani uzmanların aynı kararı savunma ihtimalleri, farklı kararları savunma ihtimallerine eşittir. Daha endişe verici olan ise bir araştırmaya göre, medikal patoloji uzmanlarının yargılarındaki tutarlılık oranı sadece 0,5’ti. Yani aynı sonuçlarla karşılaşan patoloji uzmanlarının farklı bir fikir sunma ihtimali % 50’ydi. Uzmanlar da sosyal bilimcilerin hükümlerini “derecelendirme” dedikleri şeyde son derece başarısızlar. Kararlarımız doğru bir şekilde derecelendirildiyse, hükmünüzün doğruluğuna dair bir hisse varırsınız. Ama uzmanlar da normal insanlar gibi sürekli haklı olduklarını iddia ediyorlar.” Yani araştırmalar uzmanların aşırı özgüven meselesi yaşamalarının, dünyanın geri kalanından daha muhtemel olduğunu gösteriyor. Sonuçta onlar uzman.⁶⁹

Yine Brown, Human Universals kitabında, her kültürün “risk aldığını” ortaya koyuyor. Her kültürde risk almak cesur ve hayranlık uyandırıcı bir meziyet gibi görülüyor. Bütün bunlar “düşüncenin objektifliğine aşırı değer biçmek” durumunu gösteriyor. Davranış ekonomisinde de insanların kötü risklere girmelerine engel olmak oldukça zor. İnsanlar başarısızlıklarından ders almaktan ziyade şanssızlığı suçluyorlar. Exxon şirketi yöneticileri üzerinde yapılan uzun vadeli bir çalışma şunu gösterdi: “Zayıf performansı gösteren bilişsel haritalar, çevreye dair çok daha fazla varsayım içerirken, iyi performansı

⁶⁴Wikipedie entry for milgram experiment.

⁶⁵Rich Karlgaard, “Peter Drucker on Leadership”, Forbes.com, 19 Kasım 2004.

⁶⁶Nassim Nicholas Taleb, “The Black Swan”

⁶⁷Nassim Nicholas Taleb, a. g. e.,

⁶⁸ Charles Perrow, “Normal Accidents: Living With High-Risk Technologies”, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1999.

⁶⁹Chris Argyris, “Teaching Smart People How to Learn”, Harvard Business Review, Mayıs-Haziran 1991.

açıklayan haritalar yöneticilerin eylemlerinin etkilerine dair varsayımlara daha çok yer verirler.⁷⁰ Yani bir başka ifadeyle; bir şey ters gittiyse, yöneticiler iş ortamını, piyasaları suçladılar; doğru gittiyse bunun için övgü aldılar. Bir misal, kurumsal satın almaların % 70'inin satın alınan şirketin hisse senedi değerini ciddi bir biçimde düşürdüğü pek çok araştırmayla ispatlanmış olsa da, araştırmalara göre yöneticilerin dörtte üçü, kendilerinin görev aldıkları satın almaların başarılı olduğunu iddia ediyor.⁷¹

Psikolog Robert B. Dilts, üç ciltlik "Strategies of Genius" (Dehanın Stratejileri) adlı kitabında Einstein'ın bilimsel düşünme süreci üzerine şu yargıya varmış: "Einstein, kelimeler ve matematiksel formüller yerine öncelikle görsel imgeler ve hisleri ile düşünmeyi istedi... Einstein'ın düşüncelerinin sözel ve matematiksel sunumu, yalnızca önemli olan yaratıcı düşünce gerçekleşikten sonra yapıldı."⁷²

Psikologlar, zamanımızın % 50'sini gündüz, % 8'ini ise uyurken gördüğümüz rüyalar ile geçirdiğimizi değerlendirmektedirler. Yani insanlar hayatlarının % 58'ini bilinçaltı imgelerin pasif algısı ile geçirdiği anlamına gelmektedir.⁷³

Einstein bilimsel hünerini ve olağanüstü sezgisini duygusal deneyimler, "işaretler", "imgeler" hem "görsel" hem de "kaslarla ilgili" olan diğer elementler ile "bulanık oyun" adını verdiği şeye atfediyor ve şöyle diyor: "Bu bileşim oyunu üretken düşüncenin önemli bir özelliği olarak görünmektedir."⁷⁴ Einstein, ünlü İzafiyet Teorisi ile ilgili olarak da şunları dile getirmişti: "Bu düşünceler herhangi bir sözel biçimde gelmedi. Kelimelerle nadiren düşünürüm."⁷⁵

Gerçekte her insanın gizli yetenekleri vardır ve bu çoğunlukla en az yetenekli olduğumuzu düşündüğümüz alanlardadır. Analiz, tecrübe ve sıkı çalışma giderek artan bir gelişme sağlayabilir. Ancak eğer finansal yatırım dehanızın bütün gücünü ortaya çıkarmak istiyorsanız, bedeninize, hislerinize, zihninize odaklanmayı sağlayacak, o size ait basit sırrı veya hüneri bulmanız gerekir. Yani size ait "katalizörü". İsterseniz Einstein ne yapmış bir kez daha okuyunuz.

"Zekâ faaliyetleri", serebral korteksin altında daha derinde ve daha ilkel orta beyin bölgesinde bulunan yapılar dizisi olan Limbik sistem ile başlatılır. Bilim insanlarına göre, Limbik sistemin saldırganlık, açlık, cinsellik ve ebeveyn içgüdüsü gibi temel güdüler yanında duyguları da idare ettiğine inanılmaktadır. Limbik sistem, duyu izlenimler için yüksek hızlı bir işlemci vazifesini de görmektedir. Limbik sistem, bütün beş duyudan gelen girdileri ayıklar, analiz eder, sonuçları korteksin ilgili alanlarına gönderir ve geri gelen veriyi bir daha analiz için yeniden birleştirir. Çok hızlı geri bildirim döngüsü içinde bunları

⁷⁰ Charles R. Schwenk, "The Essence of Strategic Decision Making", Lexington Books, Lanham, MD, 1988.

⁷¹ Jeffrey Pfeffer and Robert I. Sutton, "Hard Facts, Dangerous Half-Truths and Total Nonsense: Profiting from Evidence-Based Management", Harvard Business School Press, Boston 2006.

⁷² Abraham Pais, "Subtle Is the Lord, The Science and Life of Albert Einstein", Oxford University Press, New York, 1982, s. 131.

⁷³ Arthur Asa Berger, "Day dreaming", Whole Earth Review, Num. 75, 1992, s. 37.

⁷⁴ Robert B. Dilts, "Strategies of Genius", Cilt. II, s. 46-48.

⁷⁵ Robert B. Dilts, a. g. e., s. 48-49.

tekrarlayan Limbik beyin, çevremizdeki dünyaya dair daha karmaşık bir geştalt şekillendirir.⁷⁶

Yapılan araştırmalara göre, insan zihninin bilinç düzeyinde saniyede sadece 126 bit işleyebileceğini ve insan konuşmasının sadece 40 bit olduğunu ancak duyularımızın saniyede 10 milyon bit girdide bulunduğu belirtiliyor.⁷⁷ Bilinçaltındaki bütün bu girdiler, ayıklanır, işlenir ve lüzumlu hallerde bilinçli serebral korteksten 80 bin kat daha hızlı işleyen limbik beyinde hemen hemen anında eyleme dönüştürülür.⁷⁸ Limbik sistemin süper hızlı işlem yeteneği, bir keseli farenin dalışa geçen bir kartal saldırmadan bir saniye önce güvenli bir yere kaçmasına imkân sağlar.

Zihnimiz her saniye 12 bitten yüzlerce kat bilgi içeren algı ile dolar. Deneyler, insan retinasının bir anda tek bir fotonu bile yakalayabildiğini ve burnun tek bir koku molekülüne bile tepki verebildiğini göstermiştir. Bu anlık algılar sürekli beynimize akar, ancak bilinç düzeyine erişmeden önce bastırılır. Bu, belirli hallerde, beyin zedelenmelerinin algı yeteneğini niçin olağanüstü derecede artırabileceğini açıklamaktadır. Ters bir etkiyle bu tür doku yaralanmaları “bastırma etkiye” kısa devre yaptırır ve daha fazla algıya sebep olur. Mesela, Addison hastalığı olarak adlandırılan bir nöro-kimyasal dengesizliğin tat alma duyusunu 150 kat artırdığı bilinmektedir.⁷⁹ Benzer tarzdaki bir kısım beyin hasarlarına sahip kişilerin finansal yatırım tahminlerinde olağanüstü başarı elde ettiklerine daha önce değinmiştik.

Daha 1911’lerde nöro anatominin babası sayılan Santiago Ramon Y Cajal, sinaps adı verilen nöronlar arasındaki bağlantıların dehanın gerçek ölçütü olduğunu, beyin gücünü belirlemede nöronların sayısından çok daha önemli olduğunu bulmuştu.⁸⁰ Öte yandan California Üniversitesi Berkeley’den nöro anatomi Profesörü Marian Diamond yaptığı deneylerle dehanın fiziksel mekanizmasının zekâ egzersizi ile oluşturulabileceğini göstermişti.⁸¹

Başarıya Giden Akış: “Optimum Tecrübenin Psikolojisi”

Psikolog Mihaly Csikszentmihalyi “Flow: The Psychology of Optimal Experience” (Akış: Optimum Tecrübenin Psikolojisi) adlı kitabında şunları yazıyor: Kişinin en iyi anları, genellikle bireyin zor ve gösterilecek gayrete degecek bir şey için vücudunu veya zihnini son sınırlarına kadar zorladığı zaman gerçekleşir... Bu tecrübeler, mutlaka gerçekleştiği anda hoş değildir. En önemli yarışının ardından bir yüzücünün kasları

⁷⁶Kenneth M. Heilman and Paul Satz, “Neuropsychology of Human Emotion”, Guilford Press, New York, 1983, s. 93.

⁷⁷R. Hainer, “Rationalism, Pragmatism and Existentialism” içinde, E. Glatt and M. Shelley, “The Research Society”, Gordon and Breech Science Publications, New York 1968.

⁷⁸A. g. e,

⁷⁹Intact Brain Filters Awareness”, Brain / Mind Bulletin, Interface Press, Los Angeles, CA, Cilt: 2, Num. 16, 4 Temmuz 1977, s. 2.

⁸⁰Jose M. R. Delgado, “Physical Control of the Mind: Toward a Psycho Civilized Society”, Harper and Row, New York, 1969, s. 53.

⁸¹Marian C. Diamond and Arnold B. Scheibel ve diğerleri, “On the Brain of a Scientist: Albert Einstein”, Experimental Neurology, Cilt: 88, No.1, 1985, s. 198-204.

ağrıyabilir, akciğerleri tükenebilir ve yüzücü yorgunluktan bayılmak üzere olabilir. Ancak bunlar o yüzücünün hayatının en iyi anlarıdır.”⁸²

Bu durumda optimum tecrübenin akış durumu yeryüzünde cennete en yakın durumdur. Csikszentmihalyi, akışın bizim için ne çok kolay ne de çok zor bir faaliyetle gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Eğer içinde bulunduğumuz faaliyet çok kolay olsaydı, canımız sıkılırdı. Eğer çok zor olsaydı sinirlenirdik. Buna mukabil doğru karardaysa, akış tepkisi payına düşeni öder. Zira bilim insanları, keyif almanın beyin gücünü oluşturmada kilit bir madde olduğunu bulmuştur. Zihin araştırmalarını ne kadar çok severek yaparsak, o kadar çok şey öğreniriz.⁸³

Akış, zihinlerimizdeki sinyal gürültü oranını artırarak zihinsel yoğunluğu artırmaktadır. Çok zor bir finansal karar alma anında kendimizi ve/veya işimizi kaybetme veyahut adına işlem yaptığımız gerçek ve tüzel kişileri zarara uğratma endişesi içinde hissederiz. Bu ve benzeri olumsuz duygular, bizi yaptığımız işten uzaklaştıran sürekli ve kuvvetten düşürücü zemin gürültüsü yaratır. Benzer şekilde bir iş çok kolay olduğunda insan zihni sıkılır ve kararsız bir biçimde işler. Bir kez daha yaptığımız işin net sinyali gürültü ile kirlenir. Finansal karar alma sürecinde zihinde, ahenk ve odaklanma kazandığında olağanüstü bir güce erişebilir. Yüksek bir hız, yetenek ve dayanıklılıkla akış içinde bulunan insanlar, karar alma sürecinde neredeyse Süpermen gibidirler.

Psikolog Dr. Mihaly'nin çalışmaları sonucunda elde ettiği bulgulara dayanarak Success dergisinin Haziran 1991 sayısında yayımladığı diyagram, başarılı olmak için yüksek düzeyde bir akış durumuna erişmek ve o durumda kalabilmek için güvenilir ve önemli bir yol sunmaktadır.⁸⁴ Bunlar, oyunculuk, güçlü hedef, odaklanma, sürece teslim olma, kendinden geçme ve zirve ve başarı.

Şunu unutmayalım, öğrenmek ve başarmak son derece kişisel bir eylemdir. Süreç kişiden kişiye değiştiği gibi her birimiz öğrenme ve başarıya eğlence katmak için kendimize özgü bir hünere sahibiz. Tek bir yöntem, her birey için işe yaramaz.

3-SONUÇ

“Yaratıcı Yıkım” ve Neoliberal Küresel Finans Dünyasında Hayat

Pek çoğumuz biliriz veya televizyonlarda seyretmişizdir. Şayet bir dişi aslan kendi bölgesinde avlanan bir çitaya rastlarsa, genellikle onu öldürmek için elinden ne geliyorsa yapar. Veyahut eğer dişi aslan çita yavrularını görürse, çenesini yavruların boğazına geçirir ve sistematik bir şekilde yavruların tamamını boğarak öldürdükten sonra cesetlerini anne çitanın bulabileceği yer ve biçimde bırakır.

“Lucifer” ezoteriklerin, paganların sembolüdür. Howard Bloom, “Lucifer Principle” (Şeytan Prensi) adlı kitabında yukarıdaki vahşi acımasızlık ve sonucun tabiatı temsil ettiğini söyler. Onlara göre insan da tabiatın parçası olduğuna göre, insanlar ve insanlar tarafından yürütülen iş dünyasında da benzer kurallar geçerlidir. Yani genlerin bir seti, her

⁸²Mihalyi Csikszentmihalyi, “Flow: The Psychology of Optimal Experience”, Harper Perennial, New York 1990, s. 1 ve devamı.

⁸³Joannie M. Schrof, “Brain Power”, U.S. News and World Report, Cilt. 117, Num. 21, 28 Kasım 1994.

⁸⁴ Success Dergisi, Haziran 1991.

daim diğer gen seti üzerinde tahakküm kurmaya ve onun yerini almaya çalışmaktadır. Gerçekte fert fert yaratıklar, genellikle rekabet içindeki gen havuzları arasındaki güç mücadelesinin gözden çıkarılabilen “kuklalarından” pek fazlası değildir. Güçlü olan ayakta kalır. Bloom’a göre, bu dram dört milyar yıl önce başladı. Yine Bloom’a göre Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu’nda yayılması sadece 300 yıl sürmüş, komünizmin Das Kapital’in sayfaları aracılığı ile dünya çapında 1.8 milyar insana bulaşması ise 130 seneden az bir zaman almıştır.⁸⁵

Günümüzde neo-liberalizmin 30 yıllık uygulamasıyla, modern sömürgecilik yeryüzünün hemen her köşesini kaplamış olup bir nevi “milli gücün azalan verim kanunu”ndan bahsedilmektedir.⁸⁶ İstisnası nükleer güç edinebilmiş Çin, Hindistan ve Pakistan’dır.⁸⁷

Her ne kadar ana akım iktisatçılar insanların rasyonel ve dar manada menfaatçi olduğunu varsaysalar da serbest piyasa ideolojisini “mükâfatlandırılmadıkları” ve “cezalandırılmadıkları” sürece insanların hiçbir şeyi “iyi” yapmayacakları inancı üzerine kursalar da ortaya çıkmakta olan davranışsal ekonomi ve nörofinans alanı bu varsayımlara karşı çıkıyor ve hızla kabul görüyor.

KAYNAKÇA

- Ariely, Dan, “Predictably Irrational-The Hidden Forces that Shape Our Decisions”, Harper Collins, New York, 2008.
- Angner, E., ve Loewenstein, George, “Behavioral Economics, 2006, s. 2.
- Argyris, Chris, “Teaching Smart People How to Learn”, Harvard Business Review, Mayıs-Haziran 1991.
- Baç, M., “İktisadi Analizin Disiplinlerarası Uygulamalarında Durum ve Öngörüler”, Sabancı Üniversitesi, 2007.
- Berger, Arthur Asa, “Daydreaming”, Whole Earth Review, Num. 75, 1992, s. 37.
- Bloom, Howard, “The Lucifer Principle: A Scientific Expedition into the Forces of History”, Atlantic Monthly Press, New York 1995.
- Bruni, L. Ve Sugden, R. “The Road not Taken: How Psychology Was Removed From Economics and How It Might Be Brought Back”, The Economic Journal, Haziran 2007.
- Buffett, Warren, Berkshire Hathaway Annual Report, 2002.
- Carhart, M., “On Persistence in Mutual Fund Performance”, Journal of Finance 52, s. 57-82, 1997.

⁸⁵ Howard Bloom, “The Lucifer Principle: A Scientific Expedition into the Forces of History”, Atlantic Monthly Press, New York 1995, s. 101.

⁸⁶ Oswaldo de Rivero, a. g. e., s. 31.

⁸⁷ Oswaldo de Rivero, a. g. e., s. 31.

Cohen, J., "The Vulcanization of the Human Brain: Neural Perspective on Interactions between Cognition and Emotion", *Journal of Economic Perspectives* 19, 2005.

Csikszentmihalyi, Mihaly, "Flow: The Psychology of Optimal Experience", Harper Perennial, New York 1990.

Çalık, Ü. ve Düzü, G., "İktisat ve Psikoloji", Akademik Bakış, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, ISSN: 1694-528 X, Sayı 18, 2009.

De Bondt, W. and Thaler, R., "Does the Stock Market Overreact?", *Journal of Finance* 40, 1985, s. 793-805.

Delgado, Jose M. R., "Physical Control of the Mind: Toward a Psycho Civilized Society", Harper and Row, New York, 1969.

Diamond, Marian C. and Scheibel, Arnold B. ve diğerleri, "On the Brain of a Scientist: Albert Einstein", *Experimental Neurology*, Cilt: 88, No.1, 1985, s. 198-204.

Dilts, Robert B., "Strategies of Genius", Cilt. II, s. 46-48.

Döm, S., "Yatırım Psikolojisi, Değişim Yayınları, İstanbul 2003.

Drobny, Steven, "Inside the House of Money" –Türkçesi: Para Palas, Scala Yayıncılık-, John Wiley and Sons, Hoboken, N.J, 2006.

Erkan, H. ve Erkan, C., "Bilgi Ekonomisinde Paradigmat Arayışlar: Ekonomide Bilişsel, Connectionist ve Computationalist Yaklaşımlar" *Journal of Knowledge Economy and Knowledge Management* Volum I-I, I-II, Özel sayı 2006.

Eser, Hülya ve Toigonbaeva, Devletkan, "Psikoloji ve İktisadın Birleşimi, Davranışsal İktisat", Yıldız Teknik Üniversitesi, İktisat Bölümü, Araştırma Yayınları, İstanbul 2010.

Fama, E. and French, K., "The Cross-Section of Expected Stock Returns" *Journal of Finance* 47 (2), 1992.

Feng, Li, "Do Stock Market Investors Understand the Risk Sentiment of Corporate Annual Reports?", 21 Nisan 2006, -Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=898181>

Few, A., "States Spearhead the Crackdown on Day Trading, but Is It Warranted", *Money.CNN.com*, 1 Eylül 1999.

Finkelstein, Ben, "The Politics of Public Fund Investing", Simon and Schuster, New York 2006.

Fortune, 3 Eylül 2007, "The Most Dangerous on Wall Street"

Graham, J. M. and Harvey, E. R., "Expectation, Optimism and Overconfidence", Working Paper, 12 Nisan 2005.

Hainer, R., "Rationalism, Pragmatism and Existentialism" İçinde, Glatt, E. and Shelley, M., "The Research Society", Gordon and Breach Science Publications, New York 1968.

Heilman, Kenneth M. and Satz, Paul, "Neuropsychology of Human Emotion", Guilford Press, New York, 1983.

Heuer Jr, Richard J., "Psychology of Intelligence Analysis", Government Printing Office, 1999.

Hirshleifer, D. and Shumway, T., "Good Day Sunshine: Stock Returns and the Weater", Journal of Finance, Haziran 2003, 58 (3), s. 1009-1032.

Inside Job, ve Free Fall DVD Film.

Intact Brain Filters Awareness", Brain/Mind Bulletin, Interface Press, Los Angeles, CA, Cilt: 2, Num. 16, 4 Temmuz 1977.

Jegadeesh, N. and Titman, S., "Return to Buying Winners and Selling Losers: Implications for Stock Market Efficiency", Journal of Finance 48 (1), 1993.

Johnson, R. L., "Day Trading: An Analysis of Public Day Trading at a Retail Day Trading Film", 1998- www.nasaa.org/searchable-riles/1405/day.trading/analysis.pdf

Kalat, James W., "Introduction to Psychology", Thomson Wardsworth, Belmont, CA, 2005.

Kamstra, M., Kramer, L. and Levi, M. "Winter Blues: A SAD Stock Market Cycle", American Economic Review 93 (1), Mart 2003.

Kandır, S. Y., "Türkiye'de Yatırım Duyarlılığının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisi", Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Adana, Mayıs 2006.

Karan, M. B., "Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi", Gazi Kitabevi, Ankara 2001, s. 178.

Karlgaaar, Rich, "Peter Drucker on Leadership", Forbes.com, 19 Kasım 2004.

Lee, C. And Swaminathan, B., "Price Momentum and Trading Volume", Journal of Finance 55(5), Ekim 2000.

Lewis, M., "Liar's Poker", Penguin, New York, 1990.

Loewenstein, R., "When Genius Failed: The Rise and Fall of Long Term Capital Management", Random House, New York, 2000.

Morgenson, Gretchen, "There's No Superhero in the Wings", New York Times, 11 Kasım 2007.

Mui, Carroll-Chunka, "Milyar Dolarlık Dersler", Yakamoz Yayınları, İstanbul 2011.

Otto, A, M. C, "The Economic Psychology of Adolescent Saving", University of Exeter, Doktora Tezi, Aralık 2009.

Pais, Abraham, "Subtle Is the Lord, The Science and Life of Albert Einstein", Oxford University Press, New York, 1982.

Perrow, Charles, "Normal Accidents: Livingwith High-Risk Technologies", Princeton University Press, Princeton, NJ, 1999.

Peterson, Richard L., "Akıl Para Üzerindeki Gücü-Karar Anı", Türkçesi: Caran Feyyat, Scala Yayıncılık, İstanbul 2012.

Pfeffer, Jeffrey and Sutton, Robert I., "Hard Facts, Dangerous Half-Truths and Total Nonsense: Profiting from Evidence-Based Management", Harvard Business School Press, Boston 2006.

Rabin, M., "Psychology and Economics", journal of Economic Literature, Volume 36, 1998.

Rivero, Oswaldo de, "Kalkınma Ekonomisi-21. Yüzyılın Bağımsız Yaşayamayan Ekonomileri", Çitlenbik Yayınları, Türkçesi: Ömer Karakurt, İstanbul 2003.

Rosenzweig, Phil, "The Halo Effect and the Eight Other Business Delusions That Deceive Managers", Free Press, New York, 2007.

Sanfey, A, Loewenstein, G., ve diğerleri, "Neuroeconomics: Cross-Currents in Research on Decision-Making", Trends in Cognitive Sciences, 10:3, 2006.

Schlesinger Jr, Arthur, "Are We Trapped in Another Vietnam", Independent, 2 Kasım 2001.

Schrof, Joannie M., "Brain Power", U.S. News and World Report, Cilt. 117, Num. 21, 28 Kasım 1994.

Schwenk, Charles R., "The Essence of Strategic Decision Making", Lexington Books, Lanham, MD, 1988.

Soydal, Haldun, "Yeni Ekonomi-Kuantum Nöroekonomi", Palet Yayınları, Konya, 2010.

Success Dergisi, Haziran 1991.

Taleb, Nassim Nicholas, "Fooled by Randomness: The Hidden Role Chance in Life and in the Markets", Random House, New York, 2004.

Taleb, Nassim Nicholas, "The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable", Random House, New York 2007.

Thaler, R., "Mental Accounting and Consumer Choice", Marketing Science, Cilt 4, Sayı: 3, 1985.

Thaler, R., "Mental Accounting Matters", Journal of Behavioral Decision Making, Cilt 12, 1999, s. 183.

Uşul, H., "Mental Muhasebe-Rasyonalite ve Mantık Yanılgıları", SOBE Dergisi, Sayı 4-5, Eylül 2006, Nisan 2007.

Ünal, A., Övenç, Ü., "Bir Rezerv Para Birimi Olarak Dolar: Dünyü, Bugünü, Yarını", Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Derneği, 2009.

Wall Street Journal, "Lessons from the Brain-Damaged Investor", 21 Temmuz 2005.

Wall Street Journal, 26 Temmuz 2005.

Wermers, R., "Mutual Fund Performance: An Empirical Decomposition Into Stock-Picking Talent, Style, Transactions Costs and Expenses", Journal of Finance 55(4), Ağustos 2000.

TÜRKİYE'DE YENİLENEBİLİR ENERJİ KAYNAKLARININ SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMAYA ETKİSİ KONUSUNDA BİR ALAN ARAŞTIRMASI

Oğuzhan Batı*

ÖZET

Sürdürülebilir kalkınma ile bağlantılı bir enerji politikasının; ekolojik taşıma kapasitesi, ekonomik verimlilik ve sosyal eşitlik sağlanmadan gerçekleştirilemez olan bu üç ilke üzerine inşa edilmesi gerekmektedir. Enerji politikalarının ekonomik, sosyal ve çevre gibi birçok faktörle ilişki içerisinde ve gerekli politikalar öncelikle bu çerçeveler içerisinde aranması gerekmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlikle bağlantılı bir enerji geleceği için zemin hazırlama çalışmaları sürdürülmektedir. Bu çalışmada da bu yaklaşım çerçevesinde, Türkiye'de yenilenebilir enerjinin sürdürülebilir kalkınmaya etkisi konusuna ilişkin düzenleyici otorite, sektör, kullanıcı, yatırımcı tutumlarını test eden bir saha çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu hususta, yazın doğrultusunda hazırlanan bir anket uygulama, Türkiye'nin farklı kesimlerinden 240 katılımcı üzerinde uygulanmıştır. Sürdürülebilir kalkınma için yenilenebilir enerji tanımlarına dair katılımcı tutumları da saha araştırmasındaki en önemli bulgulardan olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilir Kalkınma, Yenilenebilir Enerji Kaynakları, Enerji Politikaları

A FIELD RESEARCH ABOUT THE IMPACT OF RENEWABLE ENERGY RESOURCES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT IN TURKEY

ABSTRACT

An energy policy connected to sustainable development needs to be built upon three principles which cannot be applied without ensuring ecological carrying capacity, economic efficiency and social equality. Energy politics are related to many economic, environmental and social factors and the necessary policies need to be developed within such a framework first. In this sense, work on sustainable development and future sustainability of energy is still in progress in Turkey. Within this approach, field work testing the attitudes of regulatory bodies, the sectors, the users and the investors towards the effects of renewable energy on sustainable development in Turkey was done for the purposes of this dissertation. For this purpose, a survey prepared for the study was presented to 240 participants from different regions of Turkey. Among the most important findings of the fieldwork are the participants' attitudes concerning the definitions of renewable energy for sustainable development.

Keywords: Sustainable Development, Renewable Energy Resources, Energy Policies.

---

* Dr., Borsa İstanbul, oguzhanbati@hotmail.com

I. Giriş

Sanayi devriminden bugüne kadar dünya ekonomisinin tecrübe ettiği büyüme yapısının artık sürdürülebilir olmadığı kabul görmektedir. Üretimde kullanılan enerji faktörünün yenilenemeyen kaynaklara büyük oranda bağlı olması, diğer taraftan ise fosil yakıtların kullanılması sonucu açığa çıkan sera gazlarının çevre üzerinde yapmış olduğu baskı, ekonomik kalkınmanın devamlılığını zorlaştırırken, gelecek nesilleri de tehlikeye atmaktadır.

Enerji, yalnız sanayileşmenin değil, ekonomik ve sosyal hayatın da zorunlu bir tüketim maddesi durumuna gelmiştir. Uygarlık düzeyi, tüketilen enerji miktarına paralel olarak değiştiğinden, yeryüzünde tüketilen toplam enerji miktarı artmakta, buna bağlı olarak hayatın varlığı ve sürdürülebilmesi için son derece gerekli olan hava, su ve toprak gibi kaynaklar devamlı olarak kirlenmekte ve kirliliğin miktarı sürekli artmaktadır. Bu durum canlı hayatını tehdit edici boyutlara varmış bulunmaktadır. Ulaştığı uygarlık düzeyinden taviz vermeden, yaşamını devam ettirme isteğinde olan insanoğlunun, tükettiği enerji miktarı azalmayacağı gibi, sürekli ve düzenli olarak artmaktadır (Akova, 2008: 1).

Kentleşme ve nüfus artışı, Kuzey ülkelerinin yaşam standartlarının yükselmesi ve bu eğilimin devam etmesi ile birlikte kişi başı üretim ve tüketim miktarı da artmış ve artmaya devam etmektedir. Mevcut üretim ve tüketim kalıplarının devam etmesi doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı artırmaktadır. Bu şekilde devam eden bir üretim ve tüketim kalıbı, bugünkü neslin dünya kullanım kapasitesinin aşmasına ve gelecek nesillere şimdiki neslin yararlandığından daha az sermaye bırakmasına neden olabileceğinden sürdürülebilir değildir. Gelişmiş Kuzey ülkelerinin doğal kaynaklar üzerindeki olumsuz etkileri yanında, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme çabaları çevre üzerindeki baskıları artırmaktadır.

Çevre sorunlarını artıran en önemli nedenlerinden birisi, ülkelerin büyüme çabalarıdır. Büyüme, ülkelerin hammadde ve enerji gereksinimlerini artırmaktadır. Fosil yakıtlarının yanmasından kaynaklanan iklim değişikliği tartışmasız insanoğlunun bugüne kadar karşılaştığı en önemli sorunlardandır (Archer, 2012: 3). Günümüz teknolojisi, genel olarak fosil kaynakların daha yoğun kullanılması ile birlikte çevre sorunlarına da neden olmaktadır. Enerji piyasaları özellikle Çin, Hindistan gibi ülkelerdeki güçlü ekonomik büyüme talebinde büyük artış hâkimdir. Aynı zamanda sınırlı üretim kapasitesi, rafineri ve terminal kapasitesi nedeniyle enerji sağlamanın da sınırlı olduğunu örnekteyiz (Khan, 2012: 167).

İlk olarak 1987 yılında Brundtland Raporu'nda ifade edilen 'sürdürülebilir kalkınma' kavramında, bugünkü nesillerin, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama kabiliyetlerinden ödün vermeksizin, mevcut ihtiyaçlarını karşılamayı garantileyebilmek için kalkınmayı sürdürülebilir kılma gerekliliği ifade edilmiştir (United Nations, 1987). Sürdürülebilir kalkınmanın farklı organizasyon ve gruplar tarafından farklı tanımları yapılmıştır. Brundtland raporunda da bahsedilen sürdürülebilirlik tanımında ise üç nokta vurgulanmaktadır: İlk vurgu, kalkınma kavramı içerisinde ihtiyaçların sadece ekonomik olarak sınırlanmayıp daha geniş şekilde ele alınmış olmasıdır. İkinci vurgu ise kuşaklar arası eşitliğin gözetiliyor olması durumudur. Üçüncü ve son vurgu ise ülkeler arasında ve

ülke içinde kuşaklar içi eşitliklerdir.

İnsanoğlunun yaşamını devam ettirebilmesi için gerekli olan enerji politikaları oluşturulurken enerjinin sağlanacağı kaynaklar, bu kaynakların sürekliliği, üretim ve tüketimdeki verimlilik, çevreye olan etkileri gibi birçok faktör göz önünde bulunmalıdır. Enerji politikaları; ekonomik, sosyo-politik ve ekolojik birçok faktörle ilişki içerisindedir ve gerekli politikaların öncelikle bu çerçeveler içerisinde oluşturulması gerekmektedir. Küresel ısınma sorunu önceleri sınırlı sayıda akademisyen tarafından tartışılırken, 1988 yılında, Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin kurulmasıyla bilimsel bir altyapı oluşturulmaya çalışılmış ve küresel anlamda tartışılır hale gelmiştir. Küresel ısınma özellikle yirmi birinci yüzyılın bir çevre sorunudur (Pearson, 2011: 1).

Küresel boyutta çevre tartışmaları ile ilgili sürüp giden bir diğer önemli konu ise- Kuzey-Güney olarak adlandırılan-gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin önceliklerinde var olan derin ayrılıklardır. Küresel iklim değişikliğinin varlığı ve bu durumun ekosisteme verdiği zararlar konusunda iki taraf da hemfikirken, tarafların bu sorunların oluşmasının ne kadarına sebep oldukları ve bu sorunların çözüm yolları ile ilgili farklı görüşleri de bulunmaktadır.

Küresel ısınmanın en önemli nedenlerinden bir tanesi, enerjinin üretilmesi ve tüketilmesinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, gerek yeterli enerjiye sahip olunması ve gerekse de çevresel anlamda sürdürülebilir bir geleceğe sahip olunabilmesi için enerjinin üretimi, tüketimi ve gerekli olan enerjinin hangi kaynaklardan elde edilecek olması kritik bir öneme sahiptir.

Sürdürülebilirliğin sağlanabilmesinde yenilenebilir enerji kaynaklarının önemli bir yeri vardır. Yenilenebilir enerji, kullanıldığında eksilmeyen, gelecekte de aynı miktarda kullanılabilir olarak tanımlanmasıyla fosil yakıtların gerçekte tersidir (Komor, 2004: 5). Bununla birlikte yenilenebilir enerji, sürdürülebilir enerji ve aynı zamanda enerji güvenliğini sağlayabilir (Lund, 2010: 87). Yenilenebilir enerji yoğun bir küresel enerji geleceği teknik olarak mümkündür (Johansson, Burnham, 1973: 7).

Buraya kadar vurgu yapılan tüm meseleler, bu araştırmanın amaçlarını teşkil etmektedir. Bu çerçevede araştırmanın temel amacı, Türkiye'deki sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilirlikle bağlantılı bir enerji geleceği için zemin hazırlanmasına katkıda bulunmaktır. Sürdürülebilirlikle bağlantılı bir enerji politikasının ekolojik taşıma kapasitesi, ekonomik verimlilik ve eşitlik ilkeleri üzerine kurulması gerekmektedir.

Türkiye'nin enerji politikalarının, sürdürülebilirlik, çevresel güvenlik ve enerji güvenliğinin de tartışıldığı bu çalışmada araştırma soruları ve varsayımları şöyle sıralanabilir:

- Türkiye'nin mevcut enerji politikası büyük oranda ithal edilen fosil kökenli enerji kaynaklarına bağımlıdır. Fosil kökenli enerji kaynaklarına bu kadar bağımlı bir enerji politikası hem ekonomik, hem güvenlik, hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından riskleri vardır.
- Sürdürülebilirliği sağlayabilecek bir enerji politikası fosil enerji kaynaklarının kullanımı yerine yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını gerektirir. Yenilenebilir

enerji kaynaklarının fosil enerji kaynaklarına göre avantajları vardır (Michalena, Hills, 2013: 10). Türkiye’de alternatif bir enerji sistemi inşa edebilmek için birçok seçenek mevcuttur. Mevcut durumda rezervi kanıtlanmış fosil kökenli enerji kaynaklarımız enerji talebini karşılaması mümkün olmasa da uzun dönemli hazırlanan enerji politikaları ile enerji talebi yenilenebilir enerji kaynakları kullanarak karşılanabilir.

- Yenilenebilir enerji kaynaklarının birçoğu-mevcut teknolojileri ile-fosil enerji kaynakları ile rekabet edebilecek durumda değildir. Bu nedenle bu enerji kaynaklarının teknolojilerinin fosil enerji kaynakları karşısında olgunlaşana ve üretim maliyetleri düşene kadar desteklenmeleri gerekmektedir.

- Türkiye’de fosil kökenli enerji kaynaklarına dayanan enerji rejiminin devam etmesi durumunda ekonomik sorunlarla karşı karşıya gelineceği açıktır. Özellikle ilerleyen yıllarda petrol ve doğal gaz gibi fosil kökenli enerji kaynakların tükenmekte olduğu göz önünde bulundurulursa, bu kaynaklara dayanan bir enerji politikası sürdürülebilir değildir.

- Türkiye, iklim değişikliği ile ilgili 2004 yılında Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi’ne ve 2009 yılında da Kyoto Protokolü’ne taraf olmuştur. Ayrıca, Avrupa Birliği ile müzakere sürecinde olan Türkiye’den Avrupa Birliği’ne üye ülkelerin izlediği iklim değişikliği ile ilgili mücadele, politika ve tedbirlerini uygulaması beklenmektedir.

2. Araştırma Yöntemi ve Tasarımı: “Türkiye’de Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Sürdürülebilir Kalkınmaya Etkisi Konusunda Bir Alan Araştırması”

Küreselleşmeyle birlikte günümüz dünya düzeninde rekabetçiliğin de hızla artmakta olduğunu görmekteyiz. Böyle bir ortamda ekonomiler için hedeflenen günlük tedbirlerin alınması değil, mevcudun korunarak geliştirilmesidir. Klasik kalkınma teorilerinde temel durum, ekonominin niceliksel boyutlarına odaklanırken çevre ve sosyal değerler göz önünde bulundurulmamıştır. Mal ve hizmet üretimi sanayileşmenin hız kazanması ile birlikte bir kalkınma göstergesi olarak tanımlanmıştır. Ancak dünya nüfusunun ve ihtiyaçlarının artması ile beraber doğal kaynaklar üzerindeki baskı daha fazla artmaya olmaya başlamış; doğanın “taşıma kapasitesi” aşılmıştır. Bu durum, kalkınmanın doğal kaynaklara yönelik ihtiyacını ve çevreyle olan ilişkisini gözler önüne sermektedir. Böylelikle de kalkınmanın sürdürülebilirliği tartışılmaya başlanmıştır. Bu saptama, yenilenebilir kaynak kullanım gereksinimi bağlamında yeni bir argüman doğurmaktadır. Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir kalkınmaya etkisi konusu da, bu tartışmalar ışığında önem arz eden hayati bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmanın bir amacı, Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir kalkınmaya etkisi konusuna ilişkin düzenleyici otorite, sektör, kullanıcı, yatırımcı tutumlarını ortaya çıkarmak olmuştur. Bu çalışmada, enerji sektörünün, uzmanlarının, düzenleyici otoritelerin, kullanıcıların ve yatırımcıların bakış açısı, tutum ve davranışları test edilecektir. Bu araştırma bize konu hakkında, bir öngörü sağlayacaktır. Bu içerikli bir akademik çalışmanın sektörü, otoriteleri ve kullanıcıları anlama noktasında genel kitleye de bir katkı sunması beklenmektedir ki, bunun önemli olduğu düşünülmektedir. Çalışmanın Türkiye gibi dinamik ve gelişmekte olan bir ülke örneklemeyle gerçekleştirilmesi önemlidir. Araştırma aynı zamanda söz konusu paydaşların, örneklemin yenilenebilir enerji

ve sürdürülebilir ekonomiye dair tutum ölçeklerini ortaya koyması açısından önemlidir.

2.1. Araştırmanın Örneklem Tabanı

Uygulanan alan araştırmasında örneklem tabanı, Türkiye’de enerji piyasaları ve ekonominin odak noktası olan kurumlardan ve kişilerden oluşuyor. Yine enerji alanına yatırım yapan kurumsal yatırımcılar ve enerji sürdürülebilirliği konusunda başat aktörlerden oluşan STK’ler ilgi alanımızda bulunuyor. Bunun yanında, enerji konusunda uzman olan gazeteciler, ekonomi muhabirleri, alan araştırmamızda kendisine başvurduğumuz aktörler oldu. Son olarak, özellikle tasarruf ve verimli enerji kullanımı konusunda önemli olan sosyal paydaşlar, bireysel kullanıcılardan faydalandığımızı söylememiz gerekiyor.

2.2. Araştırmanın Soruları

S1: Bir ülkenin enerji üretimini gerçekleştireceği kaynak tercihinde öncelik ne olmalıdır?

S2: Yenilenebilir enerji kaynakları söylendiği kadar başat bir konu mudur?

S3: Yenilenebilir enerji kaynaklarının sosyopolitik (refah ve eşitlik anlamında) etkileri konusundaki tutumlar nasıldır?

S4: Yenilenebilir enerjinin ekolojik açıdan sürdürülebilirlikteki önemi nedir?

S5: Yenilenebilir enerjinin ekonomik açıdan sürdürülebilirlikteki önemi nedir?

S6: Sürdürülebilir kalkınmanın yenilenebilir enerji bağlamındaki unsurlarını nasıl açıklayabiliriz?

S7: Konvansiyonel enerji kaynaklarının çevreye etkisi konusundaki tutumlar nasıl gerçekleşmektedir?

S8: Yenilenebilir enerjinin devletlerin enerji güvenliği açısından önemi nedir?

S9: Yenilenebilir enerji konusundaki Türkiye’nin devlet politikasına dair bakış nasıldır?

S10: Sivil toplumun Türkiye’nin yenilenebilir enerji politikalarına ilişkin görüşleri ne şekildedir?

S11: Sürdürülebilir enerjinin geleceğine dair görüşler nasıl oluşmuştur?

S12: Bireysel tüketicilerin enerji tasarrufuna ilişkin tutumları nasıl gerçekleşmektedir?

2.3. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmada Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir kalkınmaya etkisine ilişkin düzenleyici otorite, sektör, kullanıcı, yatırımcı tutumlarını test eden bir anket uygulanmıştır. Anket formundaki sorular, ilgili yazının derlenmesi ve konuyla ilgili araştırmalar neticesinde geliştirilmiştir. Martinot vd., Kates, Unander vd., Lehr vd. tarafından gerçekleştirilmiş çalışmalar, anket formu hazırlanırken faydalanılan araştırmalar olmuştur. Anket sorularında araştırma katılımcılarının demografik bilgileri ve yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir kalkınmaya etkisine ilişkin unsurları ölçen sorular yer almaktadır. Anketteki soruların büyük bölümü 5’li Likert ölçeği ile deneklerin verilen ifadelere katılma / katılmama dereceleri ölçülerek verilmeye çalışılmıştır. Hazırlanan anketler kolayda örnekleme yönetimi ile seçilen 20 kişi ile

gerçekleştirilerek bir öntest çalışması yapılmıştır. Öntest sonuçları dikkate alınarak ilgili düzeltmeler yapılmış ve anket formuna son hali verilmiştir. Anket uygulama konusundaki anket uygulamaları deneklerle yüz yüze görüşülerek ve dijital ortamda gerçekleştirilmiştir. Araştırmada toplam 240 katılımcı üzerinde yapılmıştır. Bu araştırma temelde tanımsal-kavramsal araştırmalar arasındadır. Tutum ölçeklerinde olgular arasındaki ilişkileri ele alması itibarıyla keşifsel bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Araştırmanın tanımlayıcı olması, eldeki problemi, bu problemle ilgili durumları, değişkenleri ve değişkenler arasındaki ilişkileri ele alıp, tanımlamaktır.

2.4. Araştırma İle Elde Edilen Verilerin Analizi ve Bulgular

Araştırmada analizler, kullanılabilir olan 240 anket formu üzerinden gerçekleştirilmiştir. Veriler, SPSS programında değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda, araştırma sonuçlarında araştırma soruları doğrultusundaki bulgulara yer verilmiştir.

Sürdürülebilir kalkınmada yenilenebilir enerjinin önemine ilişkin katılımcı görüşleri Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Sürdürülebilir Kalkınmada Yenilenebilir Enerjinin Önemi

	n	%
Çok önemli	111	46,3
Önemli	59	24,6
Ne önemli ne önemsiz	38	15,7
Önemli değil	11	4,6
Hiç önemli değil	21	8,8
Toplam	240	100,0

Tablo 1’e göre katılımcıların % 70,9’u sürdürülebilir kalkınmada yenilenebilir enerjinin önemli olduğunu, % 13,4’ü ise önemli olmadığını belirtmiştir.

Tablo 2. Sürdürülebilir Kalkınmada Yenilenebilir Enerjinin Neden Önemli Olduğu Konusu

	n	%
Kaynak çok boldur	140	58,3
Tükenmez enerjidir	48	20,0
Lojistik avantajı vardır	7	2,9
Dışa bağımlılığı azaltır	13	5,4
Fiyatları ekonomiktir	16	6,7
Temiz enerjidir	6	2,5
Başlangıç üretim maliyeti düşüktür	3	1,3
İstihdamı artırır	7	2,9
Toplam	240	100,0

Buna göre katılımcıların sürdürülebilir kalkınmada yenilenebilir enerjinin önemi konusundaki nedenlerini önem sırasına göre kaynak bolluğu (% 58,3) ve tükenmez oluşuna (% 20) bağladığını görüyoruz. Önem sırasında en son sırada gelenlerin ise başlangıç üretim maliyeti (% 1,3), istihdam (%7) ve lojistik avantajı olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3. Yenilenebilir Enerjinin Devletlerin Enerji Güvenliği Açısından Önemi

	n	%
Çok önemli	88	36,7
Önemli	52	21,7
Ne önemli ne önemsiz	38	15,8
Önemli değil	28	11,7
Hiç önemli değil	34	14,2
Toplam	240	100,0

Katılımcıların büyük bir çoğunluğu (% 58,4) Yenilenebilir enerjinin devletlerin enerji güvenliği açısından önemli olduğunu, % 15,8'i fark etmediğini, % 25,9'u ise önemsiz olduğunu belirtmiştir.

Tablo 4. Yenilenebilir Enerjinin Ekolojik Açıdan Sürdürülebilirlikteki Önemi

	n	%
Çok önemli	85	35,4
Önemli	69	28,8
Ne önemli ne önemsiz	38	15,7
Önemli değil	21	8,8
Hiç önemli değil	27	11,3
Toplam	240	100,0

Tablo 4'e göre katılımcıların büyük bir çoğunluğu (% 64,2), yenilenebilir enerjinin ekolojik açıdan sürdürülebilirlikteki önemli olduğunu belirtmiştir. Yenilenebilir enerjinin ekolojik açıdan sürdürülebilirlikteki önemli olmadığını belirten katılımcıların oranı ise % 20,1'dir.

Katılımcıların % 37,1'i yenilenebilir enerji konusundaki Türkiye'de devletin değerlendirmeler yaptığını, % 29,2'si bu işin uzun vadede önem kazanacağını, sadece % 10,8'i devletin bu konuda büyük yatırımlar yaptığını, % 22,9'u ise yenilenebilir enerjinin öncelikli politikası olmadığını ifade etmiştir.

Tablo 6. Sürdürülebilir Enerjinin Geleceğine İlişkin Görüşler

	n	%
Çok önemli	74	30,8
Önemli	59	24,6
Ne önemli ne önemsiz	30	12,5
Önemli değil	26	10,8
Hiç önemli değil	51	21,3
Toplam	240	100,0

Tablo 6'ya göre katılımcıların % 55,4'ü sürdürülebilir enerjinin gelecekte çok önemli olacağını, % 32,1'i bu enerjinin geleceğinin olmadığını belirtmiştir.

Tablo 7. Yenilenebilir Enerjinin Refah ve Eşitlik Anlamında Etkileri Konusundaki Görüşler

	n	%
Çok önemli	60	25,0
Önemli	127	52,9
Ne önemli ne önemsiz	29	12,1
Önemli değil	5	2,1
Hiç önemli değil	19	7,9
Toplam	240	100,0

Katılımcıların % 77,9'u yenilenebilir enerjinin refah ve eşitlik anlamında belirleyici olduğunu, % 12,1'i çok fark ettirmediğini, % 10'u önemli olmadığını belirtmiştir.

Tablo 8. Konvansiyonel Enerji Kaynaklarının Çevreye Etkisi Konusundaki Görüşler

	n	%
Çok zararlı	40	16,7
Zararlı	99	41,3
Ne zararlı ne zararsız	64	26,5
Zararlı değil	16	6,7
Hiç zararlı değil	21	8,8
Toplam	240	100,0

Katılımcıların % 56,8'i konvansiyonel enerji kaynaklarının zararlı olduğunu, % 15,5'i zararlı olmadığını, % 26,5'i ise çok fazla fark ettirmediğini belirtmektedir.

Tablo 9. Türkiye'nin Enerji Politikalarında Sivil Toplum Kuruluşlarının Görüşleri

	n	%
Çok önem verilmektedir	9	3,8
Önem verilmektedir	21	8,8
Ne önemli ne önemsiz görülmektedir	29	12,0
Önem verilmemektedir	92	38,3
Hiç önem verilmektedir	89	37,1
Toplam	240	100,0

Katılımcıların % 75,4'ü Türkiye'de otoritelerin sivil toplum kuruluşlarının görüşlerine önem verilmediğini düşündüğünü görüyoruz. Katılımcıların sadece %12,6'sı devletin bu konuya önem verdiği yönünde görüş belirttiği görülmektedir.

Tablo 10. Bireysel Tüketicilerin Enerji Tasarrufuna İlişkin Tutumları

	n	%
Çok dikkat etmem	7	2,9
Dikkat etmem	14	5,8
Ne dikkat ederim ne etmem	62	25,9
Dikkat ederim	98	40,8
Çok dikkat ederim	59	24,6
Toplam	240	100,0

Bireysel enerji tüketimi konusunda soruları cevaplayan katılımcıların büyük bir çoğunluğu (% 65,4), enerji tasarrufu konusuna dikkat ettiğini, % 8,7'si ise tasarruf konusuna hiç dikkat etmediğini belirtmiştir.

Tablo 11. Yenilenebilir Enerjinin Ekonomik Açıdan Önemi

	n	%
Çok önemli	68	28,3
Önemli	93	38,8
Ne önemli ne önemsiz	15	6,2
Önemli değil	28	11,7
Hiç önemli değil	36	15,0
Toplam	240	100,0

Tablo 11'e göre katılımcıların % 67,1'i önemli olduğunu, % 26,7'si ise önemli olmadığı yönünde görüş belirtmişlerdir. Sürdürülebilir kalkınma için yenilenebilir enerji tanımlarına dair katılımcı tutumları ise Tablo 12'de görülmektedir.

Katılımcıların % 60,4'ü sürdürülebilir kalkınmanın kuşaklar arası adalet olduğunu, % 48,7'si refahın anahtarı olduğunu, % 51,2'si enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesini, % 45,5'si bölgeler arası eşitlik olduğunu, % 48,8'i sürdürülebilir bir dünya olduğunu, % 39,6'sı verimliliğin temin edilmesi olduğunu, % 22,5 sosyal devletin teşvik edilmesi olduğunu, % 38,8'i enerjinin çeşitlendirilmesi olduğunu, % 47,5 politik stabilizasyonun sağlanması, % 45,9 büyümenin teşvik edilmesi olduğunu, % 47,1'i dışa bağımlılığın azaltılması, % 54,2 enerji güvenliğinin sağlanması, % 50,9 çevresel yeniden doğuşu ve % 47,9 bütçe açığının kapatılması olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 12. Sürdürülebilir Kalkınma İçin Yenilenebilir Enerji Tanımları Konusunda Tutum Önerileri

	Hiç katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Tamamen katılıyorum	
	f	%	f	%	f	%	f	%	f	%
Kuşaklar arası adalettir	21	8,8	19	7,9	55	22,9	91	37,9	54	22,5
Refahın anahtarıdır	21	8,8	75	31,2	27	11,3	86	35,8	31	12,9
Enerji kaynaklarının çeşitlenmesidir	18	7,5	74	30,9	25	10,4	92	38,3	31	12,9
Bölgeler arası eşitlikler	21	8,8	53	22,1	57	23,6	70	29,2	39	16,3
Sürdürülebilir bir dünyadır	25	10,4	43	17,9	55	22,9	84	35,0	33	13,8
Verimliliğin teminidir	22	9,2	67	27,9	56	23,3	83	34,6	12	5,0
Sosyal devletin teşkilidir	33	13,8	99	41,2	54	22,5	47	19,6	7	2,9
Enerji çeşitliliğidir	33	13,8	62	25,7	52	21,7	63	26,3	30	12,5
Politik stabilizasyondur	17	7,1	47	19,6	62	25,8	86	35,8	28	11,7
Kıt kaynakların etkin kullanımındır	26	10,8	82	34,3	38	15,8	80	33,3	14	5,8
Büyümenin teşvikidir	14	5,8	44	18,3	72	30,0	95	39,6	15	6,3
Dışa bağımlılığın azalmasıdır	25	10,4	65	27,1	36	15,0	77	32,1	37	15,4
Enerji güvenliğidir	27	11,3	46	19,1	37	15,4	85	35,4	45	18,8
Çevresel yeniden doğuştur	14	5,8	58	24,1	46	19,2	87	36,3	35	14,6
Bütçe açığının kapatılmasıdır	19	7,9	69	28,8	37	15,4	77	32,1	38	15,8

3 SONUÇ

Sürdürülebilirlikle bağlantılı bir enerji sisteminin gerçekleştirilebilmesinin başarılabilmesi için çeşitlilik, verimlilik, yenilenebilir enerji kaynak yönetimi, sosyal maliyet tabanlı fiyatlandırma, hizmet yönetimi ve eşitlik gibi bazı kriterlerin yerine getirilmesi gerekmektedir. Bahsedilen bu kriterler, çevre boyutu, ekonomik boyutu ve sosyal boyutu olmak üzere gruplanabilmektedir.

Bu çalışmada uygulanan alan araştırmasında örneklem tabanı, Türkiye’de enerji piyasaları ve ekonominin odak noktası olan kurumlardan ve kişilerden oluşmuştur. Yine enerji alanına yatırım yapan, kurumsal yatırımcılar, enerji sürdürülebilirliği konusunda başat aktörlerden oluşan sivil toplum kuruluşları ilgi alanımızda bulunmuştur. Bunun yanında, enerji konusunda uzman olan gazeteciler, ekonomi muhabirleri, alan araştırmamızda kendisine başvuru alan aktörler olmaktadır. Son olarak özellikle tasarruf ve bilinçli enerji kullanımı konusunda önemli olan sosyal paydaşlar, bireysel kullanıcılardan faydalandığımızı da söylemek gerekiyor.

Bu çalışmanın amacını oluşturan, Türkiye’de yenilenebilir enerji kaynaklarının sürdürülebilir kalkınmaya olan etkisi konusuna ilişkin düzenleyici, otorite, sektör ve kullanıcıların tutumlarını ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Uygulanan alan araştırması sonuçlarına göre görülmüştür ki katılımcıların büyük çoğunluğu sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için yenilenebilir enerji kaynaklarının gerekli olduğunu vurgulamışlardır. Alan araştırmasının bir diğer sonucu da yenilenebilir enerji konusunda devletin yenilenebilir enerji kaynaklarına yatırımlarının artması gerektiğidir. Unutulmamalıdır ki mevcut enerji yapısından yeni bir enerji sistemine geçişin yapılabilmesi uzun dönemli stratejilerin belirlenerek istikrarlı bir şekilde uygulanmasını gerektirmektedir. Türkiye gibi kanıtlanmış fosil kökenli yakıt rezervi fazla olmayan bir ülke için enerji üretimi ve tüketimi arasındaki açık, nüfus artışı ve ekonomik büyümeye birlikte giderek artacağı kesindir. Bu nedenle, Türkiye’nin kendi öz kaynaklarından yararlanarak enerji arz ve talebini dengeleyebilmesinin önemi her geçen gün daha da artacaktır. Enerji talebindeki artışın gelecekte karşılanabilmesi için hem özel sektör hem de kamu yatırımlarının yenilenebilir enerji kaynaklarına yönlendirilmesi gerekli olacaktır.

Sürdürülebilir kalkınmada yenilenebilir enerjinin önemi konusundaki nedenlerini önem sırasına göre kaynak bolluğu ve tükenmez oluşuna bağladığımızı görüyoruz. Önem sırasınca en son sırada gelenlerin ise başlangıç üretim maliyeti, istihdam ve lojistik avantajı gibi unsurların sıralandığı anlaşılmaktadır.

Bunun yanında yapılan araştırmada yenilenebilir enerjinin enerji güvenliğinin sağlanabilmesi için önemli olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Araştırmada, aynı zamanda yenilenebilir enerjinin kullanımının ekolojik açıdan önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Fosil enerji kaynaklarının çevreye zarar verdiği sonucuna varılmıştır.

Araştırmada, enerji politikası oluşturulurken sivil toplum kuruluşlarının görüşlerine yeterli önem verilmediği sonucu çıkmıştır. Bir enerji politikasının düzgün işleyebilmesi için her kesimin politika yapım sürecine dâhil edilmesi gerekmektedir.

Araştırmada bireysel tüketicilerin enerji tasarrufuna ilişkin tutumları da çalışılmıştır. Bireysel enerji tüketimi konusunda soruları cevaplayan katılımcıların büyük bir çoğunluğu enerji tasarrufu konusuna dikkat ettiğini belirtmiştir.

Tüm bu bulgular, incelenen araştırmalar, değerlendirmelerden sonra çalışmayı sonuçlandırırken şu rafine yorumları yapmak istiyoruz:

Günümüzde gelişmiş ülkeler enerji güvenliklerini sağlayabilmek için tek bir ülke veya bölgeye bağımlılığını azaltabilmek için kaynak çeşitliliği yanında enerji gereksinimlerini farklı ülkelere yapabilecekleri bir enerji politikasını da uygulamaktadırlar. Tek bir ülkeye veya bölgeye bağımlı bir enerji politikası ülke güvenliği açısından büyük riskler taşımaktadır. Bu açıdan Türkiye enerjide % 70'ler düzeyinde seyreden bir dışarıya olan bağımlılığı ülke güvenliği açısından Türkiye için büyük bir sorundur. Türkiye petrolde % 92, doğal gazda da % 98 oranında dışa bağımlıdır.

Türkiye yenilenebilir enerji teknolojileri geliştirme ve bu teknolojileri verimli bir şekilde kullanımında geç kalmamak için yenilenebilir enerji ile ilgili güçlü bir strateji ortaya koyması ve kurumsal yapıyı buna göre değiştirmesi gerekmektedir. Unutulmamalıdır ki yenilenebilir enerji teknolojisinin işgücü istihdamı artırması açısından ülke içerisinde yeni çalışma alanları oluşturacak olması bir diğer faydası olarak gösterilebilir. Bu araştırma kapsamında ekonomik büyüme için yaşamsal öneme sahip enerji üretim ve tüketimi aynı zamanda küresel ısınma gibi çevre sorunlarının en önemli nedeni olarak görülmektedir. Çevresel sorunlara karşı artan bilinç fosil kökenli yakıtların yerini yenilenebilir enerji kaynaklarına bırakması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akova, İsmet. **Yenilenebilir Enerji Kaynakları**, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım, 2008.

Archer, David, **Global Warming: Understanding the Forecast 2.nd edition**, London: Wiley Press, 2012.

Eric Martinot and Akanksha Chaurey, Debra Lew, Jose Ronerto Moreira, Njeri. Wamukonya, "Renewable Energy Markets in Developing Countries", **Annual Review Energy Environment** 2002, 27, 309-348.

Fridtjof Unander and Ingunn Etestol, Mike Ting, Lee Schipper, "Residential energy use: An international perspective on long-term trends in Denmark, Norway and Sweden", **Energy Policy**, 2004, 32, 1395-1404.

Joahnsson, Thomas B., Laurie Burnham, **Renewable Energy: Sources for Fuels and Electricity**, Island Press, 1993.

Komar, Paul, **Renewable Energy Policy**, Newyork: Diebold Institute for Public Policy Studies , 2004.

Lund, Henrik, **Renewable Energy Systems**, London: Academic Press, 2010.

Michalena, Evanthe, Jeremy Maxwell Hils, **Renewable Energy Governace**,

London: Spring Press, 2013.

Pearson, Charles S., **Economics and the Challenge of Global Warming**, Chambride: Chambride Press, 2011.

Robert W. Kates, "Population, Technology and the Human Environment: A Thread through Time, Daedalus", **Journal of the American Academy of Arts and Sciences**, 1996, pp. 43-71.

Ronald Lehr and Will Guild, Denis Thomas, Blair Swezey, "Listening to Customers: How Deliberative Polling Helped Build 1,000 MW of New Renewable Energy Projects in Texas", **National Renewable Energy Laboratory**, 2003, NREL/TP-620-33177, pp. 27.

United Nations, "Our Common Future: Report of the World Commission on Environment and Development", **U.N. Documents**, 1987, <http://www.un-documents.net/ocf-02.htm>, (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2013).

YENİ KEYNESGİL İKTİSAT VE POST-KEYNESGİL İKTİSAT: GÜNÜMÜZ İÇİN GEÇERLİLİKLERİ

Özlen Hiç Birol*
Ayşen Hiç Gencer**

ÖZET

Temelini Keynesgil Sistem'den alan çağdaş Yeni Keynesgil İktisat ABD'de, çağdaş Post-Keynesgil İktisat ise İngiltere'de ortaya atılmıştır. Bu iki okulun ortak noktası, ekonominin kısa dönemde (KD) eksik istihdam dengesine (EİD) gelmesi sonucudur. Yeni Keynesgil iktisatçıların çoğunluğu, rasyonel beklentiler hipotezini (RBH) kabul etmekle beraber tam rekabet şartlarını (TRŞ), fiyat ve ücretlerin tam esnekliğini reddederler ve eksik rekabet şartlarına (ERŞ), fiyat (P) ve ücret (W) esnekliğinin Keynesgil efektif talep yetersizliğine yol açmasına ve aynı zamanda piyasalarda koordinasyon eksikliğine dayanırlar. Histeresiz ve Etkinlik Ücreti modellerini benimseyenler dışında Yeni Keynesgil iktisatçılar -Neo-Keynesgilleri de izleyerek- ekonominin uzun dönemde (UD) otomatik doğal işsizlik oranı dengesine (ONRUD) yöneleceğini kabul ederler.

Post-Keynesgil İktisat Yeni Keynesgil İktisat'a oranla daha gerçekçi varsayımlara dayanmaktadır. Bu nedenle -Geleneksel Klasik Sistem'e dayalı Monetarizm ve Yeni Klasik Okul da dahil- çağdaş okulların en gerçekçi ve aynı zamanda Keynes'in ilk sistemine en yakın olanı Post-Keynesgil İktisat'tır. Çağdaş Klasik okullara oranla çağdaş Keynesgil okullar, mikro ve makroekonomik tutarlılığı sağlamış olması yanında, gelişmiş ülkeler (GÜ) için daha gerçekçi ve geçerli gözükmektedir. Bugün için Yeni Keynesgil İktisat ise, Post-Keynesgil İktisat'a oranla daha yaygındır.

Anahtar Kelimeler: Keynesgil Sistem, Yeni Keynesgil İktisat, Post-Keynesgil İktisat, Çağdaş Makroekonomik Okullar

NEW KEYNESIAN ECONOMICS AND POST-KEYNESIAN ECONOMICS: THEIR VALIDITY

ABSTRACT

New Keynesian Economics which is the mainstream in the USA and Post-Keynesian Economics in UK, are both using the Keynesian System as their basis. They both envision the economy as settling at a point less-than full-equilibrium in the short-run when left to itself. Even though the most of the New Keynesian Economists accept the rational expectations hypothesis, they refuse the perfect competition conditions and perfect elasticity of prices and wage. Hence the imperfect competition and the rigidities of prices and wages will result in Keynesian lack-of effective demand as well as coordination failure in the market. Apart from a few New Keynesian economists who work with Hysteresis and Efficiency Wage models, following the Neo-Keynesian economists, they suggest that the

* Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İngilizce İktisat Bölümü, ozlen.h.biol@gmail.com

** Doç. Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, Uluslararası Ticaret Bölümü, aysenhicgencer@gmail.com

economy will tend towards automatic natural-rate-of-unemployment equilibrium in the long-run.

Post-Keynesian economists work with more realistic assumptions compared to New Keynesians. That is the reason why the Post-Keynesian Economics is being the most realistic school of economics among the new schools - including Monetarism and New Classical Economics- and considered to be more akin to the Keynesian System. New Keynesian and Post-Keynesian Economics, both providing the consistency between the micro- and macro-analysis, seem to be more realistic and valid for the developing countries. Today, the New Keynesian Economics seems to be more widespread compared to Post-Keynesian Economics.

Keywords: *Keynesian System, New Keynesian Economics, Post-Keynesian Economics, Modern Macroeconomic Schools*

1. GİRİŞ

80’li yıllarda Monetaristlerin ve Yeni Klasik iktisatçıların politika ve uygulama alanında başarısızlığı ve yüksek oranlı işsizliğin devamı karşısında akademik çevrelerde Keynesgil Sistem yeniden ön plana çıkmıştır; fakat bu kere ABD’de 80’li yılların başlarından itibaren Yeni Keynesgil İktisat (*New Keynesian Economics*) ön plana çıkmıştır. Yeni Keynesgil iktisatçıların başlıca temsilcileri Alan S. Blinder, N. Gregory Mankiw, John Taylor, David Romer’dir.

Yeni Keynesgil İktisat KD’de EİD’i, bu nedenle Keynesgil politikalar uygulanması gereğini vurgulamakla beraber, esas olarak Keynesgil makro ekonomik analizleri mikro ekonomik temellere oturtmaya çalışmıştır. Fakat TRŞ’ye dayanan geleneksel mikro ekonomiyi, Walrasgil genel denge analizini ve Walrasgil “mezatçı”yı (*Walrasian auctioneer*), yani piyasalarda tam bir koordinasyonun varlığını ve piyasaların hepsinin bir arada tam dengeye gelmesini reddederek, fiyatlarda ve ücretlerde çeşitli nedenlerle ortaya çıkan esneksizlikler üzerinde durmuşlardır. Ancak bunu yaparken, Yeni Keynesgil iktisatçıların çoğu, Yeni Klasik Okul’un varsaydığı RBH’yı ve -aynen Sentezci Keynesgiller gibi- ekonominin UD’de ONRUD’a geleceğini kabul etmişlerdir. Ne var ki 85’lerden sonra “histeresiz” (*hysteresis*) modelini ve “etkinlik ücreti” (*efficiency wage*) modellerini benimseyen Yeni Keynesgil iktisatçılar, ONRUD sonucunu reddetmişlerdir.

Yeni Keynesgil İktisat’ın evrimi henüz tamamlanmış sayılamaz ve yine aynı nedenlerle, Yeni Keynesgil bir makroekonomik sistem henüz yapılabilmemiş değildir.

Yeni Keynesgil İktisat, Keynes’in makroekonomik analizlerini sağlam mikroekonomik analizlere oturtmak üzere TRŞ, Walrasgil genel denge ve Walrasgil mezatçı varsayımları yerine ERŞ, P ve W esneksizliği (*wage and price inflexibility*), piyasalar arası koordinasyon yetersizliği (*coordination failure*) gibi varsayımlara dayanır. Fakat, genellikle RBH ile çalışması, Keynesgil belirsizlik varsayımına yer vermemesi, histeresiz ve etkinlik ücreti modelleri dışında Keynes’in orijinal fikirlerinde kesinlikle yer almayan ekonominin UD’de ONRUD’a gelmesinin kabulü dolayısıyla, Post-Keynesgil iktisatçılar tarafından şiddetle eleştirilir. Ayrıca Post-Keynesgil iktisatçılar - ERŞ’nin

doğurduğu P ve W esnekliğini ele almakla beraber- makroekonomik analizlerinde de sadece “birimlerin incelenmesi”ni (*atomistik yaklaşım*) eleştirirler. Ekonomik kararlarda yalnız bireylerin rasyonel kararlarının değil, “kurumlar”ın da büyük ölçüde rol aldığını, kararlarda rasyonelliğin her zaman sözkonusu olmadığını, beklentilerin heterojen olduğunu, yanımlar olduğunu, eksik bilgiye dayanan kararlar alınabildiğini ve kurumlar tarafından verilen kararlarda ise ekonomik ve rasyonel hedefler yanında, politik ve sosyal etkenlerin rolünün de olduğunu kabul ederler. Ayrıca Post-Keynesgil iktisatçılar, para arzının eksojen (dışsal) değil, para ve kredi talebine bağlı olarak, büyük ölçüde endojen (içsel) kabul edilmesi gerektiğini vurgularlar. Bunun yanında, ekonomiyi incelerken mutlaka uluslararası ekonomik ilişkilerin de ele alınması, yani açık ekonomi modelleri ile çalışması gereğinin altını çizerler. Bu bakımdan Post-Keynesgil İktisat ile Yeni Keynesgil İktisat farklı metodoloji uygulamakta ve farklı sonuçlara varmaktadır.

Günümüz piyasa ekonomisi ve küreselleşme ortamında Yeni Keynesgil İktisat çoğunlukla daha uygun görünmektedir. Yeni Keynesgil İktisat piyasa ekonomisi, devletin küçülmesi gereği, fiyat istikrarının (*price stability*) sağlanmasının önemi, ekonomiye müdahalelerde maliye politikasına oranla Keynesgil para politikalarının tercih edilmesi, sosyal devletin getirdiği aşırı bütçe ve maliyet yüklerinin azaltılması, dış ticaretin, özel sermaye ve fon akımlarının serbestleştirilmesi ortamıyla daha kolay uyusmaktadır. Çünkü bu eğilimler fiyat mekanizmasına, KD için olmasa da, en azından UD için güvenilmesini gerektirir. Ayrıca, çoğunluk tercihinin Yeni Keynesgil İktisat’a yönelmesinde, bu okulun ABD gibi lider ekonomik güç konumunda olan bir ülkede doğmuş ve yerleşmiş olmasının da bir rolü olabilir.

Yeni Keynesgil iktisatçılar, Neo-Keynesgillerle de bağdaşan ve Yeni Klasikler iktisatçılarla süregelen tartışmaları gidermek için bazı varsayımlar kabul etmişlerdir. Bu varsayımlar gerçeklere ve Keynes’in orijinal varsayımlarına ters olduğu için 80’li yıllar sonlarında ve 90’lı yıllarda bu kere Post-Keynesgil İktisat, başta İngiltere olmak üzere yaygınlaşmaya başlamıştır. Her ikisinin de ortak yanı, KD’de EİD’in ortaya çıkması ve bunun yine Keynesgil para ve/veya maliye politikaları yoluyla giderilebilmesidir.

Histeresiz ve Etkinlik Ücreti modellerini benimseyenler dışında Yeni Keynesgil iktisatçılar, ekonominin UD’de otomatik tam istihdam dengesine (OTİD) geleceğini kabul eder. Post-Keynesgil iktisatçılar ise Keynes’i izleyerek UD için de bu eğilimin sözkonusu olmadığını ileri sürerler.

2. KEYNES KARŞITI GÖRÜŞLER

2.1. KEYNES KARŞITI GÖRÜŞLERİN ORTAYA ATILMASININ NEDENLERİ

70’li yıllarda OPEC fiyatlarının artışı ve dünyanın stagflasyona sürüklenmesi karşısında, uygulama ve politika alanında Keynesgil Sistem etkinliğini sürdürürken, akademik çevrelerde Keynesgil Sistem karşıtı ve Geleneksel Klasik Sistem’e bağlı Monetaristler ve özellikle Yeni Klasik Okul egemen olmuştur.

Gerek Keynes’in, gerek Keynes’i izleyerek ilk Keynesgil iktisatçıların ve gerek Sentezci Keynesgillerin ortak özelliği, analizlerini makroekonomik düzeyde bırakmaları ve kapsamlı biçimde mikro ekonomik temellere inmemiş olmalarıdır. Bu özellikleri

dolayısıyla, yani az sayıda ve sadece makroekonomik parametre ve denklemlerle çalıştıkları için A. Coddington böyle bir Keynesgilliği “Hidrolik Keynescilik” (*Hydraulic Keynesianism*) olarak nitelendirmektedir. “Hidrolik Keynescilik” terimi de yine metodolojik bakımdan sakatlığa işaret ettiği için aşağılayıcı (pejoratif) olarak kullanılmaktadır.

2.2. KEYNES KARŞITI GÖRÜŞLERİN ELEŞTİRİLERİ

Keynesgil Sistem’in vardığı politika tavsiyelerinin aksine, Yeni Klasik iktisatçılara göre devletin işsizliği azaltmak, konjonktür dalgalanmalarını gidermek gibi amaçlarla para ve/veya maliye politikaları başta olmak üzere, ekonomi politikaları uygulamaları gereksizdir¹. Çünkü, ekonominin gidişi hakkında tam bilgiye sahip olan, doğru değerlendirmeler yapabilen tüm karar alma birimleri (işçiler, girişimciler, vb.) ekonominin gidişine karşı devletin ne gibi politikalar uygulayacağını da önceden bilirler ve bu politikaların etkilerini de hesaba katarak miktar, fiyat gibi kararlarını ayarlarlar. Böylece, önceden bilinen politikaların (örneğin, para arzı artışının) hiç bir etkisi olmaz; istihdam, reel gelir gibi reel parametreler yükselmez, sadece enflasyon oluşur. Ancak ekonomi birimleri tarafından önceden bilinmeyen, kestirilmesi mümkün olmayan politikalar uygulanırsa reel parametreler değişebilir². Bu ise, Yeni Klasik iktisatçılar tarafından önerilmemektedir.

Yeni Klasiklerin bu eleştirisi Keynesgil ve Yeni Keynesgil iktisatçılara olduğu kadar, paranın sabit ve önceden bilinen bir hızda arttırılmasını öneren Monetaristlere de yöneltilmiştir

Keynesgil analizlere Phillips Eğrisi (PE) dahil edilmişti ve o döneme kadar tek bir PE ile çalışılıyordu. Fakat o dönemde hem işsizlik artmış hem de enflasyon olmuştu. Bunun sonucunda PE’nin ortadan kalkmasını, Keynesgil Sistem’in karşıtı olan Yeni Klasik iktisatçılar “Keynesgil Görüşün Büyük Çöküşü” olarak nitelendirdiler.

Yeni Klasik iktisatçılarda Lucas ve Sargent 1970-1980 yıllarına ait verileri inceleyerek PE’nin ortadan kalktığını göstermişler ve vardıkları sonucun “Keynesgil Sistem’in büyük yanılgısı”nın kanıtı olduğunu iddia etmişlerdi.

Oysa, daha sonra Yeni Keynesgil iktisatçılardan Gordon³ daha dikkatli ekonometrik analizler sonucunda KDPE’nin, OPEC’in yarattığı fiyat artışları yüzünden devamlı yukarı kaydığını kanıtlamıştır. Ando ve Kennickell⁴ ve Benjamin Friedman⁵ da yaptıkları ekonometrik araştırmalarda aynı sonuca ulaşmışlardır. Böylece PE analizlere, “Kısa Dönem PE” ve “Uzun Dönem PE” olarak yeniden dahil edilmiştir. Blinder’a göre Lucas ve Sargent’in iddiaları ise, “Yeni Klasik Okul’un daha büyük yanılgısı”dır.

¹ Arestis, *The Post-Keynesian Approach to Economics: An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy*, ss. 1-25.

² Barro, Rush “Unanticipated Money Growth and Unemployment in the United States.” Aynı zamanda Lucas Tipi IS-LM Modeli ve bu modelin Belirlenmemiş Katsayılar Metodu ile çözümü için: Hiç-Birol, “Başlıca Makroekonomik Sistemler ve Rasyonel Beklenti Modelleri,” ss. 70-74.

³ Gordon, “Wage Price Controls and the Shifting Phillips Curve.”

⁴ Ando, Kennickell, “Failure of Keynesian Economics and ‘Direct’ Effects of Money Supply: A Fact or a Fiction.”

⁵ Friedman, “Recent Perspectives on Macroeconomics.”

RBH, Yeni Klasik iktisatçıların vazgeçilmez iki varsayımından biriydi.

Yeni Keynesgil iktisatçılar bu varsayımın gerçekte var olup olmadığı yolunda ekonometrik incelemeler yapmışlardır. Bu araştırmaların sonucunda RBH'nın var olduğu kesin olarak ortaya çıkmamış, tam tersi, var olmadığının daha olası olduğu sonucuna varmışlardır. Bu konudaki ekonometrik bulgular, Keynesgil "heterojen beklentiler" varsayımının daha geçerli olduğu yolundadır. Nitekim: Lovell⁶, Rotemberg

Yeni Klasik iktisatçılara göre (aynı zamanda Monetaristlere ve Geleneksel Klasik iktisatçılara göre), işsizliğin nedeni ücretlerin yüksek olmasıdır. Buna göre, konjonktürün yüksek olduğu dönemlerde ücretler düşük, yüksek olduğu dönemlerde ise yüksek olmalıdır. Yani konjonktür ve ücretler ters yönde (*counter-cyclical*) seyretmelidir.

Yeni Keynesgil iktisatçıların bu konuda yaptıkları araştırmalar ise, gerçekte konjonktür ve ücretlerin aynı yönde (*pro-cyclical*) seyrettiğini göstermiştir. Ücretlerin konjonktür dalgalanmalarıyla aynı yönde fakat daha basık (yumuşak) bir seyir izlemesi ise, Keynesgil Sistem çerçevesinde açıklanabilmektedir. Teknik ilerleme sonucunda yatırımların artmasıyla birlikte yüksek dönemlerine girilince işçi sendikaları, nominal ve reel ücretleri kolaylıkla yükseltebilir. Düşük konjonktür dönemlerinde ise işçi ve işveren sendikaları, nominal ve reel ücretlerin düşmesine "direnc" göstermekte, bu yüzden ücretler fazla düşmemektedir.

Yeni Keynesgil iktisatçılar ise Yeni Klasik iktisatçıların tersine, ekonomide tüm sektörlerde ERŞ'nin varlığını kanıtlamışlardır. Hatta, TRŞ olsa bile bu kere de binlerce piyasa arasında koordinasyon eksikliği oluşacağını, dolayısıyla Walrasgil mezarçı varsayımının gerçekçi olamayacağını göstermişlerdir.

Yine Yeni Keynesgil iktisatçılara göre, bütün piyasalarda ERŞ geçerli olduğu için, fiyat ve ücretler tam rijit (sert) olmasalar bile gecikmeli olarak değişirler ve yeterince düşmezler. Bu da, Keynesgil efektif talep yetersizliğine ve bundan doğan işsizliğe yol açar.

3. KEYNESGİL İKTİSADIN YENİDEN DOĞUŞU

80'li yıllara kadar ABD'de ve İngiltere'de yüksek işsizlik oranına rağmen uygulanan monetarist sıkı para politikası ve gerek Monetarizm gerek Yeni Klasik Okul uyarınca devletin ekonomiye pek fazla müdahale etmemesi sonucunda, ne enflasyon düşmüş ne de işsizlik azalmıştır. Hatta İngiltere'de, Thatcher döneminde işsizlik 1.1 milyon'dan 3 milyon'a çıkmıştır. Bu da, akademik çevrelerde Monetarist ve Yeni Klasik ONRUD sonucunun ve uygulanan politikaların yanlış, Keynesgil EİD sonucunun ve Keynesgil politikaların daha doğru olduğuna ait inancı yeniden uyandırmıştır.

Yine, A. Coddington'un "Hidrolik Keynesçilik" eleştirisinden sonra, makroekonomik analizleri Geleneksel mikro analiz temellerine oturtan Yeni Klasik Okul'a karşın, gerek Yeni Keynesgiller gerek Post-Keynesgiller, Keynesgil makroekonomik analiz sonuçlarını ERŞ, koordinasyon eksikliği gibi özelliklerden hareket eden yeni mikroekonomik temellere oturtmuşlardır. Bu metodoloji A. Coddington tarafından "yeniden kurulmuş birime indirgeme" (*reconstituted reductionism*) olarak adlandırmıştır.

⁶ Lovell, "Tests of Rational Expectations Hypothesis."

3.1. YENİ KEYNESGİL İKTİSAT

“Yeni Keynesgil” terimi ilk olarak Michael Parkin (1982) tarafından kullanılmıştır⁷. Bu terimde özellikle “Neo” yerine “Yeni” (*New*) sözcüğünün kullanılmasının bir amacı vardır:

Yeni Keynesgil iktisatçılar kendilerini tezimizde “Neo-Klasik Sentezci Keynesgiller” olarak değindiğimiz “Neo-Keynesgiller”den (Samuelson, Tobin, Modigliani, Solow, vd.) açık olarak ayırmak istiyorlardı. Çünkü gerçi Yeni Keynesgil iktisatçılar genelde - daha sonraları ortaya atılan histeresiz ve etkinlik ücreti modellerini benimseyenler dışında- Neo-Klasik Sentez’i, yani ekonominin UD’de otomatik olarak NRU dengesine yöneleceğini kabul etmişlerdi. Fakat Keynes’i izleyerek analizlerini makroekonomik düzeyde bırakan Sentezci Keynesgillerin, yani Neo-Keynesgillerin (hidrolik Keynesçilik) tersine ve Yeni Klasiklerin de yaptığı gibi, mikroekonomiyi sistemleri içine bütün olarak ele alarak analizlerine dahil etmişler ve makroekonomik analizleri mikroekonomik temellere oturtmuşlardır. İşte bu nedenle Yeni Keynesgil iktisatçılar “metodolojik” bakımdan Neo-Keynesgillerden ayrılırlar. Ancak bu analizlerinin (TRŞ yerine ERŞ ve P ve W’nin esnekliği yerine P ve W esnekliği ile çalışmaları, Walrasgil mezarçı yerine piyasalar arası koordinasyon eksikliğini varsaymaları nedenleriyle) Yeni Klasiklerin ulaştığı sonuçlardan farklı ve Keynesgil sonuçlara ulaşmışlardır.

Bu nedenle Yeni Keynesgil iktisatçılar, esas rakipleri olarak gördükleri “Yeni” Klasikler iktisatçılardan farklılıklarını ve onların karşıtı olduklarını belirtmek üzere kendilerine “Yeni” Keynesgil demişlerdir. Böylece bu terim kendilerini sadece makroekonomik analiz düzeyinde kalan, bir önceki kuşak olan “Neo”-Keynesgil iktisatçılardan da ayırıyordu.

3.1.1. Yeni Keynesgil İktisat’ın Yaygınlaşması

Yeni Keynesgil İktisat’ın ortaya çıkmasının, daha doğrusu, yaygınlaşmasının başlıca kuramsal ve politik nedenleri kısaca aşağıdaki noktalarda yeniden hatırlatılabilir:

1970’lerde, OPEC yüzünden fiyatlar devamlı yükseldiği için, PE’nin de buna paralel olarak devamlı yukarıya doğru kaydığı Yeni Keynesgil ekonometrisyenler (Gordon⁸) tarafından ekonometrik olarak kanıtlanınca, PE uzun ve kısa dönemli olarak yeniden geçerlilik kazanmış ve analizlere katılmıştır. Bunun kanıtlanması ile, Yeni Klasiklerin (Lucas ve Sargent) “Keynesgil Sistem’in büyük yanılgısı” tezi çürütülmüştür. Bu olay Yeni Keynesgil iktisatçıların lideri olan Blinder tarafından “Yeni Klasik iktisatçıların daha büyük bir yanılgısı” olarak nitelendirilmiştir.

Yeni Keynesgil iktisatçılar, Yeni Klasik iktisatçıların kuramsal olarak Keynesgil Sistem’in hatası olarak nitelendirdikleri makroekonomik analizin mikroekonomik temellerle “tutarsızlığı”nı kabul ederek bu konu üzerinde yoğunlaşmışlar ve Keynesgil Sistem’deki bu boşluğu doldurmuşlardır.

Fakat Yeni Keynesgil iktisatçılar, mikroekonomik analiz olarak ekonomide piyasalarda günümüz için daha geçerli olan “ERŞ”nin var olduğunu kabul etmişler ve TRŞ,

⁷ Parkin, “The Output-Inflation Trade-off When Prices Are Costly to Change.”

⁸ Gordon, “Can Inflation of the 1970s Be Explained” ve “Understanding Inflation in the 1980s.”

P ve W'nin tam esnekliği ile Walrasgil mezarçı varsayımlarını reddetmişlerdir. ERŞ yüzünden ortaya çıkan "P ve W esneksizliği" Keynesgil efektif talep yetersizliğine ve EİD'e yol açacaktır. Ayrıca, tüm piyasalarda TRŞ geçerli olsa bile, bu defa "piyasalar arası koordinasyon eksikliği" kendini gösterebilecek ve fiyatlar ve ücretler sert olmasalar bile, aynı anda ve tam gerekli oranda değişmeyeceği için, yine ekonomide özellikle KD'de Keynesgil efektif talep yetersizliği yüzünden "gayri iradi işsizlikle" karşılaşılacaktır. Bu durumda da devletin ekonomiye Keynesgil politikalarla müdahale etmesi gerekmektedir.

Yine genç akademisyenler açısından Yeni Keynesgil İktisat da en az Yeni Klasik Okul kadar çekicidir; çünkü Yeni Keynesgil İktisat'ta da özellikle mikroekonomik analizlerde matematiksel analize geniş yer verilmektedir.

O dönemde özellikle ABD'de egemen olan "muhafazakar görüş"e rağmen, Yeni Keynesgillerin önerdikleri Keynesgil politikalar fazla şimşek çekmemektedir. Çünkü Yeni Keynesgil iktisatçılar devlet müdahalelerinin özellikle KD için gerekli olduğunu mantık çerçevesinde göstermişlerdir. Yeni Keynesgil iktisatçılar "gelir bölüşümünün düzeltilmesi" konusunda ise genel olarak Keynesgil Sistem'e, özellikle de Post-Keynesgil iktisatçılara oranla politika yelpazesinin biraz daha Sağ'na doğru, yani Merkez Sol ve Merkez arası bir görüşe sahiptirler.

Yeni Klasik Okul'un iki temelinden biri olan "RBH", Yeni Keynesgil iktisatçıların çoğu tarafından - tartışma noktalarının azaltılması amacıyla- kabul edilmekle beraber, ekonometrik incelemeler bu hipotezin varlığını kesin olarak doğrulamamış, tersine "RBH'nin geçersizliği"nin daha olası olduğunu göstermiştir.

Yeni Klasik Okul'un ikinci temeli olan P ve W'in tam esnekliği varsayımı da piyasalarda ERŞ'nin daha yaygın olduğunun saptanmasıyla geçerliliğini yitirmiştir. Yeni Keynesgil iktisatçılar "P ve W'nin tam sert olmasa bile, yeterince değişmediğini" göstermişlerdir⁹. Bu, KD'de Keynesgil EİD sonucunun temel nedenidir.

Reel ücretlerin zaman boyunca seyri de, Geleneksel Klasik Sistem'in ve buna dayanan Yeni Klasik iktisatçıların tezlerini doğrulamaktan uzaktır. Çünkü, bu sistemlere göre ekonomide işsizlik baş göstermişse bunun nedeni ücretlerin yüksek olmasıdır. Bu durumda ücretler, konjonktür dalgalanmalarına ters (*contra-cyclical*) bir seyir izleyecektir. Fakat fiilen zaman boyunca "ücretler, konjonktür dalgalanmalarına paralel (*pro-cyclical*) ve fakat daha yumuşak dalgalanmalar gösteren bir seyir" izlemiştir. Ücretlerin bu fiili seyrini Keynesgil Sistem çerçevesi içinde açıklamak olasıdır; örneğin teknik ilerleme ve yatırım artışıyla birlikte toplam talep artarken işçi sendikaları, istihdam artışı ile birlikte kolaylıkla nominal ve reel ücretleri de bir ölçüde yükseltebilirler. Kaldı ki, ücretlerin yükselmesi işçilerin yüksek tüketim meyli dolayısıyla emek maliyetinin yükselmesinin olumsuz etkilerini kısmen giderebilir. Buna karşı düşük konjonktür dönemlerinde işçi sendikaları, ücretlerin fazla düşmesini önleyeceklerdir.

İşte başlıca bu nedenlerden dolayı Yeni Keynesgil İktisat 80'li yıllardan itibaren, uygulama alanında Monetarist ve Yeni Klasik politikalarla olumlu sonuçlar alınmadığı bir ortamda, ABD'de akademik çevrelerde yaygınlaşmıştır.

⁹ Paya, Makro İktisat, ss. 334-337.

3.1.2. Yeni Keynesgil İktisat ve EİD

Yeni Keynesgil İktisat'ın temeli aşağıdaki varsayımlara dayanmaktadır:

Ekonomide tüm piyasalarda ERŞ geçerlidir, ücretler ve fiyatlar tam sert olmasalar bile yeterince, yani KD'de hemen ONRUD'u sağlayacak gibi esnek değildir.

Piyasalar arasında koordinasyon eksikliği vardır ve Walrasgil mezarçı varsayımı sözkonusu değildir.

Yeni Keynesgil iktisatçılar bu varsayımlar altında ekonomide özellikle KD'de toplam talep yetersizliği yüzünden EİD'in oluşacağını, gayri iradi işsizliğin ortaya çıkacağını iddia etmişlerdir. UD için ise Yeni Keynesgil iktisatçılar, iki gruba ayrılırlar:

80'li yılların başlarında Yeni Keynesgil iktisatçıların büyük çoğunluğu, ekonominin UD'de ONRUD'a yöneleceğini kabul ediyorlardı. Birinci grubu oluşturan Yeni Keynesgil iktisatçılar, bu yönden, aynen Neo-Klasik Sentezci Keynesgiller (yani Neo-Keynesgiller) gibi düşünüyorlardı.

Ancak 80'li yılların ortalarında ortaya atılmış olan "histeresiz" ile "etkinlik ücreti" modellerini kabul eden diğer Yeni Keynesgil iktisatçı grubu ise, ekonominin UD'de de kendiliğinden ONRUD'a gelmeyeceğini, EİD'de kalacağını iddia etmişlerdir. İkinci grubu oluşturan Yeni Keynesgil iktisatçıların modelleri Keynes'in iddialarıyla tam uyumlu olduğu için, bu modellere "Süper-Keynesgil modeller" de denmektedir.

Yeni Klasik İktisat'ta devletin ekonomiye KD'de ve dolayısıyla devamlı olarak, yani UD'de de Keynesgil politikalar çerçevesinde müdahale etmesi gerekmektedir ve müdahale olumlu sonuçlar verir. Yeni Keynesgil iktisatçılar esas olarak özellikle KD'de Keynesgil efektif talep yetersizliğinden doğan gayri iradi işsizliğin varlığını ve bunun Keynesgil para ve/veya maliye politikaları ile önleneceğini, en azından azaltılacağını kabul ederler. Gerçi Yeni Keynesgil iktisatçıların çoğunluğu ekonominin UD'de ONRUD'a yöneleceğini kabul etmektedirler. Fakat yine de fiilen ekonomide sık sık Keynesgil efektif talep yetersizliğinden doğan işsizlik sorunuyla karşılaşılacaktır. Bu durumda müdahale edilmeksizin ekonominin kendiliğinden NRU'da dengeye gelmesini beklemek ise, işsizliğin uzun zaman devam etmesi yüzünden daha büyük sorunlara yol açacaktır. Bu nedenle devletin ekonomiye Keynesgil politikalarla devamlı olarak müdahale etmesi gerekmektedir.

3.1.3. Yeni Keynesgil İktisat'ın Temel Varsayımları

Yeni Keynesgil İktisat'ta gerek makro dengenin gerek ekonomi politikaları önerilerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Yeni Keynesgil İktisat'ın temel varsayımları aşağıda daha ayrıntılı biçimde ele alınmaktadır.

3.1.3.1. Rasyonel Beklentiler Hipotezi: RBH

Yeni Keynesgil iktisatçıların hepsi, Yeni Klasik iktisatçıları izleyerek RBH'yı kabul etmişlerdir. Yeni Keynesgil iktisatçıların bazılarının RBH'ya aslında inanmamasına rağmen bu varsayımı kabul etmelerinde iki stratejik neden vardır:

Birinci neden, Yeni Keynesgil iktisatçıların Yeni Klasikler iktisatçılarıyla aralarındaki tartışma alanlarını azaltmak istemeleridir. Çünkü Yeni Klasik iktisatçılar, RBH'yı kabul etmeyen modelleri "bilimsel olmadıkları"ndan hareketle tartışmaya açmamaktaydılar.

Ayrıca Yeni Keynesgil iktisatçılara göre, Keynesgil efektif talep yetersizliğinden doğan EİD'in temel nedeni RBH değil, P ve W esneksizliğidir. Stanley Fischer¹⁰ ve Taylor¹¹ bunu modellerinde kanıtlamışlardır. Bu da Yeni Keynesgil iktisatçılar tarafından RBH'nın kabulünün ikinci stratejik nedenidir.

RBH'nın kabulü durumunda da P ve W esneksizliği var olduğu sürece, yine Keynesgil efektif talep yetersizliğinden doğan işsizlik ortaya çıkmakta ve devletin ekonomiye Keynesgil politikalar çerçevesinde müdahale etmesi gerekmektedir; müdahale ise olumlu sonuçlar verir.

RBH'nın kabulü ile birlikte Yeni Keynesgil iktisatçılar metodoloji olarak "atomistik analiz"e yönelmekte, yani makroekonomik analizleri mikroekonomik analiz temellerine oturtmuş olmaktadır. Yine, birimlerin rasyonel olması, yani karlarını ve/veya faydalarını maksimize etmek amaçlarının yanında, tam bilgiye sahip oldukları veya karar vermek için gerekli bilgiyi kolayca ve masrafsız elde edebilecekleri varsayılmaktadır. Yine gerek işçiler gerek girişimciler, geleceğe ait fiyat beklentilerinde yanılmayacaklardır; girişimciler ise yatırım ve üretim kararlarını verirken ileriye "Bayesgil olasılıklar seti" şeklinde doğru tahmin edilebileceklerdir.

Ne var ki, Yeni Keynesgil iktisatçılar RBH'nın gerçekleri tam yansıtmadığını, ekonometrik araştırmaların RBH'nın varlığını kanıtlamadığı bilirlir ve bazı durumlarda "yarı-rasyonel" (*near-rationality*) davranışlara yer veren modeller de sunarlar¹².

3.1.3.2. Fiyat ve Ücret Esneksizliği: EİD

Tam istihdam kavramı yerine NRU, ilk olarak M. Friedman tarafından ortaya atılmış ve Yeni Klasik iktisatçılar tarafından da kabul edilmişti. M. Friedman'a göre ekonomi diyelim ki, devlet para arzını arttırdığında, "uyarlanmış beklentiler varsayımı" dolayısıyla uzun (müteakip) dönemde yeniden ONRUD'a gelecekti. Yeni Klasiklerde ise RBH dolayısıyla ve aynı zamanda TRŞ, P ve W'nin tam esnekliği ve Walrasgil mezarçı varsayımları altında ekonomi hemen ONRUD'a gelmekteydi.

Yeni Keynesgil iktisatçıların çoğu, tam istihdam yerine, NRU kavramını kabul ederler. RBH'ya rağmen ekonominin NRU noktasında otomatik olarak dengeye gelememesinde temel etken ise piyasalarda "ERŞ"nin yaygın olması, "P ve W esneksizliği" ve aynı zamanda "piyasalar arası koordinasyon eksikliği"dir. Yeni Keynesgil İktisat'ta, Geleneksel Klasik Sistem'i izleyerek Yeni Klasik Okul'da da kabul edilen TRŞ, P ve W'nin esnekliği ve Walrasgil mezarçı varsayımları sözkonusu değildir. Bu varsayımlar ise Yeni Keynesgil iktisatçılara göre, KD'de Keynesgil efektif talep yetersizliğine ve Keynesgil gayrı iradi işsizliğe yol açacaktır.

Yeni Keynesgil İktisat'ta, ekonominin UD'de ONRUD'a yönelmesi konusuna yukarıda değinilmiştir.

¹⁰ Fischer, "Long-term Contracts, Rational Expectations and the Optimal Money Supply Rule."

¹¹ Taylor, "Aggregate Dynamics and Staggered Contracts."

¹² Akerlof, Yellen, "A Near-Rational Model of the Business Cycles with Wage and Price Inertia."

3.1.4. Varsayımların Önem Derecesi

Yeni Keynesgil iktisatçıların hemen hepsi, Keynesgil Sistem’de yer almayan ve ekonometrik araştırmalar sonucunda varlığı kesin olarak kanıtlanmamasına rağmen, stratejik nedenlerle RBH’yı kabul etmişlerdir.

Taylor ve Fischer, modellerinde RBH’yı kabul etmişler fakat aynı zamanda P ve W’nin sert olduğu varsayımından hareketle RBH’nın varlığına rağmen ekonomide Keynesgil efektif talep yetersizliğinden doğan gayri iradi işsizlik sonucu doğacağını ve Keynesgil politikaların bu durumda etkin olduğunu kanıtlamışlardır.

Yeni Keynesgil iktisatçılar böylece, kuramsal olarak Yeni Klasik Okul’un eşit derecede önemli olduğunu savundukları RBH ve P ve W’nin esnekliği varsayımlarından, aslında RBH’nın geçerli olup olmadığı değil, P ve W esneksizliği varsayımının daha önemli olduğunu göstermişlerdir.

3.1.5. Yeni Keynesgil İktisat’ın Metodolojisi

Yeni Keynesgil İktisat modellerinde ön planda mikroekonomik varsayımlar ve mikroekonomik analizler yer almaktadır. Çünkü, Yeni Keynesgil iktisatçılar Keynesgil Sistem’i ve bu sistemdeki talep yetersizliğinden doğan EİD sonucunu sağlam mikroekonomik temellere oturtmak çabası içindedirler. Bu ortak sonuç, yani talep yetersizliğinden doğan EİD mikroekonomik analizler içinde gözlerden kaçabilir, fakat Yeni Keynesgil iktisatçıların “ana teması” da - Keynesgil Sistem’i izleyerek- KD’de efektif talep yetersizliğinden doğan EİD ve gayri iradi işsizliktir. Yeni Keynesgil İktisat’ın ne demek olduğu ve temelleri - yukarıda verildiği şekliyle- en iyi Blinder tarafından açıklanmıştır¹³.

Yeni Keynesgil iktisatçılar, Keynesgil Sistem’deki makroekonomik analizi mikroekonomik temellere oturturlarken TRŞ, P ve W’nin tam esnekliği, Walrasgil genel denge ve Walrasgil mezarçı varsayımlarını terketmişlerdir. Böylece aslında, mikroekonomik analizi Keynesgil Sistem’in şartlarına uydurarak mikroekonomik analizlerde bir çığır açmışlardır. İlk olarak Robinson (*Theory of Monopolistic Competition, 1933*) ve Chamberlain (*Theory of Imperfect Competition, 1933*) tarafından ortaya atılan kuramlar, oligopol kuramları ve oligopol kuramları oyun kuramı (*Game Theory*) ile birleştirilerek daha da geliştirilmiştir. Daha sonra yapılan analizler sonucunda ERŞ’nin daha yaygın olan piyasa şartları olduğunu ve ayrıca piyasalar arası koordinasyon eksikliği olabileceğini kanıtlanmıştır.

Fakat Yeni Keynesgil iktisatçıların çalışmaları karşımıza “mikroekonomik temele dayanan” tek bir model ile değil, pek çok model ile çıkmaktadır. Tüm bu modeller bizi Keynesgil sonuçlara götürmekle beraber, kendi içlerinde bazıları birbirleriyle tutarlı değildir, yani “bir modelin kabulü diğerinin reddi”ni gerektirir (*mutually exclusive*); örneğin histeresiz ve etkinlik ücreti modelleri ekonominin UD’de ONRUD’u sağlayacağını kabul eden diğer tüm modellerle çelişir. Fakat çoğu model “bir arada veya beraber geçerli” olabilir (*mutually inclusive*); örneğin bir model bir dönemde veya bir ülkedeki, diğer bir model ise başka bir dönemde veya başka bir ülkedeki ekonomik olayları açıklayabilir. Yeni

¹³ Blinder, “The Fall and Rise of Keynesian Economics.”

Keynesgil iktisatçıların mikroekonomik analizlerle ilgili tüm bu çalışmaları, onların “mikrocular” olarak tanımlanmalarına neden olmuştur.

3.1.6. Yeni Keynesgil İktisat'ta Makro Denge

Yeni Keynesgil İktisat'ta makro denge ve bu dengeyin özellikleri, Blinder'in de belirttiği gibi (1988), Yeni Keynesgil iktisatçıların “pozitif ekonomi”, yani “objektif makroekonomik analiz”lerindeki öğeleri izleyerek, aşağıdaki noktalarda toplanabilir:

Yeni Keynesgil İktisat'ta makro dengeyi belirleyen temel öğe şudur: Toplam talepteki (AD'deki) değişimler ekonominin dengesi üzerindeki etkilerini fiyat (P) değişimleri olarak göstermekten çok, reel gelir (y) ve istihdam düzeyi (N) üzerinde gösterecektir. Yeni Keynesgil İktisat'ta makro dengeyin diğer özellikleri, bu temel öğeden doğan ve aşağıda değinilen üç öğeye göre belirlenir. AD düzeyi çok çeşitli özel ve kamu kararlarına bağlıdır ve kendi haline bırakıldığında düzensiz ve beklenmedik bir seyir gösterebilir. Öyle ki, hem tam istihdamı sağlayabilmek açısından “düşük” ya da “yetersiz” (*inadequate*) düzeyde kalır hem de “değişken” ya da “oynak” (*volatile*) olmak özelliğini gösterir.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Keynesgil Sistem'i izleyerek Yeni Keynesgil iktisatçılara göre AD'deki değişimler, KD'de etkilerini P'den çok reel gelir (y) ve istihdam oranı (N) üzerinde göstereceklerdi. Keynes ilk başlarda tam istihdama ulaşılan kadar toplam talep (AD) artışının, enflasyonist fiyat artışı yaratmayacağına inanıyordu. Fakat, PE analizi bunun böyle olmadığını göstererek Keynesgil (ve Yeni Keynesgil) analizleri ve politika önerilerini düzeltmiştir.

Buna karşın Yeni Klasik iktisatçılara göre ise AD'deki yükselmeler, aynen Geleneksel Klasik ve Neo-Klasik Sistem'de olduğu gibi, sadece fiyatları yükseltecek, ekonomi NRU'da (Geleneksel Klasik Sistem'de tam istihdam noktasında) dengede kalacaktır. Demek ki bu konu, Yeni Keynesgil iktisatçılarla Yeni Klasik iktisatçılar arasında objektif analiz alanındaki köklü bir farkı ifade etmektedir. Yeni Keynesgil iktisatçılar Keynesi izleyerek P ve W'nin ekonomideki değişmelere karşı yavaş cevap verdiğini kabul etmektedirler. Bu da, y ve N'de değişmelere ve en azından KD'de EID'e yol açmaktadır.

Buna karşın, Yeni Klasiklere göre fiyat ve ücretlerin tam esnek olduğu varsayılıyordu. P ve W'nin tam esnekliği ve anında yeterli düzeye düşmeleri bütün piyasaları temizleyecek (*all markets clear*) ve emek piyasası dahil hepsini “tam denge”ye (*perfect equilibrium*) getirecektir.

Monetarizm'de ikisi arası, fakat Yeni Klasik Okul'a yakın bir sonuç doğacaktır. Monetaristlere göre, AD'deki yükselmeler KD'de P'nin bir ölçüde yükselmesi yanında y ve N'yi de olumlu etkileyecektir. Fakat “uzun”, yani Monetaristlere göre bir sonraki dönemde uyarlanmış beklentiler nedeniyle y ve N etkileri ortadan kalkacak, ekonomi yeniden NRU'ya dönecek, sadece fiyatlar ve nominal parametrelerin değerleri yükselmiş olacaktır ($P\uparrow, W\uparrow, Y\uparrow$).

Yeni Keynesgil iktisatçılar “P ve W'nin tam esnekliğini” ve “piyasalar arası koordinasyon”un varlığını reddederler. Bu da, en azından KD'de, ONRUD'un oluşmasını

önleyecek ve EİD'e yol açacaktır. Yeni Keynesgil iktisatçıların çoğu, aynen Sentezci Keynesgiller gibi, ekonominin UD'de ONRUD'a yöneleceğini kabul ederler; fakat bunun çok uzun süreceğini de belirtirler. Ancak histeresiz ve etkinlik ücreti modelleri gibi Yeni Keynesgil modellere göre ise, ekonomi Keynesgil Sistem'de olduğu gibi, UD'de de ONRUD'a yönelme eğilimi göstermeyecek, tam tersine EİD'de kalacaktır.

3.1.7. Politika Önerileri: Kısa Dönem ve Uzun Dönem için Farklı Politika Önerileri

Yeni Keynesgil İktisat'ta "pozitif", yani objektif makroekonomik analiz ve kuramsal düzeyde kabul edilen temel öğelere göre, makro dengenin özellikleri yukarıda belirtilmiştir. Yeni Keynesgil İktisat'ta politika önerileri ise, bu objektif analizlerin yanında, "normatif", yani ekonomi politikası ile ilgili olarak kabul edilen öğelere dayanılarak saptanabilir.

Yeni Keynesgil iktisatçıları arasında "pozitif" alanda bazı farkların bulunması yanında (örneğin ekonominin UD'de ONRUD'a yöneleceğini kabul eden modeller yanında EİD'de kalacağını ileri süren Süper-Keynesgil modelleri benimseyen Yeni Keynesgil iktisatçıları) "normatif" alanda da farklar gözlenmektedir. Bu nedenle Yeni Keynesgil iktisatçıların politika önerileri, geniş bir yelpazeye yayılmıştır.

Herşeyden önce belirtmeliyiz ki, Keynesgil Sistem'i izleyerek Yeni Keynesgil iktisatçılara göre, fiili istihdam düzeyinin, "optimalite" ile hiçbir ilişkisi yoktur. KD istihdam düzeyi, kendi haline bırakıldığında nasıl değişeceği belli olmayan AD düzeyine bağlıdır. Genellikle Keynes ve Keynesgil iktisatçıları sosyal açıdan işsizliğin en önemli (enflasyondan daha önemli) sorun veya ekonomik hastalık olduğuna inanırlar.

Yeni Klasikler ise ekonomi kendi haline bırakıldığında normal olarak NRU düzeyinde otomatik dengeye geleceğine inanmaktaydılar; bu düzeyi de optimalite şartları belirlemektedir; yani Yeni Klasiklere göre, işsizlik diye bir sorun veya ekonomik hastalık yoktur. Tezimizin ilgili bölümlerinde de sunulduğu gibi, T. Sargent'ın belirttiğine göre¹⁴, bir işsizlik ortaya çıkmışsa bu, olumsuz etkili teknik değişmelerin ekonomide yaratacağı Pareto optimal ayarlamalardan doğmaktaydı. Bu değişmeler Pareto-optimalite şartları içinde oluştuğu için, devlet müdahaleleri de anlamsızdı. Yeni Klasikler için asıl sorun, Monetaristlerin de düşündüğü gibi, devletin ekonomiye müdahalelerinden doğan enflasyondur.

Keynesgil ve Yeni Keynesgil iktisatçıların büyük çoğunluğu devletin aktif bir istikrar politikası izleyerek işsizliği önlemesini ve konjonktür dalgalarını yumuşatmasını önerirler.

Yeni Klasikler ise devletin uygulayacağı istikrar politikasının hiçbir etkisi olmayacağına ve bu yoldan AD'yi yükseltmenin hemen o dönemde sadece fiyatları yükselteceğine inanmaktaydılar. Hatta, Lucas (1987) konjonktür dalgalarının mevcut olup olmadığını da tartışmaya açmıştı. Ne var ki, Blinder'in de belirttiği gibi (1988), tüm veriler ve istatistikler ekonomik dalgalanmaların varlığına işaret etmektedir. Monetaristler de bu konuda Yeni Klasiklere daha yakındı. Çünkü onlara göre aktif istikrar politikalarının

¹⁴ Sargent, "Estimation of Dynamic Labor Schedules under Rational Expectations."

etkinliği, yani yaratacağı y ve N artışı kısa sürede (bir sonraki dönemde) kaybolmaktaydı (Tezimizde Bölüm 2.1.4).

Yeni Keynesgil iktisatçıların hepsinin devletin aktif istikrar politikası uygulaması önerisine katılmadığını burada önemle belirtmek gerekir. Çünkü, pozitif analizlerde Yeni Keynesgil olan, az sayıda da olsa, bir grup iktisatçı, devletin siyasi nedenlerle doğru politikalar seçebileceğini şüpheyle karşılamakta, tersine yanlış politikalarla daha da büyük sorunlar yaratabileceğine inanmaktadırlar. Aslında bu fikir A. Marshall'a kadar götürülebilir. Bu nedenle de azınlıktaki bu Yeni Keynesgil iktisatçılar, ortaya AD yetersizliğinden doğan Keynesgil bir işsizlik çıktığını kabul etseler, yani pozitif bakımdan Yeni Keynesgil olsalar bile, devletin hiçbir müdahalede bulunmamasını isterler. Çünkü onlara göre ekonomi, nasıl olsa UD'de ONRUD'a gelecektir.

Yeni Keynesgil iktisatçıların büyük çoğunluğunun aktif istikrar politikası önerisinde bulunduğunu belirtmiştik. Ne var ki, Yeni Keynesgil iktisatçılar bu konuda eski ya da ilk Keynesgil iktisatçılar kadar da iyimser değildir. Eski Keynesgil iktisatçılar PE'ye göre fiyat artışı ve işsizlik oranı seçimi yapılacağına, toplam talep artışının para ve/veya maliye politikaları yoluyla tam bu noktayı hedefleyecek biçimde ayarlanabileceğine, küçük sapmaların ise hemen düzeltilebileceğine inanmaktadırlar. Bu, makro ekonomide, "ince-ayar" (*fine-tuning*) yapabilmek demektir. Yeni Keynesgil iktisatçıların çoğu elimizde bulunan verilerin ve bu verilerle kurulabilecek ekonometrik modellerin, ekonomik hayattaki çeşitli belirsizlikler yüzünden bize ince-ayarlamaya yapma olanağı verebileceğinden kuşkuludurlar. Onlara göre ekonomi politikası yoluyla ekonomide ancak "kaba ayar" (*coarse tuning*) yapılabilir. Fakat bu müdahale bile, hedefler tam tutmasa da, ekonomide doğru yönde düzeltmeler yapacağı; örneğin hiç müdahale edilmemesine oranla işsizliği azaltabileceği veya enflasyonu azaltabileceği için, yine de önerilir.

Yeni Klasikler ise, devletin hiçbir politika yürütülmemesinde ısrarlıydılar. Yeni Klasiklere göre devletin önceden kestirilebilen politikalar uygulaması durumunda, ekonomik birimler bunları da önceden doğru tahmin ederek beklentilerine dahil edecekleri için bu politikaların etkinliği sıfıra inecektir. Yeni Klasiklerin bu karşı çıkışları, Keynesgil ve Yeni Keynesgil politika önerileri için olduğu kadar, Monetaristlerin paranın sabit bir hızla artırılması politika önerisi için de geçerli idi.

Genellikle Yeni Keynesgil iktisatçıların büyük çoğunluğu Keynesgil Sistem'i izleyerek, işsizliğin azaltılması ve konjonktür dalgalanmalarının yumuşatılması için para ve maliye politikası uygulanmasını önerir. Buna göre, depresyonda daha çok maliye politikası, yüksek gelir düzeylerinde ortaya çıkan resesyonda ise para politikası daha etkin olacaktır. Enflasyonda ise hem para hem de maliye politikaları bir arada uygulanmalıdır.

Ancak, maliye politikasının politik ve ekonomik bakımdan bazı sorunlar yarattığını kabul eden birçok Yeni Keynesgil iktisatçı, sadece para politikası uygulanmasını önerir. Çünkü maliye politikasının değiştirilmesi kanun konusudur; araya gecikmeler girebilir ve politik nedenlerle maliye politikası hedeften saptırılabilir. Ayrıca maliye politikasının sürekli AD'deki değişmelere göre yeniden ayarlanması zor olmaktadır. Yine maliye politikası, faizleri yükseltip özel yatırımları azaltarak olumsuz bir etki olan "dışlanma etkisi" (*crowding-out effect*) yaratmaktadır.

Sadece para politikası uygulanmasını öneren Yeni Keynesgil iktisatçılar, maliye politikası olarak genellikle bütçe denkliliğini tercih ederler. Sosyal denge ile ilgili önlemler ise, denk bütçe çerçevesinde ele alınmalıdır; örneğin eğitim veya sağlıkla ilgili hizmetler gibi.

Keynes'in ve ilk Keynesgil iktisatçıların işsizlik ve enflasyondan hangisinin daha önemli sosyal sorun olduğunda cevapları açıktı: işsizlik daha önemli bir sosyal sorundur. Fakat bugün, Yeni Keynesgil iktisatçılar arasında, günümüz ekonomik şartlarında özellikle küreselleşme ve maliyetlerin ve verimliliğin önem kazandığı bir ortamda, enflasyonla mücadelenin işsizlikle mücadeleden daha önemli olduğunu kabul eden bazı Yeni Keynesgil iktisatçılar da vardır. Bu gibi Yeni Keynesgil iktisatçılar enflasyonla mücadelede ise, maliye politikasından çok, para politikası uygulanmasını önerirler.

Enflasyonu ciddi sorun kabul eden ve enflasyonla mücadele için maliye politikası yerine sadece para politikası öneren ve daha muhafazakar eğilimli Yeni Keynesgil iktisatçılar ilk bakışta Monetaristlere yaklaşmış gibi görünürler. Fakat bu yaklaşma aldattıcıdır. Çünkü Monetaristler, para arzının sabit veya bazı ölçütlere göre önceden belirlenen bir hızda (*non-discretionary*) arttırılmasını önerirler. Yeni Keynesgil iktisatçılar ise, ekonomide enflasyonist eğilimlerin ortaya çıkma ve şiddeti ile ilgili eğilimlere göre ve bunu önleyecek ölçüde para arzı artış hızının azaltılmasını veya yükseltilmesini (*discretionary*) önermektedirler. Bu da, enflasyonla mücadeleye ağırlık veren Yeni Keynesgil iktisatçıları "pozitif" analizlerde olduğu kadar "normatif" alanda ve politika önerilerinde de Monetaristlerden kesin biçimde ayırmaktadır.

Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı gibi, Yeni Keynesgil iktisatçılar Merkez Sol'dan Merkez'e, hatta Merkez'in biraz Sağ'na kadar olan geniş bir yelpaze içinde yer almaktadırlar.

Maliye politikasını daha çok sosyal dengenin sağlanması ve depresyonda işsizliğin giderilmesi için kullanılmasını öneren ve bunun dışında resesyonda ve enflasyonda para politikasını öneren Yeni Keynesgil iktisatçılar, Merkez Solda yer alırlar. İşsizlikten çok, enflasyonla mücadeleye ağırlık veren ve bunun da sadece para politikası yoluyla yapılmasını ve denk ve küçük bir bütçe ile yetinilmesini isteyen "muhafazakar" Yeni Keynesgil iktisatçılar ise, Merkez'de ve Merkezin biraz Sağ'nda yer alırlar.

ABD'de Merkez'den Merkez Sol'a kadar bir yelpazeyi temsil eden Demokrat Parti'yi destekleyen Yeni Keynesgil iktisatçılar olduğu gibi, yine Merkez'den veya Merkez'in biraz Sağ'ndan Merkez Sağ'a kadar bir yelpazeyi temsil eden Cumhuriyetçi Parti'yi destekleyen Yeni Keynesgil iktisatçılar da vardır.

3.2. POST-KEYNESGİL İKTİSAT

3.2.1. Post-Keynesgil İktisat'ın Yaygınlaşması

Keynes'in 1936'daki eserini izleyerek İngiltere'de J.R. Hicks, J.E. Meade ve ABD'de Paul Samuelson, James Tobin, Franco Modigliani, Robert M. Solow gibi iktisatçılar Keynesgil Sistem'i benimsemiş olmakla beraber EİD'in KD'de ortaya çıkabilecek bir sorun, ve Keynesgil para ve/veya maliye politikası önerilerini de kısa dönemli bu sorunun çözümü olarak görüyorlardı. UD'de ise ekonominin, TRŞ altında

OTİD'e yöneleceğini kabul etmekteydiler, yani UD'de geleneksel iktisatçıların kabul ettikleri aksiyomlara ve Walrasgil genel dengenin geçerliliğine inanıyorlardı. Böylece, bu iktisatçıları Neo-Klasik Sentezci Keynesgiller veya kısaca Sentezci Keynesgiller veya Neo-Keynesgiller olarak nitelendirilmektedir. Fakat bu, kesinlikle Keynesgil Sistem'in kabul ettiği bir görüş değildi. Gerçi Keynes uzun dönemli analiz yapmamış, kurduğu makroekonomik sistemin mikroekonomik temelleri üzerinde de fazla duramamıştır; yine de, gerek KD gerek UD'de ekonominin OTİD'e geleceğini açık olarak reddetmişti.

Gençlik çağlarında iken Keynes'in yanında çalışmış olan birçok Keynesgil İngiliz iktisatçıları - Sir Roy Harrod, Joan Robinson, Lord Nicholas Kaldor, Lord Richard Kahn, M. Kalecki vd.- Sentezci Keynesgillerin Keynes'in orijinal fikirlerini yeterince temsil etmediğine inanarak bu grubu eleştiriyorlardı; örneğin Joan Robinson, Sentezci Keynesgiller'in görüşlerini "gayrı meşru Keynescilik" (bastardized Keynesianism) olarak adlandırmıştı¹⁵.

Fakat ABD'de ve genellikle dünyada, ABD'den kaynaklanan Sentezci Keynesgillik veya Neo-Keynesgil Yaklaşım yaygınlaşmıştır. Keynesgil politikalarla da, gerek ABD gerek Avrupa ülkeleri 2. Dünya Savaşı'ndan 70'li yıllara kadar göreceli bir istikrar içinde önemli gelişmeler göstermişlerdi.

70'li yıllardaki olaylar ve özellikle petrol fiyatlarının yükseltilmesinin ekonomilerde yarattığı şoklar, Keynesgil Sistem'in gözden düşmesine yol açmış ve bu da ABD'de Keynesgil Sistem'e karşı ve Geleneksel Klasik Sistem'e dayalı Monetarizm'in ve özellikle de Yeni Klasik Okul'un akademik çevrelerde yaygınlaşmasına yol açmıştı. Bunda, o dönemde yine özellikle ABD'de ve aynı zamanda İngiltere'de kamuoyunda muhafazakâr görüşün ağırlık kazanmasının da rolü olmuştu. Çünkü aslında petrol şoku, ekonominin arz yönünü etkileyen bir olaydı ve bu olaydan dolayı ekonomilerde ortaya çıkan bozulmaların Keynesgil Sistem'in çökmesi olarak algılanması yanlışti. Böylece, gerek Monetarizm gerek Yeni Klasik Okul 70'li yıllarda akademik çevrelerde yaygınlaşmış ve 80'li yıllar boyunca uygulanmıştır. Fakat bu uygulama ile ekonomideki sorunlar çözülmemiştir.

ABD'de 80'li yıllardaki Monetarist ve Yeni Klasik politikaların uygulamalarının işsizlik sorununu çözmemesi ve bu sorunun daha da ağırlaşması yüzünden 80'li yıllardan itibaren bu kere, akademik çevrelerde Yeni Keynesgil İktisat kuvvet kazanmaya başlamıştı. Fakat Yeni Keynesgil iktisatçıları da, yine ekonominin UD'de ONRUD'a geleceğini kabul ediyorlardı: İşte bu bakımdan Sentezci Keynesgillerden fazla farkları yoktu; sadece Sentezci Keynesgiller Keynesgil Sistem'i izleyerek analizlerini daha çok makroekonomik düzeyde bırakmış, mikroekonomik temellere inmemişlerdi. Yeni Keynesgil iktisatçıları ise, Keynesgil makroekonomik analizi mikroekonomik temellere oturtmak çabasına girmişler ve TRŞ ve Walrasgil genel denge ve Walrasgil mezarçı varsayımlarını reddederek ERŞ, bunun yarattığı P ve W esneksizliği, piyasalar arasında koordinasyon eksikliği gibi varsayımları kabul etmişlerdir. Yeni Keynesgil iktisatçıları göre bu varsayımlar, hem Keynesgil makroekonomik analize hem de gerçeklere daha uygundur. Yine de Yeni Keynesgil iktisatçıların büyük çoğunluğu, Yeni Klasik Okul'da yer alan RBH'yı kabul

¹⁵ Arestis, The Post-Keynesian Approach to Economics: An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy, s. 12, 36, 122.

etmişlerdi. Oysa bu varsayım da, Keynesgil Sistem'in temellerine tamamen ters düşmekteydi.

Post-Keynesgil İktisat, ABD'deki Yeni Keynesgil İktisat'ın Keynesgil Sistem'in temellerine ters düşmesi yüzünden, bir tepki olarak özellikle İngiltere'de 80'li yıllar sonunda kuvvet kazanmaya başlamıştır. Post-Keynesgil İktisat, Keynes'in orijinal fikirlerine daha yakından bağlıdır¹⁶.

Post-Keynesgil iktisatçıları eski ve yeni kuşak olarak ikiye ayırabiliriz. Yine bu yaklaşım esasen İngiltere'de olmakla beraber çok kuvvetli bazı ABD'li iktisatçılar da bu grup içinde yer almışlardır:

Eski kuşak Post-Keynesgil iktisatçılar, gençlik yıllarında Keynes'in yanında bulunmuşlar ve Keynes'in fikirlerini benimsemişlerdir. İktisat literatürüne "Köktenci"¹⁷ (Fundamentalist) veya Ortodoks¹⁸ (Orthodox) Keynesgiller" olarak da giren Roy Harrod, Joan Robinson, Richard Kahn, Nicholas Kaldor, M. Kaleci, G.L.S. Shackle gibi iktisatçılar eski kuşağı oluştururlar. Önceleri ve 1937 tarihli eserini yazdığı dönemde Neo-Klasik Sentezci olan J.R. Hicks de, 70'li yıllarda bu gruba katılmıştır. Bu iktisatçılar, Keynes'in temel düşünce ve analizlerinin aşağıda sunulan özelliklerine bağlıdırlar:

- Keynesgil belirsizlik,
- RBH'nın var olmaması,
- Ekonominin UD'de OTİD'e (veya ONRUD'a) yönelmeyeceği,
- Ekonomide istihdamın, üretimin ve enflasyonun efektif talep düzeyi tarafından düzensiz (erratic) olarak belirleneceği ve genellikle EİD ile karşılaşılacağı.

Yeni kuşak olan İngiliz Post-Keynesgil iktisatçılar arasında ise Philips Arestis, Malcolm Sawyer, J.A. Kregel, D. Laidler, Victoria Chick, H.P. Minsky, B.J. Moore, vd. sayılabilir. ABD'den ise eski kuşak olan Sidney Weintraub yanında yeni kuşak olan Alfred Eichner, Weintraub'un öğrencisi Davidson'u özellikle belirtmeliyiz. Kanada'dan Marc Lavoie de tanınmış Post-Keynesgil bir iktisatçıdır.

Liste sınırlayıcı değildir ve başka ülkelerden de Post-Keynesgil İktisat'a çok sayıda katılmalar olmuştur. Böylece, ABD'de oluşan Yeni Keynesçiler kadar yaygın ve etkin olmamakla beraber İngiltere'de doğan Post-İktisat da, giderek kuvvet kazanmıştır.

Post-Keynesgil iktisatçılar, Keynes yanında gelir bölüşümü ile ilgili konularda özellikle Kaldor'u ve Kalecki'yi de kaynak kabul etmektedir. Uzun dönemli analizler bakımından, gerçi bazı Post-Keynesgil iktisatçılar Ricardo'nun ve Ricardo'yu yorumlayan Sraffa'yı da kaynak olarak almışlardır. Fakat Ricardo'nun uzun dönem analizi geleneksel klasik aksiyomlara dayandığı için, Keynesgil makroekonomik analizlerle birleştirilmesi zordur, bu nedenle de bu konuyu birçok Post-Keynesgil iktisatçı şüphe ile karşılamıştır¹⁹. Bu çabalar ise, başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

¹⁶ Davidson, Post-Keynesian Macroeconomic Theory: A Foundation for Successful Economic Policies for the 21st. Century, ss. 290-302.

¹⁷ Coddington, "Keynesian Economics: The Search for First Principles."

¹⁸ Hicks, The Crisis in Keynesian Economics.

¹⁹ Holt, "Looking Ahead: The Future of Post-Keynesian Economics."

Diğer taraftan bazı Post-Keynesgil iktisatçılar ise, analizlerinin temeli olarak paralı ekonomiyi, paralı ekonomide üretim ve yatırım için para hesabına dayanan ve geri dönüşmesi mümkün olmayan harcamalar yapılması gereğini; buna karşın geleceğin ise belirsiz olduğunu vurgulamışlardır.

3.2.2. Post-Keynesgil İktisat ve EİD

Ortodoks Keynesgilleri izleyerek Post-Keynesgil İktisat'ta da, Keynes'in temel varsayımlarına dönülmüştür. Buna göre, ekonomi kendi haline bırakıldığında, gerek KD gerek UD'de EİD ile karşılaşılacak ve bu da ancak Keynesgil politikalarla giderilebilecektir.

Günümüzde Post-Keynesgil İktisat'ın öncüleri sayılabilen Paul Davidson, Philip Arestis ve Malcolm Sawyer gibi Post-Keynesgil iktisatçılara göre, serbest piyasa ekonomisi kendi haline bırakıldığında bünyesinden doğan nedenlerle istikrarsızlık ve dalgalanmalar gösterecektir; bunun açıklaması için Post-Keynesgil iktisatçılar, Keynesgil varsayımlara dayanan ve gerçekçi bir paradigma ya da model veya sistem kurmaya çalışırlar.

3.2.3. Post-Keynesgil İktisat'ın Temel Varsayımları

Post-Keynesgil İktisat'ın temel varsayımları aşağıda kısaca açıklanmaktadır²⁰:

3.2.3.1. Belirsizlik

Geleceğin Keynesgil "belirsizlik" (uncertainty) yüzünden önceden tahmin edilmesi olanaksızdır.

Bu, Geleneksel Klasik Sistem'den hareketle Yeni Klasikler Okul'un geliştirdiği RBH'nın karşıtıdır. RBH'da bireyler tam bilgiye sahip olabilirler ve bunlara dayanarak geleceği doğru tahmin ederler; en azından gelecekteki olaylar belirli bir olasılık seti olarak hesaplanabilir. Bu da; örneğin girişimciler için, yatırım ve üretim karşısında sadece bir "riziko"nun olabileceğini gösterir. Olasılık hesaplamalarını bireyler (girişimciler), geçmişe ait verilere ve zaman serilerine, bugüne ve geçmişe ait kesit analizlerine dayanarak yapacaklardır. Böylece, düşük olasılığı olan bir durum ileride fiilen gerçekleşirse, bir "riziko" ortaya çıkacaktır. Yeni Klasikler iktisatçılara göre geleceğe ait subjektif tahminler, objektif (doğru verilere dayanan) tahminlere oranla sistematik bir fark veya hata göstermez, tesadüfi (random) farklar gösterir. Herhangi bir girişimcinin yanlış tahmini o girişimciye iflasa götürebilir. İşçilerin subjektif fiyat tahminlerindeki tahmin farkları ise, birbirini götürür²¹. Keynes ise, daha 1936'da yayınlanan eserinde geleceğin tahmini konusunda "belirsizlik" (uncertainty) var olduğunu, bu belirsizliğin herhangi bir olasılık hesaplaması ile ortaya çıkartılamayacağını vurgulamıştır. Keynes'e göre "geçmiş tekrar etmez"; gelecek ise olasılık hesaplamalarına indirgenemez.

3.2.3.2. Heterojen Beklentiler

Post-Keynesgil iktisatçılar da, Keynes'i izleyerek RBH'yı reddetmişler ve belirsizlik varsayımını kabul etmişlerdi. Bu önemli bir farktır. Post-Keynesgil yaklaşımda beklentiler

²⁰ Arestis, Chick, Recent Developments in Post-Keynesian Economics, ss. 22-24, 76, 47-61, 98 ve Davidson, Controversies in Post-Keynesian Economics, Chapters 4, 5, 6, 7, 8.

²¹ Davidson, "A Technical Definition of Uncertainty and the Long-Run Non-Neutrality of Money."

“heterojendir”, yani farklı bireyler ve gruplar, beklentiler konusunda farklı eğilimler gösterirler ve “beklentilerde yanılma”, geleceği doğru tahmin edememe her zaman karşımıza çıkabilir²². Post-Keynesgil İktisat, dünyanın “ergodic” olmadığını kabul eder; yani geçmiş, bugünkü ve yarınki olayların seyri hakkında kesin ipuçları vermez. “Risk” ve “belirsizlik”, Frank Knight tarafından da kesin olarak birbirinden ayrılmıştır. Buna göre, geçmişe bakılarak yapılan tahminlerde belirsizlik nedeniyle her zaman yanılabiliriz.

Post-Keynesgil iktisatçıların Keynes’i izleyerek, belirsizlik ve heterojen (farklı) beklentiler varsayımını kabul etmelerinin nedeni - bu varsayımla çalışan model kurmanın zor olmasına ve “denge” modelleri kurmanın ise imkansız olmasına rağmen- bu varsayımın gerçeklere daha uygun olmasındandır. Böylece, model kurmak zor olmakla beraber, kurulacak modelde gerçek dışı bir “kısıtlama” ortadan kalkmış olmaktadır.

Bu konu özellikle işçiler için önem kazanmaktadır. Keynes’i izleyerek Post-Keynesgil iktisatçılar işçilerin, konumları bakımından genellikle geleceğe ait “sistemik hata” yaptıklarını ve bu yüzden geleceğe ait fiyat artışlarını düşük tahmin ettiklerini ve buna göre düşük ücret artışı talep ettiklerini varsayarlar. Bu da toplam talebi arttıran politikalara etkinlik kazandıracaktır.

3.2.3.3. Tarihsel Zaman

Post-Keynesgil iktisatçılara göre ekonomi, “gerçek bir zaman süreci” (real historical time) içinden geçmektedir.

Bunu daha iyi belirtmek için Geleneksel Klasik Sistem ve Yeni Klasik Okul’daki Walrasgil genel denge analiziyle karşılaştırırsak, bu klasik analizler “gerçek tarih” ile değil “mantıksal zaman” (logical time) veya “kuramsal” bir zaman kavramı ile çalışmaktadır²³. Çünkü, Walrasgil genel dengede bu dengeden herhangi bir sapma olduğunda, ekonomide bunu düzeltici kuvvetler ortaya çıkacak ve ekonomi Yeni Klasik Okul’da çok kısa, Neo-Klasik Sentezci Keynesgillere ve Yeni Keynesgil İktisat’ta ise çok uzun bir zamanda yeniden eski dengeye dönecektir. Buna göre Walrasgil genel dengede “zaman”, tamamen mantıksal veya kuramsal bir kavramdır. Aslında Walrasgil genel denge analizi, “zamansız”dır (statik).

Post-Keynesgil iktisatçılar yine Keynes’i izleyerek ve analizlerini daha gerçekçi varsayımlara oturtmak için, “tarihsel zaman” ile çalışırlar. Ekonominin zaman boyunca incelendiğinde ise, “belirsizlik” yüzünden her zaman beklenmedik şoklarla karşılaşılabilir; bu durumda ekonomi, devamlı “dengesizlik” gösterecektir. Keynes’i izleyerek Post-Keynesgil İktisat’ta denge değil, tam tersi olarak devamlı dengesizlik kabul edilir. Keynes’in kısa dönemli (statik) denge analizleri ve karşılaştırmalı statik analiz metodunu kullanması bu konuda yanıltıcı olmamalıdır. Keynes’e göre uzun dönemli analiz yapmak, ekonominin uzun dönemli gelişmesini veya büyümesini gösteren gerçekçi modeller kurmak, gerçek zaman içindeki şoklar ve belirsizlikler yüzünden mümkün olmamaktadır.

²² Arestis, The Post-Keynesian Approach to Economics: An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy, s. 91.

²³ Arestis, The Post-Keynesian Approach to Economics: An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy, ss. 86-110 ve Davidson, Controversies in Post-Keynesian Economics, Chapter 4.

3.2.3.4. Geçmişin Değiştirilememesi

Ekonominin gerçek zaman boyunca izlenmesi şu durumu açık olarak ortaya koymaktadır:

Geçmişte ekonomik karar alma birimleri; örneğin yatırım ve üretim yapmak isteyen girişimciler, o dönemde yaptıkları geleceğe ait tahminlere bakarak bazı kontratlar yaparlar: yatırım malları ismarlarlar, işçi istihdam ederler, fabrika binası kurarlar vb. gibi. Bütün bu kararlardan bugün vazgeçmeleri, bunları değiştirmeleri olası değildir; kısaca geçmiş değiştirilemez (the past is immutable). Bu eski kararlar onları hataları ile “belirsizlik” içinde olan bir geleceğe götürecektir.

3.2.3.5. Paranın Önemi

Bu noktada Davidson ve birçok Post-Keynesgil iktisatçı piyasa ekonomisinde “paranın ve paraya dayalı, yani nominal değerler üzerinden yapılan kontratların önemi”ni belirtmektedirler. Mazide yapılan kontratlar bizi bağlar. Bu durumda belirsizlik, belirsizlik içinde verilen kararlar, para üzerinden yapılan kontratlar mazi ile bugünü ve belirsizlik içindeki yarını bağlayan en önemli etkidir²⁴.

3.2.3.6. Yatırımların Değişkenliği

Para ve para üzerinden önceden yapılmış kontratlar; örneğin yatırım malları alımı, borçlanma, kira veya bina tesisiyle ilgili kontratlar, işçi istihdamıyla ilgili kontratlar, vb., buna karşın belirsizlik ve ileriye ait beklentilerde yanılmalar, yatırımları “yetersiz” (inadequate) düzeyde tutması yanında ayrıca “değişken” veya “oynak” (volatile) yapan öğelerdir. Bu öge ekonomide EİD’e ve ekonomik dalgalanmalara yol açacaktır. Oysa, Geleneksel Klasik Sistem ve Yeni Klasik Okul’un Walrasgil genel denge analizlerinde para tarafsızdır.

3.2.3.7. Politik ve Ekonomik Kurumlar

Post-Keynesgil İktisat’ta Keynes’i izleyerek, “politik ve ekonomik kurumlar” ekonomik gidişin belirlenmesinde çok önemli rol oynar. Bu durumda makro dengeler, temsili rasyonel karar alma birimlerinin maksimizasyon kararlarının basit toplamından oluşmaktadır.

Bu varsayımı da, yine Geleneksel Klasik ve Yeni Klasik analizlerle karşılaştırarak daha iyi belirtebiliriz. Klasik analizler, doğrudan ekonomik karar alma birimini veya bireyi ele almakta (atomistik analiz), bu bireyin elindeki doğru bilgilerle ve geleceğe ait doğru tahminlerle (RBH) karını ve/veya faydasını azamileştirecek kararlar vereceğini varsaymaktadırlar (rasyonel kararlar). Bu analizlerde, bu kararların modern ekonomilerde genellikle kurumlar tarafından verildiğini gözardı edilmekte ve tüm piyasalarda (mal piyasası, emek piyasası, finans piyasası vb.) TRŞ geçerli olduğuna göre, hiçbir kuruma yer verilmemektedir. Yeni Klasik iktisatçılara göre kurumlar; örneğin işçi sendikaları işçilerin bireysel maksimizasyon kararlarının basit toplamını verir; bu nedenle de analizlerde kurumların varlığına yer verilmez.

---

²⁴ Davidson, Controversies in Post-Keynesian Economics, Chapter 6.

Keynes'i izleyerek Post-Keynesgil İktisat'a göre ise ekonomik kararların çoğu, tek başına bireyler tarafından değil, "kurumlar" tarafından verilir ve verilen bu kararlarda sadece bireylerin maksimizasyon kararları değil politik, sosyal ve psikolojik etkenler de rol oynar; örneğin baskı grupları ve devlet, ücretin belirlenmesini etkiler. Bu analiz gerçeklere daha yakındır, çünkü modern ekonomilerde tüm piyasalarda kurumlar vardır. Modern ekonomilerde bulunan kurumlar aşağıda verilmektedir:

- Bunlardan birincisi "büyük firmalar"dır (mega corporations). Bunlar rekabet içinde oligopol piyasaları oluştururlar. Fiyatların belirlenmesinde atomistik arz ve taleplerin piyasada toplanması, karşı karşıya gelmesinden çok, oligopolistik firmaların kararları rol oynar²⁵. Gerçi bu oligopolistik firmalar yanında, birçok küçük firmalar da bulunmaktadır; ya da küçük firmalardan oluşan piyasaların varlığı düşünülebilir. Fakat, bu çeşit piyasalarda da TRŞ geçerli olmayacak, ERŞ geçerli olacaktır²⁶.

Oligopolistik büyük firmaların fiyatları belirlemesi, işçilerin reel ücreti doğru belirleyebilmelerindeki zorlukları ve yanılmalarını da açığa çıkartmaktadır. Çünkü işçi sendikaları nominal ücretler üzerinde pazarlığı görüşürken, belirli bir fiyat artışı tahmininden yola çıkarlar. Fakat nominal ücretin belirlenmesinden sonra büyük firmalar, karlarını yükseltmek için "maliyet-üzerine-kar-marjı" fiyatlaması (mark-up pricing) uygulayarak, fiyatları beklenenin üzerinde yükseltebilirler. Böylece de işçiler, beklediklerinin altında bir reel ücret elde ederler. Bu durum, işçilerin fiyat beklentilerinde sistematik hata yaptıkları yolundaki Keynesgil varsayımın niçin geçerli olduğunun nedenini vermektedir.

- İkinci grup önemli kurumlar ise, "işçi ve işveren sendikaları"dır. Bunlar toplu sözleşmeler yoluyla nominal ücretleri, çalışma şartlarını vb. belirlerler. Bu pazarlıklarda klasik bir "ahenk" (harmony) ortamından çok, "bir çıkar çatışması" (conflict of interest) ve demokratik bir ortamda "gelir bölüşümü çatışması" veya "menfaat çatışması" yatmaktadır. Her iki taraf da, yaptıkları pazarlıkta gelir bölüşümünü kendi lehlerine çevirmeye çalışırlar. Bu noktada ise kamuoyu, aydınlar, devlet vd. ücretle ilgili kararları etkileyebilirler.

- Üçüncü grup olarak, "uluslararası ilişkilerle ilgili kurumlar" da uluslararası ekonomik kararlarda belirleyici rol oynar: IMF, WB, WTO (eski GATT), NAFTA, AB (EU) vb.

- Dördüncü kurum ise "devlet"tir ve eski bir gelenek olarak uygulayacağı politikalar ve alacağı önlemlerle ekonomik ve sosyal sorunların çözümlenmesine çalışır.

Keynes de hem analizlerinde hem de sorunların çözümünde yeni kurumlar kurulmasına önem vermiştir; örneğin 1944 Bretton Woods Anlaşması ile ilgili görüşmelerde uluslararası ödemeler konusundaki önerileri gibi. Kurumsallık, yani

²⁵ Davidson, Controversies in Post-Keynesian Economics ve Alfred S. Eichner, The Megacorp and Oligopoly: Micro Foundations of Macro Dynamics ve Arestis, The Post-Keynesian Approach to Economics: An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy, ss. 143-154.

²⁶ Kalecki, Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy, 1933-70 adlı eserinde, bu piyasa şartlarına "saf (pure) eksik rekabet" demektedir.

enstitüsyonalizm (institutionalism) T. Veblen'den²⁷ sonra Keynesgil Sistem'in ve Post-Keynesgil İktisat'ın da kabul ettiği bir gerçektir.

3.2.4. Politika Önerileri: Politika Uygulamaları Konusundaki İyimserlik

Yine Keynes'i izleyerek Post-Keynesgil iktisatçılar, "gelecekle ilgili iyimser"dirler. Keynes piyasa ekonomisinin, kendi haline bırakıldığında sorunlar göstereceğini belirtmiş ve bunların doğru ve gerçekçi bir yaklaşımla belirlenebileceği ve sorunların devlet tarafından etkin politikalar uygulayarak çözümlenebileceğini göstermiştir. Bu, Keynes'in "iyimser" olduğunu ifade etmektedir.

Buna karşı az sayıda da olsa bir grup Yeni Keynesgil iktisatçı, devletin istikrar politikaları uygulamamasını, çünkü yanlış politikalar uygulayarak daha ciddi sorunlara yol açabileceğini düşünmektedirler. Diğer Yeni Keynesgil iktisatçılar ve Post-Keynesgil iktisatçıların tümü "iyimserdir" ve sorunların istikrar politikaları uygulanarak ortadan kaldırılacağına, en azından azaltılacağına inanmaktadırlar.

Yeni Klasikler ise farklıdır; onlar esasen ekonomide - fiili olaylara rağmen- herhangi bir sorun olmadığını düşünmektedirler. Ekonomik dalgalanmalar da olumsuz teknik değişimlere karşı ekonominin zaman boyunca Pareto-optimal uyarlanmasıdır.

3.3. POST-KEYNESGİL İKTİSAT VE YENİ KEYNESGİL İKTİSAT: DEĞERLENDİRME

Post-Keynesgil İktisat giderek kabul görmüş ve yaygınlaşmıştır; fakat yine de bugün yaygınlık bakımından Yeni Keynesgil İktisat'ın gerisindedir. Bunda Yeni Keynesgil ekonominin ABD'de, Post-Keynesgil İktisat'ın ise İngiltere'de doğmasının rolü vardır.

Yeni Keynesgil İktisat, ABD'deki akademik çevrelerde 70'li yıllarda çok yaygın olan, aynı zamanda kuramsal tutarlılık gösteren Yeni Klasik Okul'a karşı mücadele vermiş, bu mücadeleyi ABD gibi, Avrupa'ya oranla daha muhafazakar bir kamuoyu ortamı içinde yapmıştı. Yeni Keynesgil İktisat bu mücadelede, tartışma alanlarını da daraltmak amacıyla RBH, ekonominin KD'de olmasa bile UD'de ONRUD'a geleceği gibi ilkeleri benimsemişti. Ayrıca Yeni Keynesgil iktisatçılar, çabalarını Keynesgil makroekonomik analizleri kabul edilebilir ve tutarlı mikroekonomik analizlere oturtmaya yöneltmişlerdir. Fakat Yeni Klasik Okul'un TRŞ, Walrasgil genel denge ve Walrasgil mezatçı varsayımlarını reddederek, ERŞ ve piyasalar arası koordinasyon eksikliği gibi varsayımları benimsemişlerdi. Bu varsayımlar sonucu ekonomide KD'de P ve W esneksizliği ortaya çıkacak, bu esneksizler EİD yaratacağı. Bunun ise Keynesgil politikalarla giderilmesi öneriliyordu.

Post-Keynesgil iktisatçılara göre ise, gerek RBH gerek ekonominin UD'de ONRUD'a yönelmesi, Keynes'in orijinal fikirlerine tamamen zıt olduğu için Yeni Keynesgil İktisat yeterince Keynesgil değildi.

İşte bu nedenle, İngiltere'de Keynes'le beraber çalışmış olan iktisatçılar, Yeni Keynesgil iktisatçılara bir tepki olarak Post-Keynesgil İktisat'ın temellerini oluşturmuşlardır. Post-Keynesgil İktisat'a, İngiliz iktisatçılar yanında birçok ABD'li,

---

²⁷ Veblen, Theory of the Leisure Class.

Kanada'lı ve Kıta Avrupa'lı iktisatçı da katılmıştır. Post-Keynesgil iktisatçılar hem RBH'yı hem de UD'de ONRUD'u reddetmişler ve böylece Keynes'in orijinal fikirlerine ve gerçeklere daha yakın bir sistem veya okul kurmuşlardır.

Post-Keynesgil iktisatçılar EİD'i, ERŞ'den çok, paralı ekonomiye, nominal değerler üzerinden yapılan kontratlara ve özellikle üreticiler ve yatırımcılar için geleceğin belirsiz olmasına bağlamaktadırlar. Fakat, bu özelliklerinin Post-Keynesgil İktisat'ı Yeni Keynesgil iktisatçıların önüne çıkarıp çıkarmayacağı henüz belli değildir. Hatta özellikle son yıllarda tam tersi gözlenmekte, yani Post-Keynesgil İktisat inişe geçmiş gözükmektedir.²⁸

Post-Keynesgil iktisatçılar Keynes yanında Kaldor ve Kalecki'yi de izleyerek, gelir bölüşümü konusuna da büyük ağırlık vermektedirler. Ücretin oluşmasında da, Post-Keynesgil İktisat'a göre, işçi ve işverenler sendikalarının ve özellikle büyük şirketlerin yaptıkları toplu pazarlıkların rol oynadığı, bu konuda iki sınıf arasında bir ahenkten çok, çıkar çatışması yattığı, büyük şirketlerin ise daha sonra fiyatları yükselterek (mark-up fiyatlandırma) reel ücretleri düşürebilme etkisinin var olduğu gibi gerçekçi varsayım ve gözlemler yatmaktadır.

Gelir bölüşümü konusundaki bu gözlemler, Post-Keynesgil iktisatçıları gelir bölüşümü farklarının azaltılması, yani normatif alanda Yeni Keynesgil iktisatçılara oranla daha Sol'a doğru yöneltmektedir. Yeni Keynesgil iktisatçılar politika yelpazesinde genellikle Merkez'den veya Merkez'in biraz Sağ'ından Merkez Sol'a bir alan içinde yer alırlarken Post-Keynesgil iktisatçılar, Merkez Sol'dan Sol'a kadar bir alan içinde yer almaktadırlar.

Sosyal politikalar ve hedefler açısından bu fark dışında, Yeni Keynesgil iktisatçılar ile Post-Keynesgil iktisatçılar arasında makroekonomik politika önerileri arasında ise temelde fazla fark yoktur. Her iki okul da KD'de EİD'e rastlanacağını ve bunun Keynesgil makroekonomik politikalarla giderilmesini önerirler. Bu konuda da bir fark ABD'deki Yeni Keynesgillerin çoğu, olumsuzlukları nedeniyle maliye politikaları uygulanmasını önermez; para politikası ve bunun da bağımsız Merkez Bankası tarafından yürütülmesi fikri ağırlık kazanmıştır. Bütçenin ise denk olması önerilmekte ve uygulanmaktadır. Post-Keynesgil iktisatçılar için ise maliye politikasının, gelir bölüşümünü etkileyen ve gelir bölüşümü farklarını azaltan bir alet olarak hala önemi vardır.

4. SONUÇ

Yeni Keynesgil iktisatçıların çoğunluğu UD'de ekonominin EİD'e yöneleceğini kabul etmekteydiler. Oysa, bununla ilgili yeterli tarihsel kanıt yoktur. Fakat, Yeni Keynesgil iktisatçılara göre bu, aslında o kadar önemli de değildir. Çünkü onlara göre, her an (ard arda gelen kısa dönemlerde) Keynesgil efektif talep yetersizliği ve bunun Keynesgil makroekonomik politikalarla giderilmesi çabası içinde olunacaktır.

Histeresiz ve Etkinlik Ücreti modelleri ile çalışan Yeni Keynesgil iktisatçıların EİD2le ilgili vardıkları sonuç farklıdır. Çünkü bu modellerde – yine RBH kabul edilmekle beraber- ekonominin UD'de ONRUD'a yönelmesi sözkonusu değildir. Histeresiz

²⁸ Dunn, "Wither Post-Keynesianism."

modellerine göre, bir kere EİD'e oluşursa, ekonomide ortaya çıkacak yeni kuvvetler UD'de yeniden ONRUD'a yönelmeyi engeller. Etkinlik ücreti modellerinde de ekonomi, (ücretin oluşmasında) rasyonel optimizasyon kararları çerçevesinde yüksek bir ücretin oluşması sonucunda hem KD'de hem de UD'de EİD verecektir; UD'de EİD'den çıkmak, ONRUD'a yönelmek sözkonusu olmayacaktır. Keynes'in orijinal fikirlerine daha yakın olan bu modellere bu yüzden Süper-Keynesgil modeller denmektedir.

Post-Keynesgil İktisat Yeni Keynesgil İktisat'a oranla daha gerçekçi varsayımlara dayanmaktadır²⁹. Bu nedenle-Geleneksel Klasik Sistem'e dayalı Monetarizm ve Yeni Klasik Okul'da dâhil-çağdaş okulların en gerçekçi ve aynı zamanda Keynes'in ilk sistemine en yakın olanı Post-Keynesgil İktisat'tır.

Fakat Post-Keynesgil iktisatçılar Yeni Keynesgil iktisatçılardan farklı olarak, Keynesgil efektif talep yetersizliğini tamamen ERŞ ve koordinasyon eksikliğine, yani mikro arz şartlarından hareketle makro üretim fonksiyonundaki aksamalarına, kısaca nominal ücret ve fiyatların (geçici bir süre için) esneksizliğine bağlamazlar. Keynes'in 1936'daki eserinde belirttiğine göre, P ve W tam esnek olsa bile, yine de toplam talepteki esneksizlikler nedeniyle EİD oluşacaktır. Bu nedenle Yeni Keynesgil iktisatçılar (histeresiz ve etkinlik ücreti modellerini benimseyenler küçük bir grup dışında), ekonominin UD'de ONRUD'a geleceğini kabul ederek Yeni Klasiklere yaklaşmış, Keynes'den uzaklaşmışlardır³⁰.

Post-Keynesgil iktisatçılar, talep yönünden EİD'nin ortaya çıkmasının temel nedeni olarak paralı ekonomiyi görürler ve paranın rolüne dikkatleri çekerler. Post-Keynesgil iktisatçılara göre, Keynes'i izleyerek, uzun süren bir yatırım ve üretim sürecine karşın, önceden para ile yapılmış kontratlar bugün bağlayıcı olarak karşımıza çıkacaktır; gelecek ise belirsizdir. Bu şartlar altında, yatırım harcamalarının tam istihdamı sağlaması, tam istihdam gelir düzeyindeki tasarrufa eşit olması olasılığı çok azdır. Yatırımlar, politik dâhil, çeşitli etkenlere bağlıdır ve "oyunaktır". Bu nedenle Post-Keynesgil iktisatçılara göre EİD için temel neden, P ve W esneksizliği değil, paralı ekonomi, belirsizlik gibi nedenlerle yatırım düzeyinin yetersiz (*inadequate*) ve oynak (*volatile*) olmasıdır.

---

²⁹ Lavoie, Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis, Chapter 1.

³⁰ Arestis, The Post-Keynesian Approach to Economics: An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy ve Davidson, Controversies in Post-Keynesian Economics.

KAYNAKÇA

Akerlof ve Yellen, "A Near-Rational Model of the Business Cycles with Wage and Price Inertia," *Quarterly Journal of Economics*, No.100, supplement, 1985.

Ando ve Kennickell, "Failure of Keynesian Economics and 'Direct' Effects of Money Supply: A Fact or a Fiction," University of Pennsylvania, mimeo, 1985.

Arestis ve Chick (eds.), *Recent Developments in Post-Keynesian Economics*, Aldershot: Edward Elgar Publishing Ltd., 1992.

Arestis, *The Post-Keynesian Approach to Economics: An Alternative Analysis of Economic Theory and Policy*, Edward Elgar Publishing, 1992.

Barro, Rush "Unanticipated Money Growth and Unemployment in the United States", 1980.

Blinder, "The Fall and Rise of Keynesian Economics," *The Economic Record*, Economic Society of Australia, Vol. 64, 1988.

Coddington, "Keynesian Economics: The Search for First Principles," *Journal of Economic Literature*, Vol. 14, No. 4, published by: American Economic Association, Dec., 1976.

Davidson, "A Technical Definition of Uncertainty and the Long-Run Non-Neutrality of Money," *Cambridge Journal of Economics*, Vol. 12, Issue 3, 1988.

_____, *Controversies in Post-Keynesian Economics*, Edward Elgar Publishing, 1991.

_____, *Post-Keynesian Macroeconomic Theory: A Foundation for Successful Economic Policies for the 21st. Century*, Edward Elgar Publishing, 1994.

Dunn, "Wither Post-Keynesianism," *Journal of Post Keynesian Economics*, Vol. 22, No. 3, Spring 2000.

Eichner, *The Megacorp and Oligopoly: Micro Foundations of Macro Dynamics*, Cambridge University Press, 1976.

Fischer, "Long-term Contracts, Rational Expectations and the Optimal Money Supply Rule," *Journal of Political Economy*, Vol. 85, Feb., 1977.

Friedman, "Recent Perspectives on Macroeconomics," NBER Working Paper, No. 1208, Sept., 1983.

Gordon, "Can Inflation of the 1970s Be Explained"; "Understanding Inflation in the 1980s," *Brookings Papers on Economic Activity*, Vol.8, No.1, 1977.

_____, "Wage Price Controls and the Shifting Phillips Curve," *Brookings Papers on Economic Activity*, 1972. *Brookings Papers on Economic Activity*, Volume 3, 1972.

Hiç-Birol, "Başlıca Makroekonomik Sistemler ve Rasyonel Beklenti Modelleri".
Doktora Tezi, İ.Ü., İ.İ.B.F., 2002.

Hicks, *The Crisis in Keynesian Economics*, Oxford University Press, 1974.

Holt, "Looking Ahead: The Future of Post-Keynesian Economics,"
(www.cfs.colorado.edu).

Kalecki, *Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy, 1933-70*,
Cambridge University Press, 1971.

Lavoie, *Foundations of Post-Keynesian Economic Analysis*, Edward Elgar
Publishing, 1992.

Lovell, "Tests of Rational Expectations Hypothesis," *American Economic Review*,
March 1986.

Parkin, "The Output-Inflation Trade-off When Prices Are Costly to Change,"
Journal of Political Economy, No. 94, Feb. 1986.

Paya, *Makro İktisat*, Filiz Kitabevi, 1997.

Sargent, "Estimation of Dynamic Labor Schedules under Rational Expectations,"
Journal of Political Economy, Vol. 86, 1978.

Taylor, "Aggregate Dynamics and Staggered Contracts," *Journal of Political
Economy*, Vol. 88, No. 1, Feb., 1980.

Veblen, *Theory of the Leisure Class*, 1899 (reprint: New York: Penguin Twentieth-
Century Classics Series, 1994).

TÜRKİYE’DE KAMU MALİYESİ POLİTİKALARININ İKTİSADİ BÜYÜME ÜZERİNDEKİ ETKİLERİNİN EKONOMETRİK ANALİZİ

Levent Aksu*

ÖZET

Türkiye’de kamu maliyesi politikalarının iktisadi büyüme ile ilişkisini ele alan 1960-2009 dönemini kapsayan çalışmada, Wagner ve Keynes hipotezlerini ekonometrik testlerle sınanarak analizi yapılmıştır. Çalışmada, GSMH ile kamu maliyesi enstrümanları değişkenler olarak (vergiler, kamu gelirleri, toplam borç stoku, konsolide bütçe ve kamu harcamaları) kullanılmıştır. ADF, P-P ve KPSS birim kök testleri, Granger nedensellik ve Toda-Yamamoto-Dolado-Lutkepohl (MWALD) nedensellik testleri kullanılmıştır. Ayrıca Zivot-Andrews kırılma testi kullanılmıştır. Granger nedensellik testleri ile MWALD nedensellik testlerinde kısa ve uzun dönem ilişkisi incelenmiştir. Granger nedensellik testi “kısa dönem” nedensellik analizine imkân sağlarken, MWALD testi “uzun dönem” nedensellik analizine imkân sağlamaktadır. Bu testler sonucunda, Keynes’in hipotezini doğrular nitelikte sonuçlar elde edilmiştir. Nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Türkiye üzerine yapılan ampirik çalışmada, kamu harcamalarındaki artışın iktisadi büyüme üzerindeki etkisinin pozitif, anlamlı ve tek yönlü olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönemde Wagner hipotezini doğrulayacak, iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik görülmemekle birlikte, uzun dönemde çift yönlü bir nedensellik ilişkisi görülmüştür. Türkiye’de iktisadi büyüme üzerinde birçok değişken etkili olmakla birlikte, kamu maliyesi enstrümanları ile ilgili değişkenlerin etkisi daha belirgin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktisadi büyüme, Kamu Maliyesi politikaları, Kamu Harcamaları, Vergiler, Granger Nedensellik testleri, Wagner Hipotezi, Keynes Hipotezi.

ECONOMETRIC ANALYSIS OF THE IMPACTS OF PUBLIC FINANCE POLITICS ON ECONOMIC GROWTH IN TURKEY

ABSTRACT

This paper attempts to test Wagner and Keynesian hypothesis by examining econometrics tests the relationship between economic growth and total government expenditures as well as its various government instruments as taxes, total debt stocks, public incomes and consolidated budget for the Turkish case over the period of 1960-2009. the relationship between Wagner's and Keynes's hypothesis and economic growth is analyzed by using econometric tests. In the study, GNP and public finance instruments (taxes, public revenues, the total debt stock, consolidated budget and public expenditure) are used as variables. ADF, PP and KPSS unit root tests, Granger causality and Toda-Yamamoto-Dolado-Lütkepohl (MWALD) causality tests are used. Moreover; Zivot-Andrews breaking test is also used. Short and long term relationships are examined in Granger causality tests MWALD causality tests. While Granger causality tests allow for

* Öğr. Gör. Dr., Balıkesir Üniv., Burhaniye MYO, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, leventaksu71@hotmail.com

“short-term” causality analysis, MWALD causality tests allow for “long-term” causality analysis. Test results confirm the Keynes's hypothesis. Causal relationship has been found. In the empirical study on Turkey, the effect of the increase in public spending on economic growth is one-way, positive and significant. While there is no causality from economic growth towards public expenditures that confirms Wagner hypothesis in the short term, there is a bidirectional causality relationship in the long term. There are many variables on economic growth in Turkey; however variables that are about public finance instruments are more obvious.

Key Words: *Economic Growth, Public Finance Politics, Public Expenditures, Taxes, Granger Causality Tests, Wagner Hypothesis, Keynes Hypothesis.*

1.GİRİŞ

Günümüzde yaşanan küresel ekonomik krizden çıkışta, devletlerin kamu harcamalarına başvurması ve krizden çıkış reçetelerinde devletçi ve korumacı iktisat politikalarıyla reel ekonomiye bizzat müdahalesi kamu harcamalarının önemini ortaya çıkarmıştır (Aksu, 2013: 129). Ekonomide durgunluk sürecinin hüküm sürdüğü bir dönemde, kamu harcamalarında yapılacak artış, toplam talebin artmasına ve bu suretle ekonominin yeniden canlanma sürecine girmesine katkıda bulunur. Bu durum toplam üretim kapasitesinin arttırıcı nitelikteki (alt yapı yatırımları vb.), devlet tarafından verilen her türlü üretimi arttırmaya yönelik sübvansiyonlar ile istihdamı arttırıcı işsizliği azaltıcı politikalar iktisadi büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Sosyal ve ekonomik gelişme, özellikle gelişmekte olan ülkelerde, büyük oranda hükümetlerin genişleyen kamu hizmetlerini ve ekonomik sosyal altyapı geliştirme programlarını finanse edebilmesi için yeterli gelir kaynakları yaratabilme yeteneğine bağlıdır (Kotler ve diğ., 2000: 263). Bu çalışmada, kamu maliyesi parametrelerinin (kamu harcamaları, kamu gelirleri, vergilerin, toplam borç stokunun ve toplam bütçenin) 1960-2009 dönemini kapsayan iktisadi büyüme üzerindeki etkilerini ekonometrik testlerle incelenecektir.

2. Kamu Harcamalarının İktisadi Büyüme Etkisi

2.1.Kavram Analizi

Kamu harcamalarının¹ makroekonomide yarattığı etkiler, harcamaların türüne ve niteliğine göre değişiklik arz etmektedir. İktisadi büyüme üzerindeki en olumlu etkiyi yatırım harcamaları yapmaktadır. Cari harcamalar ise, toplam talebi arttırmak suretiyle iktisadi büyüme üzerinde dolaylı etkide bulunur. Transfer harcamaları da yine toplam talebi arttırarak, iktisadi büyümeyi dolaylı yoldan etkilemektedir (Pehlivan, 2009: 80). Barro

---

1 Kamu harcamaları, “devletin, ekonomik, sosyal, siyasi ve idari amaçlarını gerçekleştirmek için, bu faaliyet alanlarında verdiği hizmet ve ürettiği mallar için yapmış olduğu harcamalar toplamıdır” (Akyüz ve Ertel, 1990: 152-153). Özetlemek gerekirse; “Kamu harcamaları genellikle tamamlayıcı mal ve hizmetlerin üretilmesi, alt yapı yatırımların yapılması, mülkiyet haklarının güvence altına alınması, yasal çerçevelerin güçlendirilmesi, bu bağlamda, ekonomik, kurumsal ve hukuksal bir yapının tüm toplumu kucaklayacak, bütün sosyal devlet hizmetlerini kapsayan kamu tarafından yapılan büyük ölçekli giderlerdir.” (Çolak ve diğ., 2007: 689).

çalışmasında, vergilerle finanse edilen kamu harcamalarının iktisadi büyümeyi nasıl etkilediğini araştırmıştır. Buna göre, tasarruf ve büyüme oranları, kamu harcamaları ve vergilerle ilgili bilinen dışsallıklar nedeniyle beklenen optimum seviyenin altında kalmakta olduğunu vurgulamıştır. Bu durum, bazı ülkelerde kamu harcamalarının faydalı ve verimli kullanımları sonucunda, büyüme oranlarını ve tasarrufları artırırken, bazı ülkelerde alınan vergilerin kamuda verimli kullanılamaması nedeniyle, dezavantajlar yaratabilmektedir (Barro, 1988: 7-11). Kamu harcaması politikaları gelişmekte olan verimli alanlara, özellikle beşeri sermayeye yönelik öğrenme potansiyelinin yüksek olduğu sektörlerle kaydırılırsa, örneğin, Ar-Ge, bilim ve teknoloji, eğitim, sağlık, finansal kalkınma gibi alanlara yönlendiğinde az gelişmiş ülkelerin iktisadi büyümelerini hızlandırabilmeleri mümkündür.

2.2. Literatür Analizi

Kamu harcamalarının iktisadi büyüme ile ilişkisi bir çok iktisatçı tarafından ampirik çalışmalarla incelenmiş ve çeşitli hipotezler geliştirilmiştir. Devletçi bir ekonomik yapı anlayışına sahip olan Keynes modelinde ve tezlerinde kamu harcamaları kamu sektörüne sağlanan bir üretim süreci olarak değerlendirilmiş, yani büyümeye etki eden bir faktör olarak düşünülmüştür. Keynes'e göre kamu harcamaları; iktisadi büyümeyi etkilemek ve kısa dönem dalgalanmaları düzeltmek için tasarlanmış bir politika aracı olarak kullanılabilir. Wagner Yasasına göre; "*kamu harcamaları içsel bir değişken olarak görülmektedir ve nedenselliğin yönü iktisadi büyümeden kamu harcamalarına doğru olacaktır*" (Edizdoğan, 2004: 49, Erdem ve diğ., 2008: 36-37). Keynesyen analize göre ise; "*dışsal bir değişken olarak görülen kamu harcamalarındaki artış milli gelirde de bir artışa neden olacaktır ve dolayısıyla nedenselliğin yönü kamu harcamalarından iktisadi büyümeye doğru olacaktır*" (Arisoy, 2005: 63-80).

Literatürde geliştirilen hipotezlerden ilki 19. yy'da Adolph Wagner'in "*Kamu Harcamalarının Artışı Kanunu*"dur.² Buna yönelik eleştiriler, Peacock ve Wiseman (1967) tarafından geliştirilen "*Sıçrama Etkisi*"³ ile yetmişli yılların ortalarında Wildawsky'nin (1975) öne sürdüğü kamu ekonomisindeki genişleme derecesinin iktisadi büyüme ile doğru orantılı olmadığını ortaya koyan görüşlerdir (Edizdoğan, 2004: 49, 50-55; Altay ve Altın: 2008: 267-285). Wagner'e göre devletin ekonomiye müdahalesi ve kamu harcamaları, ekonomik ve sosyal gelişme ile birlikte artar ve bu artış bir rastlantı sonucu değil, sosyal bir yasa sonucu meydana gelir. Kamu harcamalarındaki artış, kamusal faaliyetlerin artması anlamındadır. Dolayısıyla iktisadi büyüme beraberinde toplumun sosyal isteklerini

² Bu kanuna göre, Uzun dönemli bir süreci kapsayan kamu harcamalarının seyrine ilişkin A. Wagner'in yaptığı analizde, kamu harcamalarındaki artış hızının milli gelirdeki artış hızından daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Buna göre, kamu harcamaları her yıl milli gelirdeki artış oranından daha fazla ve hızlı artmaktadır. Ancak, bu durumun ülkeden ülkeye değiştiğinden ve sürekli kamu harcama artışı olmadığından eleştiri olarak öne sürülmüştür.

³ Wagner Kanununun eksikliğini gidermeye çalışır; bu nedenle sadece uzun dönemi değil, kısa dönemi de analiz ederler. Kamu harcamalarında kısa dönem dalgalanma ve trend değişimi çok önemlidir. Bu yaklaşıma göre, kamu geliri ile kamu harcamaları arasında organik bir bağ vardır. kamu harcamalarındaki bir artışın milli geliri arttıracakını öne süren Keynesyen yaklaşım ile gelirdeki büyümeye bağlı olarak kamu hizmetlerine yönelik artan talebin, kamu harcamalarındaki artışın bir nedeni olacağını öne süren Wagner Kanunu ampirik olarak test etmeye yönelik pek çok çalışma mevcuttur.

arttıracak, toplumun sosyal isteklerinin artması da kamusal faaliyetleri arttıracaktır. Bu doğrultuda kamusal faaliyetlerin ekonomideki ağırlığı (kamusal büyüklük) artacağından kamu harcamalarının gelir (GSMH) esnekliği 1'den büyük olacaktır (Edizdoğan, 2004: 49; Erdem, Şenyüz ve Tatlıoğlu, 2008: 36, 37; Altay ve Altın, 2008: 267-285).

Barro'nun iktisadi büyüme modelinde, kamu bütçesinin en büyük gelir kalemi vergilerdir. Barro, özellikle, gelir vergileri olup, vergilerle finanse edilen kamu harcamalarının ülke ekonomisinde üretimi ve geliri nasıl artırdığı üzerinde ampirik çalışmalar yapmıştır. Barro ampirik çalışmalarında, kamu harcamalarının GSMH' deki payı ile kişi başına milli gelir büyüme oranı arasında içsel bir model kurmaya çalışmıştır (Barro, 1988: 7-11). Modelin varsayımları sırasıyla şunlardır:

- 1) Üretim süreci, özel sermayenin ortaya koyduğu hizmetler ve kamu hizmetlerini içermektedir ki, bu durumda kamusal hizmetler, özel sektör üretim sürecinde bir girdi niteliğindedir,
- 2) Özel ve kamusal hizmetlerin bir sabit getirisi olmakla birlikte, azalan marjinal verimlilik özelliği gösterirler.
- 3) Kamu hizmetleri, düz oranlı bir vergi ile finanse edildiğinden, sonuçta İktisadi büyüme ve tasarruflar, başlangıçta verimli kamu harcamalarının GSMH'ye oranı belli bir noktaya kadar artar, optimal bir seviyeye ulaştıktan sonra azalmaya özelliği göstereceğini belirtmiştir (Barro, 1991: 407-444).

Ancak demokrasi ve ekonomisi kurumsallaşmış özelliği gösteren ülkelerdeki kamu harcamalarını baz almıştır. Yani kaynakların nereye harcandığını sorgulayan toplumlar için geçerli bir analizdir (Barro, 1991: 407-444). Robert J.Barro modeli iktisadi büyümeyi mali değişkenlere ve politikalara bağlamaya çalışan bir büyüme modeli oluşturmuştur. Bu modelde kapalı ekonomide kamu sektörü sabit getiri koşullarında iktisadi büyüme modeline sokulmaktadır. Barro modelini şöyle formüle etmek mümkündür (Çolak ve diğ., 2007: 689):

$$y = f(k, g) = A.k^{1-\alpha} .g^{\alpha} \quad (1.1)$$

Modelde üretim fonksiyonu kamu harcamaları (g) ve sermayeden (k) oluşmaktadır. Modele göre, devletin tek geliri, *gelir vergisi*, tek giderinin de *kamu malı arzı* olduğunu ve *bütçenin denk* olduğu kabul edilmektedir. Modelde firmalar kendileri için optimal olmayan faaliyetleri devlet yerine getirmektedir. Bunun devlet bu faaliyetleri yerine getirebilmek için (artan oranlı ve) sürdürülebilir büyüme oranını sağlayan vergi oranına ihtiyaç vardır. Modelde kamu harcamalarının rolü özel yatırımların ana girdisini oluşturmakta, bir yerde sübvansiyon etmektedir. Toplumun tüm unsurları bundan tam ve uygun (optimal) şartlarda istifade etmektedir.

Böylece kamu harcamalarının üretimdeki (ve büyümedeki) rolü, hükümet politikalarıyla büyüme arasında pozitif ilişkiye dayalı bir bağ kurmuştur. Kamu harcamaları yoluyla özel kesime yapılan transfer ve sübvansiyonlar sayesinde özel sermaye birikimine (artışına) olanak sağlarken, buna paralel olarak yapılan alt yapı yatırımlarında verimli bir artış olmazsa, üretimin azalan getirisi ortaya çıkacağından büyüme üzerinde ister istemez negatif bir etkiyi gösterecektir. Yatırımlar, sermaye stokunu arttırırken, buna bağlı olarak

vergi gelirlerini de arttırmaktadır. Artan vergi oranları modeldeki denk bütçe ilkesi gereği kamu malının arzını arttırmakta ekonomiye ikinci bir yoldan kaynak sağlamaktadır (Çolak ve diğ., 2007: 689-690).

Klasik görüşü savunanlar, devlet faaliyetlerinin sınırlı tutulmasını ve mümkün olduğu ölçüde az kamu harcaması yapmasını istemişlerdir. Yine, devlet faaliyetlerinin arttırılması piyasa ekonomisinin işleyişini bozar, bu anlayışa göre, devletin asıl fonksiyonu toplumun iç ve dış güvenliğinin sağlamaktan ibaret saymaktadır (Pehlivan, 2009: 74).

Günümüzde temelini klasik ekolün oluşturduğu yeni düşünce ekollerinin (Monetarist ekol, arz yanlı iktisatçılar, Neo klasikçi iktisatçılar, kamu tercih teorisini ortaya koyan iktisatçılar) aşağı yukarı hepsi ekonomik sorunların çözümünde kullandıkları temel düşünceleri, kamu harcamalarının azaltılması gerektiğini belirtmişlerdir. Bu iktisatçılar, kaynakların devlet tarafından etkin ve verimli kullanılmadığını ve dağıtılmadığını, bu nedenle devletin ekonomiye müdahalesine karşı çıkmışlar, özel sektöre karşı devletin uyguladığı politikalar ve özel sektör yatırımlarının dışlanması, bunun sonucu olarak verimliliğin düşmesine sebep olması, iktisadi büyümenin azalmasına, istihdam sorununun ciddiyet arz etmesine ve işsizliğin arttığını dile getirmişlerdir (Ulusoy ve Zengin, 1998: 3). Arz yanlı iktisat anlayışının temsilcilerinden olan Amerikalı Milton Friedman, klasik iktisat anlayışının yeniden gündeme getirilmesinin bir tezahürü olarak görüşler öne sürmüştür; Friedman'a göre, kamu ekonomik kesiminin küçültülmesi, enflasyonla mücadele için harcamaların kısılmasını ve sıkı para politikası izlenmesini öngörmektedir (Pehlivan, 2009: 77).

İktisadi büyüme ile kamu harcamaları arasında bir ilişkinin olup olmadığını, kamu harcamalarının içinde yer alan cari, yatırım, transfer, transfer dışı harcamalar ile toplam harcamaların büyüme üzerindeki uzun dönemdeki yapacağı etkinin test edilmesi konusunda bir çok ampirik çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye Ekonomi Kurumu'nun yaptığı ampirik çalışmalara göre, kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkide mutlak bir ilişki yerine kamu harcamalarının niteliği ile ilgili olarak belirli bir ayrıma gidilmesi (cari, yatırım, transfer yada transfer dışı harcamalar gibi hangi kısma harcandığının belirlenmesi) gerekliliğini ortaya koymaktadır. Buna göre, verimsiz alanlara yönelen kamu harcamaları iktisadi büyüme üzerinde olumsuz bir etki doğururken, söz konusu harcamaların kamu yatırımı şeklinde ortaya çıkması durumunda, iktisadi büyüme ile kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Kamu yatırımlarının doğrudan yatırımlara yönelik harcamalar düzey etkisi yaratırken, altyapıya yönelik olanlar ise dışsallıklar ve büyüme etkisi yaratmaktadır (Tek, 2003: 14, <http://www.tek.org.tr>).

Fischer, küçük bütçe açıklarının devamlı büyümeye yardımcı olmakla birlikte yüksek büyüme için gerekli olmadığı, büyük bütçe açıkları büyümeye negatif ilişkili iken bütçe fazlalarının daha hızlı büyümeye, daha büyük sermaye birikimi ve yüksek verimlilik artışı aracılığıyla, güçlü bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Fischer, 1993: 1-13).

Sarı çalışmasında, Wagner hipotezini test etmiştir. Koentegrasyon ve nedensellik testlerini kullanmıştır. Veri olarak 1987-2000 dönemini kapsayan dönemde toplam personel, cari, yatırım harcamaları ve dış borç ödemeleri, kişi başına düşen yatırım, transfer

harcamaları ve dış borç ödemeleri ile toplam yatırıma ait üçer aylık verilerle değişkenleri kullanmıştır. Wagner Hipotezi ile ilgili değişkenleri eş bütünleşme ve nedensellik analizi çerçevesinde test etmiş ve bütün modeller için yapılan testlerde Wagner Hipotezi'ni destekleyici sonuçlar elde etmiştir. Yani kamu harcamalarındaki artışın büyümeyi arttıracığı bulgusuna erişmiştir (Sarı, 2003: 25-38).

Landau'nun, geniş çaplı olarak 96 Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülke üzerinde yaptığı ampirik çalışmada, 1961-1976 dönemini kapsayan bir data setini kullanarak devlet kamu ve tüketim harcamalarının GSMH'daki payı ve reel kişi başı hasıla büyüme oranı arasındaki ampirik ilişkiyi incelemiştir. Kamu Harcamalarındaki artışın iktisadi büyümeyi (Kişi Başına GSMH'yı) olumsuz (negatif) yönde etkilediği bulgusuna ulaşmıştır. Kamu harcamalarında meydana gelen bir artışın büyüme oranı üzerinde negatif bir etkisi bulunmaktadır (Landau, 1983: 783-792).

Ram, Türkiye'nin de bulunduğu 115 ülkeyi kapsayan ampirik çalışmada, 1960-1980 dönemini kapsayan zaman serilerine ve yatay kesit araştırması sonucunda, toplam 100 ülkede kamu harcamalarının iktisadi büyümeye etkisi olumlu (pozitif), 15 ülkede ise olumsuz (negatif) çıkmıştır. Türkiye için yaptığı analizde 1960-1980 döneminde kamu harcamalarındaki bir artışın ve kamu büyüklüğünün iktisadi büyümeye etkisini olumlu (pozitif) ve %5'te anlamlı bulmuştur (Ram, 1986: 191-203).

Devarajan, Swaroop ve Zou'nun ampirik çalışmada kamu harcamaları ile büyüme ilişkisini incelemiştir. Çalışmada, 43 Gelişmekte Olan Ülkeyi kapsayan ve 20 yıllık verilerini kullanarak yaptıkları OLS ve nedensellik testlerinde, cari harcamaların payındaki bir artışın iktisadi büyüme üzerine anlamlı bir pozitif etkisinin olmasına rağmen, kamu harcamalarının sermaye unsurları ile kişi başına büyüme arasında negatif bir ilişki bulunduğu sonucuna ulaşmışlardır. Kamu harcamalarının yapısında meydana gelebilecek bir değişim büyümeyi daha yüksek konuma getirebilecektir. Kamu harcamaları ile verimlilik arasında negatif bir ilişki tespit etmişlerdir. Ayrıca gelişen ülkelerde kaynakların akıllıca kullanılmadığından verimlilik ve büyümenin düşük gerçekleştiğini belirtmektedirler. Açıklayıcı değeri $R^2=0.44$ ile 0.62 arasında bir değer bulmuşlardır (Devarajan, Swaroop ve Zou, 1996: 313-344).

Gwartney, Holcombe ve Lawson'un, 23 OECD Ülkesi için 1960-1996 yıllarını kapsayan, kamu büyüklüğü ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi, uzun bir dönem için test etmişler ve GSYİH'nın payı olarak kamu harcamalarındaki %10'luk bir artışın yıllık büyüme oranını %1 azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Güçlü ve negatif bir ilişki söz konusudur. Örneğin ABD'de Kamu harcamalarının büyüme üzerinde etkisi 1960'larda %4,4'lük bir azalma yaratırken, 1990-1996 döneminde %1,9'luk düşme yaratmıştır. $R^2=0,42$, kamu harcamalarının, OECD Ülkelerindeki iktisadi büyüme farklılıklarının yaklaşık %42'sini açıkladığını göstermektedir (Gwartney vd. 1998: 163-190).

Sjöberg'in, İsveç ekonomisi üzerine yaptığı çalışmada, 1960-2001 dönemine ait kamu harcamaları ile iktisadi büyüme ilişkisini zaman serilerine dayalı regresyon testleri uygulayarak incelemiştir. Veri olarak yatırımlar, özel harcamalar, hükümet harcamaları ve yatırımları faiz oranları ve transferleri kullanmıştır. Veriler ile iktisadi büyüme ilişkisi arasındaki $R^2= 0.77$ olarak tespit etmiştir. Büyüme ile değişkenler arasında sıkı ve anlamlı

bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Çalışmada, kamu harcamaları ile iktisadi büyüme ile negatif ilişki görülürken, özel yatırımlarla pozitif bir ilişki tespit etmiştir (Sjoberg, 2003: 1-25).

Grenada ve Moore, 13 Karayip adası ülkesine yönelik olarak, 1970-2006 dönemlerini kapsayan panel veri analizi yapmışlardır. Çalışmada, bir çok devlet için panel-data sonuçlarının uzun dönemde kamu harcamaları ile hasıla-çıktı arasında bir paralellik tespit etmişlerdir. Birçok ülke için kamu harcamalarının gelir esnekliği vardır. Uzun dönem elastikiyeti 4 ülke için Wagner hipotezini desteklediğini tespit etmiştir. Kamu harcamalarında beklenen fayda ancak devletlerin kurumsallaşması ve hükümet politikalarıyla sağlanabileceğini belirtmiştir. Testin veri değişkenlere yönelik açıklayıcılık değerini $R^2=0.137$ gibi düşük bir değer bulmuşlardır (Grenada ve Moore, 2008: 1-27).

Sattar'ın 24 ülkeye yönelik 1975-1985 dönemlerini kapsayan 5'er yıllık çalışmasında, OLS Panel veri yöntemini kullanmıştır. Asya ülkelerindeki hükümetin ekonomik yapıyı kontrolü iktisadi büyüme, bütçe ve üretim üzerinde pozitif etkisini tespit etmiştir. Hong Kong, G. Kore, Singapur ve Tayvan'da kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasında bir ilişki saptayamamıştır. Kamu harcamalarının gelişmekte olan ülkelerde iktisadi büyüme üzerinde pozitif, gelişmiş ülkelerde negatif bir etkiye sahip olduğuna dair bulgular elde etmiştir. Ayrıca gelişmiş ülkelerde kamu harcamalarının verimlilik üzerinde de negatif bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Bu iki farklı eğilim, son zamanlarda kamu harcamalarındaki bir artışın milli geliri arttıracakını öne süren Keynesyen yaklaşım (çarpan mekanizması yolu) ile gelirdeki büyümeye bağlı olarak kamu hizmetlerine yönelik artan talebin, kamu harcamalarındaki artışın bir nedeni olacağını öne süren Wagner Kanunu'nu desteklemektedir (Sattar, 1993: 179-197).

Yavuz'un, 1990-2000 dönemlerine ait üçer aylık veriler baz alarak Türkiye üzerine yaptığı ampirik çalışmada, Nedensellik testleri, Durağanlık testleri, Koentegrasyon testleri ve hata düzeltme modelinden yararlanılmıştır. Bu çalışmayla, kamu yatırım harcamalarının, özel yatırım harcamaları üzerindeki (dışlama veya çekme) etkisini analiz etmiştir⁴. Çalışma sonucuna göre, Türkiye'deki kamu yatırım harcamaları ve faiz oranları ile özel sektör yatırım harcamaları arasında uzun dönemli ilişkinin olduğunu göstermek için koentegrasyon analizi ve hata düzeltme modeli sonuçlarına göre, özel sektör yatırım harcamaları üzerinde kamu yatırım harcamalarının ve faiz oranının negatif etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Bu sonuçlar, kamu yatırım harcamalarının özel sektör yatırım harcamalarını dışlayıcı etkisi olduğunu bulgulamıştır (Yavuz, 2001: 1-18).

Ulutürk'ün, Türkiye ekonomisi üzerine yaptığı ampirik analizinde, Beş Yıllık Kalkınma Planlarının başladığı tarihi baz alarak, 1963-1994 dönemini kapsayan iki sektörlü üretim fonksiyonu modelini kullanmıştır. OLS VE Kalman Filtre yöntemini kullanmıştır. Türkiye'de kamu harcamalarının büyüme yönlü bir etki yaratmadığını ve kamu kesiminin büyük olmasının iktisadi büyümeyi hızlandırdığını bulmuştur. Kamu harcamalarındaki büyüme ile iktisadi büyüme arasında incelenen dönemde olumlu (pozitif) bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır. Buna karşın, kamu harcamalarının finansmanı önemli bir sorun olarak

⁴ Çalışmanın kuramsal çerçevesi Yatırımın Marjinal Etkinliği Teorisi'ne dayandırılmıştır. Teori, özel yatırım ile faiz oranı arasında ters yönlü ilişkinin olduğu varsayımına dayanır.

ortada durmaktadır. Finansman biçimi harcamaların, doğrudan ekonomi üzerindeki etkisini belirleyebilmektedir. Bu dönemde kamu sektöründeki faktör verimliliği ve pozitif dışsallık etkisi nedeniyle, özel sektöre göre yüksek çıkması olumluluk nedeni olmuştur (Ulutürk, 2001: 131-139).

Kar ve Taban (2003: 145-169), Türkiye ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmada, 1971-2000 dönemine ait yıllık verileri ve Eşbütünleşme yaklaşımını kullanmışlardır. İçsel büyüme modelini kullanarak yaptıkları ekonometriye dayanan test çalışmalarında, Türkiye’de eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının iktisadi büyümeyi pozitif olarak etkilediği, sağlık ve altyapı yatırımlarının ise, iktisadi büyümeyi negatif etkilediğine ilişkin sonuçlar elde edilmiştir. Bu sonuçlar, gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye’de eğitim ve sosyal güvenlik harcamalarının verimli, sağlık ve altyapı harcamalarının ise verimsiz bir şekilde dağıtıldığını ima etmektedir.

Bağdigen ve Çetintaş, 1965-2000 dönemini kapsayan Türkiye ekonomisine yönelik çalışmada, Koentegrasyon ve Granger nedensellik testlerini kullanarak, Wagner Kanununun geçerliliğini saptamak için uzun dönem kamu harcamaları ile milli gelirdeki büyüme arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Araştırmada, iki değişken arasında bir nedensellik tespit edilememiştir. Bu bağlamda Türkiye örneğinde, ne Wagner’in ne de Keynes’in hipotezleri geçerli olmamaktadır (2004: 53-72).

Şimşek, 1965-2002 dönemini kapsayan Türkiye ekonomisi üzerine yaptığı ampirik çalışmasında, Johansen-Juselius eş bütünleşme ve nedensellik testlerine kullanmış, Wagner ve Keynes hipotezlerini test etmiş ve Türkiye’de kamu harcamalarından GSMH’ya ve ondan da tekrar kamu harcamalarına doğru çift yönlü işleyen bir nedensellik ilişkisinin varlığını ortaya koymuştur. Yani elde edilen bulgular, Wagner’in ve Keynes’in hipotezlerinin her ikisini de desteklemektedir. Kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasında olumlu bir ilişki saptamıştır (2004: 37-52).

Arısoy, 1950-2003 yıllarını kapsayan zaman serilerini ele alarak Türkiye ekonomisi üzerine yaptığı ampirik çalışmasında, Koentegrasyon ve Granger nedensellik testlerini kullanmıştır. Wagner ve Keynes hipotezlerinin doğruluğunu kanıtlamaya yönelik çalışmasında, tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulmuştur ve iktisadi büyümenin, kamu harcamaları üzerinde artırıcı bir etkisinin olduğunu tespit etmiştir. (2005: 63-80).

Kaya’nın (2006: 65-66) Türkiye’yi ele alan 1968-2004 dönemini kapsayan yüksek lisans tez çalışmasında, toplam kamu harcamaları ile GSMH arasındaki nedensellik ilişkisini incelemiştir. Granger nedensellik testi sonucunda ise kısa dönem için kamu harcamalarından GSMH’ya doğru nedensellik tespit edilmiştir. Keynes’in görüşlerini destekleyen mahiyette bir sonuca ulaşmıştır. Buna göre, kamu harcamalarının iktisadi büyümeyi etkileyebilecek ve kısa dönemde dalgalanmaları düzelterebilecek bir etkiye sahip olduğunu tespit etmiştir.

Altın ve Altay, 1980-2005 dönemini baz alarak Türkiye ekonomisi üzerine yaptıkları ampirik çalışmada, iki sektörlü üretim fonksiyonu şeklinde model oluşturmuşlardır. Çalışmada, toplam kamu harcamalarının iktisadi büyüme ve toplam yatırımlar üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Kamu harcamaları, ekonomik sınıflandırma ölçütüne göre cari, transfer ve yatırım harcamaları şeklinde dikkate alınmıştır. Çalışmada,

kamu harcamalarındaki artışın iktisadi büyümeyi olumsuz etkilediği ve incelenen 1980-2005 döneminde özel sektörün faktör verimliliğinin kamu sektöründen daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, kamu harcamalarındaki artışın kısa dönemde, pozitif dışsallıklar sayesinde toplam yatırımları olumlu etkilediği, uzun dönemde de kamu büyüklüğünde meydana gelen artış nedeniyle toplam yatırımlar üzerinde dışlama etkisi yarattığı bulgusuna ulaşılmışlardır (2008: 267-285).

Selen ve Eryiğit, 1923-2006 yıllarını baz aldıkları ve Türkiye ekonomisi üzerine yaptıkları ampirik çalışmalarında, koentegrasyon testleri ile analizinde yapısal kırılmaların etkisini ortaya koyan Johansen prosedürünü kullanmış ve uzun dönem elastikiyetleri tahmin eden toplam kamu harcaması, GSMH ve nüfus verilerinden oluşan zaman serilerini ele almışlardır. Wagner Kanununu yorumlayan beş model kullanılmıştır. Yapısal kırılmaların varlığında Wagner Kanununun geçerliliğini araştırmışlardır. Bu modeller üzerinden gerçekleştirilen analizlerde 1923–2006 dönemine ilişkin Wagner Kanununun doğruluğunu destekleyen bulgular elde etmişlerdir. Modeller açısından bakıldığında destekleme güçleri farklılaşmakla birlikte, genel olarak GSMH'den kamu harcamalarına doğru işleyen pozitif yönlü bir etkileşimin var olduğunu tespit etmişlerdir (2009: 177-198).

Tablo 1'de Türkiye'deki kamu harcamalarının gelişim sürecini vermek gerekirse, 1960'da kamu harcamaları GSMH'nin %15,5'i iken, bu oran 1970'de %19,5, 1975'de %20,1'e çıkmıştır. 1980'de %14,3'e düşen bu oranda 1978-1979'larda yaşanan krizlerinde etkisi vardır. 1990'da %15,8'e, 1994'te %21,1'e çıkan bu oran 1995'te ise %16,9'a düşmüştür. Bu düşüşte ülkede yaşanan krizin etkisi bulunmaktadır. 2000'de %37,2 ye çıkarken 2001'de %27,4'e bir düşüş olmuştur. Bunda 1999 ve 2000 yıllarında yaşanan ekonomik ve sosyal krizlerin etkisi vardır. Bu oran 2002'de ise %42,3'e çıkarken 2004'te ise %33,1'e düşmüştür (Edizdoğan, 2004: 47).

Tablo 1: Türkiye'de Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payı

Yıl	Toplam Kamu Harcamaları	Cari Harcama (Milyon TL)	Yatırım Harcama (Milyon TL)	Toplam Kamu Harcamalarının GSMH İçindeki Payı (%)
1960	7526	----	----	20,3
1965	14848	----	----	26,8
1970	33522	----	----	27,8
1975	117921	0,07	0,03	25,8
1980	1133707	0,5	0,2	25,1
1985	3829117	2,1	1,1	18,4
1990	45399534	33,5	9,9	16,8
1995	1704845000	644,10	91,8	24,2
2000	46384290000	13.613,90	2.475,1	10,3
2005	143685761000	50.783,70	11.351,0	25,1
2007	204067680000	63.760,70	7.479,2	31,2
2009	259155933000	----	----	33,1

Kaynak: Memduh YAŞA, 1980, s.569'daki çalışmadan alınmıştır. Maliye Bakanlığı verilerinden derlenmiştir.

2005'te %30'a düşerken, 2006'da %30,4'e çıkmış ve 2007'de ise %27,3'e düşmüştür (Eren, 2008: 131'deki tablodan hesaplanmıştır). Gerçek bütçe harcamalarının (cari+yatırım) GSMH'ya oranı, 1975-1980'de %13,3 iken, 1981-1993'de %10,7'ye düşmüştür. 1994-1998'de %13,7'ye çıkmıştır ve 1999-2006'da %13,5 civarında

seyretmiştir. Gerçekten de reel kamu harcamalarında devletin uzun yıllardır geri çekilişi Türkiye’de ekonomik istikrarsızlığın, gelir dağılımı bozukluğunun ve siyasal istikrarsızlığın çözümünü önündeki en büyük engeli de oluşturmaktadır (Oyan, 2001: 304).

3.Vergilerin İktisadi Büyümeye Etkisi

3.1. Kavram Analizi

Kamu gelirlerinin özellikle vergilerin⁵, iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin analizi, literatürde, daha çok vergi kapasitesi, vergi oranları, vergi yükü ve vergi indirimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sağlıklı bir vergi sistemi, iktisadi büyüme, adil bir gelir dağılımı ve makroekonomik istikrar için ne kadar önemli olduğu uygulanacak politikaların; adil olarak toplumun tüm kesimlerinden (eşitliğe dayalı) alınacak kişisel (ve kurumsal) gelirleri ile orantılı vergi gelirleri makroekonomik yapı üzerinde olumlu etki yaratırken, aşırı vergiler ya da yüksek oranlı vergiler, tüm ülkedeki üreten ve tüketen kişiler üzerinde negatif bir etki yaratacağından çalışma eforunu, tasarrufları, yatırımları, üretimi, iktisadi büyümeyi ve en sonunda kalkınmayı olumsuz olarak etkileyecektir. Arz yönlü iktisat politikasının önemle üzerinde durduğu bu sürecin temel karakterleri Haldun-Laffer etkisi ile açıklanmaktadır. Bu etkiye göre, devletin kamu gelirinde önemli azalma yaratacağı ve nihayetinde ülke ekonomisinde daralma meydana getireceği ortadadır. Bunun için kamu otoriteleri vergi gelirleri ile vergi oranları arasındaki makası iyi ayarlamalıdır (Pehlivan, 2009: 55-56).

Ricardo, devletin vergilendirme gücünün ve yetkisinin olmadığı durumda, sermaye artışının çok daha büyük olabileceğini belirtmektedir. Her vergi sermaye biriktirme gücünü zayıflatma eğilimi taşır. Dolayısıyla tüm vergiler ya sermayenin ya da gelirin üzerinde etkili olmaktadır. Vergi sermayeye yüklenirse, büyümeleriyle ülkenin üretken işkollarını da büyütecek ödenekleri aynı oranda zayıflatacak bir durum yaratır. Gelirin üzerine binerse, ya birikimleri zayıflatır ya da birikimciler vergilendirilecek miktar kadar değeri ellerinde tutmak zorunda kalır (Ricardo, 2008: 124-125). Dolayısıyla, bu eldeki değer üretim sürecine giremediğinden atıl kalmakta olup, büyümeyi yavaşlatan bir durum arz etmektedir.

Buna göre, vergi indirimlerinden beklenen ana hedef, ekonomik birimlerin kararlarını etkileyerek, özellikle toplam üretim ve vergi gelirlerinde artış sağlamaktır. Aksi takdirde vergiler, iktisadi büyüme üzerinde negatif bir etki yaratacaktır. Bir ülkenin vergi kapasitesi, ekonomik verimliliğin doğrudan bir fonksiyonudur. Verimlilik artarsa, milli gelirden artar; böylece vergi kapasitesi milli gelirden daha yüksek oranda artar. Ters durumunda ise, milli gelir düşerse, vergi kapasitesi daha yüksek oranda düşer (Korkmaz, 1982: 18).

---

⁵ Edizdoğan (2004) vergiyi şöyle açıklamıştır: “Vergi, devletin, mahalli idarelerin ve kamu kudretine sahip diğer toplulukların, gördükleri kamu hizmetlerinin gerektirdiği giderleri karşılamak üzere, esas olarak gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerden ve bazı kamu hukuku tüzel kişilerinden belli bir yarar karşılığı olmaksızın, onların mali güçlerine göre, kamu zoruyla, kesin olarak aldığı paralardır.” (Edizdoğan, 2004: 158-159) Ricardo’nun yaklaşımına göre vergi; “bir ülkenin toprak ve emek ürününden, hükümetin emrine verilen bir parçadır” (Ricardo, 2008: 123-125).

Vergiler bir ekonomide üretilen mal ve hizmetlerin miktarını, üretim faktörlerinin gelir ve gider fiyatlarını doğrudan veya dolaylı olarak etkileyebilmektedir. Kalkınmakta olan ülkelerde verginin kalkınma aracı olarak, tasarruf düzeyinin belirlenmesinde ve kaynak dağılımı üzerinde etkisi bulunmaktadır (Yılmaz, 1996: 212-225). Vergi gelirleri dolaylı, dolaysız ve toplam olmak üzere üç şekilde adlandırılır. Dolaysız vergiler daha çok istihdam, gelir ve sermaye üzerinden elde edilen vergilerden, dolaylı vergiler ise, tüketim üzerinden alınan vergilerden oluşmaktadır. Bu bağlamda, sermaye üzerinden alınan vergiler sermaye stokundaki net artışı azaltmaktadır. İstihdam üzerinden alınan vergiler ise, tüketim vergilerine oranla bireylerin tüketim-tasarruf ve/veya işgücü arzı ile boş zaman arasındaki tercihlerini daha fazla değiştirmektedir. Bu nedenle, dolaysız vergilerin büyüme üzerinde etkili olması beklenirken, dolaylı vergilerin büyüme üzerinde nispeten daha az etki yapması yada hiç etki yapmaması beklenmelidir (Erdem vd., 2008: 100-105; Pehlivan, 2009: 118-121).

Kamu harcamalarının finansmanında başvurulacak vergi çeşitleri ve vergi alınacak ekonomik kesimlerde önem arz eder (Berber, 2006: 375). Gelişmiş ülkelerde alınan vergiler daha çok gelire yani mütesebbise dayalıdır. Az gelişmiş ülkelerde ise daha çok çalışan kesim olan memur, işçi ve çiftçiden alınan vergiler önemli bir yer kapsar. Düz, artan ya da azalan oranlı vergiler, iktisadi büyüme üzerinde farklı etkilerde bulunabilir. Ekonomiyi yöneten politika birimlerinin karar verme aşamasında, kazanacakları ilave gelirin ne kadarının vergiden sonra kişilerin kendi kullanımına kalacağını dikkate almaları nedeniyle artan oranlı vergilerin iktisadi büyümeyi daha olumsuz etkileyebileceği kabul edilmektedir (Turan, 2008: 17-35).

Kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin (vergilendirilmeyen ekonomi, yer altı ekonomisi vb. kavramlar) GSMH rakamlarına dâhil edilmesi veya tespiti oldukça güçtür. Bu yüzden, az gelişmiş ülkelerde düzenli bir mali yapı denetimi ve düzenlenmesinin eksikliği GSMH'ya dâhil edilmesi gereken kalemlerin girmemesinden dolayı çok düşük çıkabilmektedir. Örneğin, Türkiye ekonomisi'nde bu oranın % 40'lar seviyesinde olduğu rakamlarla tespit edilmiştir.

Ayrıca, GSMH rakamlarının ve büyüme hızının sağlıklı anlamlar ifade edilebilmesi için ülkedeki gelir dağılımının adaletli ve yolsuzluk düzeyinin çok düşük olması gerekir. Kişi Başına Milli Gelir, o ülkenin toplam nüfusuna bölünmesiyle elde edilmektedir. Eğer toplum katmanları arasında gelir paylaşımında uçurum varsa, Kişi Başına Düşen Milli Geliri hesap etmek bir anlam ifade etmez. Yolsuzluk düzeyinin yüksekliği, büyüme oranları üzerinde negatif etkisi tespit edilmiş bir olgu olup, az gelişmiş ülkelerde yüksek oranda görülmesini nedeniyle büyümenin düşük oranlarda çıkmasında ve azalma göstermesinde diğer bir önemli konudur.

3.2. Literatür Analizi

Barro çalışmasında, vergilerle finanse edilen kamu harcamalarının iktisadi büyümeyi ve faydayı nasıl etkilediğini araştırmış, tasarruf ve büyüme oranlarının, kamu harcamaları ve vergilerle ilgili bilinen dışsallıklar nedeniyle beklenen optimum seviyenin altında kaldığını vurgulamıştır. Bu durum, kamu harcamalarının faydalı ve verimli kullanıldığında bazı ülkelerde büyüme oranlarını ve tasarrufları artırırken, alınan vergilerin

kamuda verimli kullanılmaması nedeniyle bazı ülkelerde dezavantajlar yaratabilmektedir (Barro, 1991: 407-443). Vergiler, bazı ülkelerin kalkınmasında tuzaklar yaratabilir, bazı ülkelerin ise büyümesinde etkili olur ve mucizeler yaratabilir. Bu bağlamda ülkelerin vergi politikaları ile kamu kaynaklarının etkin ve doğru kullanımı arasında bir paralellik vardır (Gürak, 2006: 122-123).

Romer ve Lucas tarafından geliştirilen “içsel büyüme teorisi” ise ülkelerin büyüme hızlarındaki farklılıkların sermaye ve emek faktörlerinden çok, devlet politikaları, beşeri sermaye birikimi, nüfus artışı ve teknolojinin yayılması gibi unsurlar tarafından belirlendiği fikrine dayanmaktadır (Barro, 1988: 14-23). Bu kapsamda vergilerin milli hasıla çıktı düzeyi üzerindeki etkisi kabul edilmekte ancak etkinin büyüklüğü konusunda farklı değerlendirmeler yapılmaktadır (Engen ve Skinner, 1996: 618). Vergi oranları arttıkça, ekonomideki verimlilik kaybı da vergi oranlarındaki artıştan daha hızlı bir oranda yükselecektir (Şen, Saruç ve Keskin; 2004: 204). Ekonomideki toplam vergi yükü sabit kalmak şartıyla, gelir üzerinden alınan vergilerin, tüketim vergilerine doğru nispi bir kayma durumunda, bunun vatandaş üzerindeki etkisi, tasarrufları teşvik edecek ve sermaye birikimini hızlandıracaktır (Tanzi ve Zee; 1997: 185). Arz yönlü iktisatçılar, kalkınmanın teşviki için üretim ve üretim faktörleri üzerinde bire bir etkili olan dolaysız vergilerde indirime gidilmesi gerektiğini belirtmektedir (Şen, Saruç ve Keskin; 2004: 204). Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın finansmanında vergi ve vergi benzeri gelirler çok önem arz etmektedir. Amaç kalkınmaksa, devletin başvuracağı temel ve tek mali yol vergiye başvurmaktır (Türk; 2003: 308).

Vergiler ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkiyi ortaya koyan pek çok ampirik çalışma bulunmaktadır. H. T. Oshimo ampirik çalışmasında, 1948-1954 yıllarını kapsayan 20 gelişmiş ve 12 az gelişmiş ülkeyi veri olarak kullanmış, ülkelerin kamu gelirlerini (vergileri) GSMH'ya oranlamıştır⁶. Bu çalışmaya göre, gelişmiş ülkelerde kamu gelirlerinin gayri safi milli hasılaya oranı %19-%35 arasında, az gelişmiş ülkelerde %8 ile %19 arasında değişmektedir. Oshimo, gelişmiş ülkelerde görülen kamu gelirlerinin GSMH içinde yüksek oranda olmasının nedenini vergi kapasitesindeki artışla izah etmektedir. Ülkelerin milli gelir, verimlilik seviyesi ve vergi kapasitesi arasında pozitif bir ilişkiye rastlamıştır. Savaş, kriz ve bir takım ciddi sorunların ortaya çıktığı durumlarda, kamu gelirlerinin GSMH içindeki payının artacağını belirtmiştir. Dolayısıyla, savaş ve diğer sosyal kriz serilerinde kamu gelirlerinin artmasını anlamlı bulmuştur (Oshimo, 1957: 381-390).

Martin ve Lewis ampirik çalışmalarında, 1953-1954 yılları arasında 55 gelişmiş ülke ve 10 az gelişmiş ülkeyi temel alan verileri kullanmışlar ve kamu harcamaları ile kamu gelirlerinin (vergi ve benzerlerinin) GSMH içindeki paylarını mukayese etmişlerdir. Kamu gelirleri içinde yer alan dolaysız vergiler ile dış ticaret üzerinden alınan vergilerin GSMH içindeki paylarını incelemişlerdir. Bu araştırmaya göre, gelişmiş ülkelerde kamu gelirlerinin GSMH içindeki payı %24 ile %37 arasında değişirken, az gelişmiş ülkelerde bu oran %22

⁶ Oshimo'nun, ele almış olduğu ülkeler: A) Az gelişmiş ülkeler: Seylan, Brezilya, Porto Riko, Küba, Endonezya, Malezya, Burma, Kolombiya, Meksika, Pakistan, Filipinler ve Hindistan'dır. B) Gelişmiş ülkeler: İngiltere, ABD, Finlandiya, Hollanda, Fransa, İsveç, Norveç, Avustralya, Yeni Zelanda, İrlanda, Kanada, Belçika, Almanya (o zamanlar Federal Batı Almanya), Danimarka, Japonya, İsviçre, Şili, İtalya, İsrail, Venezüella.

ile %9 arasında değişmektedir. Kamu gelirlerinin zaman içerisinde artış göstermesi ülkelerin gelişmişlik seviyeleri ile ilgilidir. İktisadi gelişme ile beraber üretim de artar. Üretim artışı kamu harcamalarına olan ihtiyacı artırır. Bu harcamaları finanse etmek için kamu gelirleri de artar. Kamu gelirlerinin (vergilerin) artış nedeni olarak sadece iktisadi gelişmeyi değil, bunun yanında kamu sektörünün verimsizliğini de etken olarak görürler. Aynı ürün ya da hizmet için daha fazla kamu harcaması yapılması gerektiği düşüncesiyle hareket ederler (Martin ve Lewis, 1956: 203-244).

Widmalm, 23 OECD ülkesini baz alan ve 1965-1990 yıllarını kapsayan çalışmasında 25 senelik bir veri seti kullanmıştır. Bu çalışmada elde ettiği bulgularda; artan oranlı vergilerin büyümeyi olumsuz etkilediğini tespit etmiştir (Widmalm, 2001: 199-219).

Arsan, 1966-1969 yılları arasındaki verileri kullandığı çalışmasında, ülkeleri gelir kategorisine göre sınıflandırmıştır⁷. Kamu gelirleri ile GSMH ve Kişi Başına GSMH arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Toplam vergi gelirleri ile kişi başına GSMH arasında pozitif ilişki bulunmuştur (Arsan, 1973: 91).

Vergi gelirleri ve iktisadi büyüme ilişkisi arasında bir çok ampirik çalışma yapılmıştır. Vergilerin en önemlisi gelir vergileridir. Çünkü gelir vergileri, toplam vergi oranları içerisinde önemli bir paya sahiptir. Gelir vergisi oranlarında bir artış olduğunda, toplam ve sabit yatırım faaliyetlerinin getirisini düşürmektedir. Bu durum özel yatırımlar ve sermaye birikimlerini (beşeri ve fiziki birikimler) caydırıcı bir unsur oluşturmakta, böylece büyüme oranında düşüşe sebebiyet vermektedir (Rebello, 1991: 500-521).

Vergilendirme kavramı olmasaydı sermaye artışı çok daha büyük olabilirdi. Her vergi, sermaye biriktirme gücünü zayıflatma eğilimi taşır. Dolayısıyla tüm vergiler ya sermayenin ya da gelirin üzerinde etkili olmaktadır. Vergi sermayeye yüklenirse, ülkenin üretken işkollarının üzerinde büyütücü etki yaparken, sermaye ödeneklerini ise aynı oranda zayıflatacak bir durum yaratır. Gelirin üzerine binerse, ya birikimleri zayıflatır ya da birikimciler vergilendirilecek miktar kadar değeri ellerinde tutmak zorunda kalır (Ricardo, 2008, 124-125). Dolayısıyla, bu eldeki değer üretim sürecine giremediğinden atıl kalmakta olup, büyümeyi yavaşlatan bir durum arz eder.

Vergi gelirleri ile iktisadi büyüme ilişkisi konusunda, Türkiye’de son dönemde pek çok ampirik çalışma yapılmıştır. Aktan (1998: 41-45), Ateş(2001,<http://idari.cu.edu.tr//sanli.7.pdf>), Gürdal (2001: 292-294), Şen ve Diğerleri (2004, s.206-207), Durkaya ve Ceylan (2006: 79-89), Yılmaz ve Tezcan (2007), Temiz’in (2008) çalışmaları bu konuya örnek verilebilir.

Aktan, 1980-1990 yılları arasında 14 ülkenin vergi yapısını ele aldığı çalışmasında düz ve düşük oranlı vergilerin iktisadi büyüme ile ilişkisini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlara göre, vergi oranlarının düşük olduğu ülkelerde ekonomik refah düzeyi daha yüksektir. Daha düşük vergi oranları insanları daha fazla çalışmaya, daha fazla tasarruf etmeye, daha fazla yatırımda bulunmaya yöneltmektedir. Daha fazla çalışma, daha fazla tasarruf ve yatırım ise ekonomide toplam üretimi artırmaktadır. Vergi oranları ile iktisadi büyüme arasında çok yakın bir korelasyon söz konusudur. Düşük vergi oranları neticesinde

⁷ Ülkeleri fert başına GSMH’larına göre 1000 \$ üstü, 1000-500 \$ arası ve 500 \$ az olmak üzere 3 sınıfa ayırmıştır.

ekonomide toplam yatırımların dolayısıyla üretimin arttığını belirlemiştir (Aktan, 1998: 41-45).

Ateş (2001), vergiler ve iktisadi büyüme konusunda yaptığı çalışmada 1924-2000 yılları arasındaki veri setini kullanmış ve bu çalışmada Türkiye’de ortalama vergi oranlarının uzun dönemde büyümeyi etkilemediği sonucuna ulaşmıştır. Gürdal, 1960-2000 dönemlerini kapsayan ampirik çalışmada gelir vergisinin ilk ve son dilimlerini incelemiştir. Gelir vergisinin ilk ve son diliminin iktisadi büyümeyi etkilemediğini, son dilimindeki oran artışının tasarrufları olumsuz etkilediği ve yatırımları azalttığı sonucuna ulaşmıştır. Yine gelir vergisi oranlarındaki son dilimdeki artışın tasarrufları olumsuz etkilediği ve dolayısıyla yatırımları azalttığı ve büyüme üzerinde negatif etkisi olduğunu belirlemiştir (Gürdal, 2001: 292-294).

Durkaya ve Ceylan’ın 1980-2004 dönemine ait yıllık verileri kullanarak Türkiye ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmada veri değişkeni olarak, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH), toplam vergi gelirleri (TV), dolaysız vergi gelirleri (DSV) ve dolaylı vergi gelirlerinden (DV) kullanılmıştır. Vergi gelirleri (dolaylı ve dolaysız vergilerin gelirleri) ile iktisadi büyüme ilişkisini Engle-Granger koentegrasyon tekniği, hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik analizi kullanarak test etmişlerdir. Engle-Granger koentegrasyon sonuçları ise toplam vergi gelirleri ile GSMH ve dolaysız vergi gelirleri ile GSMH değerlerinin uzun dönemde birlikte hareket ettiklerini göstermiştir. Kısa dönem ilişkileri incelemek amacıyla tahmin edilen hata düzeltme modeli ve Granger nedensellik sonuçları ise, toplam vergi gelirleri büyüme oranı ile GSMH büyüme oranı arasında, GSMH büyüme oranından toplam vergi gelirleri büyüme oranına doğru tek yönlü nedensel ilişkisi olduğunu göstermiştir. Dolaysız vergiler ile GSMH büyüme oranı arasında ise çift yönlü nedensel ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Dolaylı vergiler ile iktisadi büyüme arasında nedensel bir ilişki tespit edilememiştir (Durkaya ve Ceylan, 2006: 79-89).

Yılmaz ve Tezcan, 1980-2005 dönemini kapsayan 25 yıllık verileri kullandıkları çalışmada Türkiye üzerine inceleme yapmışlardır. Veri değişkeni olarak, GSMH, toplam vergi gelirleri (dolaylı ve dolaysız vergi gelirleri) ve sabit sermaye yatırımlarını kullanmışlar ve bunların iktisadi büyümeye olan etkisini Birim Kök Testleri, Johansen-Juselius Koentegrasyon Testi ve Granger Nedensellik Analiziyle ortaya koymuşlardır. Analiz sonucunda; değişkenler arasında uzun süreli, pozitif yönlü ilişki olduğu belirlenmiştir. Vergi gelirleri ve iktisadi büyüme ile sabit sermaye yatırımları arasındaki ilişkiler incelendiğinde, ele alınan dolaysız vergiler ve GSMH arasında pozitif çıkması vergileme ilkeleri bakımından anlamlıdır. GSMH ve dolaylı vergiler arasında negatif yönlü ilişki çıkmasıyla dolaylı vergilerin büyümeyi etkilemediği bulgusuna ulaşmışlardır (Yılmaz ve Tezcan, 2007: 1-14).

Mucuk ve Alptekin, 1975-2006 dönemine ait yıllık verileri kullanarak Türkiye ekonomisi üzerine yaptıkları çalışmada, VAR analizi tekniğini kullanmışlardır. Eşbütünleşme test sonuçlarında, temel vergi türleri ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu, Granger nedensellik testi sonuçları ile de dolaysız vergilerden büyümeye doğru kısa dönemli bir bağlantı olduğunu belirtmişlerdir (Mucuk ve Alptekin, 2008: 159-174).

Temiz, II. İktisat Kongresinde sunduğu çalışmasında, toplam vergi gelirleri ile iktisadi büyüme oranı arasındaki ilişkiyi bulmak için nedensellik testlerine dayalı bir çalışma yapmıştır. 1960–2006 dönemini kapsayan 46 yıllık süreçte, birim kök testlerini, uzun dönemli ilişkileri araştırmak için Johansen Eşbütünleşme testini ve kısa dönemli ilişkileri bulmak için hata düzeltme modellerini kullanmıştır. Veri değişken olarak, toplam vergi gelirleri (dolaysız vergi gelirleri ve dolaylı vergi gelirleri) ile reel GSMH arasındaki ilişkiyi ele alıp incelemiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, toplam vergi gelirleri ile reel GSMH arasında uzun dönem bir korelasyon tespit etmiş, kısa dönemde ise GSMH büyüme oranından toplam vergi gelirleri büyüme oranına doğru bir nedensellik ilişkisinin bulunduğunu göstermiştir (Temiz, 2008: 1-18).

Cashin (1994), Roubini ve Milesi-Feretti (1994), Beaney, Gemmell ve Kneller'in çalışmaları (2001) verginin iktisadi büyüme üzerinde olumsuz etkisinin olacağını savunan çalışmalara örnek verilebilir. Cashin, 1971-1988 dönemlerini baz alarak yaptığı çalışmasında, 23 OECD ülkenin vergi gelirlerini GSMH'ya oranlamış, bu orandaki 1 puanlık artışın, işçi üretiminde %2'lik bir düşüş yarattığı ve bununla verimliliği düşürdüğünü tespit etmiştir. Vergi ile büyüme arasında olumsuz bir ilişkiyi ortaya koymuştur (Cashin, 1994: 1-17).

Roubini ve Milesi-Feretti, 21 OECD ülkesini ele alan 1970-1995 dönemlerini kapsayan 25 yıllık LSDV zaman serilerine dayalı çalışmalarında vergi ile büyüme ilişkisini incelemişlerdir. Vergi/GSYİH oranındaki %1'lik artışın sermaye başına üretimi %0,3 ile %0,6 oranları arasında azalttığını tespit etmişlerdir (Roubini ve Milesi-Feretti, 1998: 721-744).

Bleaney, Gemmell ve Kneller çalışmalarında, 17 OECD ülkesini, 1970-1994 dönemini baz alarak incelemişler ve vergi gelirlerindeki %1'lik bir artışın, GSYİH büyümesi üzerinde %0,4'lük bir azalışa neden olduğunu tespit etmişlerdir. Buna göre, iktisadi büyüme ile vergi gelirleri arasında negatif bir ilişki bulunmuştur. Buna göre vergiler ile büyüme arasında negatif (-0.46) bir ilişki vardır. Bütçe fazlalığı da büyüme üzerinde pozitif (0.39) bir etkisi bulunmaktadır. Regresyon açıklayıcı değeri $R^2=0.660$ olarak bulunmuştur (Bleaney, Gemmell ve Kneller, 2001: 36-57).

Lee ve Gordon 1970-1997 dönemini baz alan ekonometrik çalışmalarında, gelişmiş ve gelişmekte olan 70 ülkeyi incelemişler ve kurumlar vergisi oranının iktisadi büyümeyle önemli biçimde negatif ilişkili olduğu, işgücü gelirleriyle ilgili ortalama vergi oranlarının iktisadi büyüme oranlarıyla ilişkili olmadığı sonucuna ulaşmışlardır (Lee ve Gordon, 2005: 1027-1043).

Fölster ve Henrekson'un 1970-1995 dönemini temel alan OLS regresyon ve panel VERİ testlerini kullanarak yaptıkları ampirik çalışmada bazı zengin 23 OECD ülkesi ile 29 OECD üyesi olmayan ülkeler birlikte ele alınmıştır. Kamunun büyüklüğü, vergiler ve büyüme ilişkisine yönelik bu çalışmada, Vergi/GSYİH oranındaki %10'luk bir artışın, GSYİH büyümesi üzerinde %7-8'lik bir azalışa (negatif etkiye) neden olduğunu tespit etmişlerdir. Zengin ülkelerde kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Ayrıca kamu genişliği ile iktisadi büyüme arasında güçlü bir negatif ilişki tespit edilmemiştir. Açıklayıcı değer olarak $R^2=0.46$ ile 0.70 bulunmuştur (Fölster ve

Henrekson, 2001: 1-18).

Aşağıdaki tabloda vergi gelirlerinin toplam kamu gelirleri içindeki oranı %85 ile %95 arasında değiştiğini söylemek mümkündür. Devletin ağırlıkla elde ettiği kamu geliri vergilerdir. Bütçenin de en önemli gelir kaynağı, %70-%80'ini oluşturan vergi gelirlerinden kaynaklanmaktadır.

Tablo 2: Türkiye'de Vergi Gelirleri ile GSMH İlişkisi

Yıllar	Genel Bütçe Gelirleri (Bin)	Vergi Gelir (Bin)	Vergi Gelir/GSMH (%)	Vergi Dışı Normal Gelirler
1960	6.933	5.177	11,1	778
1965	13.188	10.295	13,4	576
1970	32.520	23.003	15,6	3.951
1975	105.400	95.009	17,8	9.772
1980	925.238	749.849	16,9	139.711
1985	4.578.420	3.829.117	17,2	443.974
1990	55.066.933	45.399.534	11,4	4.266.784
1995	1.387.759.990	1.084.350.504	17,9	86.043.516
2000	33.040.902.853	26.503.698.413	26,8	3.486.492.924
2005	148.237.974.000	119.250.807.000	28,3	25.626.260.000
2009	232.975.221.000	196.289.914.000	25,3	9.973.722.000

Kaynak: Uludağ ve Arıcan, 2003: 434'deki tablodan alınmıştır. Eren, 2008: 131'deki tablodan hesaplanmıştır.

Vergi gelirleri ile iktisadi büyüme ilişkilerini analiz etmeye 1960 Planlı dönemiyle başlarsak; 1960'da vergi gelirleri 5.177 milyon iken, 1965'de 10.294 milyona, 1970'de 23 milyona çıkmıştır. Vergi gelirlerinin GSMH'ye oranı, 1960'da %11,1 iken, 1965'te %13,4'e çıkmış, 1970'de %15,6'ya ulaşmıştır. 1975'de ise %17,8'e 1980'de 16,9'a 1985'de ise 17,2 olmuştur (Uludağ ve Arıcan, 2003: 434). 1990'da %11,4, 1995'de %17,9, 2000'de %26,8, 2005'te % 28,3 ve 2007'de ise %26,6 olarak gerçekleşmiştir (Eren, 2008: 131'deki tablodan hesaplanmıştır).

4.Ekonometrik Analiz

4.1. Değişken olarak Kullanılan Kavramların Tanımları

Gayri Safi Milli Hasıla (GNP): Bir ülkede bir dönemde üretilmiş toplam nihai mal ve hizmetlerin piyasa fiyatlarıyla toplamıdır.

Konsolide Bütçe (Consolidated Budget): Devletin bütün gelir ve giderlerinin tek bir bütçe içinde toplanmasını amaçlayan bütçenin birliği ilkesinin sağlanabilmesi amacıyla kamuya ait tüm birimler bütçelerinin bir araya getirilmesi (konsolidasyonu) ile elde edilen bütçedir (Aypek, Ban vd. 2009: 395).

Kamu Geliri (Public Incomes): Devletin kamu hizmetlerini karşılamak üzere başta vergi toplamak, sahip olduğu menkul ve gayrimenkul değerleri işletmek, ürettiği mal ve hizmetleri satmak ve piyango tertipleme suretiyle elde ettiği değerlerin toplamıdır (Aypek, Ban vd. 2009: 395).

Kamu Harcamaları (Public Expenditures): Devletin, belirli bir dönemde ekonomik, sosyal, siyasi ve idari faaliyetlerini gerçekleştirmek için yapmış olduğu mal ve hizmet satın alma yönündeki harcamaların tümüdür (Aypek, Ban vd. 2009: 395).

Vergi Geliri (Taxes Incomes) : Devletin, mahalli idarelerin ve kamu kudretine sahip diğer toplulukların, gördükleri kamu hizmetlerinin gerektirdiği giderleri karşılamak üzere, esas olarak gerçek ve özel hukuk tüzel kişilerden ve bazı kamu hukuku tüzel kişilerinden belli bir yarar karşılığı olmaksızın, onların mali güçlerine göre, kamu zoruyla, kesin olarak aldığı paralarıdır (Edizdoğan, 2004: 158-159).

Toplam Borç Stoku (Total Debt Stock) : Bir ülkenin belirli bir dönem sonu itibarıyla iç ve dış borçlarının toplam tutarını ifade etmektedir. Bu hesaplama kamu kesimi iç borçlarıyla kamu kesimin ve özel sektörün toplam dış borçları hesaba dahil edilmektedir (Aypek, Ban vd., 2009: 636).

4.2. Ekonometrik Testler

Türkiye'ye ait sağlıklı veri edinme kısıtı nedeniyle, çalışmamızda Türkiye'ye ait 1960 ile 2009 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Analizlerimizde temel olarak Stata/SE 9.1 programını ayrıca KPSS testlerinin, Toda-Yamamoto (MWALD) testinin gerçekleştirilmesi için Eviews.5.1 programı kullanılmıştır. Bu çalışmadaki veri seti, TÜİK, DPT, TCMB, Maliye Bakanlığı, Hazine Müsteşarlığı ve Dış Ticaret Müsteşarlığının verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

Analizimizde bağımlı değişken olan Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH) değişkeninin yanında 5 adet bağımsız değişken kullanılmıştır. Değeri fonksiyonel ilişkinin dışında belirlenen değişkene bağımsız (açıklayıcı) değişken denirken, değeri bağımsız değişkenin değerine bağlı olarak belirlenen değişkene ise bağımlı (açıklanan) değişken denilmektedir (Bulut, 2010: 9). Aşağıdaki Tablo 3'te bu değişkenlerin adı, aldığı değerleri ve kullanılan kısaltmaları gösterilmiştir.

Tablo 3: Çalışmada Kullanılan Datanın Özet Bilgileri

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
Datevar	50	1984.5	14.57738	1960	2009
Gsmh	50	321326.4	169496.3	83811	781869
Konsbutce	50	3.23E+10	6.84E+10	7789	2.59E+11
Kamgel	50	2.78E+10	6.24E+10	7139	2.33E+11
Vergel	50	2.34E+10	5.29E+10	5177	1.96E+11
kamharc	50	3.17E+10	6.72E+10	7526	2.59E+11
topborc	50	104346.6	149435.1	1036	601145

4.2.1. Birim Kök Testleri

Bir seride durağanlığın söz konusu olup olmadığı ise birim kök testleri yardımıyla belirlenir. Birim kök, bir zaman serisini ifade eden eşitliğin temel karakteristik köklerinin mutlak değerlerinin 1'e eşit olması demektir. Zaman serilerinin birinci farkında $d(1)$ ve regresyon artıklarında ortaya çıkan durağanlık değil, asimtotik durağan olmasıdır. Yani, yukarıdaki denklemedeki otokorelasyon kat sayısı için, k gecikmesi sonsuza gittikçe, otokorelasyon sayısı sifira yaklaşır ve seriler asimtotik durağan ve kovaryans durağan hale gelir. Bir zaman serisi, ilgilenilen bir büyüklüğün zaman içerisinde sıralanmış ölçümlerinin bir kümesidir. Zaman serisi ile ilgili bu analizin yapılma amacı ise, gözlem kümesince temsil edilen gerçeğin anlaşılması ve zaman serisindeki değişkenlerin gelecekteki değerlerinin doğru bir şekilde tahmin (forecast) edilmesidir (Allen, 1964: 133-152). Bir zaman serisi analizinde, analizin anlamlı ve tutarlı olabilmesi için öncelikle "durağan

olması” gerekmektedir. Durağan zaman serileri, uzun dönemde çeşitli kırılma ve şoklar olsa dahi “sabit ortalamaya” sahiptir. Ayrıca zaman serisinin varyansı sabit ve sonlu yapı sürecindedir. Çünkü durağan bir seri, geçici şoklar ve dalgalanmalar görülse de, uzun dönemde sabit bir ortalamaya kavuşur. Bir zaman serisinin durağan olması ortalamasının, varyansının ve kovaryansının zaman içerisinde sabit olup değişmediği anlamına gelir. Ekonomik değişkenlerin logaritması alındığında, doğrusal bir nitelik taşımaktadır. Bu durumda zaman serilerinde gerçek değer yerine logaritmik değerler kullanılır. Box ve Jenkins’in (1970) “time series analyses” çalışmasında, makro ekonomik değerlerin logaritması alınarak durağanlığının sağlanması için birinci veya ikinci dereceden farkı alınarak, serilerin durağanlığı sağlanır. Logaritması alınan değerlerin varyansı ile fark alınmış ortalamayı durağan kılmaktır (Box ve Jenkins, 1970: 85-86).

Basit anlamda bir durağanlık sınaması için, gecikmesi k (1, 2,) iken, P_k otokorelasyon katsayısı ile gösterilen otoregresyon kavramına dayanır. $P_k = \gamma_k / \gamma_0$ Burada, yer alan γ_k değişkenin gecikme değeri ile gecikme k (1, 2,..) iken kovaryansının, γ_0 değişkenin kendisi ile ilgili kovaryansı göstermektedir $k=0$ olduğunda, $P_0=1$ olacaktır. Durağanlık şartlarını sağlamaksızın serilerin denklemlere konulması, iktisadi ilişkilerin var olmadığı halde varmış gibi görünmesine neden olacağından anlamsız öngörülere sebebiyet verir. Durağanlığa sahip olmayan değişkenler arasında uzun dönemde bir ilişkinin kurulması da mümkün değildir. Durağan olmayan serilerin $d(1, 2, \dots)$ sayıda farkları alınarak, durağan hale getirilir. Seriler aynı derecede $I(d)$ durağan olduklarında, eşbütünleşik seriler elde edilmiş olur (Kennedy, 2006: 356).

4.2.1.1. Augmented Dickey-Fuller Testi (ADF)

Otoregresif bir modelde yer alan hata terimini ardışık bağımlılık (otokorelasyon) özelliğine sahipse, Dickey-Fuller (DF) test modelinin içerdiği kabul edilen otoregresif süreç sayısı AR (1) kabul edilmektedir. Ancak her zaman serisinde durum böyle olmamaktadır. Bu sorunu gidermek için, hata terimlerinin otokorelasyon içermesi durumunda, zaman serilerinin gecikmeli değerleri ile bu otokorelasyon ortadan kalkmaktadır. Dickey-Fuller, modelde yer alan bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerini bağımsız değişken olarak modele alan farklı bir yöntem geliştirmiştir. Bundan dolayı D.A. Dickey ve W. A. Fuller, (1981: 1057-1073) ‘Econometrica’ dergisinde yayınlanan çalışmasında bu konuyu işlemişler ve mevcut olan test denklemini en genel haliyle şu şekilde kullanmışlardır: ADF denklemi (geniş ADF denklemi) (Dickey ve Fuller, 1981: 1057-1073):

$$\Delta Y_t = a + bt + \gamma Y(t-1) + c \sum \Delta Y(t-1) + ut \quad (3.1)$$

Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) zaman serilerinin durağan olup olmadıkları aşağıdaki alternatif regresyon modelleri kullanılarak da belirlenebilmektedir (Dickey-Fuller, 1979: 427-431).

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.2)$$

$$\Delta Y_t = \alpha_0 + \alpha_1 trend + \alpha_2 Y_{t-1} + \sum_{i=1}^k \beta_i \Delta Y_{t-i} + \varepsilon_t \quad (3.3)$$

Yukarıdaki regresyon denklemlerinde Y_t , birim kök testine konu olan zaman serisini, Δ birinci derece fark operatörünü, ε_t ise hata terimini, α parametresi sabit terimi, t deterministik trendi ifade etmektedir. Denklem (3.3)'te yer alan deterministik trend, ekonomik serilerde AR (1) serilerde mutlaka görülen bir etkidir. Zaman serilerinde sürekli bir artışın izlendiğini göstermektedir. Modelde bu etkiyi açıklayabilmek için, logaritmik etkileri belirlenerek doğrusal trende yer verilmelidir. Trend etkisi ortadan kaldırılmalıdır. Modeldeki gecikmeli fark terimleri de $\Delta Y_{t-i} = Y_{t-i} - Y_{t-(i+1)}$ şeklinde ifade edilir. Gecikmeli fark terimlerine modelde yer verilmesinin temel nedeni, hata terimlerinin arasındaki ardışık bağımlılık (otokorelasyon) sorununu ortadan kaldırmak içindir. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) testinin en temel hipotezi, hata terimlerinin bağımsız ve sabit varyansa sahip olduklarıdır.

4.2.1.2. Phillips - Perron Testi (P-P)

DF ve ADF metodlarına yapılan eleştiriler neticesinde geliştirilen alternatif bir model de P-P testidir. P-P testi yine bir birim kök testi olup, Z istatistiği, Z -alfa ve Z -tau istatistiklerini hesaplamak yolu ile testi gerçekleştirilir (Phillips ve Perron, 1988: 335-346). Dickey-Fuller Testi hata terimlerinin istatistikî olarak bağımsız olduklarını ve sabit varyansa sahip olduklarını varsayar. Ayrıca zaman serilerinin otoregresif özelliğini dikkate almaktadır. Bu metodoloji kullanılırken hata terimleri arasında korelasyon olmadığına ve sabit varyansa sahip olduklarına emin olmak gerekir. Phillips ve Perron (1988) Dickey-Fuller 'ın hata terimleri ile ilgili olan bu varsayımı genişletmişlerdir. Bu durumu daha iyi anlamak için şu regresyon dikkate alınır.

$$Y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + \mu_t \quad (3.4)$$

$$Y_t = a_0 + a_1 y_{t-1} + a_2 \cdot (t-T/2) + \mu_t \quad (3.5)$$

Burada T gözlem sayısı μ_t hata terimlerinin dağılımını göstermekte olup bu hata teriminin beklenen ortalaması sıfıra eşittir. Fakat burada hata terimleri arasında içsel bağlantının (serial correlation) olmadığı veya homojenlik varsayımı gerekli değildir. Bu açıdan bakıldığında Dickey-Fuller testinin bağımsızlık ve homojenite varsayımları Phillips-Perron testinde terk edilmiş hata terimlerinin zayıf bağımlılığı ve heterojen dağılımı kabul edilmiştir. Böylece Phillips-Perron, Dickey-Fuller t istatistiklerini geliştirmesinde hata terimlerinin varsayımları konusundaki sınırlamaları dikkate almamıştır. Ayrıca, her iki test için t istatistik değeri kritik değerlerden büyük olması durumunda, birim kökün olduğu ve zaman serisi durağan değildir şeklindeki sıfır hipotezinin rededilmesini gerektirir.

Phillips-Perron'un Dickey-Fuller testinin hata terimleri konusundaki sınırlayıcı varsayımlarından vazgeçmesinin nedeni hata terimlerini ya da bu hata terimlerinin geçmiş değerlerinin hareketli ortalama olarak (MA-Moving Average) kullanmalarınıdır. Bu açıdan bakıldığında Dickey-Fuller testindeki AR süreci, Phillips-Perron testinde ARMA sürecine dönüştürülmüştür. MA sürecinin kullanılmaya başlanması trend durağanlık kavramı testinin daha güçlü yapılmasına imkan vermektedir. Özellikle trend içeren serilerde MA süreçlerinin artan olması durumunda Phillips-Perron testi Dickey-Fuller testine göre daha güçlü olmaktadır.

4.2.1.3. KPSS (Kwiatkowski, Phillips, Schmidt, Shin) Birim Kök Testleri

Şu ana kadar üzerinde durulan birim kök testlerinde boş hipotez birim kökün varlığını ileri sürerken alternatif hipotez durağanlığı göstermektedir. Kwiatkowski, Phillips, Schmidt ve Shin (KPSS) (1992: 159-178) çalışmalarında birim kök hipotezini farklılaştırarak birim kök testinin gücünün arttığını ileri sürmüşlerdir. KPSS birim kök testinde, sıfır hipotezi diğer testlerden farklı olarak serinin durağan olduğunu savunur. ADF ve P-P testlerinin, birim kök sonuçlarının gecikmelere karşı duyarlıdır. KPSS testi bu iki testin zayıf olan noktasını gidermede başarılıdır. Temelde KPSS testinin amacı yine serileri trendden arındırarak birim kök testi gerçekleştirmektir. KPSS testi için tahmin edilen modeller aşağıdaki gibidir:

$$\begin{aligned} y_t &= \beta_t + \gamma w_t + \varepsilon_t \\ w_t &= w_{t-1} + u_t \end{aligned} \quad (3.6)$$

Burada, w_t model için rassal yürüyüş süreci, t deterministik trend, ε_t durağan hatalar ve u_t ise $(0, \sigma_u^2)$ dir. KPSS testinin ilk aşaması y_t serisinin kesme ve trend üzerine regresyonundan elde edilen hataları temel almaktadır (Sevüktekin ve Nargeleçkenler, 2006: 243-265).

$$S_t = \sum_{\tau=1}^t \varepsilon_\tau \quad t=1, 2, 3, \dots, T \text{ için} \quad (3.7)$$

Daha sonra LM testi aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$LM = \sum_{t=1}^T \frac{S_t^2}{s^2(l)} \quad (3.8)$$

KPSS testi, P-P testine benzer olarak, genel hata sürecini dikkate alır. Ancak KPSS testi, diğer iki birim kök testleriyle çelişiyorsa, zaman serisi parçalı bir yapıdadır ve anlamlı değildir.

Yaptığımız birim kök testlerine ilişkin özet tablo aşağıda yer almaktadır. I(1) grubunda yer alan değişkenlerde, 1. dereceden fark alındığında durağanlık yakalandığını, I(2) grubu için 2. Dereceden durağanlığın elde edildiğini belirtmek mümkündür. Kısaca özetlemek gerekirse, kullandığımız zaman serisinin durağan olması, serinin geçmişe ait çok az bilgi taşıması veya geçmişten gelen etkiye maruz kalmaması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla şok etkisi ya hiç olmayacak ya da etkisi geçici olacaktır.

Birim Kök Testleri Analiz Sonuçları

Tablo 4: Birim Kök Testleri Özeti

Değişkenler	Düzy Durumu	ADF		P-P		KPSS	
		C	C&T	C	C&T	C	C&T
Gsmh	Düzy I (0)	2.643	1,27	0.9991	0,997	X	0,11521
Dgsmh	Birinci Fark I (1)	3.524	4,1	0	0	X	X
d2gsmh	İkinci Fark I (2)	X	X	X	X	X	X
Konsbut	Düzy I (0)	0	0	1	1	0,56305	X
Dkonsbut	Birinci Fark I (1)	0	0	1	1	0,622789	X

d2konsbut	İkinci Fark I (2)	X	X	X	X	0,353748	X
Kamgel	Düzyey I (0)	0	0	1	1	0,537267	X
Dkamgel	Birinci Fark I (1)	0	0	1	0,1232	0,550110	X
d2kamgel	İkinci Fark I (2)	X	X	X	X	0,081341	X
Vergel	Düzyey I (0)	0	0	1	1	0,533544	X
Dvergel	Birinci Fark I (1)	0	0	1	1	0,544680	X
d2vergel	İkinci Fark I (2)	X	X	X	X	0,082574	X
Kamharc	Düzyey I (0)	0	0	1	1	0,567384	X
Dkamharc	Birinci Fark I (1)	0	0	1	1	0,634424	X
d2kamharc	İkinci Fark I (2)	0	0	1	1	0,500000	X
Topborc	Düzyey I (0)	6.613	4.845	1	1	0,739632	X
Dtopborc	Birinci Fark I (1)	X	X	0,0344	0,0001	0,650734	X
d2topborc	İkinci Fark I (2)	X	X	0	0	0,500000	X

AÇIKLAMA:

- C: Sabit teriminin varlığında birim kök testinin uygulandığına işaret eder.
- C&T: Sabit terim ve Trend'in varlığında birim kök testinin uygulandığına işaret eder.
- Tabloda yer alan rakamlar ilgili birim kök test istatistikleridir.
- (X) işareti ise ilgili testin uygulanamayacağını ifade eder.

BİRİM KÖK TEST SONUÇLARININ ANALİZİ; GSMH, konsolide bütçe, kamu geliri ve vergi geliri I (1) davranışı sergileyen bir seriye sahiptir. Kamu harcamaları ve toplam borç stoku ise I (2) özelliği gösteren bir seriye sahiptir.

4.2.Nedensellik Testleri

4.2.1.Granger Nedensellik Analizi

Granger nedensellik ilişkisinin anlamı, regresyonda bağımsız değişken X'in bağımlı değişken Y ile bir nedensellik ilişkisi içinde olduğudur ve bunun için iki temel koşulun sağlanması gerekir. Bunlardan birincisi; bağımlı değişken X'in, bağımsız değişken Y'yi tahmin etmeye aracılık etmesidir. İkinci varsayım ise, Y'nin X'i tahmin etmede etkili olmayacağıdır. Buna tek yönlü nedensellik denir. Nedensellik testlerinde, testlerin yönü önem arz eder, yani değişkenlerin bağımlı ve bağımsız olduğunu belirleme açısından çok önemlidir. Nedenselliğin yönü, iki veya daha çok değişkenin birbiri arasındaki ilişkilerin; tek yönlü mü, çift yönlü mü veya hiçbir ilişkinin olmamasını anlamada çok önemlidir (Granger, 1969: 424-438, Kennedy, 2006: 81-82, Gujarati, 2006: 620-623). Granger nedensellik testi "kısa dönem" sürecinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki nedensellik analizine imkân sağlamaktadır. Bu testin hipotezi şöyle kurulur;

$$\text{Model } Y_t = \sum \alpha_i Y_{t-1} + \sum \beta_i X_{t-1} + \epsilon_i \text{ şeklinde olduğunda; } \quad (3.9)$$

$$H_0: \beta_1 = \beta_2 = \dots = \beta_n = 0 \text{ (X, Y'nin Granger nedeni değildir.)}$$

$$H_a: \text{En az bir } \beta \text{ sıfırdan farklıdır. (X, Y'nin Granger nedenidir.)}$$

Eğer H_0 hipotezi red edilirse bunun anlamı X'in Y ile Granger nedensellik ilişkisi içinde olduğudur. Granger nedensellik testinde, hem X'ten Y'ye doğru, hem de Y'den X'e doğru olabilir. Bu durum, çift yönlü nedensellik olarak adlandırılır. $X \leftrightarrow Y$ olarak gösterilir. Her iki H_0 hipotezi red edilirse X ve Y değişkenleri arasında iki taraflı bir nedensellik olduğunu söylemek mümkündür. X ve Y serileri arasındaki Granger nedensellik testinin yapılabilmesi için, her iki değişkenin kovaryans durağan ve stokastik olması gerekmektedir.

Genellikle seriler trend içerdiğinden kovaryans durağan değildir. Dolayısıyla, bu serileri bu tür şok ve etkilerden arındırmak gerekir. İdeal durum şöyle ifade edilebilir: Her bir bağımsız değişkenden bağımlı değişkene doğru Granger nedensellik ilişkisi söz konusu iken, bağımlı değişkenden bağımsız değişkenlere doğru bu ilişki söz konusu değildir.

Aşağıda yer alan tablolar incelendiğinde görülecektir ki, Konsolide bütçe, Kamu gelirleri, Vergi gelirleri, Kamu Harcamaları ve Toplam borç bağımsız değişkenleri, GSMH bağımlı değişkeni ile ideal Granger nedensellik ilişkisi içindedir. Başka bir ifadeyle söz konusu bağımsız değişkenlerin geçmiş yıllara ait değerleri, GSMH'yi açıklamaktadır.

Tablo 5: Granger Nedensellik İlişkisi Özet Tablosu.

Bağımsız Değişkenler	Granger İlişkisinin Yönü (Gsmh İle)
Konsbutce	→
Kamgel	→
Vergel	→
Kamhare	→
Topborc	→

Yukarıdaki tabloda yer alan → işareti, ilgili bağımsız değişkenin GSMH'nin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, bu ideal durumu yansıtmaktadır. ↔ İşareti, GSMH'nin ilgili değişkenin Granger nedeni olduğunu, aynı zamanda, ilgili değişkenin de GSMH'nin Granger nedeni olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 6: Granger Wald Testinin Sonuçları

Değişkenler	chi2	df	Prob > chi2
GSMH konsbutce	25.839	2	0.000
konsbutce GSMH	44.136	2	0.110
GSMH kamgel	22.795	2	0.000
kamgel GSMH	29.542	2	0.228
GSMH vergel	22.47	2	0.000
vergel GSMH	3,81	2	0.149
GSMH kamhare	26.453	2	0.000
kamhare GSMH	33.532	2	0.187
GSMH topborc	18,3	2	0.000
topborc GSMH	22.255	2	0.329

P değeri 0.05 olarak alınmıştır. Bu değerden küçük olan hipotezler ret edilir, bu değerden büyük olan hipotezler ret edilmez.

4.2.2. Toda- Yamamoto-Dolado-Lutkepohl (MWALD) Testi

MWALD testi (modifiye edilmiş WALD testi), Toda, Yamamoto, Dolado ve Lutkepohl tarafından geliştirilmiş bir test olup, Granger nedensellik testinin uyarlanmış VARL (Vector Autoregressive in Levels) sistemi kullanılarak gerçekleştirilmesi mantığına dayanır (Toda ve Yamamoto, 1995: 225-250). Böylece test istatistiğinin Ho hipotezi dağılımı, sistemin birim kök özelliğine rağmen standartlaştırılır.

MWALD test, VAR (k+amax) kestirimi için, k serbestlik dereceli χ^2 (chi-squared) testini kullanır. Notasyondaki k gerçek lag uzunluğunu, amax ise maksimum bütünleşme düzeyini ifade eder. MWALD testinin uygulanması 4 adımda gerçekleştirilir: İlk adımda serilerin durağanlık durumları tespit edilir ve maksimum bütünleşme sayısını ifade eden

amax tespit edilir. İkinci adımda ise gerçek lag uzunluğunu ifade eden k sayısı tespit edilir. K sayısı tespit edilirken VAR sistemi kullanılır.

Son aşamada ise, VAR matrisinin ilk k adet katsayısına Wald testi uygulanır. Böylece Toda ve Yamamoto'nun önerdiği modifiye edilmiş Wald testi (MWALD), katsayı matrisindeki lineer ve lineer olmayan kısıtlamaların standart asimptotik teori kullanılarak test edilmesini mümkün kılmıştır. Ayrıca MWALD testi, ilk elden yapılması gereken eşbütünleşme testlerine de gerek görmemektedir. Çalışmamızda uygulayacağımız MWALD test süreci için Eviews programı kullanılmıştır. VAR modeli sistemsel bir yapıya dönüştürüldükten sonra, uygulanan SUR metoduna ilişkin kestirimler yer almaktadır.

İkinci tabloda ise, uygulanan MWALD test sonuçları yer almaktadır. MWALD sonuçlarının yer aldığı tabloyu takiben Ho hipotezi ve nedensellik ilişkisi bulgusu yer almaktadır.

Tablo 7: MWALD Testi Sonuçları Özet Tablo

Bağımsız Değişken	Nedensellik İlişkisinin Yönü	Bağımlı Değişken
konsbutce	→	gsmh
kamgel	→	gsmh
vergel	→	gsmh
kamharc	↔	gsmh
topborc	↔	gsmh

Yukarıdaki tabloda yer alan → işareti, ilgili bağımsız değişkenin GSMH'nin nedeni olduğunu ifade etmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, bu ideal durumu yansıtmaktadır. ↔ İşareti, GSMH'nin ilgili değişkenin nedeni olduğunu, aynı zamanda, ilgili değişkenin de GSMH'nin nedeni olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 8: MWALD Testi Sonuçları Özet Tablo

Ho Hipotezi	Mwaldtest İstatistiği	P-Değeri	Sonuç
Konsbutce, Gsmh'nin Granger nedeni değildir.	30,7454	0.0000	RED
Gsmh, konsbutce'nin Granger nedeni değildir.	7,1668	0.0668	KABUL
Kamgel, gsmh'nin Granger nedeni değildir.	50,8479	0.0000	RED
Gsmh kamgel'in Granger nedeni değildir.	4,8175	0.1857	KABUL
Vergel, gsmh'nin Granger nedeni değildir.	53,1691	0.0000	RED
Gsmh, vergel'nin Granger nedeni değildir.	6,4007	0.0937	KABUL
Kamharc, gsmh'nin Granger nedeni değildir.	57,6562	0.0000	RED
Gsmh, kamharc'in Granger nedeni değildir.	11,8102	0.0081	RED
Topborc, gsmh'nin Granger nedeni değildir.	17,3261	0.0006	RED
Gsmh, topborc'un Granger nedeni değildir.	8,0752	0.0455	RED

Renkli dolgulu alanlar, ilgili değişkenlerin Granger Wald nedensellik ve MWALD nedensellik testlerinde farklı sonuçlar ürettiğini vurgulamak için kullanılmıştır.

Yukarıda yer alan MWALD test sonuçlarını topluca ifade etmek gerekir ise; Konsolide bütçe, Kamu gelirleri, Vergi gelirleri, içermek üzere toplamda 3 değişken ideal durumu yansıtmaktadır; bu 3 değişken GSMH değişkenini açıklamaktadır, Birinci

değişkenden, ikinci değişkene doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Öte yandan, Kamu harcamaları, Toplam borç ile GSMH değişkeni ile çift yönlü ve pozitif bir ilişki sergilemektedir. Bu değişkenler GSMH'yi açıklarken, GSMH de bu değişkenleri açıklamaktadır.

Granger nedensellik testi "*kısa dönem*" nedensellik analizine imkân sağlarken, MWALD testi "*uzun dönem*" nedensellik analizine imkân sağlamaktadır. Çalışmamızın önceki bölümünde uygulamış olduğumuz Granger Wald nedensellik testi ile MWALD nedensellik testi sonuçlarının büyük oranda benzerlik gösterdiği, sadece 2 değişken için, bu iki testin farklı sonuçlar verdiği açıktır. Farklı sonuçlar veren 2 değişken Kamu Harcamaları ve Toplam Borç değişkenleridir. Kamu harcamaları ve Toplam borç değişkenleri ilk yapılan Granger Wald testi sonuçlarına göre ideal durumu yansıtmaktadır, ancak MWALD testi sonuçlarına göre bu iki değişkenin ideal durumu yansıtmamaktadırlar. Öte yandan Granger Wald testi, istihdam değişkeni için ilişkisizlik sonucunu üretirken, MWALD testi bu değişkenin ideal durumu yansıttığını göstermektedir.

Konsolide Bütçe (konsbütçe), Kamu Gelirleri (kamgel), Vergi Gelirleri (vergel), ve Kamu Harcamaları (kamharc) değişkenleri; kamu maliyesinin birer enstrümanları olması nedeniyle, bu değişkenleri bir arada ele almayı uygun bulduk. Konsolide bütçenin GSMH ile ilişkisi, bütçeden GSMH' ya doğru ve pozitifdir. Kamu gelirleri ve özellikle bu gelirler içerisinde yer alan vergi gelirleri ile GSMH arasındaki ilişkide de aynı durum mevcuttur. Bu sonuç, önceki çalışmalar tarafından da genellikle desteklenmektedir. Kamu harcamaları ile GSMH'nın ilişkisi konusunda da birinciden ikinciye doğru pozitif bir nedensellik ilişkisinden söz etmek mümkündür. Burada akla bir soru gelebilir: Kamunun harcamaları şüphesiz ki büyük oranda kamu gelirlerine ve bütçeye bağlıdır. Acaba bu durumda sadece kamu harcamaları üzerinde durulamaz mıydı? Acaba niçin bu değişkenlerin hepsi üzerinde durduk? Bu sorunun cevabı burada da verilebilir. Fakat konuyu dağıtmamak açısından, bu tip hususlarla ilgili tartışmayı çalışmamızın "Sonuç" bölümüne saklamayı tercih etmekteyiz.

4.3. Kırılma Testi

4.3.1. Zivot-Andrews Kırılma Testi

Augmented Dickey-Fuller testinin yaygınca bilinen zayıf yanı şudur; $I(1)$ özelliği gösteren bir seri için kurulan H_0 hipotezinin testi gerçekleşirken, seride var olan bir yapısal kırılma, birim kökün varlığı olarak algılanabilir. Zivot ve Andrews 1992 yılında yayınladıkları, "Further Evidence on the Great Crash" adlı makalede, sorunun giderilmesine yönelik olarak şu yöntemi savunmuşlardır (Zivot ve Andrews, 1992: 251-270); modeldeki sabitte ya da lineer trendde (ya da hem sabitte hem de lineer trendde) gerçekleşmek koşulu ile, belirsiz bir noktada gerçekleşecek bir kırılmaya izin verilecek şekilde bir birim kök testi tasarlamışlardır. Zivot-Andrews testinin işleme mantığı şu şekildedir; serideki her nokta potansiyel bir kırılma noktası olarak görülür ve her nokta için regresyon süreci işletilir. Tüm bu potansiyel kırılma noktalarından, tek taraflı t-istatistiğini minimize eden nokta, kırılma noktası olarak belirlenir. Zivot ve Andrews'a göre serinin başlangıç ve bitiş noktalarının analize dahil edilmesi, t istatistiğinin asymptotic dağılımının sonsuza yönelmesine neden olmaktadır. Bu nedenle serinin başından ve sonundan, $(0,15T,$

0.85T) oranındaki alanın kırılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Söz konusu kırılma alanı “trimming region” olarak ifade edilmiştir. Çalışmamızda 50 adet gözleme sahip olduğumuzdan (1960-2009), Stata.11 programı analizleri gerçekleştirirken serilerin başından ve sonundan 7 değişkeni “kırparak” kırılma tarihlerini belirlemiştir (Zivot ve Andrews, 1992: 251-270). Zivot-Andrews kırılma testinin eksikliği ise, seride sadece 1 adet kırılmaya izin veriyor olmasıdır.

%5 anlamlılık düzeyindeki kritik değer (-5.08), hesaplanan t-test istatistiğinden küçük olduğu durumlarda, H_0 hipotezi red edilmiştir. Buna göre; GSMH (2001), vergel (1998), kamharc (1998), topborc (1999) değişkenleri için H_0 hipotezi red edilememiştir. Bunun anlamı serilerdeki yapısal kırılmalar, normal birim kök test sonuçlarını değiştirecek kadar etkili değildir.

Öte yandan, konsbut (1999), kamgel (1999) değişkenleri için, H_0 hipotezi red edilmiştir. Bu değişkenler sabitte ve trendde kırılmaya izin verildiğinde trendsel olarak durağan (birim kök özelliğinde olmayan) bir yapı sergilemektedirler. Aşağıdaki tablo 9’da bütün değişkenlerin (bağımlı ve bağımsız) Zivot-Andrews testi kırılma sonuçları özet olarak verilmiştir.

Tablo 9: Zivot-Andrews Test Sonuçları Özet Tablo

Değişkenler	t-istatistiği	Kritik Değer (%5)	Kırılma Yılı	H_0 Hipotezi
gsmh	-4,460	-5,08	2001	Red edilemez
konsbutce	-5,924	-5,08	1999	Red
kamgel	-5,476	-5,08	1999	Red
vergel	-5,067	-5,08	1998	Red edilemez
kamharc	-4,666	-5,08	1998	Red edilemez
topborc	-2,159	-5,08	1999	Red edilemez

4.4. AMPİRİK TEST ANALİZ SONUÇLARI

1-Her vergi, sermaye biriktirme gücünü zayıflatma eğilimi taşır. Dolayısıyla tüm vergiler ya sermayenin ya da gelirin üzerinde etkili olmaktadır. Vergi sermayeye yüklenirse, ülkenin üretken işkollarının üzerinde büyütücü etki yaparken, sermaye ödeneklerini ise aynı oranda zayıflatacak bir durum yaratır. Gelirin üzerine binerse, ya birikimleri zayıflatır ya da birikimciler vergilendirilecek miktar kadar değeri ellerinde tutmak zorunda kalır (Ricardo, 2008: 124-125). Dolayısıyla, bu eldeki değer üretim sürecine giremediğinden atıl kalmakta olup, büyümeyi yavaşlatan bir durum arz eder.

2-Her şey sabitken bütçe açıklarında bir artış, özel tasarruflardaki bir artış tarafından dengelenmedikçe, ulusal tasarrufların ve yatırımların dolayısıyla ulusal gelirin düşmesi anlamına gelebilir (Turan, 2008: 28-29). Bu bağlamıyla konsolide bütçenin dengeli ve tutarlı hazırlanması iktisadi büyüme üzerinde olumlu etki oluşturacaktır.

3-Konsolide bütçenin iktisadi büyüme üzerine etkisini incelediğimizde, iktisadi büyümeye kaynak oluşturduğunu test etmek istediğimiz bağımsız değişken olan Konsolide bütçeden (konsbütçe), bağımlı değişken GSMH’ a yönelik bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Bu ideal durumu yansıtmaktadır. Fischer, küçük bütçe açıklarının devamlı büyümeye yardımcı olmakla birlikte yüksek büyüme için gerekli olmadığı, büyük bütçe açıkları büyümeye negatif ilişkili iken bütçe fazlalarının daha hızlı büyümeye, daha büyük

sermaye birikimi ve yüksek verimlilik artışı aracılığıyla, güçlü bir şekilde ilişkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Fischer, 1993: 1-11). Genel olarak devletler topladıkları kamu gelirlerinden daha fazla kamu harcaması yaptıklarından bütçe açıklarının finanse edilmesi sorunu ortaya çıkmaktadır. Aşırı bütçe açıklarının makroekonomik istikrarsızlıklar yaratarak büyüme olumsuz yönde etkileyebileceği ileri sürülebilir.

4-Kamu gelirleri (kamgel) ve vergi gelirleri (vergel) ile iktisadi büyüme üzerine etkisini incelediğimizde, iktisadi büyümeye kaynak oluşturduğunu test etmek istediğimiz bağımsız değişken olan kamu gelirleri (kamgel) ile vergi gelirlerinin (vergel), bağımlı değişken GSMH'ya doğru kısa ve uzun dönemde bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu ideal durumu yansıtmaktadır. Kamu gelirlerinin özellikle vergilerin, iktisadi büyüme üzerindeki etkilerinin analizi, literatürde, daha çok vergi kapasitesi, vergi oranları, vergi yükü ve vergi indirimleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Sağlıklı bir vergi sistemi, iktisadi büyüme, adil bir gelir dağılımı ve makro ekonomik istikrar için ne kadar önemli olduğu uygulanacak politikaların; adil olarak toplumun tüm kesimlerinden (eşitliğe dayalı) alınacak kişisel (ve kurumsal) gelirleri ile orantılı vergi gelirleri makro ekonomik yapı üzerinde olumlu etki yaratırken, aşırı vergiler ya da yüksek oranlı vergiler, tüm ülkedeki üretken ve tüketen kişiler üzerinde negatif bir etki yaratacağından çalışma eforunu, tasarrufları, yatırımları, üretimi, iktisadi büyümeyi ve en sonunda kalkınmayı olumsuz olarak etkileyecektir. Vergi oranları ile iktisadi büyüme arasında çok yakın bir korelasyon söz konusudur. Düşük vergi oranları neticesinde ekonomide toplam yatırımların dolayısıyla üretimin arttığını belirlemiştir (Aktan, 1998: 41-45). Arsan, kamu gelirleri ile GSMH ve Kişi Başına GSMH arasında pozitif bir ilişki olduğunu tespit etmiştir. Toplam vergi gelirleri ile kişi başına GSMH arasında pozitif ilişki bulmuştur (Arsan, 1973: 91). Elde ettiğimiz bulgular doğrultusunda, toplam vergi gelirleri ile reel GSMH arasında kısa dönemde bir korelasyon tespit edilmiş, kamu gelirleri ile toplam vergi gelirlerinden GSMH'ya doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna varılmıştır.

5-Bağımsız değişken kamu harcamaları (kamharc) ile bağımlı değişken GSMH'ya doğru kısa dönemde tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Bu durum Keynes'in hipotezini doğrular nitelikte olup, ideal durumu yansıtmaktadır. Ekonomide durgunluk sürecinin hüküm sürdüğü bir dönemde, kamu harcamalarında yapılacak artış, toplam talebin artmasına ve bu suretle ekonominin yeniden canlanma sürecine girmesine katkıda bulunur. Bu durum toplam üretim kapasitesinin arttırıcı nitelikteki (alt yapı yatırımları vb.), devlet tarafından verilen her türlü üretimi arttırmaya yönelik sübvansiyonlar ile istihdamı arttırıcı işsizliği azaltıcı politikalar ile büyüme üzerinde etkili olmaktadır. Kamu harcamalarının makro ekonomide yarattığı etkiler, harcamaların türüne ve niteliğine göre değişiklik arz etmektedir. İktisadi büyüme üzerindeki en olumlu etkiyi yatırım harcamaları yapmaktadır. Cari harcamalar ise, toplam talebi arttırmak suretiyle iktisadi büyüme üzerinde dolaylı etkide bulunmaktadır. Transfer harcamaları da yine toplam talebi arttırarak, iktisadi büyümeyi dolaylı yoldan etkilemektedir (Pehlivan, 2009: 80). Türkiye Ekonomi Kurumu'nun yaptığı ampirik çalışmalara göre, verimsiz alanlara yönelen kamu harcamaları iktisadi büyüme üzerinde olumsuz bir etki doğururken, söz konusu harcamaların kamu yatırımı şeklinde ortaya çıkması durumunda, iktisadi büyüme

ile kamu harcamaları arasında pozitif bir ilişkinin varlığı görülmektedir. Kamu yatırımlarının doğrudan yatırımlara yönelik harcamalar düzey etkisi yaratırken, altyapıya yönelik olanlar ise dışsallıklar ve büyüme etkisi yaratmaktadır (TEK, 2003: 14, <http://www.tek.org.tr>). Literatürde, kamu harcamalarının iktisadi büyüme üzerine etkileri, kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasında bir nedensellik ilişkisinin belirlenmesini Yamak ve Küçükkale (1997: 5-14), ve Günaydın (2000: 70-86), toplam kamu harcamalarının iktisadi büyümeye katkısını Ulutürk (2001: 131-139) ve Ateş (2001) araştırmışlardır. Bu çalışmalar bizim çalışmamızı destekler mahiyette olup, Ram (1986), Ateş (2001), Sarı (2003) ve özellikle de Şimşek'in (2004) çalışmasıyla benzer sonuçlar elde edilmiştir. Diğer çalışmalarda Wagner hipotezini destekleyecek bulgulara ulaşılmış, kamu harcamalarından GSMH'ya doğru bir nedensellik tespit etmişlerdir. Toda-Yamamoto testi ile de karşılıklı bir ilişki bulunmuştur.

6-Toplam borçlar, iktisadi büyümenin istatistiksel olarak anlamlı bir nedenidir. Bu durum alınan dış kaynak tasarruflarının etkin ve verimli olarak kullanıldığını göstermektedir. Hem Granger nedensellik testinde, hem de Toda-Yamamoto (MWALD) testinde birbirleriyle örtüşen bir sonuca ulaşılmıştır. Dış kaynakların daha çok hammadde, tüketim mallarında ve refansman amaçlı kullanılmakta olduğu görülmektedir (Kara, 2001: 95-110). Karagöl (2002) çalışmasında borç servisiyle büyüme ilişkisini incelemiş, nedensellik sonucu, borç servisinden büyümeye doğru bir nedensellik tespit etmiştir. Karagöl (2006) çalışmasında ise, dış borç ve GSMH ilişkisini incelemiştir. Dış borçlara verilen bir şokun GSMH üzerinde pozitif etkisini tespit etmiştir. Javed ve Şahinöz'un (2005) çalışmasında ise, dış borç stoğundaki artış ihracat üzerinde etkili olurken, bunun büyüme üzerinde bir etkisinin olmadığı sonucuna varılmıştır.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Konsolide bütçe, kamu gelirleri, vergi gelirleri, kamu harcamaları ve toplam borç stoku hakkındaki değerlendirmeyi hepsini birlikte ele alarak yapmak uygun olacaktır. Konsolide bütçe tüm kamu harcamaları için tahmin edilen gerekli ödenekler toplamıdır. Bunun başlıca kaynağı kamu gelirleri ve vergi gelirleridir. Fakat bunlardan başka kaynakları da bulunabilir. Örneğin, iç ve dış borçlanma da bir başka kaynaktır. Granger nedensellik testinde "toplam borçlardan" büyümeye doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Literatürde de bu sonuçlarla örtüşen birçok çalışma mevcuttur. Kamu gelirleri gerek vergi gelirlerini, gerekse vergi dışı gelirleri kapsar. Kamu harcamalarının kaynağı ise konsolide bütçedir. Bu beş değişkenin her biri (ayrı ayrı miktarları) ile GSMH arasında birincilerden ikinciye doğru tek yönlü ve pozitif bir kısa dönem nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Ayrıca MWALD testi yoluyla uzun dönem nedensellik ilişkisi incelendiğinde, konsolide bütçe, kamu gelirleri ve vergi gelirlerinden, GSMH'ya doğru tek yönlü ve pozitif bir nedensellik ilişkisi mevcuttur.

Bilindiği gibi, kamu harcamaları dışındaki ilk üç değişken ancak kamu harcamasına dönüşmek suretiyle GSMH'yı pozitif yönde etkileyebilir. Buna rağmen bu ilk üç değişken ile GSMH'nın ilişkisi negatif ya da anlamsız çıkarken, kamu harcamalarının GSMH üzerindeki etkisinin pozitif olarak çıkması aslında mümkündür. Konsolide bütçe, kamu gelirleri ve kamu harcamaları gibi değişkenlerin birbirleriyle ilişkilerinin istikrarsız olması

ya da nispeten kopması gibi durumlarda bu daha çok olasıdır. Örneğin konsolide bütçenin tümünün kullanılmaması ya da ihtiyaç olmadığı halde kamu geliri elde edilmesi gibi durumlar bunun örnekleridir.

Buna rağmen, dört değişkenin her birinin GSMH ile ilişkisi benzer türde çıkmıştır. O halde bu sonuç Türkiye’de bu değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin de istikrarlı olduğunun bir çeşit kanıtı sayılmalıdır. Mesela hepimiz biliriz ki, Türk kamu kurumlarında tahsis edilen ödeneği son kuruşuna kadar harcayıp bitirmek adettendir. Bütçenin harcamalarla uyumlu olduğunu (ya da en azından öyle görüldüğünü) düşünmek için aslında bu bile başlı başına bir sebep teşkil eder.

Daha ötesi, bilindiği gibi aslında vergi gelirleri (ya da-benzer şekilde-kamu gelirleri) tek başına ele alındığında, gelirden bir sızıntıdır. Talep yönünden aslında GSMH’ı olumsuz yönde etkilemesi beklenir. Oysa sonuç öyle çıkmamıştır. Şüphesiz ki bu, verginin sonradan kamu harcamasına negatif etkiyi telafi etmesiyle ilgilidir. Fakat kamu ve vergi gelirlerinin GSMH üzerindeki etkisi-yukarıda da belirtildiği gibi-nötr de çıkmamıştır. Bu durum makro iktisat teorisindeki “denk bütçe çoğaltanı” (ya da “denk bütçe çarpanı”= Bir taraftan devletin harcama yapıp, bir taraftan da bu harcamaya eşit miktarda vergi almasının çıktı üzerindeki etkisi nötr değildir; çıktı artar) hipotezinin geçerliliğine de bir çeşit kanıt sayılmalıdır.

Bu noktada, okuyucunun aklına gelmesi kuvvetle muhtemel olan bir tartışmaya burada değinmeden geçemeyiz. Bilinen bir gerçektir ki, milli gelirdeki değişimler vergi hasılatı üzerinde de otomatik olarak değişme yaratır. Bu durumda, çalışmamızda vergi gelirleri ile GSMH arasında çift yönlü değil de, vergilerden GSMH’ya doğru tek yönlü bir ilişki saptamamıza acaba şaşmak gerekmez mi? Bu, gerçekte cevabı ekonometrik içerikte olan bir sorudur. Bir değişkenin diğer bir değişken üzerinde bir etkisi olduğundan söz edildiğinde kastedilen, bu etkinin “anlamli” (önemli sayılabilecek bir düzeyde) olmasıdır. Çünkü aslında ekonomide her değişken diğer her değişkenle dolaylı ya da dolaysız, karşılıklı ilişki halindedir. Örneğin bir X değişkeni Y değişkenini etkiliyorken, Y değişkeni de X değişkenini etkiliyor olabilir. Fakat X’in üzerinde Y den başka faktörlerin de etkileri varsa, Y’nin etkisini ekonometrik olarak gözlemlemek mümkün olmayabilir. Örneğin, vergi mevzuatında sık sık yapılan değişiklikler (deyim yerindeyse, fakültelerde okutulan “Türk Vergi Sistemi” gibi derslerin kitaplarının iki yıl sonra işe yaramaması) daha önce vergi alınmayan şeylerden vergi alınmaya başlanması, vb. gibi olgular, hem GSMH’daki değişimlerden bağımsız olan ve hem de vergi hasılatının değişmesine başlı başına sebep olabilen olgulardır. Bu durumda, vergi hasılatı kısmen de olsa GSMH’dan bağımsız olarak değişme gösterebilir ve GSMH’nın vergiler üzerindeki etkisini gözlemlemek zorlaşabilir. Fakat çalışmamızda vergi-GSMH ilişkisinin ilginç bir şekilde tek yönlü çıkması, Türkiye’de istikrarlı bir maliye mevzuatının bulunduğundan şüphe etmemizi gerektiren ve bu alanda araştırmaya ihtiyaç bulunduğuna işaret eden bir ipucu sayılmalıdır.

Kamu harcamalarının büyümeye etki ettiğini yukarıda belirttik. Türkiye’de kamu harcamaları içerisinde üretken nitelikte sayılabilecek olan kamu yatırımı harcamalarının oldukça düşük bir düzeyde olduğu, bilinen bir olgudur. Kamu harcamalarının esas büyük kısmı cari harcamalarla transfer harcamalarından oluşmaktadır. Bu da kamu harcamalarının büyümeye esas olarak arz yönünden değil, talep yönünden yardımcı olduğunu

düşündürmektedir. Bunun yanında Türkiye ekonomisinde kamu sektörünün ağırlığı ve ekonomideki payı ciddi bir oran oluşturmaktadır. Bu durum ekonominin yönetilmesinde kamu ağırlıklı politikaların önemli bir görevi yerine getirmekte olduğunu göstermektedir.

Buna benzer bir durum, toplam borçlar - GSMH ilişkisi için söz konusudur. Toplam borçlar-Granger nedensellik testine göre - GSMH üzerinde tek yönlü pozitif etkiye sahiptir. MWALD testinde ise çift yönlü bir ilişki çıkmıştır. Türkiye’de iç ve dış borçların yeni yatırım amaçlarından çok cari harcamalar, hammadde ithalatı ya da refinansman gibi amaçlara hizmet ettiği hatırlanırsa, borçların ekonomiyi büyütme zıyade, “mevcut büyümenin sürdürülebilirliğini sağladığını ve bulduğumuz sonucun bu görüşle uyumlu olduğunu söyleyebiliriz. Türkiye’nin büyümesinin dış kaynak girişine bağlı olduğunu iddia eden popüler söylemlerin iktisadi açıdan anlamı da bu olsa gerektir. Dış kaynaklar Türkiye’nin büyümesinin doğrudan doğruya nedeni olmasa bile, dış kaynak girişi olmadığında Türkiye büyümek bir yana, mevcut GSMH düzeyini sürdürmede bile zorlanabilir.

Bu noktada, ilginç bir şekilde, teorik iktisadın değeri ve iktisadın sayısal yaklaşımdan ibaret olmaması gerektiği herhalde daha iyi anlaşılmaktadır. Örneğin borçlar büyümenin doğrudan nedeni de olsa, ya da böyle olmayıp sadece büyümenin sürdürülebilirliğinin bir şartı da olsa burada kullanılan testler aynı sonucu verir: “Borçlardan GSMH’ ya doğru bir nedensellik söz konusudur”. (Belki dil açısından bile, bir şeyin “doğrudan nedeni olmak” ile “sayesinde olmak” arasındaki farkı tarif etmek güçtür). Ama sayısal yöntemler ya da testler bu “nedenselliğin” ne tür bir nedensellik olduğunu bize söylememektedirler.

KAYNAKÇA

AKSU, Levent, (2013), “Türkiye’de İktisadi Büyümenin Kaynakları”, T.C. Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Danışman: Prof.Dr. Ali Kemal GÜRBÜZ, Kasım 2013, Balıkesir.

AKTAN, Coşkun Can, (1998), “Düz Ve Düşük Oranlı Vergiler İle Ekonomik Büyüme İlişkisi”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı 203, Temmuz 1998, s.41-45.

AKYÜZ, Müfit ve ERTEL, Nesrin (1990), Ansiklopedik Ekonomi Sözlüğü, Dünya Yayınları, Üçüncü Basım, İstanbul.

ALTAY, N.Oğuzhan ve ALTIN, Onur, (2008), “Türkiye’de Kamu Harcamalarının Ekonomik Büyüme Ve Yatırımlar Üzerine Etkilerinin Analizi (1980–2005)”, Ege Akademik Bakış / Ege Academic Review, 8 (1), 2008, İzmir,s. 267-285.

ARISOY, İbrahim, (2005), “Wagner ve Keynes Hipotezleri Çerçevesinde Türkiye’de Kamu Harcamaları ve İktisadi Büyüme İlişkisi” , Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 14, Sayı 2, 2005, s.63-80.

ARSAN, Ü., (1973), “Kamu Maliyesi Üzerinde Uluslararası İstatistiksel Bir Araştırma” SBF Yayını, Yayın No: 365, Ankara.

ATEŞ, Sanlı, (2001), “Kamu Harcamaları ve Vergi Politikalarının Uzun Dönemli Büyüme Sürecine Etkileri: Yeni İçsel Büyüme Modelleri Açısından Bir bakış ve Türkiye Örneği” (<http://idari.cu.edu.tr.sanli/sanli.7.pdf>;Erişim Tarihi: 09.09.2009).

AYPEK, Nevzat, BAN, Ünsal, GÜZEL, Adnan, KÜÇÜKÖZMEN Çoşkun ve İLTAŞ Yüksel, (2009), Ekonomik Terimler Sözlüğü, Gazi Kitabevi, Ankara.

BAĞDİGEN, Muhlis ve ÇETİNTAŞ, Hakan, (2004), “Public Expenditure and Economic Growth: Case of Turkey”, Journal of Economic and Social Research, Vol: 6, No: 1,s.53-72.

BARRO, Robert J., (1988), “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, NBER Working Paper Series, No: 2588, Cambridge, MA,(May 1988), s.1-29.

BARRO, Robert J., (1991), “Economic Growth in a Cross Section of Countries”. Quarterly Journal of Economics, 106(2), s.407-443.

BERBER, Metin, (2006), İktisadi Büyüme ve Kalkınma, Derya Kitabevi, Üçüncü Basım, Trabzon.

BLEANEY, Michael, Norman GEMMELL ve KNELLER, Richard, (2001), "Testing the endogenous growth model: public expenditure, taxation, and growth over the long run," Canadian Journal of Economics, Canadian Economics Association, Vol: 34, No: 1, s. 36-57, (February 2001).

BOX, George, E.P. – JENKINS, Gwilym M., (1970), Time Series Analyses, Forecasting and Control, Holden Day Publ., San Fransisco, 1970, USA.

CASHIN, Paul, (1994), "Government Spending, Taxes, and Economic Growth," IMF Working Papers, 94/92, International Monetary Fund.USA.

ÇOLAK, Ömer Faruk ve İbrahim TOKATLIOĞLU (editör) ve diğ., (2007), İKTİSADA GİRİŞ, Gazi Kitabevi, Ankara.

DICKEY, D. A ve FULLER, W.A., (1981), “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root”, Econometrica, Vol: 49, s.1057-1073.

DURKAYA, M. ve CEYLAN, S., (2006), “Vergi Gelirleri ve iktisadi büyüme”,Maliye Dergisi, Sayı: 150, (Ocak – Haziran 2006), s.79-89.

EDİZDOĞAN, Nihat, (2004), Kamu Maliyesi, Ekin Yayınları, Bursa.

EĞİLMEZ, Mahfi ve KUMCU, Ercan (2005), Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, Sekizinci Basım, İstanbul.

ENGEL, E. M. ve SKINNER, J., (1996), “Taxation and Economic Growth”, National Tax Journal, Vol: 49, No: 4, s.617-642.

ERDEM, Metin, Doğan, ŞENYÜZ ve TATLIOĞLU, İsmail, (2008) “KAMU MALİYESİ”, Ekin Yayınevi, 6. Basım, Bursa.

EREN, Aslan, (2008), Türkiye Ekonomisi, Ekin Yayınevi, 2.Basım, Bursa.

FISCHER, Stanley, (1993), "The Role of Macroeconomic Factors in Growth", NBER Working Paper Series, No. 4565, (December 1993), s.1-11.

FÖLSTER, Stefan ve HENREKSON, Magnus, (2001), "Growth Effects Of Government Expenditure and Taxation in Rich Countries," European Economic Review, Elsevier, Vol: 45, No: 8, s. 1-18, (January 2001).

GRENADE, Kari ve MOORE, Winston, (2008), "The Relationship between Government Expenditure and Potential Output in the Caribbean: Does Efficiency Matter?", ECCB Staff Research Paper, (October 2008), s.1-27.

GUJARATI, Damodar N., (1995); Basic Econometrics, Mc Graw-Hill – Literatür Yayıncılık, Third Edition, s.728-729.

GÜNAYDIN, İhsan, (2000), "Türkiye için Wagner ve Keynes Hipotezlerinin Testi," İktisat İşletme ve Finans, 15/175, s. 70-86.

GÜRAK, Hasan, (2006), İktisadi büyüme ve Küresel Ekonomi, Ekin Yayınları, Bursa.

GÜRDAL, Temel, (2001), "Türk Gelir Vergisi Tarifelerinin Rasyonel Vergileme Prensipleri Açısından Değerlendirilmesi", D.E.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir (yayınlanmamış çalışma).

GWARTNEY, J., LAWSON R. and HOLCOMBE, R., (1998): "The Scope of Government and the Wealth of Nations", Cato Institute Journal, Vol: 18, No: 2, s.163-190.

KAR, Muhsin ve TABAN, Sami, (2003), "Kamu Harcama Çeşitlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi ,Yıl-Sayı: 58-3, s.145-169.

KAYA, Ebru, (2006), Kamu Harcamalarının Büyüme Üzerine Etkileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Danışman: Yard.Doç.Dr.Hicran SEREL) Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.

KENNEDY, Peter, (2006), Ekonometri Kılavuzu, çev.:Muzaffer Sarımeşeli ve Şenay Açıkgöz, Gazi Kitabevi, 5.baskı, Ankara.

KORKMAZ, Esfender, (1982), Vergi Yapısı ve Gelişimi, İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi Yayınları, No: 489, İstanbul.

KOTLER, Philip, Somkid JATUSRIPITAK, ve Suvit MAESINCEE, (2000), ULUSLARIN PAZARLANMASI, Çeviren:Ahmet BUĞDAYCI, Türkiye İş Bankası Yayınları, No: 489, İstanbul.

KUMCU, Ercan ve Mahfi EĞİLMEZ, (2005), Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması, Remzi Kitabevi, 8.Basım, İstanbul.

KWIATKOWSKI, D., P. C. B. PHILLIPS, P. SCHMIDT ve SHIN, Y., (1992),"Testing the Null Hypothesis of Stationarity Against the Alternative of A Unit Root", Journal of Econometrics, Vol: 54, s.159-178.

LANDAU, D., (1983), "Government Expenditure and Economic Growth : A Cross-Country Study", Southern Economic Journal, Vol: 49, No: 3, s.783-792.

LEE, Young ve GORDON Roger H., (2005), "Tax structure and economic growth," Journal of Public Economics, Elsevier, Vol: 89,(5-6), s. 1027-1043, (June).

MARTIN, Alison ve LEWIS, W.A.(1956), "Patterns of Public Revenue and Expenditures", The Manchester School of Economic and Social Studies, September 1956, Manchester, U.K. s.203-244.

MILESI-FERRETTI, G.Maria ve ROUBINI, Nouriel, (1998), "Growth Effects of Income and Consumption Taxes," Journal of Money, Credit and Banking, Blackwell Publishing, Vol: 30(4), s. 721-744, (November 1998).

MUCUK, Mehmet ve ALPTEKİN, V., (2008), "Türkiye'de Vergi ve iktisadi büyüme Analizi: VAR Analizi (1975-2006), Maliye Dergisi, Sayı: 155, Temmuz-Aralık 2008, s.159-174.

OSHIMO, H.T., (1957), "Share of Government in Gross National Product For Various Countries", American Economic Review, June 1957, No: 3, s.381-390.

OYAN, Oğuz, (2001), "Kamu Maliyesi ve Politikası", Türkiye Ekonomisi Sektörel Analiz, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara, Ekim 2001, s.271-305.

PEHLİVAN, Osman, (2009), Kamu Maliyesi, Derya Kitabevi, Trabzon.

PHILLIPS, P.C.B. ve P. PERRON, (1988), "Testing for a Unit Root in Time Series Regression", Biometrika, Vol: 75, s..335-346.

RAM, Rati, (1986), Government Size and Economic Growth: A New Framework and Some Evidence from Cross-Section and Time-Series Data, American Economic Review, 76, s.191-203.

REBELO, S., (1991), "Longrun Policy Analysis and Longrun growth", Journal of Political Economy, 99(3), s.500-521.

RICARDO, David, (2008), Siyasal İktisadın ve Vergilendirmenin İlkeleri, Çev.: B.ZEREN, T.İş Bankası Kültür Yayınları, Birinci Basım, İstanbul.

SARI, Ramazan, (2003) "Kamu Harcamalarının Dünyada ve Türkiye'deki Gelişimi ve Türkiye'de Ulusal Gelir ile İlişkisi", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 209 (Ek), s. 25-38.

SATTAR, Zaidi, (1993) "Growth Control and Economic Growth in Asia: Evidence From Time Series Data" The Pakistan Development Review, Vol: 32, No: 2, (Summer 1993), s.179-197.

SELEN, Ufuk ve ERYİĞİT, Kadir, (2009), "Yapısal Kırılmaların Varlığında, Wagner Kanunu Türkiye İçin Geçerli mi?", Maliye Dergisi, Sayı 156, Ocak-Haziran 2009, Ankara, s.177-198.

SEVÜKTEKİN, Mustafa ve NARGELEÇEKENLER Mehmet, (2006), "İstanbul Menkul Kıymetler Borsasında Getiri Volatilitésinin Modellenmesi ve Önraporlanması" Ankara Üniversitesi, SBF Yayınları, Vol: 61-4, s.243-265.

SJÖBERG, Peter, (2003), "Government Expenditures Effect on Economic Growth", Lulea University of Technology, Bachelor's Thesis, 2003: 130 SHU,s.1-25.,Lulea,Sweden. (<http://epubl.ltu.se/1404-5508/2003/130/LTU-SHU-EX-03130-SE.pdf>).

ŞEN, Hüseyin, Tolga N. SARUÇ ve KESKİN, Abdullah, (2004) "İktisadi Kalkınmanın Finansmanı", içinde Edi: Sami TABAN ve Muhsin KAR, Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular, Bursa: Ekin Kitabevi, 2004, s.197-234.

ŞİMŞEK, Muammer, (2004), "Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme, 1965-2002", Atatürk Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Vol: 18(1/2), s.37-52.

TEMİZ, Dilek, (2008), "Türkiye'de Vergi Gelirleri ve iktisadi büyüme İlişkisi: 1960-2006", II.İktisat Kongresi Tebliği, İzmir, s.1-18.

TODA, Hiro Y. ve Yamamoto, Taku, (1995) "Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes", Journal of Econometrics, Vol: 66, s.225-250.

TURAN, Taner, (2008), "Maliye Politikası Araçlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Bir Literatür İncelemesi", Sayıştay Dergisi, Sayı: 69, Ankara, s.17-35.

TÜRK, İsmail, (2003), Kamu Maliyesi, 5. Baskı, Turhan Kitabevi, Ankara.

TÜRK EKONOMİ KURUMU (TEK),(2003), Büyüme Stratejler Türkiye İktisat Kongresi Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu, Büyüme Çalışma Stratejileri Metni, 2003/5, Ankara.(<http://www.tek.org.tr>).

TÜRKİYE İKTİSAT KONGRESİ (2004), Çalışma Grubu Raporları-I, Cilt 11, İzmir.(Büyüme Stratejileri Çalışma Grubu Raporu) (<http://ekutup.dpt.gov.tr/ekonomi/tik2004/cilt11.pdf>). s. 1-49.

ULUDAĞ, İlhan ve ARICAN, Erişah, (2003), TÜRKİYE EKONOMİSİ, Der Yayınları, No: 354, 2.Baskı, İstanbul.

ULUSOY, A ve ZENGİN, A., (1998), "Türkiye'de Kamu Ekonomisi ve Mali Kriz" XII. Türkiye Maliye Sempozyumu Bildiri Kitabı, İ.Ü Maliye Bölümü Yayınları No: 83, İstanbul.

ULUTÜRK, S., (2001): "Kamu Harcamalarının İktisadi büyüme Üzerine Etkisi", Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi, 1: 131-139, Antalya.

WIDMERM, F., (2001), "Tax Structure and Growth: Are Some Taxes Better Than Others?", Public Choice, 107, s.199-219.

YAMAK, N. ve KÜÇÜKKALE, Y., (1997), "Türkiye'de Kamu Harcamaları İktisadi büyüme İlişkisi", İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, Sayı: 131, s.5-14.

YAŞA, Memduh, (1980), Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi, İstanbul.

YAVUZ, Nilgün ÇİL, (2001), "Türkiye'de Kamu Yatırım Harcamalarının Özel Sektör Yatırım Harcamalarını Dışlama Etkisi Üzerine Ekonometrik Bir Analiz (1990-1/2000-IV), Kamu-İş, Cilt: 6, Sayı: 2, s.1-18.

YILMAZ, F ve TEZCAN Nuray, (2007), "Vergi Hasılatı ve Sabit Sermaye Yatırımlarının İktisadi büyümeye Olan Etkisi: Ekonometrik Bir İnceleme", 8. Türkiye Ekonometri ve İstatistik Kongresi Tebliği, Malatya.

YILMAZ, Hakan, (1996), "Türkiye'de Vergi Yapısı ve 1980'den Sonra Sektörel Vergi Yüklerinin Gelişimi" Uzmanlık Tezi - Devlet Planlama Teşkilatı İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü. Proje, Yatırımları Değerlendirme ve Analiz Dairesi, Ankara.

ZIVOT, E. and ANDREWS, Donald W. K., (1992). "Further Evidence on Great Crash, the Oil-Price Shock, and Unit-Root Hypothesis," Journal of the Business and Economic Statistics, Vol: 10, s.251-270.

TÜRKİYE TRAKYA’SINDA NÜFUS VE İSKÂN POLİTİKALARI (1830-1914)

Kaya Göktepe¹

ÖZET

Günümüzde Türkiye Trakya’sı olarak ifade edilen Doğu Trakya bölgesi, Osmanlı Devleti’ne başkentlik yapmış iki merkez olan Edirne ve İstanbul arasındaki toprakları kapsar. Doğu Trakya, Osmanlı döneminde İstanbul ile Rumeli arasındaki ulaşımın sağlandığı ve İstanbul’un ihtiyacı olan tüketim maddelerinden bir kısmının karşılandığı bölge olarak daima stratejik bir öneme sahip olmuştur. Bu çalışma, Türkiye Trakya’sında 19. yüzyıldan 20. yüzyılın ilk dönemlerine kadar yaşanan nüfus hareketlerini ve takip edilen iskân politikalarını tahlil etmeye yöneliktir. Araştırmayla Osmanlı Devleti’nin nüfus ve yerleşim politikalarındaki bakış açısını anlayabilmek, Türkiye Trakya’sının demografik özelliklerinin ortaya çıkarılarak günümüz Trakya’sına ait sosyal dinamiklerin algılanmasına katkı sunabilmek hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Trakya, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Gelibolu, Nüfus, Göç, İskân.

POPULATION AND SETTLEMENT POLICYS AT TURKISH THRACE (1830-1914)

ABSTRACT

East Trakya (Tracian) region that is called as Turkish Thrace in the present days covers the area between Edirne and İstanbul those had been the two capitals of the Ottoman Empire. East Tracian region is strategically important for the Ottomans in providing the transportation between İstanbul and Rumelian, and for supplying some of consumables for İstanbul. This study tries to analyze population movements and settlement policy on Turkish Thrace in 19th century and in the first period of 20th century. The aims of this study are to understand the viewpoint of the Ottoman Empire about population and settlement policies, and to comprehend the social dynamics of today’s Tracian by searching out demographical features of Turkish Thrace.

Key words: Thrace, Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Gelibolu, Population, Migration, Settlement.

---

¹ Dr. Sosyolog, Adalet Bakanlığı, Bakırköy Denetimli Serbestlik Müdürlüğü, kaya.goktepe@adalet.gov.tr

GİRİŞ

Nüfus ve iskân meselesi Osmanlı Devleti'nde daima önemli bir sosyal politika olarak kabul edilerek devlet politikası çerçevesinde nüfus-iskân işleri belirli bir plan dâhilinde çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda önce devlet tarafından genel bir sistem ortaya konulmuş, nüfus ve iskân politikaları da sistemin bir parçası olarak konumlandırılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde nüfus ve iskân politikaları Klasik Dönem'den itibaren mevcut sistemin devamını öngörmektedir. Buna göre devletin kontrolü dışında gerçekleşen nüfus hareketleri gerek ekonomik gerekse sosyal yapıda olumsuz tesirler meydana getirebileceğinden, nüfus ve iskân meselesi çeşitli şekillerde kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır. Yüzyıllarca önemli bir aksaklık yaşanmadan devam eden nüfus ve iskân politikaları, 19. yüzyıla birlikte devletin Avrupa'daki toprak kayıpları sonucu köklü değişikliklere sahne olmuştur. Kırım Savaşı sonrasında nüfus ve iskân politikası, can güvenliği olmayan Müslüman halkın güvenli ve tarım yapılabilir boş arazilere sahip bölgelere yerleştirilmesi şeklinde cereyan etmiştir. Bu göçler doğal olarak Anadolu ve Rumeli'nin bazı bölgelerinde sosyal hareketlilikleri de beraberinde getirmiş, göç alan bölgelerin demografik yapılarında belirgin bir değişime neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zorunlu göçler yoluyla gelen kitlelerin bir plan dâhilinde yerleştirildiği önemli bölgeler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Türkiye'nin bugünkü Trakya topraklarını içine alan Doğu Trakya bölgesidir. Osmanlı Devleti'ne başkentlik yapmış Edirne ve İstanbul gibi iki merkez arasında kalan bu stratejik bölge, zorunlu göçler ortaya çıkınca bölgenin yol güvenliğini sağlamak, tarıma açılmamış elverişli toprakların kullanıma açılması suretiyle tarımsal organizasyonun aksamadan devam etmesine katkıda bulunmak gibi ekonomik ve sosyal amaçlara uygun coğrafi bir alan olarak dikkati çekmiştir.

2. İdari Yapı

Osmanlı Devleti'nin uzun yıllar varlığını sürdürmesinde, idari yapılanmasının önemli katkısı vardır. İdari teşkilatlanma, kendi içerisinde çeşitli alt birimlerle belli bir düzen içerisinde işleyerek devlette sürekliliğin sağlanmasına yardımcı olmuştur. Bu yapı, merkez ve taşra teşkilatı şeklinde oluşturularak devlet ile reaya arasında sağlıklı işleyen bir mekanizma hâline gelmiştir. Genel itibarıyla tüm tebaayı içine alan bu yapılanmada, merkezî unsurların belirleyiciliği önemli olmakla birlikte yerelden gelen talepler de dikkate alınmıştır.

Osmanlı merkez teşkilatına bağlı taşra yapılanması eyalet, sancak, kaza, nahiye ve köyden meydana gelmektedir. Eyaletlerin yönetiminden beylerbeyi, sancakların yönetiminde sancakbeyi sorumluydu. Osmanlı Devleti'nde kaza yönetimi ise eyalet ve sancak yapılanmasında görülen yapıdan kısmen farklı olarak kadının yönetiminde adli birim olarak şekillenmişti.

Osmanlı Kuruluş Dönemi'nden itibaren var olan idari yapılanma kendisini en çok Rumeli bölgesinde hissettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin Avrupa kıtasında kalan kısmı Rumeli eyaleti olarak kabul edilmiş ve toprakların genişlemesine paralel olarak Rumeli eyaleti içerisinde çeşitli eyaletler ve sancaklar oluşturulmuştur. Böylece bugünkü

Türkiye'nin Trakya toprakları da Osmanlı Klasik Dönemi'nde farklı sancaklara bağlı kalmıştır. Nitekim belgelerde Klasik Dönem'den itibaren idari teşkilatlanma bakımından Tekirdağ (Tekfurdağı) kazası ve Hayrabolu nahiyesi Rumeli eyaletinin Çirmen sancağına; Gelibolu, Malkara, Keşan kazaları Gelibolu sancağına; Çorlu, Saray ve Ereğli ise Vize sancağına bağlı kalmıştır.¹

İstanbul Boğazı'nın batı yakasındaki arazilerden başlayıp Doğu Trakya topraklarının büyük bir kısmını içine alarak Edirne'ye kadar ulaşan yerler, Osmanlı Dönemi'nde Vize sancağını meydana getirmektedir. Bu durum Vize'nin önemini ortaya koymaktadır.² Vize sancağına bağlı kazalar içerisinde özellikle Çorlu'nun kaza niteliği devamlılık arz etmiştir. Nitekim Çorlu kazası, bölgesindeki has ve zeamet gelirleri ile elde edilen zahire miktarı ve gayrimüslim tebaadan elde edilen cizye varidatı dikkate alınarak Tanzimat öncesinde voyvodalık sistemi ile idare edilmiştir.³ Saray ve Ereğli kazaları ise 19. yüzyılın ikinci yarısında nahiyeye dönüştürülmüştür.

Osmanlı Devleti'nde taşra idaresinde en geniş idari birim olan eyalet sisteminin Tanzimat'ın ilk yıllarında varlığını koruduğu, vilayet yapılanmasına geçilmeden önce 1850'li yılların başında Osmanlı Devleti'nin 36 eyalete bölündüğü anlaşılmaktadır. Bununla birlikte eyaletlerin her birinin siyasi ve idari konumu farklılık gösteriyordu. Eyaletler 440 liva ya da sancağa ve onlar da kaza ve nahiyelere bölünmüştü.⁴ Osmanlı Devleti'nde 1860'lı yılların ortalarına kadar eyalet yapılanması devam etmiş, bundan sonra eyalet teşkilatından vilayet teşkilatına geçilmiştir. Tanzimat Dönemi sonrası yaşanan dönüşüm belli ölçülerde kendisini idari yapıda da göstermiştir.

Osmanlı idari sisteminde vilayet yapılanmasına geçilmeden önceki süreçte bugünkü Trakya toprakları Edirne eyaleti içerisinde değerlendirilmekteydi. Vilayet Nizamnamesi'nin yürürlüğe girmesiyle beraber Edirne vilayetinin Merkez (Paşa), Gelibolu, Tekirdağ (Tekfurdağı), Filibe ve İslimiye olmak üzere toplam beş sancağı bulunmaktadır. 1880'de Edirne Merkez (Paşa) Sancağı, Tekirdağ (Tekfurdağı), Gelibolu, Kırklareli (Kırkkilise), Dimetoka ve Gümülcine'den oluşan Edirne vilayetinin sancak sayısı altıya çıkmıştı. 1885 yılında da bu idari yapının devam ettiği görülmektedir. Bundan sonraki yıllarda ise Edirne Merkez (Paşa), Tekirdağ, Gelibolu, Kırklareli sancakları da 20. yüzyılın başlarından Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Edirne vilayetine bağlı olarak varlıklarını devam ettirdiler.⁵ Sancaklara bağlı birer idari birim olan kazalar ise bazı dönemlerde bir sancaktan diğerine bağlanırken bazen nahiyeden kazaya bazen de kazadan sancak statüsüne geçmiştir. Bu idari değişikliklerde şüphesiz nüfusun önemli etkisi olmuştur.

¹ BOA, *HAT*, No: 1066/43710/A, 29/Z/1244; BOA, *Cevdet Tımar*, No: 2/65, 23/M /1231; BOA, *Cevdet Zabtiye (C. ZB.)*, No: 69/3447, 29/L/1228; BOA, *Cevdet Askeriye (C.AS.)*, No: 39/1777, 09/C /1226; BOA, *HAT*, No: 1077/43952, 27/Z/1246.

² Mehtap Özdeğer, "Vize Kazası Vakıfları –XVI. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, C. XXII, S. 1, 2007, s. 169.

³ BOA, *Cevdet Maliye (C. ML.)*, No:386/15803, 09/R/1235; BOA, *C. ML*, No: 201/8320, 12/N/1249.

⁴ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu*, Bahar Tırnakçı (çev.), İstanbul: Timaş Yayınları, 2010, ss. 39-40.

⁵ Salname-i Vilayet-i Edirne 1301, ss. 112-114.

3. Nüfus

Osmanlı Devleti'nin ortaya koymuş olduğu sistem gereği nüfus, devlet için daima önemli bir veri kaynağı olmuştur. Mevcut nüfusun bilinmesi, uygulanacak politikaların sağlıklı şekilde işlemesine ve sistemin devamına katkı sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı'da nüfus sayımları daha çok askerî ve iktisadi amaçlı olmuş; sayımlar sayesinde devletin mevcut askerî, iktisadi ve sosyal unsurları kontrol etme imkânı ortaya çıkmıştır.

Nüfusun iktisadi ve diğer gayelerle belirli bir şekilde kontrol altında tutulabilmesi için doğru olarak tespit edilmesi gerekmektedir. Osmanlı Klasik Dönemi'nde bu tespitler toprak yazımı şeklinde olmuş, buradan nüfusla ilgili ayrıntılı verilere ulaşılamasa da nüfus hakkında bazı bilgiler edinilebilmiştir.

Osmanlı'da toprak yazımını gösteren defterlerden özellikle 16. yüzyılda pek çok tahrir örneği olduğunu ve devletin buna oldukça önem verdiğini öğreniyoruz. Buna karşın 17. yüzyılda bazı yerlere ait birkaç sayım dışında fazla bir ayrıntıya rastlanmamış, 18. yüzyılda da herhangi bir nüfus sayımı olduğu ilişkin veri bulunamamıştır.⁶

Osmanlı'da esaslı şekilde nüfus sayımları ancak 19. yüzyılda yapılmaya başlanmıştır. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması ve Rusya ile savaşın sona ermesinden sonra 1831 tarihinde kapsamlı ilk nüfus sayımı yapılmıştır. Sayımın ana gayesinin verginin kayda alınması olduğu belirtilmesine karşın gayri resmi olarak askerî gaye de güdülmekteydi. Bu kapsamda sadece erkek nüfus sayılmıştır.⁷

1831 tarihli genel ilk nüfus sayımından sonra ikincisi 1844 tarihinde yapılmıştır. Askerî maksatla yapılan 1844 sayımı halkın mukavemetiyle karşılaştığından başarı ile yürütülemedi, neticelerinin bütün olarak yayımlanmasında sarfinazar edilmiştir.⁸

Nüfusun yerel olarak görünümünü yansıtan, konumuz açısından önemli sayılabilecek veriler ancak 1890 sonrasına ait Edirne Vilayet Salnameleri'nde görülmekteydi. Daha önceki süreçte 1877-1883 arası istisna tutulursa 1870 yılından itibaren düzenli olarak her yıl yayınlanan salnamelerde Türkiye Trakya'sında olup Edirne vilayetine bağlı Gelibolu, Paşa (Edirne Merkez) ve Tekirdağ sancaklarının demografik özelliklerine yönelik bilgiler bulunmamaktaydı.

Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda derlenmiş en eksiksiz ve güvenilir rakamlara ancak 1881/1882-1893 arasındaki sayımda rastlanmaktadır. Bu sayım daha öncekilerin aksine bölgelerin nüfusuyla ilgili kesin ve ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Nitekim sayımda Edirne vilayetine bağlı yerlerin nüfus durumu hakkında ayrıntılı verilere ulaşılabilmektedir.

3.1. Nüfusun Miktarı ve Dinî Gruplar İtibarıyla Dağılımı

Osmanlı Devleti'nin nüfus ve iskân politikası genel hatları ile bir süreklilik arz eder. Bununla birlikte iskân politikasının zaman içinde siyasi, ekonomik ve sosyal göstergelere göre üç ayrı dönemi olmuştur. Birincisi devletin büyüdüğü, sistemin yeni fetholunan

⁶ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, II. Baskı, Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, ss. 6-7.

⁷ Karal, ss. 9,11.

⁸ Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1970, s. 50.

yerlere de aktarıldığı dönemdir. İkincisi sistemin kendi iç işleyişinin öne çıktığı dönemdir. Üçüncüsü de siyasal coğrafyanın küçüldüğü, dışarıdan içeriye göçlerin yaşandığı dönemdir. Nüfus politikası ise özellikle nüfusun dinî karakteri açısından iki döneme ayrılabilir. 19. yüzyılın sonları nüfus politikasında bu yöndeki bir değişim dönemidir. Nüfus politikasındaki bu dönem iskân politikasındaki döneme uygun olarak “Dışarıdan göçler dönemi” içinde ele alınmasına imkân vermektedir.⁹

Dışarıdan göçler döneminden önce 19. yüzyılın ilk yarısına değin belirgin bir nüfus hareketine rastlanmamaktadır. Dönemin demografik özellikleri hakkında kanaat oluşturması açısından örneklemek gerekirse Osmanlı nüfus sayımları içerisinde 1831 sayımı, Osmanlı nüfusunun kesin sonuçlarını yansıtmaz. Ancak Osmanlı tebaasının üçte ikisini Müslüman, % 1’den azını Yahudi, gerisini de Hıristiyan olarak kaydeder. Muhtemelen 1840’larda Osmanlıların yaptığı bir sayıma dayanarak 1850’lerde yapılan ve daha emin olan gözlemcilere göre Müslüman nüfus % 60’tı.¹⁰

19. yüzyılda meydana gelen siyasi, sosyal ve diğer bazı hadiseler Osmanlı Devleti sınırlarında nüfus hareketliliklerine de neden olmuştu. Toprak kayıpları Müslümanların toplam nüfustaki oranını artırmıştır. Eyaletler devlet sınırlarından ayrıldıkça oralarda yaşayan Müslüman halk ikâmet ettikleri yerleri terk etmeye mecbur bırakıldı. Böylelikle çeşitli vilayetlerde dinî grup dağılımı da çeşitli şekillerde değişikliğe uğradı.¹¹

19. yüzyıl öncesinde Osmanlı İmparatorluğu sınırları içerisindeki kentlerin nüfus miktarlarına ilişkin kesin sonuçlar olmamakla birlikte nüfusun kısmen durağan bir hâlde olduğu ve bu durumun 19. yüzyılın başlarında da geçerli olduğu bilinmektedir. 1850’li yıllardan sonra artan toprak kayıpları neticesinde kaybedilen topraklarda yaşanan göçle birlikte 1860’lı yıllarda birçok kentin nüfus görünümü değişmeye başlar. Bu doğrultuda bazı kentlerin nüfusları göç ve sosyal hareketlilikle artarken bazıları durağanlaşır.

19. yüzyıl içerisinde nüfus artışına bağlı olarak gelişme içerisinde olan Trakya’daki kentler arasında liman merkezli gelişimiyle Tekirdağ ön plana çıkmaktadır. 1830’lu yıllarda ortalama olarak 11 bin civarındaki (erkek) merkez nüfusu ile bir kaza statüsünde olan kent, hem kaybedilen topraklarda yaşanan göçle hem de liman yerleşiminin özelliklerine bağlı olarak yabancılar tarafından yapılan ticari faaliyetlerle nüfus bakımından gelişim sürecine girmişti. 1912 yılına gelindiğinde ise kent nüfusunun 1890’lı yıllara göre bir miktar azalmasında özellikle gayrimüslim Rum nüfusunun Tekirdağ’dan göç etmesinin payının olduğu görülmekteydi. Bu da batıda yer alan liman merkezli gelişim içerisinde olan Osmanlı kentlerinin tipik bir özelliğiydi.¹² Yine sahil merkezli bir yerleşim yeri olan Gelibolu’nun nüfusu ise süreç içerisinde Tekirdağ’ın gerisinde kalmıştı. Diğer taraftan tarihî kent olan Edirne Merkez (Paşa) sancağı ile Doğu Trakya’nın orta ve kuzey kısımlarını içine alan Vize ve Kırklareli civarları ise 19. yüzyılın ilk yarısında arşiv kaynaklarından edinilen bilgilere göre durağan hâlini devam ettirmekteydi.

⁹ Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”, *Divan*, 1999/1, S. 6, İstanbul: 1999, s. 71.

¹⁰ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, İstanbul: Eren Yayınları, 2004, s. 906.

¹¹ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, ss. 906-907.

¹² Kaya Göktepe, *Tekirdağ Sancağı’nda Tarımsal Yapı 1840-1914*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, ss. 73-74.

1831 tarihli nüfus sayımı, Anadolu ve Rumeli’de bulunan erkek nüfusun sayımı esasına dayanmakla birlikte hem Rumeli hem de Anadolu nüfusuna ilişkin ilk veri niteliği taşıması yönüyle önemlidir. Bu sayım, Türkiye’nin Trakya topraklarını içine alan bölgesindeki erkek nüfusu ve nüfusun etnik dağılımı hakkında kanaat oluşturmaktadır. Demografik göstergelere göre erkek nüfusun kadın nüfusa oranı birbirine yakın olduğundan sayımda toplam nüfusun, sayılan erkek nüfusun iki katı olabileceği varsayılmaktadır.

Tablo 1. Türkiye Trakya’ında Bazı Kazaların Nüfusu ve Kaza Nüfuslarının Etnik Dağılımı (1831)

Kazalar ve Yerler	Müslüman	Reaya*	Kıpti	Diğer	Toplam
Nefsi Edirne (Merkez)	10.174	10.042	750	-	20.966
Tekirdağı (Tekirdağ)	3.773	7.727	57	-	11.557
İnecik	812	836	24	-	1.672
Malkara	1.511	4.010	64	-	5.585
Gelibolu	4.179	6.613	-	-	10.792
Şarköy	962	7.752	-	-	8.714
Bergos (Lüleburgaz)	1.860	3.154	32	51	5.097
Çorlu	971	1.938	45	73	3.027
Ereğli	177	554	24	-	755
Hayrabolu	2.203	1.051	-	-	3.254
Cisri Ergene (Uzunköprü)	1.929	8.886	-	-	10.815
Keşan	850	4.557	72	-	5.479
İnöz (Enez)	274	2.327	62	-	2.663
Rumeli Toplam	513.448	811.546	29.532	15.240	1.369.766
Anadolu Toplam	1.988.027	366.625	7.143	22.081	2.393.876
Genel Toplam	2.501.425	1.178.171	36.675	37.321	3.753.642

Kaynak: Karal, ss. 195-225.

* Reaya kavramı 19. yüzyılda genel olarak Hıristiyanlar için kullanılmaktaydı.

Tablo 1’e göre 1831 yılında Anadolu ve Rumeli’de sayımı yapılan toplam erkek nüfusu 3.753.642’dir. Anadolu ve Rumeli toplamına göre erkek nüfus içerisinde Müslümanların oranı % 66,3 iken gayrimüslimlerin oranı % 32,4’dür. Ayrıca nüfus sayımı esnasında Müslümanlar ile gayrimüslimlerden farklı bir kategoriye tabi tutulan Kıptilerin genel oranı ise % 0,98’dir.

Tablodaki nüfusa ilişkin veriler göz önüne alındığında her ne kadar Edirne merkeze oldukça yakın nahiye ve merkezlerdeki nüfus belirtilmemiş ise de Trakya bölgesinde Osmanlı’ya ait köklü bir tarihsel mirasa sahip olan Edirne Merkez (Nefsi Edirne) kazasının, bölgenin en önemli yerleşim merkezi olma özelliğini sürdürdüğü dikkati çekmektedir. Buradaki nüfusun dinî dağılımı ile bölgedeki diğer büyük kazaların nüfusunun dinî dağılımı mukayese edildiğinde diğer büyük kazaların aksine Müslümanların oransal olarak gayrimüslimlerden daha fazla olduğu görülmektedir. Bunun temelinde kentin Osmanlı’ya başkentlik yapması ve stratejik konumundan dolayı devletin Klasik Dönem’den itibaren yerleşim ve iskân işini buradan bizzat yönetmesinin payı olduğu anlaşılmaktadır.

Balkanlardan gelen ürünlerin Edirne üzerinden deniz yoluyla başkente taşınmasında önemli sayılabilecek lojistik merkez olma hüviyetiyle bir kaza merkezi olan Tekirdağ’ın nüfus yapılanması da 1831 sayımına göre Rumeli’nin genel durumu ile uyum sağlamaktadır. Sayıma göre Tekirdağ kazasında toplam nüfus içerisinde Müslümanların

oranı % 32,6 iken gayrimüslimlerin oranı % 66,9'dur. Bunun yanı sıra Kıptilerin de % 0,49 ile Rumeli ortalamasının oldukça altında seyrettiği görülmektedir.

Trakya bölgesindeki bazı yerlerin Tablo 1'de belirtilen nüfus sayıları dikkate alınırca özellikle Trakya'nın Marmara Denizi'ne yakın yerleşim bölgelerinde Tekirdağ dışında ikinci bir merkez olarak Gelibolu dikkati çekmektedir. İki merkezin birbirlerine yakınlıklarının yanı sıra demografik yönden de ortak özellikler barındırdıkları görülmektedir. Nitekim bu iki kaza Tanzimat'tan sonraki süreç içerisinde Edirne vilayetine bağlı birer sancak merkezi olmuşlardır.

Trakya bölgesine ait yerleşim merkezlerinin genel anlamıyla benzer demografik özellikleri bulunmasına rağmen bazı yerleşim birimlerinin Trakya'nın genel durumundan farklılık arz ettiği göze çarpmaktadır. Bunlar içerisinde en fazla dikkati çeken yer Hayrabolu'dur. 1831 sayımına göre Hayrabolu'nun nüfusu ve etnik dağılımı ele alındığında Müslümanların % 67,8 gayrimüslimlerinse % 32,2 bir orana sahip olduğu görülecektir. Bu oran gerek Trakya gerekse Rumeli geneline uymasa da Osmanlı topraklarının geneli ile karşılaştırıldığında Osmanlı genel durumu ile önemli ölçüde benzerlik göstermektedir.

Hayrabolu kazası, nüfus yapısı yönüyle Trakya bölgesinde Müslüman nüfusunun yoğun olduğu ender yerlerden birisidir. Gerek tarıma açılmamış elverişli topraklara sahip olması gerekse nüfusun Müslüman ağırlıklı yapısından anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti tarafından Rumeli tarafında göçmenlerin iskân edildiği yerlerden birisiydi. Nitekim Hayrabolu'da büyük muhacir akını öncesinde de devlet tarafından çeşitli grupların iskân edildiği durumlara rastlanılmaktaydı.¹³

Hayrabolu dışında tabloda belirtilen yerlerin nüfus yapısında Trakya ve Rumeli geneli ile benzerlikler dikkati çekmektedir. Bunlara örnek olarak Çorlu verilebilir. 1831 sayımına göre Çorlu'nun nüfusu içerisinde Müslümanların oranı % 31,8 iken gayrimüslimlerin % 64 (Tekirdağ'da Müslüman ve gayrimüslim oranı % 32,6 ile % 66,9) olarak gerçekleşmişti.

Çorlu üzerine yapılmış ayrıntılı bir çalışmaya göre 1844 tarihinde Çorlu kazası 1302 haneye sahip olup oransal açıdan hanelerin % 31,26'sı Müslüman, % 68'i ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır.¹⁴ 1831 nüfus sayımı verileri ile karşılaştırıldığında yaklaşık on üç yıllık süreçte Çorlu nüfusunun dinî dağılımının hemen hemen aynı kaldığı anlaşılmaktadır.

Tanzimat yıllarında nüfus yapısı hakkında fikir edinmemize yardımcı olması bakımından bir veya birkaç yılı kapsayan süreler dâhilinde taşrada tutulup merkeze gönderilen "Nüfus Yoklama Defterleri" diğer bir veri olarak zikredilebilir. Bölgeye örnek teşkil etmesi açısından Tekirdağ ve kazalarına ilişkin bazı nüfus yoklama defterlerine rastlanmaktadır. Bu defterlerde belirtilen yıllar arasında doğum, ölüm, vergi artışı yapılanların sayıları ile vergi indirimine tabi tutulanların sayıları belirtilmekte olup

¹³ BOA, *HAT*, 692/33422/D, 07/S/1249.

¹⁴ Kaya Bayraktar, "1844 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Çorlu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 171, Kasım-Aralık 2007, ss. 175-176.

defterlerden elde edilen bilgilere göre 1850'lilerde belirgin bir nüfus hareketinin henüz başlamadığı gözlenmektedir.

19. yüzyılın ortalarında nüfus sayısına ilişkin veri eksiklikleri yaşanmaktadır. Nitekim yayımlanmayan 1844 sayımlarından sonraki ilk nüfus sayımı 1868 tarihinde Tuna Vilayetinde yapılmıştı. Devam eden süreçte ise 1877/1878 yılına ait sayım verilerine ulaşılmaktadır. Bu sayım muhtemelen 1844 sayımı sonuçlarına göre doğanların ve ölenlerin (savaş kayıplarını da içeren) sayısının hesaplanmasından sonra yapılan nüfus tahminlerine dayanmaktadır. Sayım bölgeleri çoğunlukla yeni yapılanmaya göre oluşturulan vilayetlerdir.¹⁵

Tablo 2. Edirne Vilayetine Bağlı Sancakların Nüfus Miktarları (1877-1878)

Sayım Bölgesi	Sancak	Nüfus Sayısı	Nüfusun Vilayet İçindeki Oranı	Nüfusun Osmanlı Genelindeki Oranı
Edirne	Edirne Merkez Sancak	190.585	29,2	1,46
	Tekirdağ	49.751	7,62	0,38
	Gelibolu	58.361	8,9	0,45
	Filibe	266.088	40,8	2,03
	İslimye	87.691	13,4	0,67
Edirne Toplamı	(5 Sancak)	652.676	100 %	5,00
Rumeli Toplamı	(32 Sancak)	4.362.142	-	33,4
Osmanlı Genel Toplamı	(115 Sancak)	13.064.109	-	100 %

Kaynak: Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, ss. 251-257.

1867 vilayet yapılanmasından sonra Edirne vilayetine bağlı olan 5 sancak bulunmaktaydı. Bunlardan biri de Tekirdağ idi. Diğer sancaklar da sırasıyla Paşa Sancağı (Edirne Merkez Sancak), Gelibolu, Filibe ve İslimye idi. Tablo 2'de nüfus durumları göz önüne alındığında toplam 5 sancak içerisinde Tekirdağ ile Gelibolu sancaklarının 1831 sayımında olduğu gibi benzer özellikler gösterdiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemlerde idari sınırlar birçok defa değiştiğinden bu iki sancağa tabi olan kazalar da genelde birinden alınırken diğerine bağlanmıştır. Nitekim Tanzimat yıllarında Tekirdağ sancağına bağlı olarak kayıtlarda geçen Keşan, İnöz ve Şarköy kazaları daha sonraki süreçte Gelibolu sınırları içerisinde görülmektedir.¹⁶

Tablo 2'ye göre Edirne vilayetine bağlı sancaklar içerisinde Edirne merkez sancak ile Filibe sancağı vilayet toplam nüfusunun yaklaşık olarak % 70'ini barındırmaktaydı. Buna karşılık Tekirdağ'ın da içinde bulunduğu diğer üç sancağın vilayet içerisindeki nüfus oranı ancak % 30'lara ulaşmaktaydı. Diğer taraftan gerek Osmanlı geneli gerekse Rumeli genel nüfusu dikkate alındığında sancaklarıyla birlikte Edirne vilayetinin hatırı sayılabilir ağırlıkta nüfusa sahip olduğu dikkati çekmektedir.

1877-1878 yılları arasındaki nüfus ve bina sayıları dışında başka veri olmamasına rağmen bundan sonraki süreçte demografik yapı hakkında daha ayrıntılı bilgilere

¹⁵ Karpat, ss. 247-257.

¹⁶ BOA, C. ML, No: 261/10725, 07/S /1258.

ulaşmaktadır. Bilhassa 1881/1882 sayımının bunlar içerisinde önemli bir yeri vardır. Çünkü bu sayımda birçok ilk yaşanmıştır. Bunlar içerisinde kadınların Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk defa sayılması dikkate değer niteliktedir. Ayrıca ilk defa ayrıntılı Rum nüfusu tespit edilebilmiştir. Nitekim 1881/1882'de başlayan sayım girişimlerinin ne zaman tamamlandığı tam olarak bilinmese de 1893 yılında yayımlanan bu nüfus kayıtları, Osmanlı nüfusuyla ilgili 19. yüzyılda derlenmiş en eksiksiz ve güvenilir rakamları vermektedir.¹⁷ Bu sayım sonuçlarına göre Osmanlı İmparatorluğu'nda idari yapı kapsamında sayıma tabi tutulan kazaların nüfuslarının toplamı, cinsiyet dağılımı ile etnik durumu hakkında ayrıntılı verilere ulaşılmaktaydı. Böylece Edirne Vilayet Salnameleri yoluyla da Türkiye Trakya'sına ait (Doğu Trakya) yerleşim merkezlerine ait ayrıntılı ve güvenilir bilgilere sahip olunmaktadır.

Tablo 3'te yer alan verilerden hareketle bölgenin nüfusu ve etnik dağılımı hakkında çeşitli değerlendirmeler yapmak mümkündür. 1881/1882-1893 arasındaki nüfus sayımları yoluyla hem bugünkü Trakya sınırlarında kalan sancaklar hem de Edirne vilayeti ve Osmanlı geneli hakkında bazı demografik göstergeler ortaya çıkmaktadır.

Edirne vilayetini oluşturan sancakların demografik özellikleri göz önünde bulundurulduğunda bunlar içerisinde vilayet merkezini de bünyesinde barındıran Paşa (Edirne merkez) sancağının nüfus bakımından Trakya'nın en kalabalık kenti olduğu dikkati çekmektedir. Edirne vilayetinin toplam nüfusunun yaklaşık olarak % 30'luk kısmının Paşa sancağında yaşadığı tespit edilmektedir. Sancağın demografik durumuna bakıldığında 1831 sayımındaki özelliklerin hâlen geçerliliğini koruduğu görülmektedir.

Tablo 3. Türkiye Trakya'sına Ait Sancaklarda Nüfusun Miktarı ve Etnik Dağılımı (1881/1882-1893)

Etnik Dağılım	Sayım Bölgesindeki Sancakların Toplam Nüfusu					
	Edirne Merkez	Gelibolu	Kırklareli	Tekirdağ	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı
Müslüman	117.208	25.605	36.327	41.729	434.366	12.587.137
Rum	77.830	59.153	53.663	35.569	267.220	2.332.197
Ermeni	3.841	1.080	108	10.391	16.642	1.001.465
Yahudi	8.918	1.604	900	1.378	13.717	184.006
Bulgar	30.921	1.674	33.999	3.430	102.245	817.801
Kıpti	-	-	-	69	-	3.153
Katolik	309	-	84	525	1.024	149.786
Protestan	42	-	57	181	279	36.238
Diğer	4	113	191	-	548	276.821
Toplam	239.073	89.229	125.329	93.272	836.041	17.388.604

Kaynak: Salname-i Vilayet-i Edirne 1309. Osmanlı genel nüfusu hakkında bkz. Karpat, ss. 260-262, 310-314.

Gelibolu sancağının demografik özellikleri de 1831'de tespit edilen verilerle paralellik göstermektedir. Yine bu dönemde kazadan sancağa dönüştürülen Kırklareli'nde (Kırkkilise) Müslüman nüfus ile gayrimüslim nüfus oranları gayrimüslimler açısından

¹⁷ Karpat, s.s. 106, 109, 131.

Gelibolu ile paralellik göstermektedir. İlerleyen süreçte ise ekilmemiş toprakların iskâna açılması ve tarımsal yapının gelişimi Müslüman nüfus artışını beraberinde getirecektir.

1882-1893 sayımlarında Tekirdağ genelinin demografik dağılımında ise Müslümanlar % 44,7, Rumlar % 38,1, Ermeniler % 11,1, Yahudiler % 1,5 ve Bulgarlar % 3,7 oranında bir nüfusa sahipti. Dinî bakımdan değerlendirildiğinde 1881/1882-1893 arasında Tekirdağ'da genel nüfusun yaklaşık % 45'i Müslüman, % 55'i gayrimüslimlerden oluşmaktaydı. 1831 verileri ile mukayese edildiğinde bu dönemde kaybedilen topraklarda buraya Müslüman göçü yaşanmasına karşın iskân politikasının henüz nihayete ermediği görülmektedir.

Tekirdağ nüfusu kazaları itibarıyla göz önüne alındığında ise kazalar arasında demografik farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır. Bu kapsamda Tekirdağ merkez kazasının nüfus oranları içerisinde Müslümanların % 33, Rumların % 45, Ermenilerin % 18 ve Yahudilerin % 3 gibi bir paya sahip olduğu görülmektedir. Çorlu kazasında ise Müslümanlar % 45, Rumlar % 38, Ermeniler % 8, Yahudiler % 4 ve yine Bulgarlar da yaklaşık % 4 civarında idi. Malkara kazasında da yine Çorlu'nun oranlarına yakın bir sonuç vardır, bir farkla ki burada Bulgarların oranı % 10'lardadır. Demografik bakımdan kazalar arasında en bariz farklılık daha önceki dönemlerde olduğu gibi Hayrabolu'da yaşanmaktadır. Burada Müslümanlar % 76, Rumlar da % 21 oranında bir paya sahipti.¹⁸

1881/1882-1893 arasındaki dönemde Tekirdağ sancağına bağlı kazalar içerisinde Tekirdağ merkez kaza, Çorlu, Malkara ve Hayrabolu kazalarının nüfusu ve etnik dağılımı 1831 tarihli nüfus verileri ile mukayese edildiğinde, hem gayrimüslim hem de Müslüman nüfusta artış olduğu görülecektir. Bu artış gayrimüslim nüfusta daha sınırlı gerçekleşmesine karşılık Müslüman nüfusta daha ciddi boyutlardadır. Bu da kaybedilen topraklarda bölgede iskân edilen Müslüman nüfusa işaret etmektedir. Müslüman nüfusun özellikle Hayrabolu, Malkara gibi kazalarda önemli ölçüde artması devletin iskân siyaseti ile ilgilidir. Nitekim iskân politikasıyla Müslüman ahalinin daha çok kırsal bölgeye yerleştirilmesi ve başlıca ekonomik uğraşlarının tahıl tarımı üzerine olması, doğal olarak bölgenin tarımsal yapısının gelişimine katkı sağlamıştır.

Türkiye Trakya'sına ait bölgede muhacir göçünün 20. yüzyılın başlarında da aynı hızla devam ettiği anlaşılmaktadır. Özellikle Müslüman nüfusun artışında yaşanan durum, yüzyıllardan beri devam eden gayrimüslim ağırlıklı demografik yapının artık değiştiğine işaret etmektedir. Ek tablo bu demografik hareketliliği göstermektedir.

Osmanlı nüfus ve iskân politikalarında 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başları oldukça hareketli bir dönemi ihtiva etmektedir. Bu dönemlerdeki demografik değişimleri Trakya'da açıkça görmek mümkündür. Ek tabloda da görüldüğü gibi 1893-1906 arasındaki kısa süre zarfında Edirne vilayetinin nüfusunda yaklaşık olarak % 25'lik bir artış söz konusudur. Bu artış ağırlıklı olarak Müslüman nüfusta gerçekleşmiştir. İskân sonucu nüfus Doğu Trakya ile Batı Trakya'da benzer oranlarda artmıştır. 1893 verilerine göre Edirne vilayetinde yaşayan toplam Müslüman nüfusun % 51'i Doğu Trakya'da yaşamlarını idame ettirirken 1906 sayımlarında bu oran ancak % 53 olmuştur. Buradan Batı Trakya'nın Balkan Savaşları sonucu elden çıkmasından önce devlet tarafından zorunlu göçle

¹⁸ Salname-i Vilayet-i Edirne 1309, ss. 355, 363, 366, 374.

Balkanlardan ve Kafkaslardan gelen kitlelerin iskân edildiği bir bölge olma özelliğini koruduğu görülmektedir. Ayrıca iskân işinin halen bölgede devam etmesinden devlet tarafından Batı Trakya'nın elden çıkacağına ilişkin bir kanaatin henüz oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde zorunlu göçler yoluyla ortaya çıkan nüfus hareketlerinin 1893 verilerine göre bugünkü Türkiye Trakya'sı topraklarının yaklaşık olarak % 40'ı Müslümanlardan oluşurken bu oran 1906 yılında % 45'e, 1914 yılında ise % 57'ye çıkmıştır. Türkiye Trakya'sındaki nüfus artışlarında ise asıl dikkati çeken yıllar 1893-1906 arasındadır. Nitekim on beş yıllık süre zarfında bölgedeki Müslüman nüfusunda % 35 civarında artış yaşanmıştır.

Devletin bizzat koordine ettiği iskân politikaları ile Türkiye Trakya'sına yerleştirilen nüfusun ağırlıklı kısmı, daha önce yerleşime açılmamış iç ve kuzey topraklara yerleştirilmiştir. Bu durum 19. yüzyılın sonlarına doğru ancak sancak statüsüne geçebilen Kırklareli'nin nüfus yapısına bakıldığında rahatlıkla görülebilir. Sancak statüsüne geçtikten sonra 1893 ile 1906 arasında göçler yoluyla Kırklareli'nin nüfusu yaklaşık olarak % 31 artarken bu artış içerisinde bilhassa Müslüman nüfus artışı oldukça dikkat çekici boyutlardadır. Ayrıca Edirne Merkez (Paşa) sancağında da belli ölçülerde nüfus artışı olmasına karşılık bölgede diğer bir sancak olan Gelibolu nüfusunun bu dönemde fazla bir artış göstermediği dikkati çekmektedir. Bunda şüphesiz göçle gelen kitleleri devletin denize yakın bölgeye yerleştirmekten ziyade ziraat yapmaya müsait, ekip biçilebilen iç kesimlere yerleştirmesinin payının olduğu düşünülmektedir. Bu durum Tekirdağ için de geçerlidir. Belirtilen dönemlerdeki nüfus hareketleri incelendiğinde Tekirdağ sancağına yerleştirilen Müslüman nüfus ağırlıklı olarak liman ve kent merkezi olan Tekirdağ merkez kazadan ziyade Hayrabolu, Malkara ve Çorlu gibi daha iç kesimlerde yoğunlaşmıştır.

Türkiye Trakya'sında 19. yüzyıl ile 20. yüzyıl başlarındaki nüfus hareketleri ile nüfusun etnik ve dinî dağılımı bir taraftan nüfusun miktar olarak artışını diğer taraftan da oransal açıdan Müslüman nüfus lehine bir değişimi beraberinde getirmiştir. Bu durum bölgenin sosyoekonomik yapısını da doğal olarak etkilemiştir. Bilhassa 20. yüzyılın başlarında Trakya'da yaşanan nüfus hareketlerinde devlet politikalarının etkisinin olduğu yadsınamaz. Özellikle ekonomik faaliyet kolları kapsamında Müslüman nüfusun tarıma özendirilmesi, henüz işletmeye açılmamış toprakların göçmenlere verilmesi ve belirli kolaylıkların sağlanması bölgenin tarımsal yapısına da olumlu etki yapmıştır.

4. Yerleşim-İskân Politikaları

Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyıl ekonomik ve sosyal anlamda önemli hareketliliklerin olduğu bir yüzyılı kapsamaktadır. Bu hareketlilikler kendisini yerleşim-iskân siyasetinde açıkça göstermektedir. Bir taraftan devletin tarımsal üretimi ve gelirleri artırma çabaları diğer taraftan da kaybedilen topraklardaki Müslümanları uygun yerlere yerleştirme girişimleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren birçok kentin sosyoekonomik yapısının değişmesine neden olmuştur. Trakya bölgesi de ortaya çıkan bu fiilî durumdan en fazla etkilenen yerlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kaybedilen topraklardan özellikle Trakya'ya yerleştirilen insanlar, bölgenin nüfus yoğunluğunu artırmakla birlikte iktisadi büyümeye de

katkı sağlamıştı. Bu kapsamda tarımda çalışanların sayısı artmış ve boş topraklar işletmeye açılmıştı.¹⁹ Boş toprakların ekilip biçilerek üretimin artırılması ve göçebe yaşayanların yerleşik hâle getirilmesine yönelik tedbirler bu dönemin belirgin özellikleri arasında yer almaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu tarımsal üretimi ve vergi gelirlerini artırmak için iskân işine gerekli dikkati göstermekteydi. Bu açıdan tarımsal ekonomiye yeterince katkı sağlamayan göçebelerin denetim altına alınması ve yeniden iskânı devlet için oldukça önemli bir politikaydı.²⁰ Devlet, göçebelerin başına buyruk hareket etmelerini önlemek ve tarım yapmalarını sağlamak için zorlayıcı çeşitli önlemler aldı. Böylelikle göçebelerin sayısında önemli ölçüde düşüş yaşanmasını neden oldu.²¹

Devlet için yerleşim yerleşim-iskân işinde önemsenen bir diğer politika da kaybedilen topraklarda yaşayan göçmen Müslüman ahaliyi yerleştirme girişimleriydi. Anadolu ve Rumeli'ye yerleştirilen göçmenleri üç grupta değerlendirmek mümkündür. İlk Kırım'dan Rumeli ve Anadolu'ya göçler 1780'lerde başlamış ve özellikle 1850'lerde, 1860'larda büyük miktarlara ulaşmıştı. İkinci olarak Kafkasya'dan Rumeli ve Anadolu'ya göç eden Çerkezler de en yoğun olarak 1850'lerde ve 1860'larda gelmişlerdir. Nihayet Balkanlar'dan ve Makedonya'dan Anadolu'ya gelen nüfus ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ile 1912-1913 Balkan Savaşları sırasında ve sonrasında göç etmiştir.²²

Aslında Balkanlardaki Müslümanların savaş öncesi dönemdeki ekonomik ve sosyal konumları muhacereti gerektirecek durumda değildi. Zira bölge Osmanlı Devleti'nin iktisadi yönden en gelişmiş bölgesi durumundaydı ve Müslümanların ekonomik durumları iyiydi. Ancak Balkan Harpleri'nin olumsuz şekilde gelişmesi, ordunun bölgeyi terk etmeye başlaması zaten daha önce göç hazırlıklarına başlamış olan ancak buna izin verilmeyen halkla birlikte devletin de göçü gerekli görmesine neden olmuştur. Nitekim bölgede yaşayan Müslümanlara yapılan çok ağır baskılar nedeni ile bu insanların buralarda kalamayacakları anlaşıldığından yetkili organlarının göç için gerekli tedbirleri almalarını istemiş, bu yöndeki politika değiştirilmiştir.²³

Osmanlı'ya yapılan göçler ile devlet, göçmenleri kentlere yerleştirmekten ziyade tarıma elverişli kırsal bölgelere sevk etmişti. Başka bölgelerden gelen milyonlarca göçmen, muazzam miktarda işlenmemiş toprağı üretime açtı. Göçmenlerin bir kısmı, genellikle gerginliklere yol açan bir süreçle meskûn bölgelere yerleştirilirken çok sayıda göçmen de görece boş bölgelere giderek buraların yüzyıllardan beri işlenmemiş topraklarını ilk kez işleyerek şenlendirdiler.²⁴

¹⁹ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, s. 901.

²⁰ Tosun Arıcalı, "19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek", *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 136.

²¹ Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, Ayşe Berktaş (çev.), İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s. 180.

²² Şevket Pamuk, *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*, 3. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005, ss. 102-103.

²³ Gülfettin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", ss. 100, 102.

²⁴ Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*, s. 198.

İşlenmemiş toprakların üretime açılması ve kırsal nüfus artışı sosyoekonomik hareketlilikleri de beraberinde getirmektedir. Özellikle Trakya bölgesine göçle gelen ahali bazı durumlarda boş arazilere yerleştirilirken bazen de devlet tarafından tapulu arazisi olanların tapulu yerlerinin devlet tarafından istimlak edilerek arazileri karşılığında onlara diğer bölgelerde arazi verilmek ve bedeli ödenmek suretiyle yerlerine göçmen nüfus iskân edildiği görülmektedir.²⁵ Böylelikle devlet, arazi vererek göçmen halkın tarım yapmasını ve üretime katılmasını teşvik ederek kırsal nüfusun artması suretiyle vergi geliri elde etmekteydi.

4.1. Kır Yerleşimi

Osmanlı İmparatorluğu Klasik Dönem'den itibaren kırsal yerleşim üzerinde önemli gelirler elde etmekteydi. Toprak üzerinde yapılan üretim hem bir gelir kaynağıydı hem de reyanın belirli bir düzen içerisinde yaşamasına imkân sağlamaktaydı. Kırsal yerleşim üzerinde yapılan bu ekonomik faaliyetler de bilindiği gibi en küçük idari birim olan köy etrafında şekillenmekteydi.

Osmanlı köyü hiçbir zaman toprağın ortak tasarrufuna bağlı köy tipini temsil etmemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda tipik köy, miri arazide raiyyet çiftliklerinde yerleşmiş ve babadan oğla geçen bağımsız köylü ailelerinden meydana gelmiştir. Başka bir deyişle çift hane sistemi köyün ana sosyal yapısını belirlemiştir.²⁶

Klasik Dönemde olduğu gibi Yenileşmenin başlangıç dönemlerinde de kırsal kesimdeki çift hane sisteminin aynen devam ettiği temettuat sayımlarında görülmektedir. Bu anlamda bölgeye ait sayımlardan görüldüğü üzere ziraat yaparak geçinen köylü aileleri geleneksel yöntemlerle üretimlerine devam etmekteydiler. Ayrıca ikamet edilen köylere bakıldığında, Klasik Dönemde olduğu gibi Müslümanlarla gayrimüslimler genellikle ayrı ayrı mahallelerde yaşamaktaydılar.²⁷

Osmanlı Klasik Döneminden itibaren önemli bir değişikliğe uğramadan gelen ve kendi kendine yeterli bir nitelik gösteren kırsal yerleşim, 19. yüzyıldan itibaren göçmen (muhaçir) iskânı girişimleriyle nüfus açısından daha kalabalık bir nitelik kazanmıştı. Göçmen nüfusun büyük ölçekli iskânı gibi devlet denetiminde yürütülen “şenlendirme” faaliyetlerinde amaç, bir köylü kesimi oluşturmaktır; tercih edilen üretim tarzına uymayan bir mülkiyet yapısı söz konusu değildi.²⁸

Tanzimat'tan sonra özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırım Savaşı ile birlikte kitle hâlinde Osmanlı topraklarına göç eden Kırım Türklerinin durumu, devleti bu

²⁵ BOA, *DH. MKT*, No: 1636/46, 12/Za/1306.

²⁶ Halil İnalçık, “Köy, Köylü ve İmparatorluk”, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, s.12.

²⁷ BOA, *ML. VRD. TMT. (İslâm Der Kazâ-i Tekfurdağı)*, No: 06397; Ayrıca Çorlu kırsal yerleşimi için bkz. Bayraktar, ss. 174-176.

²⁸ Çağlar Keyder, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”, *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.), 2. Baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s.7.

hususta birtakım kararlar almaya mecbur etti. Göçmenlerin nasıl işe edileceği ne şekilde yerleştirileceği ve diğer hususlara ait ilk defa 1856 yılında talimatname hazırlanmıştı.²⁹

Osmanlı'da iskân ve göçmenlere ilişkin işler 1859 yılına kadar Şehremaneti tarafından yürütülmekte iken ortaya çıkan göç dalgası, bu işin daha teşkilatlı bir şekilde yürütülmesi zaruretini doğurmuştu. Bu amaçla 1860 yılında "İskân-ı Muhacirin Komisyonu" kuruldu. Önce merkezde kurulan bu teşkilat daha sonra tüm vilayetlerde müdürlük şeklinde oluşturularak devletin son yıllarına kadar varlık gösterdi.³⁰

Osmanlı'da muhacirlerin planlı şekilde tarıma elverişli topraklara yerleştirilmesi girişimlerine Trakya'da gereken özen gösterilmekteydi. Bilhassa bu yerleşim-iskân meselesinde sahilten ziyade tarıma elverişli iç kesimlere yönlendirme yapılmaktaydı. Sancakların içerisinde bu iskân işini düzenleyen kurum "Muhacirin Komisyonu" idi. Bu komisyonun başında ise reis unvanı ile "sancak mutasarrıfı" bulunmaktaydı.³¹ Nitekim salnamelerde sancak mutasarrıfının başkanlık ettiği başka bir devlet kurumuna da pek rastlanmamaktaydı. Bu da sancak içerisinde devletin muhacir iskânına gösterdiği öneme işaret etmekteydi.

1860 öncesine ait kayıtlarda Türkiye Trakya'sında kırsal kesimde nüfusun etnik ve dinî yapısında önemli bir hareketin gözlenmemesi, mevcut yapının devam ettiğini göstermektedir. 1860 sonrasında ise muhacir iskânı ile bölgenin nüfus yapısı Müslümanlar lehine değişmeye başlarken devletin arzu ettiği tarımsal üretimin de artarak devam ettiği görülmektedir. Özellikle iç kesimlerde bu durum daha fazla hissedilmekteydi. Müslüman iskânında dikkati çeken yerlerin başında Malkara, Çorlu ve Hayrabolu, Lüleburgaz ve Trakya'nın diğer iç kesimlerindeki kazalar gelmekteydi.

Bölgede muhacir nüfus iskânı işinde önce Muhacirin Komisyonu'nca gerekli fizibilite çalışmaları yapıp merkez idareye bildirilmekteydi. Buradan da gerekli izin sağlandıktan sonra bir plan dâhilinde yerleştirme yapılmaktaydı.³² Bu yerleştirme işlemi kalıcı yerleşim şeklinde olabileceği gibi geçici süreliğine de yapılmaktaydı. Hatta Balkanlar üzerinden geçerek Anadolu'ya yerleştirilecek olanların yerleri tespit edilene kadar veya hava koşullarının düzelmesinin beklenmesi gibi sebeplerle geçici süreliğine Trakya dâhiline yerleştirilmelerine de sık rastlanılmaktaydı.³³

Göçmenlerin (muhacirlerin) büyük kitleler hâlinde gelişinin yavaşladığı dönemde devlet, bunu daha dikkatli yönlendirmeye çalışmıştır. 1304 yılındaki bir iradeye göre Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin Edirne ile İstanbul arasında iskânları istenmiştir.³⁴ Doğal olarak devletin iskân işinde almış olduğu bu karar sonrası Trakya'da Müslüman nüfusunda artış yaşanmış ve işlenmemiş boş topraklar işletmeye açılmıştı.

Göçmen yerleştirme hadisesinde Osmanlı ve Trakya genelinde belli başlı kriterler bulunmaktaydı. Bunların başında daha önceden işlenmemiş veya daha önceden ekilip

²⁹ Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1987, s. 119.

³⁰ Orhonlu, s. 119.

³¹ Salname-i Vilayet-i Edirne 1316, s. 208.

³² BOA, *DH. MKT*, No: 1863/86, 24/M/1309.

³³ BOA, *A. MKT. UM*, No: 400/50, 22/Ş/1276.

³⁴ Gülfetin Çelik, "Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası", s. 102.

biçilmiş fakat herhangi bir şekilde ahalisinin toprağı terk ettiği araziler gelmektedir. Böylece arazilerin tekrar üretime açılması hedefleniyordu.³⁵ Trakya’da atıl hâlde bulunan arazilerin muhacirlere verilmesiyle zirai üretimin artmasının yanı sıra ıssız toprakların şenlendirilerek güvenliğin belirli ölçülerde temin edilmesi de amaçlanıyordu. Bu şekilde oluşturulan yerlerden birisi de Çorlu’ya bağlı bir karye hâline dönüştürülen Çerkezköy’dür.³⁶ Nitekim kaynaklarda Türbedere olarak da geçen Çerkezköy, İstanbul-Edirne karayolu güzergâhında önemli bir geçit bölgesi olduğundan iskânla birlikte hem buradaki elverişli alanlar ziraata açılmış hem de yol güvenliği sağlanmaya çalışılmıştı.

Türkiye Trakya’sı sınırları içerisinde iskân politikalarında dikkati çeken bir diğer husus da çiftlik arazilerine göçmen nüfus iskân edilmesidir.³⁷ Çiftliklerin kırsal kesimdeki yerleşim merkezlerinin dışında olduğu ve daha geniş toprakları göz önüne alındığında buralarda emek talebinin daha fazla olmasının devletin iskân kararlarında etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Zorunlu göç yoluyla gelenler daha önceden de ziraat yaptıkları için ziraata uyum sağlamalarında ciddi bir sıkıntı yaşanmamıştı. Hatta devlet tarafından çeşitli kolaylıklar da sağlanmıştı. 1857 yılında çıkarılan bir kararname ile gelen nüfusa devlet mülkiyetinde topraklar verildiği gibi Rumeli’de yerleşip tarımla uğraşmaya başlayan göçmenlere altı yıl, Anadolu’da tarımsal üretime başlayanlar için ise on iki yıl süreyle vergi muafiyeti sağlanmıştı.³⁸ Devlet kıtlık, afet gibi özel durumlar ortaya çıktığında muafiyet sürelerini uzatmaktaydı. Herhangi bir sorun olmadığı müddetçe sürenin bitiminde planlamış olduğu vergileri almaktaydı ancak bu kitlelere yine de başka zamanlarda devlet tarafından çeşitli kolaylıklar sağlanmaktaydı.³⁹

Göçmenlerin devlet tarafından korunmasına Trakya bölgesinde de sık rastlanılmaktaydı. Özellikle ziraat yapmak için yerleştirilenlere uygun alanlar tahsis edilerek belirli bir düzen oluşturana kadar tohumluk ve iâşe yardımı ile evlerinin inşaa masraflarının devlet tarafından karşılanması, sık karşılaşılan durumlardı.⁴⁰

Bölgede göçmenlerin ziraat yapmalarının kolaylaştırılması için Ziraat Bankası’nın ahaliye çeşitli şekillerde yardımcı olması da sağlanmaktaydı. Belirtilen dönemde tarım

³⁵ BOA, *A. MKT. MVL*, No: 129/4, 18/Z/1277.

³⁶ BOA, *DH. MKT*, No: 2475/33, 02/M/1319; BOA, *İradeler DFE*, No: 3/1312/B-08, 27/B/1312.

³⁷ BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı*, No: 263/68, 28/Za/1279; BOA, *A.MKT. NZD.*, No: 406/16, 7/N/1278; “Edirne Vilâyetinin Timurköyi kazâsı dâhilinde ve Bulgar hududı civârında kâin olup Firârî Begos Lumar uhdesinde bulunan yığirmi sekiz bin iki yüz yetmiş bir dönüm arâziyi hâvî Aya Pavlos çiftliği ile Tekfurdağı sancağının Hasunlu karyesinde kâin ve Rusya tebe’asından Pağçeviç veresesı ile dâmâdına âid iki bin üç yüz seksen dört dönüm arâzînin muhâcirîn iskânına elvirîşli olduğı iş’âr-ı mahallîden anlaşıldığından istimlâki lüzûmına dâir...” BOA, *İ. MVL*, No: 211/166, 25/C/1336; BOA, *DH. MKT*, No: 2815/90, 27/R/1327.

³⁸ Pamuk, s. 103.

³⁹ Istranca Vakıf Ormanları dâhilinde ziraatle uğraşan ve Anadolu’ya nakillerine karar verilen muhacirlerin mahsullerinden, kanunda belirtilen muafiyet sürelerinin dolmasından dolayı öşür bedelleri alınmaya başlanmıştı bkz. BOA, *DH. MKT*, No: 1756/83, 16/M/1308.

⁴⁰ BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı*, No: 311/18, 06/R/1281; BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı*, No: 528/4, 27/Ş/1323; BOA, *DH. MKT*, No: 2810/90, 22/R/1327; BOA, *Mühimme Kalemi Evrakı (A.MKT. MHM.)*, No: 226/49, 09/M/1278; BOA, *A.MKT. MHM.*, No: 313/93, 03/Ca/1281.

sektöründe kredi kullanımını yaygın olmamasına karşın devlet tarafından göçmenlere uygun koşullarda kredi verilmesi yine bu dönemde karşılaşılan hadiselerdendi.⁴¹

Göçmenlerin kırsal kesimde yerleşik hayata geçmesiyle birlikte yeni toprakların işlendiğine ve üretimin arttığına kuşku yoktur. Ayrıca göçmenlerin önemli bir bölümü, refah düzeyi yüksek topluluklara (toprak sahipleri, yüksek düzey memurlar ve ulema) mensup olduğu için göçle beraber sermaye ve beceriler de aktarılmıştı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılın ikinci yarısındaki demografik dönüşümüne, siyasal hareketliliğin yanı sıra ekonomik büyümenin ve toplumsal değişimin de eşlik ettiği söylenebilir.⁴²

Göçmen nüfusun kırsal alana yerleştirilmesiyle daha önceden gayrimüslimlerin yoğun olduğu idari bölgelerde artık Müslüman nüfusu artış göstermişti. Müslüman nüfusun ziraat yapmaya eğilimli hâli özellikle tahıl üretim miktarlarında da belirli bir artış yaşanmasını sağlamıştı. Böylelikle yaşanan göç, doğal olarak bölgenin kırsal nüfus artışının yanı sıra tarımsal üretimini olumlu şekilde etkilemişti.

4.2. Kent Yerleşimi

Kentlerin ortaya çıkmasında ve gelişiminde içerisinde bulunan sosyoekonomik şartların belirgin bir etkisi olmaktadır. Bazı dönemlerde kent nüfusu artış gösterirken bazı dönemlerde de düşüş eğilimi göstermekte ve eski önemini kaybetmektedir. Gerek Klasik Dönem gerekse Yenileşme Dönemi'nde Osmanlı kentleri, içerisinde bulunan şartların etkisiyle şekillenmiştir.

Osmanlı'da 16. yüzyıl ortalarından başlayan toplumsal yapı değişimine paralel olarak 17. yüzyıl başında kentsel yapı bu değişimden büyük ölçüde etkilenmiş ve yerleşmelerin işlevsel kademelerinde başka bir denge noktasına ulaşılmıştır. Kentsel yapı ulaştığı bu noktada, durağan ilişkilerini 19. yüzyıl ortalarına kadar korumuştur.⁴³

19. yüzyıl sonunda, o da kendi iç dinamikleri ile değil dış etmenler sonucu, kentsel arazi kullanımını eklenen demiryolu, yönetici merkez, göçmen mahallesi, askerî kışla gibi yeni öğeler ile birlikte kentler büyüme ve değişme süreci içine girmiştir. Bu değişimde başlıca itici gücü sosyoekonomik yapıdan kaynaklanan etmenler ortaya çıkarmıştır.⁴⁴

Türkiye Trakya'sında bulunan kent merkezlerinde de şüphesiz nüfus artışına bağlı olarak sosyoekonomik bazı olumlu gelişmeler yaşanmıştır. Ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında kırsal kesime olan göçü göz önüne aldığımızda Trakya kaza merkezlerine doğru gerçekleşen göçlerin kırsal kesime yapılan göçlerin altında kaldığı görülmektedir.

Kentleşme durumunu yansıtmaması açısından 19. yüzyılın ortalarına doğru yapılan temettuat sayımlarından yola çıkarak Trakya bölgesindeki Çorlu kazası örnek olarak ele alındığında kaza merkezinde yer alan on yedi mahallenin nüfusunun % 65'inin gayrimüslim, ayrıca 1302 hanenin 907'sinin (yaklaşık % 70) kaza merkezindeki

⁴¹ BOA, *A. MKT. MHM*, No: 528/4, 27/Ş/1323.

⁴² Karpat, s. 162.

⁴³ Sevgi Aktüre, *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*, 2. Baskı, Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981, ss. 19-20.

⁴⁴ Sevgi Aktüre, "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul: İletişim Yayınları, 1985, s. 891.

mahallelerde yaşadığı ve toplam nüfusun 5000-5500 arasında olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵ 1881/1882-1893 sayımlarındaki kaza nüfusu ele alındığında nüfusun 1831'e göre % 50 civarında artış kaydettiği tespit edilmektedir. 1914 yılındaki verilerde ise Çorlu'da nüfus artışı önemli ölçülere ulaşmış olup kaza genel nüfusu 20.162'e, diğer taraftan Tekirdağ merkez kaza nüfusu da 34.964'e ulaşmıştı.⁴⁶ Buradan 1831-1914 sürecinde göçmen nüfus iskânı ile özellikle tarımsal sektör ve kırsal yerleşim ağırlıklı Çorlu kazası nüfusunun yaklaşık 3,5 kat artmasına karşılık kent merkezi ağırlıklı Tekirdağ merkez kazasının artış oranının Çorlu'nun yarısı civarında gerçekleştiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu da devletin kırsal alanlardaki iskân işine verdiği ehemmiyeti göstermektedir.

Yerleşim-iskân içerisinde değerlendirilmesi gereken hususlardan birisi de nüfusun dinî yapısı ile kır ve kent arasındaki yerleşim ilişkisidir. Osmanlı genel görünümünde olduğu gibi Edirne Merkez, Tekirdağ, Gelibolu ve Kırklareli'ni içine alan Doğu Trakya (Türkiye Trakya'sı) bölgesi yerleşim-iskân meselesinde de nüfusun dinî dağılımı ile yerleşim arasındaki ilişki dikkat çekicidir. Buna göre cami ve kiliselerin kent ve kırsal kesimde dağılımına bakıldığında yine gayrimüslimlerin daha çok kentte yaşadığı ve daha çok ticari faaliyetlerde bulunduğu, buna karşılık Müslümanların ise yoğunluklu olarak kırsal kesimde yaşadığı ve daha çok tarımla uğraşarak geçimlerini temin ettikleri görülmektedir.

Türkiye Trakya'sındaki kentlerin yerleşim-iskân meselesinde 20. yüzyılın başlarında ülke dışına yaşanan göçlerin önemli sonuçları olmuştur. Bilhassa gayrimüslim kesimin göç etmesiyle bölgedeki kentlerin etnik ve dinî dağılımı Müslümanlar lehine değişmiştir. Ancak gayrimüslimlerin ticaret ve zanaat faaliyetlerinde başarıları dikkate alındığında Müslümanlar tarafından ticaret ve zanaat sektörlerindeki bu boşlukların tam anlamıyla doldurulamadığı anlaşılmaktadır.

5. Sosyal Gruplar Arasındaki İlişkiler

Bir kırsal bölgedeki sosyal yapı ile o bölgenin ekonomik gelirleri arasında çok yönlü ve sıkı bir ilişki vardır. Çeşitli sosyal yapı tipleri ekonomik gelişme üzerinde olumlu ya da olumsuz yönde etkide bulunduğundan zirai ve ekonomik gelişme veya geri kalma sorununun açıklanmasında sosyal yapının nitelikleri özel bir öneme sahiptir.⁴⁷

Kırsal bir bölgede sosyal yapı özellikleri, o bölgede yaşayan nüfusun refah durumu ile yakından ilgilidir. Bir kırsal bölgede sosyal yapı özelliklerinin en önemlisi toprak dağılımıdır. Temel geçim kaynağının çiftçilik olduğu bir ekonomik yapıda toprak, üretimi mümkün kılan temel ekonomik faktördür. Böyle bir yapıda toprak, o hane için köy topluluğunun bir üyesi olma imkânı sağlar; köy içerisinde sosyal statüsünü belirler kendisine güven ve itibar kazandırır. Kasaba ve şehirlerde yaşayan zengin sınıflar için toprak, servet birikiminin bir aracı olarak önem kazanır.⁴⁸ Diğer taraftan geçimini topraktan sağlayan reayadan alınan raiyyet

⁴⁵ Bayraktar, ss. 174-175.

⁴⁶ Karpaz, ss. 358-359.

⁴⁷ Tefvik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, İstanbul: Eren Yayınları, 1998, s. 201.

⁴⁸ Güran, s. 201.

rüsümü da sadece bir vergiden ibaret olmayıp aynı zamanda devlet içinde hane sınıflarının statüsünü tespit eden bir sistemdir.⁴⁹

Osmanlı sistemi içerisinde devlet, birçok alanda olduğu gibi sosyal gruplar açısından da durgun bir yapılanmayı hedeflemiştir. Bu nedenle tarımda olduğu gibi sanayi ve ticarete müdahale edilerek nüfusun iktisadi faaliyetlerden hangisine gireceğinin belirlendiği bir ortam oluşturulmuştur. Bu doğrultuda yukarıda belirtilen kurumların aracılığı ile devlet nüfusun coğrafi olarak sürekli yer değiştirmesini engellediği gibi mesleki hareketliliğini de önlemeye çalışmıştır.⁵⁰

Osmanlı Devleti'nde sosyal sınıflar ve gruplar içerisinde meslekler de statü kapsamında babadan oğla geçmektedir. Fakat bu emredici bir kural olmayıp tamamen sosyal ve iktisadi disiplinle ilgilidir. Kanunnameler “reaya oğlu reayadır” demekle birlikte istendiği takdirde askerî zümreye geçilmesinde de hiçbir engel yoktur. Bunun da yolu reayanın yararlılık göstererek tımarlı sipahi olması veya kabiliyetini ispatlayıp medreseye girmesidir.⁵¹

Osmanlı toplumsal örgütlenmesi herhangi bir sosyal grup, sınıf tercihinde bulunmadan toplumun bütününün varlığını ve gelişimini teminat altına almaya çalışan bir sistem olarak kabul edilebilir. Uygulamalar kabulün delilleri olarak ele alınabilir.⁵²

Osmanlı toplumsal yapısı, Selçuklu toplumsal organizasyonundaki gibi yerleşim açısından yerleşik-göçebe, dinî bakımdan Müslim-gayrimüslim, yönetim bakımından idareci (askerî)-tebaa(reaya) ve hukuki açıdan hür-köle ayırımına tabidir. Hukuki açıdan toplumsal yapı “hür-köle” ayırımına sahipse de kölenin köleliği bir süreklilik göstermez. Bazı kurallar çerçevesinde kölenin hür statüsüne sahip olabilmesi kolaydır. Bu geçişin ardında var olan etken ekonomik değil, toplumsal kabullerdir. Toplumsal yapılanmada dinî açıdan “Müslim-gayrimüslim” ayrımı vardır. Bu ayrım da değişmez esaslara bağlı bir yapılanmayı ifade etmez. Gayrimüslimin Müslim olabilmesi kolay bir durumdur. Yerleşim düzeninde Müslim ve gayrimüslim grupların iç içe yaşamaları tercih olunan bir durum değildir. Müslim ve gayrimüslimler kendilerine ait mahallelerde ikamet olunmaktadırlar. Ancak bu bir sınıf yapılanmasının gereği değil sosyal düzenin, kamu düzeninin korunması için alınan bir tedbir düzeyindedir.⁵³

Klasik Dönem Osmanlı sosyal tabakalaşmasında yöneten (askerî) ve yönetilen (reaya) arasındaki ilişkilerde devletin çeşitli rolleri bulunmaktadır. Sosyal gruplar da doğal olarak bu durum etrafında şekillenmektedir. Sosyal grupların kırsal kesimde yansması ise köylü ve sipahi arasındaki ilişkilerdir.

Köylü ve sipahi arasında karşılıklı olarak sorumluluklar bulunmasına karşın bazı durumlarda aksaklıklar yaşanmaktadır. Köyde sipahinin köylüyü koruma

⁴⁹ Halil İnalcık, “Osmanlılarda Raiyyet Rüsümü”, *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayınları, 1996, ss. 53-54.

⁵⁰ Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, s. 55.

⁵¹ Ahmet Tabakoğlu, *Türk İktisat Tarihi*, 6. Baskı, İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003, s. 149.

⁵² Gülfettin Çelik, *Gebze (Sosyo – Ekonomik Bir İnceleme) 16 – 19. Yüzyıl*, Cilt 1, Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, 2003, s. 4.

⁵³ Çelik, “Osmanlı Devleti'nin Nüfus ve İskân Politikası”, s. 63.

görevi yanında onu köylü ile çatışmaya götüren birçok konu vardır. Sipahi ile köylü arasındaki en önemli çatışma konusu sipahinin köylü emeğini sövmeye çalışmasıdır. Fakat köylü buna karşı mahallî kadı mahkemesine, önemli durumlarda doğrudan doğruya sultana başvurarak şikâyette bulunma hakkına sahiptir.⁵⁴

Osmanlı sosyal tabakalaşmasında yöneten (askerî) ve yönetilen (reaya) ayırımına dayalı sistem Klasik Dönemden itibaren bölgesel olarak Trakya'da kendine özgü bir nitelik taşımıştı. Bu anlamda toplum içerisinde sosyal tabakalaşma bakımından yönetenler (askerî) ile yönetilen (reaya) üzerine dayalı ikili bir ayırımın olduğu, yönetilenlerin de Müslüman ve gayrimüslim olmak üzere kendi içerisinde bir ayrılaşmaya gittiği görülmekteydi. Bu gruplar içerisinde sosyal tabakalaşma bakımından yöneten (askerî) sınıf en üste yer alırken onu gayrimüslim reaya izlemekte ve daha çok çiftçilik yapan Müslüman reaya ise en alt grupta yer almaktaydı. Sosyal gruplar arasındaki ilişkilerin yönünü bu üçlü ayırım belirlemekteydi.⁵⁵

Doğu Trakya'da sosyal gruplar arası ilişkileri açık biçimde yansıtması açısından nüfusun Müslüman ve gayrimüslim olarak sorunsuz şekilde bir arada yaşadığı yerlerden birisi olan Tekirdağ-Rodosçuk ele alınabilir. Burası 16. yüzyılda bir liman kasabası olarak başkentin iâşesinin karşılandığı, saraya ait vakıfların bulunduğu ve hem toprak geliri hem de kasabadaki ticaret gelirleri olan, yönetici sınıftan kişilerin yaşadığı bir merkezdi. Ayrıca bu yöneticilerin adı ile anılan ve bu kişilerin gayrimenkulleri etrafında şekillenen çeşitli mahalleler bulunmaktaydı. Ancak belirtilen mahalleler her ne kadar yöneticiler tarafından oluşturulsa da süreç içerisinde buralara yerleşen Müslüman ve gayrimüslim sosyal grupların getirmiş olduğu kültür ve değerlerin de yerleşim birimlerine önemli katkıları olmuştu. Bu bakımdan sosyal gruplar arasındaki etkileşim Rodosçuk'un kent hayatını şekillendirmişti.⁵⁶

Tekirdağ-Rodosçuk'a ilişkin 17. ve 18. yüzyıllara ait belgelerde sosyal gruplar arasında herhangi bir çatışmanın yaşanmadığı görülmektedir. Özellikle kazada bulunan vakıf yöneticileri ve yönetici sınıf içerisinde değerlendirilebilecek diğer görevliler ile Müslüman ve gayrimüslim tebaa gayrimenkulleri her ne kadar daha çok farklı muhitlerde yer alsa da bunun kesin bir kural olmadığı anlaşılmaktadır. Bu kapsamda gayrimüslimler kendi mahallelerinde ikamet etmelerine karşın sık olmasa da Müslümanların ikamet ettiği mahalle içerisinde yaşamaktaydılar.⁵⁷

Çarşı ve pazarda ticaret yapılan yerler dikkate alındığında özellikle çarşı merkezinde yer alan yönetici sınıfa ait olan dükkânların yanlarında gayrimüslim tebaanın da dükkânlarının bulunduğu ve bazı durumlarda ticari ortaklıklar dahi kurdukları

⁵⁴ İnalçık, "Köy, Köylü ve İmparatorluk", s. 14.

⁵⁵ Göktepe, s. 109.

⁵⁶ Özlem Sert Sandfuchs, *Reconstructing a Town From Its Court Records Rodosçuk (1546-1553)*, Submitted to Ludwig-Maximilians Universität, Ph. D. Thesis, München, 2008, ss. 198-199.

⁵⁷ Göktepe, s.110.

görülebilmekteydi. Bunun yanı sıra terekelerin şer'iyeye siciline kaydedilmesi esnasında yer alan heyet içerisinde gayrimüslim kökenli kişiler de bulunmaktaydı.⁵⁸ Bütün bunlar bize, Klasik Dönemde Trakya'da sosyal gruplar ve sınıflar arasında dinî ve gelir bakımından farklılıklar yaşanmasına rağmen bunun aralarında mücadelecî bir niteliğe dönüşmediği sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Tanzimat süreciyle beraber sosyoekonomik yapıya bağlı olarak sosyal kesimler arasında tabakalaşma açısından bazı değişmelerin yaşanmaya başladığı anlaşılmaktadır. Bilhassa Klasik Dönem içerisinde daha çok ticaret ve sanayi sektörüyle uğraşan ve sosyal tabakalaşma açısından yönetici sınıfın altında yer alan gayrimüslim tüccar ve esnaf, 19. yüzyılla birlikte Osmanlı genelinde olduğu gibi Doğu Trakya'nın güneyini içine alan Tekirdağ ve Gelibolu gibi büyük ölçekli merkezlerde belirli bir sermayeye ve güce ulaşarak yönetici sınıfla beraber sosyal tabakalaşmanın üst tarafında anılmaya başlamıştı.⁵⁹

Gayrimüslimlerin belirli bir ekonomik güce sahip olmalarında şüphesiz devletin gayrimüslimlerin haklarını korumadaki hassasiyetinin de önemli payının olduğu düşünülmektedir. Trakya özelinde gayrimüslimlerin ekonomik faaliyetlerine gösterilen hassasiyetin dinî açıdan da yüzyıllarca devam ettiği bilinmektedir. Bu anlamda artık 19. yüzyılda Tekirdağ (Tekfurdağı), Gelibolu, Edirne Merkez (Paşa) ve Kırklareli (Kırkkilise) sancağı ve kazalarında gayrimüslim cemaatlerin dinî temsilcilerinin kaza meclislerinde dahi temsil edildikleri ve devletin çeşitli resmî kurumlarında görev aldıkları tespit edilmektedir. Ayrıca sancak bazında teşkilatlanarak çeşitli dinî ve ekonomik organizasyonlar düzenlemelerine de rastlanılmaktaydı.⁶⁰

Türkiye Trakya'sına ait bölgede sosyal gruplar içerisinde yer alan gayrimüslim kesim 19. yüzyıl ortalarına kadar nüfus açısından Müslümanlardan daha yoğun olmalarına karşın 19. yüzyılın ikinci yarısında çeşitli nedenlerle Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan yaşanan göçle birlikte artık bölgenin demografik yapısı ile sosyoekonomik ve sosyokültürel yapısı da değişmeye başlamıştı. Bilhassa göç Doğu Trakya'nın Vize, Hayrabolu, Malkara, Lüleburgaz, Çorlu gibi iç kırsal kesiminde Müslüman nüfus ve zirai üretim artışını da beraberinde getirmişti. Bu da doğal olarak yeni bir sosyoekonomik yapı oluşmasına neden olmuştu.

Devletin izlemiş olduğu politika da göçmenleri kırsal alana yerleştirerek boş toprakları işletmeye açıp tarım sektörünü canlandırmaya çalıştırmaktı. Doğu Trakya'da iskân kapsamında yerleştirilecek olanlar genellikle boş araziler ile işgücü ihtiyacı duyulan çiftliklere sevk edilmekteydi. Ayrıca iskân edilen göçmenler bazen daha önceden yerleşik hâlde bulunan ahali ile çeşitli sınır anlaşmazlıkları yaşamaktaydı ve bazen de yerli halkın müdahalesiyle karşılaşmaktaydı.⁶¹ Bunların yanı sıra devletin açık hükümlerine rağmen taşrada görevli bazı memurlardan da göçmenlere çeşitli zorluklar çıkarılmaktaydı.⁶²

⁵⁸ Göktepe, s.s.110-111.

⁵⁹ Göktepe, s. 111.

⁶⁰ BOA, *Yıldız Hususi Maruzat*, No: 262/30, 08/Z/1309.

⁶¹ BOA, *DH. MKT*, No: 1782/13, 04/R/1308; BOA, *DH. MKT*, No: 1054/90, 08/M/1324.

⁶² BOA, *A. MKT. MHM*, No: 520/19, 09/B/1320.

19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan zorunlu göçler, göç alan bölgelerin ekonomik yapılarında bir değişime neden olduğu gibi sosyal yapılarında da doğal olarak çeşitli etkiler yapmıştır. Bu anlamda önemli göç alan bölgelerden birisi olan Doğu Trakya'da (Türkiye Trakya'sı) göçle birlikte ilk başta bölgenin sosyal bünyesinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Bunun yansımaları ise sosyal gruplar arasındaki ilişkilerde görülmüştür. Trakya'nın Osmanlı Klasik Döneminden itibaren Müslümanlar ile gayrimüslimlerin müştereken yaşadığı ve yüzyıllara dayanan ortak değerleri düşünüldüğünde yeni göçle gelen bu kitlelerin bünyeye dâhil edilmesi kolay olmamıştır. Bu sıkıntılara ve anlaşmazlıklara ilişkin arşiv kaynaklarında önemli miktarda belge bulunmaktadır. 20. Yüzyılın başından itibaren de gayrimüslimlerin ülke dışına göç etmeye başlamaları bölge nüfusunun demografik yapısını değiştirdiğinden gayrimüslimlerin yeri artık Müslüman sosyal gruplara kalmıştır.

6. SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde nüfus ve iskân politikaları, gerek Klasik Dönem'de gerekse Yenileşme Dönemi'nde belirli bir amaç doğrultusunda ilgili kurumlar vasıtasıyla etkili şekilde organize edilmiştir. Bu politikalar devletin belirlemiş olduğu genel sistemin sosyal alandaki yansımaları olarak varlık göstermiştir.

Nüfus ve iskân politikaları, Osmanlı Devleti'nin tüm dönemlerinde ekonomik ve sosyal amaçlara uygun şekilde hizmet etmeye çalışmıştır. Bunda şüphesiz devletin kontrol mekanizmalarının önemli etkisi bulunmaktadır. Osmanlı'da Klasik Dönem boyunca yüzyıllarca önemli bir aksaklık yaşanmadan devam eden bu politikalar 19. yüzyıla birlikte toprak kayıpları sonrası ortaya çıkan zorunlu dış göçlerle yeniden yapılanma sürecine girmiştir. Dış göçlerle ortaya çıkan süreç, yüzyıllarca devam eden politikaların yeni kurumlar vasıtasıyla yapılandırıldığı ve nüfusun daha sistematik yerleşime tabi tutulduğu bir dönem olarak dikkati çekmektedir.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren zorunlu göçler yoluyla gelenlerin sorunsuz sayılabilecek şekilde iskân edilmesi ve ekonomik açıdan verimli hâle getirilebilmesi, devlet açısından oldukça önemsenen bir politika olmuştur. Bu açıdan nüfusun iskân edildiği muhitler, ağırlıklı olarak tarıma elverişli ve yerleşimin yoğun olmadığı kırsal bölgelerdir. Böyle bir politika belirlenmesinde devletin sosyal yapıda meydana gelebilecek olumsuz tesirleri öngörmesinin yanı sıra tarımsal sektöre yönelik ekonomik bakışımın etkisini görmek mümkündür.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin yeniden yapılandığı iskân politikaları sayesinde merkez teşkilatına bağlı olarak taşradaki kazalarda bile teşkilatlanmış bir kurum olan Muhacirin Komisyonları vasıtasıyla nüfusun bir plan dâhilinde yerleştirildiği önemli bölgeler bulunmaktadır. Bunlardan birisi de Türkiye'nin bugünkü Trakya topraklarıdır. Bölgedeki idari merkezlerde nüfus iskân işini organize eden devlet kurumu ise Muhacirin Komisyonlarıdır. Komisyonlar, tarıma elverişli iç bölgelerdeki kırsal alanlara önemli miktarda Müslüman nüfus yerleştirmiştir. Bunun sonucunda tarımsal sektöre yönelmiş Müslüman nüfus sayısında kısa bir süre içerisinde

ciddi artış yaşanmıştır. Böylece göçmenlerin tarım sektörüne yapmış olduğu katkılarla ekilen toprak alanı genişlemiş, tahıllar grubundaki zirai üretim artış kaydetmiştir.

Göçmen kitlelerin bölgeye yerleştirilmesinden önceki nüfus yapısı ile yerleştirme işleminden sonraki yapı da farklılık göstermeye başlamıştır. İskânla birlikte Türkiye Trakya'sı nüfusunun dinî dağılımı ile kır-kent yerleşim ilişkisindeki beklenen demografik değişim 19. yüzyılın sonlarına doğru belli ölçülerde görülmeye başlamıştır. Türkiye Trakya'sına ait bölge nüfusunun dinî dağılımına bakıldığında, 1831'de Müslümanların toplam nüfus içerisinde yaklaşık olarak % 33 olan oranının 1893 verilerine göre % 40'a ulaştığı tespit edilmiştir. 20. yüzyılın başlarında gayrimüslimlerin ülke dışına göç etmesiyle de denge tersine dönmüş, göç işini devlet açısından etkili şekilde organize eden kurumlar vasıtasıyla bölgedeki Müslüman nüfus iskân işi önem kazanmıştır. Bu çerçevede sistemli bir iskân politikasıyla Edirne ve İstanbul arasında kalan tarıma açılmamış iç kesimler tarıma açılmıştır. Ayrıca devletin ulaşım alanında gerçekleştirdiği önemli yatırımlar içerisinde yer alan demiryolunun İstanbul-Edirne hattında faaliyete geçmesi de Trakya'nın iç kesimlerinin önemini artmıştır. Böylelikle nüfus artışı ve iskân politikalarına bağlı gelişmelerin etkisiyle Cumhuriyet öncesi Türkiye Trakya'sının ekonomik ve sosyal temelleri atılmaya başlanmıştır.

Bu çalışma 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlangıç döneminde zorunlu göçler yoluyla ortaya çıkan demografik hareketlerin bölgesel yansımalarını bugünkü Türkiye sınırları içerisinde kalan Doğu Trakya özelinde incelemeyi amaçlamıştır. Çalışma ile bölgedeki nüfus ve iskân işinin Osmanlı Devleti'nin genel politikası doğrultusunda bir plan dâhilinde ekonomik ve sosyal dengeler gözetilerek başarıyla uygulandığı sonucunun ortaya çıktığı gözlenmiştir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Kaynakları

Cevdet Askeriye (C.AS.), 39/1777.

Cevdet Maliye (C.ML.), 386/15803, 201/8320, 261/10725.

Cevdet Tımar, (C.TZ.)No: 2/65.

Cevdet Zabtiye (C.ZB.), No: 69/3447.

Hatt-ı Hümayûn (HAT.), 1066/43710/A, 1077/43952, 692/33422/D.

İradeler Defter-i Hakan-i (İ.DFE), No: 3/1312/B-08, No: 2475/33.

İradeler Meclis-i Vâlâ (İ.MVL) 211/166.

Maliye Nezareti Varidat-Temettuat Defterleri İslâm Der Kazâ-i Tekfurdağı (ML. VRD. TMT.), No: 06397.

Sadaret Dâhili Mektûbat Kalemi (A. DH. MKT.), 1636/46, 1863/86, 2475/33, 1756/83, 2810/90, 1054/90.

Sadaret Meclis-i Vâlâ (A. MKT. MVL.), 129/4.

Sadâret Mektûbi Umumi, (A. MKT. UM.), No: 400/50.

Sadaret Mühimme Evrakı, (A. MKT. MHM.), No: 263/68, 311/18, 528/4, 226/49, 313/93, 528/4, 520/19.

Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A. MKT. NZD.), 406/16.

Yıldız Hususi Marûzat (Y.HUS.), No: 262/30.

Salnameler

Salname-i Vilayet-i Edirne 1301.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1309.

Salname-i Vilayet-i Edirne 1316.

Kitaplar ve Tezler

Aktüre, Sevgi. *19. Yüzyıl Sonunda Anadolu Kenti Mekânsal Yapı Çözümlemesi*. 2. Baskı. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, 1981.

Çelik, Gülfettin. *Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme) 16-19. Yüzyıl*. Cilt 1. Gebze Belediyesi Kültür Yayınları, 2003.

Göktepe, Kaya. *Tekirdağ Sancağı'nda Tarımsal Yapı 1840-1914*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012).

Güran, Tevfik. *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*. İstanbul: Eren Yayınları, 1998.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. II. Baskı. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları.

Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu*. Bahar Tırnakçı (çev.). İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

Orhonlu, Cengiz. *Osmanlı İmparatorluğu'nda Aşiretlerin İskânı*. İstanbul: Eren Yayınları, 1987.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme 1820-1913*. 3. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922*. Ayşe Berktaş (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

Quataert, Donald. *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*. İstanbul: Eren Yayınları, 2004.

Sandfuchs, Özlem Sert. *Reconstructing a Town From Its Court Records Rodosçuk (1546-1553)*. Submitted to Ludwig-Maximilians Universitaet. Ph. D. Thesis. Munchen, 2008.

Tabakoğlu, Ahmet. *Türk İktisat Tarihi*. 6. Baskı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003.

Sürelî Yayınlar

Aktüre, Sevgi. "Osmanlı Devleti'nde Taşra Kentlerindeki Değişimler". *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. C. IV. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Bayraktar, Kaya. “1844 Yılı Temettuat Sayımlarına Göre Çorlu’nun Sosyo-Ekonomik Yapısı”. *Türk Dünyası Araştırmaları*. Sayı 171, Kasım-Aralık 2007.

Çelik, Gülfettin. “Osmanlı Devleti’nin Nüfus ve İskân Politikası”. *Divan*. 1999/1. S. 6. İstanbul: 1999.

İnalcık, Halil. “Köy, Köylü ve İmparatorluk”. *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*. 2. Baskı. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.

İnalcık, Halil. “Osmanlılarda Raiyyet Rüsûmu”. *Osmanlı İmparatorluğu (Toplum ve Ekonomi)*. 2. Baskı. İstanbul: Eren Yayınları, 1996.

Keyder, Çağlar. “Osmanlı İmparatorluğu’nda Büyük Ölçekli Ticari Tarım Var mıydı?”. *Osmanlı’da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*, Çağlar Keyder ve Faruk Tabak (Ed.). 2. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Özdeğer, Mehtap. “Vize Kazası Vakıfları –XVI. Yüzyıl Arşiv Kaynaklarına Göre”. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*. C. XXII. S. 1, 2007.

EK TABLO. Türkiye Trakya'sına Ait Sancaklar ile Edirne Vilayeti ve Osmanlı Nüfusunun Miktarı-Etnik Dağılımı (1906/1907-1914)

Etnik Dağılım	1906/1907					1914			
	Edirne Merkez Sancağı	Kırklareli	Gelibolu	Tekirdağ	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı	Tekirdağ Sancağı Toplamı	Edirne Vilayeti Toplamı	Osmanlı Genel Toplamı
Müslüman	153.893	78.338	25.955	76.813	618.604	15.508.753	95.103	360.417	15.044.846
Rum	103.258	70.501	64.604	53.427	340.908	2.823.063	28.562	224.459	1.729.738
Ermeni	4.899	149	1.133	19.014	26.144	1.031.708	13.623	19.725	1.161.169
Yahudi	15.534	1.699	2.336	2.654	23.839	253.435	2.781	22.515	187.073
Bulgar	36.783	29.736	1.674	5.746	119.476	761.530	-	2.502	14.908
Kıpti	1.913	573	-	699	3.386	16.470	40	1.092	11.169
Katolik	270	208	-	168	670	118.789	224	269	130.306
Protestan	44	-	-	146	203	52.485	115	115	65.844
Diğer	21	-	120	335	566	318.397	-	-	174.963
Toplam	316.615	181.204	95.822	159.002	1.133.796	20.884.630	140.448	631.094	18.520.016

Kaynak: Karpat, Osmanlı Nüfusu 1830-1914, ss. 346-401.

DAVID HOCKNEY'İN SANATINDA ANA BAŞLIKLAR

Baybora Temel*

ÖZET

Bu makalede, İngiliz sanatçı David Hockney'in, batı resim sanatının son 50 yıllık süreci içerisinde ürettiği, resimleri incelenerek, teknik, konu ve özgünlük açılarından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bilindiği gibi Hockney, 1960'lar Pop sanatının önemli isimlerinden birisi olarak kabul edilir. 1962'de Royal College of Art'tan üstün başarı ve altın madalya ile mezun olan sanatçı, ardından Los Angeles'a bir ziyarette bulunmuş ve sonrasında Londra ve bu şehir arasında gidip gelmeye başlamıştır. Bu yıllarda uluslararası resim piyasasında da görünür olmaya başlayan sanatçının, fark edilirliliğini sağlayan ilk çalışması 1966 tarihli *Beverly Hills'li Evkadını* (Beverly Hills Housewife) isimli resmidir. Ona popülerliğini kazandıran ve sanat dünyasının ilgisini onun üzerine toplayan çalışması ise 1967 tarihinde yaptığı *Büyük Sıçrama* (A Bigger Splash) isimli resmi olmuştur. Süreç içerisinde, çeşitli akım ve tekniklerden etkilenecek ürettiği farklı üsluptaki resimleri adeta otobiyografisi niteliğindedir.

Anahtar Sözcükler: Pop art, İngiliz Manzara Resmi, Büyük Sıçrama

MAIN TOPICS IN DAVID HOCKNEY'S ART

ABSTRACT

This article explores the artistic significance of David Hockney's works produced in a time span of 50 years in terms of technique, theme and originality/authenticity. As it is widely known, Hockney is considered as one of the prominent figures in 1960's Pop Art movement. After graduating from the Royal College of Art in 1962, receiving the Gold Medal, he goes to Los Angeles and following this first visit, he continuously travels back and forth between this city and London. His *Beverly Hills Housewife*, dated 1966 is the first of his works which brings him visibility in the international art market. The painting that increases his popularity and draws the attention of the art world to his works is his *A Bigger Splash*, dated 1967. The range of his oeuvre comprising a variety of styles and bearing the influence of different art movements and techniques qualifies almost as a form of autobiography.

Key Words: Pop art, British Landscapes, A Bigger Splash

---

* Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Grafik Bölümü, bayboratemel@hotmail.com

GİRİŞ

David Hockney ismi, batı sanatı tarihi kitaplarında kendisine sıkça yer bulmuş fakat ülkemizde bugüne kadar sadece bir pop sanatçısı olarak telaffuz edilmiştir. Türkçe yayımlanmış olan alan kaynaklarında, onunla ilgili bilgi ve eleştiriler oldukça yetersizdir.

David Hockney, ilk dönem resimlerinin önemli model ve konularından biri olan Kenneth ve Laura Hockney'in 5 çocuğundan 4'üncüsü olarak, 9 Temmuz 1937'de Bradford Yorkshire'da doğmuş, 1953 ve 1957 yılları arasında Bradford School of Art'da, Norman Stevens, David Oxtoby and John Loker gibi sanatçılarla birlikte eğitim görmüştür. 1959 yılında Royal College of Art'a kabul edilen sanatçı, R.B. Kitaj, Derek Boshier, Allen Jones, Peter Phillips ve Patrick Caulfield gibi isimlerle çalışma fırsatı yakalamasının ardından 1962'de bu okuldan dereceyle mezun olmuştur.

Öğrencilik yıllarında Tate London Galeri'de ziyaret ettiği kapsamlı Picasso sergisi, kendi sözleriyle, onu en çok etkileyen sanat olaylarından bir tanesidir. 1963 yılında John Kasmin Galeri'de ilk kişisel sergisini açan sanatçı, aynı yıl New York'a gitmiş ve dönemin önemli sanatçıları Andy Warhol, Dennis Hopper ve Metropolitan Müzesi 20. yy sanatı küratörü Henry Geldzahler ile tanışmıştır. Sanatçının Amerikan günlük yaşamını kendisine konu olarak edinmesi, 1964 kışında ziyaret ettiği Los Angeles şehrindeki izlenimleriyle başlar.

1965 yılında University of Colorado'da atölye eğitimi vermeye başlayan sanatçı, eğitim döneminin kapanmasıyla Los Angeles'a bir ziyarette daha bulunur ve burada Litografiler yapar. 1966 yılında The University of California at Los Angeles (UCLA)'da desen dersleri vermeye başlar ve burada resimlerinin ana figürlerinden birisi olacak olan, sevgilisi Peter Schlesinger ile tanışır. Aynı yıl, önemli çalışmalarından birisi olan ve Amerikalı fotoğraf sanatçısı Betty Freeman'ı resmettiği *Beverly Hills Housewife* isimli resmini tamamlar.

1967 yılında bir diğer California üniversitesi olan Berkeley'de sanat eğitimi vermeye başlayan sanatçı aynı yıl *A Bigger Splash* isimli eserini tamamlamıştır. Bu yılı, David Hockney için, önemli kılan bir diğer şey ise 35 mm'lik bir fotoğraf makinesi satın almasıdır. Keza sanatçı, yapacağı resimlerin eskizlerinde çektiği fotoğraflardan çokça yararlanacaktır.

Hockney, on yıllık sanat serüvenini kapsayan ilk retrospektif sergisini ise 1970 yılında, Londra'daki Whitechapel Sanat Galerisi'nde açar. Aynı yıl, içerisinde yanlımsalı boşluklarıyla, sürrealist göndermeler barındıran ve sevgilisi ile beraber, arkadaşı Ossie Clark'ın da portrelerini resmettiği serilerine başlar. 1973 yılında Picasso'nun ölmesi üzerine ona duyduğu hayranlığı farklı teknik ve malzemeler kullanarak resmeder. 1976 yılında tamamıyla fotoğraflar üzerinden çalışmaya başlayan sanatçı, aynı yıl *David Hockney by David Hockney* isimli otobiyografik kitabını yayımlar.

1982 yılında Los Angeles da kübizme göndermeler yapan polaroid fotoğraflardan üretilmiş büyük ebatlı, çok parçalı foto kolajlar üretmeye başlayan sanatçı, *Drawing With A Camera* adını koyduğu 150 resimden oluşan sergisini New York'ta açar. 1986 yılında ilk el

yapımı yazıcı çıktılarını almaya başlayan sanatçı, işlerinde yararlandığı araçlar arasına renkli yazıcıyı da dâhil etmiştir. Aynı yıl Kraliyet Sanat Akademisine 'Denk Üye' olarak seçilir. 1988 yılında ikinci retrospektif sergisini, Los Angeles Sanat Müzesi'nde açan sanatçı, aynı serginin New York Metropolitan Sanat Müzesi ve ardından Tate Galeri Londra'da yapılması planlanmış olmasına karşın İngiltere parlamentosunda eşcinsellik karşıtı bir yasa çıkarılması yönünde teklif verilmesini protesto etmek amacıyla Tate Galeri'deki sergisini, iptal ettirmiştir.

1990 yılına gelinceye kadar arkadaşlarının küçük ebatlı, yağlı boya portrelerini yapan sanatçı, aynı yıl içerisinde ilk dijital resimlerini bilgisayar ortamında üretmiş ve renkli lazer çıktılar alarak sergilemiştir. 1990'dan sonra operalar için sahne ve görüntü tasarımları da yapan sanatçı, bu üretimlerinin de etkisi ve boşluk-renk kaygılarıyla yarı-soyut resimler yapmaya başlamıştır. Ardından iki boyutlu yüzeyde üç boyut etkisi arayan ve arkadaşlarını model alan, büyük ebatlı asamblajlar üretmiştir. 1997 yılında İngiltere Kraliçesi tarafından onur nişanıyla ödüllendirilen sanatçı, Los Angeles'i tekrar ziyaretinin ardından, büyük ebatlı ve zengin paletle sahip, fovist tarzda manzara resimleri yapmaya başlamıştır. Bu yıllarda, Yorkshire manzaralarına da yönelmiş, en önemlisi de 60 küçük tuvalden oluşan büyük ebatlı *Grand Canyon* resmini tamamlamıştır. Ardından, 60 büyük ebatlı tuvalden oluşan *A Closer Grand Canyon* isimli çalışmasıyla büyük ses getirir. Bu çalışmasını özel kılan ise daha önceki üretimlerinin aksine, bu resminde, fotoğraf görüntüsünden değil birebir çizdiği eskizlerinden yararlanmış olmasıdır.

1999 yılında, Londra Ulusal Galeri'de açılan Ingres sergisi, Hockney'i, büyük ustaların figür ve doğa çizimlerinde camera lucida'yı kullanmış olabilecekleri fikrine yöneltmiş ve onu bu alet ile ilgili araştırmalara sevk etmiştir. Hockney, bu araştırmalarının sonucunda büyük ustaların ayna ve lensler kullandıkları bulgusunu bir makale yayını ile kamuoyuyla paylaşmıştır. Bu konuyla ilgili daha kapsamlı araştırmalar yapmaya koyulan sanatçı 2000 yılı ile birlikte, Eski Ustaların unutulmuş tekniklerini kaleme almaya başlamış ve nihayetinde 2001 yılında *Secret Knowledge: Rediscovering the lost techniques of the Old Masters* isimli kitabı yayınlanmıştır. Aynı yıl BBC kanalı için, "David Hockney'in Gizli Bilgileri" isimli ve sanatta optik cihazların kullanımının izlerini süren bir belgesel hazırlamaya başlayan sanatçı, Los Angeles Çağdaş Sanatlar Müzesi'nde de sadece foto-kolaj çalışmalarından oluşan bir retrospektif sergisi düzenlemiştir.

2003 yılında 5 çiftin portresinden oluşan diptik resimlerini Londra Ulusal Portre Galerisi'nde sergileyen Hockney, 2005 yazında, ön çalışma olmaksızın tuvale direkt resmettiği çiftler portrelerini bir seri olarak üretmeye başlar ve bunları Kraliyet Akademisinin yaz seçkisinde sergiler. 2006 yılı ile birlikte Yorkshire manzaraları yapmaya devam eden sanatçı, bu manzaraları açık havada ve büyük çoklu tuvaler üzerine resmetmeye başlamıştır.

2007 yılında 50 adet büyük ebatlı tuvalden oluşan ve en görkemli çalışmalarından birisi olan *Bigger Trees Near Water* adlı resmini tamamlar ve bunu Kraliyet Sanat Akademisi Yaz Sergisi'nde sergiler. 2008 yılında diğer sanatçılara da resimlerini bağışlamaları çağrısı yaparak bu resmini, Tate Modern Londra'ya bağışladığını açıklar.

2009 yılında asistanlarının da yardımıyla çoklu kameralar kullanarak, bir manzaranın mevsim değişkenlikleriyle birlikte yüksek çözünürlüklü görüntülerini kayıt altına almaya başlayan sanatçı, bu yönde resim ve videolar üretmeye başlar. 2009 yılı ve sonrası, elde ettiği bu görüntülerden oluşan büyük ebatlı inject-print eserlerini üretmeye başlayan sanatçı, bunlardan 70 tanesini farklı galeri ve mekânlarda sergilemiş ve halen bu türden üretimlerine devam etmektedir.

DÖNEM ve ESERLERİ

Hockney'in, eğitim gördüğü Kraliyet Akademisi yıllarında yarı-soyut, yarı-figüratif veya soyutlama olarak nitelendirebileceğimiz çalışmalar yaptığı gözlemlenmektedir. Konularını kendi çevresinden seçtiği fark edilen bu dönem çalışmalarının en bilindik örneklerinden birisi olan *The First Marriage* çalışmasını inceleyecek olursak, resimde bir çiftin betimlendiğini görürüz. Resimdeki bu iki figürden kadın olanı oturmuş olarak, profilden görülmektedir. Erkek figür, oturan Kadının hemen yanında ayakta durmaktadır. Her ikisinin de yüz akları tuvalin soluna çevrilmiştir. Arkalarında, naturalist renklerle boyanmaktan çok uzak olduğu fark edilen bir palmye ağacı vardır. İki figür de gerçekçi yorumlamaya hem yakın hem de uzaktırlar. Resimdeki erkek figürünün portresinde ayrıntılar kısmen resimlenmiş, kadın figürün portresi ise çok az ton kullanılarak sade bir kırmızı ile betimlenmiştir. Erkek figürünün üst kısmı, tipik batılı giyim tarzı ile resmedilirken, alt kısmı sade, gri bir ton ile boyanmıştır. Kadının üzerindeki kıyafet ise geleneksel mısır giyim formlarını andırmaktadır. Figürlerin duruş pozisyonları da Mısır duvar resimlerinde gibi yarı frontal bir görünüş sergiler. Hockney'in 1960'larda yaptığı resimlerinin karakteristik özelliklerindeki gibi bu resmin fonunda da bir boşluk gözlenmektedir.

Resim 1. David Hockney, *The First Marriage* (A Marriage of Styles I) 1962, tuval üzerine yağlıboya, 183x214cm.

Resim 2. David Hockney, *We two Boys Together Clinging Together*, 1961 panel üzeri yağlıboya, 122x152 cm.

Gene bu dönemde yaptığı çalışmalarının bir diğer özelliği de, Kinley'in de belirttiği gibi; sanatçıda gözlemlenen çocuksu çizme ve boyama isteğidir. Gene kimi resimlerinde, Hockney'in, evlilik konusunu işlediği fark edilmekte, geleneksel-modern, alışlagelmiş-aykırı gibi evliliğin karşıt biçimleri üzerinde durduğu gözlenmektedir (Kinley, 2003).

Resim 3. David Hockney, *Domestic Scene*, 1963 tuval üzerine yağlıboya, 152x152 cm.

Hockney'in resimlerindeki ilk dönüşüm 1960'ların sonlarında Los Angeles'i ziyaret etmesiyle başlar ve Amerikan orta sınıfının yaşam biçimi, onun esas konusunu oluşturur. Resim 4'te, merkezin sağında, pembe elbisesinin içerisinde, ayakta duran kadın, sanatçının yakın arkadaşlarından birisi, Amerikalı fotoğraf sanatçısı Betty Freeman'dır (Jones, 2006).

Resim 4. David Hockney, *Beverly Hills Housewife*, 1966, ikili tuval üzerine akrilik, 183x366 cm.

Sol tarafta duran zebra desenli şezlong, en altta çim biçme makinesiyle kusursuz bir şekilde biçildiği anlaşılan çimler ve onun içerisinde, figürü de kısmen örten, California'nın sıcak ikliminde yeşermiş bir süs palmiyesi yer almaktadır. Merkezin sol tarafında duvara asılı duran bir antilop başı vardır ve resmin en sağında bulunan soyut bir heykel bu antilop başını dengelemektedir. Her iki figürde, Amerikan orta sınıfına ait bu ev modelinin, verandaya açılan pencerelerini çevrelemektedir. Bu camekân önünde poz verircesine duran evin sahibi, esasında sanatçının çektiği Betty Freeman portresi referans alınarak kurgulanmıştır. Kadın figürünün portresi, pembe elbisesi ve doldurulmuş antilop başında modleye başvuran sanatçı, resmin bütününde sade-basit renk kullanımına ve geometrik biçim çözümlmelerine gitmiştir.

Gene aynı dönemlerde yaptığı ve ona büyük şöhret kazandıran serilerinden birisi de, Amerikan yaşam biçimini konu aldığı 1964-1971 tarihleri arasında ürettiği yüzme havuzu resimleridir. Bu tarihler arasında birçok yüzme havuzu resmi yapan sanatçı, bu serinin her bir çalışmasında farklı boyama teknikleri denemiştir. Akrilik boya ile yapılmış olmalarına karşın fırça sürüşleri ve suyun gerçekliğinin yansıtılması problemlerine farklı çözümlerle yaklaşmaya çalıştığı gözlemlenebilmektedir. Bu yüzme havuzları serisinin ilk resmi *California Art Collector* 1964 isimli çalışması iken, sanatçıya büyük şöhret getiren resmi ise 1967 tarihli *A Bigger Splash*'dir. California fotoğraflarından referanslar alarak yaptığı bu serinin diğer iki çalışması ise sırasıyla *The Splash* ve *A Little Splash* isimli resimleridir (Holmes, 2006).

Resim 5. David Hockney, *A Bigger Splash* 1967, tuval üzerine akrilik, 243x244 cm.

Sanatçının resim 5'deki *A Bigger Splash* isimli çalışmasında; arka plan sıcak ve güneşli bir California gününü tasvir etmektedir ve geri planda orta sınıf bir modern California evi yer alır. Bu evin arkasında ve resmin sağ tarafına konumlandırılmış iki tane palmye ağacı bulunmaktadır. Camkânlı evin hemen önünde ve resmin merkezinin solunda katlanabilir bir yazlık sandalye yer alır. Ön planda, resmin kısmen yarısını kaplamış, büyükçe bir yüzme havuzu görülmektedir. Resmin ve yüzme havuzunun hemen sağından merkeze doğru uzamsal olarak kısalan bir trampenin olduğu resimde, havuzda oluşan büyük bir su sıçraması betimlenmiştir. Önceki çalışmalarında kimi zaman giyinik çoğu zamansa çıplak erkek figürlere yer vermesine karşın bu çalışmasında herhangi bir figür kullanmamış olan sanatçı, yine de izleyiciye gizemli bir figürü hissettirmektedir.

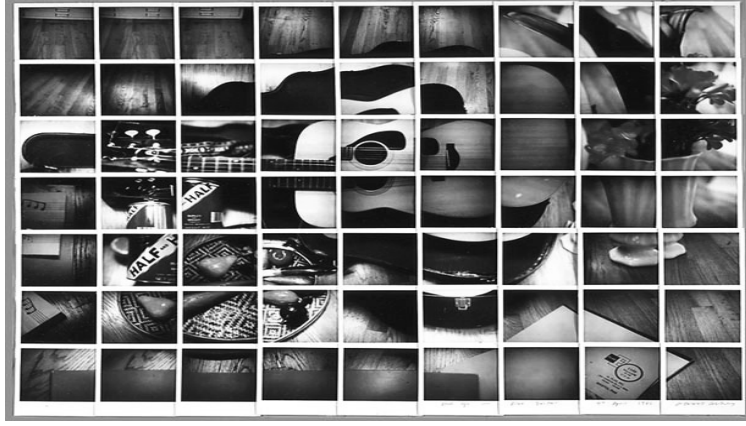
1970'li yıllarda tekrar bir değişim sürecine giren sanatçı, özellikle Picasso'nun 1973 yılındaki ölümünün ardından, en büyük usta dediği sanatçının anısına saygı niteliğinde kübist izler taşıyan resimler yapmaya başlar. 1980'lere tarihlenen bu resimlerinde geometrik mekân kurgulamalarının yanı sıra fovist renk paleti de resimlerinde öne çıkan teknik özellikler olmuştur. Sanatçının, *Hollywood Hills House* isimli 1981-82 yıllarına tarihlenmiş resmi (Resim 6) üç parçalıdır ve karışık malzeme kullanılarak yapılmıştır. Sol panel diğer iki panelden kopuk olarak resmedilmiştir. Diğer iki panelden ayrılmış olarak duvarda asılı duran bu resimde, içerisinde ateş yanan bir şömine ile bir evin iç mekânı tasvir edilmiş olup, orta ve sağ panelde bahçe duvarı gökyüzü ve irice bir süs bitkisinin de yer aldığı dış mekan tasviriyle alanların parçalanması sağlanmıştır.

Resim 6. David Hockney, *Hollywood Hills House*, 1981-82 tuval üzerine yağlıboya, füzen ve kolaj, 152x305 cm.

Resim, sarı, turuncu, kırmızı, mavi renkler ve onların tonlarıyla, fovist özellikler taşımasının yanı sıra, biçim bozmaları ve geometrisiyle de kübist yapısal özellikler taşımaktadır. Sanatçının, farklı bir teknik denediği ve yeni bir dil geliştirmeye çalıştığı foto-kolajlarında da kübizmden izler görmek mümkündür (Gayford, 2006).

Resim 7. David Hockney, *Still Life Blue Guitar*, 1982, çoklu polaroid fotoğraf, 61x76 cm.

Hockney bu çalışmalarında; bütün bir kompozisyonun makro kadrageyi, farklı açı, uzaklık ve farklı ışık zamanlarında, 35 mm. Polaroid fotoğraf makinesi ile fotoğraflamış ve bu fotoğrafları birleştirerek, bütün kompozisyonu, bozuma uğratılmış olarak tekrar elde etmiştir. Sanatçı, 63 fotoğraftan oluşan bu fotomontaj çalışmasıyla perspektif ve boşluk kavramlarını yeniden tanımlamayı amaç edinmiş gibi görünmektedir. Hockney'in bu tavrının, perspektif ve boşluk problemlerini anlamlandırmaya çalışan, klasik Kübist sanatçıların resim tavırlarıyla örtüştüğünü söylemek mümkündür.

Resim 8. David Hockney, *A Closer Grand Canyon*, 1998, 60 adet tuval üzeri yağlıboya, 206x740 cm.

1990'lara gelindiğinde, bir dizi portre serisi üreten sanatçı, fotoğraftan faydalanmaksızın, çizdiği desenlerden ve hafızasından yararlanarak, şiddetli renklerle peyzajlar yapmaya başlar. Hockney'in peyzaj resimleri, çok daha kapsamlı bir incelemeyi gerektirse de bu makalenin genel amacından sapmaması için peyzaj resimlerine sadece bir başlık altında yer verilebilmiştir.

Hockney'in Resimlerinde Peyzaj

Manzara, David Hockney'in kompozisyonlarında sanat hayatına başladığından bu yana yer verdiği bir öge olmuşsa da, 1990'lardan sonra resimlerinin ana teması olarak belirir. Hockney manzara resimlerini, bütüncül algı öğelerinin bozulup yeniden kurulması ile ele almış ve hem biçim hem de içerik olarak farklı uygulamalara yer vermiştir. Bu alanda birçok işi olan sanatçı özellikle büyük ebatlı çalıştığı peyzaj çalışmaları ile dikkat çeker.

Hatırı sayılır büyüklükteki bu peyzajların ilk örneklerinden olan *A Closer Grand Canyon* isimli resmi, 60 tane eşit büyüklükte tuvalden oluşmaktadır. Sanatçı bu kompozisyonu birçok kez fotoğraflamış olmasına karşın onu fotoğraftan yararlanmaksızın resmetmeyi tercih etmiş ve manzaradan birebir desenler çizmeye başlamıştır. Çizdiği skeçlerden yararlanarak yaptığı bu resmi, 1998 yılında atölyesinde tamamlamıştır.

Hockney'in, altın rengi sarılar, kırmızılar, turuncular ve mavi, yeşil gibi tamamlayıcı renklerle zengin bir fovist palet kullanarak oluşturduğu, başta *A Closer Grand Canyon* ve *A Bigger Grand Canyon* olmak üzere; manzara resimlerini, geç modernist diyebileceğimiz bir gözle yaptığını söylemek mümkündür (Livingstone, 1999: 6).

Paul Melia'ya göre; Hockney'in manzara resimlerinin altında, sanatçının İngiliz Romantik Sanat geleneğinin duygusal referanslarından ilham alarak yarattığı kurgular yatar (Melia, 1991). Bu manzara türü, profesyonel sanat kariyerinin başından beri Hockney'in önemseydiği bir şeydir. Manzara resimlerine olgunluk döneminde başlamış olmasına karşın sanatçının *A Bigger Grand Canyon* isimli resmi İngiliz Romantik resmiyle güçlü bir bağ kurmayı başarmıştır. Bunun yanında, sanatçının manzara resimlerinin, Paul Gauguin'in sembolist manzara resimleriyle bağını görmek de mümkündür. Bu sembolist dil sayesinde geleneksel İngiliz manzara resmine evrensel bir boyut getirmenin de bir yolunu bulan sanatçının, insanın dâhil olmadığı bir manzara yarattığı *A Bigger Grand Canyon* resmi, bu evrensel algının da izlerini taşımaktadır.

Hockney'in kanyon manzaralarında, boşluğa veya boşlukta olma hissine ulaşma çabası aşikârdır. Hockney, kanyon manzaralarını da farklı görüntü noktalarından resmetmeyi tercih ederek kübist referanslar vermesinin yanı sıra Çin manzara resimleriyle de yakın temasta olduğunu göstermektedir. Farklı görüş noktalarından bir bütün oluşturma fikrinin izlerine Hockney'in opera sahne tasarımlarında da ayrıca rastlamak mümkündür (Hockney, 1998: 28).¹

---

¹ Bkz. 1992 yılında, Londra Royal Opera House'daki, Richard Strauss'un "Die Frau ohne Schatten" operası için yapmış olduğu sahne tasarımı.

Sanat tarihçisi Marco Livingstone'a göre kanyon resimlerinin izleyici üzerindeki etkisi çok büyüktür. Çünkü izleyici kendisini kanyonun hemen kenarında duruyormuş gibi hisseder ve uçurumdan aşağı doğru bir boşluğu izlerken bulur (Livingstone, 1999: 1).

Resim 9. David Hockney, *A Bigger Grand Canyon*, 1998, 60 adet tuval üzeri yağlıboya, 207.0x744.2 cm.

Livingstone gibi Hockney de Kanyon Resimleri'nin izleyici de oluşturduğu algı için şu açıklamayı getirir "Büyük Kanyon'un kenarında ayakta durmak hem korku verici hem de uzaysal bir şey. Bu kanyon, kenarından onu seyredebileceğiniz dünyadaki en büyük boşluk" (Weschler, 1998: 28).

Resim 10. David Hockney, *Bigger Trees Near Warter* ya da *ou Peinture sur le Motif pour le Nouvel Age Post-Photographique*, 2007, 50 adet tuval üzerine yağlıboya, 457x1220 cm.

Sanatçının son dönem işlerinden birisi ve şimdiye kadar ürettiği en büyük resmi olan *Bigger Trees Near Warter*'da, 50 adet büyük boyutlu tuval kullanılmış ve bu resimde sanatçının doğduğu bölge olan Bridlington'ın batısındaki Yorkshire'da bir yerin tasviri

yapılmıştır. Ebatları çok büyük olmasına karşın altı haftada bitirilen ve Kışın ardından baharın gelişinin resmedildiği bu çalışmada sanatçı, resmin ön hazırlığını manzaradan birebir çizdiği skeçlerle oluşturmuştur. Ayrıca resim, açık havada spontane olarak manzaradan boyanmıştır. Bu üretim tarzı, 19. Yy. Fransa'nın Barbizon Okulu ve o dönem empresyonistlerinin üretim tarzıyla bire bir aynıdır. Fakat onlardan ayrı olarak, makul ölçekli tek bir tuvale değil de 50 adet büyük ölçekli tuval üzerine yapıldığından, resimde bütünü görebilme problemi oluşmuş ve bu problemin çözümü, her bir boyanan tuval fotoğraflandıktan sonra, resim bütünlüğü bilgisayar ortamında oluşturularak sağlanabilmiştir (Higgins: 2008). Hockney'in manzaraları, zamansal ve perspektif kırılmaların sıklıkla yer aldığı yapısı ve bunların yalnız geometrik formlar yoluyla değil aynı zamanda renk kullanımı ile de oluşturulduğu geçişken durumlarıyla, bir sanatçının sadece olgunluk döneminin yetkin örnekleri olmasının ötesinde batı resim sanatındaki manzara resmi tarihinin de önemli örneklerini oluşturur (Livingstone, 1999: 2).

SONUÇ

Günümüz sanat ortamındaki piyasa ilişkileri; sanatçıları, bir takım sosyal gereklilik ve ilişkilere zorladığı aşikârdır. Sanatçılar, sadece ürettikleri işler üzerinden değil aynı zamanda kurmuş oldukları ilişkiler, özel yaşamları ve işlerindeki kuramsal altyapılarla da değerlendirilmektedir.

David Hockney, genç sayılabilecek bir döneminde, 25 yaşında Kraliyet Sanat Akademisinden derece ile mezun olmuş ve bu tarihten sonra burada göstermiş olduğu başarıyı günümüze kadar sürdürmeyi becerebilmiştir. Okul mezuniyetinden 2 yıl sonra ABD'ye yaptığı ziyaret onu alışıldık estetik duyarlılığın yanı sıra popüler dünyanın yeni estetik algı ve duyarlılıklarına da açık hale getirmiştir. ABD'ye ziyarette bulunduğu 1964 yılı, hem kıta Avrupa'sında hem de ABD'de büyük öğrenci hareketleri ve toplumsal olayların yaşandığı tarihlere denk gelmektedir. Gençlerin başını çektiği bu özgürlük hareketi özellikle ırkçılık tartışmaları üzerinden Amerika'da yankısını çoktan bulmuştur bile. Dolayısıyla toplumsal ortam ve sanat ortamının 'kimlik' sorununu yeniden gündemin ön sıralarına taşıdığı bu dönemde David Hockney, cinsel tercihini cesurca ifade etmekten kaçınmamış ve bu alanda aktivist bir tutum takınarak, sanatsal pratiği ile özgürlük ve kimlik sorunlarının aşılması için verilen mücadelelerin içinde yer almıştır.

ABD ve İngiltere arasında sürekli olarak seyahat eden sanatçı, bu farklı kültürel ortamları sanatsal üretiminin konusu haline getirmiştir. Bu seyahatler ve farklı kültürel iklimlerle etkileşim sonucu ürettiği işler, David Hockney'i iyi ressamlığının yanı sıra popüler olarak da çok talep edilen ve iyi kazanç getiren bir sanatçı yapmıştır. Yine aynı nedenlerle, Avrupa için daha tanımlanmamış bir tartışma olan modern ve post-modern tartışmalarında, yaptığı işler ile tartışmanın bir tarafı olmuştur. Modernist sanat tekniklerini kullanmasının yanı sıra post-modern kavram ve yöntemleri de aynı çalışmalar içinde uygulamıştır. Manzara resimlerinde sadece estetik bir arayışın içinde olmaması, bu estetik kurgulamaya eklediği naivite ve diğer tüm duygusal çağrışımlarla, modernizmin estetik kaygıları önceleyen tutumuna da kuvvetli bir karşı çıkış yaratmıştır. Ondaki fovizm etkisi de modernist kullanımdan çok duygusal çağrışım, zaman kırılmaları ve perspektif çözümlerinin uzamı olarak resimlerinde kendisine yer bulur.

Günümüzün hala canlı tartışmalarından olan alt-kimlik, üst-kimlik, yerel-küresel gibi ikilemelerinde David Hockney, yerelliğin küreselleştirilmesini sağlar. Resimlerinin evrensel hale gelmesini, oryantalistlerin bir yöntemi olan kültürel öğelerin vurgulanarak tanıtılması yönteminden ziyade, biçimsel ve simgeci bir dil yaratıp konu ve optik algıların düzenlenmesini öne çıkararak sağlamıştır. Bu dili kurarken kendisini herhangi bir akımın veya tekniğin baskılamasına izin vermez. Sanatçı, farklı akım ve teknikleri bu yeni evrensel dilin kurulmasında bir araç olarak kullanır. Bu deneme ve uygulamalarıyla, hayranlık duyduğu Picasso kadar cesur tavır takındığını söylemek yanlış olmayacaktır.

“David Hockney’in estetik olarak yaratmış olduğu değer; yerelin evrensel hale getirilmesi, perspektif çözümlenmeleri, farklı teknik ve uygulamaların bir arada kullanılması ve daha geniş bir makalenin konusu olabilecek diğer özellikleriyle onu, sadece 5,9 m. Pound’a işi satılmış, çok kazanan sanatçılar listesinin içinde olmanın çok ötesine taşımakta ve çağdaş dünyanın yarına kalacak bir sanatsal değeri haline getirmektedir.

KAYNAKÇA

- Gayford, Martin, “David Hockney: Why I paint Instead of Just Picking Up a Camera”, Bloomberg, 18 Eylül 2006, (erişim) <http://www.bloomberg.com/apps/news?pid=newsarchive&sid=azTooG9a4LbI> (20.08.2013: 1).
- Higgins, Charlotte, “Hockney's Big Gift to the Tate: A 40ft Landscape of Yorkshire's Winter Trees”, The Guardian, 8 Nisan 2008.
- Holmes, Ruth, “David Hockney: Life Love Art”, This is Local London, 7 Kasım 2006.
- Jones, Jonathan, “Cooler than Warhol, more enduring than Freud”, The Guardian, 8 Eylül 2006.
- Kinley, Catherine, “The First Marriage”, Mart 2003, (erişim) <http://www.tate.org.uk/art/artworks/hockney-the-first-marriage-a-marriage-of-styles-i-t00596/text-summary>, 16.08.2013: 1.
- Kinsman, Jane, “Imagining the Grand Canyon”, National Gallery of Australia, (erişim), <http://nga.gov.au/Hockney/> (1 Ağustos 2013).
- Livingstone, Marco, “Report to the National Gallery of Australia (Avustralya Ulusal Galeri için Rapor)” 17 Nisan 1999: 1, 2.
- Livingstone, Marco, David Hockney, Space & Line, Annely Juda Fine Art, ABD, 1999.
- Melia, Paul, “Report to the National Gallery of Australia (Avustralya Ulusal Galeri için Rapor)”, 4 Mayıs 1991, (erişim) <http://nga.gov.au/international/catalogue/Detail.cfm?IRN=20923> (1 Eylül 2013: 1).
- Weschler, Lawrence, David Hockney: Looking at landscape/being in landscape, Los Angeles: L.A. Louver, 15 Eylül-24 Ekim 1998: 28.

6, 7 VE 8. SINIF ÜSTÜN YETENEKLİ ÖĞRENCİLERİN MÜKEMMELİYETÇİLİK DÜZEYLERİNİN BELİRLENMESİ

Süleyman Kahraman*
Şenay Bulut Pedük**

ÖZET

İlişkisel tarama modelinde gerçekleştirilen bu araştırmada üstün yetenekli 6, 7 ve 8. sınıf 181 öğrencinin mükemmeliyetçilik düzeylerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi amaçlanmıştır. Öğrencilerin olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik düzeylerini ölçmek için Kırdök (2004) tarafından geliştirilen Olumlu ve Olumsuz Mükemmeliyetçilik Ölçeği, sosyo-demografik bilgileri toplamak için araştırmacılar tarafından geliştirilen Kişisel Bilgi Formu kullanılmıştır. Araştırmada toplanan veriler SPSS 15.0 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmanın sonucunda, cinsiyete göre kız öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçilik düzeylerinin farklılaştığı, bu farklılığın kız öğrencilerin lehine olduğu belirlenmiştir. Ayrıca yaş ve sınıf düzeyi küçüldükçe olumlu mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı, yaş ve sınıf düzeyi büyüdükçe olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı saptanmıştır. Hem olumlu mükemmeliyetçilik hem de olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyinde anne eğitim düzeyinin farklılaşma yaratmadığı, baba eğitim düzeyinin ise sadece olumlu mükemmeliyetçilik düzeyinde farklılaşma yaratmadığı belirlenmiştir. Son olarak üstün yetenekli öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçilikleri geliştirmek üzere bazı önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Sözcükler: *Üstün Yeteneklilik, Olumlu ve Olumsuz Mükemmeliyetçilik, 6-7-8. Sınıf*

A STUDY OF PERFECTIONISM LEVELS OF 6th, 7th AND 8th GRADE GIFTED STUDENTS

ABSTRACT

In this study, positive and negative perfectionism characteristics of 181, 6-7-8th grade gifted students were investigated according to some variables. The design of the research is descriptive survey study. In order to collect data. Positive Negative Perfectionism Scale (Kırdök, 2004) and personal information form were used. In research, to analyze the data, independent sample t-test and ANOVA were used for parametric distributions. In cases which ANOVA analysis is significant, for homogeneous analysis LSD test; otherwise Tamhane's T2- test, for non-parametric distribution Kruskal Wallis H-test test was used. According to the findings of the research, female students' level of positive perfectionism seemed to be higher than male students (p<.05). In negative perfectionism, it is found that gender is not significant factor (p>.05). According to findings

* Arş. Gör. Uzm., Fatih Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü Psikolojik Danışma ve Rehberlik ABD, 34500 Büyükdere, İstanbul. E-mail: suleymankahraman@outlook.com

** Yrd. Doç. Dr., Fatih Üniversitesi Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü Okul Öncesi Eğitimi ABD, 34500 Büyükdere, İstanbul. E-mail: sbpeduk@fatih.edu.tr, sbpeduk@yahoo.com

about perfectionism age and grade, it is found that as age and grade level decrease, positive perfectionism increase ($p < .001$). Accordingly, as age and grade level increase, negative perfectionism increase ($p < .01$). According to findings about perfectionism and parent education level, it is found that, mother education level is not significant in positive and negative perfectionism ($p > .05$). Father education level is insignificant in positive perfectionism but significant in negative perfectionism ($p > .05$). Further discussions were made and some suggestions were given.

Key Words: *Giftedness, Positive and Negative Perfectionism, 6th. 7th. 8th Graders*

1. GİRİŞ

Ülkemizde Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi'ne göre üstün yeteneklilik şöyle tanımlanmaktadır: "Üstün veya özel yetenekli çocuk, özel akademik alanlarda veya zekâ, yaratıcılık, sanat ve liderlik kapasitesi yönüyle yaşitlarına göre yüksek düzeyde performans gösteren ve bu tür yeteneklerini geliştirmek için okul tarafından sağlanamayan hizmet veya faaliyetlere gereksinim duyan çocuktur" (MEB, Bilim ve Sanat Merkezleri Yönergesi, 2009). Üstün zekâ ve üstün yetenek kavramlarının farklı anlamları olsa da literatürde genelde aynı anlamda değerlendirilmektedir. 2004 yılında Türkiye'de düzenlenen ilk Ulusal Üstün Yetenekliler Kongresinde genel eğilim üstün yetenekli ifadesini kullanmak şeklinde idi. Dünya Konseyi ise üstün zekâlı ve yetenekli terimini tercih etmektedir (Kök, 2012: 8). Renzulli (1986) üstün yetenekliliği tanımlamada üç özellikten bahsetmiştir. Bu özelliklerin ilki ortalamanın üstünde genel ve özel yetenek; ikincisi, ortalamanın üstünde yaratıcılık; sonuncu ise motivasyon ve iş bitirebilme becerisidir. Bu özelliklerin herhangi birinde %98 ve üzeri; hepsinde birde %85 ve üzeri başarılı olan birey üstün yetenekli kabul edilir.

1972 yılında ABD'de yayınlanan Marland raporuna göre, üstün yetenekli çocuklar, genel akademik beceri, özel akademik başarı, yaratıcı düşünme, liderlik, psikomotor beceri ve görsel-performans sanat alanlarında yüksek performans sergileyen/sergileme potansiyeline sahip olan kişilerdir (Davis, Gary, Rimm ve Sylvia 1998; s. 17).

Üstün yetenekli çocukların erken dönemde gösterdikleri özellikler vardır. Bunlar şu şekilde sıralanabilmektedir: bebeklikte olağan dışı ataklık, uzun dikkat süresi, yüksek faaliyet düzeni, keskin gözlem yapma, uykuya daha az ihtiyaç duyma, aşırı merak duyma, erken ve olağanüstü dil gelişimi, yüksek derecede öğrenme yeteneği, olağanüstü hafıza, aşırı duyarlılık, gelişimsel dönüm noktalarına daha hızlı ilerleme, sayılar, bulmacalar ve yapboz ile oyun yeteneğini geliştirme, problem çözme becerisi, mükemmeliyetçilik, kitaplara aşırı ilgi duymadır (Smutny, 1998: 24).

Erken yaşta üstün yeteneklilerin keşfedilip yönlendirilmesiyle gelişimleri hızlandırılabilir ve gelişimlerini olumsuz etkileyecek durumlardan korunabilir. Üstün yetenekliler, bilgi ve yaratıcılığın önemli bir yere sahip olduğu günümüz dünyasında ilgilendikleri alanlara, çalıştıkları sektörlere ve genel anlamda topluma önemli katkı sağlayabilecek niteliktedirler. Akademik, sosyal, zihinsel ve eğitsel ihtiyaçları karşılanmadığı ve uygun bir şekilde yönlendirilmediklerinde üstün yetenekliler kendilerine çevrelerine zarar verebilirler. Eğitimde fırsat eşitliği yaklaşımıyla üstün yetenekli bireylere

uygun zenginleştirilmiş ve farklılaştırılmış eğitim ortamları sunularak onlardan faydalanma imkânı doğacaktır (Akarsu, 2004: 128).

Adderholt ve Golberg (1992: 8) mükemmeliyetçiliğin çocuklukta başladığını, aile baskısı, öz baskı, sosyal baskı, medya baskısı ve gerçekçi olmayan rol modellerin birleşiminin bireyi yaşam boyu çok çalışmaya, kaygı ve suçluluk hissi duymaya zorladığını, bireyin mükemmel olmadıkça sevilmeceğini ve kabul edilmeyeceğini düşündüğünü belirtmektedir. Bowers (2012: 26-36) mükemmeliyetçiliğin kökeninin şunlara dayandığını belirtmiştir: Toplumun çocuğu, topluma uyumlu birey haline getirme çabası ve bireyin de değer verdiği kişilere onları sevdiğini gösterme çabası, bireyin kaotik bir ailede büyümesi, kaostan ve sorunlardan uzak kalmak için gösterdiği hassasiyet, ailenin yüksek başarı beklentisi, narsistik kişilik özellikleri olan ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumları, toplum içinde mutlu olma çabası, okulun çocuktan mükemmel performans beklemesi, medyanın mükemmel, ideali göstermesi ve bireyleri bunun için yönlendirmesi.

Mükemmeliyetçi kişilik özellikleri hakkında farklı görüşler ileri sürülmektedir. Örneğin Callard-Szulgit (2012: 58) erteleme davranışı gösterme, ailesinden ve arkadaşlarından kendini soyutlama ve bunu hatalarının görülmemesi için yapma, başkaları komik olmadığını düşünür endişesiyle mizah yönünü saklama, kendisini ve diğerlerini çok eleştirme, aşırı kontrol etme davranışı gösterme, herhangi bir oyunda kazanmak zorunda hissetme ve keyif alamama, aşırı hassas olma, bir işi ne zaman bitireceğini bilememe, takım oyuncusu olmada zorluk çekme, genel doğrular yerine küçük hatalara takılma, yeterli yeterli bulmama, zaman yönetimi becerileri düşüklüğü, hiçbir zaman iyi olmadığını düşüncesiyle öz saygısı düşüklüğü, yargılayıcı olma özelliklerini mükemmeliyetçi kişilik özellikleri olarak belirtmiştir.

Somov'a göre (2010: 12-14) ise mükemmeliyetçilik bir çeşit açıklıktır ve mükemmeliyetçi bireylerin üç temel açıklığı vardır. Bunlar; onaylanma/doğrulanma açıklığı, yansıtma/dikkat açıklığı ve kontrol/kesinlik açıklığıdır. Onaylanma/doğrulanma açıklığı, mükemmeliyetçinin kafasının rahat edebilmesi için başkaları tarafından yaptıklarının onaylanması ihtiyacıdır. Yansıtma/dikkat açıklığı, mükemmeliyetçinin çevresindeki insanların dikkatini çekme, onların ilgi odağı olma ihtiyacıdır. Kontrol/kesinlik açıklığı ise mükemmeliyetçinin yaptıklarından emin olma ve emin olma için aşırı kontrol etme ihtiyacıdır.

Üstün yetenekli çocukların mükemmeliyetçi olduklarına dair genel bir kanı vardır. Kramer (1988) üstün yetenekli öğrencilerin, normal zekâ öğrencilerden daha fazla mükemmeliyetçilik düzeyine sahip olduğunu bulmuştur, Kline ve Short (1991) üstün yetenekli kız öğrencilerde, sınıf düzeyi arttıkça, mükemmeliyetçilik düzeylerinde artış olduğunu bulmuştur. Roberts ve Lovett (1994) üstün yetenekli lise öğrencilerinin, ders dışı yüksek olan normal zekâli öğrencilerden daha fazla mükemmeliyetçilik düzeyine sahip olduğunu bulmuşlardır. Schuler (1997), üstün yetenekli ergenler üzerinde yaptığı araştırmada öğrencilerin yüksek düzeyde mükemmeliyetçilik eğilimi gösterdikleri sonucuna ulaşmıştır.

Baker (1996), çalışmasında üstün yetenekli çocuklarda, mükemmeliyetçiliğin diğer çocuklara nazaran daha fazla strese sebep olduğunu ancak patolojik duruma gelmesinin

üstün yetenekli çocuğun performansının yeterliliğini görmesini engellediğinde gerçekleştiğini saptamıştır. Silverman (1993: 58), üstün yetenekli bireylerin potansiyelleri dikkate alınarak standartlar belirlemelerinin doğal olduğunu, bu standartlara karşılamak için bireylerin çaba sarf etmelerinin onlar için yararlı olduğunu savunmuştur. Burka ve Yuen (1983:133-136), yüksek düzeyde başarı yönelimi olan çocuklar (çocuklarına çok yüksek hedefler koyan ya da çocuklarının yetenek ve kapasitelerini çok yüksek değerlendiren) aile ortamlarında yetişen bireylerin, ailelerinin beklentilerini karşılama çabası içinde olup daha fazla erteleme davranışı sergilediklerini ifade etmektedir.

Üstün yetenekli öğrencilerin bireysel ve toplumsal yararlarından dolayı bu öğrencilerin sağlıklı bir mükemmeliyetçiliklerinin olması, hatta olumlu mükemmeliyetçilik özelliklerinin geliştirilmesi çok önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada üstün yetenekli 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin mükemmeliyetçilik düzeylerinin belirlenmesi ve üstün yetenekli öğrencilerin mükemmeliyetçilik puanları ile cinsiyet, yaş, sınıf, anne baba eğitim durumu değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı incelenmesi amaçlanmıştır.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmada ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır. İlişkisel tarama modelleri, iki ya da daha çok sayıdaki değişken arasında birlikte değişimin varlığını ve derecesini belirleyen araştırma desenleridir (Karasar, 2009).

2.1. Araştırma Grubu

Araştırma grubunu, 2012-2013 Eğitim-Öğretim yılında İstanbul'da, İstanbul Bilim Sanat Merkezi'ne devam eden, iki özel okul ve okul saatleri dışında grup eğitimi veren özel bir eğitim merkezine devam eden, 6, 7 ve 8. sınıf düzeyinde, 181 üstün yetenekli öğrenci oluşturmaktadır. Çalışma grubundaki öğrencilerin % 38.1'i kız, % 61.9'u erkektir.

2.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, öğrencilerin demografik bilgilerini elde etmek amacıyla Kişisel Bilgi Formu, öğrencilerin mükemmeliyetçilik düzeylerini belirlemek amacıyla Olumlu Olumsuz Mükemmeliyetçilik Ölçeği (Kırdök, 2004) kullanılmıştır.

Olumlu ve Olumsuz Mükemmeliyetçilik Ölçeği (OOMÖ): Öğrencilerin mükemmeliyetçilik özelliklerini belirlemek amacıyla Kırdök (2004) tarafından geliştirilen, ilköğretim okullarının ikinci kademesine devam eden ön ergenlerin mükemmeliyetçilik özelliklerini, olumlu ve olumsuz açıdan değerlendiren bir ölçektir. Ölçeğin yapılan güvenilirlik çalışmalarında, olumlu mükemmeliyetçilik alt ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .81, olumsuz mükemmeliyetçilik alt ölçeğinin Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı .78'dir. Dörtlü likert tipi bir ölçek olan OOMÖ'de toplam 17 madde bulunmakta olup, 10 maddesi olumlu mükemmeliyetçilik, 7 maddesi olumsuz mükemmeliyetçilik özelliklerini ölçmektedir. Ölçeğin puanlaması, bana hiç uygun değil(1), bana bazen uygun(2), bana genellikle uygun(3) ve bana tamamen uygun(4) şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekte toplam puan yoktur. Puanların yorumlanmasında alt ölçeklerdeki puanların yükselmesi, olumlu ya da olumsuz mükemmeliyetçiliğin düzeyinin arttığı, puanların

düşmesi, olumlu ya da olumsuz mükemmeliyetçiliğin düzeyinin düştüğü şeklinde ifade edilmektedir (Kırdök, 2004).

2.3. Veri Analizi

Öğrencilerden elde edilen verilerin analizi için SPSS 15.0 programına kullanılmıştır. Olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik düzeylerinin cinsiyet, yaş, sınıf düzeyi ve anne baba eğitim durumuna göre farklılaşıp farklılaşmadığını incelemek için bağımsız grup T-testi, tek yönlü ANOVA ve Kruskal Wallis H analizleri kullanılmıştır. ANOVA analizlerinin anlamlı çıktığı durumlarda homojen varyanslarda LSD analizi, homojen olmadığı durumlarda Tamhane's T2 analizi kullanılmıştır. Buna göre olumlu mükemmeliyetçilik ve olumsuz mükemmeliyetçilik alt boyutunda, varyansların olumlu mükemmeliyetçilik alt boyutunda ($L=4.606$; $p<.05$) homojen olmadığı; olumsuz mükemmeliyetçilik alt boyutunda ($L=.259$; $p>.05$) homojen olduğu bulunmuştur.

3. BULGULAR

Araştırma sürecinde örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin demografik bilgilerinin frekans ve yüzdelik dağılımlarına Tablo 1'de yer verilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin 69'unu (38.1%) kızlar, 112'sini (61.9%) erkekler oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin 84'ü (46.4%) 6. sınıf, 64'ü (35.4%) 7. sınıf ve 33'ü (18.2%) 8. sınıfta öğrenim gören öğrencilerden oluşturmaktadır. Araştırmaya katılan öğrencilerin annelerinin 54'ü (29.8%), babalarının 32'si (17.7%) Lise, annelerin 87'si (48.1%), babaların 99'u (54.7%) üniversite ve babaların 43'ü (23.8%) lisansüstü düzeyde eğitime sahiptir.

Tablo 1. Örneklem grubunu oluşturan öğrencilerin demografik özellikleri

	Gruplar	<i>f</i>	%	% _{gec}	% _{yig}
Cinsiyet	Kız	69	38.1	38.1	38.1
	Erkek	112	61.9	61.9	100.0
	Toplam	181	100.0	100.0	
Yaş	11 Yaş	70	38.7	38.7	38.7
	12 Yaş	41	22.7	22.7	61.3
	13 Yaş	46	25.4	25.4	86.7
	14 Yaş	24	13.3	13.3	100.0
	Toplam	181	100.0	100.0	
	Sınıf	6. Sınıf	84	46.4	46.4
7. Sınıf		64	35.4	35.4	81.8
8. Sınıf		33	18.2	18.2	100.0
Toplam		181	100.0	100.0	
Anne Eğitim	İlköğretim	18	9.9	9.9	9.9
	Lise	54	29.8	29.8	39.8
	Üniversite	87	48.1	48.1	87.8

	Lisansüstü	22	12.2	12.2	100.0
	Toplam	181	100.0	100.0	
Baba Eğitim	İlköğretim	7	3.9	3.9	3.9
	Lise	32	17.7	17.7	21.5
	Üniversite	99	54.7	54.7	76.2
	Lisansüstü	43	23.8	23.8	100.0
	Toplam	181	100.0	100.0	

Tablo 2’de üstün yetenekli öğrencilerin OOMÖ’ye Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri verilmiştir.

Tablo 2. OOMÖ’ye Ait Aritmetik Ortalama, Standart Sapma ve Standart Hata Değerleri

Boyutlar	N	$\bar{X}$	SS	Sh _{$\bar{x}$}
Olumlu Mükemmeliyetçilik	181	26.97	5.290	.393
Olumsuz Mükemmeliyetçilik	181	16.07	4.598	.342

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan üstün yetenekli öğrencilerin Olumlu Mükemmeliyetçilik puanlarına ait aritmetik ortalama değeri ($\bar{X}$) 26.97; standart sapma değeri (ss) 5.290 iken, Olumsuz Mükemmeliyetçilik puanlarına ait aritmetik ortalama değeri ($\bar{X}$) 16.07; standart sapma değeri (ss) 4.598’dir. Tablo 3’te öğrencilerin olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik puanlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık olup olmadığını gösteren Bağımsız Grup T-Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 3. OOMÖ’i Puanlarının Cinsiyet Değişkenine Göre Bağımsız Grup T- Testi Sonuçları

Alt boyut	Cinsiyet	N	$\bar{X}$	SS	t	sd	p
Olumlu Mükemmeliyetçilik	Kız	69	28.07	5.109	2.220	179	.028
	Erkek	112	26.29	5.308			
Olumsuz Mükemmeliyetçilik	Kız	69	15.33	4.464	-1.692	179	.092
	Erkek	112	16.52	4.640			

Tablo 3’te Bağımsız Grup T-Testi sonucunda; olumlu mükemmeliyetçilik alt boyutu puanlarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur (t=2.220; p<.05). Bu anlamlı farklılık üstün yetenekli kız öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçilik düzeylerinin üstün yetenekli erkek öğrencilere göre daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Olumsuz Mükemmeliyetçilik alt boyutu puanlarında ise cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır (t=-1.692; p>.05). Tablo 4’te OOMÖ’i Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 4. OOMÖ'ü Puanlarının Yaş Değişkenine Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	χ^2	sd	p	G.A. Fark
Olumlu Mükemmeliyetçilik	11 Yaş	70	110.39	19.639	3	.000	11-13
	12 Yaş	41	85.05				
	13 Yaş	46	67.26				
	14 Yaş	24	90.10				
	Toplam	181					
Olumsuz Mükemmeliyetçilik	11 Yaş	70	73.71	13.852	3	.003	11-13
	12 Yaş	41	95.02				
	13 Yaş	46	108.11				
	14 Yaş	24	101.77				
	Toplam	181					

Tablo 4 incelendiğinde yapılan Kruskal Wallis-H testi sonucunda Olumlu Mükemmeliyetçilik ($\chi^2=19.639$ sd=3 p<.001) ve Olumsuz Mükemmeliyetçilik ($\chi^2=13.852$ sd=3 p<.01) puanlarının yaş gruplarının sıralamalar ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Olumlu Mükemmeliyetçilik puanlarının grup sıralama ortalamaları arasındaki fark 11 yaşındaki öğrencilerle 13 yaşındaki öğrenciler arasında, 11 yaşındaki öğrenciler lehine; Olumsuz Mükemmeliyetçilik puanları grup sıralama ortalamaları arasındaki fark 11 yaşındaki öğrencilerle 13 yaşındaki öğrencileri arasında, 13 yaşındaki öğrenciler lehine gerçekleşmiştir. Tablo 5'te OOMÖ'ü Puanlarının Sınıf Değişkenine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları görülmektedir.

Tablo 5. OOMÖ'ü Puanlarının Sınıf Değişkenine Göre ANOVA Analizi Sonuçları

Puan	Grup	N	$\bar{x}$	ss	Var. K.	KT	Sd	KO	F	p	Fark
Olumlu Mükemmeliyetçilik	6. Sınıf	84	28.70	5.73	G.Arası	585.55	2	292.78	11.708	.000	6-7 7-8
	7. Sınıf	64	24.69	4.54	G. İçi	4451.31	178	25.01			
	8. Sınıf	33	27.00	3.66	Toplam	5036.86	180				
	Toplam	181	26.97	5.29							
	Olumsuz Mükemmeliyetçilik	6. Sınıf	84	14.32	4.34	G.Arası	486.28	2	243.14	13.040	.000
7. Sınıf		64	17.80	4.16	G. İçi	3318.92	178	18.65			
8. Sınıf		33	17.15	4.55	Toplam	3805.20	180				
Toplam		181	16.07	4.60							

Tablo 5'te görüldüğü gibi olumlu mükemmeliyetçilik [F(2, 178)=11.708; p<001] ve olumsuz mükemmeliyetçilik [F(2, 178)=13.040; p<001] puanlarının sınıf gruplarının ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olduğu saptanmıştır. Tablo 6'da

OOMÖ' i Puanlarının Sınıf Değişkenine Göre Tamhane's T2 Testi Sonuçlarına ve Olumsuz Mükemmeliyetçilik Puanlarının Sınıf Değişkenine Göre LSD Testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 6. OOMÖ' i Olumlu Mükemmeliyetçilik Puanlarının Sınıf Değişkenine Göre Tamhane's T2 Testi ve Olumsuz Mükemmeliyetçilik Puanlarının Sınıf Değişkenine Göre LSD Testi Sonuçları

Olumlu Mük. Gruplar (i)	Gruplar (j)	$\bar{x}_i - \bar{x}_j$	$Sh_{\bar{x}}$	p	Fark
6. Sınıf	7. Sınıf	4.015	.844	.000	6-7
	8. Sınıf	1.702	.892	.168	
7. Sınıf	6. Sınıf	-4.015	.844	.000	6-7
	8. Sınıf	2.313	.853	.024	
8. Sınıf	6. Sınıf	-1.702	.892	.168	7-8
	7. Sınıf	-2.313	.853	.024	
Olumsuz Mük. Gruplar	7. Sınıf	-3.475	.716	.000	6-7
6. Sınıf	8. Sınıf	-2.830	.887	.002	
7. Sınıf	6. Sınıf	3.475	.716	.000	6-7
	8. Sınıf	.645	.925	.486	
8. Sınıf	6. Sınıf	2.830	.887	.002	6-8
	7. Sınıf	-.645	.925	.486	

Tablo 6'ya bakıldığında üstün yetenekli öğrencilerin Olumlu Mükemmeliyetçilik ölçeğinden aldıkları puanların hangi gruplar arasında anlamlı bir farklılık gösterdiğini belirlemek amacıyla yapılan Post-hoc Tamhane's T2 testi sonucunda söz konusu farklılığın 6. sınıf ile 7. sınıf arasında 6. sınıf grubu lehine ($p < .001$); 7. sınıf ile 8. sınıf arasında 7. sınıf grubu lehine ($p < .05$) olduğu görülmektedir. Diğer grupların ortalamaları arasındaki fark istatistiksel olarak anlamlı bulunmamıştır. Olumsuz Mükemmeliyetçilik ölçeği puanlarını gruplar arası anlamlılık farklılığını gösteren Post-hoc LSD testi sonucunda ise söz konusu farklılığın 6. sınıf ile 7. sınıf arasında 7. sınıf grubu lehine ($p < .001$); 6. sınıf ile 8. sınıf arasında 8. sınıf grubu lehine ($p < .05$) gerçekleşmiştir. Diğer grupların ortalamaları arasındaki farkın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı saptanmıştır. Tablo 7'de OOMÖ' i Puanlarının Anne Eğitim ve Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları görülmektedir.

Tablo 7. OOMÖ' i Puanlarının Anne Eğitim ve Baba Eğitim Düzeyi Değişkenine Göre Kruskal Wallis-H Testi Sonuçları

Anne Eğit Düzey Puan	Gruplar	N	$\bar{x}_{sıra}$	χ^2	sd	p	G Farkı
Olumlu Mükemmeliyetçilik	İlköğretim	18	90.17	.056	3	.997	
	Lise	54	91.81				
	Üniversite	87	91.21				
	Lisansüstü	22	88.86				
	Toplam	181					
Olumsuz Mükemmeliyetçilik	İlköğretim	18	96.39	7.653	3	.054	
	Lise	54	103.54				

	Üniversite	87	87.75				
	Lisansüstü	22	68.66				
	Toplam	181					
Baba Eğitim Düzeyi Puan							
Olumlu	İlköğretim	7	115.79				
Mükemmeliyetçilik	Lise	32	89.44				
	Üniversite	99	90.86	1.703	3	.636	
	Lisansüstü	43	88.45				
	Toplam	181					
Olumsuz	İlköğretim	7	69.50				
Mükemmeliyetçilik	Lise	32	101.66				
	Üniversite	99	98.36	11.676	3	.009	İlköğ-L
	Lisansüstü	43	69.62				
	Toplam	181					

4. TARTIŞMA VE YORUM

Üstün yetenekli öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçilik puanlarında cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir farklılık vardır. Üstün yetenekli öğrencilerin mükemmeliyetçilik düzeylerinin cinsiyet değişkenine göre incelendiği bulgulara göre, üstün yetenekli kız öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçilik düzeyleri, üstün yetenekli erkek öğrencilere göre daha yüksektir. Olumsuz Mükemmeliyetçilik alt boyutu puanlarında cinsiyet değişkenine göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık bulunmamıştır. Bunun sebebi her iki cinsiyetin puan ortalamalarının birbirine yakın olmasından kaynaklanabilir.

Kız öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçiliklerinin daha yüksek çıkması toplumca kendilerine yüklenen rollerinden kaynaklanabilir. Kız çocuklar hem aileleri hem de toplum tarafından tertipli ve düzenli olmaya yönelik beklentilerle karşı karşıya kalırlar. Küçük yaştan itibaren düzenli olmak üzerine telkinler alırlar (Henderson ve Allen, 1991; Arslan ve Arslan Cansever, 2007). Olumlu mükemmeliyetçilerde düzenli olma ihtiyacı hayatlarının her parçasında önemlidir (Schuler, 2000: 32-38). Kız çocuklar toplumun tertip ve düzen beklentilerinden dolayı hayatlarında düzenli olma ve bunu olumlu bir mükemmeliyetçilik özelliğine dönüştürmede daha başarılı oldukları düşünülmektedir.

Mısırlı Taşdemir'in (2003) ve Çalikoğlu'nun (2009) araştırmalarına göre, üstün yetenekli erkek öğrencilerde, kız öğrencilere göre yüksek aile beklentisinden kaynaklanan mükemmeliyetçilik düzeyinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Benzer bir araştırmada Siegle ve Schuler (2000), üstün yetenekli ön ergenlerin aile beklentisinden kaynaklanan mükemmeliyetçilik düzeyinin daha yüksek olduğunu bulmuştur. Bu durum kız öğrencilerin ailelerinin beklentilerinden kaynaklanmaktadır.

Üstün yetenekli öğrencilerin olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik puanlarında yaş ve sınıf değişkenlerine göre anlamlı bir farklılık vardır. Buna göre yaş küçüldükçe olumlu mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı, yaş büyüdükçe olumsuz

mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı bulunmuştur. Sınıf düzeyi küçüldükçe olumlu mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı, sınıf düzeyi büyüdüğü olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı bulunmuştur.

Yaş ve sınıf düzeyi küçüldükçe olumlu mükemmeliyetçilik düzeyinin artması, yaş ve sınıf düzeyi büyüdüğü olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyinin artması 8. sınıf öğrencilerin sınavlara hazırlanmasından dolayı ailelerinin ve çevrelerinin kendilerinden daha fazla beklenti içinde olmalarından kaynaklanabilir. Sınava hazırlanan öğrencilerin mükemmeliyetçilikten dolayı yüksek düzeyde kaygı yaşadığını gösteren bir çok çalışma bulunmaktadır (Baker, 1994; Siegle ve Schuler,2000; LoCicero ve Ashby, 2000; Yıldırım vd., 2008; Goetz vd., 2008). Anne-baba ve öğretmenlerin üstün yetenekli öğrencilerin sınavlarda yüksek puanlar hatta dereceler elde edebileceklerine yönelik beklentileri vardır (Siegle ve Schuler, 2000). Bununla birlikte onlarla olan ilişkilerinin niteliğinin beklentilerin karşılanmasına göre değişeceği şeklindeki tutumlarını öğrencilere yansıtırlar. Üstün yetenekli öğrenciler, ebeveynlerinin ve öğretmenlerinin bu yüksek beklentilerini karşılamaya ve hedeflerine ulaşmaya çalışırken aşırı stres ve kaygı yaşarlar ve olumsuz mükemmeliyetçilik özellikleri gösterirler (Rice ve Mirzadeh, 2000).

Siegle ve Schuler' in (2000) araştırmasında da sınıf seviyesinin yükseldikçe olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı bulunmuştur. Altun'un (2010) araştırmasına göre 6. sınıf öğrencilerinin 8. sınıf öğrencilerinden daha fazla olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik eğilimine sahiptir. Buna göre sınıf düzeyi ile mükemmeliyetçilik eğilimi arasında ters ilişki vardır. Bencik' in (2006) ve Yaoar'ın (2008) araştırmalarına göre yaş ve sınıf düzeyi, öğrencilerin mükemmeliyetçilik düzeylerine etki etmemektedir.

Üstün yetenekli öğrencilerin olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik puanlarında anne eğitim değişkenine göre anlamlı bir farklılık yoktur. Üstün yetenekli öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçilik puanlarında baba eğitim değişkenine göre anlamlı bir farklılık yoktur. Olumsuz mükemmeliyetçilik puanlarında ise anlamlı bir farklılık vardır. Bunun sebebinin, eğitim seviyesi yüksek babaların, çocuklarından daha yüksek beklenti içinde oldukları ve bunu çocuklarına çok yansıtılmalarından olduğu düşünülmektedir. Oran Pamir (2008) araştırmasında anne-baba eğitim seviyesi arttıkça çocukların olumsuz mükemmeliyetçilik düzeylerinin arttığını bulmuştur. Şahin (2011) araştırmasında anne baba eğitim seviyesi yükseldikçe çocukların olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyinin azaldığını bulmuştur.

Olumlu mükemmeliyetçilik ile ders çalışma becerileri arasında pozitif; olumsuz mükemmeliyetçilik ile ders çalışma becerileri arasında ise negatif bir ilişkinin bulunması (İlhan, Çetin ve Öner-Sünkür, 2013, 63), mükemmeliyetçiliğin kökenlerinin çocukluk yılları tecrübelerine, özellikle bu dönemdeki ebeveyn-çocuk ilişkisine dayandırılmaktadır. Olumlu mükemmeliyetçi özelliklerinin desteklenmesi ve olumsuz mükemmeliyetçi özelliklerinin ise minimuma indirilmesi konusunda ailelere önemli görevler düşmektedir. Ebeveynlerin çocuklar için gerçekçi olmayan çok yüksek standartlar belirlemeleri, çocuğu onaylamalarını bu standartların karşılanması şartına bağlamaları çocuğa karşı müdahaleci, cezalandırıcı ve aşırı kontrolcü bir tutum takınılması çocukta olumsuz mükemmeliyetçi kişilik özelliklerinin gelişimine neden olmaktadır. Dolayısıyla, çocukların olumsuz

mükemmeliyetçi özelliklerinin gelişimine engel olmak ve olumlu mükemmeliyetçi özelliklerini destekleyebilmek için ebeveynlerin çocuklar için esnek standartlar belirlemesi, çocuklarına karşı olumlu, cesaretlendirici ve destekleyici bir tutum sergilemeleri önerilmektedir (İlhan, Çetin ve Sünkür, 2013).

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırmanın sonucunda, üstün yetenekli kız öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçilik düzeylerinin, üstün yetenekli erkeklere göre daha yüksek olduğu bulunmuştur. Olumsuz mükemmeliyetçilikte, cinsiyete göre anlamlı bir fark bulunmamıştır. Üstün yetenekli öğrencilerin mükemmeliyetçilik düzeylerinin yaş ve sınıf düzeyi değişkenlerine göre incelendiği bulgulara göre yaş ve sınıf düzeyi küçüldükçe olumlu mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı, yaş ve sınıf düzeyi büyüdükçe olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyinin arttığı bulunmuştur. Üstün yetenekli öğrencilerin mükemmeliyetçilik düzeylerinin anne ve baba eğitim düzeyi değişkenlerine göre incelendiği bulgulara göre, hem olumlu mükemmeliyetçilik hem de olumsuz mükemmeliyetçilik düzeyinde, anne eğitim düzeyinin etkili olmadığı, baba eğitim düzeyinin ise sadece olumlu mükemmeliyetçilik düzeyinde etkili olmadığı bulunmuştur.

1. Üstün yetenekli öğrencilerin olumlu mükemmeliyetçilik düzeylerini artırmak ve olumsuz özelliklerini azaltmak için rehberlik programlarının geliştirilmesi önerilebilir.
2. Rehber öğretmenler tarafından hazırlanacak rehberlik ve diğer branş öğretmenleri tarafından hazırlanacak eğitim programları ile üstün yetenekli öğrencilerin olumsuz mükemmeliyetçilikten kaynaklanabilecek sorunlar yaşamamaları ve mükemmeliyetçiliğin olumlu etkilerini yüksek başarıya ve kişisel gelişime yönelik kullanabilmeleri sağlanabilir.
3. Her düzeyde öğretmenler çocukların davranış ve tutumları için model olmaktadır. Bu nedenle öğretmenlerin, sınıflarındaki üstün yetenekli öğrencilerden beklentilerini gözden geçirmeleri, onların olumsuz mükemmeliyetçilik özelliklerini etkileyen davranış ve tutumlarını değerlendirmeleri ve bu konuda öğrencilerin farkındalıklarını arttırmalarını sağlamak için etkinlikler düzenlenmelerinin faydalı olacağı düşünülebilir.
4. Anne babaların üstün yetenekli çocuklarından yüksek beklentileri, onların olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçiliklerini etkilemektedir. Bu nedenle, anne ve babalara üstün yetenekli çocukları hakkında rehberlik yapılması, çocuklarının olumlu mükemmeliyetçilik özelliklerine katkı sağlar ve olumsuz mükemmeliyetçilik özelliklerinin azaltmak için uygun davranış ve tutumlar sergilemelerine yardımcı olabilir. Onların çocuklarına aşırı yüksek standartlar belirlemesini önleyebilir.

Olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik arasında da anlamlı bir ilişkinin bulunduğuna işaret eden anne babaların üstün yetenekli bireylerin eğitiminden haberdar olma farkındalığı ve bireyin özdüzenleme becerilerinin ve kendini algılamaya ilişkin olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik ile bahsedilen beceriler arasındaki ilişkiyi inceleyen araştırmaların yapılması önerilebilir.

KAYNAKÇA

Adderholt, Miriam ve Jan, Golberg. *Perfectionism: What's bad about being too good?* Minneapolis: Free Spirit Publishing, 1992.

Akarsu, Füsün. *Üstün Yetenekliler* (Ed. Şirin, R., Kulaksızoğlu, A. ve Bilgili, A.). *Üstün Yetenekli Çocuklar: Seçilmiş Makaleler Kitabı*. Türkiye Üstün Yetenekli Çocuklar Kongresi Yayın Dizisi, İstanbul: Çocuk Vakfı Yayınları, 63, I. (2004): 127-154.

Altun, Fatma. *Üstün Yetenekli Öğrencilerin Mükemmeliyetçilik Özellikleri. Okul Motivasyonları, Öğrenme Stilleri ve Akademik Başarıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.

Aslan, Neşe ve Belgin Arslan Cansever. "Okuldaki Sosyal Etkinliklere Katılımda Ebeveyn-Çocuk Etkileşimi (Kültürlerarası Bir Karşılaştırma)". *Ege Eğitim Dergisi*, (8)1. 2007: 113-131

Baker, Jean A. "Everyday stressors of academically gifted adolescents." *Journal of Secondary Gifted Education*, 7, (1996): 356-368.

Bencik, Saniye. *Üstün Yetenekli Çocuklarda Mükemmeliyetçilik ve Benlik Algısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, 2006.

Bowers, Ellen. *The Everything Guide to Coping with Perfectionism: Overcome Toxic Perfectionism. Learn to Embrace Your Mistakes. and Discover the Potential for Positive Change*. Massachusetts: Everything Books, 2012.

Burka, Jane B, Lenora Yuen M. *Procrastination: why you do it. what to do about it*. New York: Addison-Wesley, 1983.

Callard-Szulgit. *Ros Perfectionism and Gifted Child 2Cb*. Rowman & Littlefield Publishers, Incorporated, 2012.

Çalikoğlu, Burcu S. *Üstün Zekâlı Öğrencilerin Çalışma Alışkanlıkları ile Mükemmeliyetçilik Özellikleri Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Davis, Gary ve Sylvia Rimm. *Education of the Gifted and Talented*. (5. Baskı), Boston: Pearson Education, 2004.

Goetz, Thomas, Franzis Preckel, Moshe Zeidner ve Esther Schleyer. "Big fish in big ponds: A multilevel analysis of test anxiety and achievement in special gifted classes". *Anxiety, Stress and Coping*, 21. (2008): 185-198.

Henderson, Karla A. ve Allen, Katherina. "The ethic of care: Leisure Possibilities and Constraints for Women". *Society and Leisure*, 14, (1991): 97-113.

İlhan, M., Çetin, B. ve Öner Sünkür. M. (2013). Olumlu ve olumsuz mükemmeliyetçilik ile ders çalışma becerileri arasındaki ilişkinin kanonik korelasyon ile incelenmesi. *International Journal of Human Sciences [Online]*, (10)1, 47-73.

Karasar, N. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemi* (20. bs.). Ankara: Nobel yayın dağıtım.

Kırdök, Oğuzhan. *Olumlu ve Olumsuz Mükemmeliyetçilik Ölçeği Geliştirme Çalışması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2004.

Kline, Bruce E. ve Elizabeth B. Short. "Changes in emotional resilience: Gifted adolescent girls". *Roeper Review*, 13, (1991): 184-187.

Kramer, Harriet J. *Anxiety, Perfectionism and Attributions for Failure in Gifted and Non-gifted Junior High School Students*. Dissertation Abstracts International, 48. 3077A. 1988.

Kök, Başak. *Üstün Zekâlı ve Yetenekli Öğrencilerde Farklaştırılmış Geometri Öğretiminin Yaratıcılığa, Uzamsal Yeteneğe ve Başarıya Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

LoCicero, Kenneth A. & Jeffrey S. Ashby. "Multidimensional perfectionism in middle school age gifted students: A comparison to peers from the general cohort." *Roeper Review*, 22: 3, (2000): 182-185.

Mısırlı Taşdemir, Özlem. *Üstün Yetenekli Çocuklarda Mükemmeliyetçilik, Sınav Kaygısı, Benlik Saygısı, Kontrol Odağı, Öz Yeterlilik ve Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon, 2003.

Milli Eğitim Bakanlığı, *Bilim Sanat Merkezleri Yönergesi*. Mart 2009/2618 http://mevzuat.meb.gov.tr/html/2593_0.html (14. 03. 2013)

Oran Pamir, Çağrı. *Lise Öğrencilerinin Mükemmeliyetçilik Düzeyleri İle Anne Baba Tutumları Arasındaki İlişki*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla, 2008.

Renzulli, Joseph S. *The Treering Conception of Giftedness: A Developmental Model for Creative Productivity. Conception of Giftedness*. Cambridge: Press syndicate of the University of Cambridge, 1986.

Rice, Kenneth G. ve Mirzadeh. Saied A. "Perfectionism. attachment and adjustment." *Journal of Counseling Psychology*, 47, (2000): 238-250.

Roberts, Shawn M. ve Suzanne B. Lovett. "Examining the "F" in gifted: Academically gifted adolescents' physiological and affective responses to scholastic failure". *Journal for the Education of the Gifted*, 17, (1994): 241-259.

Schuler, Patricia A. *Voices of Perfectionism: Perfectionistic Gifted Adolescents in a Rural Middle School*. Diane Publishing Company, 2000.

Schuler, Patricia A. “*Characteristics and Perceptions of Perfectionism in Gifted Adolescents in a Rural School Environment*”. Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Connecticut, 1997.

Siegel Del ve Schuler Patricia A. “Perfectionism Differences in Gifted Middle School Students.” *Roeper Review*, 23,1 (2000): 39-51.

Silverman Linda Krieger. *Counseling the Gifted and Talented*. (Second Edition) Colorado: Love Publishing Company, 1993.

Somov, Pavel. *Present Perfect: A Mindfulness Approach to Letting Go of Perfectionism and the Need for Control*. New Harbinger Publications, 2010.

Smutny, Joan F. *The Young Gifted Child: Potential and Promise. An Anthology*, NJ:Hampton Press. Cresskill. 1998.

Şahin, Hafize. *Lise Öğrencilerinde Mükemmeliyetçilik ve Saldırganlık İlişkisi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2011.

Yaoar, Ahmed. *Üniversite Öğrencilerinin Mükemmeliyetçi Kişilik Özelliği İle Empati Düzeylerinin Farklı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Yıldırım, İbrahim, Dilek Gençtanırım, İlhan Yalçın ve Yaprak Baydan. "Sınav Kaygısının Yordayıcıları Olarak Akademik Başarı, Mükemmeliyetçilik ve Sosyal Destek", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 34, (2008): 287-296.

MARKETING HIGHER EDUCATION IN TURKEY: A MULTIDIMENSIONAL SCALING (MDS) ANALYSIS APPROACH

Nimet Açar*
Ayşe Akyol**
Selin Küçükkancabaş Esen***

ABSTRACT

Universities should use marketing strategies efficiently and carefully to sustain their effect in the competition atmosphere and to enlarge their market. The theory here is that, private universities apply marketing strategies to have market share and they affect consumers' preferences. In this sense, aim of the study is to determine marketing activities of private universities and explain responses of consumers towards these activities. In this study it is tried to shed light on how Turkish students perceive different universities by the use of a particular MDS algorithm known as ALSCAL and a number of complementary methods PROFIT (to attribute meaning MDS dimensions) and PREFMAP (to find the ideal point/vector in the same MDS space). As a result of the study, Bilkent University is the most likely one to be the ideal university for the individuals. This university is also superior specially in location, job opportunities, facilities comparing to other universities. This means that, in order to be the ideal university for people, it is necessary to take such features into consideration.

Keywords: Service Marketing, Higher Education, Perceptual Mapping, Multidimensional Scaling, ALSCAL, PREFMAP, PROFIT.

TÜRKİYE'DE YÜKSEKÖĞRETİMİN PAZARLANMASI: ÇOK BOYUTLU ÖLÇEKLENDİRME (MDS) ANALİZİ İLE İNCELENMESİ

ÖZET

Üniversiteler rekabet ortamında etkilerini sürdürebilmek ve daha fazla pazara nüfus edebilmek amacıyla, pazarlama stratejilerini etkili ve dikkatli bir şekilde kullanmalıdırlar. Burada varsayım, vakıf üniversitelerinin pazardan pay elde etmek için pazarlama stratejilerini uyguladıkları ve bu yolla tüketici tercihlerine etki ettikleridir. Bu noktadan hareketle; bu araştırmanın amacı vakıf üniversitelerinin pazarlama faaliyetlerini belirlemek ve tüketicilerin bu faaliyetlere yaklaşımlarını ortaya koymaktır. Bu çalışmada Türk öğrenciler tarafından belirlenen farklı üniversitelerin nasıl algılandığı çok boyutlu ölçeklendirme (MDS) yöntemi ile incelenmiştir. Öğrencilerden, üniversitelerin birbirine yakınlığı ile ilgili veri toplandıktan sonra, çok boyutlu ölçeklendirme tekniği kullanılarak üniversitelerin algısal haritasına ulaşılmıştır. Farklı bazı teknikler kullanılarak ise MDS sonucu ortaya çıkan boyutlara anlamlı isimler verilmiş ve "ideal" üniversite noktası bulunmuştur. Çalışmanın sonucunda, bireyler tarafından Bilkent Üniversitesi ideal

* T.C. Haliç Üniv. ISS Department of Business Administration nimetacar@halic.edu.tr

** Prof. Dr., Trakya Ü. FEAS Department of Business Administration ayseakyol@trakya.edu.tr

*** Assist. Prof. Dr., Trakya Ü. FEAS Department of Business Administration selink@trakya.edu.tr

üniversite olarak belirlenmiştir. Bilkent üniversitesi diğer üniversiteler ile karşılaştırıldığında; konumu, iş olanakları ve tesislerinde de üstün bulunmuştur. Bu demek oluyor ki, İdeal bir üniversite olabilmek için bu özelliklere sahip olunması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Hizmet Pazarlama, Yükseköğretim, Algısal Haritalama, Çok Boyutlu Ölçeklendirme, ALSCAL, PREFMAP, PROFIT

1. Introduction

Service sector is one of the most rapidly developing sectors in the world. New demands in education services have appeared as service sector developed and enlarged. Therefore, importance of service marketing increases rapidly in the competition and globalized atmosphere.

Service marketing has much more importance further than being a professional marketing area, gaining importance in terms of current marketing approaches too. Specially in recent years, service marketing has been a very broad area in education services because one of the most important indicators of countries' socio- economic improvement, is education services. Main aim of education services is to grow manpower that is needed for improvement and serve education services the society needs at the desired quality, whenever the customers want and for the lowest cost as possible.

The next section of this paper is the methodology section and explains the research design in terms of sample determination and characteristics, the selection of the universities included in the perceptual map, the selection of attributes used in the PROFIT analysis and the questionnaire design. This section provides the results in terms of perceptual maps and certain numerical measures from the MDS algorithm ALSCAL and the complementary methods PROFIT (to attribute meaning to MDS dimensions) and PREFMAP (to find the ideal point/vector in the same MDS space).

Our aim of this study is to shed light on how Turkish students perceive different universities by the use of a particular MDS algorithm known as ALSCAL and a number of complementary methods PROFIT (to attribute meaning MDS dimensions) and PREFMAP (to find the ideal point/vector in the same MDS space). Finally, we will present a discussion of the results and future directions.

2. Services Marketing

Businesses which are one of the basic elements of life, answer people's need through producing product and service and they distribute profit and shares to their owners. In market-based economy, aims of the business are -with the main aim which is to make profit- to increase sales, take social responsibility into consideration, to increase the product's prestige in the society take over. In order to be able to achieve such aims businesses must do some activities such as; production, management, marketing and finance (Mucuk, 2007).

In such a challenge where we might find a huge number of companies, all kind of service providers share the common target. According to Vargo and Lusch (2004), services

are economic activities rather than tangibles products, offered by one party to another. Services marketing typically refers to the marketing of both business to consumer (B2C) and business to business (B2B) services. Common examples of service marketing are health care, financial services and education etc..

3. Higher Education Concept

Güçlüoğlu (1996) states that higher education provides to people from private or public organizations, a learning if they have completed their secondary education and want to continue to improve their qualifications. These organizations have duties are accountable for; bringing on high level critical manpower, scientific research, protecting, developing and spreading scientific potential and producing solutions for problems of people and mankind.

Facing a growing competitive environment, higher education institutions have dramatically increased their efforts in recruiting and retaining students and providing high quality service. Universities are mobilizing all of their resources for recruiting, such as changing their financial aid policies to allow students from low-income families to enroll, and updating their campuses to become more diverse and attractive, as these are what high school seniors and their parents expect (Domino et al., 2006). The educational institution needs to maintain or develop a distinct image to create a competitive advantage in an increasingly competitive market (Akküçük ve Küçükkancabaş, 2007).

3.1. Historical Development of Turkish Higher Education System

Historical development of higher education organizations in Turkey with western codes is so new comparing to the process seen in western countries. The first university founded in the West is Bologna University was founded in 1088. This was followed by Paris University (1160) and Oxford University in 1167. These three universities with Montpeullier, Padua, Orleans and Cambridge universities that were established in the same period, are the 7 oldest universities being still active today.

Turkish universities history are divided into two; before and after the foundation of the republic. During the ottoman period, higher education is provided by the muslim theological schools, and divides the educational institutions into 3:

- **Religious Education Organizations:** These schools giving religious education were began to be closed with the order of Lord Vasıf on 13 march, 1924 who was the deputy of education system.
- **Academical and Occupational Schools:** These schools which were established to grow soldiers, were connected to Ministry of Defence on 22 April, 1925 according to the law:637.
- **Foreign Schools:** The government brought the base of having cooperation in education with the law of Tevhid-i Tedrisat. In this sense, curriculum of foreign schools were connected to the government as well.

Education organizations after the foundation of the republic, foreign schools and the traditional religious schools that had'nt obeyed the order of laic ideology of the state, were closed in the early years of the Republic. During the 1920's Darulfunun was reorganized

that was changed into university with the Law: 4936 and this was followed by law, medical and science faculties and then, theological faculties were founded in 1925.

According to increased demand of young population for higher education, almost 50 high school opened in the middle of 1960, having education in various areas. Consequently the number of students in these schools increased up to 50.000 in a short period of time. When Constitutional Court found that these universities were inconvenient and out of rules, a new legal regulation in higher education was referred compulsorily. These private high schools were connected to academic schools in 1971 with law: 1418.

Growing people with superior features who are to contribute to improvement of the country, is one of the most important functions of higher education. So, it is necessary that the students studying in higher schools must have specific features and keeping academic standarts in higher education is extremely important.

The most important education aims of societies today are; to grow members of information society. In the period of information, education; individual focused, being a system with education technologies aims to grow; people with self-confidence, of whom problem solving abilities developed, features and capable of working in more than one areas. The education activities that should be applied to eliminate having poor information and technology in out country and to accomplish the aim of new societies; being an information society, are mostly found in working areas of the universities. As a result of activities of state universities that are the most accountable in growing people of the information society, they should control the behavior change list that they aim to see on students and plan it.

The statement by Keever (1998), "Create an image for your company or your competitors will do it for you," is equally relevant to the higher education sector. Institutions are becoming more aggressive in their marketing activities and need to be clear about their positioning and the image they wish to convey to their public (Russell and Marilyn, 2005).

4. Methodology

In order for institutions to understand how customers review their products in relation to other products in the market, a number of multivariate techniques for data visualization can be used. These visualization techniques give decision makers a snapshot of how the customers see products (in this case, universities) relative to another. In this study one of the visualization techniques used to study the interdependence of a number of variables is used namely Multidimensional Scaling. Obtaining perceptual maps by MDS is a commonly used marketing practice to show how brands within a product category are similar to one another and how they differ from other brands (Parasuraman et al., 2004).

4.1. Sampling

The total number of private universities in Turkey was 38 (YOK, 2009). In order to reduce the number of universities for the sampling purposes, the universities that have the largest number of students are identified. After the examination of the universities that have the largest number of students, the universities is also undergone to a selection according to the number of the private universities in the biggest cities in Turkey namely, Istanbul,

Izmir, Ankara. As Istanbul has the largest number of universities (23) it is selected 4 universities from that city. As there are 4 private universities in Izmir it is decided to include 2 of these universities into the group of objects. In Ankara there are 6 private universities and it is selected 3 universities from that city.

4.2. Questionnaire Design

The questionnaire is organized in four parts. The first part (Part A) asks the respondents to rate the similarity of a pair of universities on a scale from one to seven, where seven corresponds to most similar and one corresponds to least similar. Since 9 universities are selected, this represents $36 (n(n-1)/2)$ where n is equal to the number of objects) pairwise similarity judgments to be completed by the respondents. The second part (Part B) contains questions about particular attributes that have generally been used to identify universities, as explained previously. In this part the respondents are asked to rate the 9 universities on a scale from one to seven (one being very bad and seven being very good) based on the aforementioned six attributes. In the third part (Part C) the students are expected to provide a rank order of the 9 universities in terms of preference. Finally, the students answer a number of demographic questions including gender, and type of high school they are studying at. The six categories of different high schools include Anadolu Lisesi (Anatolian High School), Fen Lisesi (Science High School), Özel Fen Lisesi (Private Science High School), Özel Lise (Private High School), Devlet Lisesi (State High School), Other (Foreign, Vocational School, etc.).

4.3. Results

The sample consisted of 143 prospect students living in Izmir. The sample was mainly a convenience sample. In terms of gender, 72 respondents were female and, 72 were male. In terms of high schools from which the students are studying at, a predominant percentage were Anatolian High School (61 respondents), the second largest were Public High Schools (56 respondents), the third largest were Private High Schools (17 respondents) and the last were Science High Schools (7) and Private Science High Schools (2).

Table 1. Demographic Characteristics

Gender	71 Female	72 Male
Anatolian High School		61
Public High School		56
Private High School		17
Science High School		7
Private Science High School		2

Asking pairwise judgments from the entire set of pairs would entail the respondents to answer 703 questions.

4.3.1. Common Two-Dimensional Space as Seen by the Respondents

In order to see the common space as seen by the average respondents, the 143 responses from the respondents were averaged in order to get an average value of perceived similarity between the universities. Table 2 shows the average perceived similarities between universities in the lower rectangular format.

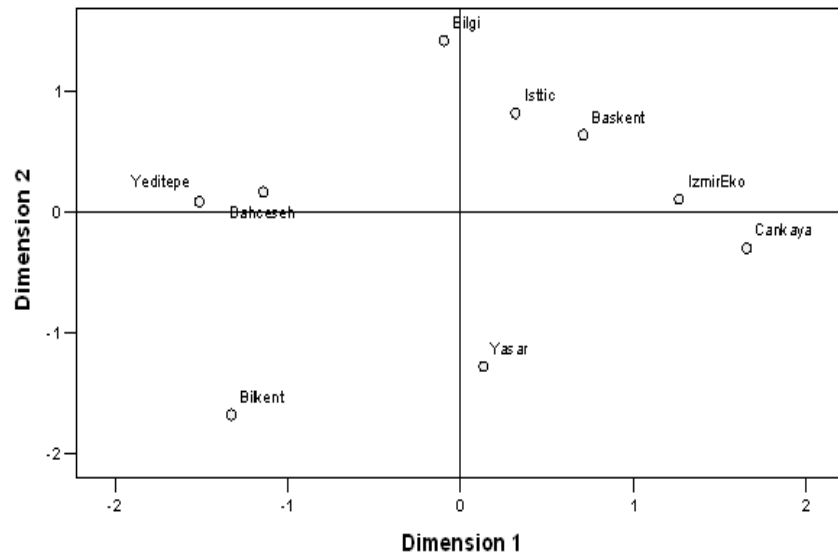

Table 2. Average Perceived Similarity between Universities

	Baskent	Bilkent	Cankaya	Yasar	IzmirEko	Yeditepe	BahceS	IstTic
Bilkent	3,664							
Cankaya	4,133	3,944						
Yasar	4,098	4,317	4,063					
IzmirEko	4,448	3,972	4,049	4,224				
Yeditepe	4,154	4,168	3,888	4,154	3,783			
BahceS	4,14	4,049	3,909	4,175	4,063	4,189		
IstTic	4,14	3,818	4,217	4,343	4,196	4,154	4,175	
Bilgi	4,028	3,888	4,175	3,147	4,182	4,182	4,308	4,392

All of the 36 possible pairs are presented above. The lowest similarity is between Istanbul Bilgi University and Yaşar University and the highest is between Izmir Ekonomi University and Baskent University. In order to get a two-dimensional perceptual map of the universities as seen by the respondents, ALSCAL (Young and Harris, 1990) program (a part of SPSS 17.0 data analysis package) was used.

Since ALSCAL program only accepts dissimilarities and the data is originally similarities, the seven-point scale was reverted such that seven corresponded to most dissimilar and one corresponded to most similar. After this necessary transformation, ALSCAL was used to obtain a two-dimensional solution. The resulting map is given in Figure 1. In this map the following mnemonic codes are used in place of the universities' full names: Bahcesehir (Bahcesehir University), Yeditepe (Yeditepe University), Bilgi (Istanbul Bilgi University), IstTic (Istanbul Ticaret University), Baskent (Baskent University), IzmirEko (Izmir Ekonomi University), Cankaya (Cankaya University), Bilkent (Bilkent University), Yasar (Yasar University).

Figure 1. Two-dimensional Perceptual Map of Average Similarities

It is evident in Figure 1 the universities form two groups: One group in the upper left quadrant consisting of Yeditepe and Bahçeşehir second group located toward the right of the graph consisting of Istanbul Ticaret, and Baskent, İzmir Ekonomi and Cankaya. Bilkent, which is actually found to be very dissimilar from all other universities, occupies a distinct location in the lower left quadrant. The closest universities are Yeditepe University and Bahcesehir University.

The next section outlines a more formal approach in naming the dimensions, but even without any mathematical analysis, an examination of the two dimensions may reveal some insights. The first dimension may be a price (from left to right on this dimension: Yeditepe and Bahcesehir). Because these universities similar to each other according to their prices.

The second dimension (from left to right in this dimension: Istanbul Ticaret, Baskent, Izmir Ekonomi, Cankaya) may somewhat reflect the financial aid. Many interpretations can be made regarding the perceptual map and these interpretations are only the initial thoughts of the author.

One objective of this analysis is obtaining the best fit with the smallest possible number of dimensions. Interpretations derived in more than three dimensions are difficult and usually is not worth the improvement in fit. The dimensionality used here is two. There are a number of ways of determining how well the two-dimensional solution suits the average similarities calculated from the 143 subjects (Table 1). The most common measure that is used to evaluate how well (or poorly) a particular configuration reproduces the observed distance matrix is STRESS measure. The smaller the STRESS value, the better is the fit of the reproduced distance matrix to the observed distance matrix. STRESS value in this study turns out to be 0.19 which is classified as “poor” fit according to Kruskal’s rule of thumb (Lattin et al., 2003). The other goodness of fit measure is R2 (Squared correlation index). R2 indicates how much of the variation in the disparities is explained by the distances calculated from the configuration found by the MDS procedure. The R2 value here is 67.40% which indicates a reasonably low but an acceptable fit. These values can improve as more dimensions are used.

4.3.2. Attributing Meaning to Dimensions Using the PROFIT Approach

Although it is possible to attribute meaningful names to the coordinate axes based on pure inspection and judgment, it is also possible to use answers to Part B of the questionnaire and examine the correlations between coordinate values and ratings of the alternatives of universities on the six attributes. The computer program PROFIT – short for property fitting – (Chang and Carroll, 1989) is helpful in determining dimensions that are highly correlated with the attribute ratings. It employs a more sophisticated technique than the one explained above. PROFIT takes the coordinate values from the ALSCAL output and the average attribute ratings on the six attributes as input. The major aim of PROFIT analysis is to determine which attributes best describe the perceptual positions and are illustrative of the dimensions.

In order to name the dimensions, it is needed to look for the correlations between average attribute ratings and dimensions. These values will help to give names to

dimensions. According to these values, the first dimension is named as Facilities, and the second one as Location (Table 3).

Table 3. Correlations between Average Attribute Ratings and Dimensions

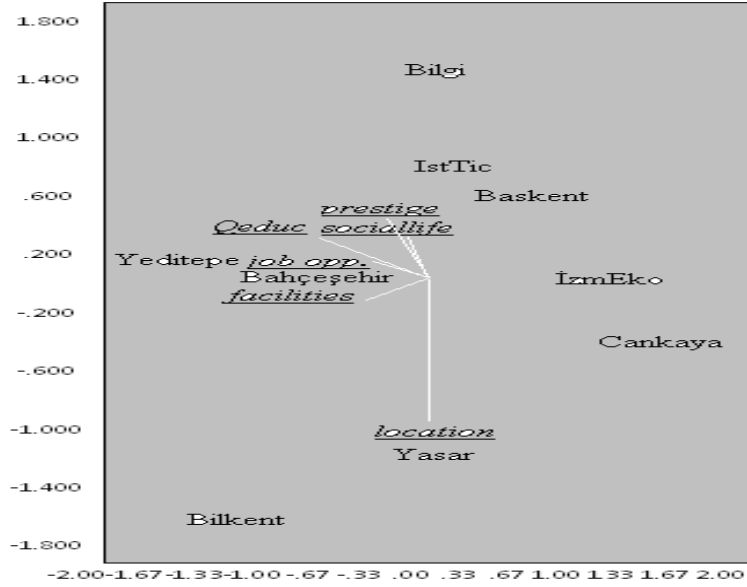
	Dimension 1	Dimension 2
Prestige	-0.87	0.49
Facilities	-0.99	0.05
Quality of Education	-0.91	0.40
Social Life	-0.89	0.43
Location	0.15	-0.98
Job Opportunities	0.96	0.24

Table 4 provides the average ratings of the 9 universities on the six attributes. For example, the order of the universities on prestige (from highest to lowest) is Yeditepe (4.23), Bilkent (4.04), İzmir Ekonomi (4.03), Bilgi (3.98), Bahcesehir (3.96), Istanbul ticaret (3.87), Baskent (3.72), Yasar (3.54), Cankaya (3.53). The universities which get the highest average attribute scores highlighted in the Table 4 below.

Table 4. Average Attribute Ratings and Dimensions

	Baskent	Bilkent	Cankaya	Yasar	İzmir Eko.	Yeditepe	Bahcesehir	İstanbul Tic.	Bilgi Uni.
Prestige	3,72727	4,04196	3,53846	3,54545	4,03497	4,23077	3,96503	3,87413	3,98901
Facilities	4,06993	4,54545	3,9021	3,90909	4,03497	4,38462	4,1958	4,18881	4,18993
Quality of Education	4,11888	4,55944	4,03497	3,83217	4,60839	4,72028	4,27273	4,1049	4,41563
Social Life	4,44056	4,6993	4,17483	4,25874	4,44755	4,76224	4,65734	4,46853	4,66587
Location	4,65035	4,8951	4,4965	4,34266	4,4965	4,58741	4,65035	4,54545	4,60988
Job Opportunities	4,53846	5,27273	4,32867	4,16783	4,55944	5,1958	4,71329	4,48252	4,99325

Figure 2 provides a plot of the original stimulus coordinates and the directional vectors. The visual inspection of the figure below also suggest that attribute namely facilities should be the dimension for X-axis while attribute namely location for Y-axis. The figure shows that Bahcesehir University is perceived quite high in facility and job opportunities respects. Yeditepe is perceived high in job opportunities as well. The directions of the three vectors (prestige, quality of education and social life) are towards the upper left quadrant and the direction of the location is towards the lower right quadrant (in which Yasar University is located).

Figure 2. Direction Vectors of Attributes and Universities (PROFIT)

4.3.3. Preference Scaling Using PREFMAP

The computer program PREFMAP (Chang and Carroll, 1989a) takes preference data and the stimulus coordinates obtained from an MDS analysis as input, and provides the “ideal point” in the same coordinate space as output. Hence, the so-called “ideal university” can be visualized in terms of the coordinate space already generated for the perceptual map of the universities. This analysis needs the ALSCAL output already discussed and the average preference values for each university computed from the answers to Part C of the survey as input. In this part of the questionnaire respondents are asked to rank the party leaders in terms of overall preference (1= most preferred, 9= least preferred).

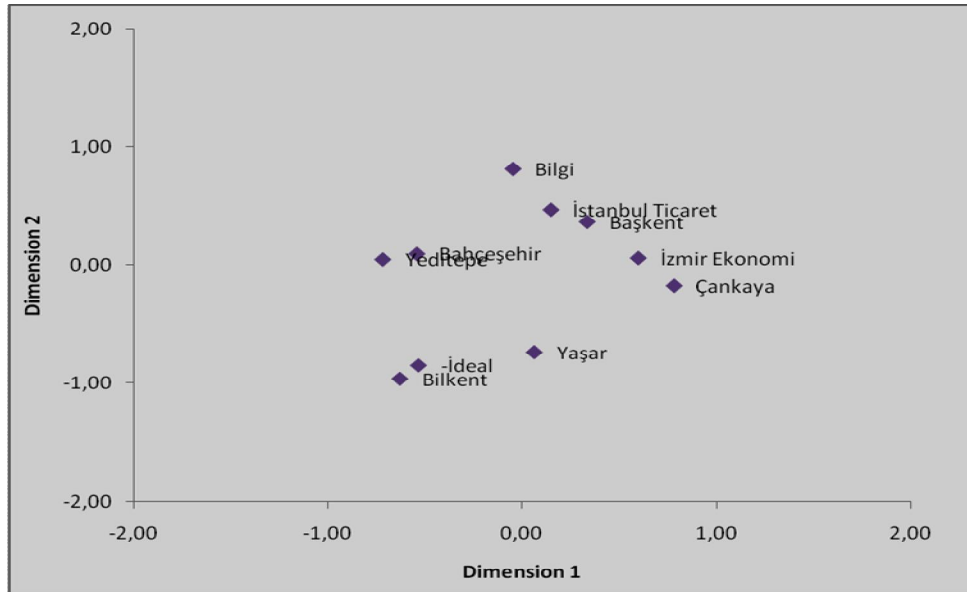
The average preference values for the universities are given in Table 5. It is seen here that Bilkent has the highest average preference with (3.73). The lowest average preference is belong to Bahcesehir University (6.19).

Table 5. Average Preferences Values of Universities

Universities	Preference	Rank
Bilkent	3,73	1
Başkent	4,13	2
Yeditepe	4,75	3
Cankaya	5,13	4
Bilgi	5,16	5
İst Ticaret	5,28	6
İzmir Eko	5,31	7
Yaşar	5,36	8
Bahçesehir	6,19	9

There are a number of different models that PREFMAP uses to display the ideal points relative to the MDS produced coordinates (Point and Vector based). In this study, vector representations are decided to use. The distances of each university to the ideal point are provided in the Figure 3 below. Figure 3 is a crucial step for portraying each university's relative position not only in perception, but also in preference. The position of the ideal point (relative to the universities on the derived perceptual map) defines relative preferences so that universities farther from the ideal should be less preferred. It's seen that respondents' average ideal point is relatively closer to Bilkent. It is an interesting finding that most of the universities are quite far away from that average ideal point.

Figure 3. Universities and Ideal Point Vector (PREFMAP)

5. CONCLUSION

Foundation universities that are in a very heavy competition atmosphere in the last years try to provide service with respect and convenient to consumer needs. These universities develop marketing strategies in order to have advantage against the rivals and survive. As the ÖSS selection system now involves making a selection after one's score has been determined, and as the number of public and private universities is increasing, it seems evident that universities will need to use more sophisticated marketing tools than ever. Private university foundations have to carry out studies of creating a positive image, serving to the society besides increasing their income.

Aim of the study is to determine marketing strategies of foundation universities that they use to sell education services they provide to the students and explain and reflect the current situation of this, benefiting from ideas and opinions of the students.

Multi Dimensional Scaling algorithm is used for evaluating the questionnaire. As a result of the study, the most similar universities are Izmir Economy and Baskent universities and universities that are the least similar are, Yasar University and Istanbul Bilgi University. In the second part of the analysis, individuals are required to evaluate the students with respect to specific features and it was seen that features distinguishing universities one from the other are, facilities and location. In the last part, respondents are required to arrange the universities for their wish according to their own criterion and the most preferred university was Bilkent while the least chosen one was Bahcesehir University. Universities should benefit from outcomes of the study while developing marketing strategies.

As a result of the study, Bilkent University is the most likely one to be the ideal university for the individuals. This university is also superior specially in location, job opportunities, facilities comparing to other universities. This means that, in order to be the ideal university for people, it is necessary to take such features into consideration.

6. REFERENCES

- Akküçük U. ve Küçükkancabaş S. (2007). *Analyzing The Perceptions of Turkish Universities Using Multidimensional Scaling (MDS) Analysis*. Boğaziçi Journal. Vol. 1-2-, pp. 125-141.
- Chang, J. J. and Carrol, J. D. (1989). *How to use PROFIT – A Computer Program for Property Fitting by Optimizing Nonlinear or Linear Correlation*. in P.E. Green, F.J. Carmone, and S.M. Smith(eds), *Multidimensional Scaling: Concepts and Applications*: 318-331. Newton, MA: Allyn and Bacon.
- Domino, S., Libraire, T., Lutwiller, D. Superczynski, S., and Tian, R. (2006). *Higher Education Marketing Concerns: Factors Influence Students' Choice of Universities*. 6(2): 101-111.
- Güçlüol, K. (1989). *Üniversitelerin Temel Sorunları*. Üniversitelerin Temel Sorunları Çağdaş Eğitim-Çağdaş Üniversite Üniversitelerimizin Gelişmişlik Durumu (Ankara: T.C. Cumhurbaşkanlığı Yay), 1989.
- Keever, S. (1998). *Building Your Image on Campus,* *Journal of Career Planning and Employment* 58(2): 42-46.
- Lattin, J. M. , and Carrol, J. D., and Green, P. E. (2003). *Analyzing Multivariate Data*. Pacific Grove: Brooks/Cole.
- Mucuk, İ. (2007). *Pazarlama İlkeleri*, İstanbul: Türkmen Kitap Evi 16. b.
- Parasuraman, A. Grewal, D., and Krishnan, R. (2004). *Marketing Research*. Boston: Houghton Mifflin.

Russell, M. (2005). Marketing Education: A Review of Service Quality Perceptions among International Students,” *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 17(1): 65.

Vargo, S. L., & Lusch, R. F. (2004a). *Evolving to a new dominant logic for marketing*. *Journal of Marketing*, 68, 1–17, (January).

Yaung, F.W. and Harris, D.F. (1990). *Multidimensional Scaling: Procedure ALSCAL*, in J.J. Noruis (ed.), *SPSS Base System User’s Guide*:396-461. Chicago, IL: SPSS Inc. Reprinted in J.J. Noruis (ed.), *SPSS Professional Statistics*: 155-222, Chicago, IL: SPSS Inc., 1990.

www.yok.gov.tr/istatistikler/html, 2005 (Accessed in February 2009)

4936 Sayılı Kanunun gerekçesi BK. Ord. Prof. Dr. E. Hırş, *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye’de Üniversitelerin Gelişmeleri*, c. II, İstanbul, 1950, s. 823.

KAVRAMSAL DEĞİŞİM METİNLERİNİN ÖĞRENCİLERİN SOSYAL BİLGİLER DERSİNDEKİ KAVRAM YANILGILARINI GİDERMEYE ETKİSİ*

Soner Aladağ**
Eyüp Yılmaz***

ÖZET

Bu çalışmanın amacı kavramsal değişim metinlerinin öğrencilerin sosyal bilgiler dersindeki kavram yanlışlarını gidermeye etkisini belirlemektir. Araştırmada, zayıf deneysel desenlerden tek grup ön test-son test desen kullanılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Aydın il merkezine bağlı Yılmazköy İlkokulu'nda 2012-2013 eğitim öğretim yılında öğrenim gören 15 tane 4. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma grubunun seçiminde amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme ve kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Çalışma grubunun seçiminde ölçüt olarak orta sosyo-ekonomik düzeye sahip olması belirlenmiştir. Araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından geliştirilen Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) kullanılmıştır. Verilerin analizinde betimsel analiz kullanılmış olup, verilerin analizinde Bahar (1999) tarafından geliştirilen Kesme Noktası (KN) tekniği kullanılmıştır. Çalışma sonucunda kavramsal değişim metinlerinin öğrencilerin sahip oldukları kavram yanlışlarını ve kavramlar hakkındaki yanlış tanımlamalarını gidermede etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kavramsal Değişim Metinleri, Kavram Yanılgısı, Sosyal Bilgiler.

THE EFFECT OF CONCEPTUAL CHANGE TEXTS REDUCING MISCONCEPTIONS IN SOCIAL STUDIES

ABSTRACT

The aim of this study determine the effect of conceptual change texts to reducing students' misconceptions in social studies. One group of poor experimental with pretest-posttest design used in this study. The Study group consisted of 15th units of 4th grade students who study in connected to the city center of Yılmazkoy primary school in 2012-2013 academic year. The criteria selection of sampling and easily accessible sampling methods was used to selected study group. Middle socio-economic level have been identified as a criterion to selection of the study group. As the data collection tool developed by researchers Word Association Test has been used in study. Descriptive analysis was used to analyze data and Break Point technique was used to analysis of which developed by Bahar (1999). As a result of study has been shown that conceptual change texts effective to reducing students' misconceptions and misdescription.

Keywords: Conceptual Change Texts, Misconception, Social Studies.

* Bu makale 12. Ulusal Sınıf Öğretmenliği Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

** Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı, soneraladag@yahoo.com

*** Arş. Gör., Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sınıf Öğretmenliği Anabilim Dalı, evuyilmaz@gazi.edu.tr

1. GİRİŞ

Kavramların öğretimi gerçekleşmeksizin, üst düzey öğrenmelerin gerçekleşmesinde problemler yaşanmaktadır. Bu durum kavram öğretimini daha da önemli hale getirmektedir (Aydın ve Balım, 2007). Ancak konu öğretiminin her şeyden çok önemsendiği, problem çözme ve bilimsel süreç becerilerin ön planda tutulduğu, bilimsel bilginin özellikleri ve nasıl geliştiğinin ihmal edildiği öğretim uygulamaları devam etmektedir (Karakaş, 2009; Kattaula, Verma ve Martin-Hansen, 2009; Akt. Çil ve Çepni, 2012).

Kavram öğretimini engelleyen bir diğer etmen ise öğrencilerin okula gelirken sahip oldukları mevcut ön bilgileridir (Hewson ve Hewson, 1983; Pines ve West, 1986). Öğrencilerin bu ön bilgileri, genellikle bilimsel kavramlarla örtüşmeyen kavram yanlışlarından oluşmaktadır. Bundan dolayı anlamlı ve kalıcı bir öğrenmenin gerçekleşmesi için öğrencilerde var olan kavram yanlışlarının giderilmesi gerekir (Smith, Blakeslee ve Anderson, 1993).

Kavram yanlışlarının giderilebilmesi için zihinde hâlihazırda var olan bilgilerin gözden geçirilmesi ve yeni bilgilerle uyumunun sağlanabilmesi için bilimsel olarak doğru olmayan bilgilerin değiştirilmesi gerekir. Bu süreç kavramsal değişim süreci olarak adlandırılmaktadır (Smith ve diğ., 1993). Palmer (2002) kavramsal değişimi öğrenciler zihinlerindeki karmaşık bilgilerin yeniden organizasyonu şeklinde tanımlarken; Bahar (2003), mevcut kavramların yeni kavramlarla ilişkilendirilmesi için tekrar zihne yerleştirilmesi yani yeniden organize edilmesi olarak tanımlamaktadır. Posner ve arkadaşları (1982) öğrencilerde kavramsal değişimin meydana gelebilmesi için dört şarta ihtiyaç olduğunu belirtmektedir (Akt. Akbaş ve Uzunöz, 2011).

Yetersizlik: öğrencileri bazı olayları açıklamada mevcut bilgilerinin yetersiz olduğunu hissetmelidirler.

Anlaşılabilirlik: öğrencileri karşılaştığı yeni kavramların ne anlam ifade ettiğini kolaylıkla anlayabilmelidirler.

Mantıklılık: öğrenciler yeni kavramları akla yakın ya da inandırıcı bulmalıdır.

Verimlilik: öğrenciler öğrendikleri kavramları yeni durumlara uygulayabilmeli ve farklı durumları açıklamada kullanabilmelidirler.

Kavram yanlışlarını gidermek adına kullanılan geleneksel öğretim yöntemlerin yetersiz olduğu yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Akgün ve Aydın, 2009; Cerit Berber ve Sarı, 2010; Chambers ve Andre, 1997; Çetingül ve Geban, 2011; Duit ve Treagust, 2010; Drumuş ve Bayraktar, 2010; Özmen, Demircioğlu ve Demircioğlu, 2009; Palmer, 2002). Bu nedenle öğrencilerdeki mevcut kavramsal yanlışlarını gidermek amacıyla kullanılan yöntemlerden birisi de kavramsal değişim metinleridir.

Kavram değiştirme metinlerini ilk kez geliştiren ve uygulayan araştırmacılar Wang ve Andre'dir (Çaycı, 2007). Kavramsal değişim metinleriyle öğrencilerin ön kavramlarının düzeltilmesi ve mevcut bilgi yapısının yeniden düzenlenmesi amaçlanır. Kavramsal değişim metinlerinde kavram yanlışları ile bilimsel fikirler arasındaki tutarsızlık gösterilmeden önce öğrencilerden kendilerine sunulan durum hakkında tahminlerde bulunmaları istenir. Ardından konuyla ilgili öğrencilerin sahip oldukları kavram yanlışları

belirtilerek bu bilgilerin neden yanlış oldukları açıklanır. Böylece öğrencilerin sahip oldukları kavram yanlışlarını kendilerinin sorgulayarak görebilmeleri sağlanır. Son olarak konuyla ilgili yeni bilimsel bilgiler açıklanarak örnekler verilir (Chambers ve Andre, 1997).

Yapılan çalışmalar incelendiğinde öğrencilerin sahip olduğu kavram yanlışlarını gidermede kavramsal değişim metinlerinin kullanılmasının geleneksel yöntemlere göre daha başarılı sonuçlar verdiği görülmektedir (Aslan ve Demircioğlu, 2014; Chambers ve Andre, 1997; Çaycı, 2007; Duit ve Treagust, 2010; Durmuş ve Bayraktar, 2010; Önder ve Geban, 2006; Özmen, 2011; Palmer, 2002; Penttinen, Anto ve Erdmann, 2013; Beerenwinkel, Parchmann ve Grasel, 2010; Akbaş ve Gençtürk, 2011). Bununla beraber kavramsal değişim yöntemleri aracılığıyla kavram yanlışlarını giderme çalışmalarının (Akbaş ve Gençtürk, 2011; Bahar, 2003; Chambers ve Andre, 1997; Dilber, 2006; Durmuş ve Bayraktar, 2010; Hewson ve Hewson, 1983; Kaya, 2010; Özmen, 2011; Taşdelen, 2011; Wang ve Andre, 1991 vb.) genelde fen bilgisi alanında yapıldığı, sosyal bilgiler alanında yapılan çalışmaların (Kılıçoğlu, 2011; Yükselir, 2006) ise sınırlı olduğu görülmektedir.

Bununla beraber Sosyal Bilgiler geniş bir içeriğe sahiptir ve bu durum kavram zenginliği anlamına gelmektedir. Sosyal bilgiler dersinin amaçlarını gerçekleştirebilmesi için bu programda yer alan kavramların her öğrencinin zihninde aynı anlamı oluşturacak şekilde geliştirilmesi gerekir (Doğanay, 2005). Yel (2007) öğrencilerin Sosyal Bilgiler ile ilgili ilkeleri öğrenebilmesi ve karşılıklarına çıkabilecek sosyal problemleri çözebilmesi için kavram öğretimine önem verilmesi gerektiğini belirtmektedir. Dolayısıyla öğrencilerin Sosyal Bilgiler dersine yönelik sahip olduğu kavram yanlışlarının belirlenmesi ve giderilmesine yönelik yapılan bu çalışma önem arz etmekte ve sosyal bilgiler alanında sınırlı sayıda yapılan çalışmalara katkı sunacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın amacı ilköğretim 4. sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersi “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesinde geçen kavramlara karşı sahip oldukları yanlışları belirleyerek bu yanlışların “Kavramsal Değişim Metinleri” kullanılarak giderilmesini sağlamaktır.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırmanın Modeli

İlkokul 4. sınıf sosyal bilgiler dersinde kavramsal değişim metinlerinin kullanılmasının kavramsal yanlışların giderilmesine etkisinin incelendiği bu çalışmada, zayıf deneysel desenlerden tek grup ön test-son test desen kullanılmıştır. Bu desende deneysel işlemin etkisi tek bir grup üzerinde yapılan çalışmayla test edilir. Deneklerin bağımlı değişkene ilişkin ölçümleri uygulama öncesinde ön test, sonrasında son test olarak aynı denekler ve aynı ölçme araçları kullanılarak elde edilir. Seçkisizlik ve eşleştirme yoktur (Büyüköztürk, 2011).

2.2. Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu 2012-2013 eğitim öğretim yılında Aydın il merkezine bağlı Yılmazköy İlkokulu’nda öğrenim gören 15 tane 4. sınıf öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada çalışma grubunun seçiminde ölçüt örnekleme ve kolay ulaşılabılır örnekleme yöntemleri dikkate alınmıştır. Çalışma grubunun seçiminde ölçüt olarak orta sosyo-

ekonomik bir düzeye sahip olması dikkate alınmıştır. Kolay ulaşılabilir durum örneklemesi yöntemi, araştırmacıya hız ve pratiklik kazandırır. Çünkü bu yöntemde araştırmacı, yakın olan ve erişilmesi kolay olan bir durumu seçer (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

2.3. Veri Toplama Aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak çalışmanın başında ve sonunda “KİT (Kelime İlişkilendirme Testi)” kullanılmıştır. Testi oluşturmak amacıyla İlkokul 4. sınıf sosyal bilgiler ders kitabında yer alan “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesinde öğretilmesi hedeflenen 12 kavramdan (aile, kültür, akrabalık, değerler, gelenek, vatan, milli kültür, barış, cumhuriyet, savaş, liderlik, değişim) oluşan Kelime İlişkilendirme Testi oluşturuldu. “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesinin seçilmesinde o ünitenin sınıf öğretmeni tarafından işlenmiş olması ve öğrencilerde kavram yanılgısına sebebiyet verecek kavramları barındırıyor olması düşüncesi etkili olmuştur. Araştırmacılar tarafından oluşturulan kelime ilişkilendirme testinde öğrencilerden verilen ana kavramla ilişkilendirdikleri kelimeleri yazmaları, ana kavramın tanımının yapılması ve cümle içinde kullanılması istenmiştir. Böylece öğrencilerin kavramla ilgili varsa sahip olduğu yanılgılar daha net bir şekilde tespit edilebileceği düşünülmüştür. Oluşturulan taslak test görünüş ve kapsam geçerliği açısından sosyal bilgiler öğretimi alanında görevli bir öğretim üyesine, bir ölçme değerlendirme uzmanına ve bir sosyal bilgiler öğretmenine gösterilmiş ve onayları alınarak test uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

Hazırlanan Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) 19 kişilik farklı bir öğrenci grubuna uygulanarak öğrencilerin en çok hataya düştükleri kavramlar belirlenmiştir. Yapılan bazı çalışmalarda kelime ilişkilendirme testindeki her bir ana kavram için ortalama otuz saniye verildiği görülmektedir (Bahar, Johnstone ve Sutcliffe, 1999; Bahar ve Özatlı, 2003; akt. Ercan, Taşdere ve Ercan, 2009). Ancak kelime ilişkilendirme testinin uygulanacağı grup 4. sınıf olması, verilen anahtar kavramlara ilişkin tanım ve bu kavramların cümle içerisinde kullanılmasının da istenmesi nedeniyle testteki her bir kavram için 3 dakika toplamda 36 dakika süre verilmiştir. Uygulama öncesinde öğrencilere KİT hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Uygulama sonucunda elde edilen veriler toplanarak analiz edilmiştir. Analizler sonucunda öğrencilerin özellikle 5 kavram (değer, kültür, milli kültür, gelenek, cumhuriyet) konusunda kavram yanılgılarına sahip oldukları ve kavramlar hakkında yeterli bilgiye sahip olmadıkları Tablo 1’de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 1.

Öğrencilerin Kavramlarla İlişkilendirdikleri Doğru ve Yanlış Kelime Frekansları

	Aile	Kültür	Akr.	Değer	Gelene- k	Vatan	M. Kültür	Barış	Cum.	Sav.	Lid.	Değ.
ö1	10	8 2	6	8	6	6 1	2 4	4	3	6	8	6
ö2	6	2	7	4	2	3	3	3	4	4	3	5
ö3	4	2	6	3	3	2	3	5	1	1	5	1
ö4	5	2	5	1 2	2	2	3	1	3	2	4	3
ö5	3	1	2	3	2	4	3	2	4	2	3	2

ö6	10	4	5	1 2	3 1	4	1 4	1 1	1 3	6	3	3
ö7	3	4	5	2 3	- 5	2	5	3	5	2	1	3 2
ö8	3	3	5	- 5	- 4	3	3	2	2	2	4	- 4
ö9	3	5	10	- 3	5	1 2	5	3	- 3	2	2	2
ö10	7	3	3	- 3	3	4	2 1	5	- 4	3	4	3
ö11	3	1 3	10	-	1 3	6	1 1	4	- 3	3 2	4	2
ö12	3	- 2	1 2	1 2	- 3	4	- 2	3	- 3	7	3	4
ö13	2	- 2	1 5	- 1	- 1	1	- 1	1	- 1	1	3	6
ö14	2	- 2	3	1	4 1	1	- 1	1	2	1	6	5
ö15	7	- 5	5	-	3	1	- 1	- 1	1	1	4	6
ö16	5	3	6	- 2	3	5	- 3	7	3 1	2	3 1	3
ö17	6	4 2	7 2	5 2	4 1	6	4 2	5 1	1 5	6 1	4	5 2
ö18	8	- 3	8	2 1	- 3	4 2	5 1	3	3	4	4	7 1
ö19	4	4 1	5 1	3 3	6	5 1	3 2	2 1	4 3	5	7 1	4
Toplam	121	52/ 22	111/ 10	38/ 26	45/ 22	73/ 6	46/ 20	57/ 4	33/ 30	80/ 3	72/ 7	70/ 9

Kelime İlişkilendirme Testi (KİT) ön uygulama sonucunda öğrencilerin yanlışya düştükleri bu beş kavramdan oluşacak şekilde yeniden düzenlenerek uygulamaya hazır hale getirilmiştir.

2.4. Verilerin Toplanması

Araştırmada uygulanma yapmak amacıyla öncelikle Aydın İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden uygulama izni alınmıştır. Ardından Yılmazköy İlkokulu müdürü ve uygulama yapılacak sınıfın öğretmenine çalışma hakkında bilgi verilmiş ve sınıf öğretmeniyle uygulama günü ve saati belirlenmiştir. Belirlenen günde ve saatte kelime ilişkilendirme testi 15 tane 4. Sınıf öğrencisine uygulanmıştır. Uygulama öncesinde kelime ilişkilendirme testi ile ilgili öğretmene ve öğrencilere gerekli açıklamalar yapılmıştır. Kelime ilişkilendirme testi 5 kavramdan oluştuğu için toplamda 15 dk. süre verilmiştir. Ön-test uygulandıktan sonra öğrencilerin yanlışya düştükleri kavramların giderilmesine ilişkin kavramsal değişim metinleri hazırlanmıştır. Metinler hakkında sınıf öğretmeniyle görüş alışverişinde bulunularak uygulama saatleri belirlenmiştir. Kavramsal değişim metinleri 4 hafta boyunca ve her hafta 1 ders saati süresince uygulanmıştır. Kavramsal değişim metinlerinin kalıcılığının da belirlenmesi amacıyla son-test deneysel işleminden bir ay sonra uygulanmıştır.

2.5. Verilerin Analizi

Ön test ve son test sonuçları incelenerek elde edilen veriler doğrultusunda ayrıntılı frekans tablosu oluşturulmuştur. Frekans tablosunda anahtar kavramlara ilişkin öğrencilerin ilişkilendirdikleri kelimelerin anahtar kavramla ilgili ve ilgisiz olanların sayısı belirlenmiştir. Yine ön test ve son test sonucunda anahtar kavramlara ilişkin toplam ilişkili kelime sayısı, toplam ilişkisiz kelime sayısı, kavramla ilgili tanımın yapılıp yapılmadığı ve yapılmışsa da ne derece doğru olduğu frekans tablosu oluşturularak belirlenmiştir. Oluşturulan tüm bu frekans tabloları dikkate alınarak kavram ağı oluşturulmuştur. Bilişsel yapıyı ve kavramsal değişimi net bir şekilde göstermesi amacıyla kavram ağının oluşturulmasında Bahar ve diğerleri (1999) tarafından ortaya konulan kesme noktası (KN) tekniği kullanılmıştır. Bu tekniği kısaca açıklarsak; kelime ilişkilendirme testinde yer alan herhangi bir anahtar kavram için en fazla verilen cevap kelimenin 3-5 sayı aşığı kesme noktası olarak kullanılır. Bu cevap frekansın üstünde bulunan cevaplar kavram ağının ilk kısmındaki bölüme yazılır. Daha sonra kesme noktası belirli aralıklar ile aşağıya çekilir ve tüm anahtar kelimeler kavram ağında çıkıncaya kadar işlem devam eder (Ercan ve diğ., 2009). Şekil I'de ön teste göre oluşturulan kavram ağı ve Şekil II'de son teste göre oluşturulan kavram ağı bu teknikle oluşturulmuştur. Böylece öğrencilerin ön test ve son test sonucunda kavramlarla ilgili sahip oldukları yanılgıların giderilip giderilemediği, verilen kavramlara ilişkin doğru ilişkilendirdikleri kelime sayısında artış olup olmadığı belirlenmiştir. Yine kavramlara ilişkin yapılan tanımlardan ve cümle içerisinde kullanılmasından hareketle kavramların öğrenciler tarafından ne derece anlaşıldığı belirlenmiştir.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

Öğrencilere kavramsal değişim metinleri aracılığıyla kavram eğitimi verilmeden önce mevcut durumlarını tespit etmek ve uygulama sonrası gelişimleriyle karşılaştırabilmek amacıyla ön test uygulanmıştır. Ön test sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek ön-test frekans tablosu ve kesme noktası oluşturulmuştur. Tablo 2' de öğrencilerin ön test kelime ilişkilendirme testine vermiş olduğu cevaplara ilişkin veriler ayrıntılı olarak verilmiştir.

Tablo 2.

Anahtar Kavramlarla İlişkilendirilen Kelimelerin Ön Test Frekans Tablosu

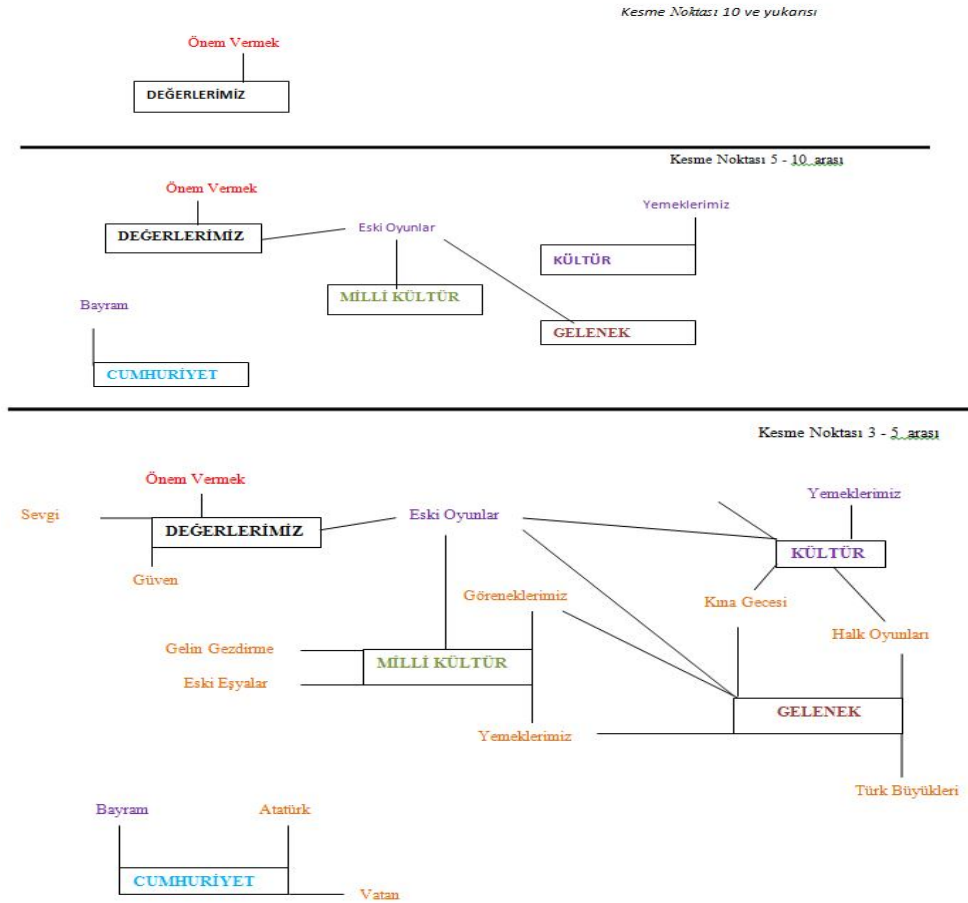
Kavram	Kavram ile ilişkili kelime sayısı	Kavram ile ilişkisiz kelime sayısı	Tamamen Boş	Kavram ile ilgili doğru tanım sayısı	Kavram ile ilgili kısmen doğru olan tanım sayısı	Kavram ile ilgili yanlış tanım sayısı
Değer.	18	18	2	-	4	11
Kültür	35	9	-	2	4	9
Milli Kültür	31	15	-	2	1	12
Gelen.	30	18	-	1	4	10
Cumh.	15	21	-	3	-	12
Topl.	129	81	2	8	13	54

Tablo 2'ye göre öğrenciler verilen 5 kavrama ilişkin 129 ilişkili kelime yazarken 81 ilişkisiz kelime yazdığı görülmektedir. En fazla "Kültür" kavramı ile ilişkili kelime (35) yazılırken, en az "Cumhuriyet" kavramı ile ilişkili kelime (15) yazılmıştır. Bunun yanında en fazla "Cumhuriyet" kavramı ile ilişkisiz kelime (21) yazılırken, en az "Kültür" kavramı ile ilişkisiz kelime (9) yazılmıştır. Yapılan tanımlar incelendiğinde en fazla "Cumhuriyet" ve "Milli Kültür" kavramları ile ilgili yanlış tanım yapılırken, en az "Kültür" kavramı ile ilgili yanlış tanım yapıldığı görülmektedir.

Ön test uygulaması sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek Bahar ve diğ. (1999) tarafından geliştirilen Kesme Noktası (KN) ile ortaya konulmuştur. Elde edilen sonuçlar şekil 1'de ayrıntılı olarak verilmiştir.

Şekil 1.

Öğrencilerin Ön-Test Cevaplarına İlişkin Oluşturulan Kavram Ağı

Şekil 1 incelendiğinde öğrencilerin büyük bir bölümünün (10 ve üzeri) değerlerimiz kavramını önem ya da önem vermek kelimeleriyle açıklamaya çalıştıkları, az bir kısmının (3-5 arası) ise sevgi ve güven kelimeleriyle ilişkilendirdikleri görülmektedir. Bu durum öğrencilerin değerlerimiz kavramıyla ilgili **önem vermek** şeklinde yanlış bir algıya sahip olduklarını göstermektedir. Gelenek, Milli Kültür ve Değerlerimiz kavramlarını en fazla **eski oyunlar** kelimesiyle ilişkilendirdikleri, yine Milli Kültür kavramını **eski eşyalar** kavramıyla ilişkilendirerek yanlış bir algıya düştükleri görülmektedir. Cumhuriyet kavramı sorulduğunda öğrencilerin **bayram**, **Atatürk** ve **vatan** kelimeleriyle açıklamaya çalıştıkları, Cumhuriyetin bir yönetim şekli olduğunu bilmedikleri görülmektedir. Sonuç olarak öğrencilerin başta cumhuriyet ve değerlerimiz kavramları olmak üzere beş kavramla ilgili kavram yanlışlığına sahip oldukları ya da eksik kavram bilgisine sahip oldukları görülmektedir.

Ön test uygulanıp analizleri yapıldıktan sonra Değerlerimiz, Kültür, Milli Kültür, Gelenek ve Cumhuriyet kavramlarıyla alakalı kavramsal değişim metinleri hazırlanarak 4 hafta boyunca uygulanmıştır. Kavramsal değişim metinlerinin kavramsal yanlışlıklarını gidermesinin yanında kalıcılık etkisinin de test edilmesi amacıyla son-test uygulamadan 1 ay sonra uygulanmıştır. Elde Edilen sonuçların frekans tablosu tablo 3'te ve kavram ağı şekil 2'de gösterilmiştir.

Tablo 3.

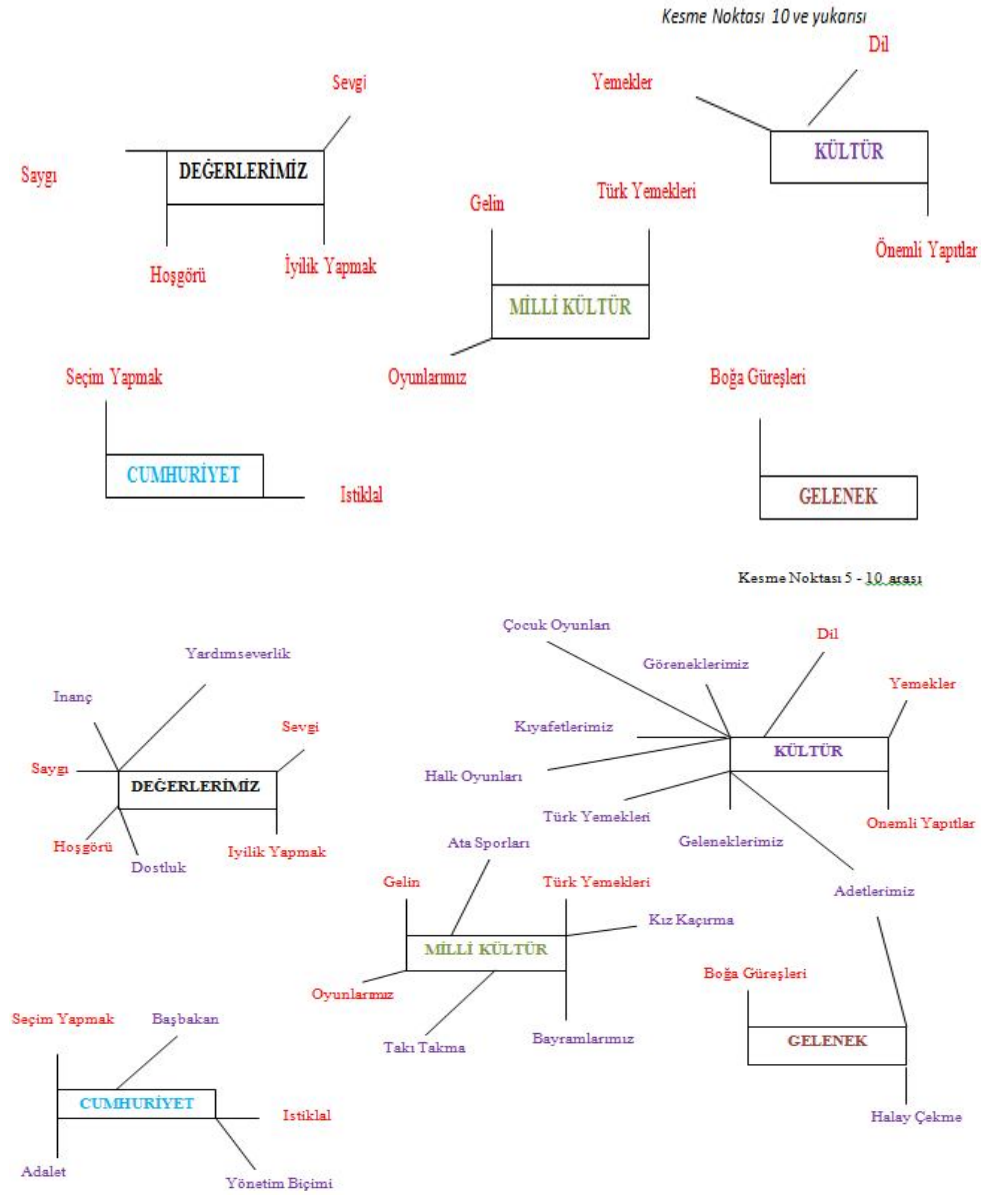
Anahtar Kavramlarla İlişkilendirilen Kelimelerin Son Test Frekans Tablosu

Anah. Kav.	Kavram ile ilişkili kelime sayısı	Kavram ile ilişkisiz kelime sayısı	Tamamen Boş	Kavram ile ilgili doğru tanım sayısı	Kavram ile ilgili kısmen doğru olan tanım sayısı	Kavram ile ilgili yanlış tanım sayısı
Değer.	86	20	-	3	3	9
Kültür	103	14	-	3	5	7
Milli Kültür	108	13	-	9	1	5
Gelen.	61	20	-	6	3	6
Cumh.	67	19	-	6	3	6
Topl.	425	86	-	27	15	33

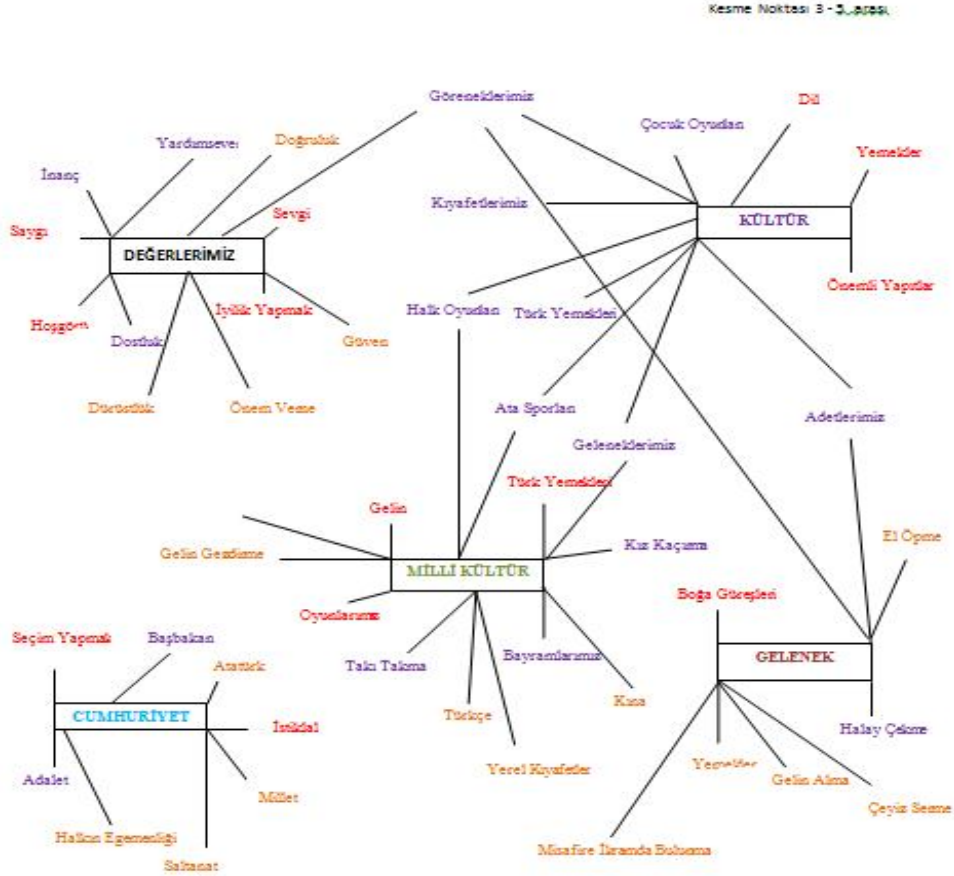
Tablo 3 incelendiğinde öğrencileri ön testte kavramlarla ilişkilendirdikleri kelime sayısı 129 iken bu rakamın son testte 425'e çıktığı ve ön testte kavramlarla ilişkisiz yazdıkları kelime sayıları (81) ile son testte kavramlarla ilişkisiz yazdıkları kelime sayılarının (86) neredeyse eşit olduğu görülmektedir. Yine öğrencilerin son testteki kavramlara ilişkin yaptığı doğru tanım frekansının ön testteki doğru tanım frekansına göre yaklaşık 3 kat arttığı ve yapılan yanlış tanım sayısında da önemli ölçüde azalma olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar kavramsal değişim metinlerinin öğrencilerin kavramlarla ilgili kelime hazineleri önemli ölçüde geliştirdiğini, kavramlara ilişkin zihinlerinde oluşan yanlış tanımlamaları önemli ölçüde azalttığını bunun yanında yazılan ilişkisiz kelime sayısının oransal olarak azalsa da sayısal olarak arttığı şeklinde yorumlanabilir.

Son test sonucunda elde edilen veriler analiz edilerek öğrencilerin kavramlarla ilişkilendirdikleri kelimeleri belirten kavram ağı oluşturulmuş ve şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2.
Öğrencilerin Son-Test Cevaplarına İlişkin Oluşturulan Kavram Ağı

Şekil 2 incelendiğinde kavramlarla 10 ve üzerinde ilişkilendirilen kelime ön testte sadece “önem vermek” iken son testte Değerlerimiz kavramı “iyilik yapmak, sevgi, saygı, hoşgörü” kavramlarıyla; Kültür kavramı “önemli yapıtlar, yemekler, dil” kavramlarıyla; Milli Kültür kavramı “gelin alma, Türk yemekleri, oyunlarımız” kavramlarıyla, Cumhuriyet kavramı “seçim yapmak, istiklal marşı” kavramlarıyla ve Gelenek kavramı “boğa güreşleri” kavramıyla ilişkilendirildiği görülmektedir. Öğrencilerin kavramsal değişim metinleri aracılığıyla kavram yanılgılarını giderme çalışmalarının ardından sahip oldukları kavram yanılgılarının büyük ölçüde giderildiği belirlenmiştir. Örneğin öğrencilerin değerlerimiz kavramı ile ilgili uygulama öncesinde ilişkilendirdiği kelime genelde “**önem ya da önem vermek ve eski oyunlar**” şeklinde iken, son testte bu durumun “sevgi, saygı, hoşgörü, iyilik yapmak, yardımseverlik, dostluk vb.” şeklinde değiştiği görülmektedir. Aynı şekilde Milli Kültür ve Gelenek kavramlarıyla ilgili zihinlerinde oluşan ilk şema “**eski oyunlar ve eski eşyalar**” şeklinde iken, son testte bu şemaların “gelin alma, Türk yemekleri, oyunlarımız, boğa güreşleri, ata sporları, bayramlarımız, halay çekme vb.”

şeklinde değiştiği görülmektedir. Cumhuriyet kavramıyla ilgili öğrencilerin ön test sonucunda en çok ilişkilendirdikleri kelimelerin “**bayram**, Atatürk, vatan” olduğu görülürken, son test sonucunda bu kelimelerin “ seçim yapmak, istiklal marşı, yönetim biçimi, adalet, başbakan” şeklinde değiştiği görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

4.1. Sonuçlar

Bu çalışma 4. Sınıf öğrencilerinin sosyal bilgiler dersi “Geçmişimi Öğreniyorum” ünitesindeki kavramlarla ilgili varsa sahip oldukları yanlışları belirlemek ve bu yanlışları kavramsal değişim metinleri aracılığıyla gidermek amacıyla yapılmıştır.

Ön test uygulaması sonucunda verilen anahtar kavramlarla ilişkili kavram sayısının 129, ilişkisiz kelime sayısının 81 olduğu görülürken, son test uygulaması sonucunda anahtar kavramlarla ilişkili kelime sayısının 425, ilişkisiz kelime sayısının 86 şeklinde olumlu yönde değiştiği görülmektedir. Ön sonucunda anahtar kavramlarla ilgili toplam doğru tanım sayısının 8, toplam kısmen doğru tanım sayısının 13 ve toplam yanlış tanım sayısının 54 olduğu görülürken; son test sonucunda anahtar kavramlarla ilgili toplam doğru tanım sayısının 27, toplam kısmen doğru tanım sayısının 15 ve toplam yanlış tanım sayısının 33 olduğu görülmektedir. Bu sonuçlar kavramsal değişim metinlerinin öğrencilerin kavramlar hakkındaki sahip oldukları yanlış tanımlamaları gidermede etkili olduğunu göstermektedir.

Ön Uygulama sonucunda öğrencilerin Değerlerimiz kavramı ile ilgili “önem ya da önem vermek”; Milli Kültür ve Gelenek kavramlarıyla ilgili eski oyunlar ve eski eşyalar ve Cumhuriyet kavramı ile ilgili “bayram, Atatürk, vatan” şeklinde kavram yanlışlarına sahip oldukları görülmektedir. Kavramsal Değişim Metinleri aracılığıyla kavram yanlışlarını giderme çalışmalarından sonra Değerlerimiz kavramıyla ilişkilendirilen kelimelerin “sevgi, saygı, hoşgörü, iyilik yapmak yardımseverlik vb.” şeklinde, Milli Kültür ve Gelenek kavramlarıyla ilişkilendirilen kelimelerin “gelin alma, Türk yemekleri, oyunlarımız, boğa güreşleri, bayramlarımız” şeklinde ve Cumhuriyet kavramıyla ilişkilendirilen kelimelerin “seçim yapmak, istiklal marşı, yönetim biçimi ve adalet şeklinde değiştiği görülmektedir.

4.2. Öneriler

Yapılan çalışmalar incelendiğinde, kavramsal değişim metinlerinin genelde Fen Bilgisi alanındaki kavram yanlışlarını gidermedeki etkililiğini belirlemek amacıyla yapıldığı görülmektedir. Etkili bir Sosyal Bilgiler eğitimi yapılabilmesi için doğru bir kavram öğretiminin ve mevcut kavram yanlışlarının giderilmesi son derece önemlidir. Dolayısıyla kavramsal değişim metinleri aracılığıyla kavram yanlışlarını giderme çalışmaları Sosyal Bilgiler alanında da farklı üniteler ya da sınıflarda yapılarak elde edilen sonuçlar karşılaştırılabilir. Alternatif kavram öğretimi yöntemleri geleneksel kavram öğretimi yöntemlerine göre daha başarılı sonuçlar verdiği yapılan çalışmalarla ortaya konmuştur (Chamers ve Andre, 1997; Duit ve Treagust, 2010; Durmuş ve Bayraktar, 2010; Önder ve Geban, 2006; vb.)

Öğretmenlere alternatif kavram öğretimi yöntemleri hakkında bilgilendirici çalışmalar yapılmalıdır. Kavramsal değişim metinleri, öğrencilerin kavramsal anlama düzeylerini belirlemede diğer tekniklerle karşılaştırılarak etkililiği incelenebilir. Ayrıca, farklı öğretim teknikleri kullanmanın öğrencilerin kavramsal bilgi düzeyine etkisini kavramsal değişim metinleri yoluyla ölçmek mümkündür. Öğrenme-öğretme sürecinde kullanılan kavramsal değişim metinlerinin, öğrencilerin bilimsel olmayan fikirlerinin, bilimsel fikirlerle değiştiği söylenebilir. Kavramsal değişim metinleri, hem tanı aracı olarak hem de öğrenme sonunda kavramların doğru bir şekilde öğrenilmesinin gerçekleşip gerçekleşmediğini belirlemek için kullanılabilir. Kavram öğretimi sürecinde kavramsal değişim metinlerini kullanmak, hem kavramların doğru bir kavram öğretimi hem de süreç içerisinde oluşan kavram yanılgılarını giderme adına önemlidir. Eğitim fakültelerinde, öğretmen derslerinde öğretmen adaylarından kavramsal değişim metinlerinin hazırlanması ve kullanılması hakkında bilgilendirilerek, örnek uygulamalar yapmaları istenebilir. Öğretmenleri kavramsal değişim metinlerinin kullanımına ilişkin bilgilendirmek amacıyla hizmet içi eğitimler gerçekleştirilebilir.

KAYNAKÇA

Akbaş, Y. ve Gençtürk, E. (2011). The effect of conceptual change approach to eliminate 9th grade high school students' misconceptions about air pressure. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 11 (4), 2217-2222.

Akbaş, Y. ve Uzunöz, A. (2011). Kavramsal değişim yaklaşımına dayalı coğrafya öğretimi: Bir uygulama örneği, *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6 (2), 1306-311.

Akgün, A ve Aydın, M. (2009). Erime ve çözünme konusundaki kavram yanılgılarının ve bilgi eksiklerinin giderilmesinde yapılandırmacı öğrenme yaklaşımına dayalı grup çalışmalarının kullanılması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (27), 190-201.

Aslan, A. ve Demircioğlu, G. (2014). The effect of video-assisted conceptual change texts on 12th grade students' alternative conceptions: The gas concept. *Social and Behavioral Science*, 116, 3115-3119.

Aydın, G. ve Balım, A. G. (2007). Fen ve teknoloji öğretiminde kullanılan kavramsal değişim stratejilerine dayalı örnek etkinlikler. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 54-66.

Bahar, M. (2003). Misconceptions in biology education and conceptual change strategies. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 3 (1), 55-64.

Bahar, M., Johnstone, A.H. ve Sutcliffe, R.G. (1999). Investigation of students' cognitive structure in elementary genetics through word association tests. *Journal of Biological Education*, 33, 134-141.

Beerenwinkel, A., Parchmann, I., & Grasel, C. (2010). Conceptual change texts in chemistry teaching: A study on the particle model of matter. *International Journal of Science and Mathematics Education, 9*, 1235-1259.

Büyüköztürk, Ş. (2011). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri* (10. Baskı). Ankara: PegemA

Cerit Berber, N. ve Sarı, M. (2010). Kavramsal değişime dayalı öğretim stratejilerinin fizik dersine yönelik bazı duyuşsal özelliklerin gelişimine etkisi. *Ahi Evran Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 11* (2), 45-64.

Chambers, S. K. & Andre, T. (1997). Gender, priori knowledge, interest and experience in electricity and conceptual change text manipulations in learning about direct current. *Journal of Research in Science Teaching, 34* (2), 107-123.

Çaycı, B. (2007). *Kavram öğreniminde kavramsal değişim yaklaşımının etkililiğinin incelenmesi* (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Çetingül, İ. ve Geban, Ö. (2011). Using conceptual change texts with analogies for misconceptions in acids and bases. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 41*, 112-123.

Çil, E. ve Çepni, S. (2012). Kavramsal değişim yaklaşımı, doğrudan yansıtıcı yaklaşım ve Milli Eğitim Bakanlığı ders kitabının bilimin doğası üzerine görüşler ve ışık ünitesindeki kavramsal değişim üzerine etkileri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri, 12* (2), 1089-1116.

Doğanay, A. (2005). Öğretimde kavram ve genellemelerin geliştirilmesi. C. Öztürk ve D. Dilek (Editörler), *Hayat ve sosyal bilgiler öğretimi (yeni programa göre geliştirilmiş)*. Ankara: Pegem A.

Duit, R., & Treagust, D. F. (2010). Conceptual change: A powerful framework for improving science teaching and learning. *International Journal of Science Education, 25* (6), 671-688. Doi: 10.1080/09500690305016

Durmuş, J. ve Bayraktar, Ş. (2010). Effects of conceptual change texts and laboratory experiments on fourth grade students' understanding of matter and change concepts. *Journal of Science Education Thecnology, 19*, 498-504. Doi: 10.1007/s10956-010-9216-9.

Ercan, F., Taşdere, A. ve Ercan, N. (2009). Kelime ilişkilendirme testi aracılığıyla bilişsel yapının ve kavramsal değişimin gözlenmesi. *Türk Fen Eğitimi Dergisi, 2* (7), 136-154.

Hewson, M. G., & Hewson, P. W. (1983). Effect of instruction using students' prior knowledge and conceptual change strategies on science learning. *Journal of Research in Science Teaching, 20* (8), 731-743.

Kılıçoğlu, G. (2011). *Sosyal bilgiler derslerinde kavramsal değişim metinlerinin kavram yanlışlarını giderme üzerine etkisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.

Önder, İ. ve Geban, Ö. (2006). The effects of conceptual change texts oriented instruction on students understanding of solubility equilibrium concept. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 166-173.

Özmen, H. (2011). Effect of animation enhanced conceptual change texts on 6th grade students' understanding of the particulate nature of matter and transformation during phase changes. *Computers & Education*, 57, 1114-1126.

Palmer, D. H. (2002). Investigating the relationship between refutational text and conceptual change, *Science Education*, 87, 663-684.

Penttinen, M., Anto, E., & Erdmann, M. M. (2013). Conceptual change text comprehension and eye movements during reading. *Research Science Education*, 43, 1407-1434. Doi: 10.1007/s11165-012-9313-2

Pines, A. L., & West, L. H. T. (1986). Conceptual understanding and science learning: An interpretation of research within a sources-of-knowledge framework. *Science Education*, 70 (5), 583-604.

Smith, E. L., Blakeslee, T. D., & Anderson, C. W. (1993). Teaching strategies associated with conceptual change learning science. *Journal of Research in Science Teaching*, 30 (2), 111-126.

Taşdelen, U. (2011). *The effects of computer-based interactive conceptual change texts on 11th grade students' understanding of electrochemistry concepts and attitude toward chemistry* (Doctoral dissertation). Middle East Technical University, Ankara.

Wang, T., & Andre, T. (1991). Conceptual change text versus traditional text application questions versus no questions in learning about electricity. *Contemporary Educational Psychology*, 16, 103-116.

Yel, S. (2007). Kavram geliştirme ve öğretimi. C. Öztürk (Ed.), *Hayat bilgisi ve sosyal bilgiler öğretimi yapılandırıcı bir yaklaşım* (147-178). Ankara: PegemA.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (8. Baskı). Ankara: Seçkin.

Yükselir, A. (2006). *İlköğretim altıncı sınıf sosyal bilgiler programında geçen kavramların kazanımı ve kalıcılığında kavram analizi yönteminin etkisi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Çukurova Üniversitesi, Adana.

PETERBURG ERMITAJ DEVLET MÜZESİNDEKİ DOĞU AVRUPA TÜRK BAKİYELERİNDEN İDİL-BULGAR TÜRKLERİNE AİT ESERLERİN İNCELEMESİ*

Gözde Sazak**

ÖZET

Hermitage Devlet Müzesinin 68-69 nolu sergi salonunda Volga-Bulgar etiketi altında sergilenmekte olan üç gümüş tabak bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çeşitli (Arap, Macar) tarihi kaynaklarda İdil Bulgarlarının kuyumculuk ve maden işleme konusunda usta oldukları ve ticaretini yaptıkları yazmaktadır. İdil Bulgarlarına ait olan bu tabaklar; üzerlerindeki hayvan ve insan motif ve sembollerinin anlamları açısından Türk kültürü ve sanatında tarihlendirildikleri dönemden çok daha öncesini yansıtmaktadırlar. Bu dönemlerdeki izler ise mitoloji ve destanlar da aranmalıdır. Bu araştırmada; geyik-kurt, alp-kartal-geyik; geyik- yılan mücadele sahnesi örnekleri ve bunların Türk kültür ve sanatındaki yeri sembolleriyle açıklamaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: İdil Bulgarları, maden sanatı, Doğu Avrupa Türkleri, Ermitaj Devlet Müzesi.

AN EXAMINATION OF THE WORKS OF ART THAT BELONG TO VOLGA (İDİL)- BULGARIAN TURKS, HAVE REMAINED FROM THE EASTERN EUROPEAN TURKS AND ARE EXHIBITED IN THE STATE HERMITAGE MUSEUM

ABSTRACT

This study focuses on three silver dishes exhibited in the exhibition room no: 68-69 in the State Hermitage Museum. Various (Arabic, Hungarian) historical sources have revealed that Volga Bulgarians were specialized in jewelry and metal work and also did trading of them. Given the animal and human motifs and symbols in the silver dishes that belong to Volga Bulgarians, it can be said that they, in fact, date back to an earlier period rather than the period they were dated. The traces of this period should be sought in the mythology and legends. In this research, we will try to explain examples of deer-wolf, alp (warrior)-deer-wolf and deer-snake fight scenes and their place in Turkish culture and art along with their symbols.

Keywords: Volga (İdil) Bulgarian, metal works, Eastern European Turks, Hermitage Museum.

---

* Bu makale Yücel, M. U., Sazak, Gözde, "An Examination Of The Works Of Art That Belong To Volga (İdil) Bulgarian Turks", *Language, Culture, And Ethnic Diversity A Global Perspective*, Ed. E. Saritas, Untested Ideas Research Center, New York 2013'de İngilizce olarak yayınlanmıştır. Ancak doktora tezimizi yazarken bu makalede yer alan tabaklar içindeki bazı motifler hakkındaki kanaatimizde değişiklikler olmuştur. Hem bu değişiklikleri ilave edip makaleyi geliştirmek hem de aynı makalenin Türkçe kaynak olarak da faydalanılması adına, Türkçeye tercüme edilen makale, "Peterburg Ermitaj Devlet Müzesindeki Doğu Avrupa Türk Bakiyelerinden İdil-Bulgar Türklerine Ait Eserlerin İncelemesi" adı ile yeniden kaleme alınmıştır.

** Dr., İstanbul Üniversitesi, sazakgozde@gmail.com

1. GİRİŞ

Bulgar Türkleri, kadim Türklerin yaşadıkları geniş coğrafyanın batı bölgelerine yerleşen ve Ogur¹ ortak adı altında zikrolunan Onogurlar, Saragurlar, Oturgurlar, Kutrigurlar² gibi oymak birliklerini meydana getiren Türklerdir³. Eski Bulgar Türklerinin atalarını, milattan önceki dönemde Hunlara, Kırgızlara ve Çinlilerin “Ting-ling” dedikleri boylara bağlayan çeşitli tezler bulunmaktadır⁴. İdil-Ural bölgesindeki eski Türk dilinin konuşulduğu yerleşim alanı hakkında birçok Türkolog açıklamalar yapmıştır. Kafkasyalı ilim adamları İ. M. Miziyeve ve K. T. Laypanov, Türk boylarının daha M. Ö. IV. yüzyıldan beri İdil-Ural bölgesinde yaşadıklarını etraflıca kanıtlamaya çalışmış ve İdil-Ural bölgesinin eski Türklerin anavatanı olduğunu iddia etmişlerdir⁵. Daha sonraki dönemlerde Z. V. Togan, M. Ö. 149-127 yılları arasında İdil havzasından Anadolu’ya Vanandlar ile birlikte göç eden Türk boylarının Kars ve Pasin Ovası’na yerleştiklerini; Ptolemeus’un eserinde görüldüğü üzere İdil havzasında Bulgar Türklerinin kolu olan Boroçlar (Boroçoğlu, Borçalı)’ın yaşadığını; Bulgar ve Hazarların İskender zamanında Horasan’da bulunduğunu ve Oğuz destanında adı geçen Ulu-Balugur isminin Oğuz Han’ın gelişinden önce İdil Havzasında yerli bir boy olarak bulunan Bulgar Türklerini ifade ettiğini belirtmiştir⁶.

Bütün Türk boyları arasında en eski dil kalıntılarına sahip olan Bulgar Türkleri, birlikte yaşadıkları Macarlar ve Fin-Ogur kavimlerinin de dillerini özellikle hayvancılık, ziraat, devlet teşkilâtı ve sosyal teşkilâta ait pek çok kelime ile zenginleştirmişlerdir.⁷ Böylesine yüksek bir medeniyete sahip olan Bulgar Türkleri’nin anayurdu ise, G. Feher tarafından birlikte yaşadıkları ve kendilerine tâbi olan diğer boyların (Fin-Ogur, Macar, Vogul ve Ostyaklar) yaşadıkları yerler de göz önüne alınarak; milât sıralarında Orta İdil

¹ Bulgar Türklerinin, Oğuz kavminden olduğu ve –z sesinin Bulgar lehçesinde –r olarak söylenmesinden dolayı Ogur olarak zikredildiği bilinmektedir. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981, s. 22,148-149. Dildeki bu değişim, Bulgar Türklerinin muhtemelen Kafkasya’ya indikleri M.S. III. Yüzyılda gerçekleşmiştir. İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, 29. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010, s. 52. XIII.-XIV. yüzyıllarda yazılmış Volga Bulgar kitabelerinde kullanılan Bulgarcada –z yerine –r kullanıldığı ve Bulgarcanın Çuvaşcanın da temeli olduğu Feyizhanov, İlimskiy, Katanov ve Aşmarin, tarafından kabul edilmiştir. Bu kitabeler, Bulgarcanın r’li şeklinin yüzyıllar boyunca korunduğunun da bir göstergesidir. Detaylı bilgi için bkz, Talat Tekin, *Volga Bulgar Kitabeleri ve Volga Bulgarcası*, TDK, Ankara 1988, s. 1-3.

² “On Ogur” 10 Ogur, “Saragur” beyaz Ogur anlamında olup, “Otuz ogur” anlamında Oturgur oymak birliği, sonradan Bizans telaffuzu ile Utigur; “Kırk Ogur” anlamında Kırkogur olması gereken oymak birliği ise Bizans telaffuzu Kutrigur olmuş olmalıdır. Geza Feher, *Bulgar Türleri Tarihi*, TTK, Ankara 1984, s. 19.

³ Feher, *a.g.e.*, s. 4. Onogurlar, tarihin sonraki dönemlerinde Oturgur ve Kutrigurlar gibi oymak birliklerinde de görülür.

⁴ Emel Esin, “Türk Tarihi Işığında Bulgaristan”, *Türk Kültürü*, Ankara 1962, s. 400-401.

⁵ Mir Fatih Zekiyeve, “Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz’in Kuzeyi, İdil-Ural ve Batı Sibirya’daki Eski Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.I., Ankara 2002, s. 429. VI. ve XI. Yüzyıllarda İdil bölgesindeki Bulgar buluntuları arasında yer alan madeni küpe, Batı Türkistan’da yaşayan Kanglıların tamgasını taşımaktadır, J.N.Vijarova, *Slavyani: Prabolgari: po dannu nehpolumu om VI-XI Slaven und Protobulgaren*, Izdatelstvo na Bilgarsakata Akademiyana Naukite, Sofya 1976.

⁶ Togan, *a.g.e.*, s. 168-169.

⁷ Feher, *a.g.e.*, s. 1-2.

(Volga) ve Kama Nehri'nin kenarı olarak belirlenmiştir⁸. Ptolemaios, M.S. II. yüzyılda aynı bölgede Sabirlerin yerleştiğini, Bulgar Türkleri'nin ise İdil ve Ural Nehirlerinin Kuybişev ve Orenburg hattı güneyine çekildiğini belirtmektedir⁹. M.S. III-IV. yüzyıldan itibaren Kafkasya'ya yerleşen¹⁰ Bulgar Türkleri, V. yüzyılda Avarlar'ın İdil bölgesine gelmeleri ve Sabirleri Kafkasya'ya itmeleri ile batıya doğru göç etmişlerdir¹¹. Çoğunluğunu Oturgurların oluşturduğu Don ile Kuban Nehri arasına yerleşenler Onogur, Don ile Dinyeper arasına göç edenler ise Kutrigur adını aldılar¹². Göktürklerin duraklama dönemine girdikleri 630 yılında Bulgar Türkleri Onogurdur adında başka bir oymak birliği ve lideri Kurt adlı başbuğun önderliğinde toplanarak İdil Bulgar Türk Hanlığı'nı kurdular¹³. Doğu Bulgar Türkleri ve Kutrigur topraklarını Avar işgalinden kurtararak kurulan ve Dinyeper'den İran sınırına kadar uzanan ülkelerine Magna Bulgaria (Büyük Bulgarya) denildi¹⁴. 665 yılında komşuları Hazarların uyguladıkları tazyik sonucu parçalanarak Bulgar Türkleri'nden doğuda bulunan ve çoğunluğunu Otuz-ogur'un oluşturduğu bir kütle (Dış Bulgarlar) İdil boyunca yukarı çekilerek Orta İdil Bulgar Türk Devleti'ni kurdu¹⁵. Kurt'un oğullarından Bat-Bayan Hazarlara tâbi oldu ve Macarların ve On-ogur Bulgarlarının lideri olarak Kafkasya'da kaldı¹⁶. Bat-Bayan'ın küçük kardeşi Asparuh önderliğinde kalabalık bir Bulgar kütlesi (İç Bulgarlar, G. Feher'e göre Kutrigurlar¹⁷), Balkanlar'a göç ederek 679 yılında Tuna Bulgar Devleti'ni kurdular¹⁸. Başlangıçta birer hanın idaresinde dört grup (Bulgar, Suvar, Barsula, İskil) şeklinde yaşayan İdil Bulgar Türkleri¹⁹, İslamiyet'i ilk kez kabul eden Bulgar yöneticisi olan Aydar'ın büyük oğlu Abdullah Cılkı (veya Şilki)²⁰,nın önderliğinde 865 yılında yeniden İdil Bulgar veya İdil Çulman Bulgar Devleti'ni kurdular²¹. İtil Bulgarları, 15 Mayıs 922 tarihinde Abbasi halifesi tarafından İslam devleti olarak tanındı. Böylece Türk devletleri arasında İslamiyeti devlet dini olarak tanıyan ilk devlet unvanına sahip oldular²². Bu devlet, Moğol dönemine kadar bağımsız İslam devleti yapısını korumuştur²³.

⁸ Feher, *a.g.e.*, s. 8. Kanımızca dil bakiyelerinin kanıtladığı gibi Bulgar Türkleri çok daha önceki dönemlerden beri burada yaşamaktadır.

⁹ Feher, *a.g.e.*, s. 10-11.

¹⁰ Feher, *a.g.e.*, s. 15.

¹¹ Feher, *a.g.e.*, s. 11-12.

¹² Feher, *a.g.e.*, s. 5. Avrupa Hunları'nın yenilmesi ile Dinyeper'e sığınan Hunlar, Kutrigur Bulgarlarına karışmıştır.

¹³ Feher, *a.g.e.*, s. 30-31.

¹⁴ Bundan önce VI. yüzyılda Bizans, Ermeni ve Süryani kaynakları Bulgar Türklerinin Kuzey Kafkasya'da yaşadıkları yerleri "Patria Onoguria" (Onogurların yurdu olarak) adlandırmışlardır. Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 195-196.

¹⁵ Feher, *a.g.e.*, s. 31-32, Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 196.

¹⁶ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 196.

¹⁷ Feher, *a.g.e.*, s. 31-32.

¹⁸ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 196.

¹⁹ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 200.

²⁰ İbn Fadlan'a göre müslümanlığı ilk kez M. 912 civarında kabul eden Bulgar hanı Şikil'in oğlu olan İlteber Almış idi. İbn Fadlan seyahatnamesinin Meşhed Kütüphanesi, 5229 numaralı tek nüshasından alınan Arapça metni ve Türkçe çevirisi için bkz. Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2010, s. 8.

²¹ Zufar Z. Miftakov, "İdil Havzasındaki İlk İslâm Devleti İdil Bulgar Devleti", *Türkler Ansiklopedisi*, C. IV, Ankara 2002, s. 409-410.

²² Miftakov, *a.g.m.*, s. 415-416

İdil Bulgar şehirleri, XIII. ve XIV. yüzyıllarda ilk kez Moğollar, ardından da iki kez Emir Timur tarafından tahrip edilmiştir. Timur'un 1390'ların sonlarında Altınordu Devleti'ne indirdiği darbeler sonrasında Altınordu'da taht mücadeleleri başladı²⁴. Taht mücadelesinden korunmak adına Türk halkının bir kısmı Kama'nın kuzeyine Kazan Nehri kıyılarına göç etti ve Kıpçaklarla birlikte Kazan Hanlığı'nın esas nüfusunu teşkil etti²⁵.

Bulgar Türkleri Orta İdil ve Kama Nehirleri boyunca, Dinyeper'den Kafkas Dağlarına, Dinyester ile Karpatlar arasındaki Balkanların önemli bir bölümünde devletler kurmuşlardır. Bu sebeple Bulgar Türklerinin arkeolojik, mimari, dil (lehçe), askeri, ziraai ve ticari bakıyelerine oldukça geniş bir alanda ve sıklıkla rastlanmaktadır²⁶. XIII-XIV. yüzyıllarda bulunan İdil Bulgar kitabelerinin yayılma alanı ise Feher'in İdil Bulgarlarının anayurt tanımıyla örtüşmektedir. Kitabeler, bugünkü Tatar Muhtar Cumhuriyetinin batı yarısı (Buinsk, Kuybişev ve Çiştopol) ve Çuvaş Muhtar Cumhuriyeti doğu sınırı içinde, en kuzeyde Balezinsk bölgesindeki Gur'ya Kala mevki, en güneyde Kuybişev bölgesinde Pravaya Volga mevki, en doğuda Başkurt merkezli Ufa şehri Çişmi köyü, en batıda da Çuvaş merkezli Çeboksarı (Şupaşkar) şehirlerinde bulunmaktadır²⁷.

İdil Nehri kıyısında milattan önceki dönemlerden itibaren tarım yapıldığı bilinmektedir. İdil Bulgar Türkleri'nin ataları da bu bölgeye yerleştikten sonra diğer Türk boyları gibi tarımsal faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Türkleri daima yarı göçebe olarak tanımlayan birçok ilim adamının tezinin tersine, ziraatın ilk olarak Bulgar Türklerinde başlamış olma ihtimali vardır. İdil Bulgar Türklerindeki ziraat, bir Çuvaş hikayesi olan "Eski İnsanlar" adlı hikayede Alp'in çift süren insanı atıyla birlikte cebine koyup annesine getirip göstermesi ile anlatılmıştır²⁸. Ziraat konusunda ehil olduklarını X. yüzyılda Bulgarları ziyaret eden Arap coğrafyacı İbn Rusteh de bildirmektedir²⁹.

İdil bölgesinde yapılan arkeolojik araştırmalar, Karadeniz ve Çin arasındaki ticaret yolunun M. Ö. 114 senesinde işlek olduğunu ortaya koymuştur. Bu dönemde İdil Nehri Hunların hakimiyeti altındadır³⁰. Hazar Denizi-İran-Kafkaslar-Türkistan ve Çin'i kat eden 'İpek Yolu', İdil ve Kama gibi büyük nehirler sayesinde ulaşımın deniz yolu ile sağlanması, Bulgar Türkleri'nin ticaretten büyük bir gelir elde etmelerini ve ticarete mâhir olmalarını sağlamıştır. Halkı refah bir hayat süren pek çok şehir ve kasabaların bulunduğu ülkelerinin başkenti olan İdil kıyısındaki Bulgar şehri ise IX. ve XII. yüzyıllar arasında Doğu

²³ Togan, *a.g.e.*, s. 58.

²⁴ Deyatlı bilgi için bkz., İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 1991.

²⁵ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 201-202; Mihail Hudyadov, *Kazan Hanlığı*, TTK, Ankara 2009.

²⁶ Feher, *a.g.e.*, s. 1.

²⁷ Tekin, *a.g.e.*, s. 10.

²⁸ Feyzi Ersoy, *Çuvaş Alp Hikayeleri Ulup Halapisem*, TDK Yay., Ankara 2009, s. 15.

²⁹ Yusuf Ziya Yörükkan, *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, Gelenek Yay., İstanbul 2004, s. 293-294; İdil Bulgarlarının tarım faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz., Hasan Demiroğlu, "İtil Bulgarlarından Günümüze Kalan Bazı Tarihi Materyaller", *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, Cilt I, (yayına hazırlayanlar Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2013, s. 548; Hasan Demiroğlu, "İtil Bulgarlarında Tarım Aletleri", *İSTEM (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müzik) Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, Konya 2011, s. 49-63.

³⁰ Togan, *a.g.e.*, s. 40.

Avrupa'nın en önemli ticaret merkezi olmuştur³¹. 921'de İdil Bulgar ülkesini ziyaret eden İbn Fadlan, Harezmi'den Oğuzların ve Bulgarların kervanına 5000 kişinin iştirak ettiğini kaydetmiştir³². Aynı müellif, İdil Bulgarları arasında çok tüccar olduğunu, Türk ülkelerinden koyun, Ruslardan samur ve siyah tilki kürkü getirdiklerini ve İdil Nehri boylarında sıklıkla pazar kurulup çok değerli mallar satıldığını bildirmektedir³³. İbni Rusteh'in aynı devirde bildirdiğine göre; Bulgar Türkleri'nin atları, zırları ve keskin silahları vardır. Ticaretteki mallarının çoğunluğu samur kürküdür. Altın ve gümüş paraları yoktur. Samur kürkünü para yerine kullanırlardı³⁴. Hududü'l-Alem'de (982-83) ise, Bulgar Türklerinin cesur ve heybetli savaşçılar oldukları, koyunları ve çok iyi silahları olduğundan bahsedilmektedir³⁵. VI. yüzyıldan beri Türklerin kontrolünde bulunan İdil Nehri, XVI. yüzyıl ortasında Astrahan Hanlığı'nı işgal eden Rusların eline geçince; bin yıl boyunca Türklere ait olan ticaret hâkimiyeti de Ruslar'a geçmiştir³⁶.

İşte yüzyıllar boyunca Bulgar Türklerinin Doğu Avrupa ve Harezmi-Hazar bölgesi arasında yaptıkları ticaretin sonucunda oluşan Bulgar kültürünün tüm Türk kültürüne yaptığı hizmeti daha iyi anlayabilmek için üç örnekle yetineceğiz.

2. İDİL-BULGAR İNANCI VE SANATI

Bulgar Türkçesi'nde kab³⁷ adı verilen çok önemli ilmi bir kelime bulunmaktadır. Kab kelimesinin Bulgar Türkleri'nden Slavlar'ın diline aziz resmi, put, resim olarak geçmiş olması³⁸, kab'ın kutsallığını ispatlamaktadır. Bu eşyalar ya resim olarak ya da taşınabilir küçük objeler olarak kullanılmaktaydı³⁹. Bu küçük objelerin malzemesi ahşap, taş ve

³¹ Kafesoğlu, *a.g.e.*, s. 200.

³² Şeşen, *a.g.e.*, s. 39.

³³ Şeşen, *a.g.e.*, s. 32.

³⁴ Yusuf Ziya Yörükkan, *a.g.e.*, s. 293-294.

³⁵ Minorsky, *a.g.e.*, s. 120. Bugün halen makale konumuz olan gümüş tabakların çıkarıldıkları Obi ve İrtiş nehirlerinin kesiştiği Rusya'nın Surgut bölgesinin armalarından birinde samur, tilki ve gemi bulunmaktadır. Bu bayrak bu bölgedeki samur ve tilki kürkünün gemi yolu ile yapılan ticaretinin halen daha ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.

³⁶ Nimet Akdes Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu, 4. Baskı, Ankara 1999, s. 154.

³⁷ Uygurca kep, Yakutca kiap, Osmanlıca gib, Moğolca kap, Macarca kep olarak kullanılmıştır, Feher, *Bulgar Türkleri Macarlar ve Bunlara Akraba Olan Milletlerin Kültürü Türk Kültürünün Avruoaya Tesiri, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara 1986, s. 36.

³⁸ Feher, *a.g.e.*, s. 36.

³⁹ Eski Türklerdeki Tengri inancı ve her boyun türediğine inandıkları kendi ongunları olan bir hayvan-ataları vardı. Bu hayvan-atanın gücünün kendilerine güç vermesi için hayvan-atanın tasvirinden yapılmış bir tılsım (kemikten bir kolye ucu, altın, gümüş küçük objeler, kilden objeler gibi) yanlarında taşırlardı, B. Ögel, *Türk Mitolojisi I*, C.I., TTK, Ankara 2010, s. 32. Bulgar Trüklerinin atalarında da bu gelenek aynen görülmektedir, Zekiye, "Bolgat-Tatarların Etnogenezi ve Genel Gelişme Aşamaları", *Türkler Ansiklopedisi*, C. II, Ankara 2002, s. 435, V. Beşevliyev, "Proto-Bulgar Dini", *Bellefen*, C.IX, S.33,34,35,36, TTK, Ankara 1945, s. 219.

madendir. Maden Türkler'in kısa ve öz anlattıkları tüm destanlarında mutlaka geçmektedir. Destanlarda geçen maden isimlerinin hepsinin Türkçe olması önemlidir. Türkler destanlarında madenden olan süs konfor eşyalarını, silahlarını hangi madenden yaptıklarını zevk duyarak, iftiharla anlatırlardı⁴⁰. Taberi'nin bildirdiğine göre Türkler yanlarında gümüş tabak taşırlardı. Önceleri bu tabakların Sâsâniler'e ait oldukları çeşitli ilim adamları tarafından yazılmışsa da, M. M. Dyakonov bu tabakların Orta Asya'ya ve dolayısıyla Türkler'e ait olduğunu ispat etmiştir⁴¹. Kabların üstünde Türkler'in atlarının ve kutsal sayılan hayvanlarının tasvirleri bulunduğu iddia edilebilir. Bu tasvirlerin bazen tek motif olarak kut'u temsilen, bazen bir kompozisyon içerisinde bir destanın sahnelenişi olarak tasvir edilmiş olduğu tahmin edilmektedir. İşte makalenin konusu olan Ermitaj Devlet Müzesi'nde sergilenen İdil Bulgarlarına ait üç tabak, (Tabak I, Tabak II, Tabak III) Bulgar Türklerinin kab'larıdır. Bu tabaklar içerisinde yer alan muhteşem maden işçiliğe sahip kompozisyonlarda ise Türkler âdeta destanlarını canlı olarak dile getirmişlerdir.

Tabakların incelemesine başlamadan önce İslâm öncesindeki Bulgar Türklerinin dini olan, Tek Tanrılı Eski Türk Dini'nden kısaca bahsetmek gerekmektedir. Eski Türk inancına göre Tengri/Tanrı (Tangra) her şeyi yaratandır ve yeri yüceliğinden ötürü Gök'tedir⁴². Diğer bir ifadeyle Gök-Tanrı'dır⁴³. Tengri, kozmik düzeni (dünya), toplum düzeni, insanın kaderini yönetendir⁴⁴. Tengri yeryüzünde kut'unu yaymak için Türk Kağanını görevlendirmiş, ona kut vermiştir⁴⁵. Tengri her şeyi görür, bilir⁴⁶, insanları iyi ve kötü davranışlarına göre değerlendirir, müdahale eder⁴⁷. Bu müdahale kut verdiği kağan aracılığıyla olduğu gibi başka araçlarla da olurdu. Tabii afetler, tabiat olayları, semavi ışıklar, gökten inen ve dünyadan göğe yükselen kutsal ağaçlar, mucizevi kuşlar, kartal gibi yırtıcı kuşlar, guguk kuşu gibi sevimli kuşlar, bozkurt, geyik gibi hayvanlar Tanrı'nın yeryüzündeki müdahalelerini, tecellilerini yerine getiren araçlardı. Bu araçlar Türk kültürünün yapı taşları olan motifleri oluşturmuş, motifler de Türeyiş efsaneleri ve destanlarda sembolleştirilerek anlatılmıştır⁴⁸. Aynı motif ve semboller M.Ö.1000-M.S.1000

⁴⁰ Gümüş, altın, tömür/ demir, bakır destanlarda çok geçer ve Türkçe'dir. Nihad Sami Banar, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi Destanlar Devrinden Zamanımıza Kadar Şifai Edebiyat Destan Devri*, C.I., M.E.B., İstanbul 1971, s. 31-32.

⁴¹ Emel Esin, "Tabari's Report On The Warfare With The Turgis", *Central Asiatic Journal*, Vol. XVII No.2-4, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1973, s. 129-149.

⁴² H. Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s. 15.

⁴³ Ü. Günay, H. Güngör, *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini*, Rağbet Yay., 5. Basım, İstanbul 2009, s. 57-59.

⁴⁴ Günay, *a.g.e.*, s. 61.

⁴⁵ Kül- Tigin abidesi, "Tanrı yarlıkadukın (buyurduğu) için kut'im" demesi bu sebeptir, Muahrrem Ergin, *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, 42. Basım, İstanbul 2010, s. 6. (Kül Tigin Abidesi, Güney Yüzü, 9). Bulgar Hanı Krumuş (804-814) kitabesinde ise "Bulgar Hanının, Bulgarlar üzerine Tanrı tarafından reis olarak getirildiği" yazmaktadır, Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara 2010, s. 264.

⁴⁶ Günay, *a.g.e.*, s. 63.

⁴⁷ Aristo'ya göre Tanrı dünyayı yaratır ve gerisine karışmaz, Sami kültür dinlerinde ilahlar her şeye doğrudan müdahale eder, Türklerde ise Tanrı doğrudan çok dolaylı olarak mücadele eder, Günay, *a.g.e.*, s. 65-66.

⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz., Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi I, II*, TTK, 5. Baskı, 4. Baskı, Ankara 2010.

süresince Avrasya bozkırlarında ve İskitlerin dininde de görülmektedir⁴⁹. Türk boylarının coğrafi olarak bazı küçük farklılıklar gösteren destanları, özünde yüce Gök-Tanrı'nın yarattığı insanları ile kozmik düzenini ve düzenin temeli olan adalet ve ahlâkı anlatmaktadır.

Bu sembolleştirmede bazen antropomorfik bazen zoomorfik vasıflar görülmektedir⁵⁰. Zoomorfik semboller eski Türk dinindeki Tanrı'nın hayvanlar aracılığıyla insanlarla iletişim kurması nedeniyle kutsallık taşımaktadır. Hayvan-ata, totem, ongun, tös olarak adlandırılan bu zoomorfik semboller tüm Türk boylarında ayrı öneme sahiptir. Bulgar Türklerinin kutsal saydıkları ve ongunları olarak kabul ettikleri hayvanların başında kurt ve kartal gelmektedir⁵¹. Türk boylarının hemen hepsinin destanlarında geçen, Bulgar Türkleri için de aynı öneme sahip bir diğer hayvan, hem dünyevî (hızlı gitmesi, Han'ın savaşlarda en yakın yoldaşı olması) hem de manevî (sudan yaratılmış olması, nehirleri dağları aşması, sahibi olan Han'ı bayılmış veya ölmüşken ilahi yardımla kurtarması gibi) attır⁵². Türklerde bu zoomorfik semboller iki şekilde işlev görürdü: 1.hayvan-ata olarak Tanrı'nın kut'unu halka iletmesi ve o hayvanın en güçlü özelliklerini ongunu olduğu boya ve kağana geçirmesi (kağanın hayvan-ata özellikleri taşıması, ongunun kimliğine girmesi⁵³), 2. ölen kişinin ruhunun Tanrı'nın yanına göğe/cennete uçabilmesi için ongunu olan hayvan-atanın yardımına ihtiyacı olmasıdır.

Eski Türklerde hayvanlarla iç içe yaşanan hem yerleşik, hem de atlı-göçebe bozkır hayatı, dinin de etkisiyle tam bir ilâhî yaşam şekline dönüşmüştür. Türklerde kutsal sayılan ve bir tören şeklinde gerçekleştirilen av kültü de bu ilâhî yaşamın en önemli törenlerindendir⁵⁴. Dini tören olarak düzenlenen avda, kutsal kabul edilen hayvanlar kanı dökülmeden, türlü yöntemlerle avlanırdı⁵⁵. Türkler avladıkları hayvanlara saygı göstermiş, hayatta kalmak için avladıkları hayvanların⁵⁶ etinden yemiş, ihtiyaçlarından fazlasını avlamamışlardır. Türklerdeki av kültü bir ayna gibi savaş mücadelelerine yansımıştır. Türkler düşmanlarına zulmetmemiş, Türk töresini ve adaleti yaymak için savaşmışlardır⁵⁷. Av ve savaş Türklerde eş tutulmuş ve sanatlarında da *Hayvan Mücadele Sahneleri*⁵⁸ olarak

⁴⁹ *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarında Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C. II., Yves Bonnef, Çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara 2000, s. 1100.

⁵⁰ Güngör, *a.g.e.*, s. 68, 105.

⁵¹ Feher, *Bulgar Türkleri Tarihi*, s. 80-81.

⁵² N.S. Banarlı, *a.g.e.*, s. 34.

⁵³ Detaylı bilgi için bkz., Mehmet Naci Önal, "Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi", *Turkish Studies*, Vol. 5/1 Winter 2010, s. 1272-1285.

⁵⁴ Türkler senede bir defa dini sürgün avı olarak sığır töreni düzenlerlerdi. Bu törene tüm hanlar katılır ve savaşa gider gibi hazırlanırlardı. İlk oku Hanlar hanı atar ve tün hanlar onu takip ederlerdi. Bu törenler İslamı kabul ettikten sonra da milli gelenek olarak devam etmiştir. Banarlı, *Resimli Türk Edebiyatı Tarihi*, s. 44.

⁵⁵ Milli bir gelenek olan dini av, Türklerde alplık kazanma ve ad alma için de düzenlenir, hayvanla teke tek boğuşarak yapılan mücadele sonucunda öldürülen hayvanın adı ongun olarak öldüren alpe verilir, bkz. *Dede Korkut Kitabı*, çev. Muharrem Ergin, TDK, Ankara 2009, s. 4-5.

⁵⁶ Yaşadıkları coğrafyaya göre avladıkları hayvanlar değişmektedir. Sibiryaya ve kuzey bölgelerde geyik, Moğolistan, Kazakistan ve güney, güney-doğu bölgelerde koyun, keçi gibi toynaklı hayvanlardır.

⁵⁷ Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, 19. baskı, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2010, s. 10-11.

⁵⁸ Sanat eserlerinde "Hayvan Uslubu" olarak adlandırılan üslubun en önemli ikonografisi bu sahnelerde görülmektedir. Bu sahnelerde doğuda Türkler ve çevresine, Karadeniz'in kuzeyinde İskitlerle yayılmıştır, M.

işlenmiştir. Kanaatimizce bu sahneleri sadece *Hayvan Mücadele Sahnesi* olarak adlandırmak yeterli değildir. Türk sanatının en önemli motifi olan bu sahnede görülen yani bilinç boyutundaki mücadelenin yanı sıra; bilinçaltı ve kolektif bilinçaltı (toplum ruhu) olarak analiz edilmesi gereken iki boyutu daha vardır⁵⁹. Bu sahnede görülen “mücadele” nin aslında bir kut alış-verişi olduğu bu sebepten dolayı *Hayvan Mücadele Sahnesi* olarak adlandırılan sahneler tezimizde de detaylı olarak izah ettiğimiz üzere **kut-güç alış-veriş sahnesi** olarak adlandırılmıştır. Türk inancının metafizik temel Tabak I ve Tabak III’te de gördüğümüz; Türklerin birlikte yaşadıkları ve kendilerine hayvan-ata, ongun olarak seçtikleri hayvanların⁶⁰, bir toynaklı hayvanın⁶¹ avından uzaklaşmış gibi görünüp aniden dönerek hızla avladığı **kut-güç alış-veriş sahnesi** resmedilmektedir. İşte bu gerçek hayattan görerek, metafizik bir anlam yükledikleri **kut-güç alış-veriş sahneleri**, Türklere askerî stratejilerde rehber olmuş, kurt, kartal ya da kaplanın avını terk etmiş gibi görünüp aniden dönerek avlama şekli Turan Taktiği olarak savaş meydanlarında başarı ile uygulanmıştır⁶².

3. ERMİTAJ DEVLET MÜZESİNDEN ÜÇ GÜMÜŞ TABAK ÖRNEĞİ

Şimdi eski Türk dininin ve destanlarının makale konumuz olan Tabak I, Tabak II ve Tabak III’te nasıl işlendiğine bakalım. Makalemizde incelenen üç tabak Ermitaj Devlet Müzesi’nde, 68-69 numaralı sergi salonlarında, Kafkas grubu içerisinde “Volga-Bulgarları” adı altında sergilenmektedir.

Ermitaj Devlet Müzesi’nde Volga Bulgarları adı altında sergilenen maden eserler Rus ilim adamları tarafından bir katalog ve farklı makalelerde Obi Hazineleri, Ural maden sanatı, Kama gümüşleri başlıkları altında incelenmiştir. Ermitaj’da Ob Hazinesi adı altında sergilenen maden eserlerin bir bölümü Salekhard’daki Yamal-Nenents Müzesi’nden gelmiştir. XIX. yüzyıla kadar Kama ve Ob bölgesinden çıkarılan maden eserlerin en önemlileri Ermitage’da iken, son yıllarda Batı Sibirya ve Ural’da çok kıymetli yeni eserler bulunmuştur⁶³. B. I. Marşak’a göre M. Ö. 1000’li yıllardan beri Sibirya ve Ural bölgesinde üretilen maden eserler üç farklı grupta incelenmelidir: Ural-Macar, Kuzey Ural ve IX.

Rostovtzeff, *The Animal Style In South Russia And China*, Hacker Art Books, New York 1973, s. 63-65. Hayvanla mücadele ve düşmanla mücadele sahneleri Oğuz Kağan, Dede Korkut gibi kadim Türk destanlarında önemli yer tutar. Bu mücadeleler sonucunda başarı gösterenler Alplık göstermiş olur ve esas adını bu mücadeledeki başarısından sonra alır, A. Duymaz, “Dede Korkut Kitab’ında Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri”, *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 19-21 Ekim 1999, Ankara, s. 109-122.

⁵⁹ Bilinç, bilinçaltı ve kolektif bilinçaltı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Gözde Sazak, “Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansımaları”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2014, s. 91-100, (basılmamış Doktora Tezi).

⁶⁰ Kurt, kartal, arslan ya da pars.

⁶¹ Geyik, koyun ya da keçi.

⁶² Fatma Aysel Dıngıl, “İslam Öncesi Türk Kültüründe Kutsallık İzafe Edilen Maddi Unsurlar”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2012, s. 66, (basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁶³ *Treasure of Ob Basin* *Сокровища Приобья*, Ed. by, B.I.Marshak, M.Kramarovsky, Formica, St. Petersburg, 1996, s. 6.

yüzyıl Yamal⁶⁴. N. V. Federov ise B. I. Marşak'ın ayırdığı bu üç bölümü Bulgar, Macar-Ural, günümüz Batı Sibiryası olarak tanımlamıştır. N. V. Federov, aslında bu bölümlerin maden sanatının temelini; ikonografik (binici, doğancı ve vahşi hayvan), mitolojik konuları ve resim üslubu açısından eski Ural Ekolü'ne dayanmakta olduğunu tespit etmiştir. Bu maden eserlerdeki silah, at ekipmanı ve giyim süslemeleri de eski Bulgarlarla aynıdır⁶⁵. B. İ. Marşak Ural bölgesi ve kuzeydeki boyların, VI-VII. yüzyıllar arasında Sogd ve Harezmi bölgesinden ticaret yoluyla gümüş, altın tabak ve ziyafet takımlarını alıp kürk sattıklarını belirtmiş, Sogd ve Harezmi bölgesi maden işçiliğini Ural madenlerinden daha ince işçiliğe sahip olması yönüyle ayırmıştır⁶⁶. Rus ilim adamlarının araştırma konumuz olan üç tabak için ortak olarak vardıkları sonuç: tabakların İdil Bulgarlarına ait oldukları; İdil Bulgarlarının sanat için madeni kullanmalarının temelini M.Ö. 1000'li yıllardan itibaren Sibiryalı-Ural hattına dayandığı; tabakların içindeki motiflerin ikonografik ve üslub olarak M.Ö.1000'den X. yüzyıla kadar Ural Ekolü'ne dayandığıdır. Ayrıca Rus ilim adamları tabakların içindeki motiflerin neyi sembolize ettiğinin hala çözemediğini bu konunun karmaşık bir konu olduğunu da kabul etmişlerdir⁶⁷.

Resim 1: Tabak I: Bir vahşi hayvanın bir geyiğe saldırısı sahnesi, Yıldızlı kakmakabartmalı, kararmış gümüşlü tabak. Barsov Gordok arkeolojik alanı, Surgut bölgesi, 1975. Envanter No: ZO-743. İdil Bulgarları XII-XIII. yüzyıl, Ermitage Devlet Müzesi, (Yücel-Sazak, 2012).

⁶⁴ *Treasure of Ob Basin Сокровища Приобья*, Ed. by, B.I.Marshak, M.Kramarovsky, Formica, St. Petersburg, 1996, s. 6-7.

⁶⁵ h.b.. Фёдорова, *Торевтика Волжской Болгарии. Серебряные Изделия X-Xiv Вв. Из Зауральских Коллекций*, Опубликовано в: Труды Камской археолого-этнографической экспедиции. Выпуск III/ Под ред. А.М. Белавина; Перм. гос. пед. ун-т.-Пермь, 2003. С.138-153.

⁶⁶ *Treasure of Ob Basin Сокровища Приобья*, Ed. by, B. I. Marshak, M. Kramarovsky, Formica, St. Petersburg, 1996, s. 6; B. I. Marshak, "Silver for fur" *Byzantine idea, Byzantium era Comnenus and Palaeologus*, St. Petersburg: 2006. s. 72-82.

⁶⁷ *Treasure of Ob Basin Сокровища Приобья*, Ed. by, B.I.Marshak, M.Kramarovsky, Formica, St. Petersburg, 1996, s. 6. B.I. Marshak, "Silver for fur" *Byzantine idea, Byzantium era Comnenus and Palaeologus*, St. Petersburg: 2006, h.b.. Фёдорова, *ТОРЕВТИКА ВОЛЖСКОЙ БОЛГАРИИ. СЕРЕБРЯНЫЕ ИЗДЕЛИЯ X-XIV ВВ. ИЗ ЗАУРАЛЬСКИХ КОЛЛЕКЦИЙ*, Опубликовано в: Труды Камской археолого-этнографической экспедиции. Выпуск III/ Под ред. А.М. Белавина; Перм. гос. пед. ун-т.-Пермь, 2003. s. 138-153, A.P. Smirnov, ON Bader, "Silver Kama" the first centuries of our era Bartym location, Proc. GIM: Cultural Monuments. No. XIII., Transl. publ kult.-clearance literature 1954, B.I. Marshak, "Silver for fur" *Byzantine idea, Byzantium era Comnenus and Palaeologus*, St. Petersburg: 2006. s. 72-82., A.V. Baul, B.I. Marshak, N.V. Fedodov, "Silver dishes from the river Voikar" *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, № 2 (18), 2004, s. 107-114.

Tabak 1 daire şeklinde yaldızlı kakma-kabartmalı XII-XIII. yüzyıl yapımı İdil Bulgarlarına ait gümüş bir tabaktır (**Resim 1**). Tabağın tam merkezindeki daire içinde, arka planda bitkisel formda süslemelerin bulunduğu, bir geyiğe saldıran kurt motifinin yer aldığı **kut-güç alış-veriş sahnesi** görülmektedir. Bu mücadele sahnesini çevreleyen üç parçadan oluşan bitkisel süslemeli şeridin üstünde, birbirlerine karşılıklı bakan bir çift kuş (**Resim 2**) durmaktadır. Bitkisel süslemeli şeridin parçaları arasında üçgenler içinde iki adet aynı kuştan, bir adet ise kuş başını andıran bitkisel süslemenin başlangıç noktasını oluşturan figür (**Resim 3**) yer almaktadır. Tabağın en dışında ise tabağın sadece yarısını çevreleyen zencerek motifini bulunmaktadır.

Resim 2: Tabak 1'den detay.

Resim 3: Tabak 1'den detay.

Kut-güç alış-veriş sahnesi'nde yer alan kurt, Türklerde bir hayvan ata sembolü ve Türklerin kutsal bir hayvanı idi⁶⁸. Yaşadıkları coğrafyanın zorlu koşullarını onlarla birlikte yaşayan ve paylaşan en güçlü hayvan kurt idi. Millî kült haline gelmiş olan bu hayvanın Tanrı ile bağlantı kurduğuna inanılıyordu⁶⁹. Aynı sahnede avlanan geyik ise Türkler için kurt gibi kutsal bir hayvandır. Geyik motifini dağ keçisi motifini ile birlikte M. Ö. 1000'li yıllardan itibaren İskitler de dahil olmak üzere Avrasya'da yaşayan bütün Türk boylarında tasvir edilmiş ve ongun olarak kabul edilmiştir⁷⁰. Dede Korkut'ta erkeği için buğa (boga, buka) kelimeleriyle karşılanan sığır cinsi hayvan⁷¹, yer-su kültürünü temsil eden tüm toynaklı hayvanların erkek cinsleri için kullanılmıştır⁷². Yukarıda av kültüründen bahsettiğimiz alplık ve ad almayı temsil eden **kut-güç alış-veriş sahnesi** Tabak 1'de geyiği avlayan kurt motifini ile sembolize edilmiştir. Bu sahne M.Ö. V-IV. yüzyıla ait Pazırık kurganlarından çıkarılan deri bir aplik üzerinde de görülmektedir (**Resim 4**). İki sahne hayvanların konumları, kurtun geyiği avlarkenki hamlesi ve hayvanların resmedilme üslûbu açısından birebir

⁶⁸ Bahaeddin Ögel, *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, TDAV Yayınları, İstanbul 1988, s. 233.

⁶⁹ Namık Aslan, "Kurt Motifinin Türk Menşesi Efsanelerindeki Anlamı Üzerine", *Millî Folklor*, sayı 87, Bahar 2010, s. 76.

⁷⁰ Geyik motifini Alplerin mezar taşlarında da ayakta ya da diz çökmüş olarak görülmektedir, Emel Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalıcı Yay., İstanbul 2006, s. 192.

⁷¹ Tohumluk hayvan; dişkiye aşmak için yetiştirilmiş hayvan, aygır, sığır aygırı, O.Ş.Gökay, *Dede Korkut Hikayeleri*, 2. Baskı, Kabalıcı Yay., İstanbul 2006, s. 254.

⁷² E. Esin, "Kotuz", *Erdem Dergisi*, ayrı basım, Ankara 1985, s. 125; Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalıcı Yay., İstanbul 2006, s. 193.

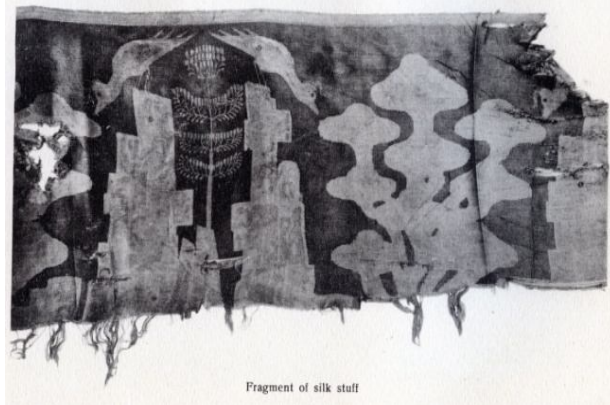

aynıdır. Tek fark Pazırık'ta geyiği kurt yerine bars avlamaktadır. Bu da Türk boyları arasındaki ongun farklılıklarından kaynaklanmaktadır.

Resim 4: Kut-güç alış-veriş sahnesi, Deri Aplik, Pazırık Kurganı. Envanter No:1295/250 M.Ö.5-4.yüzyıl, Ermitage Devlet Müzesi, (Yücel-Sazak 2012).

Tabaktaki **kut-güç alış-veriş sahnesi** çevreleyen üç parçadan oluşan bitkisel süslemeli şeridin üstünde, birbirlerine karşılıklı bakan bir çift kuş (Resim 2) Türk kültüründe birçok destan ve halk hikâyesinde geçen, kut taşıyan hayvanlardandır. M. Seyidof'un Dünya (hayat) ağacında yaşayan gugu kuşu olarak adlandırdığı kutsal kuşlar, geçmiş ve gelecekte insanların talihleriyle ilgili haber verebilmektedir⁷³. Aynı motife M. S. I. yüzyıla ait bir Hun Kagani kurganı olan Noin Ula'dan çıkartılan ipek örtü üstünde de rastlanılmaktadır. Bu örtüde kutsal dağın ortasından çıkıp hayat ağacının tepesinde karşılıklı bir çift kuş durmaktadır. Kuşlar aşağıya doğru eğilmiş sanki gelecekte haber vermektelerdir (**Resim 5**).

Resim 5: Kutsal Dağ, dünya ağacı ve gugu kuşlarının resmedildiği ipek örtü, Noin Ula Kurganı, M. S. I. yüzyıl, (Trever, 1932).

⁷³ Mehmet Seyidof, "Altın Muharib'in' Soy Etnik Talihi Hakkında", *Kardaş Edebiyatlar*, S.3, Erzurum 1982, s. 40-41.

Bitkisel süslemeli şeridin parçaları arasında üçgenlerin birinde ise bir adet kuş başını andıran bitkisel süslemenin başlangıç noktasını oluşturan figür (**Resim 3**) yer almaktadır. Bu figür dikkatli bakıldığında; başı aşağıya doğru bakan sivri gagalı, çenesinin altında sakalı olan, siyah çizgi şeklinde profilden tek gözü görülen, başının üstünde tek boynuz, boynuzun altında daha küçük kulağı olan boynu bir yılan boynunu andıran bir şekilde resmedilmiştir. Bu motif Türk kültüründe böke⁷⁴ (evren, ejder) olarak tanımlanan alplık ongunlarından⁷⁵. Eski Türk dininde Gök Tanrı'nın gök çıkışını (çarkını) eviren (çeviren) ejder (evren) anlamındaki böke; kışın yer-su'da yaşar, baharda gökyüzüne doğru çıkmaya başlardı. Gökyüzüne çıkarken şekil değiştirir, uçmaya yarayan ve erkekliği temsil eden boynuz ve sakalı çıkardı⁷⁶. Resim 3'de görülen boynuz ve sakal bu motifin bir bahar bökesi olduğunu düşündürmektedir. Gök Tanrı'nın kudretini, hakimiyetini, bolluk ve bereketi sembolize eden böke'nin yılan vücudu, Türk sanatının eşsiz üslubu sayesinde bir ağaç dalı gibi kıvrımlar halinde bitkisel süsleme şeklini kazanmıştır. Üç parçalı şeritler içerisindeki bitkisel süslemeler aslında böke'nin yılan vücududur. Bu bitkisel süsleme hayat ağacı'nın da dallarını oluşturmuştur. Resim 3'deki böke'nin başı motifi ise hayat ağacı⁷⁷'nin başlangıç (tepe) noktasıdır.

Tabağın en dışında; tabağın sadece yarısını çevreleyen zencerek motifi (**Resim 1**) ise Selçuklu ve daha sonraki Türk tezyin sanatının temel motiflerindedir⁷⁸. Zencerek motifi iki böke'nin birbirine sarmal şekilde dolanmış halidir. Bu ikilik ya da çift böke'lik ise bahar ve kış mevsimlerinde fiziksel farklılık gösteren iki böke'yi temsil edeceği gibi, böke motifinin sembolize ettiği evren anlamını kuvvetlendirmek için de çift resmedilmiş olabilir. Aynı kartal motifinin, çift başlı kartal olarak resmedilerek kuvvet anlamının vurgulanması gibi.

Tabak I Ermitaj Müzesi'nde Resim 2'de görülmekte olduğu gibi sergilenmektedir. Halbuki tabak içindeki motiflere bökenin başı yukarı gelecek şekilde tutularak bakıldığında (başlangıç noktası böke'nin başı olan hayat ağacı, hayat ağacı tepesindeki karşılıklı bakan bir çift kuş (gugu kuşu), kurt ongunu sayesinde geyiği yenerek alplık kazanmış alpin ruhunun Gök-Tanrı'ya yükselişi) ortaya anlamlı bir tablo çıkmaktadır. Bize göre bu tablonun doğru anlaşılabilmesi için Tabak I Resim 2'deki gibi değil, Resim 6' daki gibi durmalıdır. Bu şekilde tabak içerisindeki hayat ağacı tepesi yukarıda, gugu kuşları tepede ve yanlarda, ortada ise yerden göğe, kurt ongunu sayesinde geyiği yenerek alplık kazanmış alpin ruhunun Gök-Tanrı'ya yükselişi (başları aşağı gelecek şekilde) görülebilmektedir.

⁷⁴ Esin, *Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yay., İstanbul 2003, s. 137, 143.

⁷⁵ Böke motifi ile ilgili detaylı bilgi için bkz. G.Sazak, "Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması", s. 104-113.

⁷⁶ Esin, *Türk Kosmolojisine Giriş*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001, s. 82. On iki hayvanlı Türk takviminde de böke, ejder yılı olarak bolluk ve bereketi sembolize etmektedir, O. Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 93.

⁷⁷ Hayat ağacı motifi kökleri bu dünyada, başı yükseklerle, Gök-Tanrı'ya uzanan tepesinde gugu kuşlarının yaşadığına inanılan bir kutsal ağaçtır, Ögel, *Türk Mitolojisi*, C.II, s. 477

Bu ağaç bazı Türk boylarında kayın, kavaktır. Maaday- Kara adlı Altay destanında ise kavak ağacı dünyanın eksenidir. *Altay Destanı Maaday-Kara*, Haz. Emine Gürsoy Naskali, YKY, İstanbul 1998, s. 13.

⁷⁸ İnci Birol; Çiçek Derman, *Türk Tezyin San'atlarında Motifler*, 7. Baskı, Kubbealti, İstanbul 2008, s. 129; İ. Birol, *Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, Kubbealti, İstanbul 2008, s. 192-193.

Tabağın Resim 6'daki gibi duruşu, zencerek motifinin de sol tarafı yani Türklerin batı kanadını temsil etmektedir. Batı kanadı da tabağı yapan İdil Bulgarlarının Türk coğrafyası içinde bulunduğu yönü işaret etmektedir.

Resim 6: Tabak I'in esas duruş şekli. Tabak sol dış kenarında zencerek, üstte böke yukarı doğru yükselen kurt ve geyik.

Resim 7: Tabak II: Bir Adam, geyik ve bir yırtıcı kuş (kartal), altın varak kabartmalı gümüş tabak Tomsk Bölgesi, Ural ve Batı Sibiry. İdil Bulgarları X. (?) yüzyıl, Ermitage Devlet Müzesi, (Yücel-Sazak, 2012).

Resim 8: Tabak II'den Detay.

Araştırma konumuz olan Tabak II, Ermitaj'da Obi hazinesi adı altında sergilenmiştir. Tabak II daire şeklinde X. yüzyılda yapıldığı düşünülen İdil Bulgarlarına ait altın varak kabartmalı gümüş bir tabaktır (Resim 7). Tabağın tam merkezindeki geometrik süslemenin çevrelediği daire içinde yırtıcı bir kuşun, bir geyiğin ve bir alpin yer aldığı mitolojik bir sahne bulunmaktadır (Resim 8).

Kartal/Doğancı/Tuğrul kısaca yırtıcı kuş ikonografisi hakkındaki en eski yazılı kaynak Beyzare'nin Sahib-i Türk/ Melikü't- Türk adlı kaynağa dayanarak doğancılık üzerine halife Mehdi (775-85) için yazdığı Arapça bir risalede geçmektedir⁷⁹. Beyzare'de olduğu gibi pek çok Rus kaynağa göre de Hazar Harezmi kağanlığı bölgesi ve Hazar Denizi kıyılarında yırtıcı kuş ikonografisinin eski bir gelenek olduğu yazılmaktadır. Bu kaynaklara göre; M.Ö. 1000'de makalemizde geçen tabakların yapım ve bulunuş yeri olan Kama Irmağı bölgesinde Ananino kültürüne ait ilk bronz yırtıcı kuş figürleri bulunmuştur⁸⁰. Rus kaynaklarında Obi bölgesi sahasındaki yırtıcı kuş figürleri Uğurlarla ilişkilendirilmektedir⁸¹. Öte yandan tabaktaki kuşun duruşu ile aynı duruşa sahip kartal /yırtıcı kuş figürünü, Altay bölgesinde M.Ö. 6-7. yüzyıla ait Başadar kurganından çıkarılan ahşap-altın kaplama kartal figüründe de görülmektedir (Resim 9).

Resim 9: Ahşap üstü altın kaplama, Kartal Motifi, eyer Süsü, Başadar Kurganı, 6-7th B.C., Ermitage Museum, (Yücel-Sazak, 2012).

Kartal Türklerde, en yüksekte uçuşu ve en ulaşılmaz yerde yuva yapması sebebiyle Tanrı'ya en yakın kutsal hayvan olarak kabul edilmiştir. Ölen kişilerin ruhlarının bir kuş olarak göğe uçmaları, Türklerde oldukça yaygın bir düşüncedir. Ölen yiğitlerin ruhları yırtıcı bir kuş olup göğe uçardı⁸²; bu gelenek İdil Bulgarların devamı olan Çuvaşlara ait

⁷⁹ Emel Esin, *Orta Asyada Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2004, s. 232.

⁸⁰ Rus arkeologların kuzey-doğu Asya: Ural ve Sayan-Altay bölgeleri arasında uzun yıllar yaptıkları kazılar sonucunda bulunan arkeolojik eserler, erken demir çağına kadar (M.Ö. 700'ler) kuzey orman kültürü ve İskit kültürünün medan üretimini aynı olduğu göstermektedir, *Metallurgy In Ancient Eastern Eurasia From the Urals To The Yellow River*, Ed. by Kathryn M. Linduff, The Edwin Mellen Press, U.S.A. 2004, s. 34.

⁸¹ A.P., Smirnov, ON Bader, Silver Kama" *The First Centuries of our era Bartym Location, Proc. GIM: Cultural Monuments*. No. XIII., Transl. publ kult.-clearance literature 1954.

⁸² Ögel, *Mitoloji*, C.II, s. 129.

Alplık destanlarında da geçmektedir⁸³. Alpin yırtıcı kuş ongunu vasıtasıyla diğer kuşlarla iletişim kurup emir verdiği destanlarda yer almaktadır⁸⁴.

Türklerde kutsal hayvan olan geyik, yırtıcı bir kuşla tasvir edildiğinde; kurban edilerek öbür alemde canlanacağına ve tabiatüstü bir özellik taşıdığına inanılan geyiği temsil etmektedir⁸⁵. Tabak II'deki geyik motifi de yırtıcı bir kuş'la birlikte resmedilmiş olduğundan Alpin ruhu için adanan kurbanı sembolize etmektedir. Pazırık Kurganları'ndan çıkarılan kağanın ruhuna kurban edilmiş ve onunla birlikte kurgana konulan muhteşem deri, altın ve at kılı bezemeli geyik maskeli atlar da aynı anlamda kurban edilmiş geyiği sembolize etmektedir (**Resim 10**).

Resim 10: Deri At Koşum Takımı, Pazırık Kurganı 5, 4-3-th B.C., Ermitage Devlet Müzesi, (Yücel-Sazak 2012).

Alplık Türklerde, bu dünyada gösterilen yiğitlikler sebebiyle kazanılan kutsal bir mertebedir. Tüm kağanların **kut-güç alış-veriş sahnesi** bölümünde anlattığımız üzere, bir mücadele gösterip alplık kazanmış olması gerekir. Tabak II'deki alp motifi ise kutsal yırtıcı kuş ve kutsal geyik motifleriyle birlikte kıyafetlerinin de işaret ettiği gibi alplık özelliklerini taşımaktadır. Türklerde Alp kıyafeti kutluk sembolize eden bant başlık, kollarında çift kolluk, belinde kuşak, ayaklarında çift tozluk/çizme ile tasvir edilmektedir⁸⁶. Tabak II' deki Alp motifinde börk olarak kullanılan başlık (bant) M.S. I. yüzyıla ait Noin Ula kurganından çıkarılan yün halı parçasındaki Kağan portresinde de aynen görülmektedir⁸⁷ (Resim 11). Bu baş bandı ve kemer İskit savaşçılarının ve Türk yiğitlerinin hem kendilerine hem de atlarına savaşa giderken belge olarak taktıkları ortak bir alâmettir. Bu alâmetin Türklerdeki adı

⁸³ Fevzi Ersoy, *Çuvaş Alp Hikayeleri Ulup Halapisem*, TDK Yay., Ankara 2009, s. 29.

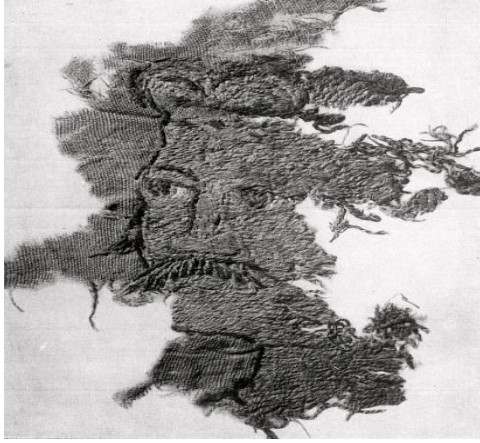
⁸⁴ İbrahim Dilek, *Altay Destanları II*, TDK, Ankara 2007, s. 28.

⁸⁵ Esin, *Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu*, Kabalcı Yay., İstanbul 2006, s. 213.

⁸⁶ E.Esin, *a.g.e.*, Kabalcı Yay. İstanbul 2006, s. 268-270.

⁸⁷ C.amilla Trever, *Excavations In Nortern Mongolia (1924-1925)*, Leningrad 1932, s. 32-33.

beçkem'dir⁸⁸. İpekten ve dağ sığırı kuyruğundan yapılan uzun parçalar rüzgar esince dalgalanarak ejderlere benzer. Düşmana rengârenk uçşan ejder görünümlü ipeklerle korku salan savaşçılar, birbirlerine de saldırmayı engellemiş olurlar⁸⁹. İpekten beçkem'ler tuğ olarak İskit, Hun ve diğer Türk devletlerinde aynı şekilde kullanılmıştır⁹⁰. Alp kıyafetinin diğer parçaları olan kol bantları, çizmelerini üstüne çıkardığı üst kısmı rahat binici pantolonunun yanı sıra Alp'in kısa saçları, sakal ve bıyığı da Pazırık kurganları ve Noin Ula kurganlarından çıkarılan kağan tasvirleri ile birebir aynıdır. Bu tasvirler ve arkeolojik buluntular destanlarda anlatılanlarla desteklenmektedir⁹¹.

Resim 11: Yün Halı Üstünde Portre, yün, M.S. I. yy., Noin Ula Kurganı, Rudenko, 1962.

Resim 12: Tabak III: Yılanın Geyiğe Saldırması, Yıldızlı Gümüş Tabak, Ural Bölgesi ve batı Sibirya, İdil Bulgarlar, X. yüzyıl, Ermitage Devlet Müzesi, (Yücel-Sazak, 2012).

Tabak II'de yırtıcı kuş, geyik ve silahsız olarak resmedilmiş alp motiflerinin birlikte yer aldığı sahne; Türk kültüründe Alp'in ruhunun ölümden sonra bir kartal olarak Tanrı'nın yanına, bu yolculukta ve diğer dünyada kendisine yardım etmesi için kurban edilen geyik ile birlikte uçmasını sembolize etmektedir. Tabaktaki alp, kartal ve geyiğin üçünün de

⁸⁸ Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugat-İt-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, TDK, C.I., Ankara 1985, s. 483.

⁸⁹ Abdulkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, C.I., TTK, 3. Baskı, Ankara 1998, s. 218.

⁹⁰ İskit ve Hun dönemi Pazırık ve Noin Ula kurganlarından mezar odalarına giden koridor üzerinde belli bir sıraya göre dizilmiş yüzlerde ipek tuğ çıkarılmıştır, detaylı bilgi için bkz.; C.I. Rudenko, *Kultura Khunnov i Noinulinskie Kurgani*, Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR Moskva, Leningra 1962. C. Trever, *Excavations In Northern Mongolia (1924-1925)*, Leningrad 1932. Ulan Batoor, Mayhan Uul kurganında da 2012 yılında yapılan kazıda çıkarılan mezar odasına giden koridorda 7.5 metre uzunluğundaki alev saçan pars(ejder) aynen İskit, Hun savaşçıların ipek berçemleri gibi uzun ve dalganır şekilde resmedilmiştir. VII. yüzyıl Gök-Türk dönemine ait bu kurganda kağanın ve boyunun ongunu olan pars(ejder), Türklerde hiç kesintisiz devam eden kültürü ispatlaması açısından çok önemlidir. Sartkojali Karcaubay, Cantekin Karcaubay, "Gök-Türk'ün Toprak Haklı", *Atlas Dergisi*, Doğan Yay., S.238, İstanbul 2013, s. 66.

⁹¹ Arif Acaloğlu, "Türk Destan Geleneğinin Tarihi Kökenlerine Dair", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, S.4, s. 144-157.

ayaklarında, bellerinde ve başlarındaki ikonografik altın ile belirtilen bantlar, üçünde de alpe ait olma ve kutsiyet taşımaya ifade etmektedir.

Tabak III'de yine daire şeklinde yaldızlı kakma-kabartmalı X. yüzyıl yapımı İdil Bulgarlarına ait gümüş bir tabaktır (Resim 12). Bu tabak Ural bölgesi maden sanatının en güzel örneklerinden biri olup, içinde Türk kültürüne ait **kut-güç alış-veriş sahnesi**'nin farklı bir türü görülmektedir. Tabağın merkezinde geometrik formda yapılmış zencerek motifinin çevrelediği Türk sanatının klasikleşen **kut-güç alış-veriş sahnesi**; bu defa bir geyik ve yılan arasında geçmektedir. Boynuzlarından erkek bir geyik olduğu anlaşılan geyik'le aynı yönde bir de kurt resmedilmiştir. Erkek geyik kulaklı ve başı kurta benzeyen yılan vücutlu, kurt pençesi şeklinde ayakları olan bir hayvan (yılan, böke) tarafından ısırılmaktadır (Resim 12).

Bu tabakta Ural bölgesinde yaşayan bir Türk kavmi olan Başkurt'ların Ural Batır adlı destanında yer alan yılan kimliğinde geyiği yiyerek alplık ve olağanüstü özellik kazanmaya çalışan alp'in destanı anlatılmakta olabilir⁹². Şöyle ki Padişahın⁹³ kızı ile evlenmek isteyen alpe (Zerkum'a) yılan donuna/kimliğine girerek geyiği yutma görevi verilir. Alp yılan donuna girer fakat geyiğin boynuzları yutmasını zorlaştırır. Alp, Ulan Batır'ın geyiğinin boynuzunu kırması ile geyiği yutabilir ve alplık kazanır⁹⁴.

Tabak III'de alplık kazanmak için yapılan **kut-güç alış-veriş sahnesi**'ndeki kurt başlı böke (yılan) Alp'i, geyik Alp'in yenmesi gereken düşmanı, geyik'in sol tarafında aşağı doğru sarkan yılan'la aynı formdaki boynuz geyiğin kırılan boynuzunu, geyik'in ve kurt'un üzerlerinde üç daireden meydana gelen çintemani⁹⁵ motifi ise alp'in düşmanlarını yendiğini ve alplık sembolü olarak çintemani bu motiflere (geyik ve kurt) aktarıldığını ifade etmektedir (Resim 13).

Resim 13: Tabak III'ten detay. Kurt başlı böke'nin (yılan) geyikle mücadelesi.

⁹² M.Ergun; G. İbrahimov, *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Gen Matbaacılık, Ankara 1996, s. 107-1119.

⁹³ Padişah burada sadece bir terimdir, lider anlamında kullanılmıştır; destanda devlerin padişahu gibi kullanımları mevcuttur. Bu kelimenin varlığı destanın döneminin çok eskiye dayandığı (milat öncesi) gerçeğini değiştirmez.

⁹⁴ Buradaki don değiştirerek bir kızla evlenmek için yapılan hayvanla yapılan mücadele sahnesi Dede Korkut Destanı'nda yiğitin kızı alabilmesi için üç hayvanı yenerek kendini ispatlaması motifiyile aynıdır, A. Duymaz, "Alplığın Eğitimi ve Geçiş Törenleri", *a.g.m.*, s. 113.

⁹⁵ Türk kültüründe böke bir alplık ongunu, çintemani ise bökenin ağzından çıkan incilerdir. E. Esin, *Türk Kozmolojine Giriş*, Kabaalçı Yay. İstanbul 2001, s. 86.

Tabaklarda anlamlarını açıkladığımız motifler kadim Türk kültürünün milat öncesinde 1000’li yıllara kadar uzandığını yukarıda örneklerini verdiğimiz Başadar, Pazırık ve Noin Ula kurgan buluntularından somut olarak ispatlamaktadır. Temeli kadim Türklere dayanan motif ve sembollerin, Bulgar Türklerinde devam ettiği tezimizi bazı ilim adamları şu şekilde desteklemektedir. Z. Togan, X. yüzyılda Bulgar Türklerini ziyaret eden İbn-i Fadlan seyahatnamesinden yola çıkarak Bulgar Türkleri’nin sadece Gök-Türk, Oğuz, Hazar ve Uygurlarla değil, İskitlerle de çok örtüşen örf ve adetleri hatta tek bir töre sistemi olduğunu tespit etmiştir⁹⁶. V. Beşevliyev’e göre; Bulgar Türkleri de hiç şüphesiz Türklerin hepsi ile müşterek olan başlıca destan ve türeyiş efsanelerini biliyorlardı. Fakat bunlar Bulgar Türklerinden yazılı olarak günümüze gelmemiş, destan anlatıcıları ile aktarılmıştır⁹⁷. Federov’a göre, Volga Bulgarlarının (Bulgar Türklerinin) dahil olduğu “Ural” ekolü maden eserlerindeki silah, at ekipmanı ve giyim süslemeleri de eski Bulgarlarla aynıdır⁹⁸.

4. SONUÇ

Sonuç olarak bu araştırmanın konusu olan üç tabakta da Türk kültürüne ait ortak motifler ve sembollerin destanlar, mitolojik unsurlar ve etnografik malzemelerle yüzyıllar boyunca sürdürüldüğünü ve somut olarak Türk sanatına (İdil Bulgarları vasıtasıyla) nasıl aktarıldığı tespit edilmiştir. Tabak I ve Tabak III’teki kut-güç ve alış-veriş sahnesi’nde avlanan/yenilen düşmanı geyik, avlayan/düşmanını yenen alpi kurt ve böke (yılan) temsil etmektedir. Tabak II’de ise kartal, geyik ve alp motifleri bir bütün olarak ölen alpin ruhunun Tanrı’nın yanına gidişini (uçuşunu) sembolize etmektedir. Bu gidiş, kartalın sembolize ettiği adaletle hükmeden, geyikle sembolize edilen Gök Tanrıya tam teslimiyetle teslim olmuş bir kağana aittir.

KAYNAKÇA

Acaloğlu, Arif, “Türk Destan Geleneğinin Tarihi Kökenlerine Dair”, *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 2, S.4, s. 144-157.

Aka, İ., *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara 1991.

Arlan, Namık, “Kurt Motifinin Türk Menşee Efsanelerindeki Anlamı Üzerine”, *Millî Folklor*, S. 87, 2010, s. 72-77.

Бауло, А.В., Маршак, Б.И., Федорова, Н.В., “Серебряные блюда с реки Войкар Опубликовано в: Археология”, *этнография и антропология Евразии*. No: 2 (18), 2004. С.107-114.

Baul, A.V. , Marshak, B.I., Ferodov, N.V., “Silver dishes from the river Voikar” *Archaeology, Ethnology and Anthropology of Eurasia*, No: 2 (18), 2004, s. 107-114.

Beşevliyev, V., “ProtoBulgar Dini”, *Belleten*, C.IX, S. 33-36, T.T.K. Ankara 1945, s. 213-261.

⁹⁶ Z.Togan, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, s. 114.

⁹⁷ V. Beşevliyev, “Proto- Bulgar Dini”, *Belleten*, C.IX, TTK, Ankara 1945, s. 261.

⁹⁸ h.b. Фёдорова, Торевтика Волжской Болгарии. Серебряные Изделия X-XIV Вв. Из Зауральских Коллекций, *Опубликовано в: Труды Камской археолого-этнографической экспедиции. Выпуск III/ Под ред. А.М. Белафина; Перм. гос. пед. ун-т.-Пермь, 2003. S. 138-153.*

Biol, İnci, Derman, Çiçek, *Türk Tezyin San'atlarında Motifler*, 7. Baskı, Kubbealtı, İstanbul 2008.

Biol, İnci, *Klasik Devir Türk Tezyini Sanatlarında Desen Tasarımı Çizim Tekniği ve Çeşitleri*, Kubbealtı, İstanbul 2008.

Cichocki, D., "Türk Mitolojisinde Kurt Ana Motifine Dair", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.37, İstanbul 1985, s. 117-130.

Dede Korkut Kitabı, çev. Muharrem Ergin, TDK, Ankara 2009.

Demiroğlu, H., "İtil Bulgarlarından Günümüze Kalan Bazı Tarihi Materyaller", *Osmanlı'nın İzinde: Prof. Dr. Mehmet İpşirli Armağanı*, Cilt I, (yayına hazırlayanlar Feridun M. Emecen, İshak Keskin, Ali Ahmetbeyoğlu), İstanbul 2013, s. 545-559;

"İtil Bulgarlarında Tarım Aletleri", *İSTEM (İslâm San'at, Tarih, Edebiyat ve Müsiki Dergisi*, Yıl 9, Sayı 18, Konya 2011, s. 49-63.

Dingil, F. A., "İslam Öncesi Türk Kültüründe Kutsallık İfade Edilen Maddi Unsurlar", *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, İstanbul 2012, (basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

Dilek, İ., *Altay Destanları I*, TDK, Ankara 2002.

----- *Altay Destanları II*, TDK, Ankara 2007.

Duymaz, Ali., "Dede Korkut Kitab'ında Alpların Eğitim ve Geçiş Törenleri", *Uluslararası Dede Korkut Bilgi Şöleni*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 19-21 Ekim 1999, Ankara , s. 109-122.

Ergin, M., *Orhun Abideleri*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 2010.

Esin, E., "Kotuz", *Erdem Dergisi*, ayrı basım, Ankara 1985, s. 125-131.

"Tabari's Report On The Warfare With The Turgis", *Central Asiatic Journal*, Vol. XVII No.2-4, Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1973, s. 129-149.

Türklerde Maddi Kültürün Oluşumu, Kabalcı Yay., İstanbul 2006.

Türk Kosmolojisine Giriş, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.

"Türk Tarihi Işığında Bulgaristan", *Türk Kültürü*, S.187, Ankara 1962, s. 16-30.

Ergun, M., İbrahimov, G., *Başkurt Halk Destanı Ural Batır*, Gen Matbaacılık, Ankara 1996.

Ersoy, Fevzi, *Çuvaş Alp Hikayeleri Ulip Halapisem*, TDK Yay., Ankara 2009.

Фёдорова, h.b., Торевтика Волжской Болгарии, "Серебряные Изделия X-Xiv Вв. Из Зауральских Коллекций", *Опубликовано в: Труды Камской археолого-этнографической экспедиции*. Выпуск III/ Под ред. А.М. Белавина; Перм. гос. пед. ун-т.-Пермь, 2003. С. 138-153.

Fedorov, N., "toreutics Volga Bulgaria Silverware X-XIV BB. I3 Zauralskiy COLLECTIONS, *Kama Archaeological and ethnographic expedition*, Issue III / ed. AM Belavin, Perm. State.ped. University t-Perm, 2003, p. 138-153.

Feher, Geza, *Bulgar Türkleri Tarihi*, TTK, Ankara 1984.

Feher, G., Bulgar Türkleri Macarlar ve Bunlara Akraaba Olan Milletlerin Kültürü Türk Kültürünün Avrupaya Tesiri, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara 1986.

Feher,G., *Monuments de Culture Proto-bulgares*, Budapest, 1931.

Frye, Richard N., *Ibn Fadlan's Journey to Russia*, Markus Wiener Publishers Princeton, U.S.A. 2005.

Hudyadov, M., *Kazan Hanlığı*, TTK, Ankara 2009.

İnan, Abdulkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, C. I., TTK, 3. Baskı, Ankara 1998.

Kafesoğlu, İbrahim, *Türk Milli Kültürü*, 29. Baskı, Ötüken Yayınları, İstanbul 2010.

Karcaubay, S., Karcaubay, C., "Gök-Türk'ün Toprak Haklı", *Atlas Dergisi*, Doğan Yay., S.238,İstanbul 2013, s. 62-74.

Kaşgarlı Mahmud, *Divanü Lugat-İt-Türk Tercümesi*, çev. Besim Atalay, TDK, C.I., Ankara 1985.

Kurat, N. A., *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, 4. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

Laszlo, Guyla, *The Art of the Migration Period*, University of Maimi Press, Florida 1974.

Gökyay, O. Ş., *Dede Korkut Hikayeleri*, 2.baskı, Kabalcı Yay., İstanbul 2006.

Günay, Ü. ve Güngör, H., *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini*, Rağbet Yay., 5. Basım, İstanbul 2009

Marshak,Boris .I., "Silver for fur, Byzantine idea", *Byzantium era Comnenus and Palaeologus*, St. Petersburg: 2006. s. 72-82.

Маршак, Б.И., *серебро за меха,Византийская идея. Византия в эпоху Комнинов и Палеологов*. СПб: 2006. С. 72-82. (<http://kronk.narod.ru/library/marshak-bi-2006.htm>)

Marshak, B., Kramarovsky, M., *Treasures From The Ob'Basin. Sokrovishcha Priob'ya*, rew. by J.M. Rogers, The Burlington Magazine, Vol. 139, No:1126, Jan. 1997, s. 44-45.

Mercani,Ş., *Müstefadü'l- Ahbar fi Ahval-I Kazan ve Bulgar Kazan ve Bulgar'daki Durum Hakkında Faydalanan Haberler*, çev. Mustafa Kalkan, Atatürk Kültür Merkezi Yay. Ankara 2008.

Minorsky,V., *Hududü'l- Alem Mine'l- Meşrik İle'l- Magrib*, çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı, Kitabevi, İstanbul 2008.

Muhammad b. Adb-Al-Mabbah Qazbini, *Hudud al- 'Alam "The Regions Of The World" A Persian Geography 372 A.H.- 982 A.D.*, trans. by V. Minorsky, Oxford Univeristy Press, London 1937.

Ögel, B., *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul,TDAV Yayınları, 1988.

-----, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, TTK, Ankara 2010.

- , *Mitoloji I*, 5. Baskı, TTK, Ankara 2010.
- , *Mitoloji II*, 4. Baskı, TTK, Ankara 2010.
- Önal, M. N., “Halk Anlatılarında Kahramanın Kimliğini Gizlemesi”, *Turkish Studies*, Vol. 5/1 Winter 2010, s.1272-1285.
- Rostovtzeff, M., *The Animal Style In South Russia And China*, Hacker Art Books, New York 1973.
- Rudenko, C. İ., *Kultura Hunnov i noinulinskie kurganı*, AN SSSR, Moskova-Leningrad 1962.
- Sazak, G., “Hun Dönemi Türk Motif ve Sembollerinin Sanata ve Hayata Yansıması”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, (basılmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.
- Seyidof, M., “Altın Muharib’in Soy Etnik Tahlili Hakkında”, *Kardaş Edebiyatlar*, S.3, Erzurum 1982, s. 36-43.
- A. П. Смирнов, Бадер, Серебро закамское» первых веков нашей эры. Бартымское местонахождение, Тр. ГИМ: Памятники культуры. Вып. XIII, М.: Гос. изд-во культ.-просвет. литературы. 1954.
- Smirnov, A. P., “ON Bader, Silver Kama" The First Centuries of our Era Bartym Location, Proc. GIM: *Cultural Monuments*. No. XIII., Transl. publ kult.-clearance literature 1954.
- Tanyu, H., *İslamlıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980.
- Togan, Zeki Velidi, *Umumî Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul 1981.
- Trever, Camillia, *Excavations In Northern Mongolia (1924-1925)*, Leningrad 1932.
- Turan, Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2004.
- Yörükkan, Y. Z., *Müslüman Coğrafyacıların Gözüyle Ortaçağda Türkler*, Gelenek Yay., İstanbul 2004.
- Vijarova, J. N., *Slavyani: Prabolgari: po dannu nehropolumu om VI-XI Slaven und Protobulgaren*, Izdatelstvo na Bilgrsakata Akademiya na Naukite, Sofya 1976.
- Zekiyev, M. F., “Ön ve Orta Asya, Kafkasya, Karadeniz’in Kuzeyi, İdil-Ural ve Batı Sibirya’daki Eski Türkler”, *Türkler Ansiklopedisi*, C.I., s. 627.
- “Bolgar-Tatarların Etnogenezi ve Genel Gelişme Aşamaları”, *Türkler*, C. II, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 425-442.
- Altay Destanı Maaday-Kara*, Haz. Emine Naskalı, YKY, İstanbul 1998.
- Antik Dünya ve Geleneksel Topumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*, C.II., Yves Bonnet, Çev. Levent Yılmaz, Dost Kitabevi, Ankara 2000
- Metallurgy In Ancient Eastern Eurasia From the Urals To The Yellow River*, Ed. by Kathryn M. Linduff, The Edwin Mellen Press, U.S.A. 2004.

Social Complexity In Prehistoric Eurasia Monuments, Metals, And Mobility, Ed. by Bryan K. Hanks, Katheryn M. Linduff, Cambridge University Press, New York 2009.

Treasure of Ob Basin Сокровища Приобья, Ed. by, B.I.Marshak, M.Kramarovsky, Formica, St. Petersburg, 1996.

SOSYAL BİLGİLER DERSİNDE SANAL MÜZE KULLANIMININ ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ*

Elif Aladağ**
Dilek Akkaya***
Gülşay Şensöz***

ÖZET

Bu çalışmanın sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanımının değerlendirilmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme yöntemlerinden “ölçüt örnekleme” yöntemi ile Aydın İlinde görev yapan öğretmenlerden derslerinde sanal müze kullanan 10 öğretmen çalışma kapsamına alınmıştır. Araştırmada veriler araştırmacılar tarafından geliştirilen kişisel bilgiler ve 12 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. Verilerin analizinde içerik analizi türlerinden tümevarımcı analiz kullanılmıştır. Veriler, nitel araştırma konusunda deneyimli bir öğretim üyesi ve araştırmacılar tarafından ayrı ayrı kodlanmışlardır. Kodlayıcılar arasında uyum yüzdesi % 78 olarak hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin sanal müzeyi öğrencilerin gezme imkânı olmayan müzeleri görme imkânı sunduğundan önemli bir öğretim materyali olarak gördüğü ancak kullanımı sırasında sıkıntılarla karşılaştığı görülmektedir. Çalışma ve alan yazın taraması sonucunda sanal müzelerin sosyal bilgiler dersinde daha etkili kullanılabilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı, öğretmenler ve müze yöneticileri için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Müze eğitimi, sanal müze, sosyal bilgiler.

EVALUATION OF USING VIRTUAL MUSEUMS IN SOCIAL STUDIES LESSONS ACCORDING TO TEACHER'S VIEW

ABSTRACT

The aim of this study is to evaluate the use of virtual museums in social studies lessons. This research is a qualitative research. Semi-structured interviews were made. Semi-structured interview form was developed by researchers and consists of personal information questions and 12 open-ended questions. With the critical case sampling, a method of purposive sampling, 10 teachers working in the Aydın province who use virtual

---

* Bu çalışma 26-28 Nisan 2013 tarihlerinde Aksaray Üniversitesi'nde gerçekleştirilen “Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi Sempozyumunda sözlü bildiri olan sunulmuş ve çalışmanın özeti bildiri özetleri kitapçığında yayınlanmıştır.

** Yrd. Doç. Dr. Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı, elaladag@adu.edu.tr

*** MEB Sosyal Bilgiler Öğretmeni, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

museums in their lessons were selected for interview. Inductive analysis, one of the content analysis types, was employed to analyze the data obtained in the research. The researchers and a lecturer experienced in qualitative research analyzed the teachers answers independently and then they checked the similarities of the analyses. The agreement between the researchers was calculated as 78%. At the end of the study it is found that social studies teachers think virtual museums as an important education material but they have same obstacles while using it. For using virtual museums more effectively in social studies lessons some proposals are offered to Ministry of National Education, teachers and museum administrators.

Key words: *Museum education, virtual museum, social studies.*

GİRİŞ

Disiplinler arası bir yaklaşıma sahip olan sosyal bilgiler dersi için görsel materyal kullanımı ile kalıcılığı sağlamak ve birinci elden kaynak kullanarak bilimsel belgelere dayanmak büyük önem taşır. Özellikle tarih, arkeoloji, coğrafya gibi bilim dallarını kapsayan sosyal bilgiler dersi için görsel materyal ve birinci elden kaynak kullanımı denildiğinde akla ilk gelenlerden biri müzelerdir. Uluslararası Müzeler Konseyi (ICOM, 2006) müzeleri: “Toplumun ve gelişiminin hizmetinde olan, halka açık, insana ve yaşadığı çevreye dair tanıklık eden malzemelerin üzerinde araştırma yapan, bu malzemeleri toplayan, koruyan, bilgiyi paylaşan ve sonunda inceleme, eğitim ve zevk alma doğrultusunda sergileyen, kâr düşüncesinden bağımsız, sürekliliği olan bir kurumdur.” şeklinde tanımlamıştır. Müzelerin toplama, belgeleme (arşivleme), koruma (bakım - onarım) sergileme ve eğitim işlevleri vardır. Eğitim işlevi tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de son yıllarda artmaktadır. Bu artışta müzelerin eğitimdeki rolü ile ilgili yapılan akademik çalışmaların da etkisi mevcuttur. Yapılan çalışmalara genel olarak bakıldığında müze gezilerinin konuların öğrenilmesini kolaylaştırdığı, derse ilgiyi ve akademik başarıyı arttırdığı, sorgulayıcı, yaratıcı ve tarihsel düşünme becerilerini geliştirdiği, öğrencilere estetik bir bakış açısı kazandırdığı görülmektedir (Gartenhaus, 2000; Kuruoğlu Maccario, 2002; Demir, 2005; Erim, 2005; Çulha, 2006; Işık, 2008; Yeşilbursa, 2008; Gökaya ve Yeşilbursa, 2009; Önder, Abacı ve Kamaraj, 2009; Akyüz, 2009; Filiz, 2010; Yılmaz ve Şeker, 2012; Çalışkan ve Çerkez, 2012). Fakat müze gezileri yaptırmak maddi imkânlar, güvenlik, zaman, uzaklık, yol, ailelerin izin vermemesi, kaza riskleri vb. durumlar açısından oldukça zor olmaktadır. Tüm dünyada bu soruna çözüm yolu bulmak ve globalleşen dünyada, dünyanın diğer ucundaki müzelere ulaşabilmek amacıyla sanal müzecilik anlayışı ortaya çıkmıştır.

SANAL MÜZE

Sanal Müze, değişik medya imkânlarından faydalanılarak hazırlanmış sayısal nesnelere ve bunlara ait bilgileri barındıran, ziyaretçi ile iletişimin kesintisiz olması ve muhtelif erişim şekillerini karşılamak için alışıldık iletişim metotlarının ötesine geçen,

dünya çapında erişimini olanaklı kılmak amacıyla fiziksel anlamda bir mekâna ihtiyaç duymayan müzeler şeklinde tanımlanmaktadır (Schweibenz, 2004). Düzgün ise (2007); “Farklı medya imkânlarından faydalanarak hazırlanmış sayısal nesnelere ve bunlara ait bilgileri barındıran, ziyaretçiyle kesintisiz iletişim içinde, muhtelif erişim şekillerini karşılamak için alışılmış iletişim metodlarının ötesine geçen, dünya çapında erişimi mümkün kılmak amacıyla fiziksel anlamda bir mekâna ihtiyaç duymayan müzeler” olarak açıklamıştır.

Sanal müze, web sitesi ve sanal alan gezileri birbirine yakın fakat farklı kavramlardır. Müze web siteleri daha çok internet ortamında, gerçek müzede bulunan önemli eserlerin öne çıkarıldığı, ziyaretçilere müzeyi tanıtmaya amacıyla hazırlanmış ve ulaşım konusunda bilgi sağlayan siteler olarak özetlenebilir. Kısacası bir web sitesinin amacı sanal ortamdaki potansiyel müze ziyaretçisini, gerçek müzeyi ziyaret etmesi konusunda davet etmektir. Sanal alan gezisi ise bir alanın internet üzerinden gezilmesidir.

Bir müzenin sanal müze olarak değerlendirilebilmesi için sağlaması gereken bazı şartlar vardır. Tepecik’e göre (2007) bunlar; ‘müzenin tüm eserlerinin internet ortamına sunulması’, ‘öğretmenler, öğrenciler ve özel alan uzmanları için hizmet sayfaları açılması’ ve ‘ziyaret edenler için özel bağlantıların oluşturulması’dır. Bu şartların sağlanması, müzeye ait web sitelerinin sanal müzeden ayrılmasını da sağlayacaktır. Şık Glosset’de (2007), sanal bir müzenin önemini ve değerini ortaya koyacak olan içerisindeki eserlerin özgünlüğü değil, eldeki eserlerin yeni bir bilgi üretecek şekilde kullanılarak dijital ortama aktarımı olduğunu belirtmiştir.

SANAL MÜZE İLE EĞİTİM

Çağdaş toplumlarda müzeler, birer yaygın eğitim kurumu olarak halkı eğitmeyi hedeflemektedirler. Bunu gerçekleştirebilmek için de yöntem olarak halkla ilişkileri ve iletişimi kullanmaya yönelmişlerdir (Kuruoğlu Maccario, 2002). Bu iletişim yollarından biri olarak kabul edebileceğimiz sanal müzelerin eğitimde kullanılmasının müze eğitimi konusunda yarar sağlayacağını belirten Tepecik (2007) sanal müzelerin, müzelerin eğitim görevlerini yerine getirmesi bağlamında çok önemli adımlar olduğunu ifade etmiştir. Saraç (2007), diğer müzelerle ve okullarla işbirliği yaparak ve sürekli iletişimde bulunarak yaratılacak sanal müzelerin, bilgi çağı toplumunda kendilerine sağlam bir yer bulacaklarını belirtmiştir.

Çolak (2006) ve Tepecik (2007) sanal müzelerin faydalarını şöyle sıralamıştır:

- Ülkenin en ücra köşesindeki köy, kasaba ve beldelerde yaşayan insanların gidip görme olanağı bulamadığı büyük müzeler, sanal müze ortamı sayesinde ziyaretçinin ayağına götürülmüş olur.
- Sanal müzeler, ziyaretçiler ile kesintisiz iletişim sağlar.
- Sanal müzeler, doğru tasarlandıklarında uzaktan eğitim, hayat boyu eğitim amacıyla kullanılabilirler.
- Sanal müzeler sayısal ayrımın kapanmasına katkıda bulunurlar.
- Sanal müzeler, doğru ve güvenilir bilgi kaynaklarıdır.

- Gerçek mekâna sahip müzelerin yerini tutmamasına rağmen, genel kültür açısından bilgilendirme sağlar.
- Ülke geneline yayılan tüm okullarla kurulacak olan elektronik iletişim ağları sayesinde müze eğitimi ilişkisi kurulabilir.

Müze gezilerinde olduğu gibi sanal müze gezilerinde de gezi öncesi, gezi sırasında ve sonrasında yapılması gereken bazı hazırlıklar ve alınması gereken önlemler vardır. Bu hazırlıkların yapılması ziyaretten alınacak olan verimin artmasını, kazanımların en doğru ve etkin şekilde kazandırılmasını sağlayacaktır.

Sosyal bilgiler dersi öğretim programı incelendiğinde sanal alan gezilerine programın çeşitli kademelerinde ve ünitelerinde yer verildiği görülür. Programın içeriğinde, müze ile sosyal bilgiler eğitiminin yürütülmesinin önemi ortaya konmuş ve müze eğitimi konusunda öğretmenlere açıklayıcı bilgiler sunulmuştur. Kazanımların aktarılması ve dersin amaçlarına ulaşmasında gerçek müze gezilerinden yararlanmaları tavsiye edilirken bunun mümkün olmadığı durumlarda sanal alan gezilerine başvurulabileceği belirtilmiştir. Fakat doğrudan sanal müze kullanımının yapılmasının tavsiye edildiği kazanımlar da bulunmaktadır (MEB,2005).

Sosyal Bilgiler dersi öğretim programlarında sanal müzeler birçok üniteye yer almasına ve gerçek müze gezilerinin yapılamadığı durumlarda öğretmenlere tavsiye edilmesine rağmen bu konuda yapılan çalışmalar sınırlıdır (Egüz, 2011; Egüz ve Kesten, 2012; Ulusoy, 2010). Sanal müzelerin derslerde etkili bir şekilde kullanılabilmesi öğretmenlerin karşılaştıkları problemler ve çözüm önerilerini dikkate almak gerekmektedir. Çalışma sosyal bilgiler öğretmenlerinin sanal müzeleri derslerinde nasıl kullandıklarını belirlemeyi amaçlamaktadır.

YÖNTEM

Araştırmada nitel veri toplama yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılmıştır. Görüşme türleri içerisinden ise yarı yapılandırılmış görüşme yapılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmede amaç, görüşülen bireylerin verdikleri bilgiler arasındaki paralelliği ve farklılığı saptamak ve buna göre karşılaştırmalar yapmaktır (Brannigan,1985'den aktaran Yıldırım ve Şimşek, 2006). Araştırma sürecinde Aydın merkezde çalışan ve sanal müze kullanan sosyal bilgiler öğretmenleriyle görüşülmüştür. Görüşme sırasında ses kaydı yapılmış ve daha sonra yazılı hale getirilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmada amaçlı örnekleme yöntemlerinden “ölçüt örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. Ölçüt örnekleme yöntemindeki temel anlayış önceden belirlenmiş bir dizi ölçütü karşılayan bütün durumların çalışılmasıdır. Çalışmada “ölçüt örnekleme” yönteminin seçilmesinin nedeni araştırmanın amacı doğrultusunda sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanımı ile ilgili bilginin en iyi sanal müze uygulaması yapan öğretmenlerden elde edilebilecek olmasıdır. Bu nedenle Aydın İlinde görev yapan öğretmenlerden derslerinde sanal müze kullanan 10 öğretmen çalışma kapsamına alınmıştır. Ancak

araştırma kapsamında belirlenen ölçütlere uyan öğretmenleri belirlemek için seçkisiz örnekleme yöntemi ile Aydın merkezde görev yapan sosyal bilgiler öğretmenleri ile görüşülerek derslerinde sanal müze kullanıp kullanmadıkları belirlenmiştir. Dersinde sanal müze kullanan 10 öğretmen tespit edilinceye dek bu çalışma devam etmiştir. Bu amaçla 50 sosyal bilgiler öğretmeni ile görüşülmüş bunlardan 10 tanesi sanal müze kullandığını belirtmiştir. Sanal müze kullanan öğretmenlerin tamamı çalışmaya gönüllü olarak katılmıştır. Çalışma kapsamında görüşme yapılan öğretmenler hakkındaki bilgiler Tablo 1’de yer almaktadır:

Tablo 1: Çalışma grubunun özellikleri

	Cinsiyet	Mezun olduğu bölüm	Kıdem	Bilgisayar kullanma düzeyi	Bilgi teknolojileri sınıfı var mı?
Öğretmen 1	Erkek	Coğrafya	23	İyi	Evet
Öğretmen 2	Kadın	Coğrafya	19	Orta	Evet
Öğretmen 3	Erkek	Coğrafya	32	İyi	Evet
Öğretmen 4	Erkek	Sosyal Bilgiler	11	Orta	Evet
Öğretmen 5	Kadın	Tarih	12	Orta	Hayır
Öğretmen 6	Erkek	Tarih	23	İyi	Evet
Öğretmen 7	Kadın	Coğrafya	25	İyi	Hayır
Öğretmen 8	Kadın	Tarih	15	Orta	Hayır
Öğretmen 9	Erkek	Tarih	12	Orta	Evet
Öğretmen 10	Kadın	Sosyal Bilgiler	1	Orta	Evet

Çalışma grubunda kadın ve erkek öğretmen sayısı eşittir. Mezun olunan branş açısından ise tarih ve coğrafya öğretmenlerinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Sosyal Bilgiler öğretmenliği bölümünden mezun olan yalnızca iki öğretmen bulunmaktadır. Öğretmenlerin tamamı bilgisayar bildiklerini (orta ve iyi derecede) belirtmişlerdir. Görüşme yapılan öğretmenlerin okullarında bilgi teknolojileri sınıfı olanların (7), olmayanlara göre (3) çoğunlukta olduğu da görülmüştür.

Veri Toplama Aracı

Araştırmada veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu ile toplanmıştır. İki sosyal bilgiler öğretmeni ile yapılan ön görüşme ve literatür taraması ışığında oluşturulan görüşme formu kişisel bilgiler ve 12 açık uçlu soru olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Veri toplama aracı uygulanmadan önce sosyal bilgiler eğitimi alanından iki öğretim üyesi ve bilgisayar ve öğretim teknolojileri alanından bir öğretim üyesi tarafından incelenmiştir. Aydın il merkezinde görev yapmakta olan bir sosyal bilgiler öğretmeni ile ön uygulaması yapılarak veri toplama aracına son şekli verilmiştir.

Görüşmeler öğretmenlerin çalıştıkları okullarda, onların belirlediği görüşme yapmaya uygun sakin mekânlarda gerçekleştirilmiş olup ortalama olarak 30 dakika sürmüştür. Görüşme sırasında veri kaybını engelleyebilmek amacıyla ses kaydı alınmıştır. Ancak bir öğretmenin ses kaydı yapılmasına izin vermemesi üzerine görüşme yazılı olarak kaydedilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan verilerin analizinde içerik analizi türlerinden tümevarımcı analiz kullanılmıştır. Tümevarımcı analiz kodlama yoluyla verilerin altında yatan kavramları ve bu kavramlar arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak amacıyla yapılmaktadır (Miles ve Huberman, 1994; Yıldırım ve Şimşek, 2006). Tümevarımcı analizin birinci aşamasında görüşmelerde yapılan ses kayıtları yazılı hale getirilmiştir. İkinci aşamada nitel araştırma konusunda deneyimli bir öğretim üyesi ve araştırmacılar bu yazılı verileri ayrı ayrı kodlamışlardır. Güvenirlik için her iki kodlama üzerinde Güvenirlik= Görüş Birliği/ Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı X 100 formülü uygulanmıştır (Miles ve Huberman, 1994). Kodlayıcılar arasında uyum yüzdesi % 78 olarak hesaplanmıştır. Uyum yüzdesinin % 70 veya daha üstü olması yeterli görüldüğünden veri analizi açısından güvenilirlik sağlanmıştır.

BULGULAR

1. Sizce sanal müze nedir?

Veri toplama aracında yer alan “Sizce sanal müze nedir?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 2’de analiz edilmiştir.

Tablo 2: Öğretmenlerin sanal müze tanımları

	f
Öğrencilerin ulaşamadıkları müzeleri gezmelerini sağlayan öğretim materyali	8
İnternet üzerinden erişim sağlayan müze	5
Gerçek ziyaret hissini internette yaşatan müze	3

Tablo 2’de görüldüğü gibi öğretmenlerin birçoğu sanal müzeyi, öğrencilerin gidemedikleri müzeleri sınıfta görmelerini sağlayan materyal olarak görmektedirler. Sosyal bilgiler dersleri sırasında bahsi geçen uygarlık, tarihi nesne ya da tarihi mekânların gösterilerek öğretilmesi sırasında sanal müzelerden yararlanan öğretmenler; zaman, izin ya da ekonomik nedenlerden dolayı gerçekleştirilmesi zor olan müze gezilerinin sanal müzeler sayesinde kolaylaştığını belirtmişlerdir. Örneğin Öğretmen 10 bu konuyu şu cümlelerle özetlemiştir. “*Bana göre derste yararlı olabilecek en iyi kaynaklardan, materyallerden biri. Derste ben Anıtkabir’i işliyorsam veya bir Anadolu Medeniyetleri Müzesi’ni işliyorsam benim Aydın’da çocuğu götürme ihtimalim hiç yok. Ama en azından çocuğa bir tanıtma amaçlı gösterebilmem için bir araç.*”

Yine öğretmenlerin bir kısmı sanal müzelerin tanımını yaparken “gerçek ziyaret hissi” vermelerinin öneminden bahsetmişlerdir. Örneğin öğretmen 3, “*... Farklı bir görüntü öğrenci üzerinde etkisini hissediyorsunuz. Belki bu etki psikolojik bir etki ama ne olursa olsun yani oraya gitmiş kadar olmuyor ama o anı yaşıyor öğrenci sanal müzede onu yaşamaktır diye düşünüyorum.*” şeklinde görüş bildirmiştir.

Beş öğretmen sanal müzelerin internet üzerinden erişim özelliğine vurgu yapmıştır. Öğretmen 9 “*İnternet ortamına aktarılmış müze görüntüleri olarak yorumluyorum*” şeklinde belirtmiştir.

Ancak sanal müzelerin en önemli özelliklerinden olan müzedeki eserlerin online olarak sunulmasını yalnızca iki öğretmen belirtmiştir. Örneğin öğretmen 6: “Sanal müze, ekranda oradaki bilgilerin veya materyallerin çocuklara gösterilmesi aktarılması. Bu şekilde bizim algıladığımız. Yani orda ki materyalleri çocuklara göstermek. Çünkü kitapta geçiyor seramik. Bilmiyor veya Lidyalıların heykellerini Frigyalıların Anadolu Medeniyetler Müzesinde olanları... Bunları algılayamıyor. Orda daha rahat görebiliyor...”

2. Sanal müzeleri ne sıklıkla kullanıyorsunuz?

Veri toplama aracında yer alan “Sanal müzeleri ne sıklıkla kullanıyorsunuz?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 3’te analiz edilmiştir.

Tablo 3: Öğretmenlerin derslerde sanal müze kullanma sıklıkları

	f
İlgili konular oldukça	8
İki üç haftada bir	2
Bir defa kullandım	2

Tablo 3’te görüldüğü gibi ankete katılan öğretmenlerin çoğunluğu, ziyaret sıklıkları konusunda aralık belirtmemişlerdir. Öğretmenlerden sekizi sanal müze ziyaretlerini, kazanımlar ve ders kitabındaki metinlerde sanal müzelerle ilişkili konular olduğunda gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Örneğin Öğretmen 3 “Yeri geldikçe faydalanıyorum sıklığı söyleyemem ama yeri geliyor bir derste iki üç defa oluyor yeri geliyor ayda bir olabilir. Koşullara bağlı” şeklinde görüş belirtmiştir. Bu öğretmenlerden ikisi ise bu sıklığın yaklaşık iki üç haftada bir olduğunu söylemiştir. Öğretmen 5, ünitelerin sanal müzeyle olan ilgisine göre hareket ettiklerini söylemiş ve bu sıklığı “yaklaşık iki üç hafta da bir” olduğunu söylemiştir. “her derste değil tabii ki. Konular gereğince. 20 günde bir, 15 günde bir... Yani işte ünitelere göre... 2-3 haftada bir gibi.”

İki öğretmen sanal müzelerin faydalı olduğunu belirtmekle birlikte derslerinde sık kullanmadıklarını belirtmiştir.

Öğretmen 8 “Yararlandık. Osmanlı tarihi Türk tarihinde yolculuk ünitesinde özellikle Topkapı sarayı müzesi olsun İstanbul’un fethi konusunu işlerken panorama 1453. İstanbul büyükşehir belediyesinin oluşturmuş olduğu. Onu gezdirdik çocuklara... Ama sadece 7. sınıflarda. Yani sadece o üniteye özgü oldu.”

3. Derslerinizde hangi sanal müzeleri kullandınız?

Veri toplama aracında yer alan “Derslerinizde hangi sanal müzeleri kullandınız” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 4’te analiz edilmiştir.

Tablo 4: Öğretmenlerin derste kullandıkları sanal müzeler

	f		f
Topkapı Sarayı	8	Pamukkale Travertenleri	1
Anıtkabir	5	Peri Bacaları	1
Anadolu Medeniyetleri Müzesi	4	III. Ahmet Çeşmesi	1
Ayasofya Müzesi	3	Dolmabahçe	1
İstanbul Panorama 1453	2	Çankırı Tuz Mağarası	1
Etnografya	2	Galatasaray Lisesi	1
Çanakkale Müzesi	1	Marmaray	1
Selimiye Camii	1	İshak Paşa Sarayı	1

Tablo 4’de derslerinde sanal müzelerden yararlandıklarını söyleyen öğretmenlerin en çok; Topkapı Sarayı, Anıtkabir ve Anadolu Medeniyetleri Müzelerinden yararlandıklarını görülmektedir. Bununla birlikte öğretmenlerin bir bölümü bu soruya aslında sanal müze kavramının içerisinde yer almayan müzeleri belirtmişlerdir. Bu müzeler Çankırı Tuz Mağarası, Galatasaray Lisesi, Marmaray, vb. müzelerdir. Öğretmen 1: “Çankırı Tuz Mağarası sanal tur, Galatasaray Lisesi, İstanbul Panoraması 1453, Topkapı Sarayı, Anıtkabir, Marmaray aklıma gelenler bunlar.”

Öğretmen 2: “*Anıtkabir sanal müzesini kullandım. Başkada kullanamadım*”

Öğretmen 4: “*İnkılap tarihi dersinde Anıtkabir’i, 7. sınıf sosyal bilgiler dersinde Topkapı Sarayını, Dolmabahçe Sarayı gibi sanal müzeleri kullandım.*”

Öğretmen 6: “*Genellikle Anadolu Medeniyetleri kullandım. Ondan sonra İstanbul Ayasofya var. Topkapı var. Diğerlerini kullanıyoruz...*”

4. Derste sanal müze kullanmadan önce herhangi bir hazırlık yapıyor musunuz?

Veri toplama aracında yer alan “Derste sanal müze kullanmadan önce herhangi bir hazırlık yapıyor musunuz?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 5’te analiz edilmiştir.

Tablo 5: Öğretmenlerin sanal müze kullanmadan önce yaptıkları hazırlıklar

	f
Sayfayı inceliyorum.	9
Önceden öğrencilere müzeyi ziyaret etmelerini söylüyorum.	4
Çalışma yaprağı ve ders planı hazırlıyorum.	1
Hiçbir hazırlık yapmıyorum.	1

Tablo 5’e göre öğretmenlerin büyük çoğunluğu derslerinde sanal müzeleri kullanmadan önce hazırladıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenler hazırlık olarak en çok sayfayı önceden inceleme örneğini vermişlerdir. Öğretmen 1 “*Evet hazırlık yapıyorum derste o sayfayı açmadan önce mutlaka evde o sayfayı inceliyorum.*”

4 öğretmen ise öğrencilerine önceden sanal müzeyi ziyaret etmelerini söylediklerini belirtmişlerdir. Örneğin öğretmen 7: “*Sayfayı önceden inceliyorum. Ben öğrencilere tavsiye ediyorum. Öğrenciler de kendileri inceliyorlar. Öğretmenim biz şu müzede şunu görmüştük. Açalım mı? Dedikleri de oluyor öğrencilerin.*” Öğrencilerine sayfayı önceden ziyaret etmelerini söylemeyen öğretmenlerden bazıları, bunun nedeni olarak, öğrencinin ilgisinin azalacağını düşünmelerini göstermişlerdir. Bazı öğretmenler ise öğrencilerin evlerinde bilgisayar ve internet olmadığı için söylemediklerini ifade etmişlerdir. Örneğin Öğretmen 6 “*O yönlendirmeyi yapmıyoruz çünkü orda bakarsa sıkılıyor. Ondan dolayı yapmıyoruz. Yani onlara biraz sürpriz gibi geliyor... ilk defa görüyorsa çocuğa cazip geliyor. Bu her türlü ders materyali için geçerli yani*” Bir öğretmen ise derste sanal müze kullanmadan önce herhangi bir hazırlık yapmadığını belirtmiştir. Öğretmen 10: “*İncelemedim. Tamamen derste doğaçlama açtık biz. O zaten gösteriyor nereye gideceğinizi. Tek tek baktık işte neresine bakabiliriz?*”

5. Sanal müze gezisini değerlendirmek için bir ölçek kullanıyor musunuz? Nasıl?

Veri toplama aracında yer alan “Sanal müze gezisini değerlendirmek için bir ölçek kullanıyor musunuz? Nasıl?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 6’da analiz edilmiştir.

Tablo 6: Öğretmenlerin sanal müze gezisini değerlendirmek için ölçek kullanma durumları

	f
Hayır	9
Evet	1

Tablo 6 incelendiğinde öğretmenlerin tamamına yakınının sanal müze ziyaretlerini değerlendirmek için yazılı bir ölçek kullanmadıkları görülmektedir.

Öğretmenler herhangi bir ölçek hazırlamalarına rağmen ziyaret sırasında ve sonrasında öğrencilerden sözel olarak dönüt aldıklarını ifade etmişlerdir. Öğretmen 4 “*Şu ana kadar kullanmadım sadece çocuklara ders sonunda memnun kalıp kalmadıkları tarzında faydalanıp faydalanmadıkları tarzında bir soru soruyorum. Genel değerlendiriyorum.*” Sadece bir öğretmen ziyareti değerlendirmek için bir ölçek hazırladığını belirtmiş ve ölçeğini şu şekilde açıklamıştır: öğretmen 7: *Ölçek hazırlıyorum. Ne gördüler? Öyle bir ölçek hazırlıyorum. Kendim böyle kabataslak çerçevesini planını hazırladığım böyle bir ölçek kullanıyorum. Neler gördü? Ne dikkatini çekti? İşte sen olsan nasıl bir mimari yapı tasarlardın?*”

6. Sanal müze gezisi sırasında hangi yöntem ve teknikleri kullanıyorsunuz?

Veri toplama aracında yer alan “Sanal müze gezisi sırasında hangi yöntem ve teknikleri kullanıyorsunuz” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 7’de analiz edilmiştir.

Tablo 7: Öğretmenlerin sanal müze ziyaretleri sırasında kullandıkları yöntem ve teknikler

	f
Soru cevap	7
Anlatım	6

Tablo 7’de görüldüğü gibi öğretmenler derslerinde sanal müze kullanırken en çok soru-cevap ve anlatım yöntemlerini kullanmaktadırlar.

Öğretmen 4: *“Genellikle soru cevap şeklinde ziyaret devam ediyor. Bazen de farklı olarak burada neler olmuştur, ne yapılmıştır tarzında bir yöntem kullanıyorum”* Öğretmen 6: *“Şimdi anlatım. Oradaki geçen materyalleri kısa bilgiler veriyoruz. O şekilde. Yani kısa bilgiler vererek. Anlatmaya çalışıyoruz. Şu şudur. Şu bununla ilgili gibi. Bu şekilde ifade ediyoruz.”*

7. Sanal müze çalışmasını sınıfta mı bilgi teknolojileri sınıfında mı gerçekleştiriyorsunuz?

Veri toplama aracında yer alan “Sanal müze çalışmasını sınıfta mı bilgi teknolojileri sınıfında mı gerçekleştiriyorsunuz?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 8’de analiz edilmiştir.

Tablo 8: Öğretmenlerin sanal müze çalışmalarını gerçekleştirdikleri mekânlar

	f
Sınıfta	9
Kütüphanede	1

Tablo 8’de görüldüğü gibi öğretmenlerin tamamı sanal müze çalışmalarını sınıfta gerçekleştirdiklerini belirtmişlerdir. Sınıflarında projeksiyon cihazından yansıtarak ve öğretmen kontrolünde gerçekleştirmektedirler. Öğretmen 1 “*Sınıflarımızda projeksiyon cihazımız var bu yüzden sanal müzeleri sınıfta projeksiyondan benim kontrolümde inceliyoruz*” Bir öğretmen okulunda bilgi teknolojileri sınıfı olmasına rağmen sanal müze çalışmalarını kütüphanede gerçekleştirdiğini belirtmiştir. Öğretmen 6: “*Daha çok işte kütüphanede bilgisayarla gerçekleştiriyoruz. Sınıfta pek her zaman projeksiyon makinesini kullanma imkanı yok. Kullanma imkânı olduğu yerde gerçekleştiriyoruz.*” Bu öğretmenin bilgi teknolojileri sınıfını kullanmama nedeninin bilgi teknolojileri sınıfında öğrencilerin başka sitelere girerek dikkatinin dağılması ve kontrolün zor olması olduğu daha sonraki sözlerinden anlaşılmaktadır. Öğretmen 6: *Herkese bireysel bilgisayar olması gerekiyor. Aynı sistemi tüm öğrencilere kurup laboratuvarda hepsinin bilgisayar laboratuvarında görmesi gerekiyor normalde. O şekilde öğretmenin de kontrol edip yönlendirmesi gerekiyor. O tip bilgisayar laboratuvarları var. Önceki çalıştığımız okulda vardı. Ve açıyorsunuz. Aynı sayfayı aynı anda tüm öğrenciler görüyor. Öğrenciler başka sayfaya giriyorsa sen oradan görüyorsun kapatıyorsun. Öyleydi. Ama genel göstermek daha iyi çünkü herkes bir yere odaklanıyor. Tek tek bireysel olursa farklı şeylerle ilgilenebiliyorlar. Onun yerine bireysel değil de herkese toplu gösterme şeklinde olanı tercih ediyoruz.*”

Bununla birlikte bazı öğretmenler de bilgi teknolojileri sınıfında kullanımının daha faydalı olacağını belirtmişlerdir. Ancak bilgi teknoloji sınıflarında bilgisayarların sayıca yetersiz olmaması ve her zaman kullanma imkânının olması gerekçeleriyle sınıfta kullandıklarını belirtmişlerdir. Örneğin öğretmen 9 “*Bilgisayar laboratuvarında yapmak öğrencinin birbir işin içerisinde olması anlamında çok daha avantajlı olur. Ama laboratuvara gittiğimizde bilgisayarlar öğrenci başına yeterli olmuyor. İki öğrenciye bir bilgisayar düşme durumu var. Onun için laboratuvarı çok fazla kullanamıyoruz.*” şeklinde görüş belirtmiştir.

8. Sosyal bilgiler dersinde kullanılabilecek sanal müzeler hangileridir?

Veri toplama aracında yer alan “Sosyal bilgiler dersinde kullanılabilecek sanal müzeler hangileridir?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 9’da analiz edilmiştir.

Tablo 9: Sosyal bilgiler dersinde kullanılabilir sanal müzeler hangileridir?

	f		f
Anadolu Medeniyetleri Müzesi	5	Pamukkale Travertenleri	1
Anıtkabir	4	İshak Paşa Sarayı	1
Topkapı Sarayı	3	Galatasaray Lisesi	1
Çanakkale Müzesi	2	Dolmabahçe Sarayı	1
İstanbul Panorama 1453	1	Ayasofya	1
Marmaray	1	Selimiye Cami	1
Çankırı Tuz Mağarası	1	Milli Parklar	1
Peribacaları	1	Erciyes	1
Ankaray	1	Hacı Bayram Veli Cami	1
Kocatepe Cami	1		

Tablo 9’da görüldüğü gibi öğretmenlerin yarısının (5) Anadolu medeniyetleri müzesinin sosyal bilgiler dersinde kullanılabilir sanal müzelerden olduğunu söylemişlerdir. Ayrıca Anıtkabir (4), Topkapı Sarayı (3) ve Çanakkale Müzesi de (2) öğretmenlerin en çok kullanılabilirliğini söyledikleri müzelerdendir. Yapılan görüşmelerde verilen cevaplardan öğretmenlerin çoğunluğunun sanal müze ve sanal tur kavramlarını karıştırdığı internet ortamındaki tüm sanal gezileri sanal müze kapsamında düşündükleri görülmüştür. Özellikle Marmaray, Ankaray, milli parklar, Erciyes vb. cevaplar sanal müzelerin sanal tur ile karıştırıldığının en açık örnekleridir. Örneğin Öğretmen 9: “Birçok yerin sanal müzesi internet ortamına aktarılmış durumda. Mesela Ankaray’la ilgili bir konu söz konusuysa bakıyoruz. Orada neler varsa. İşte Hacı Bayram Veli Müzesi var. Anıtkabir var. Olan yerleri işte bu Kocatepe Camisinin sanal gezisi var. Yani konuyla ilgili neler varsa vaktimiz yettiğinde onları kullanıyoruz.”. Öğretmen1: “Çankırı Tuz Mağarası sanal tur, Galatasaray Lisesi, İstanbul Panoraması 1453, Topkapı Sarayı, Anıtkabir, Marmaray var.” diyerek konu hakkındaki yanlıgıy ortaya koymaktadır.

9. Ziyaret ettiğiniz sanal müzeleri yeterli buldunuz mu?

Veri toplama aracında yer alan “Ziyaret ettiğiniz sanal müzeleri yeterli buldunuz mu?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 10’da analiz edilmiştir.

Tablo 10: Öğretmenlerin sanal müzelerin yeterliliğine ilişkin görüşleri

	f
Hayır, yeterli bulmadım.	6
Evet, yeterli buldum.	4

Tablo 10’dan anlaşılacağı üzere öğretmenlerin çoğunluğunun (6) sanal müzeleri yeterli bulmadığını belirtmiştir. Özellikle sanal müzelerin tasarımlarının daha ilgi çekici olması gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin öğretmen3 “Tabi ki yeterli bulmuyorum. Animasyonlarla bu teknoloji birleştirilebilir, orada kahramanlar gezdirilebilir özellikle bizim kültürümüzden kahramanlar gezdirilebilir.” Öğretmen 7: “Öğrenciye göre değil. Böyle daha pratik. Biraz da öğrenciye daha eğlenceli tarzda müzikle desteklense. Öğrencinin tarzında olsa. Mesela ne olur? Karikatürize edilmiş daha böyle olsa daha hoş olur.” Ayrıca sanal müzedeki envanterlerin açıklamasını yeterli bulmamaları da sanal müzeleri yeterli bulmamaları sebeplerindedir. Örneğin Öğretmen 4: “Çoğunlukla yeterli bir kısmında sadece açıklamalar yok örneğin müzedeki objenin açıklaması yok bunda en iyi

Anıtkabir bütün objeleri açıklamış. Açıklama şeklinde vermiş.” demiştir. Görüşme yapılan 4 öğretmen sanal müzelerin derslerde kullanımı ile ilgili yeterli olduğunu söylemiştir. Örneğin Öğretmen1: *”Evet yeterli buldum öğrencilerin seviyelerine uygundu.”* demiştir.

10. Sızce sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanmanın avantajları nelerdir?

Veri toplama aracında yer alan “Sızce sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanmanın avantajları nelerdir” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 11’de analiz edilmiştir.

Tablo 11: Öğretmenlerin görüşlerine göre sanal müze kullanımının avantajları

Görerek öğrenmeyi sağlıyor.	f
Para ve zamandan tasarruf sağlıyor.	7
Kalıcılığı artırıyor.	3
Birinci elden kaynaklar olması	3
Derse karşı ilgiyi artırıyor.	2
Gitme imkânı olmayanlara kolay ulaşım	2
	1

Tablo 11’de görüldüğü gibi öğretmenlerin sanal müzeyi tercih etmelerindeki en önemli etkenin görsel veri olması ve görerek öğrenmeyi sağlaması olmuştur. 10 öğretmenden 7’si bu konuya değinmiştir. Bununla ilgili görüşlerde Öğretmen1: *”Görsel bilgi öğrencinin ayağına geliyor. Öğrenci bir yere gitmeden görerek öğrenmiş oluyor.”* Bazı öğretmenler sanal müzelerin kalıcılığı sağlaması ve derse karşı ilgiyi artırmasına vurgu yapmıştır. Örneğin Öğretmen 8: *Okuyarak öğrenmek başka görerek öğrenmek daha kalıcı. O kalıcılığı sağlayabiliyorsunuz. Onu hissettim yani. En verimli geçen derslerim hangisi dersiniz böyle sanal müzelerde yapılan gezintiler... Çocuklar da söylüyor zaten. Biz İstanbul’un fethini daha iyi anladık dediler. Ya da Osmanlı tarihini daha iyi kavradık diye söylüyorlar.”* Öğretmenlerden bir bölümü ise sanal müzelerin para ve zamandan tasarruf sağladığını belirtmiştir. Örneğin Öğretmen 6: *“Avantajları... Şimdi çocuklara gezi yaptırmak... Mesela İstanbul’a ya da Ankara’ya herkesi götürme imkânımız yok. Maddi durumları iyi değil herkesin. Mesela 2 -3 yüz liraya gezi yapsanız. Öğrenci başına para toplamanız gerekir. Dolayısıyla bu bize ekonomik yönden çok büyük fayda sağlıyor. Yani masrafsız hazır bir bilgiyi oraya gitmeden aynı içerisinde kendiniz geziyormuşsunuz gibi ziyaret etme şansını veriyor. Bu iyi. Yani müze gezilerini il il dolaşmak yerine hazır sanal alemden göstermek daha mantıklı”* şeklinde görüş belirtmiştir. İki öğretmen ise sanal müzelerin birinci elden kaynaklara ulaşmada katkı sağladığını belirtmiştir. Mezun olduğu branş açısından bakıldığında tarih öğretmenlerinin birinci elden kaynaklara dikkat çektiği görülmektedir. Örneğin Öğretmen 9: *“Görsellik. Yani en azından müze dediğiniz şey birinci elden kaynaktır. Sosyal bilgiler için. Tarih için müzeler bizim birinci elden kaynaklarımız.”* şeklinde görüş belirtmiştir.

11. Dersinizde sanal müze kullanırken karşılaştığınız sorunlar nelerdir?

Veri toplama aracında yer alan “Dersinizde sanal müze kullanırken karşılaştığınız sorunlar nelerdir?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 12’de analiz edilmiştir.

Tablo 12: Öğretmenlerin sanal müze kullanırken karşılaştıkları sorunlar

	f
Hiçbir sorunla karşılaşmadım.	3
Sanal rehber eksikliği	2
Zaman yetersizliği	2
Teknik problemler	2
Sanal müzelerdeki bilgi yetersizliği	2
Sınıf hâkimiyetinin kaybedilmesi	1

Tablo 12’de görüldüğü gibi sanal müze gezilerinde hiçbir sorunla karşılaşmadığını rahat bir şekilde derste faydalandığını söyleyenler (3) olduğu gibi sanal müzelerde özellikle sanal rehber eksikliği konusunda sorun yaşandığını söyleyen (2) öğretmenlerde bulunmaktadır. Örneğin Öğretmen 2 ”İlerlemede sorun yaşadım ben eğer daha önce girip nasıl ilerleneceğini incelemeseydim daha da zor olurdu daha iyi bir yönlendirme daha kolay sanal müzelerle girme ve o site içinde daha kolay dolaşım sağlanmalı diye düşünüyorum. Yani daha kolay ulaşılmalı ve o müze içerisinde daha kolay gezilmeli tıpkı şehirlerdeki levhalar gibi iyi yön göstericiler olmalı” şeklinde görüş bildirmişler. Ayrıca sınıf hâkimiyeti konusunda sıkıntı olduğunu söyleyen öğretmende olmuştur. Öğretmen 7: “İşte sınıf hâkimiyetinde sıkıntı yaşıyorum. Çünkü herkes gördüğünü paylaşmak istiyor. Karşılıklı görüşmelere geçiyorsun. Sınıfta bir hareketlilik var. Güzel midir bu? Güzeldir. Mutlaka. Herkes düşüncesini açıklamalı. Ama okul ortamında gürültü yansıyabiliyor. Bu olabiliyor. Bu sıkıntı sadece bu.”

Bu soru ile ilgili bazı öğretmenlerde aslında sanal müzelerle ilgili bir sorunla karşılaşmadıklarını fakat müfredat yoğunluğu ve ders saatinin kısıtlı olmasından dolayı yararlanamadıklarını dile getirmişlerdir. Örneğin Öğretmen 8: “Açıkçası pek bir sorun yaşamıyoruz. Dediğim gibi internete ulaşım kolay olduğu için sıkıntımız yok bu noktada. Ama tabii biraz daha bunu genişletebiliriz. Hani daha fazla kullanabiliriz. Ama faydalanmıyoruz çünkü ders saatimiz çok kısıtlı. Biliyorsunuz sizde. Müfredat çok dolu olduğu için”

Ayrıca teknik problemlerden dolayı sorun yaşayan (2) öğretmenler hızlı internet ağının olmaması, sayfaların açılmaması gibi problemlerle karşılaştıklarını dile getirmişlerdir. Örneğin Öğretmen 5: “Sayfaların bazıları açılmıyor. O tür sorunlar var. Açmakta sıkıntı yaşıyoruz. Onun dışında bir sorun yaşamadık. Her istediğimiz yeri göremedik. Görmek isteyip de her yeri göremedik. Kapalı ya da açılmıyor ya da açılıyor ama dönmüyor. Sistemde bir arıza var. Biraz daha çalışma yapılırsa daha iyi olur demek ki.” demiştir. Öğretmen 9: “2, 3 yıldır ben bu siteleri kullandığım için neler olduğunu görüyorum. Ama şu var. Müzeyi gezme sırasında öğrencilerin dikkatini toplamakta sıkıntı oluyor. Müze içerisinde gezerken 2. kata çıkmanız gerekiyor. Tıkliyorsunuz. Yükleniyor. O yükleme sırasında bir zaman kaybı var. O zaman kaybında öğrencinin çok çabuk dikkati dağılabiliyor. Sanal müze kullanmanın en büyük sıkıntısı bu. Sanal müze kullanmanın en büyük sıkıntısı bence bu o geçişler zaman aldığı için... Birkaç saniye de olsa on saniye de olsa öğrencinin o anda dikkatinin dağılması çok kolay.”

Bir öğretilende sanal müzelerdeki tanıtım bilgilerinde eksiklikler olduğu öğrencileri bu konuda tam anlamıyla aydınlatamamasının bir sorun olarak karşısına çıktığını dile getirmiştir. Öğretmen 6:” *İşte bu bazı bilgilerin eksik olması veya bizim bir arkeolog olmadığımız için bazı bilgilere vakıf olmamızdan dolayı istenilen sağlıklı bilgiyi kazandıramıyoruz. Onun eksiklikleri giderilirse eğer daha iyi kullanılırsa daha faydalı olur diye düşünüyorum.*”

12. Sanal müzelerin sosyal bilgiler derslerinde daha etkili kullanılması için neler yapılabilir?

Veri toplama aracında yer alan “Sanal müzelerin sosyal bilgiler derslerinde daha etkili kullanılması için neler yapılabilir?” sorusuna öğretmenlerin verdiği cevaplar Tablo 13’de analiz edilmiştir.

Tablo 13: Öğretmenlerin sanal müzelerin daha etkili kullanılması için önerileri

	f
İçerik yönünden eğitimde kullanılabilir hale getirilmeli	5
Öğretmenler bilgilendirilmeli	3
Okullardaki teknik yetersizlikler giderilmeli	2
Sanal müzeler artırılmalı	2
Animasyon-tanıtım-müzik eklenmeli	2
Sosyal bilgiler programında yer almalı	2
Sosyal bilgiler ders saati artırılmalı	1
Sanal müze envanterindeki bilgi eksiklikleri giderilmeli	1

Tablo 13’de görüldüğü gibi sanal müzeleri derslerde daha etkili kullanmak için neler yapılabilir sorusuna öğretmenlerin yarısının içerik yönünden eğitimde kullanılabilir hale getirilmesini önerdiği görülmektedir. Öğretmenlerin sanal müzeler ve kullanımı hakkında bilgilendirilmesi ve sanal müzelerdeki bilgi eksiklerinin giderilmesi de öğretmenlerin getirdiği öneriler arasındadır. Bu konuda Öğretmen 6: “*Bir kaynakça, daha ayrıntılı bilgi... Ondan sonra öğretmenin eğitim öğretimde kullanabileceğinden daha elverişli hale getirilebilir. Biz şimdi orada oklar var. Tıkliyoruz. Odalara giriyorsunuz. Oradaki sağ veya solu şöyle transit geçiyor. Ama çocuk dese ki şurada ki hocam nedir dese. Yazısı da yok. Onu izah edecek bilgi de bizde yok*”. Sanal müzelerin sayıca çoğaltılmasının daha çok kullanma imkânı sağlayacağını söyleyen öğretmenlerden Öğretmen 1: “*Daha çok çeşitlendirilirse daha aktif ve daha sık kullanılabilir. Özellikle devlet eliyle oluşturulan ulaşım kolaylığı olan sitelerde yer alırsa bizim için daha iyi olur. Örneğin vitamin eğitim gibi eğitim sitelerinden konularla ilgili sanal müzelere ulaşım olursa çok faydası olur.*” şeklinde görüş belirtmiştir. Sanal müzelerin öğrencilerin ilgisini çekmesi açısından animasyon, tanıtım, müzik eklenmesini öneren öğretmenlerden Öğretmen 7: “*... Daha böyle karikatürize edilmiş şekiller, müzik biraz daha öğrencilerin seviyesine uygun olabilir. Anlatımlar daha güçlü... Anlatımlarla desteklenmeli. Müze tanıtımı desteklenmeli aynı zamanda. Çünkü ses yok genelde. Hep görüntü olarak geziyorsunuz. Orada da birinin mutlaka neyi gördüğünü anlatması lazım. Bakıyoruz ama görmüyoruz. Onun sağlanması desteklenmesi lazım. O da basit bir şey aslında. Programa ses efekti eklenecek o kadar aslında.*” Öğretmenlerin bir diğer önerisi ise sosyal bilgiler programında daha fazla yer verilmesi ve süre yetersizliğine karşı sosyal bilgiler ders saatinin artırılması ve okullardaki teknik imkânların giderilmesidir. Bunun için Öğretmen 4: “*Programa eklenebilir, bütün*

sınıflara projeksiyon desteği verilebilir.” ve Öğretmen 10: İşte aslında bizim ders saatimiz artırılrsa o da bir çözüm olur ama müfredatı yetiştiriyorsun. Olacak, yetişecek gibi değil. Öbür türlü kalıyor hani... Ama zamanımız belki olsa. Bir 5 saat olsa... Bir 4 saat olsa daha rahat olur. Rahat rahat izle. Göster.”

SONUÇ VE ÖNERİLER

Araştırma sonucunda öğretmenlerin sanal müzeleri önemli bir ders materyali olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeni ise öğrencilerin gezme imkânı olmayan müzeleri görme imkânı sunmaları olarak belirtmişlerdir. Öğretmenler sınırlı sayıda da olsa öğrencilere gerçek ziyaret hissi yaşatmasına ve internet üzerinden erişim sağlamasına da vurgu yapmışlardır. Sanal müzelerin en önemli ayırıcı özelliği içinde barındırdıkları eserleri online sunmasıdır (Ata, 2002; Schweibenz, 2004; Tepecik, 2007;). Ancak çalışmada yalnızca iki öğretmen bu özelliğe vurgu yapmıştır.

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin derslerde sanal müze kullanma sıklıklarının ise konunun özelliği belirlemektedir. Öğretmenler genellikle konularla ilgili sanal müzeler varsa kullandıklarını bunun için bir sıklık veremeyeceklerini belirtmişlerdir. Çalışma kapsamındaki iki öğretmen ise yalnızca bir defa kullanmıştır. Burada öğretmenlerin sanal müzeyi kullanma sıklıklarını belirlerken örnekleme 10 öğretmene ulaşıncaya kadar görüşülen 50 öğretmeni de dikkate almak gerekir. 50 öğretmenden yalnızca beşte biri sanal müze kullanmaktadır. Bu oranın düşük olmasının nedeni kullanımda karşılan zorluklar ve öğretmenlerin bu konudaki farkındalık düzeyi olabilir. Güleç ve Alkış'ın (2003) yaptığı çalışmada da sınıf öğretmenleri gerçek müze ziyaretlerini sıklıklarında ünite konularının etkili olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca alt-orta ve üst sosyo ekonomik düzeyden aldığı üç okulda alt sosyo ekonomik düzeyde yılda ortalama 1, 2 kez, orta sosyo-ekonomik düzeyde 2 kez ve üst sosyo-ekonomik düzeyde ise 3 kez müze ziyareti gerçekleştirdikleri sonucuna varılmıştır. Bu sonuçlar sanal müze kullanma sıklıkları ile benzerlik göstermektedir. Oysa sanal müze gezilerinin gerçek müze gezilerine göre daha kolay, az maliyetli, az riskli olması nedeniyle daha fazla gerçekleştirilmesi beklenmektedir.

Öğretmenlerin en çok kullandıkları sanal müzeler şunlardır: Topkapı Sarayı, Anıtkabir, Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Ayasofya'dır. Bu müzelerin daha sık kullanılmasının nedeni sosyal bilgiler dersi programına uygun eserler bulunması ve müzelerin tasarım özellikleri olabilir. Öğretmenler kullandıkları müzelere Galatasaray Lisesi, Marmaray gibi aslında sanal müze kavramı içerisinde yer almayan yerleri de belirtmişlerdir. Sosyal bilgiler öğretmenlerinin gerek yaptıkları “sanal müze” tanımları gerekse kullandıkları sanal müzelerle ilgili sorulara verdikleri cevaplar, sanal müze konusunda kavram karmaşası olduğunu ortaya koymaktadır. Sanal müze kavramı, sanal tur, web site hatta panoramik görüntülerle karıştırılmaktadır. Gerçekte var olan müzeler sanal müze olabileceği gibi gerçek bir mekâna sahip olmadan internet üzerinde ortak paydaları sebebiyle bir arada sunulmuş eserlerden oluşan sanal müzeler de olabilir. Öğretmenlerin bu tür sanal müzelerden hiç bahsetmemişlerdir. Bunun nedeni müze-sanal müze konularındaki bilgi eksikliği olabileceği gibi henüz Türkiye’de bu tür sanal müzelerin örneklerinin yeterince yaygın olmaması da olabilir.

Öğretmenlerin sanal müze kullanmadan önce yaptıkları hazırlıkların başında sayfayı incelemek ve dersten önce öğrencilere müzeye ait siteyi incelemelerini söylemek gelmektedir. Sanal müzelerin etkili bir şekilde kullanılması için çok önemli olan çalışma yaprağını ise yalnızca bir öğretmen hazırladığını belirtmiştir. Yine değerlendirme boyutunda sadece bir öğretmen süreci değerlendirmek için ölçek kullandığını belirtmiştir. Diğer öğretmenler ise çalışma sonucunda öğrencilere beğenip beğenmediklerini sorduklarını belirtmiştir. Öğretmenlerin sanal müze ziyaretlerinde kullandıkları yöntem ve teknikler ise anlatım ve soru-cevaptır. Bu sonuçlar Egüz'ün (2011) çalışması ile paralellik göstermektedir. Egüz (2011), sanal müze ziyaretlerinin bilinçli yapılmadığını ve müze eğitimi kapsamında yapılan etkinliklerin değerlendirilmediğini belirtmiştir. Oysa sanal müze kullanımının daha etkili olması için kullanılan yöntemler çeşitlenebilir. Sanal müzedeeki eserlerle ilgili drama çalışması, örnek olay, hikaye tamamlama, eğitsel oyun, nesne çalışma kağıtları vb. birçok yöntem ve teknik sanal müze ziyaretleri esnasında kullanılabilir.

Sanal müze çalışmaları genellikle sınıflarda gerçekleştirilmektedir. Araştırma kapsamındaki öğretmenlerden okulunda bilgi teknolojileri sınıfı olanlar bile sınıfta kullanılmaktadır. Öğretmenler sanal müzeyi öğrencilerin kendisinin gezmesinin faydalı olacağını belirtmekle birlikte bunun sınırlılıklarına vurgu yapmışlardır. Bu sınırlılıklar bilgi teknolojileri sınıflarında öğrencilerin dikkatinin dağılması, sınıf hâkimiyetinin zorlaşması, öğrencilerin başka sitelere girmeleri, her öğrenciye yetecek sayıda bilgisayarın olmaması vb.dir. Alan yazında tek bilgisayarla projeksiyondan yansıtılarak yapılan çalışma mı yoksa her öğrencinin bilgisayardan sanal müzelere bizzat çalışmalarını mı daha etkili olduğuna yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır.

Öğretmenler sosyal bilgiler dersinde kullanılabilecek müzelere en çok Anadolu Medeniyetleri Müzesi, Anıtkabir, Topkapı Sarayı, Çanakkale Müzesi'ni örnek vermiştir. Bu müzelerin sosyal bilgiler dersinin konuları ile örtüştüğünü ve öğretimde kullanımının faydalı olduğunu belirtmişlerdir.

Öğretmenlerin yarısından fazlası derste kullandıkları sanal müzelerin yeterli bulmamış ve tasarımlarının daha ilgi çekici olması gerektiğini belirtmiştir. Animasyonlar ve müzikle desteklenmek, çizgi karakterlerin rehberliği vb. özelliklerin öğrencinin ilgisini çekeceğini düşünmektedirler. Öğretmenlerin sanal müzeleri yeterli bulmamalarının bir diğer nedeni sanal müzedeeki envanterlerin açıklamasının yeterli olmamasıdır. Güleç ve Alkış'ın (2003) çalışmasında da öğretmenler gerçek müze ziyaretleri sırasında da müzelerde bazı eserlerle ilgili bilgiler yazılmadığını ve müze görevlilerinden yardım alamazlarsa yetersiz kaldıklarını belirtmişlerdir. Sanal müzelerde anında görevlilere ulaşma imkânı olmadığından bu sıkıntı daha da büyümektedir.

Öğretmenler sosyal bilgiler dersinde sanal müze kullanımının görerek öğrenmeyi, para ve zamandan tasarruf ve kalıcılığı sağlaması açısından avantajları olduğunu belirtmişlerdir. Bu sonuçlar Ata (2002), Çolak (2006), Tepecik (2007) Ulusoy (2010) ve Ermiş'in (2011) çalışmasını desteklemektedir. Çolak çalışmasında sanal müzelerin, dünya çapında erişim sağladığı, ziyaretçiler ile kesintisiz iletişim sağladığı ve doğru tasarlandığında uzaktan eğitim için önemli bir araç olduğunu belirtmiştir. Ermiş'in (2011) çalışmasında da ilköğretim 2. Kademe öğrencilerinin üç boyutlu sanal müze ziyaretlerinin

uygulanması durumunda görsel sanatlar eğitimine belirli bir katkı sağladığı tespit edilmiştir. Ulusoy'un (2010) çalışmasında sanal müze ile eğitimin öğrencilerin tarih dersine karşı motivasyonlarını artırdığı görülmüştür ve öğrenciler süreci çok eğitici ve eğlendirici bulmuşlardır. Yine Ata (2002) ve Tepecik'de (2007) sanal müzelerin yararları konusunda benzer ifadeler kullanmışlardır.

Öğretmenler, sanal müze kullanırken sanal rehber eksikliği, zaman yetersizliği, teknik problemler, sanal müzedeki bilgi yetersizliği, sınıf hâkimiyetinin kaybedilmesini karşılaşılan problemlerin başında göstermektedirler. Egüz ve Kesten'de (2012) çalışmalarında öğretmenlerin sanal müzelerden teknik imkânların yetersizliğinden ya da zamanla ilgili kaygılarından dolayı yeterince yararlanamadıklarını ortaya koymuştur. Öğretmenler bu sorunların çözümü ve sanal müzelerin derste daha etkili kullanılabilmesi için ise sanal müzelerin içerik yönünde eğitimde kullanılabilir şekilde düzenlenmesi, okullardaki teknik yetersizlikler giderilmesi, öğretmenlerin sanal müzelerle ilgili bilgilendirilmesini, sanal müzelerin ve müzedeki eserlerle ilgili bilgilerin artırılmasını ve sosyal bilgiler programında sanal müzelere daha fazla vurgu yapılmasını önermektedirler. Ayrıca sosyal bilgiler ders saatinin çok az olduğunu bu nedenle müze ve sanal müze etkinliklerine yer veremediklerini bu nedenle ders saatinin artırılmasını önermişlerdir.

Çalışma sonucunda sosyal bilgiler öğretmenlerinin sanal müzeyi önemli bir öğretim materyali olarak gördüğü ancak kullanımı sırasında sıkıntılarla karşılaştığı görülmektedir. Çalışma ve alan yazın taraması sonucunda sanal müzelerin sosyal bilgiler dersinde daha etkili kullanılabilmesi için aşağıdaki öneriler sunulmuştur

Sosyal bilgiler öğretmenlerinin gerek yaptıkları "sanal müze" tanımları gerekse kullandıkları sanal müzeleri yoklayan sorulara verdikleri cevaplar, sanal müze konusunda kavram karmaşası olduğunu ortaya koymaktadır. Sanal müze kavramı, sanal tur, web site hatta panoramik görüntülerle karıştırılmaktadır. Bu kavram karmaşasının önüne geçilmesi, sanal müzeler konusunda öğretmenlerin yetkinliğinin artırılması için öğretmenlere uygulamalı hizmet içi eğitimler düzenlenebilir. Milli eğitimle işbirliği içinde olan bazı eğitim sitelerinde bu konuda yönlendirme yapılabilir. 2013-2014 eğitim öğretim yılında ilköğretim okullarında uygulanacak olan Fırsatları Araştırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH) projesi kapsamında verilecek olan interaktif eğitim konulu seminerlerde sanal müze konusuna da değinilerek tüm öğretmenlerin bu konuda bilgilendirilmesi sağlanabilir. Yine FATİH projesi için içerik geliştirilirken sanal müzelere yer verilebilir. Ders içeriklerinde uygulamaya yönelik müfredatın artırılması hatta mümkünse sosyal bilgiler derslerine 1 saatte uygulama dersi eklenerek öğretmenlerin görsel verilerden rahatlıkla faydalanabilmesi sağlanabilir. Çalışma kitaplarına sanal müze gezileriyle ilgili etkinlik örnekleri eklenebilir. Öğrencilerin ilgi alanlarına göre performans ödevi verilerek istedikleri bir müzenin sanal gezisini sınıfa sunmaları istenebilir. Sanal müzelerin etkili bir şekilde kullanılabilmesi için müze yöneticileri ve eğitimcilerin işbirliği yapmaları gerekmektedir. Sanal müzelerin eğitim amaçlı kullanımı için sıradanlıktan kurtulması daha ilgi çekici hale getirilmesi için tanıtımlar, animasyonlar, efektler eklenerek daha ilgi çekici hale getirilebilir. Ayrıca bazı yabancı müzelerdeki gibi "British Museum" sanal üyeliklerle mail adresine sürekli tanıtım mailleri gönderilebilir. Oradaki eserlerin bazı kopyaları internet ortamında satış yapılarak hem ülke tanıtımı hem de gelir elde edilebilir.

KAYNAKÇA

- Ata, B. (2002). *Müzelerle ve Tarihi Mekânlarla Tarih Öğretimi: Tarih Öğretmenlerinin Müze Eğitimine İlişkin Görüşleri*. Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Akyüz, G. (2009). *Sanayi Müzelerinin Tarih Eğitiminde Kullanım Durumu: Rahmi M. Koç Müzesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çalışkan, H. ve Çerkez, S. (2012). “Sosyal Bilgiler Derslerindeki Müzeyle Eğitim Uygulamalarının Öğrenci Görüşleri Çerçevesinde Değerlendirilmesi” *International Online Journal of Educational Sciences*, Vol.41, s. 162-173.
- Çolak, C. (2006). Sanal Müzeler. *İNET-TR, 11. Türkiye’de İnternet Konferansı*.21-23 Aralık. Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi.
- Çulha, B. (2006). *Tarihsel Mekânlarda Keşfederek Öğrenme Yoluyla Sosyal Bilgiler Öğretimine Yönelik Öğrenci Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Demir, R. (2005). “Sanat eğitiminde bir program önerisi: galeri eğitim programı”, *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3, 1. s. 95-104.
- Düzgün, O. (2007). Sanal Müzecilik ve Müzelerimiz. *Geçmişten Geleceğe Türkiye’de Müzecilik I Sempozyum (21-22 Mayıs)*. Dizayn Ofset Basım Sanayi Matbaacılık, Ankara. s. 217-220.
- Egüz, Ş. (2011). *İlköğretim Sosyal Bilgiler Dersinde Müze ile Eğitimin Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Samsun İli Örneği*, Yüksek lisans tezi, Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi.
- Egüz, Ş. ve Kesten, A. (2012). “Sosyal Bilgiler Dersinde Müze ile Eğitimin Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi: Samsun İli Örneği”, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt 13, Sayı 1, s. 81-104.
- Erim, G. (2005). “Bursa Anadolu arabaları müzesinde bir araştırma: müzede sanat eğitimi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 2. s. 299-307.
- Ermış, B. (2011). *İlköğretim 6. Sınıf Öğrencilerinin Görsel Sanatlar Dersinde “Üç Boyutlu Sanal Müze Ziyareti” Etkinliğine İlişkin Görüşleri*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Filiz, N. (2010). *İlköğretim Öğrencilerinin Müzelerde Nesnelere Sosyal Bilgiler Öğrenme Tecrübesi: Fenomenolojik Bir Yaklaşım*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Gartenhaus, Alan R. (2000). *Yaratıcı Düşünme ve Müzeler*, (Çeviren: Ruhiser Mengenci ve Bekir Onur), Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Ankara.
- Gökkaya, K ve Yeşilbursa, C. C. (2009). “Sosyal bilgiler öğretiminde tarihi yerlerin kullanımının akademik başarıya etkisi”. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(2),s. 483-506.

Güleç, S. ve Alkış, S. (2003). “Sosyal bilgiler öğretiminde müze gezilerinin iletişimsel boyutu”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17, 1, s. 63-78.

ICOM (2006). “Code of ethics for museums”, <http://www.icom.museum.html> (01.11.2010)

Işık, A. (2008). *Grafik Tasarım Açısından Müze Tanıtım CD’leri ve Ayasofya Müzesi’ni Tanıtıcı Çoklu Ortam CD Çalışması*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuruoğlu Maccario, N. (2002). “Müzelerin eğitim ortamı olarak kullanımı”. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*. Cilt: XV, Sayı: 1. s. 275-285.

MEB. (2005). *İlköğretim sosyal bilgiler dersi öğretim programı ve kılavuzu (6. ve 7.sınıflar)*. <http://ttkb.meb.gov.tr/www/ogretim-programlari/icerik/72>

Miles, M.B. & Huberman, M.A., *An Expanded Source-Book Qualitative Data Analysis*, Sage, London 1994.

Önder, A., Abacı, O. ve Kamaraj, I., (2009). “Müzelerin eğitim amaçlı kullanımı projesi: İstanbul Arkeoloji Müzesi’ndeki Marmara örnekleme”. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (1) 25, 103-118.

Saraç, Ç. N. (2007). Çoklu Medya, Dijital Koleksiyonlar ve Sanal Müze. *Geçmişten Geleceğe Türkiye’de Müzecilik I. Sempozyumu 21-22 Mayıs* (ss. 233-240). Ankara: VEKAM.

Schweibenz, W. (2004). *The Development of Virtual Museums*, ICOM News No:3.

Şık Glosset (2007). Sanal mimarlık müzesi: Sanal müzecilik. *Geçmişten Geleceğe Türkiye’de Müzecilik I Sempozyumu 21-22 Mayıs* (ss.229-232). Ankara: VEKAM.

Tepecik, A. (2007). Sanat eğitimi ve sanal müze. *Geçmişten Geleceğe Türkiye’de Müzecilik I. Sempozyumu 21-22 Mayıs* (ss. 233-240). Ankara: VEKAM.

Ulusoy, K. (2010). “Open education students’ perspectives on using virtual museums application in teaching history subjects”, *International Journal of Instructional Technology &Distance Learning*, vol.7, no.1.

Yeşilbursa, C. C. (2008). “Sosyal bilgiler öğretiminde tarihî yerlerin kullanımı”, *TÜBAR-XXIII*, s.: 1-14.

Yıldırım, A. Ve Şimşek, H. (2006). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Yılmaz K. ve Şeker M., “İlköğretim öğrencilerinin müze gezilerine ve müzelerin sosyal bilgiler öğretiminde kullanılmasına ilişkin görüşlerinin incelenmesi”, *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi-Fen Bilimleri*, 1 (2), (2011), 21-39.

TÜRKİSTAN'DA CEDİTÇİLİK HAREKETİNİN ETKİSİNDE TİYATRO

Seda Yılmaz Vurgun*

ÖZET

Türkistan bölgesi XVI. yüzyıldan itibaren gerileme sürecine girmiş ve XVIII. yüzyılın başından itibaren de Rus işgaline uğramıştır. İstanbul, Mısır, Moskova ve Paris gibi merkezlerde seyahat eden ve eğitim alan aydınlar Rusya Müslümanlarını içinde buldukları kötü şartlardan çıkarmak için harekete geçmişler ve ceditçilik hareketini başlatmışlardır. Ceditizm hareketi İsmail Gaspıralı önderliğinde başlamış usul-ü cedit okullarının açılması ve Tercüman gazetesinin yayınlanmaya başlaması ile hız kazanmıştır. Ceditçi aydınların önde gelenlerinde olan Abdullah Kari, Abdülhamid Çolpan, Hamza Hekimzade Niyaziy, Abdullah Avlâni, Abdurrauf Fıtrat ve Münevver Karî gibi aydınların desteği ile ceditçilik hareketi bütün Rusya Müslümanları arasında yayılmıştır. Aydınlar reformları yayarken edebiyat, basın gibi alanları kullanmışlar ve tiyatroya büyük önem vermişlerdir. Mahmud Hoca Behbudi'nin *Pederkuş* adlı romanı tiyatroya ilgiyi artırmış ve bu oyun birçok bölgede sahnelenmiştir. Bu eserin etkisi ile birçok tiyatro grubu kurulmuştur. Tiyatro ceditçilerin hem siyasi hem de ahlaki anlamda insanlara gerçekleri gösterdikleri bir alan olmuştur. Ancak tiyatro Rusya'nın ve muhafazakâr kesimin bir kısmının muhalefetiyle karşılaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tiyatro, Ceditçiler, Pederkuş, Türkistan.

ART OF THEATRE IN TURKESTAN UNDER THE INFLUENCE OF JADIDISTS

ABSTRACT

Turkestan region is a place which had experienced a declining process since 16th century and starting from the early 18th century it has been occupied by Russians. The intellectuals, who were travelled and educated in such centers as Istanbul, Egypt, Moscow and Paris, have reacted against the difficult conditions that Muslims of Russia were in and they founded the movement of Jadidism. Ismail Gasprinsk was the leading founder of Jadidism and the movement has started to rise with establishment of the Schools for Jadidism Methods and with publication of Tercuman Journal. With the support of those intellectuals who were the leaders of Jadidism as Abdullah Qari, Abdulhamid Cholpan, Hamza Hakimzada Niyaziy, Abdullah Awlani, Abdurrauf Fitrat and Munawwar Qari, the movement of Jadidism has become widespread among all Muslim Community within Russia. The fields of literature and media were used by the intellectuals for spreading reforms and also art of theatre was considered as very significant. Mahmud Khoja Bedbudi's novel of Padarkush has enlarged the interest towards drama and this play was staged in numerous places. Many drama groups were established only due to the effect of that play. For Jadidists, the theatre stage has become a place where they can indicate the

---

* Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, sedavilmazvurgun@hotmail.com

truths to people in terms of both politically and morally. On the other hand, art of theatre has faced opposition from Russia and also from some parts of conservative side of local people.

Keywords: *Art of Theatre, Jadidists, Padarkush, Turkestan.*

GİRİŞ

Türkistan Müslümanları binlerce yıllık göz kamaştırıcı tarihi ve kültürel yapıya sahip olmalarına rağmen XVI. yüzyıldan itibaren içinde buldukları taassup ve yozlaşmadan çıkamamışlar, bağımsızlıklarını kaybetmiş ve Rusya'nın uyuşu haline gelmişlerdi. Müslümanların içinde bulunduğu bu atalet ve cahillik Rusya'nın işine gelmişti. Rusya, Müslümanları asimile etmek, eğitimsiz bırakmak, siyasi amacı olmayan Müslümanlar haline getirmek ve bir aydınlanmanın oluşmasını engellemek için her türlü tedbiri almıştı.

Ceditçilik hareketi böyle bir ortam içinde ortaya çıkmıştı. Sayıları az olmasına rağmen geniş bir etkinliğe sahip Türk aydınları tarafından başlatılan ceditçilik hareketi çoğunlukla ulema ve tüccarlardan oluşmuştu. Ceditçilerin genel özellikleri çift eğitimli olmalarıydı. Medresenin yanında Osmanlı İmparatorluğu, Rusya veya Avrupa'daki okullardan birinde eğitim almışlardı.¹

Ceditçilik XIX. yüzyılın sonuna doğru Rusya Müslümanları arasında eğitim ve kültür alanında başlamış ve 1930'lu yıllara kadar sürmüştü.³ Rus İmparatorluğu'nda sosyal ve siyasal açıdan farklılıklar olduğundan dolayı ceditçilik her bölgede farklı bir yapıya sahip olmuştu.

Türk topluluklarının içinde buldukları ataletten kurtulmaları için ilk mücadeleyi başlatan kişi İsmail Gaspıralı idi.⁴ Gaspıralı eserleri ile fikirlerini yaymanın yanında yenilikçi bir aydıydı. Ceditçilik hareketi 1884 yılında Gaspıralı'nın yeni bir yöntemle eğitim veren ilk usul-ü cedit okulunu açmasıyla hız kazanmıştı.⁵

Münever Kâri, Mahmud Hoca Behbudi, Ahmed Baytursun, Mir Yakup Tulat, Mağcan Curnabay, Çolpan, Şihâbüddîn Mercânî, Abdürraûf Fıtrat, Rızaeddin Fahreddinoğlu ve Abdullah Avlâni gibi isimler önde gelen ceditçilerdendi.⁶ Bu isimler gidip gördükleri yerlerin yanında birbirlerinin eserlerinden ve görüşlerinden de

¹ *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, C.III, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2003, s.60.

² Taha Akyol, Ceditçilik, *İslam Ansiklopedisi*, C.7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s.211; Tom Everett-Heath, *Central Asia: Aspects of Transition*, Routledge Curzon, London, 2003, s.6.

³ Muratgeldi Söyegov, "Türkmen Ceditçi Yazarlar", *Gazi Türkiyat*, Sa:7, 2010, s.327.

⁴ Mehmet Saray, *Makaleler*, C.3, Berikan Yayınları, Ankara, 2013, s.381; Mehrdad Haghayeghi, *Islam and Politics in Central Asia*, St. Martin Press, New York, 1995, s.9.

⁵ Ebubekir Güngör, *Türkistan'da Fikir Akımları Ceditçilik Türkçülük*, İslamcılık, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2011, s.157; Ludmila Polonskaya –Alexei Malashenko, *Islam in Central Asia*, Ithaca Press, Reading, 1994, s.60.

⁶ Mehmet Alparı, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.586; Sebhattin Şimşir, *Dünden Yarına Türkistanda Türkler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009, s.235-247; Barçınay Curyeva, *İsmail Bey Gaspıralı ve Türkistanda Ceditçilik Hareketi*, İsmail Bey Gaspıralı İçin, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkez Yayınları, Ankara, 2004, s.596.

etkilenmişlerdi.⁷ Ceditçiler gazete okumaları ve seyahatleri sayesinde modern dünyayı tanıma imkânı bulmuşlardı.

Ceditçiler çok sayıda önemli yeniliği halkın anlayabileceği hale getirmeye çalışmışlar, özellikle eğitim alanına önem vermişlerdi.⁸ Eğitimin kutsal olmasından ziyade yaygın günlük bir işlev olmasına çalışmışlardı.⁹ Ceditçiler arasında Türklerin Orta Asya'da geri kalmasının sebepleri çeşitli nedenlere bağlanmıştı. Mesela Ceditçi aydınlar içinde Şihâbüddîn Mercânî gibi din adamlarına göre geri kalmanın sebebi İslam'ın yanlış yorumlanmasındandı. Bu nedenle medrese eğitimini ıslah etmek gerekirdi.¹⁰

İsmail Gaspıralı 1883 yılında Türkçe olarak *Tercüman* gazetesini çıkarmış ve fikirlerini onun vasıtasıyla yaymıştı.¹¹ Başlangıçtaki sınırlı baskı sayısına rağmen *Tercüman* gazetesi Rusya Müslümanlarının yaşadığı bütün bölgelere yayılmış, Osmanlı İmparatorluğu, Balkanlar gibi Müslümanların yaşadığı birçok bölgede okunmuştu.¹² İlk yayınlandığında haftada bir kere çıkan gazete, 1903 yılından itibaren haftada iki gün, 1912'den sonra da günlük olarak çıkmaya başlamıştı.¹³ *Tercüman* gazetesi Türkistan'da yaygın şekilde okunmasına rağmen her grubun ana gündemini oluşturmamıştı.¹⁴

Ceditçilik hareketi gelişim sürecinde birçok engelle karşılaşmıştı. Mutaassıp çevrelerin ve mollaların bir kısmının karşı çıkmasından dolayı halka bu akımı benimsetmek oldukça zor bir hal almıştı. İsmail Gaspıralı'nın temsil ettiği fikir ve düşüncelerin karşısında bulunan Müslüman cemaatin içindeki muhafazakâr gruplar Gaspıralı'yı halkı dinden uzaklaştırmakla suçlamıştı.¹⁵

Gaspıralı'nın karşılaştığı bir diğer baskı da Ruslardan gelmişti. Ruslar Cedit hareketini bir tehlike olarak görmüşlerdi.¹⁶ Ruslaştırmanın resmi devlet politikası olduğu ve Rus olmayanlara karşı şiddet uygulandığı bu dönemde bazı nüfuzlu Ruslar ceditçileri Panislamizm ve Pantürkizm'i yayararak, Rusya'yı bölmekle suçlamışlardı.¹⁷

⁷ İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936)*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2000, s.49-58.

⁸ Alpargu, *agm.*, s.586.

⁹ Khalid, "Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş", Çev: Müfit Balabanlılar, *Türkler*, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002 s.638.

¹⁰ Ahmet Kanlıdere, "Mercânî", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.29, İstanbul, 2013, s.170.

¹¹ Nadir Devlet, *İsmail Bey Gaspıralı (1831-1914)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s.62; Mehmet Saray, *Makaleler*, s.386; Ludmila Polonskaya-Alexei Malashenko, *İslam in Central Asia*, Ithaca Press, 1994, s.59.

¹² *İsmail Bey Gaspıralı*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s.18; Arzu Terzi, "İsmail Bey Gaspıralı'nın Yenilikçi Eğitim Modeliyle Osmanlı Medrese Sisteminin Değişimi Arasındaki Etkileşim", *İslamla Yenilenme ve Birlik-1 İsmail Bey Gaspıralı Kongresi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2013, s.119.

¹³ Ertuğrul Yaman, *Gaspıralı İsmail ve Ortak Türkçesi*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2002, s.41.

¹⁴ Khalid, "Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş", s.636.

¹⁵ Hakan Kırımlı, "Gaspıralı İsmail Bey", *İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C.13. İstanbul, 2013, s.394.

¹⁶ Ahmet B. Ercilasun, "İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri" <http://ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/?p=2>, (05 05 2014); Hasan Sabri Ayzayof, *İsmail Gaspıralı Albümü ve Gaspıralı İsmail Hayatı Eserleri*, Usûl-i Cedit Hareketi içindeki Yeri, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1999, s.49.

¹⁷ Kırımlı, *agm.*, C.13., s.394; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004, s.198.

Gaspıralı Orta Asya'da yaşayan Türk boylarıyla da sıkı bir alaka içindeydi.¹⁸ İsmail Gaspıralı'nın fikirleri Kırım, Türkistan gibi bölgelerin yanında Azerbaycan Türklerini de etkilemişti. Azerbaycan Türklerinin dil ve kültür alanındaki başarıları özellikle İsmail Gaspıralı'nın tesiri ile gelişerek politik sahaya yayılmıştı.¹⁹

Ceditçiler İstanbul, Paris ve Mısır'daki reform hareketlerinden etkilenmişlerdi. İsmail Gaspıralı, Çobanzade, Fıtrat, Mahmud Hoca Behbudi ve Musa Cârullah gibi önemli ceditçilerin İstanbul'a gitmeleri ve buradaki kültürel reform taraftarı kişilerle görüşmeleri bakış açılarını değiştirmişti.²⁰ Rusya İmparatorluğu ceditçilik hareketini ortadan kaldırmaya çalışarak birçok ceditçiye öldürmüştü. Ancak ceditçiliğin etkilerini ortadan kaldırmada başarısız olmuşlardı.²¹

Tiyatro

Tiyatro tarih boyunca birçok aşamadan geçmiştir. Tiyatro dini, sihri ve psikolojik tesirler sonucunda ortaya çıkmış bir sanat dalıdır.²² Önceleri tiyatro temsil verilen yer anlamına gelirken sonraları temsil verilen eser manasında kullanılmıştır.²³ Tiyatro ilkel zamanlardan başlayarak Yunanlılar, Fransızlar ve İtalyanlar gibi birçok ulusun katkısıyla gelişmiştir.

Orta Asya'da tiyatronun geçmişi çok eskilere dayanmakla beraber²⁴ atalara saygı, efsaneler ve destanların sahnelenmesi ile gelişme göstermiştir.²⁵ Bu bölge de modern anlamda tiyatro ise XIX. yüzyılın son çeyreğinde ceditçilerin etkisiyle ortaya çıkmıştır.

Ceditçiliğin güçlenip, genişlemesine paralel olarak eğitim ve öğretim faaliyeti ile başlayan hareket sonraları basın, tiyatro ve edebiyat alanlarına yayılmış; gazetecilik ve dergicilik gelişmiş, birçok matbaa kurulmuş ve çok sayıda kitap basılmıştır.²⁶

Ceditçiler tiyatroya önem vererek, birçok şehirde tiyatro oyunları sahnelemişlerdi. Tiyatro gösteriminin temel amacı halkı içinde bulunduğu karanlık süreçten çıkarmaya çalışmaktır.²⁷ Geniş toplumlara hitap etmek isteyen ceditçilere tiyatro eşsiz bir fırsat vermişti.²⁸

¹⁸ Safer Nagayev, "Dilde, Fikirde, İşte Birlik (Gaspıralı ve Türkistan)", Çev: Bayram Orak, <http://www.ismailgaspıralı.org/yazilar/snagayev.htm>, (18 04 2014).

¹⁹ Mehmet Saray, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994, s.141; Ercilasun, <http://ismailgaspıralı.org/ismailgaspıralı/?p=2>.

²⁰ İbrahim Konçak, "Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Sa:2(1), Çankırı, 2013, s.110-111; Ahmed Raşid, *The Resurgence of Central Asia Islam or Nationalism?*, Oxford University Press, London, New Jersey, 1994, s.88.

²¹ Hugh Pope, *Sons of The Conquerorste Rise of The Turkic World*, Overlook Duckworth, London, s.98.

²² Bedrettin Tuncel, *Tiyatro Tarihi*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1938, s.3-4.

²³ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, C.1, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985.

²⁴ Niyazi Akı, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1963, s.15-16; Mehmet Fuat, *Başlangıçtan Bugüne Türk ve Dünya Tiyatro Tarihi*, Varlık Yayınevi, 1970, İstanbul, s.301,

²⁵ Fuat, *age.*, s.300.

²⁶ Cezmi Eraslan, "Fıtrat, Abdürreûf", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s.49.

²⁷ Begali Kâsimov, "Ceditçilik" *Gazi Türkiyat*, Sa:6, 2010, s.344.

²⁸ "Jadidizm", *Encyclopaedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/jadidism>, (06 05 2014).

Türkistan'da modern anlamda tiyatro ve drama yazarlığının yayılmasında, Azerbaycanlı ve Tatar aydınların önemli hizmetleri olmuştur. Azerbaycan tiyatrosu edebiyatının önde gelen ilk büyük temsilcileri Mirza Fethali Ahundzâde, Necef Vezirli, Celil Memmedkulizâde gibi aydınlar Cedit tiyatrosu edebiyatının ve sahne faaliyetlerinin başlamasında ve gelişmesinde oldukça etkili olmuşlardır.²⁹

Tiyatro tartışma ortamı yaratılmasını sağlamıştı.³⁰ Ceditçilerin yazdığı tiyatro eserlerinde karakterlerin bireysel olarak isimlerinden ziyade toplumsal bir karakteri simgelemelerine daha çok önem verilmişti.³¹ Genelde sosyal içerikli olan oyunlarda kahramanlar ve kötü karakterler kullanılmıştı. Her oyunun izleyiciye vermek istediği bir mesaj vardı. Neticede istenilen amaca ulaşılır, oyunların sonunda genelde izleyiciler verilmiş istenen mesajı anlardı. Zaten oyuncuların biri dikkat çekilmek istenen noktaları özetlerdi.

Tiyatroda profesyonel bir kadro olmadığı için tiyatro eserleri amatörler tarafından oynanmıştı. Medrese öğrencilerinin oyunları sahnelediği görülürdü.³² Yaygın taassuptan dolayı kadın oyuncu bulmak çok zor olmuş, bu nedenle ilk zamanlar da kadın rolleri erkekler tarafından oynanmıştı.³³ 1914 yılına kadar olan rollerde zaman zaman Ermeni ya da Gürcü kızları da sahneye çıkmışlardır.³⁴

Tiyatroda dramın yanında komedi de etkin olan diğer bir unsur haline gelmeye başlamıştı.³⁵ Cedit akımının etkin olduğu yıllarda tiyatro eşitlik, adalet ve kadın sorunları gibi çeşitli konuları ele almıştı.³⁶

Ceditçilerin uygulamaya çalıştıkları eğitim faaliyetlerinin hepsinin mali desteğe ihtiyacı vardı. Zengin insanlardan usul-ü cedit okullarına fon sağlamaları, tiyatroları himaye etmeleri ve kendi başarılarına ayakta duramayacak gazete ve dergileri ayakta tutmaları istenmişti.³⁷

Türkistan'da, İdil-Ural ve Kırım'da olduğu gibi milli tiyatrosunun ilk örnekleri birtakım engellerle karşılaşmıştı. Müslümanların çağdaşlık yoluna girmesini istemeyen Rus hükümeti ve eskilik taraftarı kadimciler tiyatro faaliyetlerini engellemeye çalışmışlardır.³⁸

Ruslar tiyatrosunun izleyicileri derinden etkilediğini fark etmişler ve bundan dolayı, 1867 yılında Taşkent'te Heveskârlar Drama Tögeregi adlı ilk amatör tiyatro topluluğunu

²⁹ Şuayip Karakaş, "Türkistan'da ilk Tiyatro Faaliyetleri ve Pederkuş Piyesi", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa:2, 2001, s.164.

³⁰ Adeeb Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, University of California Press, Berkeley, 1999, s.10.

³¹ Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.128.

³² "Jadidizm", <http://www.iranicaonline.org/articles/jadidism>.

³³ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, s.186, 188.

³⁴ İsmet Zaat, "Tiyatromuzun Kısa Tarihçesi ve Kırım Tatar Tiyatrosunun Kurucusu İsmail Bey Gaspıralı", *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2003, s.177.

³⁵ Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.128.

³⁶ Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.224.

³⁷ Khalid, "Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş", s.640.

³⁸ Şengül Hablemitoğlu-Necip Hablemitoğlu, *Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi, (1893-1920)*, Ankara, 1988, s.120-121; Seyfettin Erşahin, "Buhara'da Ceditçilik Eğitim İslahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fitrat (XX. Yüzyıl Başları)", *Dini Araştırmalar Dergisi*, C:1, Sa:3, Ocak-Nisan 1999, s.215.

kurmuşlar, ardından 1876'da Semerkand'da Musikalı Drama Tögereği, sonrasında ise 1890'da Heveskârlık Cemiyeti'ni ve Hokand'da Dramatik San'at Heveskârları Tögereği'ni faaliyete geçirmişlerdi. Bu tiyatro toplulukları, Rus ve Avrupa tiyatrosunun seçkin örneklerini sahneye koymuşlardı.³⁹

Ruslar yalnızca kendilerinin onay verdiği oyunların sahnelenmesini istemişlerdi. Müslüman halkı aydınlatacak oyunlara mani olmuşlardı. Tiyatro oyuncularını halk arasında çok sevilmesine rağmen sürekli uygulanan yasaklar neticesinde hem sanatçıların hem de halkın tiyatro hevesi söndürülmeye çalışılmıştı.⁴⁰

Din adamlarının bir kısmının tiyatronun İslam'a karşı olduğunu belirtmesi de tiyatroya ilgiyi azaltan diğer bir etkeni. Ceditçilerin tiyatro çalışmaları hükümet memurları tarafından iyi karşılanmamıştı. Ceditçilere *Masharacılar* gibi adlar verilmişti. Namangeni bir zengin olan Abdilkâdir Hoca, halkı gençler aleyhine tahrik etmiş, tiyatro ile meşgul olanlara esnafın hiçbir şey satmaması ve berberlerin onları traş etmemeleri için faaliyetlerde bulunmuştu.⁴¹ Ayrıca Orenburg'da 1917 ihtilaline kadar reformcularla mücadele eden Veli Molla Hüseyinov tiyatro, musiki gibi faaliyetleri hep dinsizlikle suçlamış ve bu gibi hareketlerin şeriata aykırı olduğunu ayet ve hadislerle kanıtlamaya çalışmıştı.⁴²

Müslüman ahalinin de engellenmesini istediği oyunlar olmuştu. Orenburg'da bazı gençlerin sahneye koymak istediği oyun ahali tarafından Rus makamlarına şikâyet edilerek sahnelenmesine mani olunmuştu.⁴³

Tiyatro eserleri aracılığı ile ceditçiler ekonomik ve dinsel sömürü, geri kalmışlık, cehalet, modası geçmiş gelenek ve göreneklere karşı halkın aydınlanmasını amaçlamışlardı.⁴⁴

Ceditçilerin bir sanat türünü yayarken diğer bir sanat türünü kullandıkları olmuştu. Dönemin şairleri bir yandan sosyal problemleri düşünürken diğer yandan da kendi fikirlerini lirik şiir temelinde yaymışlardı. Taşkent'te bulunduğu dönemde Furkat tiyatroyla ilgili düşüncelerini içeren *Suvorov* gibi şiirlerini yazmıştı.⁴⁵

Batılı anlamda tiyatro Özbek edebiyatında XIX. yüzyılın ikinci yarısında görülmüştü. Özbek edebiyatında tiyatro türünün örnekleri ceditçi yazarlar tarafından verilmişti. Özbek edebiyatında tiyatro türünde ilk eser veren kişi Türkistan aydınlanmasına damga vuran Mahmud Hoca Behbudi' idi.⁴⁶ Behbudi'ye göre halkın aydınlanmasında sadece yeni okullar açmak yeterli değildi. Aynı zamanda halkın hem sorun hem de kusurlarını görecek bir aynaya ihtiyacı vardı. İşte bu nedenle Behbudi tiyatroya

³⁹ Şuayip Karakaş, "Türkistan'da İlk Tiyatro Faaliyetleri ve Pederkuş Piyesi", *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa:2, 2001, s.163.

⁴⁰ Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s.529.

⁴¹ Karakaş, agm., s.168.

⁴² Güngör, age., s.168.

⁴³ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, s.187.

⁴⁴ Hablemitoğlu, age., s.120-121

⁴⁵ Güngör, age., s.105.

⁴⁶ Güngör, age., s.111.

yönelmişti.⁴⁷ Tiyatroyu bir ibrethane olarak gören Behbudi tiyatro ile ilgili birçok istatistik çıkarmıştı.⁴⁸

Behbudi 1911 yılında *Baba Katili (Pederkuş)* adlı romanı yazmıştı.⁴⁹ Üç perde ve dört bölümden oluşan Pederkuş adlı eser sade bir dile yazılmıştı. Pederkuş piyesi, her şeyin paradan ve para kazanmaktan ibaret olduğunu düşünen elli yaşlarındaki *Bay* ile ona bu düşüncesinin yanlış olduğunu anlatmaya çalışan yenilikçi fikirlere sahip *Dâmulla* ve Rus mektebinde okumuş modern giyimli milliyetçi *Ziyalı* adlı bir Müslüman arasında cereyan eder. Behbudi Efendi, eğitimle ilgili düşüncelerini, Dâmulla ve bilhassa Ziyalı tiplerinin ağzından açıklar. Bay adlı zengin oğlunu okutmayı bütün tavsiyelere rağmen istememiş ve bunun sonucunda cahil kalan oğlu *Taşmurad* sokak serserilerine katılarak kendi babasını öldürmüş ardından Sibirya'ya sürgün edilmişti.⁵⁰

Baba Katili (Pederkuş) oyunu düşüncelerin farklılığına bakılmaksızın ulusal çıkar için bütün aydınları birleştirmeyi amaçlamış ve çocukları okutmanın önemini vurgulamıştı.⁵¹ Pederkuş dramının sahnelenmesi Özbek edebiyatının doğmasını sağlamıştı. Ayrıca tiyatro türüne olan ilgiyi de artırmıştı.⁵² Pederkuş dramı 1913 yılında Taşkent'te⁵³ ardından 1914 yılında Semerkand'da ve 1914-1916 yılları arasında Turan topluluğu tarafından Fergana'da sahneye konulmuştu. Bu oyun ihtilal dönemlerinde de oynanmaya devam etmişti.⁵⁴ Pederkuş oyununun ardından birçok amatör tiyatro grubu kurulmuştu.⁵⁵

Taşkent, Semerkand ve Hokand şehirlerinde tiyatro toplulukları kurulmuş Avlâni, Hamza gibi tiyatro yazarları ve sanat uzmanları yetişmişti. 1911-1917 yılları arasında yazılan ve adları uzmanlarca bilinen Özbek sahne eserlerinin sayısı kırkı geçmişti.⁵⁶ Türkmen ceditçilerden Hıdır Deryayev'de tiyatro alanında eser vermiş ceditçilerden biriydi.⁵⁷

Hamza Hekimzade Niyaziy Özbek edebiyatında tiyatro alanındaki çalışmaları ve Özbek tiyatrosuna katkılarında dolayı önemli bir ceditçiydi. Bu öneminden dolayı Taşkent'teki büyük tiyatro binasına ve Özbekistan'da pek çok yere onun adı verilmişti.⁵⁸ Onun bu alandaki ilk başarısı, *Zeherli Hayat yahud Aşk Kurbanları* idi. Bu eserde iki gencin birbirlerine olan masum aşkları ve cahil bir çevreden kaynaklanan ölümleri

⁴⁷ Fatma Açık, *Özbek Edebiyatı*, Alp Yayınevi, Ankara, 2007, s.49.

⁴⁸ Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.134, 137.

⁴⁹ Edward Allworth, *The Modern Uzbeks from The Fourteenth Century to The Present A Cultural History*, Hoover Press, Stanford, 1990, s.148; İbrahim Kalkan, "Sovyet Dönemi Öncesi Orta Asya Aydınları ve Değişim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sa: 14, Erzurum, 2000, s.292.

⁵⁰ Begali Kasimov, *Mahmud Hoca Behbudiy*, Tenlengen Eserler, Taşkent 1977, s.49; Karakaş, agm., s.170-185.

⁵¹ Güngör, *age.*, s.111; Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.145.

⁵² Rizayev Şuhret, *Cedid Draması*, Taşkent, 1977, s.53; Aynur Öz, *Özbek Edebiyatında Tiyatro Türü Üzerine, Türkler*, C.19, Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s.703; Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.130.

⁵³ Geoffrey Wheeler, *The Modern History Of Soviet Central Asia*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964, s. 218.

⁵⁴ Açık, *age.*, s.49.

⁵⁵ Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.130.

⁵⁶ Begali Kâsimov, "Ceditçilik", *Gazi Türkiyat*, Sa:6, 2010, s.342.

⁵⁷ Muratgeldi Söyegov, "Türkmen Ceditçi Yazarlar", *Gazi Türkiyat*, Sa:7, 2010, s.336.

⁵⁸ Emek Üşenmez, *Yeni Özbek Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s.114.

anlatılmıştı.⁵⁹ Hokand'da Hamza Hekimzade Niyaziy *Bay ile Hizmetçi* adlı bir eser vererek okumanın önemini vurgulamıştı. Ayrıca *Kim Togri*, *Tuhmetçiler*, *Burngi Kızlar yahud Maysaranın İşi Cezası* adlı eserleri yazarak komedi türünün ilk örneklerini vermişti.⁶⁰ *Perenci Sırlarında Bir Levhayaki Yallaçıla İşi* adlı eseri psikolojik bir drama idi.⁶¹

Taşkent'te ceditçilik hareketinin ateşli savunucularından biri olan Abdullah Avlâni Turan cemiyetine bağlı Turan tiyatro grubu için *Pinek*, *Siz ve Biz*, *Partugaliya İnkilabı*, *Advokatlık Asanmi?*, *İki Sevgi* adlı eserleri yazmıştı.⁶² *Pinek* ve *Advokatlık Asanmi?* adlı eserlerinde Avlâni geleneksel yaşamın tembel ve hareketsiz halini ortaya koymuş ve kumar gibi kötü alışkanlıkları ele alarak eğitimdeki sefaletin hafifletilmesine değinmişti.⁶³ *Katil-i Kerime*, *Ev Terbiyesinin Bir Şekli*, *Hiyanetkar Ailesi* gibi Tatar ve Azerbaycan Türklerinin oyunlarını Özbekçeye çevirmişti.⁶⁴

1913 yılında *Turan* adında bir tiyatro topluluğunun oluşturulmasında ve bu topluluğunun çalışmalarında aktif olarak yer almıştı.⁶⁵ Derneğin kuruluş amaçları arasında tiyatro sevgisi uyandırmak, tiyatro eserleri yazarak sosyal hayatı canlandırmak yatıyordu.⁶⁶ Avlâni halkın gözünü açmak ve insanları daha medeni bir hale getirmek için tiyatro işlerine girişmişti. Avlâni tiyatrodaki aktör, yönetmen ve yönetici olarak görev almıştı. Taşkent'te birkaç defa tiyatro oynadıktan sonra bütün Fergana'yı dolaşmış, her şehirde birkaç defa tiyatro eserlerini sahnelemiş ve Türkistan gençlerini bir hedef yönünde birleştirmeyi amaçlamıştı.⁶⁷

Ceditçilerin tiyatroya önem vermesinin altında farklı amaçlar da yatmakta idi. Ceditçiler tiyatroyu politik fikirlerini yaymak için kullanmışlardı.⁶⁸ Tiyatro ile gençleri siyasi yönden birleştirmek ve yeni bir inkılâba hazırlama amacı da güdülüyordu.⁶⁹

Münevver Karî Türkistan'da tiyatro işlerinin yoluna konulmasında Abdullah Avlâni'ye destek olmuştu.⁷⁰ Münevver Karî Türkistan'ın bütün şehirlerinde tiyatro kurulması için *Türkistan Ülke Tiyatro Grubu*'nu kurdurmuştu.⁷¹ Türkistanlı aydınlar tiyatro ve onun sahnelenişi üzerinde birtakım değişiklikler yapmaya çalışmışlardı. 1913 yılında

⁵⁹ İristay Kuçkartayev-Aynur Öz, "Özbek Edebiyatından Seçmeler I", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sa:2, Güz 1996, s.328-329; Allworth, *The Modern Uzbeks from The Fourteenth Century to The Present A Cultural History*, s.150.

⁶⁰ Öz, *age.*, s.703.

⁶¹ Açık, *age.*, s.35.

⁶² Öz, *age.*, s.703; Elmurad Kholmatov, *Türkistanlı Ceditçi Abdullah Avlâni Hayatı ve Şiirleri*, Basılmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Ana Bilim Dalı, Ankara, 2013, s.6.

⁶³ Allworth, *The Modern Uzbeks from The Fourteenth Century to The Present A Cultural History*, s.150-151.

⁶⁴ Açık, *age.*, s.64.

⁶⁵ Kholmatov, *adt.*, s.61; Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.210.

⁶⁶ Begali Kasimov-Naim Kerimov, "Özbekistan Edebiyatı", *Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi*, C.IX, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s.466.

⁶⁷ Kâsimov, *agm.*, s.344; Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.96.

⁶⁸ Edward Allworth, *Central Asia 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview*, Duke University Press, London, 1994, s.204.

⁶⁹ Kâsimov, *agm.*, s.344; Khalid, *The Politics of Muslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, s.96.

⁷⁰ Açık, *age.*, s.73.

⁷¹ Üşenmez, *age.*, s.106.

Münevver Karî kalabalık bir grupla Türkistan halkının yaşam tarzını anlatan Özbekçe bir oyun sergilemeye çalışmıştı.

Tiyatro siyasi hedeflerinin yanında zamanla Türkistan halkının yaralarını saran bir geçim kaynağı haline gelmişti. Ceditçilerin sahneledikleri tiyatro oyunlarının gelirlerinin bir kısmı yaralı askerler ve onların aileleri tarafından kullanılmak üzere ayrılmıştı.⁷²

Ceditçilerden olan ve insanları aydınlatma yolunda hayatını kaybeden Abdullah Kadiri, Behbudi'nin Pederkuş dramının etkisiyle 1915 yılında *Bahtsız Küyav* adlı tiyatro eserini meydana getirmişti. Bu eser Taşkent tiyatrolarında oynanmıştı.⁷³

Tiyatronun Buhara'da gelişmesinde Abdurauf Fıtrat'ın etkisi büyüktü. Fıtrat bir yandan, bazı yerlerde usul-ü cedit mektepleri açarken diğer yandan tiyatro ile meşgul olmuştu.⁷⁴ Fıtrat asıl ününü tiyatro eserlerinden almıştı. Fıtrat sahne eserlerinde tarihî konulara yönelerek halkı aydınlatmaya çalışmıştı. *Oğuzhan, Çingiz Han, Timur Sağanası, Mukaddes Han* gibi tiyatro eserlerini yazmıştı.⁷⁵ *Çın Seviş* ve *Hint İhtilalcileri* eserlerinde temel konu Hindistan'ın bağımsızlığıydı. Hint ihtilalcileri adlı eserde İngilizlere karşı verilen mücadele bütün zorlukları ve ayrıntıları ile anlatılmıştı. Aşk teması asıl konuyu vermek için bir araç olarak kullanılmıştı.⁷⁶

Fıtrat tiyatro eserlerinin sahnelenmesinde rol almıştı.⁷⁷ Fıtrat'ın diğer bir tiyatro eseri olan *Şeytan'ın Tanrıya İsyanı* dramatik küçük bir destandı. Bu eserde şeytanın Allah'ın emirlerini dinlememesi anlatılmıştı. Ateşten yaratılan şeytanın çamurdan yaratılan Adem'e secde etmeyi kendine yakıştıramaması ve cennetten kovulması olayına değinilmişti.⁷⁸ *Ebulfeyz Han* adlı eser ise Özbek edebiyatındaki tarihî ilk drama olma niteliğinde idi. Bu eserde Ebulfeyz Han'ın tahta kalma çabaları ve halka yaptığı zulümler eleştirel bir şekilde anlatılmış ve neticede öldürülmesine değinilmişti. Yazarın asıl vurgulamak istediği ise zulüm karşısı İbrahim karakteri ile verilmişti.⁷⁹

Abdülhamid Çolpan, Özbek edebiyatına birçok türde eserler kazandırmıştı. En sıkıntılı yıllarında tiyatro ve tercümeyle uğraşmıştı. Çolpan tiyatro eserleri yazmış, kulislerde bulunmuş ve genç tiyatrocuları destekleyen bir aydın olmuştu. Büyük Hint bilgesi Rabindranat Tagor'un *Seyahat Eden Kız* adlı eserini Özbek Türkçesine tercüme ederek Türkistan'a tanıtmıştı. Rus yazar Maksim Gorki'nin *Ana* adlı romanını ve Carlo

⁷² Khalid, *The Politics of Müslim Cultural Reform Jadidism n Central Asia*, s.239.

⁷³ İristay Kuçkartayev-Aynur Öz, "Özbek Edebiyatından Seçmeler III", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sa:8, Güz 1999, s.328-329; Baymirza Hayit, *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, s.315; Öz, *age.*, s.703; Allworth, *The Modern Uzbeks from The Fourteenth Century to The Present A Cultural History*, s.150.

⁷⁴ Seyfettin Erşahin, "Fıtrat'ın Türkistan için II. Meşrutiyet Mehrecli Teccid Teklifi Üzerine", *Bilgi*, Güz, Sa:47, Güz, 2008, s.22.

⁷⁵ Açık, *age*, s.110; Baymirza Hayit, *Sovyet Birliğinde'ki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987, s.86; Baymirza Hayit, *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, s.29; Cezmi Eraslan, "Fıtrat, Abdürraûf", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, Diyanet Vakfı Yayınları, s.49.

⁷⁶ İristay Kuçkartayev-Aynur Öz, "Özbek Edebiyatından Seçmeler I", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sa:2, Güz 1996, s.322.

⁷⁷ Öz, *agm.*, s.704.

⁷⁸ Kuçkartayev, "Özbek Edebiyatından Seçmeler I", s.323.

⁷⁹ Öz, *agm.*, 704; Açık, *age.*, s.86.

Gozzi'nin *Princess Turandot* adlı eserini tercüme etmişti.⁸⁰ *Yarkın, Müştümzor, Hücum, Ortak Karşibeyav, Çoriniii İsyani, Çopan Sevgisi* ve Rus tiyatro yazarı V. Yan ile birlikte *Hücum* adlı başarılı tiyatro eserleri de vermişti.⁸¹ Yazdığı eserlerde kadın hakları ile ilgilenmesi dikkat çekiciydi.⁸²

Tiyatrolar eserlerin belirli bir amaç doğrultusunda sahnelendiği yerler olmanın yanı sıra farklı şekillerde de kullanılmıştı. Çolpan Özbek milliyetçiliği yapmak ve halkın Sovyetleşmesine mani olmakla suçlandığı 1930'lu yıllarda Taşkent'te Turan tiyatrosunda halka hitap etmiş korkusuz bir şekilde konuşmuştu.⁸³

Tiyatronun sahnelenmesi olumsuz koşullar ve sansür gibi unsurların etkisiyle kolay olmamıştı. İlk tiyatro gösterimleri evlerde gerçekleşmiş ve uzunca bir süre devam etmişti.⁸⁴

Tiyatrodan sadece ceditçiler yararlanmamıştı. Sovyetler de kendi rejimlerine hizmet edip ideolojilerini yaysın diye Türkistan bölgesinde yüzlerce tiyatro kurmuşlar ve burada sahnelenen oyunların konularını belirlemişlerdi.⁸⁵

Ceditçilik döneminde sağlam bir şekilde temelleri atılan tiyatro kültürü, ceditçi yazarların çoğunluğunun katledilmesine rağmen ardından gelen yazarlar tarafından başarıyla devam ettirilmişti.⁸⁶

SONUÇ

Tiyatro kökü çok eskilere dayanan ve yüzyıllar boyunca farklı bölgelerde farklı şekillerde gelişme göstermiş bir sanat dalıdır. Tiyatronun Orta Asya'daki tarihi çok eskilere dayanmaktadır. Ancak modern tiyatro XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlamış ve XX. yüzyıl boyunca gelişme göstermiştir. Tiyatronun gelişmesinde İsmail Gaspıralı'nın liderlik ettiği ceditçilik hareketinin önemi büyük olmuştur.

Ceditçiler Rusya'nın hâkimiyeti altında yaşayan Müslümanların üzerindeki ataleti kaldırmak, içinde buldukları geri kalmışlığı onlara anlatmak için tiyatroyu bir yöntem olarak seçmişlerdir. Ceditçiler ayrıca tiyatroyu siyasi amaçlarını yaymak ve gençleri bir siyasi hedef doğrultusunda birleştirmek için bir araç olarak kullanmışlardır.

Mahmud Hoca Behbudi'nin *Pederkuş* adlı romanı tiyatronun etkisinin ne derece kuvvetli olduğunu göstermiştir. Behbudi'nin yanında Abdullah Karî, Abdülhamid Çolpan, Hamza Hekimzade Niyaziy, Abdullah Avlâni, Abdurauf Fıtrat, Münevver Karî gibi birçok aydın eserler vermiştir.

⁸⁰ Hüseyin Özbay, *Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan'ın Şiirleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993, s.17.

⁸¹ İristay Kuçkartayev-Aynur Öz, "Özbek Edebiyatından Seçmeler II", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sa:6, Güz 1998, s.575-579; Öz, *age.*, s.704; Baymirza Hayit, *Milli Türkistan Hürriyet Davası: Milli Türkistan Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004, s.614.

⁸² Açık, *age.*, s.113.

⁸³ Özbay, *age.*, s.18.

⁸⁴ Nadir Devlet, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s.186. Hablemitoğlu, *age.*, s.123.

⁸⁵ Baymirza Hayit, *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, Güven Yayınları, Ankara, 1975, s.222.

⁸⁶ Öz, *age.*, s.705.

Tiyatro eserlerinde kadın sorunları, adalet, eşitlik ve eğitimin önemi gibi konular ele alınmıştır. Bütün bu olumlu yönlerine rağmen tiyatro birtakım engellerle karşılaşmıştır. Rusya kendi devlet sistemini bozmaya yönelik bir çalışma olarak gördüğü tiyatro oyunlarını yasaklamaya çalışmıştır.

Tiyatro baskılar ve engellemelere rağmen gelişmeye devam etmiştir. Gizli de olsa eserler sahnelenmeye çalışılmıştır. Her oyunda seyircilere bir mesaj verilmiştir. Başlangıçta amatör gruplarla sahnelenen eserler daha sonraki yıllarda profesyonel gruplar tarafından seyircilere sunulmuştur.

Toplumun gelişmesine bağlı olarak kadınlar da tiyatrodaki yerlerini almış ve toplum içinde önem kazanan etkilerini tiyatrodaki göstermeye başlamışlardır. Tiyatro halkın her kesiminin aydınlatılmasında önemli bir mihenk taşı olmuştur.

KAYNAKÇA

- Açık, Fatma, *Özbek Edebiyatı*, Alp Yayınevi, Ankara, 2007.
- Alpargu, "Türkistan Hanlıkları", *Türkler*, C.8, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.557-605.
- Allworth, Edward, *The Modern Uzbeks from The Fourteenth Century to The Present A Cultural History*, Hoover Press, Stanford, 1990.
- Allworth, Edward, *Central Asia 130 Years of Russian Dominance, A Historical Overview*, Duke University Press, London, 1994.
- Akı, Niyazi, *XIX. Yüzyıl Türk Tiyatrosu*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 1963.
- Akyol, Taha, "Ceditçilik", *İslam Ansiklopedisi*, C.7, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.211-213.
- Ayzayof, Hasan Sabri, *İsmail Gaspıralı Albümü ve Gaspıralı İsmail Hayatı Eserleri, Usûl-i Cedid Hareketi İçindeki Yeri*, Nesil Matbaacılık, İstanbul, 1999.
- Curveva, Barçınay, *İsmail Bey Gaspıralı ve Türkistanda Ceditçilik Hareketi, İsmail Bey Gaspıralı İçin*, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkez Yayınları, Ankara, 2004.
- Devlet, Nadir, *İsmail Bey Gaspıralı (1831-1914)*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- Devlet, Nadir, *Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Ercilasun, Ahmet B., "İsmail Gaspıralı'nın Fikirleri" <http://ismailgaspırali.org/ismailgaspırali/?p=2> (05 05 2014).
- Eraslan, Cezmi, "Fitrat, Abdürraûf", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss.48-49.

Erşahin, Seyfettin, Fıtrat'ın Türkistan için II. Meşrutiyet Mehrecli Tecdid Teklifi Üzerine", *Bilig*, Güz, Sa:47, Güz, 2008, s.21-42.

Erşahin, Seyfettin, "Buhara'da Ceditçilik Eğitim Islahatı Tartışmaları ve Abdurrauf Fıtrat (XX. Yüzyıl Başları)", *Dini Araştırmalar Dergisi*, c:1, Sa:3, Ocak-Nisan 1999, ss.213-255.

Fuat, Mehmet, *Başlangıçtan Bugüne Türk ve Dünya Tiyatro Tarihi*, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1970.

Güngör, Ebubekir, *Türkistan'da Fikir Akımları Ceditçilik Türkçülük, İslamcılık, IQ Kültür Sanat Yayıncılık*, İstanbul, 2011.

Hablemitoğlu, Şengül-Hablemitoğlu, Necip, Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi, (1893-1920), Ankara, 1988.

Hayit, Baymirza, *Sovyet Rusya Emperyalizmi ve Türk Dünyası*, Güven Yayınları, Ankara, 1975.

Hayit, Baymirza, *Sovyet Birliğinde'ki Türklüğün ve İslam'ın Bazı Meseleleri*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

Hayit, Baymirza, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.

Hayit, Baymirza *Milli Türkistan Hürriyet Davası: Milli Türkistan Mecmuasında Bildirilgen Fikirler*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

Heath, Tom Everett, *Central Asia: Aspects of Transition*, Routledge Curzon, London, 2003.

Haghyayeghi, Mehrdad, *Islam and Politics in Central Asia*, St. Martin Press, New York, 1995.

"Jadidizm", *Encyclopaedia Iranica*, <http://www.iranicaonline.org/articles/jadidism>, (06 05 2014).

İsmail Bey Gaspıralı, Kırım Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Derneği Genel Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Khalid, Adeeb, *The Politics of Müslim Cultural Reform Jadidism in Central Asia*, University of California Press, Berkeley, 1999.

Khalid, Adeeb, "Ceditçilik ve Orta Asya'daki Yeni Kimliklerin Ayrıntılarına Giriş" Çev: Müfit Balabanlılar, *Türkler*, C.18, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.636-643.

Kanlıdere, Ahmet, "Mercânî", *İslam Ansiklopedisi*, C.29, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013.

Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, C.1, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1985.

Kalkan, İbrahim, "Sovyet Dönemi Öncesi Orta Asya Aydınları ve Değişim", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sa:14, Erzurum, 2000, ss.285-295.

Kasimov, Begali Mahmud Hoca Behbudiy, Tenlengen Eserler, Taşkent 1977.

Kasimov, Begali, "Ceditçilik", *Gazi Türkiyat*, Sa:6, Ankara, 2010, ss.335-361.

Karakaş, Şuayip, “Türkistan’da ilk Tiyatro Faaliyetleri ve Pederkuş Piyesi”, *Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sa:2, 2001, ss.162-185.

Kırımlı, Hakan, “Gaspıralı İsmail Bey”, *İslam Ansiklopedisi*, C.13, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, ss.392-395.

Konçak, İbrahim, “Ceditçilik Hareketi ve Türkistan-Osmanlı Devleti İlişkileri”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, Sa:2(1), Çankırı, 2013, ss.105-114.

Kuçkartayev İristay-Öz Aynur, “Özbek Edebiyatından Seçmeler”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sa:2, Güz 1996, ss.318-345.

Kuçkartayev İristay-Öz, Aynur “Özbek Edebiyatından Seçmeler II”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sa:6, Güz 1998, ss.573-610.

Kuçkartayev İristay -Öz Aynur, “Özbek Edebiyatından Seçmeler III”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sa:8, Güz 1999, ss.313-339.

Nagayev, Safter, “Dilde, Fikirde, İşte Birlik (Gaspıralı ve Türkistan)”, Çev: Bayram Orak <http://www.ismailgaspırali.org/yazilar/snagayev.htm>, (18 04 2014).

Özbay, Hüseyin, *Abdülhamid Süleymanoğlu Çolpan’ın Şiirleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1993.

Öz, Aynur, “Özbek Edebiyatında Tiyatro Türü Üzerine”, *Türkler*, C.19, Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.702-708.

Polonskaya, Ludmila–Malashenko, Alexei, *İslam in Central Asia*, Ithaca Press, Reading, 1994.

Pope, Hugh, *Sons of The Conquerorste Rise of The Turkic World*, Overlook Duckworth, London.

Raşid, Ahmed, *The Resurgence Of Central Asia İslam or Nationalism?*, Oxford University Press, London, New Jersey, 1994.

Saray, Mehmet, *Makaleler*, C.3, Berikan Yayınları, Ankara, 2013.

Söyegov, Muratgeldi, “Türkmen Ceditçi Yazarlar”, *Gazi Türkiyat*, Sa:7, 2010.

Saray, Mehmet, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

Şimşir, Sebahattin, *Dünden Yarına Türkistan’da Türkler*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Şuhret, Rizayev, *Cedit Draması*, Taşkent, 1977.

Tuncel, Bedrettin, *Tiyatro Tarihi*, C.1, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1938.

Terzi, Arzu, “İsmail Bey Gaspıralı’nın Yenilikçi Eğitim Modeliyle Osmanlı Medrese Sisteminin Değişimi Arasındaki Etkileşim”, *İslamla Yenilenme ve Birlik-I İsmail Bey Gaspıralı Kongresi*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 2013, ss.119-125.

Togan, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkistan ve Yakın Tarihi*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981.

Türk Dünyası Edebiyat Tarihi, C.III, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2003.

Türkoğlu, İsmail, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin (1858-1936)*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.

Üşenmez, Emek, *Yeni Özbek Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.

Wheeler, Geoffrey, *The Modern History of Soviet Central Asia*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1964.

Yaman, Ertuğrul, *Gaspıralı İsmail ve Ortak Türkçesi*, Alternatif Yayınları, Ankara, 2002.

Zaat, İsmet, “Tiyatromuzun Kısa Tarihçesi ve Kırım Tatar Tiyatrosunun Kurucusu İsmail Bey Gaspıralı”, *İsmail Bey Gaspıralı ve Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 2003.

ORTAOKUL 8. SINIF İNKILÂP TARİHİ VE ATATÜRKÇÜLÜK KONULARININ ÖĞRETİMİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLARIN SOSYAL BİLGİLER ÖĞRETMEN GÖRÜŞLERİNE GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Zafer Tangülü*
Ayşe Tosun**
Burcu Kocabıyık***

ÖZET

İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi günümüzde ilkokuldan yükseköğretime kadar okutulan zorunlu ve en önemli derslerden biridir. Türk İnkılâbının eğitimdeki amacı, genç nesillerimize geçmiş ve günümüz arasında bağlantı kurularak milli ruhu etkin kılabilmektir. Böylesine önemli bir ders olan İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğretiminde çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu araştırmanın amacı da İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğretiminde karşılaşılan sorunları öğretmen görüşleri çerçevesinde değerlendirmek ve konuya öğretmenlerin gözünden bakabilmektir. Tarama modeliyle gerçekleştirilen çalışmada veri toplama aracı olarak araştırmacı tarafından hazırlanan ve 5 açık uçlu sorudan oluşan yarı yapılandırılmış bir anket formu kullanılmıştır. Öğretmen görüşlerini belirlemek için oluşturulan açık uçlu sorular, alanyazın taraması, öğretmen ve uzman görüşleri sonucu hazırlanmıştır. Araştırmanın evrenini Muğla il merkezinde görev yapan İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerini okutan sosyal bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır. Örneklem grubu random (rastgele) yöntemi ile belirlenerek Muğla il merkezi okullarında görev yapan 10 sosyal bilgiler öğretmenine uygulanmıştır. Araştırma sonunda elde edilen bulgulara göre genel olarak İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin programda uygulanan 2 saatlik ders süresinin yetersiz olduğu, öğretim teknolojileri, yöntem teknik ve materyal açısından ise öğretmenlerin yetersiz olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Dersi, öğretmen görüşleri, ortaokul.

EVALUATION OF THE PROBLEMS ENCOUNTERED IN TEACHING 8TH GRADE REVOLUTION HISTORY AND KEMALISM SUBJECTS ACCORDING TO TEACHERS OF SOCIAL SCIENCES

ABSTRACT

Revolution History and Kemalism has been one of the important courses given from primary education to high education. The purpose of the course is to pass down the national soul of the country in order to make young generations aware of and put up connection between our past and current. Even though it is such an important course, there have been problems encountered in the syllabus of the course from beginning to today. The objective

*Yrd. Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Bölümü, zafertangulu@mu.edu.tr

**Muğla Sıtkı Koçman Univ., Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi AD, ela.1453@hotmail.com

***Muğla Sıtkı Koçman Univ., Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sosyal Bilimler Eğitimi AD, burcukocabiyik1991@gmail.com

of this research is to evaluate the problems encountered within the perspective of the teachers of the course and thus we will be able to reach the so called kitchen of the subject. So, descriptive case study was chosen as the research methodology. To identify the views of the teachers; open-ended questions, literature review, teacher and supervisor idea inventories were prepared. The scope of the study consists of the teachers of social sciences teaching the course revolution history and Kemalism and working at the central province of Muğla city. The participants are randomly chosen 10 teachers of social sciences among the scope. According to the results obtained, 2 hours of Atatürk's principles and revolution history per week is seen not enough and also the conditions of schools in terms of teaching technologies, method and approach and materials was not well, too.

Key words: *Revolution history of Republic of Turkey and Kemalism course, teachers views, middle school.*

1.GİRİŞ

Tarih, milletlerin varoluşunun önemli kuvvetlerindedir. Bu vesileyle birlikte yaşamın, istikrarın, milli değerlerin ve ortak karakterin oluşmasında öncü bir disiplin olarak öğretim hayatımızın içinde önemli bir yer tutmaktadır. Tarihi genel anlamda bu yönüyle ele alan görüşü İbn-i Haldun şu sözlerle ifade etmiştir. “*Bilesin ki, tarih, gerçekte, dünyanın “umran”ı ve “umran”ın doğal yapısında belirmiş durumlar demek olan insanların “toplumsal yaşamları” konusunda bilgi vermektir*” (Haldun, 1977: 123). Bu bağlamda tarih sosyal bir varlık olan insanın, bireyler arasındaki yaşamışlığına gerçekçi bir açıdan bakabilmektir. Bu gerçeklerin ışığında, toplumsal gelecek adına yaşantıların aktarımıdır. Bu nedenledir ki bireyin yaşamı adına hafıza ne kadar önemli ise, bir milletin devamlılığı içinde tarih aynı öneme sahiptir. Hafızasını kaybeden bir bireyin geleceği olmayacağı gibi tarihin yüz çeviren bir toplumunda geleceği olmayacaktır. Bu çerçevede toplumların veya milletlerin varlıklarını sağlıklı bir şekilde sürdürebilmeleri onlar için bir hafıza niteliğinde olan tarihi öğrenmeleriyle doğru orantılıdır (Köstüklü, 1998). Milli ruhun bireyler arasında özümsemesinde rol oynayan tarih bilinci, ülkemizde bireyleri toplumsal yaşama kazandıran, günün şartlarına uygun milli ve evrensel değerleri amaç edinmiş bir disiplin olarak öğretim hayatımızda yer edinmiştir (Eraslan ve Kaşkaya, 2005).

İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin ülkemiz eğitim-öğretimindeki başlangıcını 1925 yılında verilen “İhtilaller Tarihi” dersi oluşturmaktadır. Dersin eğitim sistemimizde belirli bir program dâhilinde okutulması ve Türk inkılâbı fikrinin bireylere daha etkin niteliklerle aktarılması düşüncesiyle, 1933’de İstanbul Üniversitesine bağlı “İnkılâp Tarihi Enstitüsü” kurulmuştur (Doğaner, 2005). Atatürk’ün desteğiyle, Türk inkılâbının öncülerinden olan Prof. Dr. Yusuf Hikmet Bayur, Mahmut Esat Bozkurt, Recep Peker ve Prof. Dr. Yusuf Kemal Tengirşenk tarafından dersler okutulmaya başlanmıştır. Recep Peker’e göre dersin amacı; İnkılâp sürecini yaşamış, bu aşamaya ön ayak olmuş kişilerin ruhunda en kuvvetli ileri hareket unsuru olan sıcaklığı ve coşkuyu, ulusal çalışma hayatına çıkacak olan genç Türk nesillerine aşılama ve onları yaşadığımız inkılâp prensipleri ile yetiştirip vazifeye hazırlamaktır (Aslanapa,1997). Atatürk ilke ve inkılâplarının ilköğretim

programına eklenmesi 1936 yılında gerçekleşmiş olup program içerisinde açıklanan misyonlardan birisi de “*ilkokula devam eden çocukları; kuvvetli, cumhuriyetçi, milliyetçi, halkçı, devletçi, laik, inkılâpçı yurttaşlar olarak yetiştirmek*” şeklinde belirtilmiştir. 1980’ li yıllara kadar dersin konuları ilköğretim kademesinde, Tarih, Hayat Bilgisi, Yurttaşlık Bilgi ve Sosyal Bilgiler dersleri içerisinde yer almıştır (Tangülü, 2011).

Milletimizin Milli Mücadele sonucu yaşadığı hayati zorlukların ve kültürel taassubun bireyler arasında birleştirici güç olması adına, günümüzde genç nesillere “Atatürkçülük” kavramının aktarılması önemlidir. Buna yönelik zamanla ders içeriğinde “Atatürkçülük” boyutunun kazandırılması adına bir takım yapılanmalara gidilmiştir. 1982 tarihinde Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı’nın (TTKB) 20.02.1982 tarih ve 32 sayılı, 24.09.1986 tarih ve 126 sayılı kararları ile ilköğretim II. Kademe ve Orta Öğretim Kurumlarında “Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi” dersi ismine “Atatürkçülük” kelimesi eklenerek “Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük” olarak ismi değiştirilmiştir (Yılmaz, 2005). Buna ilişkin olarak Atatürkçülüğün öğretimi Milli Eğitim Bakanlığınca ilgili konulara dayanarak ilk ve ortaöğretimdeki öğretim programlarına ve ders kitaplarına aktarılması konusu, TTKB’nın 24.04.1986 tarih ve 95 sayılı kararı ile kabul edilmiştir (MEB,1986). Temel derslerin yeni öğretim programlarını geliştirme sürecinde ders kazanımlarının Atatürkçülükle ilgili konular programıyla eşleştirilmesini gerekli kılmıştır. Neticede Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı “Atatürkçülükle İlgili Konuları Geliştirme ve İnceleme Özel İhtisas Komisyonu” kurulmasına öncü olmuştur (Ata, 1990). 2005’te ilköğretim programlarının yenilenmesiyle birlikte Atatürkçülük konularının 1-8. Sınıflar arasında kaynaşıklık ilkesine uygun olarak yatay ve dikey dağılım doğrultusunda, öğrenci hazır bulunuşluğuna göre ve program içeriğine uygun olarak ilişkilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir (Ata, 2012).

Dünyadaki sosyal, bilimsel ve eğitimsel alandaki değişim ve gelişimle birlikte bilgi artışının yaşanması, bilginin yönetilmesi sorunu ortaya çıkarmıştır. Özellikle Atatürk ilke ve İnkılâpları Tarihi dersinin içerik yönünden geniş olması, işlevsel programda içeriğin bireylere aktarılmasında zorluk yaşatmaktadır. Bu nedenle bireyin hazırbulunuşluk düzeyi ve toplumun ihtiyaçlarını ne derece karşılayıp karşılamadığı sorgusuyla “Ne öğretilim?” , “Nasıl öğretilim?” gibi sorularının ortaya çıkmasında da etkili olmuştur (Tangülü, 2013). 2005 de öğretim programların yenilenmesi, eğitim felsefesi açısından davranışçı kuramdan vazgeçilip oluşturmacı (Constructivist) anlayışın aktif kılınmasıyla birlikte eğitimde başarısının sadece amaç ve içerik ile yeterli olmayıp hedeflenen davranışların gerçekleştirilme aşaması olan eğitim durumunun niteliğine de bağlı olduğu görülmektedir ki bu da eğitim durumunu oluşturan unsurları önemli kılmaktadır (Emiroğlu, 2005; Aslan, 2005: 107). Ülkemizdeki tarih eğitiminde yaşanan sorunların, daha bir önemle düşünülmesi gereken konular üzerinde düğümlendiğini ve sorunları aşmanın yolu olarak da eğitim-öğretim siteminin ve süreçlerinin bilimsel ve teknolojik gelişmelerle uyumlu bir biçimde sürekli olarak yenilenmesinden geçtiğini ifade etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temelini teşkil eden Atatürk İlke ve İnkılâplarını kavrayan, benimseyen ve devamını sağlama bilincinde olan öğrenciler yetiştirmeye çalışan bu ders ve konularının öğretiminin, hiç kuşku yoktur ki şansa bırakılmayacak kadar ciddiye alınması, eğitim-öğretim sürecinde

baştan sona her türlü detayın önceden planlanması gerekmektedir (Dönmez ve Yazıcı, 2008).

2.Araştırmanın Amacı

Ortaokul 8. Sınıf İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretiminde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların çözüm yollarının değerlendirilmesine yönelik sosyal bilgiler öğretmenlerinin görüşlerinin neler olduğunun belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu genel amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde programdan kaynaklanan sorunlar nelerdir?
2. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde materyal ve yöntemden kaynaklanan sorunlar nelerdir?
3. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde öğrencilere yönelik öğrenme ve öğretme sürecinde yaşanan sorunlar nelerdir?
4. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde ölçme ve değerlendirme alanında yaşanan sorunlar nelerdir?
5. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde sınıf yönetimi konusunda yaşanan sorunlar nelerdir?

3. YÖNTEM

Araştırma tarama modelinde betimsel bir durum saptamasıdır. Durum çalışması var olan durumunun derinlemesine incelenmesini, durumu meydana getiren nedenleri ve nedenler arasındaki bağlantıların belirlenmesinde etkili olmaktadır. Yıldırım ve Şimşek'e (2005) göre durum çalışması bir veya birkaç duruma ilişkin etkenler bütüncül bir yaklaşımla araştırılır ve ilgili durumu nasıl etkiledikleri üzerine derinlemesine araştırma yapmayı sağlar.

Bu araştırmada elde edilen verilerin genelleme kaygısı içermemektedir. Elde edilen veriler yalnızca çalışma grubu için geçerlidir. Yin'e (1984) göre durum çalışması uzun zaman alır ve durum çalışması genellemelere izin vermemektedir. Araştırmada yöntemin durum çalışması olarak seçilmesinin iki önemli nedeni vardır. Bunlardan birincisi durum çalışması var olan durumu doğal ortamında tarafsız olarak belirlemeyi sağlamaktadır. Merriam (1998) durum çalışmasını bir örneğin, olgunun veya sosyal birimin, yoğun, bütüncül bir biçimde tanımlanması ve analiz edilmesi olarak tanımlamıştır. Araştırmada durum çalışması kullanılmasının ikinci nedeni, durum çalışması var olan durumunun derinlemesine incelenmesini, durumu meydana getiren nedenleri ve nedenler arasındaki bağlantıların belirlenmesinde etkili olmasıdır.

3.1.Verilerin Toplanması

Araştırmanın evrenini Muğla il merkezinde görev yapan İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerini okutan sosyal bilgiler öğretmenleri oluşturmaktadır. Örneklem grubu rastgele bir seçimle belirlenerek, çalışma 2013-2014 eğitim-öğretim yılının bahar döneminde Muğla ili içerisinde yer alan değişik ortaokullarda görev yapan 8. sınıf Türkiye

Cumhuriyeti Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi dersine giren 10 sosyal bilgiler öğretmenine uygulanmıştır

Araştırmada veriler, 2013-2014 eğitim-öğretim yılı, II. yarıyıl sonunda Mayıs ayında, açık uçlu sorulardan oluşan anket tekniğiyle toplanmıştır. Verilerin toplanması için, araştırmanın amaçları doğrultusunda beş açık uçlu soru yazılı olarak öğretmenlere yöneltilmiştir. Bu sorular hazırlanırken öğretmenlerin belirttiği ana noktalardan ve ilgili alinyazından hareketle, beş açık uçlu sorudan oluşan bir anket oluşturulmuştur.

Bu anketin kapsam geçerliliği için Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nden Sosyal Bilgiler ve Eğitim Bilimleri alanında iki farklı uzman görüşü ve bir Türkçe öğretmenin görüşleri alınarak hazırlanan soruların amacı ölçtüğü yönünde olumlu görüşler alınmış ve üç sosyal bilgiler öğretmeni ile de pilot görüşme gerçekleştirilerek soruların anlaşılabilirliği kontrol edilmiştir.

3.2.Verilerin Analizi

Verilerin analizinde durum çalışmalarında sıkça kullanılan betimsel analiz yöntemlerinden faydalanılmıştır. Bu nitel araştırma da verilerinin, betimsel ve içerik çözümlemesi yapılmıştır. İçerik çözümlemesi; verilerin kodlanması, kategorilerin (temaların) bulunması, kodların ve temaların organize edilmesi, bulguların tanımlanması ve yorumlanması olmak üzere dört aşamada gerçekleşmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Bu nedenle, araştırma verilerinin çözümlenmesi sürecinde, öğretmenlerin verdikleri yanıtlar, araştırma amacına göre kodlanmıştır. Verilerden hareketle, kodların benzerlik ve farklılıkları, birbiriyle ilişkili olmaları dikkate alınarak kategoriler oluşturulmuş ve her bir öğretmenin görüşü, orijinal formu ve anlamı bozulmadan bu kategorilere yerleştirilmiştir. Nitel verilerin çözümlenmesi betimsel analizlere (doğrudan alıntılara) uygun olarak yapılmıştır. Veriler, genel ve alt kategorilere göre düzenlenmiş ve işlenmesi için kavramsal bir yapı oluşturulmuştur. Daha sonra, her bir kategorinin hangi sıklıkla tekrar ettiği (frekansı) bulunmuştur. Böylece, nitel veriler nicel hale dönüştürülmüştür. Burada temel amaç; güvenilirliği arttırmak, yanlılığı azaltmak ve kategoriler arasında karşılaştırmalar yapmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2006). Verilerin analizinde, toplamda ne kadar görüş ifade edildiğinin görülmesi açısından toplam frekanslar verilmiştir. Öğretmenlerin her bir soruya cevaplar ortak kavramlar altında kodlanarak tekrarlanma sıklıklarına göre kendilerine yönlendirilen sorular kategorileştirilerek tablolar halinde sunulmuştur. Araştırmaya katılan öğretmenler bazı sorulara birden fazla cevap verdiğinden bazı tablolarda tekrarlayan frekanslar olmuştur. Araştırmanın gizliliğini ve güvenilirliğini korumak adına, öğretmenler alfabetik sıralama ile (Ö1, Ö2, Ö3, Ö4, Ö5, Ö6, Ö7, Ö8, Ö9, Ö10) kodlanmıştır.

4. BULGULAR VE YORUM

Bu bölümde araştırma sonucu elde edilen verilerin doğrultusunda İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersi konularının öğretiminde karşılaşılan sorunlara yönelik bulguları ortaya koymak adına öğretmen görüşlerini içeren toplam 5 tane açık uçlu soru incelenerek aşağıdaki verilere ulaşılmıştır.

İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde programdan kaynaklanan sorunlara ilişkin cevapları araştırmamızın 1. alt problemini oluşturmaktadır. Buna ilişkin veriler tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1: Araştırmaya katılan öğretmenlerin İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde programdan kaynaklanan sorunlara ilişkin cevapları

Cevaplar	f
1 Kazanım sayısının fazla olması	1
2 Konuların karmaşık olması	1
3 Ders içeriğinin nesnel tarih anlayışından öte subjektif olması	1
4 Ders programında konu ayrıntısı ve ünite sayısının yoğun olması	2
5 Ders süresinin yetersiz olması	7
6 Kalıp yargıların fazla olması	1
7 Konular arasında bütünlük sağlanamaması	1
8 Ders içeriğinin bilgiyi ezbere aktarması	1

Tablo 1 'de İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde programdan kaynaklanan sorunların öğretmen görüşlerine göre oranları belirtilmiştir. 10 öğretmen tarafından cevaplanan bu soruda göze çarpan ilk sorun "ders süresinin yetersiz olması" dır. Ortaokul 8. sınıfta Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin programda uygulanma süresi haftada 3 ders saati (toplam 108 saat) olarak işlenirken, 20.07.2010 tarih ve 75 sayılı Kurul Kararı ile haftalık 2 ders saatine (toplamda 72 saat) düşürülmüştür. Buna ilişkin olarak öğretmenlerin mevcut olan ders programının işlevsel (uygulamadaki) program içerisinde istenilen zamanda aktarılmasının imkânsız olduğunu göstermektedir. Ders süresinin haftada 3 saatten 2 saate düşürülmesi istenilen öğretme ve öğrenme durumunu zorlaştırmaktadır.

Ata (2012)'de kazanım kelimesini "öğrenme öğretme süreci içerisinde planlanmış ve düzenlenmiş yaşantılar sayesinde öğrencide görülmesi beklenen bilgi, beceri ve tutumlar" olarak tanımlanmıştır. Öğretmenlerimizin % 40 'ı tarafından belirtilen kazanım sayısının az olan ders saati için yetersiz kalmasıdır. 8. sınıf İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders saatinin azaltılmasıyla birlikte toplam kazanım sayısı 80 tanedir. Bunun sonucunda İnkılâp Tarihindeki kazanım sayısı ve ders saati örtüşmemekte ve içeriğin istenilen zamanda transferini olanaksız kılmaktadır. Bu sorun sadece dersin istenilen zaman ölçüsünde aktarımını değil oluşturmacı anlayışa dayalı olarak öğrenciyi merkeze alan öğrenim durumlarını da kısıtlamaktadır. Milli Eğitim amaçları doğrultusunda belirlenen istedik davranışların, öğrenciye aktarılması mevcut düzende olanak vermemektedir.

Geçmiş de uygulanan İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersleri ile günümüzdeki İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük derslerinin mümkün olduğunca çok bilgiyi iletmek üzere sistemleştirdiği dile getirilir. Tablo 2'de yer alan sorunda buna yönelik problemi ortaya koymaktadır. "Ders programında konu ayrıntısı ve ünite sayısının yoğun olması" ifadesi ile dersin istenilen zamanda etkin ve uygulanabilirliğine imkân vermemekte ve öğrenmede öğrenciyi pasif kılmasına neden olmaktadır. Nitekim her daim daha az sayıda konuyu derinlemesine öğrenmenin faydaları dile getirilmişse de bunun pratiğe aktarımı yeterli olmamıştır (Gardner, 2006). Görüldüğü üzere ders süresinin yetersizliği, programın yoğunluğu, ders içeriği, kazanım sayısının fazla olması İnkılâp Tarihi öğretiminde birbirini etkileyen sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 2: Araştırmaya katılan öğretmenlerin İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde materyal ve yöntemden kaynaklanan sorunlara ilişkin cevapları

	Cevaplar	f
1	Sınıfların kalabalık olması yöntem kullanımını engellemesi	1
2	Okullarda materyalin olmaması ya da yetersiz olması	6
3	Ders süresinin yetersiz olması	1
4	Kazanımların yöntem ve istenilen strateji uygulamaya elverişli olmaması	1
5	Kitabın öğrenci gelişim düzeyinin üstünde olması	1
6	Yöntem ve teknolojik materyal kullanımının bilinmemesi	2

Eğitimci örüntülenmesi istenen değerlerin, okuryazarlığın, disiplinlerin en iyi şekilde nasıl aktarılacağına ve dengeli bir gerçek, güzel ve iyi anlayışının nasıl yerleştirileceğine karar vermelidir (Gardner, 2006). İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde yetkin bir öğrenme adına öğretmenin kullanmış olduğu materyal ve yöntem önemlidir. Özellikle dersin soyut ve teorik bir disiplin olması öğretme işinde şansa bırakılacak bir süreç olmadığını göstermektedir. Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir çoğunluğuna baktığımızda %60'lık kısmı okullarda materyal yetersizliğinden yakınmaktadır. Bunun sonucu öğretim durumlarında dersin anlatım yöntemiyle işlendiği ve materyal olarak sadece ders kitabıyla sınırlı kaldığı sorununu ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ders içeriğinin bilgi aktarmaya (ezber) odaklı olması öğretim durumlarında öğrenciyi pasif kıldığı da belirtilmiştir.

Araştırmada her bir öğretmenin farklı sorun yaşadığı Tablo 2'de belirtmiş olup dikkat çekici olan maddelerden biride öğretmenler arasında %20 oranında yöntem ve teknolojik materyal kullanımının bilinmemesidir. Özellikle mesleki kıdem açısından 21 yıl ve üzeri kişilerde sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum süreç içerisinde öğretimin hitap etme(anlatma) ya da hitap edilme işi olmadığı tersine aktif ve inşa edici bir süreç olduğu görüşünün pratikte yeterli düzeyde uygulanmadığını göstermektedir (Dewey, 1996). Yel (2005)'e göre geleneksel eğitim-öğretim uygulamamız içinde, öğrenciler ezberle yöneltilerek kavramların manaları üzerinde durulmamakta ve bu durum üniversiteye kadar öğrencinin kavram manalarını bilmeden sadece ezberleyerek bilgiyi taşıdığına vurgu yapmaktadır.

Tablo 3: Araştırmaya katılan öğretmenlerin İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde öğrencilere yönelik öğrenme ve öğretme sürecinde yaşadığınız sorunlara ilişkin cevapları

	Cevaplar	f
1	Konuların ilgi çekici olmaması	1
2	Öğrenci hazır bulunuşluğunun yetersiz olması	4
3	Derse karşı öğrenci tutumlarının farklı olması	1
4	Konuların fazla olması	1
5	Ders süresinin az olması	1
6	Öğrencilerin ders içinde konu dışı sorular sorması	2
7	Benzer kazanımların tekrar edilerek öğrenci dikkatini dağıtması	1
8	Öğrencinin tarih konularını günümüz değer yargılarına göre yorumlaması	1

Tablo 3’de, İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde öğrencilere yönelik öğrenme ve öğretme sürecinde yaşanan sorunlara öğretmenlerin vermiş oldukları cevapların oranları gösterilmiştir. Tabloda öğretmenler tarafından en çok dile getirilen ilk sorun “Öğrenci hazır bulunuşluğunun yetersiz olmasıdır.

Hazır bulunuşluk, herhangi bir davranışı yapma adına öğrencinin gerekli ön bilgi, tutum ve beceriye sahip olmasıdır. Eğer ki öğrencide istendik bir davranış gerçekleştirmek isteniyorsa birey kazanacağı yeni davranış olgunlaşma ve öğrenme sonucu kişinin belli davranışları yapabilecek düzeye gelmesi gerekmektedir (Selçuk,1996). Öğretmenlerin % 40’ının hazır bulunuşluk sorununa ilaveten öğrencinin ders öncesi çalışma yapmadığını, verilen ödevlerin önemsiz görüldüğü ve öğrencilerde benmerkezci tavırların fazla olduğu belirtilmiştir.

Araştırmaya katılan öğretmenlerin verdikleri cevaplardan biride % 20 oranında öğrencilerin ders içinde konu dışı soru sormalarıdır. Öl kodlu öğretmen bu duruma yönelik öğrencinin ders içinde konu dışı sürekli soru sormaları sonucu tüm sınıfın dikkati dağılmakta ve bireyler arasında sözlü münakaşa yaşanmakta olduğunu belirtmiş. Sınıf içindeki ortamın sorun yaratması öğrenmeyi olumsuz kılmakta ve öğretme işinin gerçekleşmesine imkân vermemektedir.

Tablo 4: Araştırmaya katılan öğretmenlerin İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde ölçme ve değerlendirme alanında yaşanan sorunlara ilişkin cevapları

Cevaplar	f
1 TEOG(Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş) sınavı nedeniyle ölçmede çoktan seçmeli soruların uygulanması	3
2 Ölçme aracı hazırlamada yeterli bilgi sahibi olunmaması	1
3 Ölçme-değerlendirmeye yeterli vaktin ayırlanamaması	1
4 Kazanım odaklı soru hazırlamanın TEOG(Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş) sınavı nedeniyle uygulanamaması	1
5 Kazanım ve içeriğin niceliksel yönden fazla olması istenilen ölçme değerlendirmeye imkân vermemesi	1
6 Öğrencinin aldığı notu beğenmemesi	1
7 Öğrenciler açık uçlu sorulara cevap verememesi	1
8 İnternet üzerinde hazırlanan soruların kullanılması	1

Araştırmaya katılan öğretmenlerin büyük bir çoğunluğu olan %40’ı “TEOG (Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş) sınavı nedeniyle ölçmede çoktan seçmeli soru uygulanmakta” olduğunu belirtmiştir. Buna göre öğretmenlerimizin en çok kullandıkları ölçme değerlendirmelerden biride test olduğu ortaya çıkmaktadır. Buna ilişkin Ö5 kodlu öğretmenin cevap olarak okul başarısının önemli olması sebebiyle TEOG sınavına yönelik testin kullanılması sonucu farklı ölçme-değerlendirmenin kullanılmadığını belirtmiştir. Milli eğitimce uygulamaya konulan TEOG Sınavı 2013 - 2014 eğitim - öğretim yılından başlayarak altı temel ders (Türkçe, Matematik, Fen ve Teknoloji, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük, Yabancı Dil) için 8’inci sınıfta öğretmen tarafından dönemsel olarak yapılan sınavlardan bir tanesi Milli Eğitimce ortak olarak uygulanmaktadır.

Tablo 5: Araştırmaya katılan öğretmenlerin İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretiminde sınıf yönetimi konusunda yaşanan sorunlara ilişkin cevapları

	Cevaplar	f
1	Öğrencinin informal (çevreden) öğrenme ile kazandığı bilgi sınıf ortamında ayrılıkçı fikirleri ortaya çıkarması	1
2	Dersin sadece bilgi aktarmaya odaklı olması nedeniyle öğrencinin motive olmaması	2
3	Sınıfların kalabalık olması	2
4	TEOG sınavı sonucunda öğrencilerin derse ilgisiz kalması	2
5	Kazanımların öğrenci dikkatini çekmemesi sonucu öğrencinin aktif olmaması	1
7	Öğrencinin derse karşı ön yargısının olması	2

Tablo 5’ya göre öğretmenlerin sınıf yönetimi konusunda her birinin farklı sorunları olduğu görülmektedir. Eğitimde birincil kaynaklar olan öğrenci, öğretmen, program, kaynaklar sınıfın içinde yer alır. Bu mevzu bize eğitimde yönetim kalitesinin büyük ölçüde sınıf yönetimi kalitesine bağlı olduğunu gösterir (Başar, 2002). Bilindiği üzere sınıf yönetimini etkileyen birçok faktör bulunmakta bunlardan sosyal bilgiler öğretmenlerinin sınıf yönetiminde karşılaşılan sorunlara ilişkin olarak belirttikleri en önemli sorunlardan birinin sınıfların kalabalık olması olduğu görülmektedir. “sınıfların kalabalık olmasıdır. Bu durum sınıf iklimini etkileyip bireylerin dikkatinin daha kolay dağılmasına, farklı tekniklerin uygulanmasına imkân vermemekle birlikte daha çok anlatım yönteminin kullanılmasına neden olabilmektedir.

Araştırma verilerinde öğretmenler tarafından belirtilen farklı bir sorunda “TEOG sınavı sonucunda öğrenciler derse ilgisiz kalıyor” olmasıdır. Sınav öncesi ve sonrası öğrencilerde motive olma durumu ve stres derslere karşı olan ilgiyi azaltmakta diyebiliriz.

5. SONUÇ VE TARTIŞMA

Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp tarihi ve Atatürkçülük dersinin İlköğretim kademesinde karşılaşılan sorunları öğretmenlerin görüşleri çerçevesinde betimlenmeye çalışılmıştır. Araştırma sonunda elde edilen sorunları belirlemek ve çözüm önerileri getirmek amacıyla oluşturulan bu çalışmada, bulgular içerisinde en dikkat çeken sonuçlar şu şekilde belirtilmiştir:

Araştırmaya katılan öğretmenler, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin öğretiminde %80 oranında bir katılımı programdan kaynaklanan sorun neticesinde ders süresinin yetersiz olduğuna vurgu yapmışlardır. 2010 yılında ders süresinin 2 saate düşürülmesiyle birlikte içerik ve konu derinliği açısından geniş olan İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin bir eğitim-öğretim yılında istenilen zamanda hedeflenen performansın gerçekleşmesine olanak vermemektedir. Ders süresindeki bu yetersizlik sadece konu yetiştirmeye değil genelden özele doğru bir takım sorunları da ortaya çıkarmaktadır. Öğretmenlerimizin konuları yetiştirmek adına ders içinde öğrencilerin bireysel farklılığını göz önüne alması mümkün olmayıp üst düzey becerilerin kazandırılması da bu çerçevede zorlaşabilmektedir. Özellikle yeni yapılandırılan eğitim sistemimizde kazanım odaklı, istenilen beceri ve değer aktarımı mühim olmasına rağmen kısıtlı bir zamanda nitelikli öğrenme yaşantılarının aktif kılınmasını olumsuz yönde

etkilemektedir. Ders süresini yetersizliğine ilişkin Şimşek ve Güler (2013)'in ortaöğretim düzeyinde yapmış oldukları araştırmaya göre öğretmenlerin en yüksek algıladıkları sorun olarak da ders saatinin az olduğu ifade edilmiştir. Bu mevzu sadece ilköğretim kademesinde değil ortaöğretim düzeyinde de belli başlı bir sorun olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

Öğretmenlerin derste kullandıkları materyal ve yonteme ilişkin elde edilen bulgular neticesinde farklı yöntem ya da materyal kullanılmamaktadır. Okullarda sık karşılaşılan materyal eksikliği sonucunda İnkılâp tarihi dersinin öğretiminde öğrenci algısı yönünden konu bütünlüğü sağlanamamakta ve eğitim sisteminin çıktılarında sorgulayan öğrenci yerine bilgiyi hazır alan öğrenci profili oluşturmaktadır. İlköğretim kademesinde öğrencilerin buldukları gelişim dönemi de dikkate alındığında sözel ve soyut içeriğe sahip olan İnkılâp tarihi dersinin somut verilerle sunulması önem arz etmektedir. Lakin bulgulara göre dersin ağırlıklı olarak öğretmen merkezinde düz anlatım ve soru-cevap yöntemlerinin uygulandığı doğrultusundadır. Bu durum kısa zaman aralığında bilginin keşfedilmesinden çok hazır alınmasına sebep olmaktadır. Aslan(2005) 'a göre bilgi iletişim ve eğitim teknolojilerindeki hızlı değişimlere karşın, tarih öğretimi düz anlatıma ve soru-cevap yöntemine dayalı bir yaklaşımdan kurtulamadığı için yeni teknoloji ve yaklaşımlar öğretim sürecinde kullanılmamaktadır. Materyal olarak sadece ders kitabının kullanılması da önemli bir sorun olmakla birlikte bu durum öğrencinin derse karşı olan motivesini ve ders içindeki hazırbulunuşluk düzeyini olumsuz etkilediği söylenebilir. Safran(2006)'a göre Türkiye'de ilköğretimden yükseköğretime kadar İnkılâp Tarihi dersinin aynı içerik, aynı yöntem-tekniklerle ve benzer materyallerle sunulması farklı düzeylerde aynı sorunların yaşanmasına neden olduğunu belirtmiştir. Akbaba (2009)'nın İnkılâp Tarihi dersine ilişkin elde etmiş olduğu verilerde dersin sürecinde kullanılan öğretim yöntemlerine içinde en çok düz anlatım olduğunu ve derste en çok kullanılan öğretim materyalinin de ders kitabı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca İnkılâp Tarihi dersine ilişkin Yükseköğretim düzeyinde araştırma yapan Eraslan ve Kaşkaya (2011)'nin araştırmada elde ettikleri bulgularda öğretim elemanlarının derste daha etkili anlatım kullanabilecekleri öğretim yöntem ve teknikler varken düz anlatımı kullanmayı tercih ettikleri ifade edilmiştir. Netice itibariyle ortaöğretim, yükseköğretim kademelerinde belirlenen sorunlar ilköğretim düzeyinde de görülmektedir. Bu durum özellikle gelişim açısından farklı dönemlerdeki bireylere aynı kalıpların sunulması mevzunun belli bir kademede yaşanmayıp tümünü etkilemesi yönünde önemli bir noktadır.

Araştırmada elde edilen bulgulara göre öğretim durumlarında karşılaşılan birincil sorun öğrenci hazır bulunuşluğunun yetersiz olmasıdır. Bireyin bilişsel, duyuşsal, devinimsel açıdan derse hazır olmaması istendik davranışların gerçekleşmesinde önemli bir sorun teşkil edebilmektedir. Bireyin dersi sıkıcı ve ezbere dayalı olarak görmesi de bu soruna neden olabileceğini düşünmemize yol açmaktadır. Ayrıca ön bilgi eksikliğinin yaşanması öğrencilerin konu bütünlüğünü net bir şekilde oluşturmaması neticesinde sınıf yönetimi sorununa da sebebiyet verebilmektedir.

Araştırma sonucu ölçme ve değerlendirmede göze çarpan en önemli bulgu 2013-2014 Eğitim-Öğretim yılından itibaren uygulanmaya başlanan TEOG (Temel Eğitimden Ortaöğretime Geçiş) Sınavı sonucu kazanım odaklı soru hazırlanmasına engel olmakla birlikte öğrencide istendik davranışların gerçekleşme oranını da düşürebileceğini

yorumlayabiliriz. Özellikle TEOG Sınavında test tekniğinin kullanılması nedeniyle ilköğretimde öğretmenler tarafından da okul başarısının mühim görülmesi sonucu ölçme-değerlendirme aşamasında ölçme aracı olarak testin kullanıldığı görülmüştür. Söz konusu durum hem şans başarısını yükseltebilir hem de istenilen kazanım, beceri ve değer benimsenmesini zorlaştırabilmektedir. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersine yönelik ölçme-değerlendirme durumlarında öğrenci görüşünü alan Yel (2005)'in bulgularına göre öğrenci ezberciliğe sevk edilerek, analiz-sentez becerilerinin engellendiğine vurgu yapmıştır. Söz konusu olan bu durum süreci ön plana almaktan öte sonuca dayalı ölçme-değerlendirme yapılmasına neden olabilmektedir.

Sınıf yönetimine baktığımızda iki sorunun aynı oranda öğretmenler tarafından cevaplandığı görülmektedir. Sınıfların kalabalık olması öğretmen ve öğrenciyi psikolojik yönden etkilemekle birlikte sınıf içinde düzeni ve öğrenme, öğretim sürecini de etkilemektedir. Oluşturmacı anlayışın çerçevesinde sınıfta öğrencinin merkeze alınması beklenirken bu durumla birlikte sınıfta heterojenliğin dikkate alınmasını da zorlaştırmaktadır.

Sınıf yönetimine yönelik başka bir bulguda bireylerin çevreden kazandıkları informal öğrenmelerdir. Bu mevzu bazen sınıf içinde farklı görüşlerin çatışmasına ya da bireyin olaylar arasında net bağlantı kuramamasına ve çelişki yaşanmasına neden olabilmektedir. Bu durum özellikle Milli eğitimin genel amaçlarını da belirleyen İnkılâp Tarihi dersinin toplum ve bireyler arasında yeterince içselleştirilmediği sorununu da ortaya çıkartabilmektedir.

6. ÖNERİLER

Araştırma sonucunda elde edilen sonuçlar ışığında şu öneriler getirilebilir;

*Türk eğitim sistemimizde genel amaçlar çerçevesinde belirleyici rol olan ve bireyler arasında bütünleştirici güç olması adına Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ders saatinin 2 saatten daha fazla olması gerektiği aşikârdır. Muhteva genişliği(ünite sayısı) ve derinliğinin(ayrıntı) fazla olması, beklenen kazanımların, beceri ve değerlerin kazanılma problemini çıkarmakta bu nedenle ders içeriğinin bir dönemde içerisinde daha az ünite sayısı ve ayrıntısı ile verilmesi gerekmektedir. Buna istinaden de çocukların gelişim dönemleri de dikkate alınarak bu yaş döneminin özellikleri çerçevesinde bilginin transferi sağlanmalı ve kitaplar bu yönde yazılabilir.

*Öğrenciler ders kitaplarındaki görsel öğeleri net biçimde kestirememektedir. Bu sebeple materyal açısından ders kitaplarındaki görsel öğeler solgun renkte veya öğrenciler tarafından net olarak anlaşılmadığı için iyileştirilmesi gerekmektedir.

*Ders kitaplarına ilaveten öğretmen veya öğrencilerin öğrenmesini kolaylaştıracak çeşitli materyal, araç-gereç hazırlanabilir.

*Kişi hayatı her daim ilgi çekici olmuştur. Özellikle günümüzde çocukların tarihi olayları televizyon ya da internet üzerinden yanlış bilgilerle öğrenmelerine çözüm olacak şekilde İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük dersinin insan ve toplum hayatı üzerine kurulu bir disiplin olması da dikkate alınarak derslerde çizgi dizi dergi ya da film tarzında biyografilerden yararlanılabilir.

KAYNAKÇA

- Aslan, E., "Türkiye'de Tarih Eğitiminin Sorunları". *Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18, 2005, 106-114.
- Aslanapa, O., *İlk İnkılâp tarihi ders notları*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 1997.
- Ata, B., *İlköğretimde Atatürkçülük konularının öğretimi: öğrenci kompozisyonlarında Atatürkçülük*, 21'nci Yüzyılın Başında Kemalizm'in Anlaşılması ve Anlatılmasındaki Sorunlar, Yeditepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 1990.
- Ata, B., Sosyal bilgiler öğretim programı. Cemil Öztürk (Ed.), *Sosyal Bilgiler Öğretimi* içinde (s.33-47). Pegem A Akademi, Ankara 2012.
- Başar, H., *Sınıf yönetimi* (6.Baskı), Pegem A Yayıncılık, Ankara 2002.
- Dewey, J., *Demokrasi ve Eğitim* ,(Çev. Tahsin Yılmaz), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1996.
- Doğaner, Y., "Yükseköğretimde Atatürk ilke ve inkılaplarının öğretimi ile ilgili düşünceler", *İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri* ,(Editör; Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005. 281-286
- Dönmez, C. ve Yazıcı, K., *Türkiye Cumhuriyeti. inkılâp tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi*, Nobel Yayıncılık, Ankara 2008.
- Emiroğlu, G., "İlköğretim düzeyinde inkılâp tarihi ders ve konularının öğretimi: Metot ve etkinlikler", *Türk Eğitim Sisteminde Atatürkçülük ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Öğretimi*, (Editör; Yasemin Doğaner) Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara: 2006, 97-119.
- Eraslan, C. Kaşkaya, A., "Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Dersi'nin uygulanmasına yönelik öğretim üyesi görüşleri: Sorunlar ve çözüm önerileri", *ATAM*, 27, 2011, 325-350.
- Gardner, H., *Eğitimli akıl*,(Çev. Özden Akbaş), Morpa Yayınları, İstanbul 2006.
- Haldun, İ., *Mukaddime*, (Çev. Turan Dursun), Onur Yayınları, Ankara 1977.
- Karasar, N., *Bilimsel araştırma yöntemleri: Kavramlar, ilkeler, teknikler* (11.Basım), Nobel Yayıncılık, Ankara 2002.
- Kaymakçı, S. Er, H., "Türk İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük konularının öğretimi üzerine yapılan tezlerin analizi", *CTAD*, 9, 2009, 165-180.
- Köstüklü, N., *Sosyal bilimler ve tarih öğretimi*, Kuzucular Ofset, Konya 1998.
- Merriam, S. B., *Qualitative Research and case study applications in education* (second edition), Jossey-Bass Publishers, San Francisco 1998.
- Milli Eğitim Bakanlığı, *Tebliğler Dergisi. Atatürkçülükle İlgili Konuların Öğretim Programlarına Aktarılması* ,Sayı:2212, Ankara 1986

MEB, (2010). 8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersi öğretim Programı, <http://ttkb.meb.gov.tr/program2.aspx?islem=1&kno=41>, adresinden 12.05.2014 tarihinde alınmıştır.

Safran, M., *Tarih eğitimi makale ve bildiriler*, Gazi Kitabevi, Ankara 2006.

Selçuk, Z., *Eğitim psikolojisi*, Pegem A Yayıncılık, Ankara 1996.

Şimşek, A. ve Güler, M., “Öğretmen ve öğretmen adayı görüşlerine göre lise Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi dersinin öğretiminde yaşanan sorunlar ve çözüm önerileri”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14, 2013, 545-575.

Tangülü, Z., 8. Sınıf Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde gazete kullanımı ve buna ilişkin öğretmen görüşleri (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 2011.

Tangülü, Z., “8. Sınıf İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük dersinde gazete kullanımının öğrencilerin bu derse ilişkin tutum ve başarısına etkisi”, *Turkish Studies*, (8), 2013, 779-788.

Yel, S., “İlköğretim Okullarında Atatürk İlke ve İnkılaplarının Öğretilmesinde Yeni Yöntem ve Yaklaşımlar”, *İlk ve Orta Öğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Editör; Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005., 109-144.

Yıldırım, A. ve Şimşek, H., *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (4. Baskı), Seçkin Yayıncılık, Ankara 2005.

Yin, R., *Case study research: Design and methods*. Sage Publishing, Beverly Hills, CA 1984.

Yılmaz, M., “İlk, Orta ve Yükseköğretimde İnkılap Tarihi Dersleri. Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi”, *İlk ve Ortaöğretim Kurumlarında Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Konularının Öğretimi: Mevcut Durum, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*, (Editör; Mehmet Saray ve Hüseyin Tosun) Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, 25-42.

İNTERAKTİF HARİTA SINAVLARININ ÖĞRENCİLERİN AKADEMİK BAŞARISINA ETKİSİ

Hakan Koç*
Erkan Yeşiltas**

ÖZET

21. yüzyılda hayatın her alanında insanların karşısına çıkan bilgisayar teknolojileri birey ve toplum hayatında önemli değişikliklere sebep olmaktadır. Bilgisayar teknolojilerinin birey ve toplum hayatında etkilediği alanlardan biri de muhakkak ki eğitimidir. Akademik olarak yürütülen birçok çalışmada bilgisayar teknolojilerinin kullanımının tüm alanlarda eğitim ve öğretimin gerçekleştirilmesinde olumlu neticeler doğuracağı dile getirilmektedir. Ancak sahası, ilgi alanları, amacı, yöntemleri ve kullandığı materyaller dikkate alındığında coğrafyanın bilgisayar teknolojilerinde gerçekleştirilen gelişmelerden birçok disipline göre daha fazla yararlanabileceği söylenebilir. Bu çalışmada coğrafya öğretiminde önemli bir yer tutan haritalar ile bilgisayar teknolojilerinin birlikte kullanılmasıyla ortaya çıkan interaktif harita sınavı yazılımlarının öğrencilerin akademik başarılarına etkileri araştırılmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu, 2013 - 2014 öğretim yılında Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünde Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği dersini alan 152 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmada toplanan verilerin analizinde SPSS 18.0 paket programı kullanılmıştır. Elde edilen veriler tekrarlı ölçümler için çift yönlü varyans analizi ve bağımsız örneklem için t testi aracılığıyla çözümlenmiştir. Araştırmanın bulgularından hareketle coğrafya öğretiminde interaktif harita sınavlarının öğrencilerin akademik başarılarını arttırdığı söylenebilir.

***Anahtar Kelimeler:** İnteraktif harita, bilgisayar destekli öğretim, akademik başarı, coğrafya öğretimi*

THE IMPACT OF INTERACTIVE MAP TEST ON LEARNERS ACADEMIC ACHIEVEMENT

ABSTRACT

Computer technologies, which people encounter in every section of their lives in the 21st century, give rise to several significant changes in the individual and social life. One of the fields which is influenced by the computer technologies is certainly education. It is argued that the use of the computer technologies in many studies conducted academically will yields positive results in all fields for the realization education and teaching. However, when the fields, domains of interest, aim, methods and the material are taken into consideration, it can be argued that geography can benefit from the development brought by the computer technologies more than any other disciplines. In the present study, the effects

* Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Ortaöğretim Sosyal Alanlar Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı/Sivas, hakankoc66@gmail.com

** Yrd. Doç. Dr. Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi İlköğretim Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı/Sivas, erkanyesiltas@gmail.com

of interactive map test software, emerging from the joint use of maps, which constitute a significant place in the geography education and computer technologies on the academic success of the learners were investigated. The sample group of the study is 152 university students taking Turkish Geography and Geopolitics in the department of Classroom Teaching in Faculty of Education in 2013-2014 educational terms in Cumhuriyet University. SPSS 18.0 program was used for the analysis of the data collected in the present study. The obtained data were analyzed by means of two-way analysis of variance for three surveys and of t test for independent samples. According to the findings of the study, it can be suggested that the use of interactive map tests in geography teaching improves the academic success of the learners.

Key Words: *Interactive map, computer assisted teaching, academic success, geography teaching*

1. GİRİŞ

Doğa-insan etkileşimi coğrafya biliminin konusunu oluşturmaktadır. Geniş bir inceleme alanına sahip bu disiplinindeki birçok doğa olayını öğrencilerin algılaması oldukça güçtür. Çünkü bu doğa olaylarının (orojenez, faylanma, epirojenez, kayaç döngüsü, genel hava dolaşımı, dünyamızın yörünge düzlemindeki hareketi vb.) birçoğunun oluşum süreçleri hem uzun bir zaman dilimini alabilmekte hem de öğrenciler bu doğa olaylarını somutlaştıramamaktadırlar. Oluşumları uzun bir zaman dilimini kapsayan ve öğrenciler tarafından somutlaştırılmayan bu doğa olaylarını bilgisayar yazılımları ile hazırlanmış ders materyalleri ile (animasyon, interaktif oyunlar, interaktif haritalar vb) somutlaştırmak günümüzde mümkün hale gelmiştir.

Bilgisayar ve internetin kullanımı şüphesiz ki tüm branşlarda eğitim ve öğretimin gerçekleştirilmesinde son derece önemli katkılar sağlamaktadır (Papanikolaou ve diğ., 2002; Powell ve diğ., 2003). Ancak sahası, ilgi alanları, amacı, yöntemleri ve kullandığı araç-gereçler dikkate alındığında coğrafyanın bilgisayar ve internet alanında gerçekleştirilen gelişmelerden diğer disiplinlere göre daha fazla yararlandığı görülmektedir (Sui ve Bednarz, 1999; Demirci, 2008: 29).

Unwin (1991: 25-34) coğrafya disiplininin bilgisayar'dan yararlanmasını dört başlık altında toplamaktadır:

- ✓ Veri ve bilgi kaynağı olarak bilgisayar,
- ✓ Analiz etme aracı olarak bilgisayar (GIS),
- ✓ Dünyayı araştırmak için laboratuvar aracı olarak bilgisayar (GIS, CPS),
- ✓ Eğitim aracı olarak bilgisayar.

İnternet, Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS), Küresel Konum Belirleme Sistemi (GPS), Uzaktan Algılama, bilgisayar oyunları ve simülasyon son dönemin coğrafya ders araçlarıdır. Son on yılda bu araçlar arasında en popülerleri coğrafi bilgi sistemleri olmasına rağmen; bilgisayar oyunları coğrafya eğitimcileri için en yeni olanıdır. Coğrafya içerikli oyunlardan bir tanesini (SimCity 2000 oyunu) Adams (1998) üniversite seviyesinde şehir

coğrafya dersinde kullandı. Bu oyun şehir planlamacılarının karşılaştığı oldukça karmaşık sorunları öğrencilere göstermektedir (Tüzün ve Diğ., 2009: 69).

Bilgisayar destekli öğretim ile öğrenme – öğretme süreçlerini bir oyun haline getirmek mümkündür. Bilindiği gibi oyun çocuğun işidir. Bu nedenle, çocuklar için oyunla öğrenme çok etkili bir yöntemdir. Bilgisayara olan yakın ilgileri ve bilgisayarı oyun olarak görmeleri yanında hazırlanacak derslerde hareketli resimler ve sesler gibi uyarıcıların da kullanılmasıyla öğrencilerin dikkatleri daha fazla ve daha uzun süreli olarak çekilebilmektedir (Üçışık ve Tuna, 2004: 104). Bunun yanında bilgisayar destekli öğretimde Eğitsel Oyun Yazılımları sınıfında ele alınan bu bilgisayar uygulamaları öğrencilere problem çözme, strateji geliştirme, kurallara uyma, alternatif çözümler üretme, yaratıcı ve hızlı düşünme gibi birçok sosyal ve akademik beceri geliştirmelerinde de yardımcı olmaktadır (Kutlu ve diğ.,akt: Yeşiltaş ve Sönmez: 393).

Bilgisayar destekli öğretim yazılımları arasında en klasik yazılımlar olarak ifade edilen Alıştırma ve Tekrar Yazılımları da öğrenme-öğretme süreçlerinde oldukça faydalıdır. Bu yazılımlar sayesinde öğrencinin bildiği konular üzerine öğrenciye bilgilerini pekiştirme imkânı sunulur. Yazılımların işleyişi yaygın olarak şu şekildedir:

- ✓ Bilgisayar yazılımı öğrenciye bir soru sorar.
- ✓ Öğrenci doğru olduğunu düşündüğü yanıtı girer.
- ✓ Yazılım yanıtın doğruluğunu kabul eder.
- ✓ Kontrol sonrasında öğrenciye anında dönüt verir ve cevabın doğru ya da yanlış olduğunu belirtir (Seferoğlu, 2006: 108)

Bu araştırmada da çağımızın olmazsa olmaz öğretim araçlarından bilgisayar ile coğrafya disiplinin en önemli materyallerinden birisi olan haritaları, öğrenme-öğretme süreçlerinde, eğitsel oyun ve alıştırmatekrar yazılımı olarak birleştirmeyi amaç edindik. Bu maksatla Türkiye Coğrafyası fiziki unsurlarının dağılışı haritaları (Dağlar, ovalar, platolar, akarsular vb) WondershareQuizCreator programı kullanılarak interaktif hale getirildi. Böylelikle öğretmen merkezli bir eğitim ortamı öğrenci merkezli bir eğitim ortamına bir nebze de olsa dönüştürüldü.

Araştırmanın Amacı: Eğitsel oyun ve alıştırmatekrar yazılımı vasıfları taşıyan interaktif harita sınavlarının öğrencilerin akademik başarı düzeyleri üzerine etkisini belirlemektir.

2. YÖNTEM

2.1. Araştırma Modeli: Araştırma nicel araştırma yöntemlerinden öntest- sontest kontrol gruplu deney deseni ile yürütülmüştür. Seçkisiz yolla oluşturulan deney ve kontrol gruplarına “Türkiye Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Dağılımı (Dağlar, ovalar, platolar, akarsular ve göller” ile ilgili bir kez deney başlamadan bir kez de deney bittikten sonra düzey belirleme başarı testi verilmiştir. Bu gruplar yansız atama ile oluşturulduğundan öteki kontrol değişkenleri açısından eşitlenmiş olarak kabul edilmektedir.

Araştırmanın çalışma grubunu, 2013 -2014 öğretim yılında Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sınıf Öğretmenliği Bölümünde Türkiye Coğrafyası ve Jeopolitiği dersini

alan 152 üniversite öğrencisi oluşturmaktadır. Gruplardan biri deney diğeri kontrol grubu olarak seçkisiz yolla atanmıştır. Uygulama için deney ve kontrol grupları seçilirken sınıf mevcudu sınıfların hazır bulunuşluk düzeyleri ve öğrenim durumu dikkate alınmıştır. Deney ve kontrol gruplarının denliğini sağlamak için her iki gruba da öntest verilmiştir. Grupların öntest puanları ortalamaları arasındaki fark “t” testi ile test edilmiştir (Tablo 1).

Araştırmanın deney grubunda yer alan öğrencilere interaktif harita sınavları DVD ortamında çoğaltılarak deney grubundaki öğrencilere dağıtılmıştır. Öğrencilerin boş zamanlarında bu haritaları kullanmaları için ders dışı etkinlikler verilmiş ve dersin on beş dakikası bu uygulamaya ayrılmıştır. Kontrol grubuna ise basılı Türkiye haritaları verilmiştir. Basılı haritalar üzerinden sınıfta uygulama yapılmıştır. Uygulama 5 ay sürmüştür.

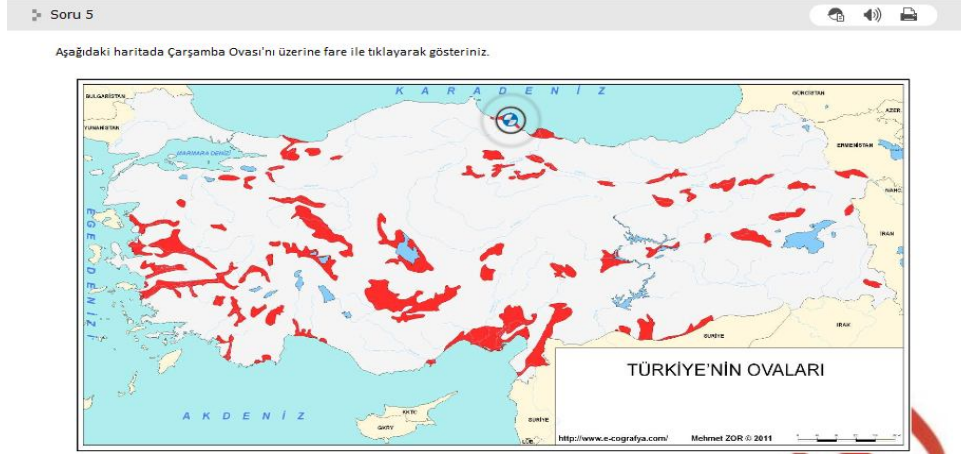
1.2. Çalışmada Kullanılan Öğretim Materyalinin Geliştirilme Süreci

Çalışmada kullanılan etkileşimli (interaktif) harita testlerinin geliştirilmesi safhasında üç yazılımdan istifade edilmiş ve her aşamada bir yazılımdan faydalanılarak yine üç safhada öğretim materyali geliştirme süreci tamamlanmıştır.

Birinci aşamada Freehand yazılımı ile etkileşimli testlerde kullanılacak haritalar tasarlanmıştır. Freehand, Macromedia firması tarafından geliştirilen vektör tabanlı illüstrasyon ve çok sayfalı grafik tasarım yazılımıdır. Freehand yazılımı ile tasarlanan ve yazılımda kullanılan haritalar şu şekilde sıralanabilir;

Türkiye'nin Akarsu ve Barajları,
Türkiye'nin Gölleri,
Türkiye'nin Ovaları,
Türkiye'nin Platoları,
Türkiye'nin Dağları.

Etkileşimli harita testlerinin geliştirilmesi sürecinde takip edilen ikinci aşamada hazırlanan haritalar Quiz Creator yazılımı kullanılarak etkileşimli testlere dönüştürülmüştür. Quiz Creator, Wondershare firması tarafından geliştirilen, gerek internet siteleri üzerinde çalışabilecek gerekse CD/DVD ortamında çalıştırılabilecek, birçok soru tipi kullanılarak etkileşimli testler hazırlanmasına imkân veren bir yazılımdır. Yazılımda bulunan “Click Map” fonksiyonu kullanılarak hazırlanan sorularda bir harita ya da bir görsel üzerinde belirlenen noktalar soru haline getirilebilmekte ve soruyu cevaplayan kişi, ekranında görüntülenen haritada ya da görselde, kendisinden istenen cevabı fare (mouse) ile seçerek cevabını işaretleyebilmektedir (Figür 1).

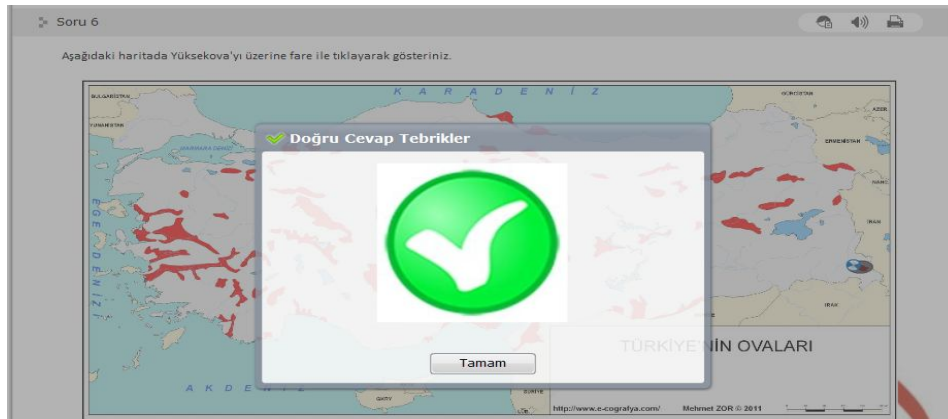

Figür 1. QuizCreator Yazılımı ile hazırlanan İnteraktif Harita Yazılımında Bir Soru Görünümü

Aynı zamanda yazılım etkileşimli testi geliştirenin kararına göre soruya verilen cevabın ardından ya da test bitiminde geri bildirim vererek doğru cevapları gösterebilmektedir (Figür 2 ve 3).

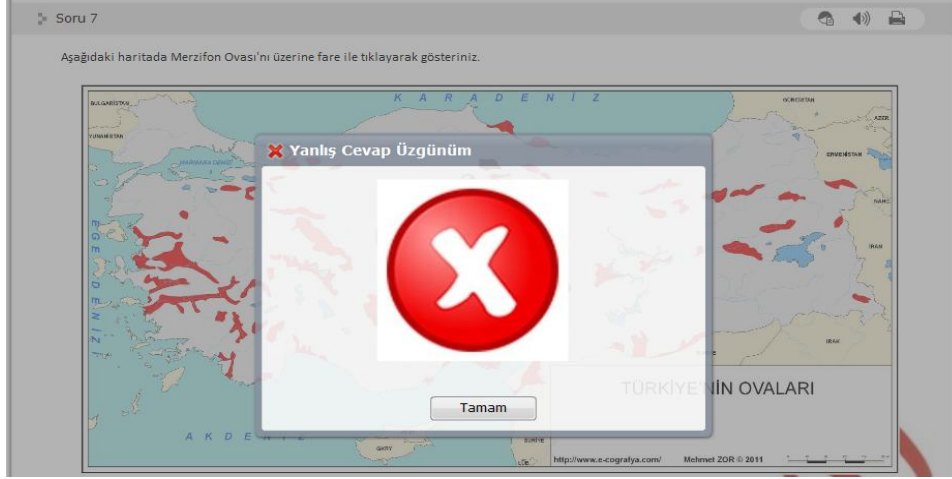
Yazılımın bu vasıfları kullanılarak birinci aşamada hazırlanan haritaların her biri ayrı birer test olarak hazırlanmış, haritaların türlerine göre belirlenen unsurların (dağ, ova, plato, akarsu, baraj ve göl) tamamı soru olarak testlerde kullanılmıştır.

Materyal geliştirmenin son aşamasında ise Auto Play Media Studio 7 yazılımından faydalanılmıştır. Auto Play Media Studio yazılımı, Indigo firması tarafından geliştirilen, temelde CD/DVD üzerinden çalışan yazılımların, CD/DVD menülerinin geliştirilmesine imkân veren bir yazılımdır.

Figür 2. QuizCreator Yazılımı ile hazırlanan İnteraktif Harita Yazılımında Yanıtlama Sonrası Verilen Geri Bildirimden Bir Görünüm

Figür 3. QuizCreator Yazılımı ile hazırlanan İnteraktif Harita Yazılımında Yanıtlama Sonrası Verilen Geri Bildirimden Bir Görünüm

Quiz Creator yazılımı ile ayrı ayrı testleri hazırlanan haritalara bir menü arayüzü hazırlanmış ve haritalar bir araya getirilmiştir. Hazırlanan menü ile tüm haritalara aynı anda ulaşım kolaylaştırılmış ve yazılıma, kullanım kolaylığının yanında görsel açıdan da katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Figür 4: Auto Play Media Studio Yazılımı ile Yapılan İnteraktif Harita Sınavı Yazılımı Menü Arayüzü Görünümü

2.3. Veri Toplama Aracı: Bu araştırmada veri toplama aracı olarak, yükseköğretim öğrencilerinin (Sınıf Öğretmenliği 2. Sınıf Öğrencileri) Türkiye Fiziki Coğrafya Özelliklerinin Dağılımını ölçmek amacıyla araştırmacı tarafından hazırlanan başarı testi kullanılmıştır.

Ölçme aracını oluşturan test soruları hazırlanırken; uzman görüşlerine başvurulmuş (Coğrafya eğitimi alanında beş uzman) ve uzman görüşleri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapıldıktan sonra ön uygulama testi hazır hale getirilmiştir. Veri toplama aracının kapsam geçerliliğinin belirlenmesi amacıyla uzman görüşleri alınırken; ölçüt geçerliliğinin belirlenmesi için öğrencilere uygulanan ön uygulama sonuçlarından yararlanılmıştır. 52 maddeden oluşan ölçme aracının geçerlilik güvenirlik çalışması ön uygulama yapıldıktan sonra 40 maddeye düşürülmüştür. Araştırmanın ön uygulamasında kullanılan başarı testinin KR₂₀ güvenirlik katsayısı 0.71 bulunmuştur.

Araştırmada kullanılan başarı testinin geçerlilik-güvenirlik çalışmalarında ve toplanan verilerin analizinde SPSS 18.0 paket programı kullanılmıştır.

2. BULGULAR VE YORUM

3.1. Öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesine yönelik öntest başarı Puanlarının Grup Değişkenine Göre Farklılığına İlişkin Bulgular

Tablo 1. Öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesine yönelik öntest başarı puanlarının grup değişkenine göre farklılığı için t-testi sonuçları

GRUP	N	X	S	t	p
Deney	78	17,31	3,97	-1.965	.051
Kontrol	74	18,54	3,76		

Analiz sonuçlarına göre deney ve kontrol grubunda yer alan öğrencilerin öntest puanları grup değişkenine göre anlamlı bir farklılık göstermemiştir [$t(152) = -1.965$; $p > .05$]. Bu bulgu deney işlem öncesinde grupların harita becerilerinin benzer bulunduğu şeklinde yorumlanabilir.

Araştırma probleminin analizinde deney ve kontrol grubu öğrencilerinin interaktif sınav haritaları testi başarı puanlarının gruplara (deney-kontrol), ölçümlere (öntest-sontest) ve bunların ortak etkisine göre farklılaşp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Analiz sonuçları tablo-2’de verilmiştir.

Öğrencilerin interaktif sınav haritaları testinden aldıkları öntest-sontest ortalama puan ve standart sapma değerleri tablo-2’de verilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Türkiye Fiziki Coğrafyası Ünitesi Başarı Testinden Aldıkları Öntest-Sontest Ortalama Puan ve Standart Sapma Değerleri

GRUP	ÖNTEST			SONTEST		
	N	$\bar{X}$	S	N	$\bar{X}$	S
Deney	78	17,31	3,97	78	29,62	5,08
Kontrol	74	18,54	3,76	74	25,99	5,49

Tablo-2’de görüldüğü üzere, Wondershare Quiz Creator programı ile hazırlanan interaktif sınav haritalarının uygulandığı deney grubu öğrencilerinin deney öncesi başarı testi ortalama puanı $\bar{X} = 17.31$ iken, bu değer deney sonrasında $\bar{X} = 29.62$ olmuştur. Basılı haritaların kullanıldığı kontrol grubundaki öğrencilerin aynı puanları sırasıyla $\bar{X} = 18.54$ ve $\bar{X} = 25.99$ ’dur. Buna göre hem Wondershare Quiz Creator programı ile hazırlanan interaktif sınav haritalarının uygulandığı deney grubu öğrencilerinin hem de basılı haritaların kullanıldığı kontrol grubu öğrencilerinin, Türkiye fiziki coğrafya özelliklerinin dağılımını kapsayan ünite ile ilgili başarı düzeylerinde bir artış gözlemlendiği söylenebilir.

İki ayrı deneysel işleme maruz kalan öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafya özelliklerinin dağılımını kapsayan ünite ile ilgili ünitesi başarı puanlarında deney öncesine göre, deney sonrasında gözlenen söz konusu değişimlerin anlamlı bir farklılık gösterip göstermediğine ilişkin çift yönlü varyans analizi sonuçları tablo-3’te verilmiştir.

Tablo 3. Türkiye Fiziki Coğrafyası Ünitesine Ait Öntest - Sontest Başarı Puanlarının ANOVA Sonuçları

Varyansın Kaynağı	KT	sd	KO	F	p
Gruplar Arası	3606.997	151			
Grup (D/K)	109,005	1	109,005	4,674	,032
Hata	3497,992	150	23,320		
Gruplar içi	10794.018	152			
Ölçüm (Öntest-Sontest)	7408,784	1	7408,784	378,456	,000
Grup* Ölçüm	448,784	1	448,784	22,925	,000
Hata	2936,450	150	19,576		
Toplam	14401.015	303			

Tablo-3 incelendiğinde, araştırmanın daha önce belirtilen hipotezlerine ilişkin bulgular aşağıda verildiği şekilde açıklanabilir:

1. Deney ve kontrol grubunun deney öncesi ve deney sonrası öntest ve sontest toplam Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi testi başarı puanları arasında anlamlı bir fark vardır [$F(1-152) = 4.674$; $p < 0.05$]. Bu bulgu, deney ve kontrol gruplarında bulunan öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi başarı puanlarının ölçüm ayrımı (deney öncesi ve deney sonrası) yapmaksızın farklılaştığını gösterir.

2. Öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi başarıları ile ilgili olarak, öntest-sontest ortalama başarı puanları arasında anlamlı bir fark vardır. [$F(1-152) = 378,456$; $p < 0.05$]. Bu bulgu, grup ayrımı yapmaksızın öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi başarılarının uygulanan öğretim modeline bağlı olarak değiştiği şeklinde yorumlanabilir.

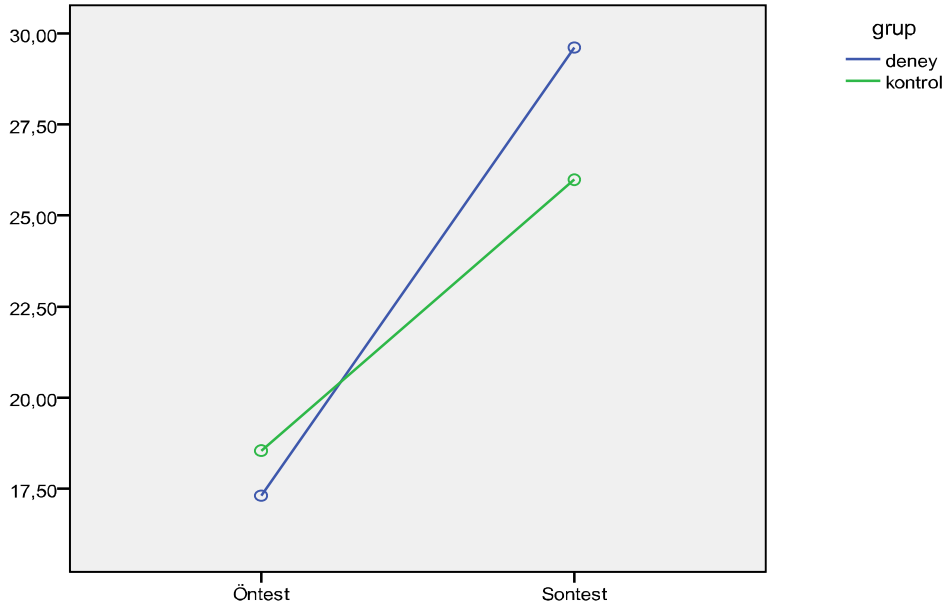
3. Tablo- 3’teki analiz sonuçlarına göre iki ayrı öğretim modelinin uygulandığı deney ve kontrol grubu öğrencilerinin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi testine ait başarı puanlarının deney öncesinden sonrasına anlamlı farklılık gösterdiği, yani farklı işlem gruplarında (deney ve kontrol grubu) olmak ile tekrarlı ölçümler faktörlerinin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi testi başarı düzeyleri üzerindeki ortak etkilerinin anlamlı olduğu

bulunmuştur [$F(1-152)= 22,925; p< 0.05$]. Bu bulgu, Wondershare Quiz Creator programı ve basılı harita yöntemlerini uygulamanın öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesine ait başarılarını artırmada farklı etkilere sahip olduğunu göstermektedir. Yani, deney ve kontrol grubundaki öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesine ait başarıları denemelere bağlı olarak farklılık göstermektedir. Başka bir anlatımla uygulanan deneysel işlemin bir sonucu olarak Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi başarıları değişmektedir. Öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi başarılarında gözlenen bu farklılıkların Wondershare Quiz Creator programından kaynaklandığı söylenebilir. Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi testi puanlarında deney öncesine göre daha fazla artış gözlenen Wondershare Quiz Creator programının, basılı harita yöntemlerine göre öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesine ait başarılarını artırmada daha etkili olduğu görülmektedir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi testi başarı düzeyleri üzerindeki ortak etkilerinin anlamlı olduğu bulunmuştur [$F(1-152)= 22,925; p< 0.05$]. Bu bulgu, öğrencilerin Türkiye fiziki coğrafyası ünitesi başarılarında gözlenen bu farklılıkların Wondershare Quiz Creator programından kaynaklandığı şeklinde söylenebilir (Grafik 1). Bu sonuca dayalı olarak aşağıdaki öneri yapılabilir:

Grafik 1. Deney ve Kontrol Grubu Öğrencilerinin Türkiye Fiziki Coğrafyası Ünitesine İlişkin Öntest-Sontest Başarı Puanlarını Gösteren Diyagram

4.1.1. Bu çalışma yükseköğretim öğrencileri üzerinde olumlu sonuçlar verdi. Aynı çalışmanın ortaöğretim öğrencilerinin üzerinde de çalışılması gerektiği kanaatindeyiz. Ortaöğretim öğrencilerinin üzerinde de olumlu sonuçlar alınması durumunda;

4.1.2. Hizmet içi eğitim programları ile Wondershare Quiz Creator ve Freehand yazılımları ya da muadili olan yazılımlar coğrafya öğretmenlerine öğretilerek dersler interaktif hale getirilebilir.

4.1.3. Coğrafya öğretmenlerinin öğrenme-öğretme süreçlerinde bilgisayar destekli öğretimden ve bilgisayar yazılımlarından faydalanmaya, hatta bu yazılımları geliştirmeye yönlendirilmesi öğrencilerin akademik başarısında kayda değer bir artış sağlayabilir.

4.1.4. Ders kitapları genellikle her yıl gözden geçirilmediği için, öğretmenler güncelliğini yitirmiş (Nüfus yoğunluğu, tarımsal üretim dağılım haritaları vb.) haritaları derslerinde kullanmak zorunda kalmaktadırlar. Çok kısa sürede hizmet içi eğitim programları ile Freehand programı coğrafya öğretmenlerine öğretilir. Coğrafya öğretmenlerinin kendi ders materyallerini çizmelerine olanak sağlanabilir.

4.1.5. Araştırma da bahsi geçen yazılımlar ile geliştirilen eğitsel yazılımlar Fatih Projesi kapsamında öğrencilere dağıtılan tablet bilgisayarlar da kullanılabilirdiğinden öğretmenlerin kendi interaktif öğretim yazılımlarını geliştirmesi ve kullanması söz konusu projede hedeflenen başarıya ulaşılmasında katkı sağlayabilir.

KAYNAKÇA

Aktürk V., Yazıcı H. ve Bulut R., “Sosyal Bilgiler Dersinde Animasyon ve Dijital Harita Kullanımının Öğrencilerin Mekan Algılarına Yönelik Etkileri”, Marmara Coğrafya Dergisi, sayı:28, ss:1-17, Temmuz 2013.

Demirci A., Taş, H.İ ve Özel A., “Türkiye’de Ortaöğretim Coğrafya Derslerinde Teknoloji Kullanımı”, Marmara Coğrafya Dergisi, s:15, s. 37-54, Ocak 2007.

Doğanay, H. *Coğrafya Öğretim Yöntemleri*, Erzurum: Aktif Yayıncılık, 2002.

Duman B. ve Atar E., “Data Show Teknolojisinin Coğrafya Dersinde Soyut Konuların Öğretilmesinde Öğrencilerin Akademik Başarısı ve Motivasyonu Üzerindeki Etkisi”, The Turkish Online Journal of Educational Technology-TOJET, ISSN: 1303-6521 volume 3 Issue 4 .Article 11. s. 85-89, 2004.

Powell, J. V., Aeby, V.G., Aeby, T.C. “A Comparison of Student Outcomes with and without Teacher Facilitated Computer-based Instruction”, *Computers & Education*, 40, 183-191, 2003.

Seferoğlu, S. S. *Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı*, Ankara: Pegem Yayıncılık. s. 393, 2006.

Tüzün H., Yılmaz- Soylu M., Karakuş T., İnal Y., ve Kızılkaya G., “The Effects Of Computer Games On Primary School Students. achievement and motivation in geography learning”, *Computers&Education* 52 p. 68-77, 2009.

Unwin D.J, “Using Computers To Help Students Learn: Computer Assisted Learning In Geography”, *The Royal Geographical Society*, 1991(23.1). p. 25-34, 1991.

Üçışık S. ve Tuna F., “Ortaöğretim Kurumlarında Coğrafya Anlatım Becerisinin Bilgisayar Destekli Anlatımla Geliştirilmesi”, *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:9, s:97-118, 2004.

Yeşiltaş, E. ve Sönmez, Ö. F., *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Bilgisayar Kullanımı ve Bilgisayar Tabanlı Materyal Geliştirme*, Turan, R. Sünbül, A. M. ve Akdağ, H. (Editörler). *Sosyal Bilgiler Öğretiminde Yeni Yaklaşımlar-I*. Ankara: Pegem Yayıncılık. s. 393, 2009.

KÜRESELLEŞMENİN SİYASAL ETKİLERİ, GÖÇ VE UKRAYNA-RUSYA KRİZİ

Kürşad Hacıtahiroğlu*

ÖZET

Küreselleşme, son dönemde en çok üzerinde tartışılan, araştırılan ve konuşulan konulardan birisidir. Eski dönemlerde de kendisini farklı şekillerde gösteren küreselleşme, yeni dünya düzeni temellerinin atıldığı 1980'li yıllardan sonra serbest piyasa ekonomisine dayalı kapitalist sistemin yumuşatılarak piyasaya sürüldüğü bir kavram haline dönüşmüştür. Başlangıçta daha iyi bir gelecek vaadiyle tanıtılan küreselleşme hakkında, toplumsal adaletsizliği ve eşitsizliği getirdiği gerekçesi ile karşı çıkanlar olduğu gibi, ekonomik ve kültürel hayata katkısı olduğu gerekçesi ile savunuların olduğu da görülmektedir. Yaşanan dünya savaşlarının ardından petrol ve doğal gazın öneminin daha iyi anlaşılması sonucu, küreselleşmenin siyasal etkileri kendisini daha fazla hissettirmiş ve yenedünya düzeninin kurulmasında önemli bir faktör haline gelmiştir. Küreselleşmenin siyasal etkileri, petrol ve doğal gaz bakımından dünyanın önemli rezervlerine sahip Orta Doğu'da karışıklıkların ve savaşların çıkmasına zemin hazırlayarak, birçok ülkenin rejimlerinin ve sınırlarının değişmesine pek çok insanın mülteci konumuna gelmesine kadar kendisini hissettirmiştir. Ayrıca küreselleşmenin siyasal etkilerini oluşturan aktörler yapmış oldukları politikalarla, dolaylı da olsa Ukrayna-Rusya krizinin oluşmasına katkı sağlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Küreselleşme, siyasal etkiler, petrol, doğal gaz, kriz.

POLITIC EFFECT OF GLOBALIZATION AND RUSSIA-UKRAINE CRISIS

ABSTRACT

Nowadays one of the most discussed, researched and spoken topics is Globalization. In the former period globalization showed itself in different ways, but after the basis of the new world order 1980s it has become a concept that the capitalist system based on free market economy softened and launched in the market. Although, globalization originally introduced with the promise of a better future, it has seen that while some people opposed it as it brought social injustice and inequality, the others defended because of its contribution to the economic and cultural life. After World War II as a result of a better understanding of the importance of oil and natural gas, political effects of globalization felt itself more and it has become an important factor in the establishment of the new world order. The political effects of the Globalization has caused the changing of the regime and boundaries in many countries and led the people become refugees by preparing the reserves in terms of oil and natural gas. Also albeit indirectly, the actors who constitute the political effects of globalization have contributed to the formation of the Ukrainian-Russian crisis with their policies.

Keywords: Globalization, political influences, oil, natural gas crisis.

---

* Yrd. Doç. Dr. Kürşad Hacıtahiroğlu- Trakya Üniversitesi İİBF, Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler, kursadhacitahiroglu@trakya.edu.tr

GİRİŞ

Küreselleşme kavramı giyecek, içecek, tüketim, seyahat ve diğer sayabileceğimiz günlük hayatın içerisinde bulunan birçok konu ile kaynaşarak günümüz toplumlarına öyle bir nüfus etmiştir ki, bu doğrultuda toplumların farklı ilgili kesimleri tarafından kavramsal olarak anlam kaymasına uğramaktadır. Bunun yanında dünyanın birçok yerinde sorun olarak kabul edilen işsizlik, yoksulluk, terör, ısınma, eşitsizlik ve gelir dağılımı gibi sosyal sorunlarda küreselleşme kavramı ile bağlantılı olarak tartışılmaktadır.

Yaşadığımız dünyada insanların karşı karşıya kaldığı en önemli sorunların temelde hangi aşamalardan geçerek günümüze geldiği ve küreselleşme sürecinin bu sorunlara etkisi bağlamında değerlendirilerek sorunların daha geniş boyutta ele alınması yapılacak çalışmalarda önem arz etmektedir. Çünkü temelde bu sorunların oluşmasında veya derinleşmesinde belirleyici olan teknolojik, ekonomik, kültürel ve siyasi etkiler, küreselleşme süreci ile şekillenmektedir.

Küreselleşme, son dönemde sosyal bilimler dünyasının üzerinde en çok tartışılan, araştırılan ve yazılan kavramlarının başında gelmektedir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra çok konuşulan küreselleşme hakkında net bir şey söylemek oldukça zordur. Başlangıçta yenedünya düzeninin temelleri olarak ve daha iyi bir gelecek vaadiyle tanıtılan küreselleşme olgusu hakkındaki düşünceler, farklı iki boyutuyla karşımıza çıkmaktadır. Küreselleşme kavramının olumsuz sonuçlarına ve süreçlerine değinenlerin görüşlerinin temelinde küreselleşme kavramının toplumsal adaletsizliği ve eşitsizliği getirdiği gerekçesi bulunmaktadır. Buna karşın ekonomik ve kültürel hayata katkısı olduğu gerekçesi ile küreselleşmeyi savunanların da olduğu görülmektedir. Küreselleşme sistemini değerlendirme konusunda karşılaşılan en büyük problem, küreselleşmenin sağladığı yararların ya da zararların dünyanın hangi bölgelerinde nasıl bir etki bıraktığına dair görüş birliğinin olmamasıdır (Oran; 2012: 2). Zaman içerisinde bulunan yeni yöntem ve buluşlara özellikle pusulanın icat edilmesine bağlı olarak, 1490'lı yıllardan sonra denizcilik alanındaki gelişmeler olmuştur. Bu yıllarda Akdeniz ticaretinin ve önemli ticaret yollarının Türklerin egemen olması sonucu oluşan şartların Avrupa'nın ticari yapısını olumsuz etkilemesi, Doğu'da varsayılan önemli zenginliklere ulaşma isteği ve gelişen merkantilist anlayış coğrafi keşiflerin önünü açmıştır. İlk coğrafi keşiflerden itibaren hem Amerika kıtasından hem de Afrika kıtasından Avrupa'ya çok önemli başta altın ve gümüş olmak üzere maddi değeri yüksek kaynaklar aktarılmıştır. Okyanus aşırı kıtaların zenginliklerinin Avrupa'ya transferleri uzun yıllar sürmüştür. Bunun sonucunda Avrupa'da değerli madenlerin birikmesine arkasından da sanayi devriminin oluşmasına zemin oluşturmuştur. Yaşanan dünya savaşlarının ardından petrol ve doğal gazın öneminin daha iyi anlaşılması sonucu, küreselleşmenin siyasal etkileri kendisini daha fazla hissettirmiş ve yenedünya düzeninin kurulmasında önemli bir faktör haline gelmiştir.

Bu çalışmada, özellikle 1980'li yılların sonrasında küreselleşmenin siyasal etkileri doğrultusunda dünya da meydana gelen olayları, petrol ve doğal gazın nasıl bir siyasal malzeme konusuna geldiğini, bunlara bağlı çıkan savaşların, yaşanan göç hadiselerinin ve

son dönemlerde meydana gelen Ukrayna-Rusya krizinin nedenleri üzerinde durulmaya çalışılmıştır.

Çalışma da çeşitli üniversitelerin kütüphanelerinden, resmi internet sayfalarından ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler çerçevesinde küreselleşmenin siyasal etkileri doğrultusunda meydana gelen olayları ve etkilerinin günümüze yansımaları hakkında bilgi verilecektir.

1. KÜRESELLEŞME SÜRECİNE GENEL BAKIŞ

Küreselleşmenin etkileri, dünyanın farklı bölgelerinde farklı şekilde ortaya çıktığından dolayı küreselleşmenin çok değişik tanımları yapılmaktadır. Farklı tanımları yapmaktan ziyade dünyanın birçok ülkesinde de kabul edilebilecek genel bir tanımın yapılması daha uygun olabileceği kanaatindeyiz. En genel anlamıyla küreselleşme, teknolojinin ve kitle iletişim araçlarının gelişmesine paralel olarak, siyasal, kültürel, ekonomik ve teknolojik düzeyde toplumsal ilişkilerin dünya çapında yaygınlaşmasını ve tek merkezli bir hale gelmesi olarak tanımlanabilir (Kürkçüoğulları; 1998: 68).

Küreselleşme her ne kadar yeni bir kavram olarak görülüyor olsa da varlığı çok eskilere dayanan günün şartlarına göre değişen, gelişen ve kurallarını koyan bir olgudur. Bu kurallar, kapitalizm anlayışında olduğu gibi, küresel sermayeyi en iyi şartlarda korumak ve haksız rekabet anlayışına dayandırılarak maksimum karı sağlama amacını taşımaktadır. Bunu yapabilmek için önce yeni pazar yerleri bulmak daha sonra da bu pazar yerlerinde konulacak kuralların küresel sermaye lehine olacak şekilde ayarlanması öngörülmektedir (Sulayman, 1998: 129-132). Uluslararası şirketler, merkezi konumda olurken yeni oluşturulan pazar yerleri ise onlara hizmet veren çevre konumunda olmaktadır. Dünyada sürdürülebilir bir barışın tesis edilebilmesi için Johan Galtung, Merkez-Çevre kuramında dünyadaki merkez ve çevre ülkeleri arasındaki yapısal emperyalizmin kaldırılmasının gerekli olduğunu bununla birlikte merkez ve çevre ülkeler arasındaki refah eşitsizliği devletlerarası çatışmaların temel sebebi olabileceğini belirtmiştir (Galtung, 1971: 82-94). Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında dünya da birçok şey değişmiş ve kapitalizmin uyguladığı sistem çerçevesinde dünya farklı bir yöne doğru şekil almıştır. Bu kurulan yeni sistem anlayışı bir tarafı fazla zenginleştirirken diğer tarafı aynı ölçüde yoksul bırakmıştır. Dünya da var olan kaynakların büyük bir kısmı merkez ülkelerin hizmetine sunulurken, çevre ülkelere de küresel sermayenin çıkarları doğrultusunda hareket etme görevi verilmiştir. Bu şartlar devam ettiği sürece de uluslararası barışın sağlanmasının çok kolay olmayacağı görülmektedir (Wallerstein, 1996, 87-95- Sandıklı ve Kaya 2013: 69).

Sonuçları çok yıkıcı olan II. Dünya Savaşı sonrası yeni uluslararası sistem kurulmaya başlamıştır. Bu yeni sistem ABD ve karşısında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) yer aldığı 'iki kutuplu uluslararası sistem'dir. Dönemin iki güçlü ülkesi dünyaya hâkim olma düşünceleri doğrultusunda sıcak savaşın yıkımla sonuçlanacaklarını bildikleri için, birbirlerine karşı üstünlük sağlamak amacıyla ABD ve SSCB, doğrudan karşılıklı silahlı sıcak bir çatışmaya girmek yerine, kendi çıkarları doğrultusunda başka devlet ve grupları kullanarak, yerel çatışma, rejim ihracı, ideolojik propaganda gibi değişik

enstrümanları kullanarak korku politikaları ile Soğuk Savaş ortamını ve dönemini oluşturmuştur (Kantarıcı, 2012; 49-50).

Soğuk Savaş döneminde ABD Batı Bloku'na hâkim olurken, SSCB Doğu Bloku'na hâkim olmuş her iki süper güçte bu bölgelere kendi ekonomik, kültürel ve askeri konularda kendi doğrularını empoze etmeye çalışmışlardır. 1980'lerin ortalarından itibaren yeniden güçlenen bloklaşma hareketleri 1989 yılına gelindiğinde ise şaşkıncu bir aşamaya ulaşarak SSCB açısından ters yönde değişmeye başlamış SSCB ve Doğu Bloku'nda görülen hızlı çözülme SSCB'nin dağılmasına, Doğu Bloku'nun yıkılmasına yol açmıştır.

2. KÜRESELLEŞMENİN SİYASAL ETKİLERİ VE YAŞANAN GÖÇLER

Siyasi küreselleşme, siyasi güç, otorite ve yönetim biçimlerinin yapısal dönüşüm içerisinde yeniden şekillenmesidir (Bayar; 2010: 28). Siyasal küreselleşme aktörleri menfaat coğrafyalarında başka güçlü unsurların olmaması için bölgesel savaşlar, etnik gruplara dayalı terör faktörleri başta olmak üzere birçok değişkene başvurmuşlardır. Özellikle enerji kaynakların yoğun olduğu bölgelere yakın ilgi göstererek bu bölgelerde her zaman sorun oluşması adına yoğun gayret sarf etmişlerdir.

ABD'nin Orta Doğu Politikasının temelinde bölgenin petrol nedeni ile ekonomik öneminin ve İsrail'in güvenlik sorununun olduğu bilinen bir gerçektir. Orta Doğu denilen büyük coğrafya da yaşayan insanların çoğunluğunu Müslüman halklar oluşturmaktadır. Geçiş güzergâhı üzerinde bulunan bu coğrafya pek çok medeniyete ve pek çok savaşa sahne olmuştur.

Geniş enerji rezervlerine sahip olan bölge, özellikle I. Dünya Savaşı sonrası dönemde petrolün varlığının ve değerinin anlaşılmasıyla küresel güçlerin rekabet sahnesine dönüşmüştür (Arı, 2007; 2 www.tayyarari.com/download/eskiyazi/abdninortadogupol.doc). 2005 verileri doğrultusunda dünya ispatlanmış doğalgaz rezervinin % 40,1'i Ortadoğu'da, % 35,6'sı Avrupa ve Avrasya'da, % 4,1'i Kuzey Amerika'da, % 3,9'u Orta ve Güney Amerika'da, % 8,0'i Afrika'da ve % 8,3'ü Asya Pasifik'te bulunmaktadır. 2486,7 milyar (2.5 trilyon) metre küp olan dünya toplam doğalgaz tüketiminin % 23,0'ı ABD'de, % 14,7'si Rusya Federasyonu'nda, % 3,4'ü İngiltere'de, % 3.1'i Almanya'da, % 2,9'u İtalya'da tüketildiği ifade edilmektedir (Atiker, www.kto.org.tr/d/file/ortadogu_rapor.pdf Erişim: 22.05.2014).

ABD'nin bölgeye olan ilgisinin petrol dolayısıyla artması özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlamıştır. II. Dünya Savaşı'na kadar bölgede İngiltere ağırlığını koyarak Rusların bu petrol bölgesinde tek başına hareket etmesine imkan vermemiştir. Arap İsrail Savaşı'nın baş gösterdiği 1973 yılına kadar ham petrolün varili 2 doları geçmemiştir. Böylesine ucuz petrolün kontrolü ABD'yi bölgeye yaklaştırmıştır. Bu tarihe kadar İngiltere'nin bölgede etkili olması sebebi ile Sovyetlere karşı bölgenin ciddi bir güvenlik sorunu söz konusu değildi. Ancak zamanla İngiltere'nin bu rolünü yerine getiremeyecek hale gelmesi, Batı endüstrisi için hayati önem taşıyan Orta Doğu'nun ucuz petrolünün, Sovyetlere karşı korunmasını gündeme getirmiştir. Ayrıca yaşanan Arap-İsrail Savaşı sırasında petrolün 35 dolara kadar çıkması artık petrolün siyasal bir silah olarak kullanılabileceğini göstermiştir (Arı; Özetleyen: Aytaç; <http://www.altinicizdiklerimcom>).

Özellikle kaliteli ve büyük petrol rezerv imkânlarına sahip Irak ve İran devletlerinin petrol sayesinde Orta Doğu'da kısa sürede güçlenmelerini tahmin etmenin zor olmadığı tarihlerde ortaya atılan bir savaş senaryosu ile birçok planın değiştiği görüldü.

2.1. Irak-İran Savaşı

Irak-İran Sınır Antlaşmasının 1937 yılında yapılmış olmasına rağmen bölgenin önemli suyu olan Şattularap'ın Irak'a bırakılmış olması İran'ı her zaman rahatsız etmiştir. İran ve Irak'ı güneyde ayıran su yolu olan Şattularap, Dicle ve Fırat nehirlerinin sularının Basra'nın kuzeyinde birleşmesiyle meydana gelen ve Körfeze kadar yaklaşık 180-190 km uzunluğundaki nehrin adıdır. İki ülke arasındaki uyuşmazlık, bölgede iki ülke arasında sorunlu olan yerlere verilen isimlerle başlamaktadır. Arap isimli bu suyunu İranlılar, Arvand Rud olarak adlandırmaktadırlar (Rundle, 1986; 128). İran Şah'ın 1969 yılında ABD desteğini de alarak 1937 Antlaşmasını ortadan kaldırmaya çalışması, bu amaçla İran gemilerini, bir güç göstergesi olarak bölgeye göndermesi iki ülke arasında silahlı çatışma çıkmasına neden olmuş ve sonuçta 1970 yılında diplomatik ilişkilerin kesilmesine neden olmuştur. 1973 yılında ise diplomatik ilişkiler yeniden kurularak 1975 yılında antlaşma yeniden sağlanmıştır.

İran'da 1979'da Şah'ın devrilmesi ve yerine geçen Humeyni'nin Şii rejimi, Irak'ın hem dış güvenliği hem de iç güvenliği açısından tehditler içermekte ve Saddam'ın emelleri önünde önemli bir engel teşkil etmekteydi. Çünkü İran'daki Şii ideolojisine dayanan devrimci rejimin, alternatif bir ideoloji olarak ortaya çıkmış olması ve bunun bölge devletlerine de yayılması Saddam'ın konumunu ciddi şekilde etkileyecekti. Ayrıca Şii ideolojinin Irak'taki Şii toplumlardan benimsenmesi Baas rejimi (Baas Arap dilinde yeniden diriliş anlamına gelmektedir. Arap ulusunun tek bir sosyalist devlette birleşmesini amaçlayan siyasal milliyetçi sol parti) için kuşkusuz önemli bir tehlike oluşturmaktaydı (Sander, 1998; 500-501). Irak, nüfusunun yaklaşık yüzde 60'ının Şii olması nedeniyle, Bahreyn ve İran'dan sonra Şiiilerin en yoğun oldukları ülke konumundaydı. Irak'ı diğer Körfez ülkelerinden ayıran önemli bir özelliği de, Kerbela (Hz. Hüseyin'in şehit edilmesi) ve Necef (Hz Ali'nin türbesinin olması) gibi, Şii dünyası tarafından kutsal sayılan şehirlerin burada bulunmasıydı. İran devrim sonrası başta Irak olmak üzere bölge ülkelere politika ihraç etme kuşkusu Saddam'ın endişesini artırmıştır. Saddam gerek İran'ın ideolojik tehlikesini gerekse Şattularap su sorunu çözmek için İran ile yapılacak bir savaşta mutlak galip olmak istiyordu. Böylece başta Şattularap sorunu başta olmak üzere, iki ülke arasındaki pek çok sorunu istediği şekilde çözecekti. Ayrıca muhtemel bir savaş sayesinde muhalefetine desteğini ulusal bütünlüğü sağlamayı da düşünüyordu (Aytaç, <http://www.altinicizdiklerim.com/ozetler/Irak,%20Iran,%20ABD>).

İran'da Şahın devrilmesi ile otorite boşluğundan yararlanan ayrılıkçı İran Kürtlerinin yoğun olduğu bölgeler aynı zamanda Irak ayrılıkçı Kürtlerinin de sığınak haline gelmesi Irak devletini rahatsız ediyordu. Bölgedeki etnik sorunlar aslında Osmanlı Devleti zamanından kalan sorunlardı. Bu sorunlar 1960'lı yıllardan sonrada dış güçlerinde destek vermesi ile çözülmesi çok zor bir hale gelmiştir. Irak'ta bulunan ayrılıkçı Kürt gruplarına İran da büyük destek vermiştir. Öyle ki 1972-1975 döneminde Kürtlerle yapılan savaş, örtülü bir İran-İrak savaşı izlenimi veriyordu Bu savaşın Irak'a maliyeti yıllık 2 milyar

doları ve Irak'ın böyle bir maliyete daha fazla dayanması imkânsızdı (Malek;1991: 17-18). Irak'ın 22 Eylül 1980 günü baskın şeklinde 700 km'lik bir cephede saldırıya geçmesiyle birlikte sekiz yıl sürecek savaş başlamış oldu.

Gerek Sovyetler Birliği gerekse Amerika Birleşik Devletleri savaşın başında kesin bir tutum ortaya koymamış olsalar da özellikle ABD'nin Irak'ı, İran'a saldırma konusunda teşvik ettiği bilinen bir gerçektir. ABD, her iki ülke arasında uzun sürecek bir savaşın kendi yararına olduğunun farkındaydı ve bu nedenle savaşın başında açıkça tavır almaktan ziyade her iki tarafa da eşit mesafede görünmeye çalışmıştır. Savaş, Amerika için bölgedeki çıkarlarını etkilemediği ve güç dengesini değiştirmedeği sürece çok da kötü bir şey değildi. Henry Kissinger bunu daha açık olarak "Amerika'nın çıkarlarına uygun olanın her iki tarafında kaybetmesi olduğunu" söyleyerek dile getiriyordu. Zaten ABD kendi çıkarları doğrultusunda savaşın ilk başladığı yıllarda kendisi ile müttefik olan Arap ülkelerini Irak'a yardımları konusunda teşvik etmiştir. Kendisi de ABD karşıtlığı yapan İran'ın başarılı olmasını istemiyordu. Ancak 1986 yılında ikili oynadığı ve İran'a gizli silah sevkiyatında bulunduğu Contra-gate skandalı da denen İran-gate skandalının kamuoyuna yansması bölgedeki Amerikan müttefiki ülkeleri rahatsız etmiş, Reagan yönetimini de zor duruma sokmuştur. Bu durumu telafi etmeye çalışan Amerikan yönetimi bu olaydan sonra İran karşısında Irak'a daha fazla destek vermeye başlamıştır (Ferhang; 1986: 235).

Sovyetler Birliği'ne gelince savaşın başında herhangi bir tarafı açıkça desteklemekten kaçınan Moskova, ilerleyen süreçte zaman zaman İran'ı zaman zaman Irak'ı destekleyen politikalar izlemiştir. İran'daki yeni rejimin Amerikan karşıtı olmasından yararlanarak bu devleti kazanmaya çalışmıştır. İlk zamanlar Arap dünyasında ve özellikle Körfez bölgesinde egemen güç olmak isteyen Irak'ın tutumunu desteklemeyi kendi çıkarlarına aykırı görmekteydi. Sovyetler aralarındaki mevcut anlaşmalara rağmen, Irak'a silah transferini durdurarak bu yönüyle İran'ın başarılı olmasını sağlamıştır. Ancak İran'ın savaşta Irak karşısında üstünlüğü ele geçirmesi üzerine, Sovyetler Birliği, Bağdat'a yeniden silah sevk etmiştir. Ruslar, İran'ın Irak'ı yenerek savaşta galip gelmesinin bölgedeki güç dengesini bozacağını düşünerek tutumunu değiştirmişti. Gerek İran'ın Afganistan'daki mücahitlere yardım etmesi gerekse Sovyet Rusya bünyesinde yaşayan milyonlarca Müslüman üzerinde Humeyni'nin artan karizması Rusya'nın çıkarlarına ters düşmekteydi (Muhsin vd;1986:230).

Herhangi bir tarafın açık zaferi İsrail'in çıkarlarına uygun gelmezken eski düşmanı Irak'ın kazanmasını ise asla görmek istemeyecekti. Irak'ın zaferini en kötü alternatif olarak görüyordu. Bunu engellemek için İsrail, İran'a silah ve uçak parçaları sattı. İsrail'in savaşın devamından kazancı ise dünyanın dikkatini Arap-İsrail uyuşmazlığından uzaklaştırmış olmasıydı. İsrail'in İran'a silah satışının Yitzak Rabin'in "Biz bu savaşa çözüm istemiyoruz" sözünü doğrulayan bir politika olduğuna şüphe yoktu. İran, 1982'de Irak'la sorunları olan Suriye ile işbirliğine gitti. Yapılan antlaşma ile Suriye kendi topraklarından Akdeniz'e doğru giden Irak petrol boru hattını kapatacak, bunun karşılığında İran'dan her ay 100 bin varil petrolü düşük fiyattan, 20 bin varili de ücretsiz olarak alacaktı (Yıldırım,2005; 70-75).

İran-İrak Savaşı 8 yıl sürmüş yaklaşık bir milyon kişinin ölmesine yüz binlerce insanın mülteci olmasına neden olurken yaklaşık maliyetinin de 200 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Savaşta gerek Irak'ta gerekse İran'da ülkenin bir yerinden başka bir yerine yaşanan göçlerin yanı sıra ülke dışı göçlerde yaşanarak pek çok insan mağdur olmuştur. Bu savaşta Amerika, Rusya, Fransa, İsrail, Kuzey Kore ve İspanya gibi ülkeler hem yeni silahlarını deneme imkânı bulmuş hem de silah satışından iyi bir gelir elde etmişlerdir. Savaş sonrası harap olmuş petrol zengini bu iki ülkenin yeniden inşa edilmesi de küresel güçler için yeni pazar imkânı sağlıyordu. Ortadoğu'nun petrol zengini iki ülke savaş nedeni ile yeteri kadar güç kaybetmiş artık her iki ülkenin de fazla direnemeyeceği bir ortam oluşmuştur. Savaşan ülkelerden kazananı olmayan bu savaş, nihayet BM Güvenlik Konseyi'nin 20 Temmuz 1987'de oybirliğiyle aldığı kararı Ağustos 1988'de İranlıların kabul etmesiyle sona erdi. İran'ın BM kararını kabulünde süper güçlerin daha fazla olaya karışacaklarından duyduğu endişe de etkili olmuştur (Yıldırım; 2005: 73-74).

2.2. İki Almanya'nın Birleşmesi ve Doğu Bloku'nun Yıkılması

İkinci Dünya Savaşından sonra Almanya toprakları, Birleşik Krallık, ABD, Fransa ve Sovyetler Birliği tarafından işgal edildi. Birleşik Krallık, ABD ve Fransa kendi işgal ettikleri toprakları birleştirerek 23 Mayıs 1949'da Federal Almanya Cumhuriyeti'ni kurdular. Ardından Sovyetler Birliği de 7 Ekim 1949'da, kendi işgal bölgesinde Demokratik Almanya Cumhuriyeti'ni kurdu. Almanya'nın bölünmesi aynı zamanda bazı aile ve akrabaların da bölünmesine neden oldu. 1961 yılında Doğu Almanya (Demokratik Almanya Cumhuriyeti)'dan Batı Almanya (Federal Almanya Cumhuriyeti)'ya hız kesmeyen göçü durdurmak için iki Almanya sınırına Berlin Duvarı örüldü. Berlin Duvarı'nın örülmesine rağmen değişik yollardan göç dalgası her zaman devam etti. Almanya'nın önceki dönemlerde izlemiş olduğu yayılmacı politika nedeni ile Soğuk Savaş Dönemi boyunca da Almanya'nın ayrı devlet olarak kalmasının daha iyi olacağına görüşü hâkim olsa da değişik görüşlerde ileri sürülmekteydi. Almanya'nın yaşanan I. ve II. Dünya Savaşlarında etkin rol oynaması ve yayılmacı bir siyaset izlemeleri nedeni ile askeri ve ekonomik bakımdan güçlü, coğrafi bakımdan büyük bir Almanya'nın her zaman endişe verici olduğu yönünde görüşler bulunurken, diğer taraftan ise güçlü ve büyük Almanya'nın olması iki kutuplu dünya da Avrupa da emniyet rolünü üstlenerek dönemin iki güçlü ülkesine karşın, kalkan görevi alabileceği yönünde farklı bakış açıları da bulunmaktaydı. Ayrıca Birleşik Almanya'nın Avrupa Birliği ve NATO gibi uluslararası kuruluşlarda daha etkili olacağı ve bu yönüyle de Bölgesel Güç olacağı da ileri sürülen görüşler arasındaydı. II. Dünya Savaşından sonra uzun süre devam edecek Soğuk Savaş döneminde ABD ve Sovyetler Birliği dünya siyasetine yön veren ülkeler olmuşlardır. Ancak 1989 yılına gelindiğinde Doğu Bloku'ndaki görülen esnek politikalar, dünya siyasetinde bir yumuşama görünümü vermiş ve Berlin Duvarının açılmasına zemin hazırlamıştır. İlerleyen günlerde yumuşama siyaseti, 14 Ocak 1990'da Berlin Duvarının yıkılması ile hız kazanmıştır (Doğan; 2011:4-10). Berlin Duvarının yıkılması ile iki Almanya'nın birleşmesi gündeme gelmiş ve mevcut şartların da uygun olması ile birleşme çalışmaları hız kazanmıştır.

Sovyetler Birliği 'de 1975 yılında imzalanan Helsinki Nihai Senedini kabul etmiştir. Kabul edilen bu anlaşma senedinde önemli maddeler şu şekilde özetlenebilir: "Kuvvet

kullanmaktan veya kuvvet kullanma tehdidinden kaçınma, Sınırların ihlal edilmezliği, Devletlerin toprak bütünlüğünün korunması, Anlaşmazlıkların barışçı yollardan çözümü, İçişlerine karışmama, İnsan hakları ve temel özgürlüklere saygı, Halkların eşit haklardan ve kendi kaderlerini tayin hakkından yararlanması, Devletlerarasında işbirliği, Uluslararası Hukuk'tan doğan yükümlülüklerin iyi niyetle yerine getirilmesi (<http://tarihdersnotlari.blogcu.com/helsinki-nihai-senedi> Erişim Tarihi: 29.05.2014).

Devletlerin toprak bütünlüğünün korunması gibi maddelerinde içinde bulunduğu Helsinki Nihai Senedi'nin imzalanması doğu ile batının yaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu durumu iyi değerlendiren Batı Almanya SSCB'nin de onayını almak suretiyle Doğu Almanya'yla giriştiği görüşmeleri hızlandırdı. Bu gelişmelerin sonunda, iki Almanya'nın bölünmesini sağlayan ABD, SSCB, İngiltere, Fransa 12 Eylül 1990 tarihinde bu kez Batı ve Doğu Almanya birleşmesi için Moskova da anlaşmaya varmışlardır. Anlaşma'nın 3 Ekim 1990'da yürürlüğe girmesiyle iki Almanya birleşerek, yeniden tek ülke haline gelmiştir (<http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/.pdf> Erişim Tarihi:26.05.2014). İki Almanya'nın birleşmesi ile Almanya gelinen süreçte, askeri açıdan yayılmacı bir politika izlemese de, Avrupa'nın en büyük askeri ve ekonomik gücü haline gelerek, küreselleşme sürecinde gelişmiş diğer ülkeler gibi dünya da var olan kaynakları kendi lehine kullanmaya devam etmiştir.

2.3. Sovyetler Birliği'nin Dağılması

İki büyük dünya savaşının başlangıç noktasında yer alan Almanya'nın savaş sonrası tekrar tehdit unsuru olup olmaması en önemli endişelerden biriydi. Ancak savaş sonrasında değişen dünya dengelerinde ortaya çıkan en önemli gerçek, Batı Avrupa devletlerinin güvenli endişelerinin Almanya'dan değil, Sovyetler Birliği'nden kaynaklanmasındır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra birçok bakımdan güç kaybeden Avrupa'nın, eskisi gibi dünya siyasetinde etkin bir rol oynayamamaya kendi sorunları ile uğraşmaya başlayan bir bölge haline gelmesi, dünyayı iki kutuplu ideolojinin kendini hissettirdiği bir ortama sürüklemiştir (Erdoğan, 2004).

Sovyetler Birliği'nde Stalin döneminden sonra, Stalin politikaları eleştirilmeye başlandı. Hatta Şubat 1956'da Moskova'da toplanan 20. Parti Kongresinde; 1958 yılında da ülkenin başbakanı olacak Kruşçev, iktidarın tek kişide toplanmasını tenkit ederek, Stalin'i acımasızlık, hoşgörüsüzlük ve iktidarı kötüye kullanmakla suçladı. Kruşçev'e göre dünya gerçeği sosyalist ve kapitalist sistemlerin bir arada olduğu sistemi içermektedir. Kongre'de sosyalizmin, kapitalist ülkelere şiddet ve savaş olamadan da girebileceğini barış içinde bir arada yaşanabileceğini vurgulayarak bir yumuşa döneminin gerekliliğini vurgulamıştır (Sander; 1998: 336-337). Sovyetler Birliği ilerleyen yıllarda demokratik ilkelerin de yer aldığı Helsinki Nihai Senedi imzalayarak dış politika da yeni bir döneme girmiştir. Çünkü Doğu-Batı ilişkilerine bir yumuşama ve yakınlık getirilmek istenen Helsinki Nihai Senedi'nin yürürlüğe girmesi, Doğu Avrupa'daki tüm Sovyet rejimine bağlı ülkelerin aydınlarını ve milliyetçilerini harekete geçirdi. Özellikle 1985'te iktidara gelen Mikhail Gorbaçov'un ortaya attığı Glasnost (Açıklık) ve Perestrokya (Siyasi sistemin, devlet örgütünün ve hükümet organlarının yeniden yapılanması) fikir ile batı tarzı yapmış olduğu uygulamalar ve reformlar merkezi yönetime karşı direniş hareketlerine yol açmıştır. Bu

direnış hareketleri, daha da cesaretlendirici bir görev üstlendirerek milliyetçi bağımsız hareketlere dönmüştür (Yazıcı; 2009:5-7). Gorbaçov iktidarının yapmış olduğu reform sonuçlarında, Sovyetler Birliği'nin siyasal yapısında çözümler başlamış bulunmaktaydı. Bu çözümler, 1990 itibari ile hızlanmış ve 1991 yılının sonlarında doğru da dağılma gerçekleşmiştir. 1939 yılında Nazi Almanyası ile Sovyetler Birliği'nin yapmış oldukları anlaşma doğrultusunda üç Baltık Ülkesi Sovyetler Birliği'ne terk edilmişti. Bu ülkelerden Litvanya 11 Mart 1990'da; Letonya 4 Mayıs 1990'da; Estonya da 8 Mayıs 1990'da bağımsızlıklarını ilan ettiler. Ancak, bağımsızlık ilanları Sovyetler Birliği yöneticileri tarafından tepki ile karşılandı. Mücadele 21 Ağustos 1991 tarihine kadar devam etmiş ve bu ülkeler aynı gün bir kere daha bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi (<http://www.egitimpusulasi.net/> Erişim Tarihi: 30.05.2014). Son olarak, 8 Aralık 1991'de Beyaz Rusya'nın başkenti olan Minsk'te bir araya gelen Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya başkanları tarafından SSCB'nin resmen dağıldığı açıklanmıştır. 1991 yılında gelişen olaylar neticesinde SSCB dağılarak 15 bağımsız devlete ayrılmıştır. Böylece iki kutuplu sistem boyunca bir blokun lideri durumundaki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin resmen dağılmasıyla uluslararası sistemde iki kutuplu yapının sona ermesine yol açmıştır (Yazıcı; 2009: 5-8).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra batılı emperyalist güçlere karşı birlikte hareket etme adına Doğu da Sovyetler Birliği öncülüğün de Doğu Bloğu oluşturulmuştur. Doğu Bloğu'nun kurulması ve sosyalizmin yayılması endişesine karşılık 1949 yılında Batı Blok'u tarafından Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) kurulmuştur. NATO'nun kurulması ile Doğu Bloğu da kendi tedbirlerini almak adına 15 Mayıs 1955 yılında Polonya'da 8 Doğu Bloğu ülkenin katılımı ile aralarında "işbirliği, dostluk ve karşılıklı yardımlaşma" amacına dayalı Varşova Paktı'nı kurmuşlardır. Varşova Paktı'nın kurulması ile Soğuk Savaş kendisini daha net bir şekilde ortaya koymuş ve 1989 yılına kadar devam etmiştir. Ancak değişen ekonomik ve siyasi dengeler doğrultusunda Berlin Duvarı yıkılmış ve 1990 yılında iki Almanya birleşmiştir. Doğu Bloğu birçok ülkede batı tarzı ekonomik ve siyasi modelin benimsenmesi ve Sovyetler Birliği'nin de parçalanması Varşova Paktı'nın kendi feshetmesine yol açmıştır. Sonraki yıllarda Doğu Bloğu ülkesi olan Çekoslovakya 30 Eylül 1992'de Çek ve Slovakya cumhuriyetleri olarak ikiye ayrılırken, Yugoslavya da parçalanarak, Hırvatistan, Slovenya, Makedonya ve Bosna-Hersek olarak ayrı ayrı bağımsız devletler olmuşlardı (<http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/pdf> Erişim Tarihi: 26.05. 2014). Sovyetler Birliği'nin dağılması Doğu Bloğu'nun yıkılması ile yaşanan küreselleşme süreci farklı bir boyuta geçerek, gelişmiş batı ülkelerinin ekonomik ve siyasal yönde daha rahat hareket etmelerini sağlamıştır.

2.4. Kuveyt'in İşgali ve Körfez Savaşı

Osmanlı Devleti'nin 1920'de imzalanan Sevr Anlaşması ile Arap toprakları üzerindeki hâkimiyeti sona ermiştir. Birinci Dünya Savaşı sonrası Irak, İngiliz hâkimiyetine girmiş ve bu bölgede İngilizlerin etkisi uzun yıllar devam etmiştir. Kuveyt, Irak ve Suudi Arabistan arasındaki sınır, İngilizlerin etkisiyle 2 Kasım 1922 senesindeki Uqair Protokolü ile belirlenmiştir. Ancak Irak, Kuveyt'i her zaman kendi toprakları olarak görmüş ve şartların uygun olduğu dönemlerde bunu yüksek sesle dile getirmiştir (Beinin; 1991: 39-

40). Basra Körfezi, dünyanın en önemli petrol rezervlerine sahip coğrafyalardan biri olması sebebiyle ve petrolün değerinin ve üretimin gelişen teknoloji ile artması ile bu coğrafya, dünyanın pek çok ülkesinin çekim merkezi haline gelmiştir. Bu çekime kapılanlardan biri de Kuveyt'ti. Kuveyt, 1946 yılında Amerikan şirket ortaklığı ile petrol üretmeye başlamıştır.

Kuveyt, 1961 yılında İngilizler tarafından bağımsızlığını ilan edince, Irak yönetiminin bu duruma tepki göstermesi ve Kuveyt'i Irak'ın bir parçası olarak gösterme çabaları, İngilizlerin ve diğer Arap Ülkelerinin karşı çıkmaları sonucunda boşa çıkmıştır. Kuveyt Basra Körfezi ve buradaki petrolün kontrolü için Irak için önem arz etmektedir. Irak'ın İran ile yapmış olduğu uzun savaş döneminden sonra başta Kuveyt olmak üzere pek çok ülkeye borçlanmış ve içeride muhalefetin sesinin de yükselmiş olması nedeni ile Saddam Hüseyin yönetimi, durumu kurtarmanın yolunu aramaktaydı. Dışarıda olabilecek bir savaş durumu Irak halkına bütünleştirici bir etki yapabileceğini düşünen Saddam Hüseyin Kuveyt'e saldırmak için çeşitli bahaneler üretmiştir. İran ile yapmış olduğu savaşı Araplar adına yaptığını iddia ederek Kuveyt'e borçlarını ödemek istemediği gibi savaş sırasında Kuveyt'in Irak topraklarını ilhak ettiği iddiasını da gündeme getirmiştir. Kuveyt'e saldırması durumunda ABD'nin tutumunu öğrenmek için ABD'nin Bağdat'taki Büyükelçisi'yle görüşme yapan Saddam Hüseyin, olası Irak-Kuveyt bunalımına ABD'nin karışmayacağı izlenimini edinerek daha cesaretli politikalar izlemiş ve 1 Ağustos 1990 günü Kuveyt'e saldırmıştır. Ancak başta ABD olmak üzere Birleşmiş Milletlerinde tepkisi sert olmuştur. Birleşmiş Milletler, 660 sayılı Güvenlik Konseyi kararı ile işgali kınayarak Irak'tan Kuveyt topraklarını terk etmesini istemiştir. Irak ise beklemediği bu tepkiler üzerine tutumunu daha da sertleştirerek işgale devam etti ve sonucunda ABD'nin girişimiyle Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 6 Ağustos'ta Irak'a ekonomik ambargo uygulanmasını öngören 661 sayılı kararı kabul ederek uygulamaya başladı.

Alınan bu kararlara rağmen Irak geri adım atmayarak, 28 Ağustos'ta Kuveyt'i kendi topraklarına ilhak ettiğini açıkladı. Irak'a karşı bölgesel ve uluslararası alanda oluşan tepkiler, ABD'nin liderliğinde bir Çok Uluslu Güç'ün (koalisyon) oluşturulmasını sağlayacaktır (Kavak;2011: 53). ABD'nin öncülüğünde Ocak 1991 tarihine kadar çokuluslu kuvvetler Irak işgali için yığınak yapmış ve 17 Ocak 1991 tarihinde Irak'a karşı Körfez Savaşı başlatılmıştır. Irak, 25 Şubat'tan itibaren Kuveyt'ten çekilmek zorunda kaldı. Sovyetler Birliği'nin girişimiyle Güvenlik Konseyi'nde 2 Mart'ta alınan 686 sayılı kararla Irak'ın, bundan önceki alınan Güvenlik Konseyi kararlarını kabul etmesiyle, 3 Mart 1991 tarihinde Körfez savaşı sona erdi (Kavak, 2011: 53).

Körfez savaşı ile hava hareketinin önemi tartışılmaz hale gelerek, küresel güçler ölüm kusan yeni silahlarını kendi bölgelerinden uzak coğrafya da deneme imkanı da bulmuştur. Körfez Savaşı ile birlikte ABD başta Kuveyt ve Suudi Arabistan olmak üzere bölgede bulunan pek çok ülkeye silah satışı gerçekleştirmiştir. Suudi Arabistan ABD'den 30 milyar dolar silah alarak savunmasına önem vermiştir. Türkiye Körfez Savaşı öncesi bölgeye 13 milyar ihracat yaparak ekonomiye önemli bir gelir kazandırırken Savaş döneminde Irak petrol boru hattını kapatarak önemli ekonomik kayıplara uğramıştır. Savaş sonrası dönemde bölgeye olan ihracat miktarı azalarak 2 milyar dolar kadar gerilemiştir

Koni; 1992:133-137). Körfez Savaşı bitmiş olmasına rağmen eskiden beri devam eden ayrılıkçı Kürt Sorunu yeniden gündeme gelmiş ve savaşlarda iyice güç kaybeden Bağdat yönetimine karşı ayaklanmalar gündeme gelmiştir. 4 Mart 1991 günü Irak'ın kuzeyinde Raniye bölgesinde başlayan isyanlar kısa süre de Irak'ın kuzeyinde bulunan şehirlere de sıçramıştır. Ayrılıkçı Kürtler ile Irak ordusu arasında yaşanan çatışmalar sonucunda Irak ordusu, Irak'ın Kuzeyinde yer alan ve Kürt nüfusun çoğunlukta yaşadığı kentlerde kontrolü sağlamıştır. ABD ve Batı Ülkelerinden umdukları kadar desteği alamayan Iraklı ayrılıkçı Kürtler, İran ve Türkiye sınırına göç etmeye başlayarak ciddi bir sefaletin oluşmasına neden olmuşlardır.

Türkiye büyük Kürt göçleri ile gerek Körfez savaşı gerek Halep'çe olayları ile karşı karşıya daha önce gelmiş ve geçmişin acı tecrübesine sahip olduğu için haklı kaygılar duymaktaydı. Gelen göçler kendileri ile birlikte ciddi sorunları da getiriyordu. Her şeyden önce göçün kaç kişi ile başlayıp kaç kişi ile sonlanacağını tahmin etmenin mümkün olmaması ve sayının çok fazla olması ciddi ekonomik yükün oluşması kaygıları artırıyordu. Ayrıca PKK terör örgütü mensuplarının bu göçü ile Türkiye'ye rahat bir şekilde sızma ihtimali de yüksekti. Bütün bu kaygılar doğrultusunda Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal, 16 Nisan 1991 tarihinde, Kürtlerin sınırı geçmesine izin vermiştir (Yıldız; 2003:55-57).

BM Felaketzedelere Yardım Koordinasyon Bürosu (UNDRO), Türkiye ve İran sınırlarına gelen Iraklı göçmenlerle ilgili bir rapor yayımlayarak Türkiye'ye gelen sığınmacıların 416 bin olduğunu açıklamıştır. Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Kurtcebe Alptemoçin Nisan ayının sonuna kadar geçen sürede sığınmacılara Türkiye tarafından başta gıda ve sağlık hizmetleri olmak üzere yardımların 200 milyar liraya ulaştığını belirtmiştir (Kavak; 2011: 90-95). Yaşanan göçler, bölgedeki ekili arazilere ve bölge hayvancılığına zarar vermiş, zaman zaman gelen mültecilerle yöre halkı arasında gerginliklerin yaşanmasında neden olmuştu.

Cumhurbaşkanı Özal Irak'ta bulunan bu sorunun çözümü adına, Irak'ın kuzeyinde bir tampon bölge oluşturulması fikrini gündeme getirmiştir. Bu fikir, Irak'taki mülteci krizi nedeni ile Brüksel'de bir araya gelen Avrupa Topluluğu toplantısında dönemin İngiltere başbakanı John Major tarafından da gündeme getirildi. Özal'ın ortaya attığı güvenli bölge önerisi uygulamada sorunlar oluşturacağı için uygun görülmedi. Major, sığınmacıların kaçmak zorunda bırakıldıkları köy ve kasabalarına dönüşlerini garanti altına alabilecek ve sonradan bir güvenlik bölgesine dönüştürülecek bir tampon bölgesinin oluşturulması fikrini desteklemiştir. Avrupa Topluluğu'nun güvenlik bölgesi fikri, bölgeye daha önce gelen ABD Dışişleri Bakanı J. Baker'in hazırladığı raporla birleşince, ABD başkanı Bush, izlenecek politika çerçevesinde Irak'ı 36. paralelin üzerinde savaş uçaklarını uçurmaması ve askeri harekâta geçmemesi konusunda uyarmıştır. Avrupa güdümünde kurulacak bir tampon bölgeye Sovyetler Birliği'nin karşı çıkmasına rağmen böyle bir kararın alınmasıyla yetinmeyen ABD başkanı Bush, 16 Nisan'da Amerikan Birliklerinin Zaho yakınlarındaki düz arazide güvenli bir bölge oluşturmak için Irak'a girebileceklerini açıklamıştır. ABD'nin yapmış olduğu son çıkışla, Irak'ın Kuzeyinde BM denetiminde olmayan ve Özal tarafından ortaya atılan ancak bu fikirden çok farklı bir güvenlik bölgesi oluşmasının temelleri atılmış

oldu. 1991 Mayıs sonunda Çekiç Güç kuvvetlerinin askeri kanadında 11 ülkeye ait 20.000'den fazla askeri personel mevcuttu. Hareketin başlamasından sonra, Eylül 1991'de çok uluslu Acil Müdahale Gücü kara birlikleri çekilirken, hava gücü Türkiye'nin İncirlik Üssünde toplandı. Çekiç Gücün görev süresi TBMM tarafından 6 aylık dönemler halinde birkaç kez uzatıldı (Hacitahiroğlu; 2012: 132-133). Irakta ayrılıkçı Kürtlerin Liderleri olan Talabani ve Barzani ile ilk resmi temaslar yine Özal dönemine rastlamaktadır. Turgut Özal döneminde bu şahıslar Ankara'ya davet edilerek, dış ülkelere, özellikle AB ülkelerine ve ABD'ye gidebilmelerine imkân tanınması için Türk diplomatik pasaportları verilerek, dışarıya gitmelerine olanak sağlanmıştır (Kirişçi; 1998: 201-203).

Irak'ın kuzeyine giden insani yardımların tek çıkış kapısı olan Türkiye, bu yardımların rahat ve hızlı bir şekilde bölgeye ulaşmasını sağlamakla kalmamış, 13,5 milyon dolarlık bir yardım yaparak, uluslararası yapılan yardımlarda en büyük rolü üstlenmiştir. Türkiye'nin destek verdiği Huzur Harekâtı'na ve tampon bölge oluşturulması fikrinin Ekim 1992'de bir Kürt Federal Devleti'nin ilan edileceği, Türkiye tarafından hiç beklenmeyen ve düşünülmemeyen bir konuydu. Kürt Federal Devleti'nin kurulması yönündeki söylemlere, Türkiye her ne kadar Irak'ın toprak bütünlüğünden yanayız gibi açıklamalar yapsa da Avrupalı müttefikleri, Alman, İngiliz ve Fransız Devletleri ile Okyanus ötesi dostumuz ABD'nin Kürt Federal Devleti'nin kurulması yönündeki destekleri, Türkiye'ye kötü bir sürpriz olmuştur. Türkiye Körfez Savaşı sırasında izlediği politika nedeniyle ekonomik olarak ciddi zarara uğramıştır. Bu zarar ülkede yaşayan her kesim tarafından hissedilir ölçüde büyük ve tesirli bir zarardır. Ambargoyla birlikte hem Irak'la olan ticareti durmuş hem de petrol boru hatlarının kapatılmasıyla bu hattan sağlanan gelir ve petrol kaybedilmiştir. Üstelik savaştan sonra uğradığı zarar da tam olarak tazmin edilememiştir. Türkiye bu savaştan ekonomisinin yanında güvenlik anlamında da zarar görmüştür. Kuzey Irak'ta ortaya çıkan güç boşluğu hem orada bir Kürt Devleti nüvesinin oluşmasına, hem de PKK'nın güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca 1925 yılından sonra Kürt sözcüğü uluslararası bir nitelik kazanmıştır. İlişkilerin kesilmesi Güneydoğu'da işsizliğin artmasına, istihdamın azalmasına, sınır ticaretinin durmasına ve PKK terör örgütünün bölgedeki etkisinin artmasına neden olmuştur. Körfez Savaşı ve sonrası gelişen olaylar, bölge hayvancılığını olumsuz etkilemiş ve binlerce dönüm ekili arazinin zarar görmesine de neden olurken diğer yandan petrol bakımından çok zengin olan Ortadoğu da her zaman sorunların çıkmasının da temellerini atıyordu (Hacitahiroğlu: 2012: 133-135). Irak'ta son dönemlerde etkili olan Irak ve Şam İslam Devleti olarak bilinen IŞİD örgütü 10 Haziran 2014 tarihinde Musul kentini kontrol altına aldıktan sonra Irak parçalanmanın eşiğine geldi. 1992 yılında temelleri atılan Kuzey Irak Bölgesel Kürt Yönetimi, son dönemlerde gelişen olaylarla bağımsızlık için referanduma gideceğinin sinyallerini vermeye başladı. Zaten küresel güçlerin, bölgede kendi kontrollerinde olan sözde bağımsız bir Kürdistan'ın kurulmasını istemeleri de bilinen bir gerçektir.

3. KÜRESELLEŞME DOĞRULTUSUNDA UKRAYNA- RUSYA KRİZİ

Her ülke, uluslararası platformlarda etkili olmak ve kendi menfaatlerini korumak adına dış politikasını geliştirmek zorundadır. Rusya, soğuk savaş sürecini iyi kullanamamış, Doğu Bloku'nun ve kendi ülkesinin dağılması zeminini hazırlamıştır. Ülkeler dış

politikalarını belirlerken ülke içi dinamikleri göz önünde bulundurmamak zorundadırlar. Rusya'da dağılmayı takip eden yıllarda özellikle 1993 yılında toparlanma sürecine girmiş, dış politikasında ülkesinden ayrılıp bağımsızlığını kazanan ülkeler ile yeni ilişkiler kurma adına, dış politikasında yeni bir strateji benimsemiştir.

Özellikle Körfez Savaşları sırasında ve sonrasında etkili olamayan Rusya, kendi coğrafyasına çok yakın olan Orta Doğu, AB ve ABD kontrolüne bırakmanın rahatsızlığını her zaman hissetmiştir. Dünya nüfusunun ve teknolojinin artması ile enerjinin önemi her geçen gün artmış, bu paralelde gelişmiş ülkeler kendi ülkelerine en kolay ve en ucuz enerji kazanımının yollarını araştırmışlardır. Avrasya Coğrafyasında bulunan zengin enerji kaynaklarını korumak ve AB ve ABD'nin bu bölgelerde etkili politikalar üretmemesi için Rusya bu coğrafyayı kontrol altına almak istemiştir. Sovyet Rusya, dağılma sürecine girdikten sonra bir müddet kendi coğrafyasında toparlanma sürecine girmiş ve soğuk savaş dönemindeki gücüne kavuşmak için çeşitli politikalar geliştirmiştir. Bu politikaları gerçekleştirirken, uluslararası bazı dengeler de Rusya'nın işine yaramış ve dolaylı da olsa bu gelişmeler Rusya'nın kendisini toparlanmasına katkı sağlamıştır.

3.1. İran'a Uygulanan Ambargo Kararları

ABD, soğuk savaş dönemi öncesinde ve sonrasında Ortadoğu ile her zaman ilgilenmiştir. Özellikle Ortadoğu da kalabalık bir nüfusa ve dünya petrol rezervlerinin %10'luk bir kısmına sahip olan İran, ABD'nin her zaman gündeminde olan bir ülke konumundadır. 1979 İran Devrimi ile iki ülke arasında diplomatik sorunlar ciddi anlamda kendini göstermeye başlamış hatta diplomatik olarak birbirlerini tanımamaya başlamışlardır. İran'daki İslami Devrim sonrasında Tahran'daki ABD Büyükelçiliği'nin 1980 yılında basılarak Amerikalı diplomatların rehin alınması, ABD-İran gerginliğini iyice artırarak, ABD'nin İran'a karşı uygulayacağı yaptırımlar için önemli neden oluşturdu (Zunes; 1999). Yıllar içerisinde ABD önderliğinde pek çok Batılı ülke İran'a karşı çeşitli ticari yaptırım kararı aldı. İlk Ambargo, 1987 yılında ABD'de Ronald Reagan yönetimi ile İran mallarına karşı uygulanan ambargoydu. Ambargoya gerekçe olarak İran'ın "uluslararası terörizme destek vermesi ve Basra Körfezi'ndeki ticari gemilere karşı takındığı saldırgan tavır" gösterildi (www.cnbce.com/haberler/politika/25-yildir-iran-a-hangi-yaptirimlar-uygulandi). Ortamın iyice gerginleşmesi ile yıllar içinde ilk yaptırımları daha geniş yaptırımlar izledi. ABD'li şirketlerin ve bankaların İran'la ticaret yapması tamamen yasaklanırken, yasağı delen şirketlere ağır cezalar uygulanmaktadır.

ABD kendisinin yapmış olduğu ambargoların yanı sıra Birleşmiş Milletlere ve Avrupa Birliği gibi büyük uluslararası kuruluşlara da etki yaparak İran üzerine yaptırımların oluşmasına zemin hazırlamıştır. 2006-2010 yıllarında BM tarafından özellikle uranyum zenginleştirme çalışmaları nedeni ile İran'a çeşitli ambargolar uygulanmıştır. Ayrıca Avrupa Birliği de İran'a 2011 yılından itibaren Birleşmiş Milletlerden ayrı olarak kendi yaptırımlarını uygulamaya başlamıştır. Bu bağlamda uranyum zenginleştirilmesinde kullanılan malzemelerin İran'a satışı yasaklandı. Ayrıca İran'ın nükleer programına destek verdiğine inandığı bazı kişi ve şirketlerin hesapları dondurularak, bunların AB ülkelerine girişini yasaklanmıştır. AB, 2012 Temmuz ayında, daha sert yaptırım kararları alarak İran petrolüne ambargo uygulamıştır. Birlik üyesi ülkeler İran'a petrol ambargosunun yanı sıra

Avrupalı sigorta şirketlerinin İran kaynaklı tüm petrol nakliyelerini sigortalamasını da yasaklamıştır (www.cnbc.com/haberler/politika/25-yildir-iran-a-hangi-yaptirimlar-uygulandi).

İran'a uygulanan bu yaptırımlar, aslında enerji bakımından AB ülkelerini Rusya'ya mahkûm ediyordu. Çünkü hem kaliteli hem de ucuz İran petrol ve doğalgazı yerine daha pahalı Rus doğalgazını almaktan başka fazla seçenekleri de yoktu. Bu durum İran'ı ekonomik olarak yıpratırken, Rusya'nın ekonomik olarak kendisini toparlamasına ve eskisi gibi yayılcı bir politika izlemesine de önemli katkı sağlıyordu.

3.2. Ukrayna ve Rusya'nın Tarihsel ve Siyasal Durumu ile Kriz Sonucu Yaşanan Göçler

Ukrayna eskiden beri Lehistan, Osmanlı ve Rusların iktidar mücadelesi arasında kalmıştır. 1699 Karlofça Antlaşması ile uzun yıllar Osmanlı himayesinde kalan Ukrayna'nın büyük bir kısmı Lehistan'a bırakıldı (<http://www.gozlemci.net/2319-karlofca-antlasmasi-1699.html>). 1793 yılında Lehistan'ın parçalanması sonucu Podolya Ruslara bırakıldı. Ruslar o yıllardan itibaren bu bölgelerde Ruslaştırma politikalarına başlamışlardır. 1918 yılına kadar Çarlık Rusya'sının bir parçası olan Ukrayna, 1991 yılına kadar da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin içinde kalmıştır. Özellikle ülkeyi ikiye bölen Dinyeper Nehri'nin doğusunda bulunan şehirler yüksek oranda Rusça konuşmakta, Rus yanlısı bir siyaset istemekte ve çoğunluk Ruslar gibi Ortodoks'tur. Batısı ise Ukraince konuşmakta ve çoğu Avrupa ülkesi gibi Katolik'tir ve AB yanlısıdır. Ukrayna'nın verimli topraklarının olması nedeni ile bölgenin tahıl ambarı olarak anılmasına neden olmuştur. Gerek verimli tarım arazisinin olması gerekse Sovyetler Birliği'nin dağılması ile Sovyet Savaş Sanayisinin %30'na sahip olması nedeni ile Ukrayna, Rusya Federasyonunun sürekli gündeminde olmuştur. Zaten Ukrayna, SSCB döneminden beri Rus doğal gazının ve petrolünün Avrupa'ya iletilmesinde, ana transit ülke olarak önemini korumaktadır. Rusya doğal gazını Avrupa'ya ihraç etmek için maliyet olarak en uygun ülkenin Ukrayna olması nedeni ile %90 gibi yüksek oranda Ukrayna boru hattını kullanmaktadır (Yıldırım; 2010: 47-48).

Ekonomik olarak kendini toparlayan Rusya, Avrasya Coğrafyasında etkili bir ABD ya da AB üyesi bir ülkenin olmasını istememektedir. Avrasya Coğrafyası enerji politikasını kendisi belirlemek istemektedir. Zaten kendisini eski Sovyet Rusya'nın doğal mirasçısı olarak görmekte ve kendilerinden kopan ülkeler üzerinde etkili bir politika yapmak istemektedir. Bunun için kültürel ve tarihsel bağlamda kendisine en yakın ülke olarak Ukrayna'yı yanında görmek istemektedir. Çünkü Ukrayna, Rusya'nın Avrupa'ya açılan kapısı görünümündedir.

Ukrayna, Orta Asya ülkeleri ile de ticari ilişkilerde bulunmaktadır. Ukrayna'nın Orta Asya ülkeleriyle ilişkilerinde ilk sırada enerji kaynakları ve enerjinin taşınması konuları yer almaktadır. Ukrayna Avrupa Birliği'ne katılma sürecinde, doğal açıdan Rusya'ya bağımlı kalmasının her zaman sorun olabileceğini öngörmekte, bunun içinde alternatifler aramaktadır. Bu alternatifler açısından eskiden aynı devlete bağlı olma nedeni ile aralarında pek çok paydanın bulunduğu Orta Asya ülkeleri ile enerji ticareti yapmak Ukrayna'nın

işine geldiği gibi, Orta Asya ülkelerinin de ticari anlayışına uymaktadır. Ukrayna, 2006 yılında Türkmenistan ile 41, Rusya ile 17, Özbekistan 8, Kazakistan ile de 7 milyar metre küp, doğal alım anlaşması yapmıştır (Amanov; 2007: 385). Türkmenistan ve Kazakistan doğal gazlarını Ukrayna üzerinden Avrupa'ya satmak istemektedirler. Böyle bir transit taşımacılığı Ruslar kendi kontrollerinde yapmak istedikleri için, Ukrayna kendileri için önem arz etmektedir.

Karadeniz Bölgesi ve bu bölgede yer alan Kırım, Avrasya coğrafyasında etkin bir güç olmak isteyen Rusya açısından, önemli bir yere sahiptir. Kırım'ın Ukrayna içinde yer alması ve aynı zamanda Ukrayna'nın Karadeniz'e kıyısı olması, bu ülkeyi ve Kırım'ı Rusya açısından vazgeçilmez kılmaktadır. Sovyet Rusya dağılması ile birlikte Kırım sorunu Ukrayna ve Rusya arasında hep var olmuştur. Hatta Rusya Parlamentosu alt kanadı Duma, 1993 yılında şehrin Rusya toprakları içinde olduğunu iddia etmiştir. Yoğun müzakereler sonunda 1997 yılında sorun, Rus Karadeniz filosunun 2017 yılına kadar, gaz vermek şartı ile Sivastopol'de kalmasına yönelik anlaşma ile çözülmüştür. Daha sonraki yıllarda bu gaz sorunu tekrar gündeme gelmiş ve Nisan 2010'da Kharkiv'de yapılan gaz anlaşması, Rusya'nın Karadeniz filosunun Sivastopol'deki üs kullanım haklarını 2042 yılına kadar 25 yıl daha uzatılmış ve sonrasındaki 2047 yılına kadar ki 5 yıl içinde bir opsiyon yılı olarak kabul edilmiş, buna karşılık olarak Ukrayna'nın Rusya'dan aldığı doğalgaz çok özel bir fiyatla ücretlendirilmiştir (Özdal ve Demydova; 2011: 21). 1991 yılı sonrasında Rusya, Odessa ve Sivastopol gibi kıyı bölgelerini Ukrayna'ya bırakınca, deniz gücünün de %18,3'ünü ve kıyı tesislerinin yarısını kaybetmiştir. Avrasya bölgesinde etkili olmak isteyen Rusya, deniz ulaşımı ve sanayi bölgelerine açılmak için Kırım'ın önemi çok iyi bilmekte, bölgede meydana gelen olaylara müdahale hakkını kendini görmekte bunu da uluslararası konuşmalarda rahat bir şekilde yansıtmaktadır (Yıldırım; 2010: 81). Vladimir Putin 2008 yılında Bükreş'teki NATO zirvesinde yaptığı konuşma da;

"...Gürcistan ve Ukrayna hakkında konuşacak olursam, konunun sadece güvenlik meselelerinden ibaret olmadığı çok açıktır. Ukrayna'nın 1/3'ünü Rus kökenliler oluşturmaktadır. Ukrayna'da Kırım gibi sadece Rus nüfusun yaşadığı bölgeler de vardır....Dahası Ukrayna doğu ve güneyindeki büyük toprakları Rusya'dan almıştır. Ukrayna'nın NATO üyeliği konusunda çok çok dikkatli hareket etmeliyiz... Bu konularda karar verirken, hepimizin orada kendi çıkarlarımızın bulunduğu gerçeğini fark etmemizi istiyorum. 17 milyon Rus şu anda Ukrayna'da yaşamakta. Orada herhangi bir çıkarımız olmadığını kim söyleyebilir? Ukrayna'nın güneyi tamamen Ruslardan oluşmakta..." (Özdal ve Demydova; 2011: 23). Putin başta Ukrayna ve Gürcistan olmak üzere bölgedeki pek çok ülke üzerinde hak sahibi olduklarının vurgusunu yaparak, yakın bir gelecekte Ukrayna'da ciddi sorunların oluşabileceğinin de sinyallerini vermiştir.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Ukrayna, 2004 yılına kadar kurumlarını oluşturmaya ve yeni devlet olma nedeni ile ortaya çıkan sosyo-ekonomik sorunlarla mücadele etmiştir. Ancak 2004 yılında siyasi ve ekonomik kriz zirveye ulaşmış, Turuncu Devrim'le sonlanmıştır. Yaşanan Turuncu Devrim'le ülkenin iç ve dış politikalarında Batı ile uyum sağlamak isteyen yönetim anlayışı iş başına geçmiştir. 2008 yılında dünya genelinde görülen küresel ekonomi krizin etkileri, 2009 yılında pek çok ülkede görüldüğü

gibi Ukrayna'da etkili olmuş, yönetim değişikliğinin gerekliliği konusunda güçlü sinyaller vermiştir. 2010 yılında iki türlü yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerini ana muhalefet lideri, Bölgeler Partisi Başkanı Viktor Yanukoviç, rakibi Başbakan Timoşenko'ya karşı yaklaşık % 3,5'lik bir farkla kazanmıştır. Devlet Başkanı Yanukoviç, 25 Şubat 2010 tarihinde parlamentoda yemin ederek görevine başlamıştır.

Ukrayna'da 28 Ekim 2012 tarihinde parlamento seçimleri düzenlenmiştir. İktidardaki Bölgeler Partisi seçimlerden % 30'luk oy oranıyla birinci parti olarak çıkmayı başarmıştır. 21 Kasım 2013 tarihinde Ukrayna'nın AB ile Ortaklık Anlaşması imzalaması sürecinin askıya alınması sonucu ülkede geniş çaplı protesto gösterileri düzenlenmiş, 28 Ocak 2014 tarihinde düzenlenen olağanüstü parlamento oturumunda Başbakan Azarov ve Hükümet istifa etmiştir. Ukrayna da gelişen bu olayları başta AB olmak üzere, batılı ülkeler ve kuruluşlar yakından izlemişlerdir. Zaten 2010-2012 yıllarında muhalefet liderlerine yönelik yargılama süreçleri pek çok ülke ve uluslararası kuruluşlar tarafından yakın olarak takip edilmiş ve sürekli gündemde olması sağlanmıştır. AB ve batılı ülkelerin bu tutumundan rahatsız olan Rusya da kendisine uygun politikaları, uygun zaman diliminde uygulamaya koymuştur (www.mfa.gov.tr/ukrayna-siyasi-gorunumu.tr.mfa). Vladimir Putin'in başa geçmesi ile kendisini eski Sovyetlerin mirasçısı olarak gören Rusya, 2006 yılında Gürcistan'ın iç işlerine karışarak Güney Osetya sorunu ile ülkenin karışıklık yaşamasına zemin hazırlamıştır. Güney Osetya nedeni ile Gürcistan'ı sıkıştıran Rusya, gelişen olayların sonunda 26 Ağustos 2008 tarihinde Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdığını açıklamıştır. Rusya bu kararla başta ABD ve AB olmak üzere batılı ülkelerin nabzını ölçmüş ve bölgede etkili olduğu göstermiştir. Rusya bu tutumu ile ABD ve AB ülkelerinden fazla bir baskının gelmediğini görünce uzun vade de yol haritasını belirleyerek her zaman gündeminde olan Ukrayna için yeni senaryolar hazırlamıştır (Yıldırım; 2010: 40). Ukrayna'nın AB ile bağlantısını keserek AB'nin Hazar havzası ve Güney Kafkaslardaki etkinliğini engellemeğe çalışan Rusya, "*vatan daşlarımızın haklarını koruyoruz*" söylemi ile Kırım'a girmiştir. Yaşanan gerginlikler sonucu uzun yıllardır Kırım'da Ruslaştırma faaliyetleri sonuç vermiş 16 Mart 2014 tarihinde Kırım'ı Ukrayna'dan koparıp Rusya'ya bağlamak için yapılan referandumda, referanduma katılanların yüzde 97'sinin Rusya'ya katılmayı kabul ettiği ifade edilmiştir. Seçim Komisyon Başkanı Mikhail Malişev katılım oranının % 83,1 olduğunu açıklamış, Kırım Başbakanı Sergey Aksinov ise "Referandumun nihai sonuçları: Yüzde 96.6 lehte!" diye tweet atmış, bölgenin Rusya'ya bağlanma kararı aldığını duyurmuştur (<http://sozcu.com.tr/2014/dunya/rusya-kirimi-geri-aldi-471516>).

18 Mart 2014 günü Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Kırım'ı Rusya'ya bağlayan anlaşmaya imzalamadan önce bazı açıklamalar yaptı. Putin'in yapmış olduğu açıklamalardan bir kısım özetle: "*...Kırım, her zaman Rusya'nın bir parçasıydı. Kırım'ın Ukrayna'ya verilmesi zaten anayasaya aykırı bir durumdur. Ancak bölgede huzursuzluk çıkmaması için bu duruma göz yumduk. Kırım'daki referandum uluslararası hukuka uygundur... Biz soydaşlarımızın haklarını koruduk...*" Açıklamalarını yapan Putin, Kırım'ı Rusya'ya bağlayan anlaşmayı imzalayarak, Kırım'ın Rusya'nın toprağı olduğu bütün dünyaya duyurdu (<http://www.dunyabulteni.net/haber/292710/putin-imzaladi-rusya-kirimi-resmen-ilhak-etti>).

Dünyanın neresinde olursa olsun yaşanan iç çatışmalar ve savaşlar, her zaman beraberinde bir göç dalgasını ve mülteci sorununu beraberinde getirmektedir. Alman Reuters ajansının BM mülteci işlerinden sorumlu (UHNCR) yönetimden edindiği bilgiye göre, 2014 başlarından itibaren altı ay içerisinde Ukrayna'dan 110 binden fazla insan Rusya'ya göç etmiştir. Ayrıca Rusya dışında Polonya, Belarus, Çek Cumhuriyeti ve Romanya'ya da Ukraynalı mültecilerin gittiği şeklinde açıklamalar yapıldı. Yaşanan kriz nedeni ile Ukrayna sınırları içerisinde de 54.4 bin kişi yaşadığı yeri terk ederek başka bölgelere gitmek zorunda kaldı. UNHCR Resmi Temsilcisi Melissa Fleming, Ukrayna'da iç göçün hızla arttığını, haziran ayında yaşanan olaylar nedeni ile Ukrayna'nın güneydoğusunu son 1 hafta içerisinde 16.4 bin mültecinin terk ettiğini belirtti. BM mülteci işlerinden sorumlu yönetimin yapmış olduğu rakamlarla örtüşmesine de Rusya Federal Göç Servisi de şimdiye kadar Ukrayna'daki siyasi kriz nedeniyle Rusya'ya 400 binden fazla mülteci geldiğini belirtmiştir (<http://gazetem.ru/haber/bmye-gore-ukraynali-multeci-sayisi-110-bini-asti/21744/>).

Ukrayna ve Rus yanlısı ayrılıkçılar arasında 23 Haziran 2014 tarihinde, Rusya, Almanya Fransa ve Türkiye'nin de destek verdiği ateşkes görüşmeleri sağlandı. Ancak 01 Temmuz 2014 tarihinde Ukrayna Devlet Başkanı Petro Poroşenko ülkenin doğusundaki tek taraflı ateşkesi sonlandırdığını belirterek "*Saldıracağız, ülkemizi özgürleştireceğiz*" dedi (www.bbc.co.uk/turkce/haberlerukrayna-ateşkes). Yapılan bu açıklamalar, çok daha fazla kanın döküleceğinin ve mülteci sayısının da her geçen gün artacağına habercisi niteliğindedir.

3.3. Rusya-Ukrayna Krizinde ABD, AB Ülkeleri ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tutumu

Dünyanın pek çok politikasına yön veren ve büyük küresel şirketlere sahip ABD, AB Ülkeleri ve Çin Halk Cumhuriyeti, Ukrayna-Rusya krizinde kendi çıkarları doğrultusunda esnek politikalar yaparak, Rusya ile karşı karşıya gelmek istemediler. Politik bir kaç söylem haricinde Ukrayna'yı kendi kaderi ile baş başa bıraktıkları şu an için görünen bir gerçek.

3.3.1. Rusya-Ukrayna Krizinde ABD'nin Tutumu

ABD, özellikle Ortadoğu'da enerjinin bol miktarda olması sebebi ile her zaman bölgede etkili olmak istemiş ve ABD karşıtlığını azaltmanın yollarını aramıştır. ABD'nde Başkan Bush'un birinci başkanlık döneminin sonlarına doğru gündeme gelen bu politika temelde bölgede demokrasi ile yönetilen ülkelerin sayısının artmasının ABD'nin ulusal güvenliğine katkı yapacağı varsayımına dayanmaktaydı. Geri kalmışlığın önündeki en önemli engelin ABD'nin bölgesel politikaları olduğu algısı zayıflatılarak, demokrasi adı altında izlenecek yollarla Amerikan karşıtlığını azaltacak ve İslamcı kesimlerin yönetim sürecine dâhil olmaları ve sorumluluk taşımaları onların radikal görüşlerini zayıflatacaktı. Ancak Lübnan'da Hizbullah'ın iktidarın bir parçası olması sonrasında da HAMAS'ın Filistin'de yapılan seçimleri kazanıp iktidara gelmesi arkasından Müslüman Kardeşlerin seçimle Mısır'da iş başına gelmeleri bu anlayış yavaş yavaş cazibesini kaybetmeye başladı. Demokratik süreçlerin umulanın aksine daha fazla Amerika ve İsrail karşıtlığını körükleyebileceği algısı nedeni ile demokrasi söylemleri ile ciddi bir sonuca

varılamayacağı sonucu ağır basmıştır. Zaten demokrasi adı altında Irak'ta yapılan savaşlar sonucu demokrasinin gelmediği ortadadır. Fransa'nın Lübnan'da uyguladığı mezhepsel bir anlayışa dayalı anayasa modeline benzer anayasayı Irak'ta uygulamaya koyan ABD bölgeden çekildikten sonra Irak'ta mezhepsel bir çatışma ve bölünme durumuna gelmiştir.

Barack Obama, ABD'nin en önemli dış politika darboğazlarından geçmekte olduğu bir dönemde iktidara geldi. Körfez ve Irak savaşının faturası ABD'ye ağır oldu. ABD, Irak'ta 4500 asker kaybederek, yaklaşık bu sayı kadar asker de sakat kaldı. Ekonomik maliyeti trilyon dolarları buldu. Dünya çapında olumsuz olarak algılanan bir ABD'nin olduğu bir dönemde başa gelen Başkan Obama, ABD'nin karşılaştığı bu olumsuz durumları ortadan kaldırmak ve dış politika sorunlarıyla Bush döneminden daha farklı bir şekilde mücadele etme amacıyla iktidarının ilk aylarında iddialı konuşmalar ve açıklamalar yaptı. Ancak daha çok ekonomi merkezli ve deniz aşırı savaşların bitirilmesi gerektiği, bir dış politika oluşturma gayretinde olduğu görülmüştür (Nilgün; 2014: 32). Tunus, Mısır, Libya ve Suriye de gelişen olaylar karşısında aktif dış politika oluşturmayan Washington Yönetimi, Rusya'nın Gürcistan'da Güney Osetya'yı işgalini ve yine Rusya'nın Ukrayna'nın toprak bütünlüğünü hiçe sayarak Kırım'ı ilhak etmesine de fazla bir tepki göstermemiştir. Obama'nın Putin ile saatlerce süren birkaç telefon görüşmesi de John Kerry'nin, Lavrov'la diplomatik çözüm bulmaya yönelik yapmış olduğu görüşme de yaşanan krize herhangi bir çözüm getiremedi. İran'ın dünyanın birçok ülkesinde bulunan petrol paraları, ambargo kararları nedeni ile tam anlamı ile kullanılmıyor olsa da, çeşitli yollarla değerlendirilmektedir. Ekonomisi iyi durumda olmayan ABD'de nükleer programları bitirme adı altında son dönemlerde İran'la yapmış olduğu görüşmelerin altında yatan, dünya piyasalarında dolaşmakta olan İran petrol paralarının çeşitli yollarla ABD tarafından kullanılmasından başka bir şey değildi (Kanat; 2014: 7-29).

3.3.2. Kriz Karşısında AB'nin Tutumu

Ukrayna, 1991 yılında bağımsızlığına kavuştuktan sonra her geçen yıl artan oranda AB ile ilişkiye girmiş 2004 yılında ilişkileri daha fazla ivme kazanmıştır. 2008 Mayısında Ukrayna'nın Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinin ardından, yeni anlaşma AB ile derin ve kapsamlı bir serbest ticaret bölgesi kurulmasını da öngörmüş, yaşanan gelişmelerden sonra Ukrayna ve Avrupa Birliği 19 Ekim 2011 tarihinde derin ve kapsamlı Serbest Ticaret Anlaşması müzakerelerini tamamlamışlardı (Özdal ve Demydova; 2011: 20). AB, Ukrayna üzerinden Rusya'nın doğal gazını almaktadır. Hem Rus doğal gazının hem de Orta Asya ülkelerinin enerjisi açısından transit ülke olma açısından Ukrayna, AB açısından çok önemli bir ülkedir. Ancak hammaddeyi temin eden ülke mi, yoksa hammaddenin geçiş güzergâhı olan ülke mi öncelikli sorusu sorulduğunda hammaddeyi temin eden ülkenin daha ağırlıklı olduğu yaşanan olaylarda görülmektedir. Ukrayna ve Rusya arasında yaşanan krizin etkileri hem ekonomide hem de finans piyasalarında hissedilmeye başladı. Son dönemlerde ABD'nin Rusya finans sektörüne yönelik yaptırımları gündeme getirmesi AB şirketleri daha da telaşlandırdı. Başta Fransa, İtalya, Almanya ve İngiltere olmak üzere Avrupa bankalarının Rusya'da 187 milyar dolarlık riski bulunmaktadır. Carlsberg, Anheuser-Busch InBev gibi dünyanın en büyük bira üreticisi dev şirketler ile Societe Generale, Erste Group, Visa gibi büyük finans kuruluşları Ukrayna-Rusya krizinden olumsuz etkilendiklerini açıklayan küresel sermayelerden sadece birkaçı. Avrupa

Birliği'nin ve NATO'nun en etkili ülkelerinden Almanya'nın Rusya da irili ufaklı 6000'in üzerinde şirketinin olduğu bilinmektedir. Almanya her ne kadar Rusya'ya yaptırım yapma konusunda politik adımlar atıyormuş gibi görünse, bahse konu şirketlerin çıkarlarına göre hareket etmektedir. Bahse konu şirketlerin Almanya Parlamentosu üzerindeki etkilileri sebebi ile Almanya ortamın gerilmesine neden olacak açıklama yapmaktan da kaçınmaktadır (Küçük; 2014: www.dunya.com/rusyadaki-yabanci-sirketlerin-huzuru-kacti-227608h.htm). 21 Mayıs 2014 tarihinde Avrupa Komisyonu Başkanı Jose Manuel Barroso, 14 Mayıs 2014 tarihinde Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin tarafından AB üyeleri adına kaleme aldığı mektuba cevap niteliğinde olan bir mektubu Putin'e gönderdi. Mektupta özellikle Ukrayna bağlantılı enerji sorunlarının çözümü için Rusya'dan yapıcı yaklaşım beklediğini ifade ederek, Ukrayna'ya yönelik gaz arzının ve bu ülkeden AB ülkelerine yapılan transit gaz teslimatının istikrara kavuşturulması için AB, Rusya ve Ukrayna arasındaki üçlü görüşmelerin sürdürülmesine hazır olduğunu belirtti. Krizin devam ettiği süreçlerde AB çeşitli girişimlerde bulunsa da sorunun çözümüne dair olumlu bir katkı sağlayamamıştır. Uzun vade de Rusya'ya olan bağımlılığı, Almanya Ekonomi ve Enerji bakanı Sigmar Gabriel; "*Kısa vadede Rusya'dan doğalgaz ithalatına bağımlılığımızın nasıl değişeceğini kim söyleyebilir, bilmiyorum*" söyleyerek konunun ne kadar ciddi boyutta olduğunu gözler önüne sergiledi (<http://www.bik.gov.tr/ab-den-rusya-ya-mektup-haberi-67849>).

16 Mart 2014 tarihinde Kırım'ın Rusya'ya bağlanması ile yapılan referandum sırasında, Putin'i telefonla arayan Almanya Başbakanı Angela Merkel, Rusya liderini kararını değiştirmesi konusunda ikna edemedi. Kremlin'den yapılan açıklamada "*...Rusya lideri Kırım halkının yapacağı seçime saygılı olacaklarını ve referandumun tamamen yasal ve BM tüzüğü 1'inci maddesine uygun yapıldığını Alman Başbakanı'na ilettiler...*" (Sabah Gazetesi; 16.03.2014). Oylama sonucunda yüksek bir oran, Rusya'ya bağlanmayı kabul etti. AB ülkeleri, her ne kadar yapılan referandumu tanımayacakları konusunda açıklamalar da bulduysalar da, Kırım'ın Rus topraklarına katılma sonucunu değiştirmediler. Buna benzer bir açıklamayı da Türkiye'de resmi temaslarda bulunan NATO Genel Sekreteri Anders Fogh Rasmussen, Başbakan Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı görüşmede yaptı. NATO'nun Kırım'ın işgali konusunda Türkiye ile görüş birliği içinde olduğunu belirten Rasmussen, "*Kırım'ın ilhakını tanımiyorum*" dedi (Hürriyet Gazetesi, 17 Haziran 2014; 26). Gerek NATO tarafından gerek AB ülkeleri tarafından yapılan esnek açıklamalar, Ukrayna'nın toprak bütünlüğünün korunmasına yetmemiştir.

Tablo 1: Rusya'nın Başlıca Ticaret Ortakları 2012 Yılı (Euro Milyar)

Ülkeler	Euro Milyar
Avrupa Birliği	267.5
Çin Halk Cumhuriyeti	64.1
Ukrayna	24.3
Belarus	24.1
ABD	18.9
Japonya	17.0
Türkiye	17.0

Kaynak: www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi.com verilerinden yararlanılarak hazırlandı.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında Avrupa Birliği'nin ve Çin'in Rusya ile çok yüksek miktarlarda ticaret hacimlerinin olduğu görülmektedir. Ticareti gerçekleştiren küresel sermayeler kendi kazançlarını riske edecek açıklamaların yapılmaması konusunda kendi ülke siyasilerini uyarmaktadırlar.

3.3.3. Rusya- Ukrayna Krizinde Çin Halk Cumhuriyeti'nin Tutumu

Sovyet Rusya'nın dağılması ve soğuk savaşın ardından ABD'nin tek süper güç olarak sahneye çıkması ve her geçen gün büyüyen ekonomisi için enerji ihtiyacı hisseden Çin Halk Cumhuriyeti denge unsuru olarak stratejik ortaklık arayışlarına girişmiştir. 1992 yılında Rusya ile "iyi komşuluk" politikasıyla başlayan diyalog, Nisan 1996'da ilk Şanghay görüşmelerinde "Rus-Çin Stratejik Ortaklığının" ilanı ile gelişmiştir. 26 Nisan 1996 tarihinde Şanghay'da toplanan Rusya, Çin, Kazakistan, Tacikistan ve Kırgızistan, Sınır Bölgelerinde Askeri Güvenin Derinleştirilmesi Anlaşmasını imzalamasıyla Şanghay Beşlisi olarak anılacak olan örgüt, kurulmuş oldu. 2001 yılında Özbekistan'ında gruba katılması ile üye sayısı 6'ya çıkmış, 2002'de üye devletler Saint Petersburg Zirvesinde örgütün amaç, prensip, yapı ve işleyişini belirleyen Şanghay İşbirliği Örgütü Beyannamesini imzaladı (Yazıcı; 2009: 26-27). Çin Halk Cumhuriyeti gerek Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üye olması gerekse de Rusya ve Orta Asya ülkeleri ile olan ticaret ve politik ilişkiler nedeni ile Ukrayna- Rusya krizine diplomatik bir üslupla yaklaşarak konunun barışçıl yollarla çözülmesi üzerinde durmuştur. Ayrıca Doğu Türkistan ve Tibet gibi benzer ilhak sorunlarının olması Çin'i, Ukrayna'nın egemenliğine, bağımsızlığına ve toprak bütünlüğüne değinen net ifadeler kullanmak yerine daha çok genel ifadeleri tercih etmeye yönelmektedir.

Soğuk Savaş sonrasında aralarında stratejik işbirliğinin olduğu Rusya ve Çin, BM Güvenlik Konseyi'nde genelde birbirini destekler yapıda hareket etmiştir. Bu dayanışma örneğini en son 15 Mart 2014'te Kırım'ın Rusya'ya bağlanması için yapılması planlanan referandumu görüşmek için toplanan BM Güvenlik Konseyi'nde de görmek mümkündür. Çin, BM Güvenlik Konseyi daimi üyeleri arasında çekimser olduğunu belirterek, Rusya'ya Kırım konusunda destek vermiştir (<http://www.bilgesam.org/incele/1094/ukrayna-krizi-ve-cin>). Ukrayna-Rusya krizi devam ederken, 21 Mayıs 2014 günü uzun süren müzakereler sonrasında Rus gazının Çin'e taşınmasını içeren anlaşmaya Rusya ile Çin imza attı. Anlaşmaya göre, Çin 30 yıllık süre boyunca doğalgazını Rus enerji devi Gazprom'dan temin edecektir. Anlaşma için resmi bir fiyat açıklanmasa da anlaşmanın toplam değerinin 400 milyar doların üzerinde çıkması beklenmekte bu da şu ana kadar enerji konusunda imzalanmış en büyük rakama tekabül etmektedir ([www. bbc.co.uk/turkce/ekonomi_rusya-cin-gaz](http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi_rusya-cin-gaz)). Fiyat hakkında bilgi verilmesi de gözlemciler, Ukrayna krizi nedeni ile Rusya'nın doğal gaz fiyatında büyük fiyat kırıldığını belirtmektedirler. Rusya ABD ve AB'nin yaptırımları karşısında bu hamleyi yaparak doğal gazına çok ciddi pazar buldu. Stratejik işbirliği içinde olan Rusya ve Çin, bütün dünyanın daha çok enerji nedeni ile ortaya çıkan Ukrayna-Rusya krizine odaklandığı bir ortamda kendi çıkarlarına uygun bir doğal gaz anlaşması yapmışlardır. 1993 yılından itibaren enerji ithalatçısı konumuna geçen Çin, enerji bağımlılığını büyük oranda rahatlatırken, Rusya da doğal gaz için AB ülkelerine alternatif pazar buldu.

SONUÇ

Yaşadığımız dünyada sürekli bir değişim yaşanmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ve kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ile dünyanın her yerinde toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel yönden bir etkileşim olmaktadır. Bu etkileşim bazen uyum içerisinde olurken bazen de çatışma şekline de dönüşebilmektedir. Mekân ve zaman kavramlarının giderek daraldığı günümüzde küreselleşme olgusu, daha çok merkez ülkeler olarak adlandırılan gelişmiş ülkelere daha fazla fayda sağlarken, çevre ülkeler olarak adlandırılan gelişmekte olan ve gelişmemiş ülkeleri ise sıkıntılı bir duruma soktuğundan, dünyanın değişik yerlerinde değişik etkiler sergilemektedir. Kapitalizmin doğasında olan toplumsal adaletsizlik ve eşitsizlik, rekabet duygusunun ön planda olduğu küreselleşme ile çok daha fazla hissedilir bir duruma gelmiştir.

Küreselleşme çok eski zamanlarda değişik şekillerde varlığını gösteriyor olsa da özellikle I. Dünya Savaşı sonrası petrolün değerinin iyice anlaşılması sonucu, enerjiye dayalı siyasal etkileri kendisini daha çok hissettirmeye başlamıştır. Başta otomotiv sanayisi olmak üzere teknolojiye dayalı pek çok sektörde kullanılan enerji türleri, her geçen gün daha çok ihtiyaç duyular hale gelmiştir. Teknolojinin ve nüfusun artmasına rağmen yeni enerji rezervlerinin keşfedilmesi fazla olmadığı için mevcut enerjinin en iyi şekilde kullanılması için başta gelişmiş ülkeler olmak üzere pek çok devlet mevcut enerji kaynaklarından daha fazla yararlanmak istemektedirler. ABD ve Çin Halk Cumhuriyeti gibi büyük topraklara sahip ülkeler enerji rezervlerine sahip olmalarına rağmen, mevcut ihtiyacı karşılayamadıklarından ya da gelecekteki ihtiyaçlarını göz önünde bulundurdıkları için enerji bakımından ithalatçı konumundadırlar. Dünya da petrol ve doğal gaz rezervleri açısından en önemli bölgelerinden biri Orta Doğu, sahip olduğu zenginlik nedeni ile başta ABD olmak üzere birçok gelişmiş ülkenin ilgi odağı olmuştur. Özellikle ABD II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge üzerindeki isteğini artırarak bölge ile yakından ilgilenmiştir. Bölgede daha çok söz sahibi olmak için, bölgede çıkan çatışmaya ya da savaşa çoğu zaman destek verildiği görülmektedir. Bu durum küreselleşmenin siyasal boyutlarının, ekonomik boyutlarından daha etkili olduğunu göstermektedir. Zaman ve mekân kavramının daralmaya başlaması ile gelişmiş ülkeler kendi ülke sınırlarından çok uzak ve aralarında komşuluk ilişkisi bulunmayan coğrafyalara çok rahat müdahale etmekte ve yenedünya düzenini kurmaya çalışmaktadırlar.

II. Dünya savaşıdan sonra IMF ve Dünya Bankası 1944 yılında ABD'nin New Hampshire eyaletinin Bretton Woods şehrinde, İkinci Dünya Savaşı'nın Avrupa'da yol açtığı yıkımı yeniden inşa etmek ve ekonomik bunalım dönemlerinde finans sağlama amacı ile kurulmuş kuruluşlardı. Zaman içerisinde değişim rüzgârından bu kuruluşlarda nasibini almış özellikle 1980'li yıllardan itibaren liberal ekonomik politikalarla kuruluş amacından çıkarak kendisine yeni görev almış gibi hareket etmeye başlamışlardır. Bu dönemden itibaren bu kuruluşlar, serbest piyasa ekonomisine geçmeye henüz hazır olmayan yoksul ülkelere, çeşitli dayatmalarla kredi ve finans sağlamak suretiyle kendilerine bağımlı hale getirecek politikaları yaymaya çalışan kurumlar izlenimini vermeye başladılar. 1980'li yıllarda ekonomik boyutta kendisini gösteren küreselleşme aynı zamanda siyasal boyutta da

ele alınmaya başlamıştır. Ekonomik olarak bağımlı hale gelen ülkeler çok fazla zaman geçmeden siyasal değişikliğe de gitmek zorunda kalmışlardır.

1980'li yıllar gerek ekonomik küreselleşmenin gerekse de siyasal küreselleşmenin kendisini çok hissettirdiği bir dönemdir. Dünya bir taraftan serbest ekonomi piyasasına girerken, diğer taraftan Orta Doğu'da siyasal sonuçlarının uzun yıllar devam edeceği İran-İrak savaşının başlamasına da tanık oluyordu. Irak- İran savaşı ile petrolün önemi bir daha gündeme gelmiş, dünyanın gelişmiş ülkelerinin bu bölgeye odaklanmasına sebep olmuştur. Bu savaşla bölgede yaklaşık bir milyondan fazla insan hayatını kaybetmiş, binler insan sakat kalmış ve binlerce insan mülteci durumuna gelmiştir. Savaşın maddi bilançosu taraflara çok ağır olurken, küresel güçler, savaş sırasında silah satarak, savaş sonrası ülkelerin yeniden inşası için gerekli malzemeleri satarak önemli ekonomik kazanç elde ettiler.

1989 yılında gelişen siyasal olaylar, Berlin Duvarı'nın açılmasına, ardından 1990 yılında Almanya'nın yeniden birleşmesine neden oldu. Almanya yeniden birleşerek AB ülkelerinin en büyük ülkesi konumuna gelirken NATO'nun da etkili bir ülkesi olmuştur. Soğuk Savaş sırasında Sovyetler Birliği, yayılcı bir politika ile kendi dünya görüşlerini diğer ülkelere zorla benimsetmeye çalışırken, ABD, farklı politikalarla çevre ülkelerin benimseyebileceği tarzda ve zamana yayarak dünyanın siyasal küreselleşmesinde etkin rol üstleniyordu. 1989'u izleyen dönemde Sovyetler Birliği'nin dağılması sonucunda, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, eski Sovyetler Birliği'nden 15 bağımsız devlet ortaya çıktı. İki Almanya'nın birleşmesi ile Doğu Avrupa ülkelerinde yönetim şeklinin yeniden sorgulanmasını gündeme getirmiş ve Sovyetler Birliği'nin de dağılması ile Doğu Bloku yıkılarak, Varşova Paktı kendini feshetti.

İki Almanya'nın birleşmesi, Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun dağılması ile küreselleşmenin siyasal etkileri doğrultusunda ABD ve ABD'ye karşı muhtemel bir tehlike kontrol altına alınmış oluyordu. Dünyanın önemli petrol ve doğal gaz rezervine sahip olan Orta Doğu'da bir karışıklığın çıkması, Irak-İran savaşında olduğu gibi küresel güçlerin işine yarayacaktı. Bu doğrultuda Irak'ın, Kuveyt'e saldırmak için bahane aramasına ses çıkarmayan hatta teşvik eden ABD'nin tutumu savaşın başlaması ile değişti. 1991 yılının başlarında başlayan Körfez Savaşı ile Irak, küresel güçler tarafından kontrol altına alındığı gibi Irak'ın parçalanmasına zemin hazırlayan ve Haziran 2014 yılında bağımsızlığını ilan etmek isteyen, Bölgesel Kürt Yönetiminin de kuruluş zeminini de hazırladı. ABD'nin Orta Doğu da uzun yıllardan beri uygulamakta olduğu ikili çerçeveleme politikası ile İran'a ambargo uygulanmasını sağlarken, Irak'ı da işgal etmişti. ABD böylece petrol ve doğal gaz fiyatlarının ayarlanmasında etkili bir konuma geldi. Küreselleşmenin siyasal etkileri doğrultusunda ABD ucuz petrolü elde ederken, Körfez savaşı sırasında binlerce insan mülteci konumuna girerek, aç ve sefil bir hayatın içinde kendini buldu.

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra İran'ın rejim ihraç edici bir politika izlediği ve nükleer tesislerinin olması gerekçesi ile küresel güçler tarafından yaptırım uygulanması kararları alındı. Bu kararlar doğrultusunda petrol ve doğal gaz ihracatına ciddi sınırlamaların gelmesi ile AB doğal gaz konusunda Rusya'ya mahkûm bırakılmıştır. Soğuk

Savaş sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılması ile NATO'nun yeniden görüşülmesi gündeme gelmiş, komünizm tehdidi ortadan kalktığına göre savunma harcamalarına hatta böyle bir ittifaka bile gerek kalmadığı bile görüşülmeye başladı. Ancak yapılan görüşmeler sonucu Sovyetler Birliği dağılmış olmasına rağmen Rusya Devleti hala askeri bakımdan güçlü ve ekonomik bakımdan kendisini toplaması ile yeniden tehdit unsuru oluşturabileceği görüşü öne çıktığı için NATO'nun devam etmesi gerektiği karara bağlandı. NATO'nun almış olduğu bu kararın yerinde olduğu, yıllar sonra Rusya'nın yeniden izlemiş olduğu yayılmacı politikalar ile net bir şekilde anlaşıldı. Vladimir Putin'in başa geçmesi ile kendisini eski Sovyetlerin mirasçısı olarak gören Rusya, Güney Osetya sorunu ile Gürcistan'ı sıkıştırmış ve 26 Ağustos 2008 tarihinde Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıdığını açıklamıştı. Rusya bu kararla başta ABD ve AB olmak üzere batılı ülkelerin nabzını ölçmüş ve fazla bir baskının gelmediğini görünce Ukrayna için uzun vadede yol haritasını hazırladı. Rusya'nın yıllar önce Kırım'da ve Doğu Ukrayna'da uyguladığı Ruslaştırma politikaları sonuç vermiş ve bölgelerin demografik yapısı büyük oranda Rus asıllı vatandaşlar lehine değişti.

Doğal gaz bakımından Rusya'ya mahkûm olan AB ülkeleri, yaşanan kriz ortamında ortamın daha fazla gerilmesinin kendileri için doğuracağı sıkıntılar dolaylı, Rusya'ya karşı sert açıklamalar yapmaktan sakındılar. Çünkü Rusya ile AB ülkelerinin çok ciddi ticaret ilişkileri vardır. Küresel şirketlerin yatırımı alanları içinde olan Rusya'da AB ülkelerinin finans sektörü başta olmak üzere birçok sektörde yapmış oldukları yatırım nedeni ile taşıdıkları riskler var. Bütün bu fotoğrafi günün şartlarına göre iyi okuyan Rusya, dünyanın en kalabalık nüfusuna ve iyi bir ekonomisine sahip olan stratejik ortağı Çin'de dolaylı desteğini aldı. Rusya, Ukrayna'nın doğusunda ve Kırım'da yaşanan olayları bahane ederek Kırım'ı ilhak ederek 16 Mart 2014 yılında yapmış olduğu referandum ile Kırım'ı kendi topraklarına kattığını bütün dünyaya duyurdu.

1990'lı yıllarda İran dünyanın tehlikeli ülkesi olarak gösterilip, ambargo kararlarına maruz kalırken, dünyanın siyasal düzenine yeni bir şekil kazandırmaya çalışan küresel güçler, doğu da Sovyet Rusya'nın gelişmesindeki sonucu iyi tahmin edemediği görülmektedir. Küreselleşmenin siyasal sonuçları, başta küreselleşmenin ekonomik boyutu olmak üzere diğer konularını da derinden etkilemektedir. Sonuçta güven ve istikrar ortamının olmadığı bölgelerde ekonomi etkilenecek ve bölge insanında huzursuzluk baş göstererek göç hadisesinin yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

- AMANOV, Şatlık (2007), **Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Amerika Birleşik Devletleri'nin Orta Asya Politikası**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara.
- BAYAR, Fırat, (2012) "Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinde Türkiye" **Ekonomik Sorunlar Dergisi** Sayı:32, s.25-34
- BEININ, Joel (1991), "Körfez Savaşı'nın Kökenleri", **Dünya ve İslam**, İstanbul. Beyond, (87-107), Cambridge, Cambridge University Press.
- DOĞAN, Nejat (2011) , "Almanya'nın Avrupa'daki Konumuna Teorik Yaklaşımlar: Almanya'nın Yeniden Birleşmesinden 20 Yıl Sonra Bir Değerlendirme" **Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi** Cilt: 1, Sayı: 1, ss. 1-19.
- ERDOĞDU, Hikmet (2004), **Avrupa'nın Geleceğinde Türkiye'nin Önemi ve NATO İttifakı**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- FERHANG, Mansour: (1986) "Conflict:an Unending War between Two Despots," **TheNation**, September 20, 1986, Vol. 243, p. 233.
- GALTUNG, Johan (1971), "A Structural Theory of Imperialism", **Journal of Peace Research**, pp. 81-117.
- GÜMÜŞ, Nilgün T. (2014), **Hürriyet Gazetesi**, 16 Haziran 2014.
- HACİTAHİROĞLU, Kürşad (2012), **Türkiye'deki Terörizmin İşsizlik Üzerine Etkileri**, Buhara Yayınları, İstanbul.
- Hürriyet Gazetesi**, 17 Haziran 2014; 26
- KANAT, K.Buğra (2014), Obama'nın İkinci Döneminde Amerikan Dış Politikası, **SETA Vakfı Yayınları, Analiz**, Mayıs 2014, Sayı: 93
- KANTARCI, Şenol, (2012) "Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı "Koalisyonlar Dönemi mi?" **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Sayı:16 s. 47-84
- KAVAK, Gökhan (2011), **I. Körfez Savaşı Sonrası Irak'tan Türkiye'ye Göçler ve Sonuçları**, Marmara Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- KİRİŞÇİ, Kemal (1998), **Türk Dış Politikasının Analizleri**, " *Huzur Mu Huzursuzluk Mu: Çekiç Güç ve Türk Dış Politikası (1991-1993)*" Çev: Ahmet K. Han. Der Yayınları, İstanbul, 195-212
- KONİ, Hasan (1992), "Körfez Savaşı Sonrası Türkiye ve Ortadoğu", **Avrasya Dosyası**, İlkbahar, C:3 S:1, s:127-141.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer (1998) **Dünya'nın ve Türkiye'nin Yakın Tarihi "Yeni Dünya Arayışları: Küreselleşme"** Anadolu Üniversitesi Yayınları No:109 Eskişehir 1998 s.69 (63-83)
- MALEK, Mohammed H.(1991): "Iran-Iraq War," **International Mediation and The Gulf War**, ed. Mohammed H.Malek, Glaskow, Royston Limited, 1991.

Jabr vd.: "Iraq in the Gulf War," **Saddam's Iraq, Revolution or Reaction**, ed.Jabr Muhsin, London, Zed Books, 1986.

NYANG, Sulayman(2000) "Conceptualizing Globalization", **American Journal of Islamic Social Sciences**, Amory Starr (Ed.), **Naming the Enemy, Anti-Corporate Movements, Confront Globalization**, pp: 129-132, New York: Pluto Press, 2000, p. 130.

ORAN, İbrahim Bora (2012), **Küreselleşen Dünya Ekonomisi, Türkiye'ye Getirdiği Sorunların Çözümü Ve Uyum Çareleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul.

ÖZDAL, Habibe ve DEMYDOVA, Viktoriia (2011), **Türkiye Ukrayna İlişkileri: Yüksek Potansiyel, Düşük Voltaj**, Avrasya Araştırmaları Merkezi, USAK Analiz No: 16

RUNDLE, Christopher , (1986)"The Iran/Iraq War",**Asian Affairs**, 17(2), 1986 June, s.128

Sabah Gazetesi; 16.03.2014

SANDER, Oral (1998) Siyasi Tarih 1914-1994, İmge kitabevi, Ankara,

SANDIKLI, Atilla ve KAYA, Erdem (2012) "Barış Kavramına Teorik Yaklaşımlar ve Küresel Yönetişim" **İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimleri Dergisi** Yıl:12 Sayı:23 Bahar 2013 s.59-79

Smith, S., Booth, K., Zalevski, M., (edts), International Theory: Pozitivism and Wallerstein, Immanuel., (1996), The Inter-State Structure of the Modern World System,

YAZICI, Kadir (2009), **Sovyetler Birliği'nin Dağılması Sonrasında Türkiye - Avrasya İlişkileri**, Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

YILDIRIM, Yusuf (2010), **Rus Dış Politikasında Ukrayna Faktörü**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta.

YILDIRIM, Zafer (2005) **Türk Basınında İran Irak Savaşı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi.

YILDIZ, Kerim, **The Kurds in Iraq (The Past, Present and Future)**, Ter: A. H. Engin Urcan, Londra, 2003.

ZUNES, Stephen(1999), "*Iran: Time For Detente*", **Foreign Policy In Focus**, Vol. 4, No: 28, November.

ARI, Tayyar;(2007) "Bop, Orta Doğu Ve ABD: Politika Mı Propaganda Mı?"

www.tayyarari.com/download/eskiyazi/abdninortadogu Erişim tarihi:24.05.2014.

ARI, Tayyar, Özetleyen: AYTAÇ, Nezih, <http://www.altinicizdiklerim.com>. Erişim Tarihi: 25.05.2014.

ATİKER, Mustafa, " Orta Doğu, Petrol ve ABD"

http://www.kto.org.tr/d/file/ortadogu_rapor.pdf Erişim Tarihi: 24.04.2014.

KÜÇÜK, Evrim, "Rusya'daki Şirketlerin Huzuru Kaçtı"

www.dunya.com/rusyadaki-yabanci-sirketlerin-huzuru-kacti, Erişim Tarihi: 26.06.2014.

<http://w2.anadolu.edu.tr/aos/kitap/IOLTP/1269/unite04.pdf> Erişim Tarihi: 29.05.2014

<http://tarihdersnotlari.blogcu.com/helsinki-nihai-senedi/> Erişim Tarihi: 29.05.2014.

www.cnbcc.com/haberler/politika/25-yildir-iran-a-hangi-yaptirimlar-uygulandi Erişim Tarihi: 25.05.2014.

<http://www.gozlemci.net/2319-karlofca-antlasmasi-1699.html> Erişim Tarihi: 15.06.2014.

<http://www.mfa.gov.tr/ukrayna-siyasi-gorunumu.tr.mfa> Erişim Tarihi: 29.06.2014.

<http://sozcu.com.tr/2014/dunya/rusya-kirimi-geri-aldi-471516/> Erişim Tarihi: 30.06.2014.

<http://www.dunyabulteni.net/haber/292710/putin-imzaladi-rusya-kirimi-resmen-ilhak-etti> Erişim Tarihi:30.06. 2014.

<http://gazetem.ru/haber/bmye-gore-ukraynali-multeci-sayisi-110-bini-asti/21744/> Erişim Tarihi: 01.07.2014.

www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2014/06/140630_ukrayna_ateskes Erişim Tarihi: 01.07.2014.

http://www.bbc.co.uk/turkce/ekonomi/2014/03/140305_rusya_ticaribaglar Erişim Tarihi: 12.05.2014.

<http://www.bilgesam.org/incele/1094/ukrayna-krizi-ve-cin--tehdit-mi-firsat-mi-/#.U2-q4TKKBdg> Erişim Tarihi: 30.05.2014.

http://www.tursab.org.tr/dosya/5943/aranlik2011son_5943_3361841.pdf Erişim Tarihi: 15.04.2013)

GORİ-GÜRCİSTAN DEPREMİ (1920)

Mustafa Sarı*

ÖZET

Dünyanın önemli deprem kuşağı üzerinde olan Gürcistan sınırları içerisinde bulunan Gori'de 20 Şubat 1920 tarihinde büyük bir deprem meydana geldi. Bütün Gürcistan'ı etkileyen deprem, Gori ve etrafındaki köylerin neredeyse tamamını yok etti. Depremde 200'den fazla insan öldü, çok sayıda kişi de yaralandı. Deprem nedeniyle ön binlerce kişi evsiz kaldı ve açlık, susuzluk ve salgın hastalıklar baş gösterdi. Depremi oluşturduğu yaraları sarmak için Gürcistan hükümeti bütün imkanlarını seferber etti. Gürcistan halkı basının yardım kampanyaları ile depremzedelere yardım etmeye teşvik edildi. Ölü sayısının çok olmamasına rağmen yıkımın fazla olması ve çok sayıda kişinin depremden etkilenmesi nedeniyle genç Gürcistan Cumhuriyeti, içerisinde bulunduğu siyasî koşulların da etkisiyle bu işin üstesinden gelmekte zorlandı. 1918 yılından beri Kafkasya'da işgalci güç olarak bulunan İngiltere ise depreme adeta kayıtsız kaldı. Bu çalışmada 1920 Gori depreminin nasıl meydana geldiği, depremin yol açtığı hasarlar, depremden sonra alınan önlemler ve yapılan yardımlar ve İngilizlerin ve diğer devletlerin deprem karşısındaki tavrı, İngiliz Arşiv Belgeleri (National Archives of United Kingdom) ve dönemin Gürcü basını ile araştırma/inceleme eserleri incelenerek ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, Gürcistan Cumhuriyeti, Gori depremi

GORI-GEORGIA EARTHQUAKE (1920)

ABSTRACT

A major earthquake on February 20, 1920 occurred in Gori in Gorgia, which is on on the world's major earthquake zones. Affected the whole Gorgia, the earthquake destroyed nearly all of Gori and the villages around it. More than 200 people were killed and many a number of people were injured, thousands of people lost their homes and thirst and epidemics erupted. the Georgian government mobilized all its opportunities. Georgian people were persuaded by the press to help the victim of the earthquake. Although there is the large number of dead is more than destruction, and many people are being affected by the earthquake the young Republic of Georgia, with the influence of the political conditions, had difficulties in overcoming the problems. Since 1918, as the occupying power in the Caucasus, England was almost indifferent. In this study, it will be discussed how 1920 Gori earthquake occurred. The damage and the measures taken after the earthquake, and the assistance given after the earthquake, and the attitudes of British and other states towards the earthquake will be discussed by analysing the English Archival Documents (National Archives of United Kingdom) and the period of the Georgian press and research / analysis works.

Key Words: Caucasia, Republic of Georgia, Gori earthquake

---

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, msari@sakarya.edu.tr

1. GİRİŞ

Kafkasya, dünyanın önemli deprem kuşaklarından biri olan Alp-Himalaya deprem kuşağı üzerinde yer almaktadır. Gürcistan da bu kuşağın bir parçasıdır. Tiflis-Gori hattı ise bu kuşağa bağlı Acara-Tiraleti kemeri üzerindedir. Bu hat üzerinde tarihte büyük depremler meydana gelmiştir. 84, 1682, 1803, 1804, 1805, 1819, 1881,1891, 1912, 1920, 1940, 1958, 1968, 1977 ve 1983 depremleri bunlardan bazılarıdır¹. Çalışmaya konu olan deprem 20 Şubat 1920 tarihinde Tiflis'in 75 km kuzey-batısında bulunan Gori ve çevresinde meydana gelmiştir.

Tarihte meydana gelen depremler birçok araştırmacının ilgisini çekmiş ve çalışmalara konu edilmiştir. Fakat 1920 yılında Gori'de meydana gelen deprem, tespit edilebildiği kadarıyla ne yurtiçi ne de yurtdışı literatüründe yer almamaktadır. Fakat Otar Varazanashvili, Nino Tsereteli ve Teimuraz Muchadze jeolojik kaygılarla tarafından kaleme alınan "Seismotectonic Conditions and Seismic Risk for Cities in Georgia" adlı makalede Gori depremine kısmen yer verilmiştir. Bu nedenle Arşiv Belgeleri ve depremin meydana geldiği zamandaki Gürcü gazeteleri incelenerek ele alınan bu çalışmanın literatürdeki boşluğu dolduracağı düşünülmektedir.

Depremin meydana geldiği sırada Gürcistan'ın içerisinde bulunduğu siyasi duruma kısaca değinmek yerinde olacaktır. Gürcistan, 1917 yılında meydana gelen Rus ihtilallerinden doğan boşluktan yararlanarak 1918 Mayıs ayında bağımsızlığını ilan etmesine rağmen² kurulduğu günden itibaren büyük devletlerin hegemonyası altına girmiştir. Daha kurulum kurulmaz Almanya'nın güdümüne giren Gürcistan³, I. Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti tarafından kısıpaca alınmış⁴, savaş sona erince de Gürcistan'da İngiliz işgali süreci başlamıştı⁵. Fakat çok geçmeden İngilizler, 1919 Ağustos ayında başta Tiflis olmak üzere işgal ettiği şehirleri boşalttılar⁶. Buna rağmen Tiflis'te güçlü

¹ Otar Varazanashvili, Nino Tsereteli, Teimuraz Muchadze, "Seismotectonic Conditions and Seismic Risk for Cities in Georgia", *Risk Assessment As a Basis for the Forecast and Prevention of Catastrophies*, ed. I. Apostol, W.G. Coldewey, D.L. Barry, D.W.G Reimer, IOS Press, 2008, ss. 26-34, s. 27-30.

² National Archives of UK (NA), Air Force (AIR), 1/22282/209/74/2, Stituation in Transcaucasia and Transcasopia (February 1918-September 1919); *The Georgian Messenger*, 23 February 1919, n. 1, s. 3.

³ David Marshall Lang, *A Modern History of Georgia*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1962, s. 207-207; Wladimir Woytinsky, *La Démocratie Géorgienne*, Librairie Alcan Levy, Paris, 1921, s. 165.

⁴ Osmanlı Devleti, Gürcistan Batum Antlaşmaları ile sadece Gürcistan üzerinde değil bütün Kafkasya'da söz sahibi olmuştu. Bu antlaşmalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz: Enis Şahin, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara, 2002.

⁵ İngilizler Kafkasya'yı işgale 17 Kasım 1918'de Bakü ile başladılar (Askeri Tarih Stratejik Etüt Merkezi Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Kataloğu (İSH), Kutu: 3, Gömlek: 111, Belge: 111-1; *The Times*, November 19, 1918, n. 41951, s. 16), 24 Aralık'ta Batum ile devam ettiler (NA, Foreign Office (FO), 371/3667, 1919. G.O.C. Britishforce (İstanbul) to War Office (28 December 1918); Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Babıâli Evrak Odası Nezaret Gelen Giden (BEO.NGG), 341112, Batum Mutasarrıfı Cemil Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne - 24 Aralık 1918) ve kısa sürede Tiflis de dahil bütün Gürcistan'ın önemli şehirlerini Ocak 1919 başında işgalleri altına aldılar (NA, FO, 371/3667, 1773, British Commander in Chief (Mediterranean) to Admiralty - 2 January 1919).

⁶ John Donald Rose, *British Foreign Policy in Relation to Transcaucasia 1918-1921*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Toronto, 1985, s. 151.

bir İngiliz misyonu kaldı⁷. 1920 başlarında ise gelişen şartlar çerçevesinde İtilaf Devletleri Gürcistan ve diğer güney Kafkasya cumhuriyetlerini tanıdılar⁸. 1920 Şubat ayında Gori depremi vukua geldiğinde Gürcistan henüz ulus-devlet olma aşamasında ve bağımsızlığını koruma çabasındaydı.

2. DEPREMİN MEYDANA GELİŞİ

20 Şubat 1920'de gece 02:55'de⁹ merkezi Gori olmak üzere bütün Gürcistan'da hissedilen şiddetli bir deprem oldu. Bu depremden sonra aynı gün öğleden sonra 14:45'te bölgede ikinci bir sallantı daha meydana geldi¹⁰. İlk deprem 4.8, ikinci deprem ise 6.2 şiddetindeydi¹¹. Her iki deprem de olağandışı bir gürültüyle meydana gelmişti¹². İlk depremden sonra halk korkudan kendisini dışarı atmış ve bütün geceyi caddelerde geçirmişti. 20 Şubat akşamına kadar da artçı şoklar aralıksız olarak devam etti. Bu artçıları insanlar arasındaki paniğin devam etmesine ve hiç kimsenin evine girememesine neden oluyordu¹³. Görgü tanıklarının ifadelerine göre deprem olduğunda dağlarda volkanik bir patlama meydana gelmişti. Bu bilgi doğrulanmasa da deprem sırasında dağların üzerinde gökyüzü fosforik mor ile kaplanmıştı¹⁴.

Deprem, Gori merkez olmak üzere yaklaşık 1.400 km² alanı etkilemiştir¹⁵. Gori'de yaşayan 35.000 insan ve 47 köyde yaşayan 40.000 ile 45.000 arasındaki insan toplamda ise 75.000-80.000 arasındaki insan evsiz kalmıştır¹⁶. Bunun dışında deprem, bölgedeki hayvanların %80'inin telef olmasına neden olmuştur¹⁷.

Depremde, Gori şehrinde bir kamu binasının dışındaki bütün binalar tamamen ya da kısmen yıkılmıştır¹⁸. Çöken binalar arasında Şehir Meclisi, postane, spor salonu, kışlalar ve

⁷ İngiliz hükümeti John Oliver Wardrop'u Ağustos 1919'da Kafkasya İngiliz siyasi Temsilcisi olarak atadı (NA, FO, 371/3662, 114276, Wardrop Memorandum - 4 August 1919).

⁸ Lang, *A Modern History of Georgia*, s. 220.

⁹ Bazı kaynaklarda ilk depremin 03:00'de meydana geldiği yazılıdır (*La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 4).

¹⁰ NA, FO, 371/ 4968, E2429, Kartsivadze & Natchavariani - 3 March 1920 - Inclosure Mr. Wardrop (Tiflis) to Foreign Office (2 March 1920); *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

¹¹ E Ayhan, E. Alsan, N. Sancaklı, S.B. Üçer, *Türkiye ve Dolayları Deprem Kataloğu*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1980, s. 28.

¹² *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

¹³ *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 5.

¹⁴ *The Near East*, 26 February 1920, n. 64, s. 3. Ayrıca deprem sırasında bazı hadiseler yaşanmıştı. İddialara göre deprem sırasında Goris Djavri Manastırı'nın bulunduğu tepede duman görülmüştür. Bunun dışında Khidistavi köyü yakınlarında iki yeni sülür şelalesi ortaya çıkmıştır (*Chicago Daily Tribune*, 10 March 1920, s. 4; *The Near East*, 26 February 1920, n. 64, s. 3; *New York Times*, 10 March 1920, s. 17; *Boston Daily Globe*, 10 March 1920, s. 5; *The Washington Post*, 10 March 1920, s. 9; *The Atlanta Constitution*, 10 March 1920, s. 1).

¹⁵ *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

¹⁶ NA, FO, 371/ 4968, E2429, Kartsivadze & Natchavariani - 3 March 1920 - Inclosure Mr. Wardrop (Tiflis) to Foreign Office (2 March 1920); *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1; *The Near East News*, 2 March 1920, n. 68, s. 3.

¹⁷ NA, FO, 371/ 4968, E2429, Kartsivadze & Natchavariani - 3 March 1920 - Inclosure Mr. Wardrop (Tiflis) to Foreign Office (2 March 1920); *The Georgian Mail*, 10 March 1920, n. 32, s. 1; *The Manchester Guardian*, 14 April 1920, s. 11.

¹⁸ *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 5; *The Near East*, 22 February 1920, n. 62, s. 1.

hapishane vardır¹⁹. Bunun dışında eski Gori Kalesi ve Gori Kilisesi de tamamen harabe haline gelmişti.

1920 Gori depreminde şehir merkezinden ziyade köylerin tahrip olduğu görülmektedir²⁰. Gori etrafındaki köylerden 47'si depremden zarar görmüştür bunlarında 20 tanesi tamamen yıkılmış 27 tanesinin ise en az %50'si tahrip olmuştu. 20 Şubat depreminde şu köyler tahrip olmuşlardır: Skra, Khidistavi, Okhera, Ateni, Khovle, Upliszikhe, Kvakhvrelı, Karagadji, Khelbutani, Sveneti, Tortisa, Karaleti, Medjvriskhevi, Vetlomi, Ruisi, Kareli, Bebnisi, Tiniskhidi, Urbinissi, Tedozminda, Kavissi, Oltissi, Gvarebi, Zedaksovrissi, Doessi, Khandaki, Shindissi, Berbuki, Ortarsheni, Mtekni, Grakali, Sasireti, Barnabiant-Kari, Sakasheti, Avketi, Navisi, Rekha, Akhalsopeli, Zegduleti, Shashvebi, Nazreti, Akhrisi, Patara-Goredjvari, Didi-Goredjvari ve Djebiri²¹.

Tiflis'e deprem ile ilgili ilk haberler ulaştığında bölgede yaşayan 80.000 insandan 3.000 kadar ölü ve yaralı olduğu bilgisi gelmişti. Fakat daha sonra bunun tamamen söylenti olduğu ortaya çıkmıştır. Depremde ölü ve yaralı sayısının çok fazla olmamasının nedeni ilk sallantıdan sonra insanların büyük çoğunluğunun evlerini terk etmesiydi. Örnek olarak ilk depremden sonra Gori hapishanesinde bulunan 163 mahkum Tiflis'e nakledilmiştir. İkinci deprem sırasında ise hapishane tamamıyla yıkılmıştı²². Mahkûmlar tahliye edilmemiş olsaydı felaket daha da büyük olacaktı.

Depremde ilk kurtarma çalışmalarında 200 insan cesedi enkazdan çıkartılmıştı²³. Bunun dışında 203 ağır, 94 hafif yaralı insan tedavi amaçlı olarak Tiflis'e gönderildi. Depremdeki kayıpların 47'si ilk deprem sırasında Gori şehrinden sadece 3-4 km güneyde bulunan Khidistavi köyünde meydana geldi²⁴. Khidistavi'nin dışında Uplisjikhe köyünde de bütün evler tahrip olmuş ve 20 ceset enkazdan çıkarılmıştı²⁵.

Depremde demiryolu istasyonları da zarar görmüştü. Gori tren istasyonunun dışında Grakali²⁶, Upliszikhe ve Skra istasyonları ve bu istasyonlardaki diğer binalar yıkılmışlardı. Ayrıca Grakali ile Skra arasında kalan demiryolu rayları tahrip olmuştu. Bu nedenle Gori'ye tren ile ulaşmak mümkün değildi. Depremzedelere yardımın büyük çoğunlukla demiryolu ile yapılacağı için Gürcü hükümeti ilk önce demiryolu ve istasyonlarının tamiri için çaba sarf etti. Yoğun çalışmalar sayesinde 22 Şubat akşamı tren hattı tekrar kullanıma açıldı²⁷.

¹⁹ *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 5.

²⁰ *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

²¹ NA, FO, 371/ 4968, E2429, Kartsivadze & Natchavariani - 3 March 1920 - Inclosure Mr. Wardrop (Tiflis) to Foreign Office (2 March 1920); *The Georgian Mail*, 10 March 1920, n. 32, s. 1. Tamamıyla tahrip olan 20 köyden tespit edilen 13'ü şu şekildedir: Khidistavi, Okhera, Skra, Doessi, Khelbutani, Upliszikhe, Karagadji, Khandaki, Urbinissi, Khovle, Tortisa, Ateni ve Sasireti (*La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 5).

²² *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

²³ *The Manchester Guardian*, 14 April 1920, s. 11.

²⁴ *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

²⁵ *The Near East*, 26 February 1920, n. 64, s. 3.

²⁶ *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1; *The Near East*, 26 February 1920, n. 64, s. 3.

²⁷ *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 5.

20 Şubat 1920 tarihli deprem, Gori ve etrafında yaşayan insanları evsiz bırakmakla birlikte bütün mal varlıklarını kaybetmelerine neden oldu. İnsanların kaybettiği maddi kaybın milyarlarca ruble olduğu yetkililer tarafından tahmin edilmektedir²⁸. Depremden sonra Gori ve çevresinde halk şehri terk ederek Tiflis'in yolunu tutmuştu. Hal böyle olunca Tiflis istasyonu Gori ve civarından gelen çok sayıda mülteci ile dolup taşı. Bunların durumları oldukça kötüydü. *The Near East* gazetesinin tasvirine göre kadınlar battaniye ya da kilimlere sarılmışlar, çocukların ise giyecek herhangi bir şeyleri yoktu²⁹. Soğuk ve açlığa maruz kalan bu depremedelerin³⁰ aynı zamanda salgın hastalıklara da yakalanmasından endişe ediliyordu³¹. Depremin izlerini *La République Géorgienne* gazetesindeki şu sözler çok iyi tarif etmektedir: "*Binaların yıkılmasının ardından, şehir içerisinde tozdan hiçbir şeyi ayırmak mümkün değildir, her tarafı kaos ortamı sarmıştır... Korku ve düzensizlik artmaktadır*"³². Durumları bu şekilde olan depremedelere acil olarak yardım yapılması gerekiyordu.

3. DEPREM İÇİN YAPILAN YARDIMLAR

3.1. Gürcistan Hükümeti'nin Yardımları

20 Şubat 1920 tarihinde Gori'de meydana gelen depremin hemen ardından Gürcü hükümeti depremin oluşturduğu yaraları sarmak için harekete geçti. Depremin meydana geldiği gün hükümet, *Deprem Yardım Komitesi*'ni kurdu. Komitenin başkanlığına Adalet Bakanı A. Arsénidzé üyelerine ise İçişleri Bakanı B. Djaparidze ve Genelkurmay'dan A. Saloukvadzé getirildi. Komite tüm afet yardımlarından sorumlu en üst makam olacaktı ve şehir meclislerine komiteye tam destek vermeleri için emirler gönderildi. İaşe Bakanı da komiteye iaşe maddeleri ve para sağlamakla sorumlu tutuldu. Komite aynı zamanda devlete ait malzeme ve araç-gereçler ile depremedelere yardım için toplanan paraları kullanma hakkına sahip olacaktı³³.

Gürcü hükümeti depremin olumsuz etkilerini bir an önce gidermek için Gürcü halkını da depremedelere yardıma seferber etmeye çalışmaktaydı. Bu amaçla Gürcistan Başbakanı Noy Jordanya, Gürcü halkına depremedelere yardım etmeleri için 21 Şubat'ta şu çağırısı yayınladı:

"Bu ayın 20'sinde meydana gelen deprem Gori'yi tamamıyla tahrip etmiştir. Etraftaki köyler ve demiryolu istasyonları da yıkılmıştır. Binlerce, on binlerce insan evsiz kalmış, aç ve yarı çıplak vaziyettedir. Birçok insan yıkılan binaların enkazları altında gömülmüştür. Ben sizi felaketzedeleri kurtarmak için hükümet ile birlikte çalışmaya davet ediyorum. Bütün halkımız Kartli, antik Gori kentimiz

²⁸ NA, FO, 371/ 4968, E2429, Kartsivadze & Natchavariani - 3 March 1920 - Inclosure Mr. Wardrop (Tiflis) to Foreign Office (2 March 1920); *The Georgian Mail*, 10 March 1920, n. 32, s. 1.

²⁹ *The Near East*, 26 February 1920, n. 64, s. 3.

³⁰ *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 5.

³¹ *The Near East*, 22 February 1920, n. 62, s. 1.

³² *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 5.

³³ *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 7.

için yardım etmek ve tahrip olan Gürcü köylerini yeniden yapmak için destek vermek zorundadır.

Devletin yardımı denizde bir damladır. Esas olan bütün halkın kardeşlerine yardım etmeleridir.

Vatandaşlar Gori'ye yardım kampanyasına katılın.

Gori yeniden doğacaktır ve Kartli'nin kalbi olacaktır.

Hükümet Başkanı N. Jordanya"³⁴.

Noy Jordanya'nın yaptığı bu çağrıdan sonra *Deprem Yardım Komitesi* Başkanı ve aynı zamanda Adalet Bakanı olan Arsénidzé de bir ilan yayınlamıştır.

"Vatandaşlar!

Kartli'nin kalbi çok kötü görünmektedir. Hiçbir kelime kardeşlerimizin dehşetini ve talihsizliğini onlara karşı olan ilgisizliğin taş kalpliliğini tarif edemez. Yardımların yapılması için genelde koşullar abartılmaktadır, fakat şimdi durum raporlardan da daha kötüdür. Bu raporlar durum hakkında gerçekten doğru bir fikir vermemektedirler. Kartli'nin başkenti Gori artık yoktur. Burada sadece harabeler ve çok az sayıda da yarı tahrip olmuş ve duvarları çatlamış binalar vardır. Hayatta kalan insanlar ölümlerine karşı karşıyadırlar. Hükümet tarafından eğer ilk yardımlar yapılmamış olsaydı, açlık ve soğuk onların sonunu getirebilirdi. Fakat hükümet nasıl yardım etsin, Gori'deki kayıplar milyarları bulmaktadır. 50 köy depremden etkilenmiştir, birçok aile tamamıyla yok olmuştur. Aynı zamanda sığırlar ölmüşlerdir. Yardım için gönderilen birlikler devam olarak mezar kazmakla meşguldürler. Evsiz ve aç yaşayanlar ölenlere gıpta ile bakmaktadır. 50 köyden fazlası ıstırap içindedir. 30 köy ise tamamıyla yıkılmıştır.

Vatandaşlar, talihsiz kardeşlerinize yardım ediniz.

Deprem Yardım Komitesi Başkanı"³⁵.

³⁴ Slovo, 22 Fevral 1920, n. 42, s. 3; La République Géorgienne, 29 Février 1920, n. 34, s. 7; The Near East, 22 February 1920, n. 62, s. 1.

³⁵ The Near East, 26 February 1920, n. 64, s. 4. Bu çağrıdan sonra *Deprem Yardım Komitesi* yeni bir çağrı daha yapmıştır. Bu çağrı da şu şekildedir:

"Korkunç ve beklenmeyen deprem talihsiz Cumhuriyeti vurdu.

Bir deprem Gori, Khidistavi, Skra ve Ateni vadisinin köylerini tahrip etti. Birçok kardeşimiz enkazın altındadır, kalanları ise bu şiddetli kışta aç ve soğukla karşı karşıyadır. Eğer biz onlara yardım etmezsek onlar yok olmaya mahkûmdurlar. Yıkılmış bir şehri ve köyleri, harabe içindeki evleri, ölüleri ve yaralıları, evsiz insanları, panik halde ağlayan kadın ve çocukları düşünelim ve daha sonra kalbimize şunu söyleyelim: bizim insan ve vatandaş olarak yerine getirmemiz gereken görev, bu talihsiz kardeşlerimizin acılarını hafifletmektir.

Bizim onların gözyaşlarını silmemiz gerekmektedir. Gerçekten felaket içerisinde olan bu insanlarla dayanışma içerisinde olmamız gerekmektedir. Sadece onların yerinde kendi çocuklarımız, kız kardeşlerimiz, erkek kardeşlerimiz anneniz babanız iskelet haline gelmiş olduklarını düşünün, siz her şeyi onlar için feda edersiniz. Onlar bizim en yakınımızdırlar, kanımızdan kan, etimizden ettirler. Vatandaşlar onlar bizim yardım etmeyerek

Bu çağrılara bakıldığında aslında Gürcü hükümetinin deprem karşısında nasıl aciz duruma düştüğü görülmektedir. Gürcü devlet adamları çağrılarında Gürcülerin milliyetçi duygularına hitap ederek daha etkili olmayı amaçlamışlardır.

Gürcistan Meclisi depremzedeler için ilk etapta 20 milyon ruble yardım yapılmasına ve depremden zarar gören bölgelerdeki bütün vergilerin affedilmesine karar verdi³⁶. Bunun dışında depremzedeler için Gori, Mikhailovo, Suram, Borjom, Sumbatova, Tzagveri, Tzemi, Bakuriani, Kutayis, Samtredi, Poti, Signakh ve Telav'da özel sığınaklar, hastaneler ve aşevleri kuruldu. Gori'de düzeni sağlamak için gönderilen Halk Muhafızları özel birliklerinin dışında, istihkâm erleri de enkazları araştırarak molozların altından insanları kurtarmak ve evsiz insanlar için çadırlar ve tahtadan sığınaklar inşa etmek için görevlendirildiler. Evsiz kalan insanlar için birçok çadır ve barınak inşa edildi. Bunun dışında büyük barakaların yapımı da sürmekteydi. Yaşça büyük okul öğrencilerinin bazıları Halk Muhafızlarına harabe halindeki evlere göz kulak olmak konusunda yardım etmekteydiler. Teknik okullardaki yaşça büyük öğrenciler ise teknik uzmanlara çalışmalarında yardımcı olmaktaydılar³⁷.

Depremden zarar gören insanların sığındığı birçok kasaba ve köylerde yeni düzenlemeler yapılmaktaydı. Öğrencilerin eğitimi için ise Tiflis'teki yüzlerce öğretmen seferber edildi. En büyük sıkıntılardan birisi de alet ve edevat meselesiydi. Alet ve edevatın az olması nedeniyle çalışmak isteyenlere görev verilememekteydi³⁸.

Hükümet tarafından kurulan *Deprem Yardım Komitesi*, depremzedelere buğday, şeker, konserve ve diğer gıda maddelerini ulaştırmaktaydı. Depremzedeler için kurulan hastanelerin dışında demiryolu boyunca seyyar sağlık treni oluşturularak³⁹ hem hastalar tedavi edilmiş hem de ağır yaralıların daha büyük hastanelere nakli sağlanmıştı.

Depremın meydana geldiği günden beri birçok Gürcü devlet adamı Gori ve diğer deprem bölgelerini ziyaret etmişlerdir. Gürcü Hükümeti Başkanı Jordanya, İçişleri Bakanı Ramişvili, Savaş Bakanı Lordkipanidze, Adalet Bakanı aynı zamanda *Deprem Yardım Komitesi* Başkanı Arsénidzé, Gürcü Meclisi'nin birçok üyesi ve diğer resmi görevlilerle 26 Şubat günü deprem bölgesine bir ziyaret gerçekleştirmişlerdir. Jordanya özellikle Khidistavi ve Gori'yi ziyaret ederek ve felaketzedeler için yapılan evlerle bizzat ilgilendi. Jordanya aynı zamanda geçici barınaklarda da incelemelerde bulundu⁴⁰. Üst düzey Gürcü yetkililerinin deprem bölgesini ziyareti, depremzedelere moral verirken bölgeye yapılacak yardımları da hızlandıracağı muhakkaktır.

---

kendilerini şansa bıraktığımız fikrine sahip olmamalıdır. Biz onlarla ilgileniyor ve onları destekliyoruz. Bu destek bütün bir halde ve hızla

Deprem Yardım Komitesi (*La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 6-7).

³⁶ *Chicago Daily Tribune*, 10 March 1920, s. 4; *The Near East*, 26 February 1920, n. 64, s. 3; *New York Times*, 10 March 1920, s. 17; *Boston Daily Globe*, 10 March 1920, s. 5; *The Washington Post*, 10 March 1920, s. 9; *The Atlanta Constitution*, 10 March 1920, s. 1.

³⁷ *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

³⁸ *The Near East News*, 2 March 1920, n. 68, s. 3.

³⁹ *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 5.

⁴⁰ *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

Depremzedelerin anısını taze tutmak için 3 Mart Çarşamba günü Tiflis Meclisi tarafından Gori günü olarak ilan edilmişti. Bunun dışında depremzedeler için yeni bir yardım kampanyası başlatıldı⁴¹. Ayrıca Gürcü halkı da depremzedelere yardım etmekteydi. Birçok Gürcü zengini depreme maruz kalanları kendi evlerine götürmüşlerdi. Hatta bazı Gürcüler evlerinde 20 kadar felaketzedeye bakmaktaydılar. Bunların dışında birçok işçi ve memur kendi aylıklarının bir kısmını depremzedeler için bağışlamışlardır⁴².

Gürcü hükümeti ve halkı kendi imkânları ölçüsünde depremin yaralarını sarmaya çalışmaktaydı.

3.2. Diğer Devletlerden Gelen Yardımlar

Gürcistan'ın dışında depremin meydana geldiği sırada Kafkasya'da siyasi temsilcilikleri bulunan İngiltere, İtalya, Fransa ve Amerika gibi İtilaf devletleri ile Azerbaycan, Ermenistan ve İran gibi bölge devletleri de 1920 Gori depremine yardım göndermişlerdir.

1920 Şubat ayında İngiltere'nin Kafkasya Baş Komiseri Oliver Wardrop idi. Misyonu Tiflis'te bulunan Wardrop Gori'ye 24 Şubat'ta özel bir ziyaret gerçekleştirdi⁴³. Wardrop gezi sırasında edindiği izlenimleri bir gün sonra İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf ile iletti. Telgrafta yaklaşık olarak 70.000 insanın barınak, battaniye, yiyecek ve tıbbi malzemelere ihtiyacı olduğunu söyleyen Wardrop, Londra'dan İstanbul ve Batum yoluyla yardım yapılması gerektiği üzerinde durmaktaydı⁴⁴.

Wardrop 2 Mart'ta İngiliz Dışişleri Bakanlığı'na bir telgraf daha göndererek Gürcü Başbakanı Jordanya ve karısının *Society Maternity Child Welfare* ve benzeri İngiliz cemiyetlerinin depremzedelere yardım etmesi için ricada bulduklarını iletti. Jordanya İngiltere'den özellikle yiyecek, giyecek, çizme ve yatak talep etmekteydi⁴⁵.

Wardrop'un telgrafları üzerine İngiliz hükümeti, Gori'deki insanlar için 1919/20 Diplomatik ve Konsolosluk bütçesinden karşılanmak üzere 1.000 İngiliz poundu (yaklaşık 400.000 ruble⁴⁶) yardım edilmesine karar vermişti. İngiliz hükümeti ayrıca bu yardımın Amerikan ve Fransız misyonlarının yapacakları yardımlardan da hiçbir şekilde fazla olmamasını istemekteydi⁴⁷. İngiliz Dışişleri Bakanlığı 4 Mart'ta bu koşulun gerçekleşmesi şartıyla Wardrop'u Gürcü hükümetine 1.000 pound yardım vermekle yetkili kıldı⁴⁸.

⁴¹ *The Near East News*, 2 March 1920, n. 68, s. 3.

⁴² *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

⁴³ *The Georgian Mail*, 3 March 1920, n. 32, s. 1.

⁴⁴ NA, FO, 371/ 4968, E880, Mr. Wardrop (Tiflis) to Foreign Office (25 February 1920).

⁴⁵ NA, FO, 371/ 4968, E1229, Mr. Wardrop (Tiflis) to Foreign Office (2 March 1920).

⁴⁶ 1919 Kasım ayında 1 İngiliz poundu=400 rubledir (NA, FO, 371/ 3664, 151706, General Milne (Commanding in Chief Army of Black Sea) to War Office – 20 November 1919).

⁴⁷ NA, FO, 371/ 4968, E924, Treasury to Foreign Office (3 March 1920).

⁴⁸ NA, FO, 371/ 4968, E924, Foreign Office to Mr. Wardrop (Tiflis) (4 March 1920). Bu arada Gürcülerin Londra'daki temsilcisi Gambaşid'ze de Gori depremi için İngiliz hükümetine başvurmuştu. İngiliz Dışişleri Bakanlığı ise Gambaşid'ze cevapta 1.000 pound yardım bulunacağını söylemişti (NA, FO, 371/ 4968, E1229, Foreign Office to Djahellie / Monsieur Gambashidze (Georgian Delegation) - 17 March 1920).

Wardrop da bu tutarı Gürcü yetkililere ilettiler. Aynı zamanda Wardrop kendi şahsî parasından 50 pound yardımda bulunmuştur⁴⁹.

İngilizlerin 1.000 poundluk yardımın dışında başka bir yardım gerçekleştirip gerçekleştirmedikleri hakkında kesin bir bilgi yoktur. Fakat şu kesindir ki Kafkasya'daki İngiliz yetkililerinin bağlı olduğu İstanbul Yüksek Komiseri General Milne, İngiliz askeri stoklarından Gori felaketzedeleri için herhangi bir yardımın yapılmasına izin vermemişti⁵⁰. 1919 sonlarında Batum'daki petrol ihracından aylık 7.500 pound gelir bekleyen İngiltere'nin⁵¹ deprem gibi bir doğal afet karşısındaki tavrı düşündürücüdür.

İngiltere'nin dışındaki diğer İtilaf devletleri de Gori depremine kayıtsız kalmamışlardır. Başında Albay Gabba'nın bulunduğu İtalyan Misyonu Gori depremzedeleri için ilk etapta 200.000 ruble yardımda bulunmuştur. Ayrıca İtalyanlar, misyonlarının baş doktoru Dijenko'yu maiyetiyle birlikte Gori'ye göndermiş⁵² ve depremzedelere tıbbi yardımda da bulunmuştu⁵³.

Diğer bir İtilaf devleti olan Fransa'nın Kafkasya Misyonu başkanı Earl of Nonancourt, 21 Şubat'ta Gürcü Dışişleri Bakanlığını ziyaret etmiş ve depremzedeler için 100.000 ruble bağışladığını açıklamıştır. Nonancourt bu (fazla boşluk) ziyaretinin ardından Gori'ye giderek depremzedelerin durumu hakkında incelemelerde bulunmuştur⁵⁴. Gori'de deprem bölgesini ziyarete Ermenistan İtilaf Devletleri Yüksek Komiseri Albay Haskell de gitmişti. Amerikalı olan Haskell 13 Mart'ta Borjom'dan hareket ederek Gori'ye gelmişti⁵⁵.

İtilaf devletlerinin yanında bölge devletleri de Gori depremi için yardımda bulundular. Azerbaycan hükümeti 3 milyon ruble yardımda bulunacağını ilan etmiştir⁵⁶. Ermeni hükümeti 50.000 ruble ve bunun dışında Gori'ye bir sağlık birimi göndermiştir. Ermeni Milli Meclisi de hasta ve yaralar için Tiflis'e 20 yatak bağışlamayı kararlaştırmıştır. İran ise Gürcistan'a yardım olarak 820 ton pirincin ihraç edilmesine izin vermiştir⁵⁷.

Depremzedeler için İtilaf devletlerinden en fazla yardımı yapması beklenen İngiltere'nin bu konuya yeteri kadar duyarlı davranmadığı görülmektedir. Aslında diğer devletlerin de çok fazla yardım yaptıkları söylenemez. Sadece Azerbaycan hatırı sayılır bir yardım vaadinde bulunmuştur. Fakat Sovyet işgali tehdidi altında bulunan Azerbaycan'ın belirtilen yardımı da gönderip göndermediği konusunda kesin bir bilgi yoktur.

⁴⁹ *The Georgian Mail*, 24 March 1920, n. 34, s. 2.

⁵⁰ NA, FO, 371/ 4968, E2252, Admiral de Robeck (Constantinople) to Foreign Office (19 March 1920).

⁵¹ NA, FO, 371/ 3664, 151706, General Milne (Commanding in Chief Army of Black Sea) to War Office (20 November 1919).

⁵² *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 7.

⁵³ *The Scotsman*, 24 February 1920, s. 7.

⁵⁴ *La République Géorgienne*, 29 Février 1920, n. 34, s. 7.

⁵⁵ *La République Géorgienne*, 28 Mars 1920, n. 36, s. 7.

⁵⁶ *La République Géorgienne*, 28 Mars 1920, n. 36, s. 8.

⁵⁷ *The Near East*, 26 February 1920, n. 64, s. 3.

4. SONUÇ

Dünya'da yaşamaya elverişli bölgelerin büyük bir kısmı deprem kuşağında yer almasına rağmen, insanlar eski tarihlerden itibaren bu kuşak içerisinde yaşamaya devam ede gelmişlerdir. Kafkasya da Alp-Himalaya deprem kuşağı üzerinde bulunmaktadır. Tarihin değişik zamanlarında Kafkasya'da oldukça büyük depremler yaşanmıştır. Bu depremlerden birisi de Acara-Trialiti fay hattında 20 Şubat 1920 tarihinde meydana gelen depremdir.

Gori ve çevresini ağır bir şekilde etkileyen bu depremde 200'den fazla insan ölmüş, binlerce insan yaralanmış ve on binlerce insan evsiz kalmıştır. Deprem maliyeti ise oldukça ağırdır. Gürcistan hükümeti depremin yaralarını sarman için hemen *Deprem Yardım Komitesi*'ni kurdu. Halka da depremedelere yardım etmesini sağlamak için çeşitli çağrılar ve ilanlar yapıldı. Fakat henüz 1918 yılında kurulan ve siyasi olarak zor bir süreç geçiren genç Gürcistan Cumhuriyeti'nin bu maliyetin altından kalkabilmesi mümkün değildi. Günler geçtikçe depremedelerin durumu daha da kötüleşti, açlık ve salgın hastalıklar baş göstermeye başladı. 1918 yılı sonunda ve 1919 yılı başlarında Gürcistan'ı olduğu gibi bütün Kafkasya'yı işgalleri altına alan İngiltere ise Gürcü yetkililerinin kendisinden umut ettiği yardımı yapmadı. Oysaki başta petrol olmak üzere İngiltere'nin Kafkasya'daki kazanımları çok fazlaydı. İngiltere dışındaki diğer devletlerden de yeteri kadar yardım gelmemiştir. Bunun en önemli nedenlerinden birisi de I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölge devletleri arasında yaşanan çatışmaların hala devam ediyor olmasıydı.

Diğer devletlerden yeteri kadar yardımın gelmemesi Gürcü hükümetinin kendi halkına yönelmesindeki önemli bir etken olmuştur. Gürcü yetkilileri birbirleri ardına milliyetçilikleriyle tanınan Gürcü halkının bu duygularına hitap ederek deprem için yardım çağrılarında bulundu. Böylece Gori depreminin meydana getirdiği zararlar belli bir ölçüde giderilmişti. Ayrıca depremin henüz ulus devlet inşası aşamasında olan Gürcistan Cumhuriyeti'nde millî bilincin oluşmasına katkısı olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Arşivler

Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi (BOA)
Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi (ATASE)
The National Archives of United Kingdom (İngiliz Millî Arşivleri) (NA)

Gazeteler

Boston Daily Globe
Chicago Daily Tribune
La République Géorgienne
Manchester Guardian
New York Times

Slovo

The Atlanta Constitution

The Georgian Mail

The Georgian Messenger

The Manchester Guardian

The Near East News

The Scotsman

The Times

The Washington Post

Kitap ve Makaleler

Ayhan, E., E. Alsan, N. Sancaklı, S.B. Üçer, *Türkiye ve Dolayları Deprem Kataloğu*, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 1980.

Lang, David Marshall, *A Modern History of Georgia*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1962.

Rose, John Donald, *British Foreign Policy in Relation to Transcaucasia 1918-1921*, Basılmamış Doktora Tezi, University of Toronto, 1985.

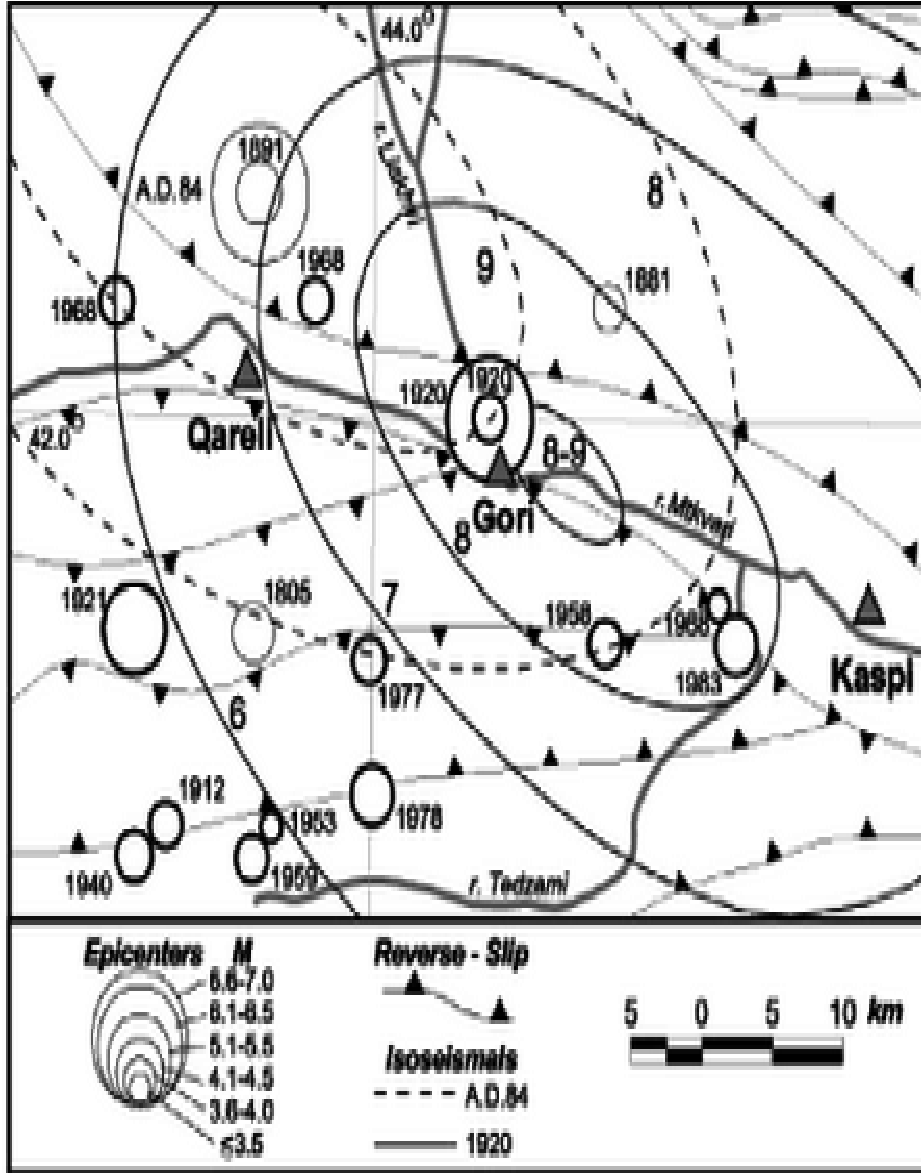
Şahin, Enis, *Türkiye ve Maverâ-yı Kafkasya İlişkileri İçerisinde Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918)*, Ankara, 2002.

Varazanashvili, Otari, Nino Tsereteli, Teimuraz Muchadze, "Seismotectonic Conditions and Seismic Risk for Cities in Georgia", *Risk Assessment As a Basis for the Forecast and Prevention of Catastrophies*, ed. I. Apostol, W.G. Coldewey, D.L. Barry, D.W.G Reimer, IOS Press, 2008, ss. 26-34.

Woytinsky, Wladimir, *La Démocratie Géorgienne*, Librairie Alcan Levy, Paris, 1921.

EKLER

EARTHQUAKE IN CAUCASUS. Gori depreminin haritası⁵⁸.⁵⁸ Chicago Daily Tribune, 10 March 1920, s. 4.

Gori ve çevresinin sismolojik haritası ve o bölgede tarih boyunca meydana gelen büyük depremler⁵⁹.

⁵⁹ Varazanashvili, "Seismotectonic Conditions and Seismic Risk for Cities in Georgia", s. 30.

Wednesday
3 March, 1920.

Price
5 roubles.

THE GEORGIAN MAIL

TIFLIS. №. 31.

Editorial Office: Kolubninskai street, № 3.

Edited by SCOTLAND LIDDELL.

EARTHQUAKE DISASTER IN GEORGIA.

THE TRAGEDY OF GORI

47 VILLAGES DESTROYED

80,000 PEOPLE HOMELESS.

In the early morning of Friday, February 20, all Tiflis was awakened by a severe earth shock. The movement of the earth, indeed, was felt throughout all Georgia. A second disturbance—this time more severe than the first—was felt about twelve hours later in the day. About the same time, the news reached Tiflis that the centre of the disturbance was at Gori, and that that town and many of the surrounding villages had suffered serious damage. Extraordinary rumours circulated—and still circulate. It was said, for instance, that there were at least three thousand victims, dead and injured. Happily, this was a mere rumour, but, unfortunately, the disaster is a very serious one. Through the kindness of Mr. G. Jordania, director of the Department of the Ministry of Justice, and member of the special government committee established for the aiding of the refugees from Gori and the Gori district, we are able to give the following facts regarding the earthquake.

The Second Shock.

The second earthquake occurred at 2—45 p. m. This time Gori was completely ruined, as were the villages in the region. Following the first shock, most of the inhabitants had left their houses, so that the list of killed and injured is surprisingly small considering the enormous amount of material damage done. As an instance, one need only cite the case of the prison at Gori. Here there were 163 prisoners. After the first earthquake occurred these prisoners were transferred to Tiflis. During the second earthquake the prison was completely wrecked, and thanks to the foresight of the officials no one was injured.

The old fortress of Gori has been ruined, as has the Church of the Cross of Gori. Indeed, all Gori has been wrecked. For the most part, the houses have been reduced to heaps of stone and shattered wood, and those houses which have not been entirely razed are so severely damaged as to

victims were killed in the village of Khidistavi during the first shock, one dreads to think of what might have been the number of victims had the 30,000 inhabitants of Gori and the thousands of people in the other villages not been warned by the first earthquake to leave their houses and to seek the comparative safety of the open spaces.

Stations Destroyed.

Besides the station buildings at Gori, those at Grakali, Upliszikhe and Skra were also ruined. The railway line was damaged in several places but the bridges over the Kura were uninjured. The area in which damage was done is about 1,200 square versts with Gori as the centre.

Aid for Refugees.

Immediately following the news of the great disaster, a special committee for the aiding of the sufferers was formed under the presidency of Mr. Arsenidze, the Minister of Justice. The scholars from the Gori schools were sent to Tiflis to the different schools and institutes in the town. Special shelters for the refugees were established in Gori itself, Khashuri (Mikhailovo), Suram, Borjomi, Sumbatovo, Tzarveri, Tzarva, and

matter of re-building the town. One of their chief tasks is to study the effect of the earthquake on the various houses and to see what can be done in the way of reconstruction so that no such similar disaster will be likely to occur again. A party of geologists is also studying the character of the earth disturbance.

Jordania's Visit.

Most of the Georgian Ministers have already visited Gori and district since the earthquake. On February 26, Mr. Jordania, head of the government, accompanied by Mr. Ramishvili, Minister of the Interior, Mr. Lordkipanidze, War Minister, Mr. Arsenidze, Minister of Justice, and several other members of the Constituent Assembly and government officials, left Tiflis in a special train for the devastated district. Mr. Jordania specially visited Khidistavi and Gori, and personally inspected the damage and made enquiries regarding the housing of the sufferers. Many of the temporary shelters were also inspected by him.

Mr. Oliver Wardrop, the British Chief Commissioner in Trans-Caucasia, paid a special visit to Gori on February 24.

The Georgian Mail gazetesindeki Gori depremi ile alakalı haber.

BELA BARTOK'UN ÇAĞDAŞ TÜRK MÜZİĞİNE KATKILARININ İNCELENMESİ

H. Serhan Sarıkaya*
Sancar Tunalı**

ÖZET

Cumhuriyetin ilk yıllarında halk eğitiminde müzik önemli bir yere sahiptir. Cumhuriyetin çizdiği doğrultuda, ulusal birliğin sağlanması ve çağdaş uygarlık yolunda ilerlenmesi için gerekli kurumsal yapılar oluşturulmakta, bu yapıların işleyişi için yurtdışından uzmanlar getirilmektedir. Macaristan ulusal müzik anlayışında önemli bir yeri olan Bela Bartok, 1936 yılında, dönemin en önemli kültür kurumu olan Halkevleri tarafından Türkiye'ye davet edilir. Bartok daveti kabul ederek Türkiye'ye gelmiştir. İlk olarak İstanbul'da derlenmiş türkülerini inceler, bu incelemenin ardından Ankara'ya geçerek "Musiki folkloru ve buna bağlı konular" üzerine üç ayrı konferans verir. Bartok bu konferanslardan ilkinde Macaristan'da yapmış olduğu çalışmalar ve bu çalışmaların Macar halk müziği malzemesine yönelik başlıca yararlarına değinir. İkinci konferansı, Macar ulusal halk müziğinin klasik batı müziği üstünde oynadığı etki üzerinedir. Son konferans, halk müziğinin hedefi ve nasıl toplanması gerektiği hakkındadır. Bartok, konferansların ardından Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım Akses ve Ulvi Cemal Erkin ile birlikte Adana ve Osmaniye bölgesinde derleme gezisine çıkmış ve bu gezilerde doksan adet türkü derlenmiştir. Bartok daha sonra da Türkiye seyahatine dönük izlenimlerini yayınlamıştır. Bu çalışmada Bartok'un müzik anlayışı, Türkiye'de verdiği konferanslar ve derleme gezileri ile bu çalışmalara ilişkin değerlendirmeler çağdaş Türk müziğine katkıları bakımından incelenmiş ve yorumlanmıştır. Bu incelemenin çağdaş Türk müziğinin oluşumuna dönük bilgilendirme ve değerlendirmelere katkı getireceği düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bela Bartok, Ulusal Müzik, Türkü Derleme Çalışmaları, Pentatonik Üslup, Müzik folkloru, Halkevleri.

EXAMINATION OF BELA BARTOK'S CONTRIBUTION TO CONTEMPORARY TURKISH MUSIC

ABSTRACT

Music constitutes an important part in public education in the first years of republic. in line with the newly founded republic, to achieve national unity and solidarity and to improve in contemporary civilization aim, the necessary institutional foundations were being established and experts from abroad were brought in the country for the operation of these institutions. Bela Bartok, which has an important part in Hungarian National Music concept, was invited to Turkey by Community Centers (halkevleri) in 1936, which was the most important and common cultural institution of single party period. Bartok accepted this invitation and came to Turkey, and examined the compiled folk songs in İstanbul. After this

* Dr. Milli Eğitim Bakanlığı, Psikolojik Danışma ve Rehberlik Öğretmeni, sarikayaserhan@gmail.com

** Öğr. Gör. Dr. Anadolu Üniversitesi Devlet Konservatuarı, stunalı@anadolu.edu.tr

examination, Bartok went to Ankara and gave 3 different lectures on "music folk and associated topics". In the first of these conferences, Bartok explained his studies in Hungary and the basic benefits of these studies on Hungarian folk music. the second was about the effect of Hungarian folk music on classical western music in the last decade. Bartok's last conference focused on the aim of folk music and how to collect it. After his conferences, Bartok went on a compilation trip to Adana Osmaniye region with Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım Akses and Ulvi Cemal Erkin, and ninety folk songs were compiled in this trip. Bartok also published his impressions that he made during his Turkey trip. In this study, Bartok's music appreciation, his conferences and compilation trips in Turkey and the considerations about this studies were inspected and interpreted in terms of their contribution to Contemporary Turkish Music. It is thought that this study will contribute to enlightenment and considerations about the constitution of contemporary Turkish Music.

Key words: *Bela Bartok, national music, folk song compilation studies, Pentatonik style, music folk, Community Centers.*

GİRİŞ

Bartok'un Müzik Anlayışı

1881 doğumlu Macar besteci ve etnomüzikolog Bela Bartok, Budapeşte Müzik Akademisi'ndeki eğitimine 1899 yılında başlamıştır. Daha iyi bir eğitim amacı ile Viyana'ya göç eden çağdaşlarının aksine, ülkesinde kalarak eğitim yaşamını sürdürmüştür. Eğitim yaşamının başlangıcından itibaren müzik'te yeni bir dil arayışı içine girdiği belirtilen Bartok, 1904 yılında çağdaşı Zoltan Kodaly ile birlikte başladığı alan çalışmaları ile Macar köylülerinin müziklerini araştırmaya başlamıştır. Edison marka bir fonograf ile yüzlerce bobin kullanıp, ciltler dolusu notlar alarak Macar halk türkülerini inceleyip sınıflandırmış, bu çalışmalarla 1920 yılına kadar 10.000 den fazla Macar halk türküsünü derlemişlerdir. Bartok yaptıkları araştırmaların sonuçlarını kendi müzik anlayışı çerçevesinde yorumlamış, bu yorumlar onun bestelerinin temel yapısını oluşturmuştur. Müzikte "Ulusalçılık" damgası olarak adlandırılan bu yorumların Macar ulusal müzik kültürünün oluşumuna önemli katkılar getirdiği belirtilmektedir.¹

Müziyen bir aileden gelen Bartok'un ulusalçı müzik anlayışının oluşumu ve bu alandaki başarılarında bir piyano öğretmeni olan annesi önemli bir rol oynamıştır. Annesinden beş yaşında piyano çalmasını öğrenen Bartok, yine annesinin öğretmenlik görevi nedeni ile ülkenin her yanını dolaşma ve Macar halk müziğinin birçok türünü yakından tanıma olanağı bulmuştur.²

Dönemindeki müzikte olagelen formüllere karşı bir duruş sergileyen Bartok, her eserin "kendi ruhunun" aranması gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre asıl gerçeklik "insanın

¹ Harold. C.Schonberg, "Ödün Vermeyen Macar Bela Bartok", *Büyük Besteciler, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan 2013, s.532*

² Onur Türkmen, Bela Bartok 1881-1945, [http://senfonikankara.com/post/75336854689/bela-bartok-1881-1945\(25.09.2014\)](http://senfonikankara.com/post/75336854689/bela-bartok-1881-1945(25.09.2014))

özü” itibari ile bulunacaktır. Bu doğrultu da yoğun olarak incelemelerde bulunduğu Macar halk şarkıları onun için kullanılacak birer malzeme değil, Macar müziğinin ruhunu yansıtan eserlerdir. Bartok yaptığı tüm araştırma ve incelemelerle sözünü ettiği bu ruhu yakalamaya çalışmıştır. Ona göre ruh (sprit), salt bir müzik materyali olmaktan öte bir olgudur. Ruh, tüm yaşanmışlıkların bütünsel bir ifadesi ve gerçekliğin dolaysız anlatımıdır. Bartok’un sözünü ettiği bu “sanat eseri”, esasen ortak bir ruhu simgelemektedir. Bu eser, halk müziği ruhunda, sanatçının duygularını ifade etme ihtiyacından doğar. Bu anlamda ruh sözcüğü, kendi başına bir sanat eserinin varoluşu kapsamında çift anlamlı bir olgu durumundadır. Bu demektir ki, bir sanat eseri, hem halk müziğinin, hem de sanatçının kişisel hisleri doğrultusundaki gerçeğin bir yansıması durumundadır.³

Bartok’a göre halk müziğinin gerçek doğasının saptanmasıyla birlikte, bu müziğin çağdaş sanat müziğinin yapılanmasında temel kaynak işlevini üstlenmesi, doğal bir sonuçtur. Halk müziğinin anlatımının dolaysız oluşu ve herhangi bir sanat endişesi taşımaması, bu müziği doğal bir kaynak konumuna getirmektedir. Halk müziği ezgileri, besteciye göre romantik dönemin alışlagelmiş ağıdalı anlatımının aksine, son derece yalın bir anlatıma sahiptir. Köylüler şarkılarını ve danslarını çeşitli törensel amaçlarla icra ederler. Bu törenlerin içeriği, köy insanının birebir içinde bulunduğu doğa ve yaşam döngüsüne ilişkindir. Ninniler, ağıtlar, hasat türküleri ve sevda şarkıları gibi pek çok türden ezgiler, sade ve dolaysız ifade biçimlerini, aşırılığa kaçmadan korumaktadır. Ancak tüm bu sadelik, bir yeknesaklıktan veya anlamsız bir ilkelikten ibaret de değildir. Tam aksine, bu ezgiler kendilerine özgü yapılarıyla ilgi çekici ve otantik örneklerdir. Bartok’u etkisi altına alan da, bu özgün yapı ve ifade tarzıdır. Müzikologlarca yirminci yüzyılın birinci yarısının Post Debussyci en büyük üç bestecisinin İgor Stravinsky, Arnold Schoenberg ve Bela Bartok olduğu genel bir kabul görmektedir. Bu besteciler arasında Bartok 19. yüzyıl müzik düşüncesinin ulusalcılık ile kaynaşıp sarsıcı ölçüde güçlü bir ifade aracına dönüşmesini temsil etmektedir.⁴

Bartok’un Kodaly ile gerçekleştirdiği ilk yayın “Yirmi Macar Folk Şarkısı” (Twenty Hungarian Folksongs) adını taşıyan derlemedir. Bartok ve Kodaly yaptıkları derlemelerde birçok Macar halk türküsü kategorisi olduğunu keşfetmişler ve türkülerin sınıflandırılmasını bu kategorilere göre yapmışlardır. Temel olarak bu türküler aşağıdaki sınıflamaya uygun olarak tasnif edilmiştir.

- Ezgisi büyük ölçüde pentatonik eski üslup,
- Karma makamlı ve heptatonik dizili yeni üslup,
- Her iki öğenin birleştirildiği yeni bir sınıf.⁵

Bartok “Köylü Müziği” olarak adlandırdığı türkülerde gençleştirici bir güce işaret etmiştir. 1920’de “Melos” adlı dergide yayımlanan makalesinde köylü müziğinin formlarının değişik ama kusursuz olduğunu dile getirmektedir. Bartok’a göre müzikal bir yeniden doğuş için ideal başlangıç noktası burasıdır. Bestecinin yapması gereken köylü

³ Gökçe, Altay, “Halk Müziği Kaynaklarından Yeni Bir Sanat Müziği Yaratılışı: Bela Bartok”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırma Dergisi*, Cilt 3, sayı 1, 2014 s.2

⁴Harold. C. Schonberg, “Ödün Vermeyen Macar Bela Bartok”, *Age*, s.531.

⁵ *Age*, s.533

müziğinin ifade tarzını eksiksiz olarak özümsemek olmalıdır. Bartok, ulusalçıları ödünç alınmış malzeme kullanmakla eleştirenleri de, sanatın her dalında kökenin önemine vurgu yaparak yanıtlamıştır. Ona göre Shakespeare, Moliere, Bach ve Handel’de ödünç almıştır. Her sanatın kökü daha önceki bir zamanın sanatına uzanmaktadır, uzanmak zorundadır. Bu nedenle bir bestecinin eserini, Brahms’ı ya da Schuman’ı model almak yerine, halk müziğine dayandırması kısırlığın ya da yetersizliğin bir işareti olamaz. Ancak bir bestecinin halk müziğini alarak basmakalıp müzikal formlara sokması da doğru değildir. Halk müziğinin bozulmamış halinin ürün verici bir güç olduğunu vurgulamaktadır.⁶

Bartok, 1936 yılı Ekim ayının son günlerinde Ankara Halkevi Başkanlığı’ tarafından Türkiye’ye davet edilmiştir. Ülkesinde Macar Halk Müziği üzerine yapmış olduğu araştırma ve derlemeler, yeni bir ulusal müzik anlayışı ve arayışı içinde olan genç Türkiye Cumhuriyeti yetkililerinin de ilgisini çekmiştir. Türkiye’de 1930’lu yıllardan itibaren ülkedeki müzik kurumlarını ve müzik anlayışını geliştirme işi hız kazanmış, bu süreçte kurumsal yapıların oluşumu ve organizasyonu konusunda yabancı uzmanlardan destek alınmıştır. 1935’te Alman Müzikolog Paul Hindemith’in uzman danışmanlığı ile Devlet Konservatuvarı’nın oluşumu ve Avrupa çizgisinde bir müzik eğitimi örgütlenebilmiştir. Ancak ulusalçı tezler doğrultusunda Türk Ulusal Müziğinin Türk halk müziği temeli üzerinde nasıl geliştirilmesi gerektiği konusunda bir başka uzmana daha ihtiyaç duyulmaktadır. Bu isim Macaristan’da ulusal ezgiler temelinde yürüttüğü çok sesli müzik çalışmaları ile kendisini kanıtlamış bir etnomüzikolog olan Bela Bartok olacaktır.

İNCELEME

Uçan, Bartok’un Türkiye’ye gelirken müzik alanında ender rastlanabilen çok yönlü bir müziksel kimliğe ve kişiliğe sahip olduğunu belirtmektedir.

1. Yaratıcı-besteci
2. Seslendirici-Yorumcu
3. Halkbilimci-Müzikbilimci-Etnomüzikbilimci
4. Eğitimci-Öğretimci
5. Düşünür ve Felsefecidir.⁷

Bartok’a resmi daveti öncesinde, o yıllarda Ankara Üniversitesi’nde Macarca ders vermekte olan Türkolog Laszlo Rasonyi aracılığı ile resmi olmayan bir davet mektubu iletilmiştir. Bir çeşit ön çağrı niteliği taşıyan 1 Aralık 1935 tarihli bu mektupta Rasonyi, Bartok’un Türkiye’de vermesi istenilen konferans için üç ayrı konu başlığı önermektedir.

1. Macar müziği ile Türk müziği arasındaki ilişki
2. Macar müziğinin gelişmesi ve bu günkü durumu
3. Türk Ulusal Müziği Nasıl Gelişebilir?

Ön çağrıdan sonra Nisan 1936’da da Bartok’a Ankara Halkevi tarafından resmi daveti ulaştırılır. Bu davette de Bartok’a iki ayrı konferans konusu önerilmiştir. Bunlardan ilki “halk müziğini inceleme yöntemleri”, diğeri ise “Budapeşte Müzik Konservatuvarı’nın

⁶ Harold. C. Schonberg, “Ödün Vermeyen Macar Bela Bartok”, *Age* s.540.

⁷ Ali Uçan, “Türk Macar Kültür/Müzik İlişkilerine ve Türk Macar Karşılaştırmalı Halk Müziği Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, *Türk Müzik Kültürü*, Evrensel Müzikeyi Yayınları, Ankara 2005, s.265.

başlıca bölümlerinin tanıtılması” biçimindedir. Bartok ilk konferans önerisini kabul etmiş, diğerini ise Paul Hindemith’in görev alanına giren bir konu olması nedeniyle uygun bulmamıştır.⁸

Bartok anılarında daveti zevkle kabul ettiğini belirtirken, duyduğu heyecanı da dile getirmektedir.

“...Halkevi'nin Ankara şubesinde benim davet edilmeme karar verilmişti. Küçük Asya gezimi hazırlayan şartlar bunlardı. Müzik folkloru üzerine üç konferans vermek, bir de Macar orkestra musikisi konserinde yer almak üzere Ankara'ya davet edildim. Ayrıca, Macaristan Bilim Akademisi için Anadolu Türk halk musikisi örneklerinden plak doldurmanı sağlayacak iki gezi için de söz almıştım. Söylemek bile gereksiz bu daveti büyük bir zevkle kabul ettim. Çünkü gerçek Türk halk musikisi üzerine o sırada hiçbir şey bilmiyordum. Türk halk musikisinden daha önce derlenmiş olan çok sınırlı malzeme de sistemsiz bir derlemeydi. Bu küçük ölçekli malzemeden ise hemen hemen hiç bir şey yayınlanmamış yayımlanmışsa bile baskısı tükenmişti. En eski, hiç şüphesiz Asya kökenli olan Macar halk musikisi ile Türk halk musikisi arasında herhangi bir bağ olup olmadığını da çok merak ediyordum...”⁹

Bartok'u Türkiye'ye davet eden Halkevleri 1932 yılında toplumu sosyal kültürel yönden eğitmek amacıyla kurulmuş ve kısa bir zaman dilimi içinde ülkenin bir çok il, ilçe ve köylerinde faaliyet göstermeye başlamış bir kültür kurumu idi. Sık sık halka dönük müzik akşamları ve müzik programları düzenlenen Halkevlerine iki önemli misyon yüklenmişti. Bunlardan biri Türkocakları ve Köycüler Cemiyeti gibi kökleri Jön Türk dönemine kadar uzanan bir toplumsal reform misyonu olarak ifade edilmektedir. Diğerisi ise yeni devletin batılılaşma projesini uygulamaya geçirecek sanatsal ve kültürel faaliyetleri başlatmak ve yürütmektir. CHP milletvekillerinden Necip Ali Küçükca, şubenin amaçlarından birinin ulusal yaşantımızın ve kimliğimizin melodilerini uluslararası müzik teknikleri ile ifade etmeye çalışmak olduğunu belirtmektedir.¹⁰

Bu anlayış doğrultusunda hareket eden Halkevlerinin Macaristan'da ulusalcı müzik anlayışı doğrultusunda kendisini uluslararası müzik dünyasına kabul ettiren ünlü müzisyen ve etnomüzikolog Bela Bartok'u Türkiye'ye davetinin oldukça bilinçli bir tercih olduğu söylenebilir. Uzun yıllar ulusalcı müzik anlayışı doğrultusunda ülkesinde başarılı çalışmalar yürüten Bela Bartok'un deneyimlerinden, oluşturulmakta olan çok sesli çağdaş Türk müziği için yararlanılmak isteniyordu.

Bartok 1936 yılı Kasım ayının ikinci yarısında planlanan Türkiye gezisine çıkmadan önce Budapeşte'de ulaşabildiği kaynaklardan Türk halk türküleri hakkında bilgiler edinmiş, Türkçe eğitimi almıştır. İlk durağı olan İstanbul'da belediye konservatuarının geçici öğrencileri tarafından hazırlanan halk müziği plak koleksiyonundaki ezgileri dinlemiş, derlemelerin yapılış biçimlerini gözden geçirmiştir. Bartok bu plakları tekniğin imkânları

⁸ Ali Uçan, “Türk Macar Kültür/Müzik İlişkilerine ve Türk Macar Karşılaştırmalı Halk Müziği Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, Age s.262

⁹ Bela Bartok, “Türkiyedeki Derleme Gezilerim-1936” <http://www.musikidergisi.net/?p=2019>, (17.08.2014), s.5.

¹⁰ Arzu Öztürkmen, *Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.70.

ölçüsünde mükemmel bulmuştur. Ancak bu derlemelerde saptadığı önemli bazı aksaklıklar bulunmaktadır;

- a) Derleme için kullanılan malzeme sistemli bir şekilde seçilmemiştir.
- b) Plağa alınan ezgilerin hiç biri mahallinde kaydedilmemiştir. (Neyin öncelikle önem taşıdığı, neyin kaydedilmesi gerektiği bilinmemektedir)
- c) Plakların çoğunda yolu İstanbul'a düşen gezici musikicilerin malzemesi kullanılmıştır. (Oysa gezip dolaşan musikiciler yerel bir nitelik taşıyan halk musikisinin hiçbir zaman gerçek kaynakları sayılamazlar).¹¹

1. Konferans

Bartok, Çorum, Adana ve Osmaniye bölgesinde yürüteceği derleme gezilerine çıkmadan önce Ankara Halkevinde asıl davet sebebi olan "Musiki folkloru ve buna bağlı konular" üzerinde üç ayrı konferans vermiştir. Birinci konferansın konusu "Bugüne kadar Macaristan'da yapmış olduğu çalışmalar ve bu çalışmaların Macar halk musikisi malzemesine yönelik başlıca faydaları" üzerinedir. Bartok ilk konferansında Macaristan'da halk müziği ile ilgili olarak yaptığı araştırmaların bir başka önemli sonuçlarından biri olarak, temel özelliği beş sesli (pentatonik) bir dizi olan çok eski bir müzik uslubunun keşfedilmesi olduğunu dile getirmiştir. Verdiği bu bilginin ardından belirttiği gamı çalmış sonra da seyircilere üç melodi dinletmiştir. Bu melodilerin üçü de Batı Macaristan'dan derlenmiş pentatonik uslubtaki melodilerdir. Bir oyun havası olan üçüncü türküde aslında minör olan üçlü ve yedili, majör üçlü ve yediliye dönüşmektedir. Bu uslub Batı Macaristan'ın eski türkülerinin karakteristik imeci bir özelliğidir. Bartok konferansında başlangıçta bu uslubun kaynağının Asya ve Kuzey Türklerine ait olduğu düşüncesinde olduklarını ve bunun kanıtlarını da Çeremis melodilerini incelerken bulduklarını belirtmiştir. Mahmud Ragıp Gazimihal'in yayınlamış olduğu "Türk Halk Musikisinin Tonal Hususiyetleri" adlı kitabını okuduğunu, orada da benzer türden birkaç Türk ezgisine rastladığını belirten Bartok, bu örnekleri de çalarak görüşlerini açıklamayı sürdürmüştür. Ona göre tüm bu ezgilerin tek bir kaynaktan çıktığı açıktır. Bu kaynak da eski bir Kuzey Türk müzik kültürüdür.¹²

Bartok'un bu konferansta belirttiği Türk Halk Müziğinin dayandığı tonal yapı üzerine Gazimihal'in yanında ünlü besteci, aynı zamanda bir etnomüzikolog olan Ahmet Adnan Saygun'un da araştırmaları bulunmaktadır. Her iki etnomüzikolog araştırmaları ile Türk halk müziğinin temelinde pentatonizmin yattığı sonucuna varmıştır. Saygun bu konuda yazmış olduğu raporu 1934 yılı Temmuz ayında Yalova'da Atatürk'e okumuştur. Saygun, bu raporla birlikte geleneksel tek sesli müziğimizin nasıl çok seslendirileceğini de piyano başında örnekler vererek açıklamıştır.¹³

Saygun'un Atatürk'e okuduğu rapor, 1936 yılında "Türk Halk Müziğinde Pentatonizm" başlığı ile yayınlanmıştır. Raporda pentatonizmden "Türk'ün musikideki damgası" olarak söz edilmektedir. Pentatonizm nerede varsa orada yaşayanlar ya

¹¹ Bela Bartok, "Türkiyedeki Derleme Gezilerim-1936", Age s.6.

¹² Halk Müziği Hakkında Bela Bartok'un (3) Konferansı, s.11 Ankara Halkevi Neşriyatı, Büyük Boy No:8, Recep Uluoğlu Basımevi, Ankara,1936, s.12.

¹³ Dinçer Yıldız, *Doğumunun 100. Yılında Ahmed Adnan Saygun*, Sun Yayınevi, Ankara, Şubat 2007, s.53.

Türktürler, ya da o yerlerde bir medeniyet kurarak yerlileri etkileri altında bırakmışlardır. Pentatonizmin anayurdu Türklerin ana yurdu olan Orta Asya'dır ve yayılış istikameti de Türklerin yayılış istikametindedir. Ahmed Adnan Saygun ve Mahmud Ragıp Gazimihal'in pentatonizm ile ilgili yapmış olduğu çalışmalar bu alanda çalışmalar yürüten Bartok'un da ilgisini çekmiş, Türkiye'ye gelişini etkileyen faktörler arasında yer almıştır.¹⁴

Bartok'un birinci konferansında dikkat çektiği konulardan biri de Macaristan da Çingeneler tarafından icra edilen müzikler üzerinedir. Aslında Çingeneler, Macar müziğinin üreticisi değil icracısı durumundadırlar. Bu müzisyenlerin icra ettikleri eserlerde ne uslu ne de repertuar birlikleri vardır. Bu nedenle de Çingeneler tarafından icra edilen Macar köylü müziği, yakın zamanlara kadar aydınlar tarafından icra olunan şehir müziği lehine ihmal edilmiştir. Bartok, Macaristan da olan bu hali, Türkiye'de hâkim olan "musiki durumlarına" benzetmektedir. Türkiye'de de köylü müziği, aydınlar tarafından Arap olan şehir müziği lehine ihmal edilmiştir. Bartok bunun sonucu olarak da Türk-Arap şehir müziğinin yabancı ülkelerde bir yanılığın sonucu Türk müziği olarak bilindiğini belirtmektedir. Ancak bu durumun artık değişmeye başladığını Türkiye'de de köy müziği ile ilgilenilmeye başladığını, davetinin de bunun bir sonucu olduğunu belirtmektedir. Bartok'un birinci konferansında "ümit ve temenni" ettiği konu, Türkiye'de bu yolda harcanacak çabaların Macaristan'da olduğu gibi genel musiki kültürüne hizmet etmesidir. Macaristan da ve komşu ülkelerde yapılan incelemeler bu günkü Macar sanat musikisinin meydana gelmesinde büyük bir atılım sağlamıştır. Hatta Macaristan'ın yüksek sanat musikisi, keşfedilen köylü musikisi ile o derece bağlı ve birleşmiştir ki, müziğin bu günkü karakteri bu köylü musikisi olmadan hayal bile edilemeyecek konumdadır.¹⁵

Bartok'un müzik alanında öne sürdüğü ulusalcı fikirler, köylüye ve halka yapılan vurgular yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin kültürel kalkınma anlayışı ile de paralellik göstermektedir. 1912'deki Balkan Savaşı yenilgisinden sonra İttihat ve Terakki ideolojisinde de önemli bir dönüşüm olduğu, Osmanlıcı ve İslamcı eğilimlerin yerini Türkçülük akımına bıraktığı belirtilmektedir. Halkçılık akımı ise yeni Cumhuriyeti'nin ideologlarından Ziya Gökalp'in sentezleri ile Türkçü bir nitelik kazanmış ve onunla özdeşleşmiştir. Gökalp'e göre Türkçülüğün önemli ilkelerinden biri "halka doğruluk" olarak ifade bulmaktadır. Osmanlı aydınının halkı avam ve taşralı diye küçümsemesi bir yana "Halk" topluma özgü niteliklerin ve "dehanın kaynağı" olarak yorumlanmaktadır. Aydın halka sadece onu aydınlatmak, medeniyet götürmek için değil, halk kaynağından "hars"ı almak için de gitmelidir. Aydın ancak bu sayede topluma özgü sentezin yapılmasını başarabilecektir.¹⁶

Gökalp'in ulusal müzik konusundaki görüşlerinin de Bartok'un halk musikisini temel kaynak olarak gören anlayışına yakın bir çizgidedir.

¹⁴ Emre Aracı, *Ahmed Adnan Saygun- Doğu Batı Arası Müzik Köprüsü*, YKY, 2. Baskı, Üç-Er Ofset, İstanbul, Mart 2007, s.86.

¹⁵ Halk Müziği Hakkında Bela Bartok'un (3) Konferansı, *Age*, s.16.

¹⁶ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Halkçılık", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim Yayınları, s.1930.

“... Bugün işte üç musikin karşıdayız: Doğu musikisi, Batı musikisi, Türk Halk musikisi. Acaba bunlardan hangisi bizim için millidir? Doğu musikisinin hem hasta hem de milli olmadığını gördük. Halk musikisi kültürümüzün, Batı musikisi de yeni medeniyetimizin musikileri olduğu için her ikisi de bize yabancı değildir. O halde milli musikimiz ülkemizdeki halk musikisi ile Batı musikisinin doğmasından doğacaktır. Halk musikisi bize birçok melodiler vermiştir. Bunları toplar ve batı musikisi usulünce armonize edersek, hem milli hem de Avrupalı bir musikiye malik oluruz.”¹⁷

2. Konferans

Bartok’un ikinci konferansı “Macar halk musikisinin son on yıl içinde bilimsel musiki üstünde oynadığı etki” üzerine olmuştur. İkinci konferansında, Viyana klasiklerinin halk müziğinin ne ölçüde etkisi altında kaldığı herkesin bildiği bir şey olduğunu dile getiren Bartok, Bethoven’in “Symphonie Pastorale” adlı eserinin aslında tam bir İslav halk türküsü olduğunu belirtmektedir. Halk türküsünün bilinçli ve programlı anıştırmalarına ancak romantiklerde rastlanmaktadır. Bu anıştırmalar ilk olarak Litsz’in rapsodilerinde ve Chopin’in mazurkalarında görülmektedir. Sonraları Grieg, Smetana, Dvorak, gibi milli olarak adlandırılan kompozitörler halk müziğini eserlerinde daha geniş ölçüde kullanmışlardır. Bartok’a göre gerçek anlamda köylü müziğinin şehir halk müziğine icra etkisi yirminci yüzyılın ilk on yılında başlamıştır. Bu yüzyılın başlarında musikide post romantik anlayışla yürüme imkânının kalmadığı düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır. Bunun sonucu ortaya çıkan yeni arayışta, o zaman kadar meçhul olan köylü müziği, post romantik anlayıştan dönüş yani yeniden doğuş için bazı kompozitörlere çok büyük destek sağlamıştır. Bartok’a göre köylü müziği inşa bakımından tasarlanabileceklerin en mükemmel, en çeşitli olanıdır. Bu müziğin hitap gücü düşünülenin ve tahminlerin üstünde olup her türlü gereksiz duygusallık ve süslemeden de arınmıştır. Bazen bu çok sadeliği nedeniyle ilkel gibi görünse de kesinlikle basit değildir. Müziğe yeni kuvvet vermek için bundan daha uygun bir başlangıç noktası düşünülemez. Köylü müziğinin esas şartı, kompozitörün memleketinin köylü müziğini tanıması, onun ifade vasıtalarına, bir şairin ana diline sahip olduğu gibi sahip olmasıdır. Ancak Bartok’a göre, yerinde, sahiplerinin yanı başında yaşanmadığı sürece köylü müziğinin bir besteci üzerine tam manası ile “icrayı tesir” etmesi de mümkün değildir. Bartok, köylü müziğinin etkisinin bilimsel musikide hangi tarzlarda görülebileceği konusuna da açıklık getirmektedir.

“a) İlk tarz, olduğu gibi veya çok az bir değişiklikle arz olunan halk türküsüne eşlik edilmesi (accompagnement) veya belki bir giriş (prelude), bir ara faslı (interlude), bir de son kısım eklenmesi şeklindedir. Bu şekildeki çalışmalar Bach’in korallere yazdığı “prelude” lere benzer.

b) Köylü müziğinin diğer bir tarz etkisi de kompozitörün gerçek bir köylü müziği kullanacağı yerde bu müziği taklit ederek kendi kendine unsurlar meydana getirerek eserinde tam olarak kullanmasıdır. İlk tarz ile bu tarz arasında hiçbir fark yoktur.

c) Köylü müziğinin etkisi üçüncü bir tarz olarak da görünebilir. Kompozitör köylü melodileri veya bunların taklitlerini kullanmadığı halde müziği, memleketinin köylü

¹⁷ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, 7. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, Mayıs 1968, s.27

müziğinin yarattığı havanın aynısını yaratabilir. Kompozitör köylülerin müzik diline o derece hâkim olmuştur ki, Bu onun bu müziği bir şairin ana dilini kullanır gibi kullanma becerisine sahip olduğu anlamına gelir.”¹⁸

Bartok, her özgün sanatın sanatını mevcut bir sanatın toprağından çıkarma hakkına sahip olduğunu belirtmektedir. Hatta ona göre kökleri daha eski bir sanata uzanmayan bir sanat hayal bile edilemez. Müziğin en güçlü belgelerinden birini oluşturan Batı Avrupa’da ve Asya’da köylü müziğinin yeni bir sanata başlangıç noktası olmasının niçin yasak olacağını sorgulayan Bartok için musikide önemli olan, kullanılan şey değil, kullanım tarzıdır. Yalnız müzikte değil her artistik yaratışta da mühim olan “*icad materyali değil inşa kudreti*”dir. İster bize ait olsun ister başkasına bu böyledir. Asıl önemli olan şey, elimizde bulunan materyale artistik, orijinal bir şekil vermektir.

3. Konferans

Bartok’un üçüncü ve son konferansı “halk müziğinin hedefi ve nasıl toplanması gerektiği” üzerinedir. Üçüncü konferansında, yaklaşık 150 yıl önce Avrupa’da köy sanatına karşı bir ilgi uyandığında, türkülerin hoş giden estetik özellikleri nedeniyle toplanmaya başlandığını belirten Bartok, bu derlemelerin temel amacının sanat bakımından değerli işaret ve ezgiler elde etmek olduğunu belirtmektedir. Halk türkülerinin olanaklar ölçüsünde asıl içeriğini koruyan ve bozulmamış şekillerinin saptanmasına çalışılırken, zamanla bunu yapan derlemeciler çalışmaları sırasında dikkat edilmesi gereken bazı konuların da farkına varmışlardır. Görmüşlerdir ki halk müziğinin yorumlanış tarzlarındaki çeşitlilikler bile bazı kurallara tabii olmaktadır. Üstelik bu sınıflandırmaları yaparken hangi yorumun daha iyi, daha gerçek olduğunu saptamak da fazla cesaret gerektiren bir konudur. Türküyü süsleyen sesler bakımından bir mısradan diğerine geçerken görülen değişiklikler, belki de türkücünün tereddüt etmesinden ya da o parçayı kötü okumasından kaynaklanmamaktadır. Hatta belki de bu durum halk melodilerinin önemli bir vasfını oluşturmaktadır. Halk melodisi yaşayan bir varlık gibi her an değişmektedir. Bu durumda bir melodi için şöyle ya da böyle demek doğru olmayacaktır. Sonunda derlemelerle farkına varılan bir başka şey de halk müziğinin oluşumunda rol oynayan kolektifliğin bu müziğin asıl özelliğini oluşturmasıdır. Bu çerçevede derlemeciler halk müziğinin köy ile sıkı bir ilgisi olduğunu ve aslında her çeşit halk müziğinin köy veriminin kolektif bir yansımaya bağlı olduğunu görmüşlerdir. Bu gerçekler halk müziğini toplama usulünü ve hedeflerini değiştirmiştir. Eski amatör toplayıcılık yerini kusursuz bir bilimsel araştırma çalışmalarına bırakmıştır. Geçmiş dönemdeki derlemecilerin teknik yoksunluk nedeni ile mükemmel bir sonuca ulaşmalarının da mümkün olmadığını belirten Bartok, bunun nedeninin o dönemde en önemli yardımcı vasıta olan fonografin bulunmaması olarak dile getirmektedir. Ancak günümüzde mükemmel bir teknik donanıma sahip olmak da bu iş için yeterli olmayacaktır. Tatmin edici bir derlemeyi tek bir insanın başarması da mümkün değildir. Derlemelerde göreceli olarak mükemmel denecek bir sonuç ancak bir dilci ve bir müzisyenin birlikte çalışması ile elde edilebilir.¹⁹

¹⁸ Halk Müziği Hakkında Bela Bartok’un (3) Konferansı, Age, s.20,21

¹⁹ Halk Müziği Hakkında Bela Bartok’un (3) Konferansı, s.26.

En yeni usullerle yapılan bir araştırma ile belirli bir sahanın müziği öğrenildikten sonra araştırmada ikinci aşamaya geçilecektir. İkinci aşama belirgin alanların malzemelerini bir diğeri ile karşılaştırarak türkülerdeki birleşen ve ayrılan özelliklerin tespit edilmesidir. Diğer bir tabirle bu aşamada “betimleyici musiki folkloru”nun yerini “karşılaştırmalı musiki folkloru” almaktadır. Bu karşılaştırmalı araştırma sırasında da tıpkı karşılaştırmalı lisan bilgisinde olduğu gibi çoğu kez hayret edilecek sonuçlar elde edilmektedir. 25 yıldır en eski Macar halk melodilerinin en temel özelliğinin pentatonik olduğunu ve bir çeşit inen melodi sistemi gösterdiğinin bilindiğini belirten Bartok. Macar müziğinde Asya kokusu sezdiklerini, yakın bir zamanda Volga civarı Çeremisleri ve şimal Türklerinin melodilerinin pentatonik yapısının ortaya çıkması ile bu kuramlarının onaylandığını dile getirmektedir. Onlarda da aynı pentatonik düzen ve ezgi kurumu hatta Macar ezgilerinin türlü çeşitleri bulunmaktadır. Bartok konferansında Türklerin oturduğu yerlerde pentatonik usulün ne ölçüde ve ne gibi ezgi bünyesi ile temsil edildiğini öğrenmenin ulusal ve bireysel bakımdan oldukça önemli olduğunu da vurgulamaktadır. Bunun başarılması Türk halk musikisini en geniş ölçüde ve denenmiş en yeni iyi usuller ve vasıtalarla araştırılmasına bağlıdır.²⁰

Bartok pentatonik usulun Macar ve Çeremis halk musikisinde varlığının tarafından gösterildiğini, Romenlerin bir bölümünün halk müziğine de güçlü bir şekilde etki eden, dağınık bir şekilde Bulgar halk müziğinde de görülen bir çeşit kuzey Türk pentatonik unsurlarının Anadolu köylerinde ve halk ağzında da yaşadığı gösterilebilirse “Eski Türk Musiki Kültürü Hegomonisi”nin parlak bir şekilde ispatlanmış olacak ve bunun ile de Türk Ulusu olarak haklı olarak övünülebilecektir.

Türk ulusal karakterini taşıyan müziği yaratmanın ilk şartı, köylerdeki müziğin mümkün olduğu kadar esaslı öğrenilmesine bağlıdır. Ulusal müziği ilerletmenin ikinci koşulu ise yaratıcı kabiliyette kompozitörlerin gelmesini gerektirmektedir. İkinci şart, yakın bir gelecekte hayat bulmasa da önemli değildir. İlk şart, yani halk müziğini derhal toplama işini başarmak, çok daha önemlidir. Toplanan ve kurtarılan malzeme uzun seneler bekledikten sonra da donanımlı sanatçıların ona dayanarak Türk ulusal musikisini yaratması mümkündür. Türk Halk musikisinin bir an önce toplanması Türk ve Macar toplumunun da ortak çıkarıdır.²¹

Bartok’un Derleme Gezisi

Ahmet Adnan Saygun, Halkevi tarafından Bartok’un derleme gezisinde ona eşlik etmek üzere görevlendirilmiştir. Saygun’un bu derleme gezisindeki görevi türkülerini söyleyenlere sorular sormak ve ezgilerin sözlerini not etmektir. Onun yanında Necil Kazım Akses ve Ulvi Cemal Erkin’de yerel ezgilerin yerinde ve nasıl bir teknikle derlendiklerini görmeleri amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı’nın isteği üzerine bu geziye katılmışlardır. Bartok’un hastalığı nedeniyle Çorum’a yapılacak derleme gezisi iptal edilmiştir. İlk olarak Güney Anadolu’nun Suriye sınırına yakın bir yöresine gidilir. İlk sistemli halk ezgileri derlemesine sahne olacak yerin seçilme nedeni ise bu yerin, yazı Toros Dağlarındaki yaylalarda geçiren kış döneminde ise Akdeniz kıyılarına inen Yörüklerin kışlağı olması

²⁰ Halk Müziği Hakkında Bela Bartok’un (3) Konferansı, s.27.

²¹ Age. s.34

nedeniyedir. Bu biçimde ilkel koşullarda yaşayan insanların eski müziğin bütün özgün niteliklerini muhafaza etmiş olabilecekleri varsayılmıştır. Çalışmaların merkezi için ise Adana seçilmiştir. Gezinin ilk iki günü Adana ve çevre köylerden getirilen şarkıcılarla çalışılarak geçirilir. Üçüncü gün Mersin'e geçilir. Dördüncü gün Osmaniye'ye, oradan da yürüklerin yaşadığı bölgeye gidilir.²²

Derleme gezisinin hastalığı ve kimi olumsuz koşullar nedeniyle istediği gibi geçemediğini belirten Bartok her şeye rağmen derlemenin oldukça güvenilir bilimsel açıdan çok ilginç sonuçlar çıkarılmasını sağladığını belirtmektedir. 80 km karelik bir bölgede çok özgül bir ezgi tipi keşfedilmiştir. Kaydedilen 90 ezgiden 20'si bu kümeye girmektedir. Bunlar ile eski Macar Halk ezgileri arasında çarpıcı bir benzerlik görülmektedir. Yapı bakımından ise tümü "inici" denilen tiptedir. Bartok'a göre toprakları bu kadar geniş bir ülkeden derlenen doksan ezgi kesin sonuçlara varabilmek için çok az olanak sağlasa da bu küçük ölçekli malzemenin yüzde yirmisinin eski Macar müziği ile benzerlikler göstermesi, sistemli olarak derlenen daha geniş ölçekli malzemede daha çok benzerlik noktaları bulunabileceğini düşündürmektedir. Bunun yalnızca bir rastlantı olmadığı ortadadır.²³

Bartok derleme gezisi sonrasında Ankara Maarif Müdürü Cevat Bey ile gelecekte neler yapılması gerektiği konusunda çeşitli görüşmelerde bulunmuştur. Bu görüşmelerde Türk hükümetinin Türk halk müziği araştırmalarını en kısa zamanda başlatmaya kararlı olduklarını gördüğünü belirtmektedir. Malzemenin sistemli bir şekilde derlenmesi hem Türk, hem Macar hem de bütün Doğu Avrupa halk musikisi araştırmaları için kazanç ve yarar sağlayacaktır.²⁴

SONUÇ

Bartok'un konferansları ve derleme gezilerinden kısa bir süre sonra Halkevlerinde yürütülen müzik çalışmalarının da, çıkarılan yönergelerde bu anlayışın izlerini görmek mümkündür. 1939 tarihli Halkevleri Öğreneği'nin 41. ve 44. maddesi şöyle kaleme alınmıştır:

"Madde 41-Halkevleri müzik çalışma ve müsamerelerinde arsulusal modern müzik ile halk türkülerimiz esas tutulacak ve arsulusal müzik teknik ve araçları kullanılacaktır. Müzikte ergemiz modern ve asri ulusal müziği ve sayra tarzını esas tutmak ve bunu saptamak ve sağlamaktır. Halkın müzik zevkini artırmak ve yükseltmek için radyo, gramofon gibi araçlardan faydalanmalıdır."

*Madde 44- Şube halk arasında hele köylerde ve oymaklarda söylenen halk türkülerinin notaları ve sözleri ile ulusal oyunları saptar."*²⁵

Bartok'un gezisinden üç yıl sonra Halkevlerinin yedinci kuruluş yıldönümü dolayısı ile 19 Şubat 1939'da Modern Türk Müziği Festivali gerçekleştirilmiştir. Bu festivalin yerel

²² Bela Bartok Türkiye'deki Derleme Gezilerin, Age s.6.

²³ A. g. e., s. 9.

²⁴ A. g. e., s. 10.

²⁵ CHP, *Halkevleri Öğreneği*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938, s.11.

ezgilerin temel alındığı bestelerden, düzenlemelerden oluştuğu görülmektedir. Konserde, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası tarafından Cemal Reşit Rey'in yönetiminde "Karagöz" adlı senfonik suiti, Hasan Ferit Alnar yönetiminde Orkestra Suiti, Ulvi Cemal Erkin'in piyano ve orkestrası için "Konçertino"sunu, Ahmet Adnan Saygun yönetiminde "Ayin Raksı", yine Alnar yönetiminde Necil Kazım Akses'in "Çiftetelli" adlı senfoni dansı seslendirilmiştir.²⁶

Bartok görüş ve deneyimlerini paylaşarak çoksesli çağdaş Türk müziğine yön veren kültür politikalarına etkiye bulunmuştur. Bartok ile birlikte Türkiye'de Türk Halk müziği derlemeciliğinde ve araştırmacılığında yeni bir dönem ve sürece işaret edilmektedir. Çalışmalara yeni bir anlayış, yeni bir yaklaşım ve yeni bir yöntem egemen olmuştur. Halk müziğinin gerçek değerine doğru hızla yükselen bir anlam ve işlev kazandığı belirtilmektedir. Özellikle aydın müzik çevrelerinde halk müziği çok daha etkin ve saygın bir konuma gelmiştir. Halk müziğine ilişkin çalışma, kitap ve makale yayınlarında da gözle görülür bir artış yaşanmıştır.²⁷

Bartok'un uzman bir etnomüzikolog olarak yönlendirmesinden sonra derleme çalışmaları Milli Eğitim Bakanlığı Güzel Sanatlar Genel Müdürlüğü'nün görevleri arasına alındığı belirtilmektedir. Daha bilimsel bir anlayış ve yöntemler ile sürdürülen Anadolu derleme gezileri 1952 yılına kadar sürdürülmüş ve zengin bir arşive ulaşılmıştır. 1937 yılında yapılan derleme çalışmasına Necil Kazım Akses, Ulvi Cemal Erkin, Halil Bedii Yönetken, Muzaffer Sarısözen, Ferit Alnar ve Arif Etikan gibi sanatçıların da katıldığı görülmektedir. Yürütülen derleme çalışmaları sonucunda 10.000 den fazla türkü derlenerek kayıtlara geçirilmiştir. Derlenen türkülerden yaklaşık 2000 kadarı Muzaffer Sarısözen tarafından notaya alınmış ve radyoda yayınlanan "Yurttan Sesler" programında icra edilmiştir.²⁸

Bartok ile çalışmış olmak Ahmet Adnan Saygun'un kariyeri ve besteciliği ile Halkevlerindeki Müzik çalışmaları açısından da önemli sonuçlar doğurmuştur. Saygun, usta olarak hitap ettiği Bartok'un ülkeden ayrılışından kısa bir süre sonra Halk müziği araştırmaları yapmak üzere Doğu Karadeniz bölgesinde derleme gezilerine çıkmış ve burada elde ettiği bulguları iki kitapta toplamıştır. Bunlar "Rize, Artvin ve Kars Havalisi Türküsü, Saz ve Halk Oyunları Hakkında Bazı Malumat" ile "Yedi Türkü ve Bir Horon" adını taşımaktadır. Saygun, 1939 yılında Halkevleri müzik müfettişliğine getirilmiş, Görüşleri ile Halkevlerinin müzik politikasına yön vermiştir. Kurumun müzik çalışmaları için kendisinden bir rapor istenmiş, bu rapor daha sonra "Halkevlerinde Musiki" başlığı altında kitaplaştırılmıştır. Bu eserde, gözden uzak tutulmaması gereken en önemli nokta "Musiki terbiyesi yollarını çizerken Türk'ün hususiyetlerinin kaybolmamasına azami dikkat" olarak belirtilmektedir. Nafi Atıf Kansu'da Saygun'un "Halkevlerinde Musiki"

²⁶ Gürkan Ortakale, *Türk Halk Müziğinin Klasik Batı Müziğine Etkileri*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2007 s.33

²⁷ Ali Uçan, "Türk Macar Kültür/Müzik İlişkilerine ve Türk Macar Karşılaştırmalı Halk Müziği Araştırmalarına Genel Bir Bakış", *Age*, s.265

²⁸ Ahmet Borcaklı, "Piyano Eşlikli Türk Halk Türküleri", *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, GÜ. Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1983, s.105.

adlı eseri için yazdığı önsözde Halkevleri'nin müzik anlayışına vurgu yapmaktadır. Bu anlayışın Bartok'un öne sürdüğü müzik anlayışı ile örtüştüğü de görülmektedir.

“Şüphesiz ki, asrın ve medeniyetin müziği halk arasında alafranga denilen çok sesli müziktir. Bu günün medeniyet dekorları ve ihtiyaçları içinde hislerimizi ve hatta fikirlerimizi sesle ifadeye ve duyurmaya yarayacak şartlar ancak çok sesli müziktir... Halkevlerinin müzik sahasındaki esas prensibi şudur: Milli ruhun derinliklerinde zengin bir hazne olarak yaşamakta bulunan halk türkülerimizi, garp tekniği ile işleyecek müstakbel kompozitörler için sadakat ve itina ile toplamak ve saklamak ile beraber, yeni Türk Müziği bir taraftan vücut bulmakta iken kulakları ve zevki çok sesli müziğe alıştırmak ve ona ısındırmak ve bunun için de birçok fırsatlardan istifade ederek Garp eserlerini halka bol bol dinlettirmek...”²⁹

Derleme ve folklor alanında yürütülen çalışmalara 1952 yılında kapatılana değin Halkevlerinin de büyük katkısı olmuştur. Halkevlerinde yürütülen çalışmalar yalnızca türkülerin derlemeleri ile sınırlı kalmamış, halk kültürünün bütün dallarında araştırma, inceleme ve yayın çalışmaları yürütülmüş ve kapsamlı bir külliyat oluşturulmuştur. Halkevleri halk şairlerinin, ses ve saz sanatçılarının buldukları, çalıştıkları yerlere dönüşmüş bir anlamda sanat atölyeleri işlevi görmüştür. Halkevlerinde koro, orkestra, bando, halkoyunları, müzikli temsiller giderek yaygınlaşmış, müzik çalışmaları diğer kol faaliyetlerinin önüne geçmiştir.³⁰

Bartok'un Türkiye'de yaptığı derleme çalışmalarına dayalı olarak geliştirdiği araştırma Türk-Macar karşılaştırmalı halk müziği araştırmalarının da başlangıcını oluşturmuştur. Bartok'un etnomüzikoloji alanında Türkiye'de yapmış olduğu çalışmalar ülkesinde kendisinden sonra gelen araştırmacıları da etkilemiştir. Bu araştırmacıardan Janos Sipos, 1987'de Türk halkları arasında gerçekleştirdiği saha çalışmalarının ilkini Anadolu gezisiyle başlatmıştır. Sipos'un öğrenmek istediği en önemli konu, Anadolu Türk halk müziği ve Macar halk müziği tabakalarında Bartok tarafından keşfedilen benzerliklerden öte başka benzerliklere rastlamanın mümkün olup olmadığıdır. Sipos, 1988-1993 arasında Türkiye'de 1500 ezgi derlemiştir. Sipos ilk olarak Bartok'un derleme yaptığı yörelerde sahaya çıkmış, sonra araştırmasının sahasını giderek genişletmiştir. 1999 da ise Trakya'da kapsamlı derleme gezileri yapmıştır. Sipos yanı sıra Türkiye'de bulunabilen ezgi yayınlarını ve TRT repertuarında bulunan ezgileri incelemiş, bunlar hakkında hazırladığı değerlendirmeden sonra üç bin ezgiyle araştırmasını tamamlamıştır. Yaptığı incelemede Anadolu'da ve Macar halk müziğinde Bartok tarafından keşfedilen Macar-Türk halk müziği benzerliklerinin önemini çok daha fazla olduğu sonucuna varmıştır. Bunun nedenlerini ise genel insanî ya da yöresel veya genetik bağ olarak açıklamıştır.³¹

²⁹ Ahmed Adnan Saygun, *Halkevlerinde Musiki*, CHP Yayını Kılavuz Kitaplar: VI, Recep Ulusoglu Yayınevi, Ankara, 1940

³⁰ Uğur Alpagut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müzik Eğitiminin Yaygınlaştırılması”, <http://www.millifolklor.com>, s.222

³¹ Janos Sipos, “Macarların Türk Halkları Arasında Gerçekleştirdiği Halk Müziği Araştırmaları”, “Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi”, Sayı:30, s.5

Ülkemizde folklor üzerine araştırma yapan yabancıların çalışmalarını Türk kültür araştırmacılarıyla birlikte ya da desteklerini alarak gerçekleştirmiş olduklarını dile getirilmektedir. Yabancı folklor araştırmacıları, birlikte çalıştıkları ya da desteklerini gördükleri Türk kültür araştırmacılarından etkilenmiş ve etkilemişlerdir.³²

Bartok Türkiye’de kaldığı kısa bir zaman dilimi içinde verdiği konferanslar ve derleme gezileri yolu ile Türkiye’de yürütülen çok sesli müzik çalışmalarında, başlangıç noktası olarak türkülerini işaret etmiştir. Cumhuriyet döneminin sanat anlayışına paralel giden görüşleri ile bu konudaki kültür ve eğitim politikalarının düzenlenmesi ve uygulanmasında Milli Eğitim Bakanlığına ve Halkevlerine cesaret vermiştir.

Bartok’un bir başka önemli katkısı da Türkiye’de bulunduğu dönemde geçmiş dönemlere ait derlemeleri gözden geçirerek ne gibi eksiklikler ve boşluklar bulunduğunu göstermesidir. Derlemenin yapılaş biçimi, yapan kişilerde bulunması gereken bilgi ve beceri konusunda farkındalık sağlamıştır. Yaptığı derlemeler yolu ile Macar ve Türk halk türkülerini arasındaki benzerliklere ve Türk toplumlarının kullanmış olduğu pentatonik inmece usluba dikkat çekmiş bu konudaki karşılaştırmalı halk müziği çalışmalarının öncülüğünü yapmıştır. Türkülerin özgün yapısına vurgu yapmış, çok sesli müzik çalışmalarının ulusal ezgiler temelinde yükselmesinde ve derleme çalışmalarının devamında pekiştirici rolü oynamıştır. Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım Akses ve Ulvi Cemal Erkin gibi Çağdaş Türk Müziğinin oluşumunda söz sahibi üç kompozitörle iletişim, etkileşim ve paylaşımında bulunmuştur. Bartok, yaptığı çalışmalar yolu ile kendi ülkesindeki etnomüzikologları da etkilemiş, onları da kapsamlı ve karşılaştırmalı derleme çalışmaları konusunda teşvik edici bir rol oynamıştır.

---

³² Gökçe Altay, “Halk Müziği Kaynaklarından Yeni Bir Sanat Müziğinin Yaradılışı: Bela Bartok”, *Age*, s.9-14

KAYNAKÇA

- Altay, Gökçe, “Halk Müziği Kaynaklarından Yeni Bir Sanat Müziğinin Yaradılışı: Bela Bartok, İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 2014 Cilt. 3, Sayı:1
- Ankara Halkevi Neşriyatı, Halk Müziği Hakkında Bela Bartok’un (3) Konferansı, Büyük Boy No:8, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara,1936.
- Aracı, Emre, *Ahmed Adnan Saygun- Doğu Batı Arası Müzik Köprüsü*, YKY, 2. Baskı, Üç-Er Ofset, İstanbul, Mart 2007.
- Borcaklı, Ahmet, “Piyano Eşlikli Türk Halk Türküleri”, *III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, III. Cilt, GÜ. Basın Yayın Yüksek Okulu Basımevi, Ankara 1983.
- CHP, *Halkevleri Öğreneği*, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara 1938.
- Gökalp, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*,7. Baskı, Varlık Yayınları, İstanbul, Mayıs 1968.
- Ortakale, Gürkan, *Türk Halk Müziğinin Klasik Batı Müziğine Etkileri*, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müzikoloji ABD, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007
- Öztürkmen, Arzu, *Türkiye’de Folklor ve Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009.
- Saygun, Ahmed Adnan, *Halkevlerinde Musiki*, CHP Yayını Kılavuz Kitaplar: VI, Recep Ulusoğlu Yayınevi, Ankara, 1940.
- Schonberg, Harold.C, “Ödün Vermeyen Macar Bela Bartok”,*Büyük Besteciler*, Doğan Kitap, İstanbul, Nisan 2013.
- Sipos, Janos, “Macarların Türk Halkları Arasında Gerçekleştirdiği Halk Müziği Araştırmaları, “Türk Kültürü ve Hacı Bektaşî Veli Araştırma Dergisi”,Sayı:30.
- Tekeli, İlhan, “Türkiye’de Halkçılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 7, İletişim Yayınları.
- Türkmen, Onur, Bela Bartok 1881-1945,
<http://senfonikankara.com/post/75336854689/bela-bartok-1881-1945> (25.09.2014)
- Uçan, Ali, “Türk Macar Kültür/Müzik İlişkilerine ve Türk Macar Karşılaştırmalı Halk Müziği Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, *Türk Müzik Kültürü*, Evrensel Müzikevi Yayınları, Ankara 2005.
- Uğur Alpagut, “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Müzik Eğitiminin Yaygınlaştırılması”, <http://www.millifolklor.com>, s.222
- Yıldız, Dinçer, *Doğumunun 100. Yılında Ahmed Adnan Saygun*, Sun Yayınevi, Ankara, Şubat 2007.

GELİŞMİŞ VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKE BORSALARI İLE TÜRK BORSASI ARASINDAKİ ETKİLEŞİME YÖNELİK BİR İNCELEME

Cumhur Şahin*
Kutluk Kağan Sümer**

ÖZET

Küreselleşme olgusuyla birlikte finansal piyasalar arasındaki bütünleşme eğiliminde bir hızlanma görülmektedir. Bu çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan ülke borsaları ile Türk borsası arasındaki ilişkiler, Ocak 2009 ile Ağustos 2014 dönemi için ülkelere ait hisse senedi endeks değerleri kullanılmak suretiyle araştırılmıştır. Veriler analiz edildiğinde Türk borsasının, gelişmiş ülke borsalarına kıyasla gelişmekte olan ülke borsalarına daha duyarlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Finansal Piyasalar, Borsa İstanbul, VAR, Etkileşimler

A STUDY TOWARDS THE INTERACTION BETWEEN DEVELOPED AND DEVELOPING COUNTRIES'S STOCK EXCHANGES AND TURKISH STOCK EXCHANGE

ABSTRACT

With the phenomenon of globalization, there seems to be an acceleration in the tendency of integration between financial markets. In this study, the relationship between developed and developing countries' stock exchanges and Turkish stock exchange has been researched, by using stock index figures at the period of January 2009 and August 2014. It is concluded that the findings of the study demonstrates Turkish stock Exchange is more sensitive to emerging countries's stock exchanges comparing to developed countries's stock exchanges.

Key Words: Financial Markets, İstanbul Stock Exchange, VAR, Interactions

1. GİRİŞ

Bilindiği üzere menkul kıymet borsaları sermaye piyasalarının en temel unsurlarından biridir. Likidite sağlama, ekonomiye kaynak yaratma, sermaye mülkiyetini geniş bir tabana yayma, ekonominin göstergesi olma, uzun vadeli yatırımların kısa vadeli tasarruflarla finansmanını sağlama ve menkul kıymetlerle ilgili bilgilere kolay ulaşma gibi işlevleri olan menkul kıymet borsaları finansal sistem açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Türkiye'nin ilk ve tek organize menkul kıymetler borsası olan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) 26 Aralık 1985 tarihinde faaliyete başlamış olup 5 Nisan 2013

* Öğr. Gör. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Bozüyük Meslek Yüksekokulu, cumhur.sahin@bilecik.edu.tr

** Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, kutluk@istanbul.edu.tr

tarihinden itibaren Borsa İstanbul olarak faaliyet göstermektedir. İMKB 100 endeksi de aynı şekilde BİST 100 adını almıştır.

1980'ler özellikle de 1990'lı yıllarda hızlanan küreselleşme olgusunun yanı sıra bilgi teknolojilerindeki gelişmeler ve sermaye hareketlerini kısıtlayıcı engellerin ortadan kalkmasıyla birlikte ülkeler arası coğrafi sınırlar eski önemini yitirmeye başlamıştır. Bu durum, dünya borsaları arasındaki etkileşimi hızlandırmıştır.

Finans piyasalarında faaliyet gösteren yatırımcıların göz önünde bulundurduğu iki temel faktör bulunmaktadır. Bunlar söz konusu yatırımın riski ve getirisidir. Ülke içi menkul kıymet borsaları arasındaki korelasyonun düşük olduğu durumlarda yatırımcılar uluslararası çeşitlendirme yapmak suretiyle risklerini en aza indirme olanağına kavuşabilirler. Diğer taraftan uzun vadede benzer hareket eğilimi gösteren menkul kıymet borsalarına yapılan yatırımlarda çeşitlendirmeden umulan risk azaltma gerçekleşmeyecektir. Böyle durumlarda uluslar arası portföy çeşitlendirmesinde pazarların bütünlük olup olmaması önemli hale gelmektedir.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde dünya borsaları arasındaki etkileşime yönelik birçok çalışma mevcuttur. Özellikle Türk borsası ile diğer ülke borsaları arasındaki ilişkileri inceleyen çalışmaların başlıcaları aşağıdadır:

Yorulmaz ve Ekici'nin, Türkiye (İMKB), Brezilya (Bovespa) ve Arjantin (Merval) menkul kıymetler borsaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, çok değişkenli GARCH (MGARCH) yöntemi kullanılmak suretiyle her üç borsa arasındaki karşılıklı şok ve volatilité saçımı izlenerek veriler analiz edilmiştir. Sonuçta Türkiye ve Brezilya borsaları arasında çift yönlü şok saçılımı, Arjantin borsasından Türk borsasına ise tek yönlü volatilité saçılımı tespit edilmiştir.¹ Boztosun ve Çelik'in çalışmasında, Türkiye menkul kıymet borsası (BİST-100 Endeksi) ile Almanya, İngiltere, Hollanda, Belçika, Norveç, Fransa, İspanya, İsveç, Avusturya ve İsviçre menkul kıymet borsaları arasındaki etkileşim incelenmiş, analizler sonucunda Türk borsası ile Almanya, İngiltere, Hollanda, Belçika ve Norveç borsaları arasında eş bütünleşme ilişkisi olduğu, buna karşın Türk borsası ile Fransa, İspanya, İsveç, Avusturya ve İsviçre borsaları arasında ise anlamlı bir eşbütünleşme ilişkisi olmadığı saptanmıştır.²

Akal'ın çalışmasında BİST-100 Endeksi ile Brezilya, Meksika, Hindistan, Çin, Güney Kore, Rusya ve Endonezya borsaları ve Kanada'nın GSPTSE borsası arasındaki ilişkiler incelenmiş, verilerin analiz edilmesi sonucunda kısa dönem nedensellikleri açısından BİST-100 Endeksi daha çok Brezilya, Kanada, Meksika ve Çin borsalarının etkisi altında iken, Endonezya borsası da BİST-100 Endeksini etkisi altında olduğu belirlenmiştir.

¹ Özlem Yorulmaz ve Oya Ekici, 2010. "İMKB'nin Latin Amerika Borsalarıyla İlişkisi Üzerine Çok Değişkenli GARCH Modellemesi", İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (4), s.25-32.

² D. Boztosun ve T. Çelik, 2011. "Türkiye Borsasının Avrupa Borsaları ile Eş bütünleşme Analizi". Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 16(1) s.147-162.

Diğer taraftan Türk borsası (BIST-100) ile Hindistan, Güney Kore ve Rusya borsaları arasında ise nedensellik bulunamamıştır yani bu borsalar birbirinden bağımsızdırlar.³

Neaime tarafından Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri borsaları arasındaki finansal entegrasyonu araştıran çalışmada; Fas, Mısır ve Türk borsalarının İngiliz, Fransız Lve ABD borsaları ile entegre oldukları tespit edilmiştir.⁴

Kargın'ın çalışmasında Türkiye'nin uluslararası çeşitlendirme fırsatları açısından konumunun ve Avrupa, Amerika ve Asya/Pasifik ülkeleri ile arasındaki finansal entegrasyon düzeyinin araştırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla üç coğrafyadan 9 Avrupa, 4 Amerika ve 8 Asya/Pasifik ülkesini temsilen toplam 21 hisse senedi piyasası seçilmiştir. Temmuz 97-Temmuz 08 dönemini kapsayan 11 yıllık periyotta (133 gözlem) menkul kıymet piyasası fiyat endekslerinin aylık kapanış verileri kullanılmıştır. Araştırma bulgularına göre İMKB'nin üç piyasa dışındaki (Brezilya, Meksika ve Mısır) diğer piyasalar ile uzun dönemde birlikte hareket etmediği, dolayısıyla finansal entegrasyonun henüz sağlanmadığı görülmektedir. Bu bağlamda İMKB'nin uluslararası çeşitlendirme fırsatları açısından değerlendirilmesi gereken bir piyasa olduğu söylenebilecektir.⁵

Shachmurove, ABD'nin büyük borsaları ile Orta Doğu ülkeleri borsaları arasındaki etkileşimi incelediği çalışmasında ABD borsaları ile Türkiye, Umman, Fas, Lübnan, Ürdün, İsrail ve Mısır borsalarının entegre olduğu belirlenmiştir.⁶ Ceylan'ın G-7 Ülkelerinin Borsalarının İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerindeki Etkilerini incelediği çalışmasında, DAX (Almanya), CAC 40 (Fransa), FTSE (İngiltere), S&P TSX COMPOSITE (Kanada), NIKKEI 225 (Japonya), S&P500 (Amerika), DOW JONES (Amerika), NASDAQ (Amerika) ve MIBTEL (İtalya)'den oluşan G-7 ülkeleri borsa endekslerinin, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB-100) üzerindeki etkileri, blok üçlemsel VAR modeli kullanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgular, NIKKEI 225 haricindeki diğer tüm endekslerin, İMKB-100 endeksi üzerinde pozitif ve istatistiki olarak önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Analizlerin sonucunda, Türkiye'nin krizsiz geçen 01.01.1995-31.10.2000 dönemi için diğer borsalardan etkileşiminin azaldığı, ancak 11 Eylül saldırıları sonrası globalleşmenin arttığı dönemde ise borsa endekslerinin İMKB-100 üzerindeki etkilerinin daha da arttığı görülmüştür.⁷

Vural'ın, ABD, İngiltere, Almanya, Fransa, Japonya, Brezilya, Arjantin ve Meksika borsaları ile Türk borsası arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırdığı çalışmada veriler Johansen eş bütünleşme analizi ile incelenmiş olup, analizler neticesinde Türk borsası ile

³ Mustafa Akal, Eylül-Ekim 2013. "BIST-100 Endeksi İle GSPTSE ve Yükselen Borsalar Arası Etkileşim", Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Sayı: 38, s.1-20.

⁴ S. Neaime. 2002. "Liberalization and Financial Integration of MENA Stock Markets", http://www.erf.org.eg/CMS/uploads/pdf/1185349805_Simon_Neaime.pdf.

⁵ Mahmut Karğın, 2008. "Hisse Senedi Piyasalarında Eş bütünleşme Analizi", Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Cilt: 45 Sayı:525, s.85-100.

⁶ Y. Shachmurove, 1996. "Dynamic Linkages among Latin American and Other Major World Stock Markets", International Business and Finance (Eds), J. Doukas ve L. Lang, JAI Press, Greenwich, CT, 1996, s. 3-33.

⁷ Nildağ Başak Ceylan, 2006. "G-7 Ülkelerinin Borsalarının İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerindeki Etkileri", İMKB Dergisi Cilt: 8 Sayı: 32, s. 37-56.

İngiltere, Almanya, Brezilya, Arjantin ve Meksika borsaları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu saptanmıştır.⁸ Efendioğlu ve Yörük'ün Türkiye, İtalya, Hollanda, İngiltere, Fransa ve Almanya borsaları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırdıkları çalışmada Türk borsası ile bu beş Avrupa borsası arasında eş bütünleşik bir ilişki olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.⁹

Çelik ve diğerlerinin, Türk borsası ile İspanya, Portekiz ve İtalya borsaları arasındaki kısa ve uzun dönemli ilişkileri inceledikleri çalışmada Türk borsası ile zikredilen üç ülke borsası arasında uzun dönemde bir ilişki olmadığı, buna karşın kısa dönemde Türk borsasından İspanya ve Portekiz borsasına doğru bir nedensellik bulunduğu gözlenmiştir.¹⁰ Evlimoğlu ve Çondur'un, Türk borsası ile Brezilya, Çin, Hindistan, Rusya, Japonya, Almanya ve ABD borsaları arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada uzun dönemde Çin hariç Türk borsası ile diğer ülke borsaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu ve özellikle ABD borsasının İMKB üzerinde belirgin bir etkisi olduğu görülmüştür.¹¹

Çelik ve Boztosun'un Türk borsası ile Avustralya, Çin, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Malezya, Japonya, Kore, Tayvan ve Singapur'un oluşturduğu Asya-Pasifik ülkeleri borsaları arasında 1998-2009 periyodu için uzun dönemli ilişkiyi inceledikleri çalışmada, Türk borsası ile Kore, Tayvan, Malezya ve Singapur borsaları arasında anlamlı bir ilişki olduğu, buna karşın Türk borsası ile Endonezya, Avustralya, Hindistan, Hong Kong, Çin ve Japonya borsaları arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı sonucuna varılmıştır.¹²

Korkmaz ve Çevik'in, Türk borsası ile Avustralya, Kanada, Almanya, Fransa, Hong Kong, Japonya, Yeni Zelanda, Norveç, Singapur, İsviçre, İngiltere ve ABD'nin oluşturduğu 12 gelişmiş ülke borsası ile Arjantin, Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İsrail, Kore, Malezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Polonya, Rusya, Sri Lanka, Tayvan ve Tayland'ın oluşturduğu 22 gelişmekte olan ülke borsaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri kapsamlı bir çalışmada, gelişmiş ülke borsaları ile Türk borsası arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Gelişmekte olan ülke borsaları ile Türk borsası arasındaki ilişki için ise, Endonezya ve Sri Lanka borsaları dışındaki tüm gelişmekte olan ülke borsaları ile Türk borsası arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Eş bütünleşme testi sonuçlarına göre ise Türkiye ile Avustralya, Kanada, Almanya, Fransa, Yeni Zelanda,

⁸ Bengü Vural, 2010. "İMKB 100 Endeksinin Uluslararası Hisse Senedi Endeksleri İle İlişkinin Eş bütünleşim Analizi İle Belirlenmesi", İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, Cilt 39, Sayı 1, s. 154-168.

⁹ E. Efendioğlu, D. Yörük, 2005. "Avrupa Birliği Sürecinde Türk Hisse Senedi Piyasası ile Avrupa Birliği Hisse Senedi Piyasalarının Bütünleşmesi: İMKB Örneği" http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Enver_Efendioğlu-Demet_Yoruk.pdf.

¹⁰ İsmail Çelik, Mehmet Gençtürk ve Fatih Ömür Binici, Ekim 2013. "İMKB 30 Endeksi ile Avrupa Birliği Üyesi Ülke Borsaları Arasındaki Dinamik İlişkilerin Vektör Otoregresif Model Bağlamında Belirlenmesi", Muhasebe ve Finansman Dergisi, s. 73-86.

¹¹ Umut Evlimoğlu ve Funda Çondur, 2012. "İMKB İle Bazı Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki Karşılıklı Bağlantıların Küresel Kriz Öncesi Ve Sonrası Dönem İçin İncelenmesi", Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Uludağ Journal of Economy and Society Cilt/Vol. XXXI, Sayı/No. 1, s. 31-58.

¹² Çelik, T ve Boztosun D. 2010. "Türkiye Borsası ile Asya Ülkeleri Borsaları Arasındaki Entegrasyon İlişkisi", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, S: 36, s. 57-71.

İsviçre ve ABD borsaları arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı belirlenmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye ile Hong Kong, Japonya, Norveç, Singapur ve İngiltere borsaları arasında eş bütünleşme ilişkisinin varlığına dair bulgulara rastlanmamıştır. Türkiye ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki eş bütünleşme testleri değerlendirildiğinde ise, Türkiye ile Çek Cumhuriyeti, Mısır, Hindistan, İsrail ve Tayvan borsaları arasında uzun dönemli ortak bir ilişki söz konusu iken, diğer gelişmekte olan ülkelerle eş bütünleşme ilişkisi tespit edilememiştir.¹³

Taştan'ın Türk borsası ile ABD, Almanya, İngiltere ve Fransa borsaları arasındaki ilişkiyi araştırdığı çalışmada 1990-2004 periyodu için günlük veriler, yöntem olarak ise GARCH ve VAR modelleri kullanılmış olup, Gümrük Birliği öncesinde Türk borsası ile ABD, Almanya, Fransa ve İngiltere borsaları arasında zayıf bir ilişki söz konusu iken, Gümrük Birliği sonrasında entegrasyonun arttığı belirlenmiştir.¹⁴

Gözbaşı'nın çalışmasında, Aralık 1995 ile Aralık 2008 periyodu için Türk borsası ile Mısır, Macaristan, Malezya, Hindistan, Meksika, Brezilya ve Arjantin borsaları arasındaki etkileşim incelenmiş olup, verilerin analizi neticesinde Türk borsası ile Mısır, Hindistan ve Brezilya borsaları arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu, kısa dönemde ise bu üç ülkenin yanı sıra Türk borsası ile Meksika ve Macaristan borsaları arasında bir etkileşim söz konusu iken Türk borsası ile Malezya ve Arjantin borsaları arasında bir etkileşim bulunmadığı saptanmıştır.¹⁵

Samırkaş ve Düzakın'ın Türk borsası ile Birleşik Arap Emirlikleri, Mısır, Bahreyn, Bulgaristan, Hırvatistan, Kazakistan, Pakistan, Romanya ve Ürdün borsaları arasındaki uzun dönemli ilişkiyi araştırdıkları çalışmada veriler eş bütünleşme analizi ile incelenmiş olup, Türk borsası ile Mısır borsası arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki olduğu, buna karşın Türk borsası ile Birleşik Arap Emirlikleri, Bahreyn, Bulgaristan, Hırvatistan, Kazakistan, Pakistan, Romanya ve Ürdün borsaları arasında ise anlamlı bir ilişki olmadığı belirlenmiştir.¹⁶

Bayrı ve Güloğlu'nun 1989-2004 arası dönemde ABD ve AB hisse senetleri piyasaları ile İMKB arasındaki bütünleşmeyi araştırdıkları çalışmalarında, İMKB'de işlem gören hisse senedi fiyatlarının uzun dönemde uluslar arası etkenlerden etkilendiği, İMKB ile ABD ve Avrupa piyasaları arasında uzun dönem için eşbütünleşme ilişkisi olduğu sonucuna varılmıştır.¹⁷ İbicioğlu ve Kapusuzoğlu'nun İMKB ile AB üyesi Akdeniz ülkeleri borsaları arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında 01.07.2002 ile 01.03.2010

¹³ T. Korkmaz ve E. İ. Çevik, 2008. "Türkiye ve Uluslararası Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Eş bütünleşme ilişkisi ve Portföy Tercihleri", BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, C.2, S.1, s. 59-84.

¹⁴ H. Taştan. 2005. "Dynamic Interdependence and Volatility Transmission in Turkish and European Equity Markets", Turkish Association Discussion Paper 2005/10, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/turkishvoltrans.pdf>.

¹⁵ Onur Gözbaşı. 2010. "İMKB ile Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Piyasalarının Etkileşimi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Yaklaşımı", Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Sayı: 35, s. 99-118.

¹⁶ Mustafa Can Samırkaş ve Hatice Düzakın, Mart-Nisan 2013. "İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının Avrasya Borsaları İle Entegrasyonu", Akademik Bakış Dergisi Sayı: 35, s. 1-19.

¹⁷ Osman Bayrı ve Bülent Güloğlu, 2005. "Hisse Senedi ve Yabancı Para Piyasalarının Entegrasyonu: Türkiye, AB, ABD Örneği", İktisat, İşletme ve Finans, 20(234), s. 13-34.

periyodundaki günlük verilerle gerçekleştirilen araştırmada bütün ülke borsaları arasında eş bütünleşme olduğu tespit edilmiştir.¹⁸ Mandacı ve Taşkın'ın 1995-2004 periyodu için İMKB ile AB borsaları arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında AB borsa getirilerinin kendi aralarında yüksek korelasyona sahip olduğu, buna karşın İMKB ile AB borsaları arasında ise düşük bir korelasyon olduğu belirlenmiştir.¹⁹

3. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülke borsaları ile Türk borsası arasında bir etkileşim olup olmadığı ve eğer varsa bu etkileşimin yönü ve derecesi araştırılmaktadır. Bu kapsamda gelişmiş ülke borsaları olarak ABD borsası (S & P 500 endeksi), Almanya borsası (DAX endeksi), İngiltere borsası (FTSE 100 endeksi), Fransa borsası (CAC endeksi) ve Japonya borsası (NIKKEI 225 endeksi); gelişmekte olan ülke borsaları olarak ise Çin borsası, Rusya borsası, Hindistan borsası, Kazakistan borsası, Endonezya borsası, Brezilya borsası ve Mısır borsaları ile Türk borsası değerlendirmeye alınmıştır. Verilere ait inceleme dönemi Ocak 2009 ile Ağustos 2014 arasındaki 68 aylık döneme ilişkin ay sonu kapanış değerleridir. Veriler Bloomberg şirketinin web sayfasından elde edilmiştir. Zaman serilerinin analiz edilmesinde VAR yönteminden yararlanılmıştır. Öncelikle verilerden getiri serileri elde edilmiştir. Bu çalışmada borsaların getirileri arasındaki ilişki analiz edilmeye çalışılmıştır. Sonra tek tek tüm borsaların getirilerine bakılmıştır. Bunun için ADF birim kök testi yapılmıştır. Aşağıda ülke borsalarının birim kök testleri yer almaktadır.

Şekil 1. ABD Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: ABD has a unit root
Exogenous: Constant
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-7.248803	0.0000
Test critical values:		
1% level	-3.534868	
5% level	-2.906923	
10% level	-2.591006	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

¹⁸ Mustafa İbicioğlu ve Ayhan Kapusuzoğlu, 2011, "İMKB İle Avrupa Birliği Üyesi Akdeniz Ülkelerinin Hisse senedi Piyasalarının Entegrasyonunun Ampirik Analizi", Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 11, Sayı 3, s. 85-10.

¹⁹ P.E. Mandacı ve T. Dilvin, 2005, "AB'ye Uyum Sürecinde İMKB'nin AB Piyasaları ile Karşılaştırılması", MUFAD Muhasebe Finansman Dergisi, s. 26, 127-137.

Şekil 2. Almanya Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: ALMANYA has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-7.206968	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 3. Brezilya Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: BREZILYA has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-6.490948	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 4. Çin Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: CIN has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-8.074395	0.0000
Test critical values:		
1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 5. Fransa Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: FRANSA has a unit root

Exogenous: None

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-7.853607	0.0000
Test critical values: 1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 6. Hindistan Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: HINDISTAN has a unit root

Exogenous: None

Lag Length: 2 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-3.931207	0.0002
Test critical values: 1% level	-2.601596	
5% level	-1.945987	
10% level	-1.613496	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 7. İngiltere Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: INGiltere has a unit root

Exogenous: None

Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-8.653774	0.0000
Test critical values: 1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 8. Japonya Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: JAPONYA has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-7.223180	0.0000
Test critical values: 1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 9. Kazakistan Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: KAZAKISTAN has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-5.952588	0.0000
Test critical values: 1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 10. Mısır Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: MISIR has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-7.874799	0.0000
Test critical values: 1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 11. Rusya Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: RUSYA has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 1 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-5.208165	0.0000
Test critical values: 1% level	-2.601024	
5% level	-1.945903	
10% level	-1.613543	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Şekil 12. Türkiye Borsasının Birim Kök Testi

Null Hypothesis: TURKIYE has a unit root
Exogenous: None
Lag Length: 0 (Automatic - based on SIC, maxlag=10)

	t-Statistic	Prob.*
Augmented Dickey-Fuller test statistic	-7.063674	0.0000
Test critical values: 1% level	-2.600471	
5% level	-1.945823	
10% level	-1.613589	

*MacKinnon (1996) one-sided p-values.

Aşağıdaki Tablo 1’de gelişmiş ve gelişmekte olan ülke borsalarına ait ADF istatistiği ve anlamlılık değerlerine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

Tablo 1. Ülke Borsalarının ADF İstatistiği ve Anlamlılık Değerleri

BORSA	ADF İSTATİSTİĞİ	ANLAMLILIK
ABD	-7.248803	0.0000
Almanya	-7.206968	0.0000
Brezilya	-6.490948	0.0000
Çin	-8.074395	0.0000
Fransa	-7.853607	0.0000
Hindistan	-3.931207	0.0002
İngiltere	-8.653774	0.0000
Japonya	-7.223180	0.0000
Kazakistan	-5.952588	0.0000
Mısır	-7.874799	0.0000
Rusya	-5.208165	0.0000
Türkiye	-7.063674	0.0000

Görüldüğü üzere çalışılan tüm borsaların getirileri düzeyde durağandır. VAR analizinin birinci aşaması gerçekleştirilmiştir. VAR analizinin bundan sonraki aşaması, kullanılacak olan gecikme uzunluğunun tespiti olacaktır.

Şekil 13. Gecikme Uzunluğu Testi

VAR Lag Order Selection Criteria

Endogenous variables: ABD ALMANYA BREZİLYA CİN FRANSA HINDİSTAN İNGİLTERE
JAPONYA KAZAKİSTAN MİSİR RUSYA TÜRKİYE

Exogenous variables: C

Date: 10/09/14 Time: 11:24

Sample: 1 67

Included observations: 63

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	-2184.372	NA	3.10e+15	69.72610	70.13432*	69.88666
1	-2020.398	260.2767	1.77e+15	69.09200	74.39881	71.17919
2	-1873.571	177.1242	2.62e+15	69.00226	79.20767	73.01610
3	-1696.478	146.1720	4.17e+15	67.95169	83.05569	73.89217
4	-1195.615	222.6058*	3.40e+12*	56.62270*	76.62529	64.48982*

* indicates lag order selected by the criterion

LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)

FPE: Final prediction error

AIC: Akaike information criterion

SC: Schwarz information criterion

HQ: Hannan-Quinn information criterion

LR, AIC, FPE, HQ kriterlerine göre 4 gecikme uzunluğunun kullanılmasının daha uygun olacağına karar verilmiştir. 4 gecikme uzunluğu için VAR modelinin sonuçları:

Vector Autoregression Estimates												
Date: 10/09/14 Time: 11:26												
Sample (adjusted): 5 67												
Included observations: 63 after adjustments												
Standard errors in ( ) & t-statistics in [ ]												
	ABD	ALMANYA	BREZilyA	CIN	FRANSA	HINDISTAN	INGilterE	JAPONYA	KAZAKISTAN	MISIR	RUSYA	TURKIYE
ABD(-1)	-0.028012 (0.22667) [-0.12358]	0.041868 (0.61534) [0.06804]	-0.202751 (0.38003) [-0.53351]	-0.394414 (0.59594) [-0.66184]	-0.660763 (0.37977) [-1.73991]	-0.068244 (0.54681) [-0.12480]	-0.116203 (0.41911) [-0.27726]	-0.991717 (0.65087) [-1.52368]	0.155471 (0.79167) [0.19638]	0.834555 (0.99440) [0.83925]	-0.120646 (0.48181) [-0.25040]	-1.445.753 (0.69535) [-2.07918]
ABD(-2)	-0.093336 (0.24619) [-0.37912]	0.756969 (0.66834) [1.13261]	0.031536 (0.41277) [0.07640]	-0.303344 (0.64727) [-0.46865]	0.302434 (0.41248) [0.73321]	0.134470 (0.59391) [0.22641]	-0.302890 (0.45521) [-0.66538]	-0.542231 (0.70693) [-0.76702]	-0.280369 (0.85986) [-0.32606]	0.460522 -108.005 [0.42639]	-0.413456 (0.52331) [-0.79007]	0.201501 (0.75524) [0.26680]
ABD(-3)	0.002484 (0.27266) [0.00911]	1.257.368 (0.74020) [1.69868]	0.093912 (0.45715) [0.20543]	0.254519 (0.71686) [0.35505]	0.080438 (0.45683) [0.17608]	-0.358943 (0.65777) [-0.54570]	0.818924 (0.50416) [1.62434]	-0.402181 (0.78294) [-0.51368]	1.551.653 (0.95231) [1.62936]	-0.185091 -119.618 [-0.15473]	0.132160 (0.57958) [0.22803]	0.011882 (0.83645) [0.01421]
ABD(-4)	-0.110690 (0.23001) [-0.48123]	0.110653 (0.62443) [0.17721]	-0.248424 (0.38565) [-0.64417]	-0.043632 (0.60475) [-0.07215]	0.492650 (0.38538) [1.27834]	-0.546106 (0.55489) [-0.98416]	0.222607 (0.42531) [0.52340]	-0.365319 (0.66049) [-0.55311]	0.651689 (0.80337) [0.81120]	-0.626481 -100.910 [-0.62083]	-0.652608 (0.48893) [-1.33476]	0.711895 (0.70562) [1.00889]
ALMANYA(-1)	0.785931 (0.16756) [4.69046]	-0.109006 (0.45488) [-0.23963]	0.292369 (0.28094) [1.04070]	-0.013695 (0.44054) [-0.03109]	0.596486 (0.28074) [2.12469]	0.860216 (0.40423) [2.12806]	0.043928 (0.30982) [0.14178]	0.355194 (0.48115) [0.73822]	-0.542396 (0.58523) [-0.92681]	0.210197 (0.73510) [0.28594]	0.676893 (0.35618) [1.90045]	0.413062 (0.51403) [0.80358]
ALMANYA(-2)	-0.140657 (0.20317) [-0.69231]	-0.560479 (0.55156) [-1.01617]	0.154222 (0.34064) [0.45274]	-0.364589 (0.53417) [-0.68253]	0.226353 (0.34041) [0.66495]	-0.122249 (0.49014) [-0.24942]	-0.264505 (0.37567) [-0.70409]	0.446777 (0.58341) [0.76581]	-0.213221 (0.70961) [-0.30048]	-0.681424 (0.89133) [-0.76450]	0.783770 (0.43187) [1.81482]	0.148087 (0.62327) [0.23759]
ALMANYA(-3)	0.217041 (0.16563) [1.31037]	-0.271767 (0.44965) [-0.60439]	-0.270739 (0.27771) [-0.97491]	0.081169 (0.43548) [0.18639]	0.294689 (0.27751) [1.06190]	-0.190553 (0.39958) [-0.47689]	-0.023279 (0.30626) [-0.07601]	-0.085642 (0.47562) [-0.18007]	-0.217565 (0.57850) [-0.37608]	-1.452.998 (0.72665) [-1.99959]	-0.570483 (0.35208) [-1.62032]	-0.252450 (0.50812) [-0.49683]
ALMANYA(-4)	-0.230322 (0.20477) [-1.12478]	-0.145053 (0.55590) [-0.26093]	-0.094041 (0.34333) [-0.27391]	0.495576 (0.53838) [0.92050]	0.080193 (0.34309) [0.23374]	0.572907 (0.49399) [1.15974]	-0.427352 (0.37863) [-1.12868]	0.232092 (0.58800) [0.39472]	-0.885808 (0.71520) [-1.23855]	0.601779 (0.89835) [0.66987]	0.638659 (0.43527) [1.46726]	0.517934 (0.62818) [0.82450]

BREZİLYA(-1)	-0.090155 (0.18455) [-0.48850]	-0.033111 (0.50102) [-0.06609]	0.255316 (0.30943) [0.82512]	0.396541 (0.48522) [0.81724]	-0.198855 (0.30921) [-0.64310]	0.321454 (0.44522) [0.72201]	-0.240798 (0.34125) [-0.70564]	0.489444 (0.52995) [0.92357]	-0.433548 (0.64459) [-0.67260]	1.335.480 (0.80966) [1.64944]	0.006096 (0.39230) [0.01554]	0.916394 (0.56616) [1.61860]
BREZİLYA(-2)	-0.062859 (0.18983) [-0.33114]	-0.230807 (0.51533) [-0.44788]	-0.061510 (0.31827) [-0.19327]	-0.119704 (0.49908) [-0.23985]	-0.149089 (0.31805) [-0.46876]	-0.161767 (0.45794) [-0.35325]	0.144511 (0.35100) [0.41172]	-0.115644 (0.54508) [-0.21216]	0.847443 (0.66300) [1.27819]	0.634978 (0.83278) [0.76248]	-0.237444 (0.40351) [-0.58845]	-0.695530 (0.58233) [-1.19438]
BREZİLYA(-3)	0.361949 (0.16593) [2.18140]	-0.013565 (0.45045) [-0.03012]	0.141283 (0.27820) [0.50786]	0.348627 (0.43624) [0.79916]	-0.129883 (0.27800) [-0.46720]	0.381356 (0.40028) [0.95272]	0.081827 (0.30680) [0.26671]	0.010436 (0.47645) [0.02190]	-0.343426 (0.57952) [-0.59260]	0.723504 (0.72793) [0.99392]	0.187364 (0.35270) [0.53123]	0.061151 (0.50901) [0.12014]
BREZİLYA(-4)	0.071743 (0.12030) [0.59639]	0.395878 (0.32657) [1.21222]	0.281734 (0.20169) [1.39686]	-0.436882 (0.31628) [-1.38133]	0.065130 (0.20155) [0.32314]	-0.027099 (0.29020) [-0.09338]	0.239498 (0.22243) [1.07673]	0.354252 (0.34543) [1.02554]	0.572482 (0.42015) [1.36255]	0.344409 (0.52775) [0.65260]	-0.020279 (0.25571) [-0.07930]	0.019215 (0.36903) [0.05207]
CIN(-1)	0.227491 (0.09070) [2.50816]	0.098842 (0.24623) [0.40142]	-0.207929 (0.15207) [-1.36732]	-0.162305 (0.23847) [-0.68062]	0.045544 (0.15196) [0.29970]	0.183733 (0.21881) [0.83970]	0.098635 (0.16771) [0.58813]	0.281996 (0.26045) [1.08275]	-0.247608 (0.31679) [-0.78163]	-0.138192 (0.39791) [-0.34730]	-0.090858 (0.19280) [-0.47126]	0.553669 (0.27824) [1.98987]
CIN(-2)	-0.108719 (0.10023) [-1.08465]	-0.056491 (0.27211) [-0.20760]	-0.215315 (0.16806) [-1.28121]	-0.341457 (0.26353) [-1.29570]	0.004760 (0.16794) [0.02834]	0.186826 (0.24181) [0.77262]	-0.077563 (0.18534) [-0.41850]	0.284870 (0.28782) [0.98974]	-0.463956 (0.35009) [-1.32527]	0.056250 (0.43974) [0.12792]	0.080269 (0.21306) [0.37674]	0.437203 (0.30749) [1.42184]
CIN(-3)	0.055286 (0.10729) [0.51530]	-0.480112 (0.29126) [-1.64837]	-0.303752 (0.17988) [-1.68860]	-0.134530 (0.28208) [-0.47692]	-0.150120 (0.17976) [-0.83512]	-0.171824 (0.25883) [-0.66386]	-0.206554 (0.19838) [-1.04120]	0.301902 (0.30808) [0.97995]	-0.209572 (0.37473) [-0.55927]	0.562910 (0.47069) [1.19593]	-0.217362 (0.22806) [-0.95309]	-0.049317 (0.32913) [-0.14984]
CIN(-4)	0.293189 (0.11769) [2.49122]	-0.051089 (0.31950) [-0.15990]	0.019983 (0.19732) [0.10127]	-0.000175 (0.30942) [-0.00057]	0.009788 (0.19718) [0.04964]	0.148861 (0.28392) [0.52432]	-0.002666 (0.21761) [-0.01225]	0.116543 (0.33794) [0.34486]	-0.327603 (0.41105) [-0.79699]	0.605787 (0.51631) [1.17330]	0.196564 (0.25017) [0.78573]	-0.009739 (0.36104) [-0.02698]

HINDISTAN(-1)	-0.023717 (0.10783) [-0.21995]	0.082790 (0.29272) [0.28283]	-0.064003 (0.18078) [-0.35403]	0.495659 (0.28349) [1.74842]	0.191575 (0.18066) [1.06044]	-0.314541 (0.26012) [-1.20922]	-0.023596 (0.19937) [-0.11835]	0.239306 (0.30962) [0.77290]	0.283009 (0.37660) [0.75149]	0.316876 (0.47304) [0.66987]	-0.124987 (0.22920) [-0.54532]	0.381012 (0.33078) [1.15187]
HINDISTAN(-2)	-0.064111 (0.13332) [-0.48089]	0.517340 (0.36193) [1.42939]	-0.067696 (0.22353) [-0.30285]	0.185757 (0.35052) [0.52995]	-0.022062 (0.22337) [-0.09877]	-0.392286 (0.32162) [-1.21971]	0.418923 (0.24651) [1.69940]	-0.341915 (0.38283) [-0.89313]	0.477958 (0.46564) [1.02645]	0.405108 (0.58488) [0.69263]	0.080157 (0.28339) [0.28285]	-1.027.051 (0.40899) [-2.51120]
HINDISTAN(-3)	0.020296 (0.12834) [0.15814]	0.327101 (0.34842) [0.93883]	0.559252 (0.21518) [2.59899]	0.291938 (0.33743) [0.86518]	0.079543 (0.21503) [0.36991]	0.186908 (0.30961) [0.60368]	0.307667 (0.23731) [1.29649]	0.320209 (0.36853) [0.86888]	0.284955 (0.44825) [0.63570]	0.885700 (0.56304) [1.57306]	0.023857 (0.27281) [0.08745]	0.089623 (0.39372) [0.22763]
HINDISTAN(-4)	-0.067219 (0.13221) [-0.50843]	0.156658 (0.35891) [0.43648]	0.249790 (0.22167) [1.12688]	0.255631 (0.34760) [0.73542]	-0.072304 (0.22151) [-0.32641]	0.022132 (0.31894) [0.06939]	0.543962 (0.24446) [2.22517]	-0.436185 (0.37964) [-1.14895]	0.965341 (0.46176) [2.09056]	-0.277155 (0.58001) [-0.47784]	0.104719 (0.28103) [0.37262]	-0.368970 (0.40558) [-0.90973]
INGiltere(-1)	0.407350 (0.21957) [1.85523]	0.939652 (0.59607) [1.57640]	0.487481 (0.36813) [1.32419]	0.845388 (0.57728) [1.46444]	0.724810 (0.36788) [1.97025]	-0.444760 (0.52969) [-0.83966]	0.172972 (0.40599) [0.42605]	0.189539 (0.63049) [0.30062]	2.154.279 (0.76688) [2.80915]	0.471313 (0.96326) [0.48929]	0.455217 (0.46673) [0.97534]	-0.284293 (0.67358) [-0.42207]
INGiltere(-2)	0.267138 (0.37772) [0.70724]	1.873.834 -102.541 [1.82739]	-0.091507 (0.63329) [-0.14449]	0.250639 (0.99308) [0.25239]	1.121.969 (0.63285) [1.77288]	-1.016.386 (0.91122) [-1.11542]	1.251.282 (0.69842) [1.79160]	-0.326334 -108.462 [-0.30087]	1.585.547 -131.925 [1.20186]	-1.833.137 -165.708 [-1.10624]	0.543872 (0.80290) [0.67738]	0.072818 -115.874 [0.06284]
INGiltere(-3)	-0.572199 (0.32897) [-1.73938]	0.223995 (0.89307) [0.25082]	0.024418 (0.55156) [0.04427]	0.974392 (0.86491) [1.12658]	0.319084 (0.55117) [0.57892]	-0.366677 (0.79361) [-0.46204]	-0.268410 (0.60827) [-0.44127]	0.980858 (0.94463) [1.03835]	0.183398 -114.898 [0.15962]	-1.479.937 -144.321 [-1.02545]	0.150581 (0.69927) [0.21534]	0.178818 -100.918 [0.17719]
INGiltere(-4)	-0.318430 (0.24654) [-1.29160]	0.700268 (0.66930) [1.04627]	0.167764 (0.41336) [0.40586]	0.448048 (0.64819) [0.69123]	-0.155530 (0.41307) [-0.37652]	0.177095 (0.59476) [0.29776]	0.290003 (0.45586) [0.63616]	-0.117890 (0.70794) [-0.16652]	0.280790 (0.86109) [0.32609]	-0.518625 -108.159 [-0.47950]	0.113202 (0.52406) [0.21601]	-1.770.972 (0.75632) [-2.34156]

JAPONYA(-1)	-0.045709 (0.08480) [-0.53901]	-0.191664 (0.23022) [-0.83253]	0.008778 (0.14218) [0.06174]	0.273754 (0.22296) [1.22782]	0.110594 (0.14208) [0.77837]	-0.215352 (0.20458) [-1.05265]	-0.087018 (0.15680) [-0.55495]	0.133735 (0.24351) [0.54920]	0.281269 (0.29619) [0.94963]	0.076947 (0.37204) [0.20683]	-0.062557 (0.18026) [-0.34703]	0.130753 (0.26015) [0.50260]
JAPONYA(-2)	0.055815 (0.07924) [0.70435]	0.013336 (0.21512) [0.06199]	-0.268617 (0.13286) [-2.02179]	0.088525 (0.20834) [0.42490]	-0.140878 (0.13277) [-1.06108]	-0.274972 (0.19117) [-1.43838]	0.047554 (0.14652) [0.32455]	-0.008891 (0.22755) [-0.03907]	-0.031655 (0.27677) [-0.11437]	-0.543017 (0.34765) [-1.56199]	-0.108279 (0.16844) [-0.64282]	-0.614191 (0.24310) [-2.52654]
JAPONYA(-3)	-0.099146 (0.11280) [-0.87892]	-0.079101 (0.30624) [-0.25830]	0.120439 (0.18913) [0.63680]	-0.011532 (0.29658) [-0.03888]	-0.069193 (0.18900) [-0.36610]	0.272632 (0.27213) [1.00183]	-0.222574 (0.20858) [-1.06709]	0.273364 (0.32392) [0.84393]	-0.370796 (0.39399) [-0.94113]	0.471930 (0.49489) [0.95361]	-0.254813 (0.23979) [-1.06267]	0.367094 (0.34606) [1.06080]
JAPONYA(-4)	0.110277 (0.10114) [1.09034]	0.603415 (0.27457) [2.19767]	0.120728 (0.16957) [0.71195]	-0.079350 (0.26591) [-0.29841]	0.038029 (0.16946) [0.22442]	0.190223 (0.24399) [0.77963]	0.420275 (0.18701) [2.24732]	-0.171465 (0.29042) [-0.59040]	0.195470 (0.35325) [0.55335]	0.478934 (0.44371) [1.07939]	-0.138994 (0.21499) [-0.64652]	-0.194412 (0.31027) [-0.62659]
KAZAKISTAN(-1)	0.094104 (0.07072) [1.33068]	-0.326293 (0.19198) [-1.69958]	0.161683 (0.11857) [1.36362]	0.280727 (0.18593) [1.50984]	0.009646 (0.11849) [0.08141]	0.198154 (0.17060) [1.16149]	-0.125217 (0.13076) [-0.95759]	0.086290 (0.20307) [0.42493]	-0.401237 (0.24700) [-1.62445]	-0.289792 (0.31025) [-0.93406]	-0.205472 (0.15032) [-1.36685]	-0.200381 (0.21695) [-0.92364]
KAZAKISTAN(-2)	0.094399 (0.07976) [1.18358]	-0.345318 (0.21652) [-1.59484]	0.083080 (0.13372) [0.62128]	-0.074981 (0.20970) [-0.35757]	0.033786 (0.13363) [0.25283]	0.002806 (0.19241) [0.01458]	-0.086619 (0.14747) [-0.58735]	-0.043936 (0.22902) [-0.19184]	-0.340388 (0.27857) [-1.22193]	-0.353859 (0.34990) [-1.01131]	0.184756 (0.16954) [1.08977]	0.023475 (0.24467) [0.09594]
KAZAKISTAN(-3)	0.021612 (0.07361) [0.29360]	-0.386814 (0.19984) [-1.93563]	0.081194 (0.12342) [0.65787]	-0.005880 (0.19354) [-0.03038]	0.116029 (0.12333) [0.94077]	-0.087383 (0.17758) [-0.49207]	-0.220806 (0.13611) [-1.62224]	0.093235 (0.21138) [0.44108]	0.149877 (0.25710) [0.58295]	-0.555074 (0.32294) [-1.71880]	0.024476 (0.15647) [0.15643]	0.481546 (0.22582) [2.13242]
KAZAKISTAN(-4)	-0.083762 (0.08190) [-1.02277]	-0.135569 (0.22233) [-0.60976]	0.014452 (0.13731) [0.10525]	-0.155061 (0.21532) [-0.72014]	0.015670 (0.13722) [0.11420]	-0.059489 (0.19757) [-0.30110]	-0.173130 (0.15143) [-1.14329]	-0.216616 (0.23517) [-0.92111]	0.071283 (0.28604) [0.24920]	-0.274868 (0.35929) [-0.76503]	0.185798 (0.17409) [1.06727]	-0.113925 (0.25124) [-0.45345]

MISIR(-1)	-0.174894 (0.06527) [-2.67938]	-0.128802 (0.17720) [-0.72686]	-0.010282 (0.10944) [-0.09395]	-0.155939 (0.17162) [-0.90865]	-0.031647 (0.10936) [-0.28937]	0.070141 (0.15747) [0.44543]	-0.189449 (0.12069) [-1.56966]	-0.038780 (0.18743) [-0.20690]	0.113411 (0.22798) [0.49746]	-0.013116 (0.28636) [-0.04580]	-0.048641 (0.13875) [-0.35056]	0.125383 (0.20024) [0.62615]
MISIR(-2)	0.038660 (0.05585) [0.69219]	0.009876 (0.15162) [0.06514]	-0.108096 (0.09364) [-1.15435]	-0.356220 (0.14684) [-2.42586]	-0.019229 (0.09358) [-0.20549]	-0.067741 (0.13474) [-0.50276]	0.009457 (0.10327) [0.09158]	-0.142039 (0.16038) [-0.88565]	0.147412 (0.19507) [0.75568]	-0.030615 (0.24503) [-0.12494]	-0.117905 (0.11872) [-0.99312]	0.112445 (0.17134) [0.65628]
MISIR(-3)	0.040577 (0.05002) [0.81114]	0.022011 (0.13580) [0.16208]	-0.020514 (0.08387) [-0.24459]	0.032099 (0.13152) [0.24406]	0.010447 (0.08381) [0.12465]	0.133530 (0.12068) [1.10648]	-0.183795 (0.09250) [-1.98703]	-0.066209 (0.14365) [-0.46092]	-0.128847 (0.17472) [-0.73745]	0.028116 (0.21946) [0.12811]	0.120302 (0.10634) [1.13134]	0.144066 (0.15346) [0.93877]
MISIR(-4)	-0.043895 (0.06175) [-0.71080]	0.225291 (0.16765) [1.34384]	-0.102687 (0.10354) [-0.99177]	0.059857 (0.16236) [0.36866]	0.069494 (0.10347) [0.67166]	-0.080705 (0.14898) [-0.54173]	0.169370 (0.11419) [1.48329]	0.011879 (0.17733) [0.06699]	0.192979 (0.21569) [0.89472]	-0.129738 (0.27092) [-0.47888]	-0.011197 (0.13127) [-0.08530]	-0.078992 (0.18944) [-0.41696]
RUSYA(-1)	0.081221 (0.11427) [0.71077]	0.496918 (0.31022) [1.60183]	-0.011230 (0.19159) [-0.05861]	0.056560 (0.30044) [0.18826]	-0.064015 (0.19146) [-0.33436]	0.150687 (0.27567) [0.54662]	0.148590 (0.21129) [0.70325]	-0.190451 (0.32813) [-0.58041]	0.050446 (0.39911) [0.12639]	0.218281 (0.50132) [0.43541]	0.351309 (0.24290) [1.44629]	-0.581754 (0.35055) [-1.65953]
RUSYA(-2)	-0.039915 (0.11510) [-0.34678]	0.455490 (0.31247) [1.45771]	0.376340 (0.19298) [1.95014]	0.281445 (0.30262) [0.93004]	0.051940 (0.19285) [0.26933]	0.057989 (0.27767) [0.20884]	0.097306 (0.21283) [0.45721]	0.232527 (0.33051) [0.70354]	0.164995 (0.40201) [0.41043]	-0.258645 (0.50496) [-0.51221]	-0.079234 (0.24466) [-0.32385]	0.976362 (0.35310) [2.76514]
RUSYA(-3)	-0.376979 (0.21081) [-1.78822]	0.333105 (0.57230) [0.58204]	-0.326839 (0.35345) [-0.92470]	-0.390547 (0.55426) [-0.70463]	-0.023910 (0.35321) [-0.06769]	-0.540289 (0.50857) [-1.06237]	0.354303 (0.38980) [0.90894]	-0.524292 (0.60535) [-0.86610]	0.632022 (0.73630) [0.85838]	-0.400314 (0.92485) [-0.43284]	-0.511535 (0.44812) [-1.14152]	-0.860867 (0.64672) [-1.33114]
RUSYA(-4)	0.048176 (0.16147) [0.29836]	-0.143177 (0.43836) [-0.32662]	-0.327013 (0.27073) [-1.20789]	0.027590 (0.42454) [0.06499]	-0.176974 (0.27054) [-0.65415]	0.267177 (0.38954) [0.68588]	-0.222527 (0.29857) [-0.74531]	-0.079613 (0.46367) [-0.17170]	-1.136405 (0.56397) [-2.01500]	0.487549 (0.70840) [0.68824]	0.114600 (0.34324) [0.33388]	0.425417 (0.49536) [0.85881]
TURKIYE(-1)	0.178609 (0.10423) [1.71361]	0.268324 (0.28296) [0.94828]	0.301419 (0.17476) [1.72481]	-0.109663 (0.27404) [-0.40017]	-0.134545 (0.17463) [-0.77044]	0.425970 (0.25145) [1.69407]	0.064780 (0.19273) [0.33612]	-0.143932 (0.29930) [-0.48090]	-0.472452 (0.36404) [-1.29780]	-0.110765 (0.45727) [-0.24223]	-0.080493 (0.22156) [-0.36331]	-0.014328 (0.31975) [-0.04481]

TURKIYE(-2)	-0.241343 (0.11567) [-2.08648]	-0.026227 (0.31402) [-0.08352]	-0.078785 (0.19394) [-0.40624]	-0.110641 (0.30411) [-0.36381]	0.050865 (0.19380) [0.26246]	0.078890 (0.27905) [0.28271]	0.021853 (0.21388) [0.10218]	0.004922 (0.33215) [0.01482]	-0.129995 (0.40400) [-0.32177]	-0.744891 (0.50745) [-1.46790]	-0.238057 (0.24588) [-0.96820]	0.344578 (0.35484) [0.97107]
TURKIYE(-3)	0.026478 (0.09021) [0.29350]	-0.396622 (0.24491) [-1.61947]	-0.216897 (0.15126) [-1.43398]	-0.010472 (0.23719) [-0.04415]	-0.190845 (0.15115) [-1.26262]	0.105851 (0.21763) [0.48637]	-0.210968 (0.16681) [-1.26473]	-0.026283 (0.25905) [-0.10146]	-0.177263 (0.31509) [-0.56258]	-0.399454 (0.39578) [-1.00929]	0.115724 (0.19176) [0.60347]	0.052583 (0.27675) [0.19000]
TURKIYE(-4)	0.007759 (0.09160) [0.08470]	-0.600006 (0.24868) [-2.41274]	-0.143748 (0.15359) [-0.93594]	-0.514300 (0.24084) [-2.13543]	0.068286 (0.15348) [0.44492]	-0.204373 (0.22099) [-0.92482]	-0.422391 (0.16938) [-2.49377]	-0.082234 (0.26304) [-0.31263]	-0.275597 (0.31994) [-0.86140]	0.170230 (0.40187) [0.42359]	-0.080397 (0.19472) [-0.41289]	0.510205 (0.28102) [1.81557]
C	1.602.236 (0.83779) [1.91246]	-3.262.628 -227.439 [-1.43450]	-0.175346 -140.466 [-0.12483]	-1.915.282 -220.268 [-0.86952]	-1.565.395 -140.368 [-1.11521]	1.760.186 -202.110 [0.87090]	-0.866209 -154.910 [-0.55917]	2.905.611 -240.571 [1.20780]	-4.359.049 -292.612 [-1.48970]	2.780.525 -367.546 [0.75651]	-0.156762 -178.086 [-0.08803]	2.215.746 -257.011 [0.86212]
R-squared	0.953552	0.765663	0.923314	0.878398	0.914012	0.839411	0.818904	0.792878	0.846698	0.813068	0.898586	0.861188
Adj. R-squared	0.794304	-0.037778	0.660390	0.461479	0.619196	0.288819	0.198002	0.082745	0.321090	0.172157	0.550882	0.385262
Sum sq. resids	4.672.248	3.443.405	1.313.414	3.229.681	1.311.580	2.719.155	1.597.414	3.852.506	5.699.569	8.992.467	2.111.131	4.397.043
S.E. equation	1.826.833	4.959.410	3.062.928	4.803.036	3.060.789	4.407.100	3.377.884	5.245.750	6.380.534	8.014.481	3.883.234	5.604.235
F-statistic	5.987.820	0.952980	3.511.721	2.106.877	3.100.276	1.524.561	1.318.894	1.116.520	1.610.892	1.268.613	2.584.339	1.809.498
Log likelihood	-7.997.748	-1.428.958	-1.125.351	-1.408.773	-1.124.911	-1.354.574	-1.187.014	-1.464.320	-1.587.695	-1.731.334	-1.274.848	-1.505.966
Akaike AIC	4.094.523	6.091.929	5.128.098	6.027.852	5.126.700	5.855.789	5.323.854	6.204.192	6.595.859	7.051.855	5.602.692	6.336.400
Schwarz SC	5.761.406	7.758.811	6.794.980	7.694.734	6.793.583	7.522.672	6.990.737	7.871.074	8.262.741	8.718.738	7.269.574	8.003.283
Mean dependent	1.324.307	1.201.128	0.322095	-0.057341	0.584112	1.059.539	0.823419	0.915546	0.488449	1.287.027	0.264496	1.575.355
S.D. dependent	4.027.966	4.868.306	5.255.897	6.545.071	4.960.008	5.225.921	3.771.882	5.477.249	7.743.741	8.808.489	5.794.463	7.147.780
Determinant resid covariance	3.41E+09											
Determinant resid covariance	4.947.717											
Log likelihood	-1.195.615											
Akaike information criterion	5.662.270											
Schwarz criterion	7.662.529											

gibidir.

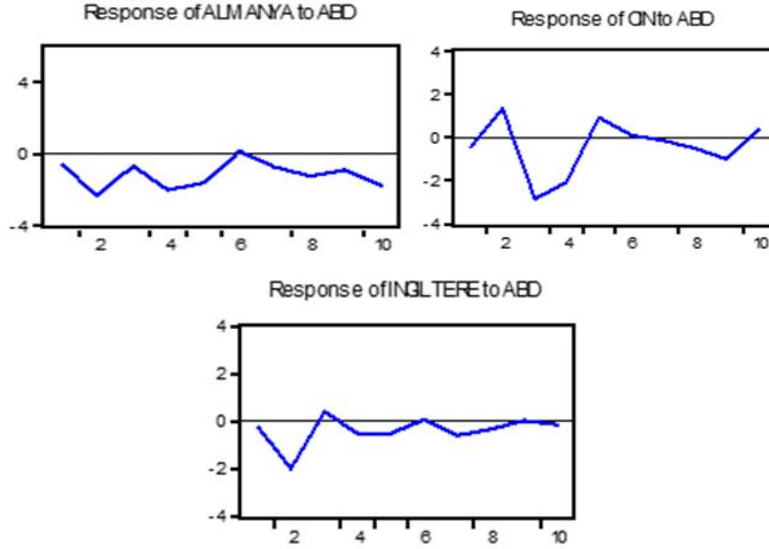
Bundan sonraki aşama değişkenler arasındaki nedenselliklerin yönlerine bakmak doğrultusunda olacaktır. VAR Granger Causality/Block Exogeneity Wald Tests ile nedensellik ilişkilerine bakılacak olursa:

ABD borsasının getirisi üzerinde Alman, Çin ve İngiliz borsalarının getirilerinin, Alman borsasının getirisi üzerinde Türkiye borsasının getirisinin, Brezilya borsasının getirisi üzerinde Rusya borsasının getirisinin, İngiliz borsasının getirisi üzerinde Hindistan ve Mısır borsalarının getirilerinin, Kazakistan borsasının getirisi üzerinde İngiliz borsasının getirisinin, Rus borsasının getirisi üzerinde Alman borsasının getirisinin, Türk borsasının getirisi üzerinde Çin, Hindistan, Kazakistan ve Rusya borsalarının getirilerinin etkili olduğu söylenebilir.

Çin, Fransa, Hindistan, Japonya ve Mısır borsalarının getirilerinin ise diğer borsa getirilerinden etkilenmediğinin bu borsaların kırılmalıklarının daha ziyade iç dinamiklere ait olduğu söylenebilir.

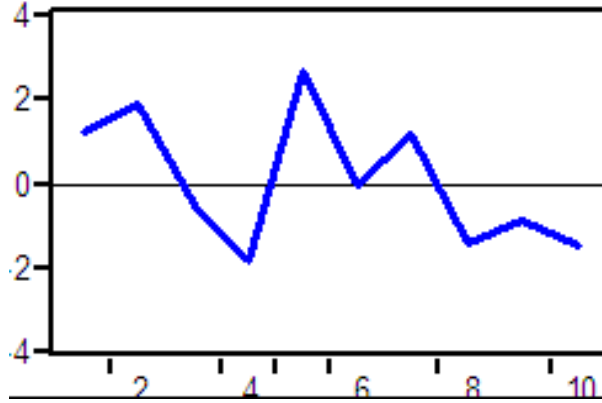
Bunlara ait grafikler incelenecek olursa ABD borsasının getirisi üzerinde Alman, Çin ve İngiliz borsalarının getirilerinin etkileri aşağıdaki gibidir.

Şekil 15. Alman, Çin ve İngiliz Borsalarının ABD Borsası Üzerindeki Etkileri

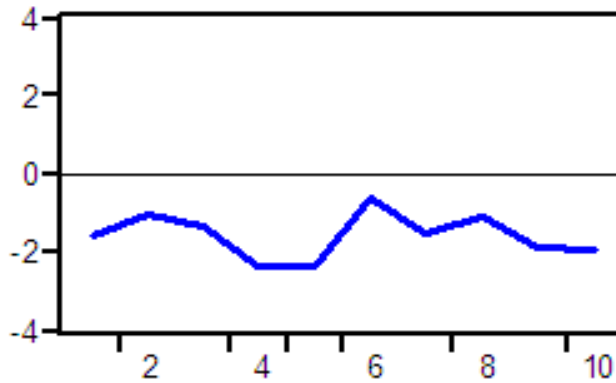
Şekil 15 incelendiğinde, Alman borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık şok ABD borsasının getirisini düşürmekte ve bu uzun sürelik olarak devam etmektedir. Çin borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık şok ABD borsasının getirisini önce arttırmakta bir dönem sonra düşürmekte bu uzun dönemde nötralize olmaktadır. İngiliz borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık şok ABD borsasının getirisini önce düşürmekte bir dönem sonra bu etki nötralize olmaktadır.

Şekil 16. *Türk Borsasının Alman Borsası Üzerindeki Etkisi*
Response of TÜRKİYE to ALMANYA

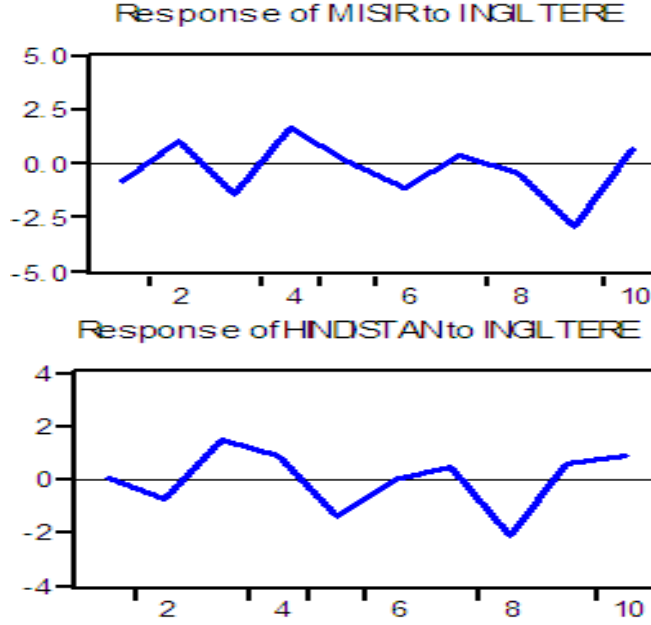

Şekil 16 incelendiğinde, Türk borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık çok Alman borsasının getirisini önce arttırmakta, bir dönem sonra düşürmekte daha sonra yine önce arttırıp ardından yine düşürmekte ve bu durum tekrarlanmaktadır. Bu aslında pek de beklenmedik bir durumdur. Çünkü çok gelişmiş bir ülke ve dünyanın önde gelen borsalarından birisi olan Alman borsasının, Almanya'nın dış ticaretinde oldukça önemsiz bir yer tutan Türkiye ait borsadan bu derece etkilenmesi ve fakat Türk borsasının ise Alman borsasından etkilenmemesi ilginç bir sonuçtur.

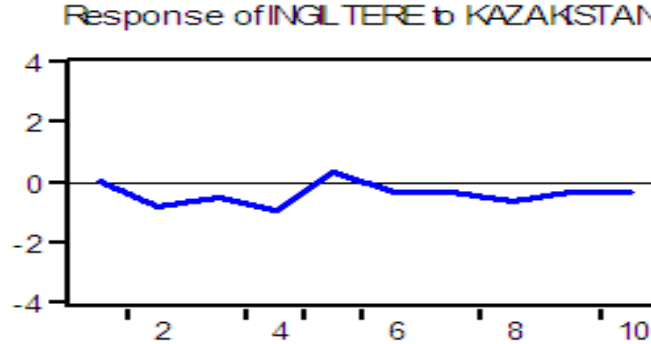
Şekil 17. *Rus Borsasının Brezilya Borsası Üzerindeki Etkisi*
Response of RUSYA to BREZİLYA

Şekil 17 incelendiğinde, Rus borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık çok Brezilya borsasının getirisini önce arttırmakta, bir dönem sonra düşürmekte ve daha sonra bu etki nötralize olmaktadır.

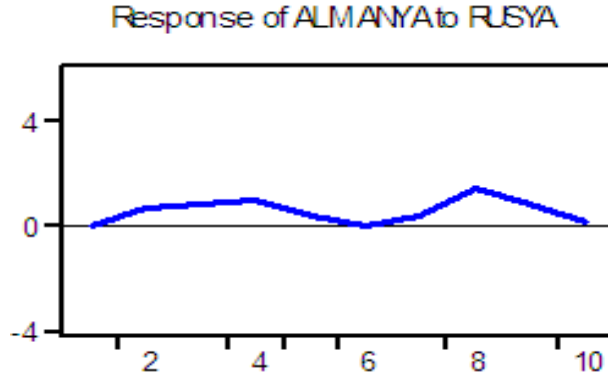
Şekil 18. Mısır ve Hindistan Borsalarının İngiliz Borsası Üzerindeki Etkileri

Şekil 18’de Mısır borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık şok İngiliz borsasının getirisini önce arttırmakta, bir dönem sonra düşürmekte, daha sonra yine önce arttırıp ardından azaltmakta ve bu durum periyodik olarak tekrarlanmaktadır. Hindistan borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık şok İngiliz borsasının getirisini önce azaltmakta bir dönem sonra arttırmakta, daha sonra yine önce azaltıp ardından arttırmakta bu durum Mısır borsasında olduğu gibi periyodik olarak kendini tekrarlamaktadır.

Şekil 19. İngiliz Borsasının Kazakistan Borsası Üzerindeki Etkisi

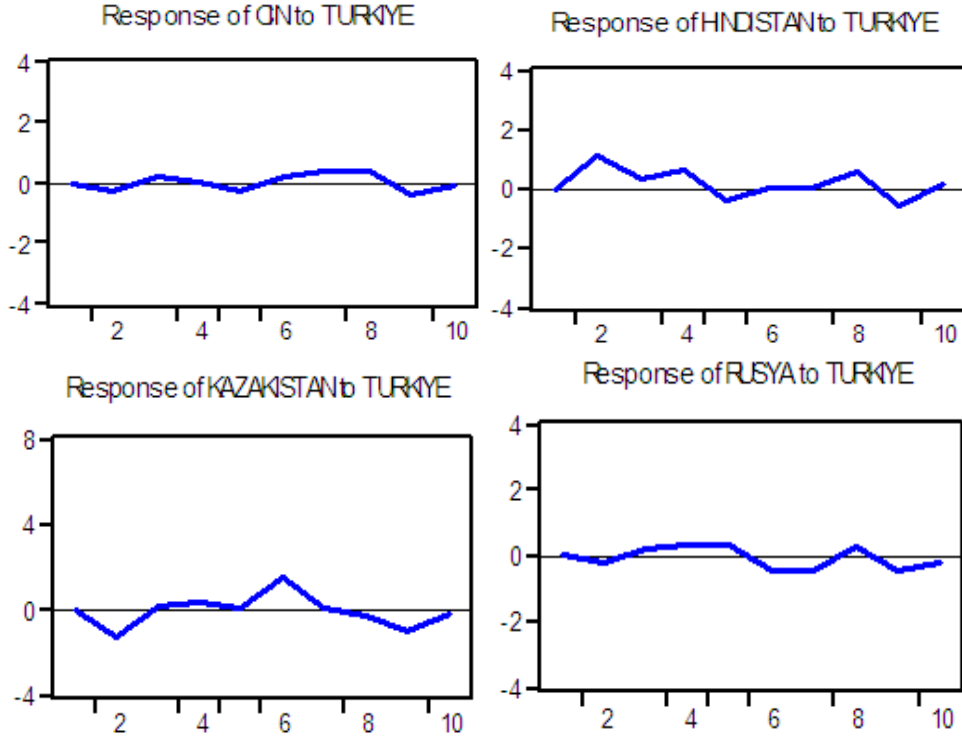
Şekil 19 incelendiğinde, İngiliz borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık şok Kazak borsasının getirisini önce azaltmakta, sonra arttırıp yatay bir seyir izlemektedir.

Şekil 20. Alman Borsasının Rus Borsası Üzerindeki Etkisi

Şekil 20 incelendiğinde, Alman borsasının getirisindeki bir standart sapmalılık çok Rus borsasının getirisini arttırıp uzunca bir süre yatay bir seyir izlemekte, daha sonra azaltıp tekrar arttırmakta ve son dönemde ise bir azalışa neden olmaktadır.

Şekil 21. Çin, Hindistan, Kazakistan ve Rus Borsalarının Türk Borsası Üzerine Etkisi

Şekil 21 incelendiğinde Çin borsasının getirisindeki bir standart sapmalık şok Türk borsasının getirisini önce azaltıp sonra arttırmakta ve ardından uzunca bir süre yatay kalmakta, daha sonraki dönemde ise önce arttırıp sonra azalmakta ve uzunca bir süre yatay kalmaktadır. Hint borsasının getirisindeki bir standart sapmalık şok Türk borsasının getirisini önce arttırıp sonra azaltmakta ve bu durum kendini iki dönem tekrarladıktan sonra uzun bir süre yatay seyir izlemektedir. Kazak borsasının getirisindeki bir standart sapmalık şok Türk borsasının getirisini önce azaltıp sonra arttırıp dengeye gelmekte, sonrasında önce arttırıp azaltmakta son bölümde yine artışa neden olmaktadır. Rus borsasının getirisindeki bir standart sapmalık şok Türk borsasının getirisini önce çok az azaltıp sonra çok az arttırdıktan sonra uzunca bir süre yatay seyir izlemekte, sonrasında ise önce azaltıp yatayda kalmış, ardından sırasıyla artış ve azalışa yol açmıştır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada gelişmiş ve gelişmekte olan bazı ülke borsaları ile Türk borsası arasında bir etkileşim olup olmadığı ve bu etkileşimin yönü ve derecesi araştırılmıştır. Gelişmiş ülke borsaları olarak ABD borsası, Almanya borsası, İngiltere borsası, Fransa borsası ve Japonya borsası; gelişmekte olan ülke borsaları olarak ise Çin borsası, Rusya borsası, Hindistan borsası, Kazakistan borsası, Endonezya borsası, Brezilya borsası ve Mısır borsası değerlendirmeye alınmıştır.

ABD borsasının getirisi üzerinde Alman, Çin ve İngiliz borsalarının getirilerinin, Alman borsasının getirisi üzerinde Türkiye borsasının getirisinin, Brezilya borsasının getirisi üzerinde Rusya borsasının getirisinin, İngiliz borsasının getirisi üzerinde Hindistan ve Mısır borsalarının getirilerinin, Kazakistan borsasının getirisi üzerinde İngiliz borsasının getirisinin, Rus borsasının getirisi üzerinde Alman borsasının getirisinin, Türk borsasının getirisi üzerinde Çin, Hindistan, Kazakistan ve Rusya borsalarının getirilerinin etkili olduğu söylenebilir. Alman borsası getirisi üzerinde sadece Türk borsasının getirisinin etkili olması aslında pek de beklenmeyen bir durumdur. Çünkü çok gelişmiş bir ülke olan Almanya'nın ve dünyanın önde gelen borsalarından birisi konumundaki Alman borsasının, Almanya'nın dış ticaretinde oldukça önemsiz bir yer tutan Türkiye'ye ait borsadan bu derece etkilenmesi ve fakat Türk borsasının ise Alman borsasından etkilenmemesi şaşırtıcı bir sonuçtur. Türk borsası üzerinde etkili olan ülke borsalarına bakıldığında ise; genellikle Türkiye'nin dış ticaretinde önemli yer tutan ülke borsaları dikkate çekmektedir. Yine Türk borsasıyla ilgili bir diğer sonuç, Türk borsasının gelişmiş ülke borsalarına kıyasla, gelişmekte olan ülke borsalarına daha fazla duyarlı olduğudur.

Çin, Fransa, Hindistan, Japonya ve Mısır borsalarının getirilerinin ise diğer borsa getirilerinden etkilenmediğinin bu borsaların kırılmalıklarının daha ziyade iç dinamiklere ait olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

Akal, Mustafa. “BIST-100 Endeksi İle GSPTSE ve Yükselen Borsalar Arası Etkileşim”, Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi Sayı: 38, Eylül-Ekim 2013, s.1-20.

Bayri, Osman ve Güloğlu, Bülent. “Hisse Senedi ve Yabancı Para Piyasalarının Entegrasyonu: Türkiye, AB, ABD Örneği”, İktisat, İşletme ve Finans Dergisi, 2005, 20 (234), s. 13-34.

Boztosun D. ve Çelik T. “Türkiye Borsasının Avrupa Borsaları ile Eşbütünleşme Analizi”. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi 2011,16(1), s.147-162.

Ceylan, Nildağ Başak. “G-7 Ülkelerinin Borsalarının İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Üzerindeki Etkileri”, İMKB Dergisi, 2006, Cilt: 8 Sayı: 32, s.37-56.

Çelik, T ve Boztosun D. “Türkiye Borsası ile Asya Ülkeleri Borsaları Arasındaki Entegrasyon İlişkisi”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2010, S: 36, s.57-71

Çelik, İsmail; Gençtürk, Mehmet ve Binici, Fatih Ömür. “İMKB 30 Endeksi ile Avrupa Birliği Üyesi Ülke Borsaları Arasındaki Dinamik İlişkilerin Vektör Otoregresif Model Bağlamında Belirlenmesi”, Muhasebe ve Finansman Dergisi, Ekim 2013, s.73-86.

Efendioğlu, E ve Yörük D. “Avrupa Birliği Sürecinde Türk Hisse Senedi Piyasası ile Avrupa Birliği Hisse Senedi Piyasalarının Bütünleşmesi: İMKB Örneği” 2005. http://www.tcmb.gov.tr/yeni/iletisimgm/Enver_Efendioğlu-Demet_Yoruk.pdf

Evlimoğlu, Umut ve Çundur, Funda. “İMKB İle Bazı Gelişmiş Ve Gelişmekte Olan Ülke Borsaları Arasındaki Karşılıklı Bağlantıların Küresel Kriz Öncesi Ve Sonrası Dönem İçin İncelenmesi”, Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Uludağ Journal of Economy and Society, 2012, Cilt/Vol. XXXI, Sayı/No. 1, s. 31-58.

Gözbaşı, Onur. “İMKB ile Gelişmekte Olan Ülkelerin Hisse Senedi Piyasalarının Etkileşimi: Eşbütünleşme ve Nedensellik Yaklaşımı”, Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 2010, S: 35, s.99-118.

İbicioğlu, Mustafa ve Kapusuzoğlu, Ayhan. “İMKB İle Avrupa Birliği Üyesi Akdeniz Ülkelerinin Hisse senedi Piyasalarının Entegrasyonunun Ampirik Analizi”, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2011, Cilt 11, Sayı 3, s. 85-10.

Karğın, Mahmut. “Hisse Senedi Piyasalarında Eşbütünleşme Analizi”, Finans Politik & Ekonomik Yorumlar, 2008, Cilt: 45 Sayı:525, s.85-100.

Korkmaz, T ve Çevik, E. İ. “Türkiye ve Uluslararası Hisse Senedi Piyasaları Arasındaki Eşbütünleşme İlişkisi ve Portföy Tercihleri”, BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi, 2008, C.2, S.1, s.59-84.

Mandacı, P.E. ve Dilvin, T. “AB’ye Uyum Sürecinde İMKB’nin AB Piyasaları ile Karşılaştırılması”, MUFAD Muhasebe Finansman Dergisi, 2005, S. 26, s.127-137.

Neaime S. “Liberalization and Financial Integration of MENA Stock Markets”, 2002. http://www.erf.org.eg/CMS/uploads/pdf/1185349805_Simon_Neaime.pdf

Samırkaş, Mustafa Can ve Düzakın, Hatice. “İstanbul Menkul Kıymetler Borsasının Avrasya Borsaları İle Entegrasyonu”, Akademik Bakış Dergisi, Mart-Nisan 2013, Sayı: 35, s.1-19.

Shachmurove, Y. “Dynamic Linkages among Latin American and Other Major World Stock Markets”, International Business and Finance (Eds), 1996. J. Doukas ve L. Lang, JAI Press, Greenwich, CT, s. 3-33.

Sümer, Kutluk Kağan. “Makro Ekonometrik Modeller”, Beşir Kitabevi, İstanbul, 2014.

Taştan, H. “Dynamic Interdependence and Volatility Transmission in Turkish and European Equity Markets”, *Turkish Association Discussion Paper* 2005/10, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/turkishvoltrans.pdf>

Vural, Bengü. “İMKB 100 Endeksinin Uluslararası Hisse Senedi Endeksleri İle İlişkisinin Eşbütünleşim Analizi İle Belirlenmesi”, İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi, 2010, Cilt 39, Sayı 1, s. 154-168.

Yorulmaz, Özlem ve Ekici Oya. “İMKB’nin Latin Amerika Borsalarıyla İlişkisi Üzerine Çok Değişkenli GARCH Modellemesi”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi 2010, (4), s.25-32.

STATIC ANTHROPOMETRIC CHARACTERISTICS OF TURKISH PRIMARY SCHOOL CHILDREN: THE CASE OF ANKARA

Ertan Yesari Hastürk*
İlker Usta**

ABSTRACT

This investigation is aimed to update characteristics of static anthropometric measurements of Turkish primary school children aged between 7 and 12. In this purpose, the study groups consist of 246 boys and 198 girls in total: 41 boys and 33 girls from each age group between 7 and 12. As a result, 19 different measurements and their arithmetic means and standard deviations were determined of children for boys and girls separately. The ages of children and measurements were compared and correlation equations were defined for each value and indicated the 3rd, 10th, 25th, 75th, 90th and 97th percentile values of each anthropometric measurement. These findings can be used for any kind of new design and also these findings are suggested for using references for Turkish primary school children. Accordingly, the new definition is suggested as “variable standard values” instead of static standards which are used for all times.

Keywords: Anthropometry, Ergonomics, Variable Standard Values, Product Design.

TÜRKİYE’DE İLKÖĞRETİM OKULU ÖĞRENCİLERİNİN STATİK ANTROPOMETRİK ÖZELLİKLERİ: ANKARA ÖRNEKLEMİ

ÖZET

Bu araştırma ile 7-12 yaş arasında bulunan Türkiye’deki ilkokul çocuklarının statik antropometrik değerlerine ait özelliklerin güncellenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, 7-12 yaş arasındaki her bir yaş için, 41 erkek ve 33 kız öğrenci olacak şekilde toplam 246 erkek ve 198 kız öğrenciden oluşan bir örneklem grubu seçilmiştir. Araştırma sonunda kız ve erkek öğrenciler için ayrı ayrı olacak şekilde, 19 farklı ölçüm değeri ve bu değerlere ait aritmetik ortalamalar ve standart sapmalar hesaplanmıştır. Çocukların yaşlarına bağlı olarak, alınan ölçüm değerlerine ait korelasyon eşitlikleri hesaplandı ve her antropometrik ölçüme ait 3, 10, 25, 75, 90 ve 97. persentil değerleri belirlendi. Bu bulgular, ilkokul çocukları için gerçekleştirilecek yeni tasarımlarda kullanılmak üzere referans değerler olarak önerilmektedir. İnsan ölçüleri zamanla değişmektedir; bu nedenle, zamanla değişmeyen ve yıllarca sabit olarak kullanılan standart değerler yerine, “değişken standart değerler” teriminin kullanımı tavsiye edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antropometri, Ergonomi, Değişken Standart Değerler, Ürün Tasarım.

* Corresponding author. Doctor, Lecturer, Hacettepe University, Hacettepe ASO 1.OSB Vocational School, Department of Industrial Product Design, ertanh@hacettepe.edu.tr

** Prof. Dr., Hacettepe University, School of Vocational Technology, Department of Wood Product Industrial Engineering, iusta@hacettepe.edu.tr

1. INTRODUCTION

In a great number of investigations on ergonomics, it is emphasized that the positive anthropometric changes depend on environmental conditions. There are meaningful differences between former and new data, which have same study groups, about the anthropometric values especially height. The authors had decided that these differences were depended on environmental factors changings and nutritional habits. These findings were accepted as positive improvement by authors (Komlos 2003, Neyzi et al. 1996). The body measures of individuals vary in relation to factors like age, gender, nutritional status, genetic structure etc. For this reason, in designing ergonomic products, it is necessary to consider the differences in body measures and adjust product sizes accordingly. The values are correlated, which is obtained from their investigation and former investigations, and realized the mathematical changing. According to their observations, they suggested to update of industrial product designs (Burdurlu *et al.* 2006).

The anthropometric investigations can be used for developing ergonomic products and designing living areas according to data of sample groups which are determined by scientific methods. The study groups were represented for whole investigation space. The investigations indicate that the changing environmental factors can affect positively anthropometric values such as height, weight, which is called secular trend. The results of the investigations show that the designers must consider these factors in new designs (Buchholz *et al.* 1992, Chung and Wong 2007, Jeong and Park 1990, Milanese and Grimmer 2004).

In addition to these studies, there are also a number of researches concerning the use of static anthropometric measurements in designing ergonomic products for students in Turkey (Duyar 1992, Elibol 2005). The determinations of secular changes and growing standards have been investigated by using anthropometric measurements in some of studies especially after the 1990s (Mayda 1997, Ozer 2007). Because static anthropometric measurements of children change in time, they are the subject of many similar researches. Therefore, similar investigations must be repeated and updated constantly. In this study, thus, anthropometric characteristics of students from the age of 7 to 12 in Turkey have been determined and updated.

2. MATERIAL AND METHODS

2. 1. SUBJECTS

Anthropometric measures and percentiles data were collected from 444 children (246 boys, 198 girls) between the ages of 7 -12 in public primary schools in Ankara, the capital of Turkey, the location of which is also geographically at the centre of country. The city has been an immigration attraction for people from all over the country since the foundation of the republic. That's why it has a cultural and economic diversity that represents the demographic character of the whole country.

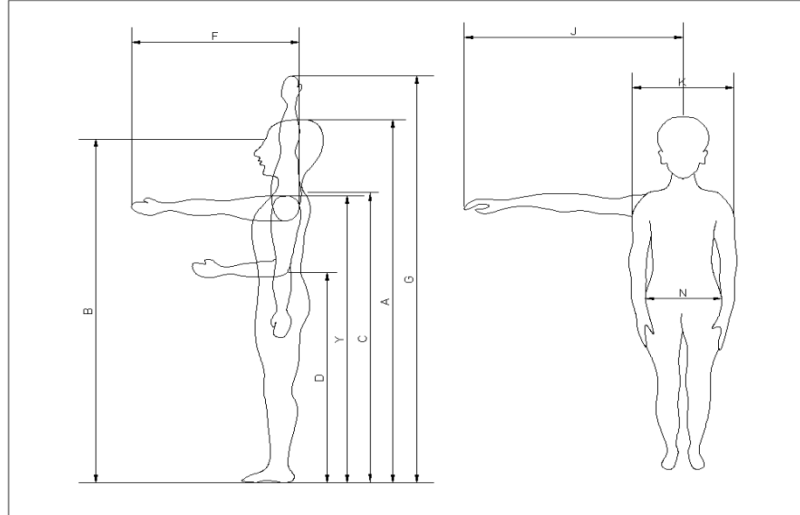
There is a registration system for public primary schools in Ankara initiated and conducted by the Turkish Ministry of Education. In this process, the most important factor is the distance students have to travel between school and their home. This has been regarded as one of the basic elements determining students' socioeconomic status. In order to keep the study objective, schools were selected from three different districts, each coming from different social stratum (such as, lower, middle and upper income classes). These classifications were determined by using Household Budget Survey of Turkish Statistical Institute for 2006. Students in study groups were chosen randomly. Besides, age distribution groups were determined by asking students their dates of birth.

2. 2. APPARATUS

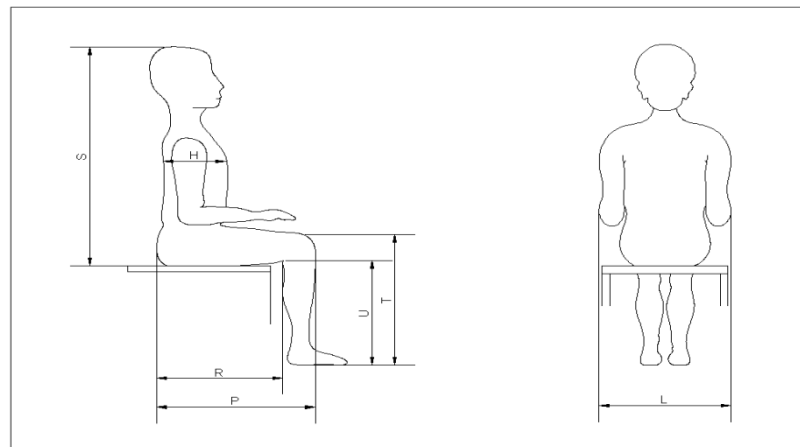
The weight measurements were taken by using digital scales and approximately 100 g sensitivity. Martin type anthropometer was used for linear measurements while Glisser Calliper was used for lateral measurements. It should also be reminded that international protocols were followed during the anthropometric measurement processes (Lohman et al. 1988).

2. 3. MEASUREMENTS

The primary aim of this research is to find solutions to ergonomic problems. All anthropometric measurement positions were determined according to Hertzberg standardization (1968) and International Biological Program (Weiner and Lourie 1969). The measurement positions used in investigation are given in Fig. 1 and Fig. 2. The anthropometric measurements, on the other hand, were taken from Prado-Leon *et al.* (2001) with some proper modification. In this way, 19 different static measurements were determined to be used in ergonomic values to design tools and equipment for school children between the ages of 7 and 12 in Turkey. Turkish education environment and data were also taken into consideration for more accurate results.

Figure 1. Anthropometric measurements of standing posture

Figure 2. Anthropometric measurements of sitting posture

3. DATA ANALYSIS

Statistical Analysis showed that there are no significant differences between students from different economic status. Therefore all anthropometric measurements, taken from different economical categories, were evaluated together. Data were tested with Kruskal-Wallis (K-W) test to determine properties of distribution (Özdamar 2004). The non-parametric one-way K-W variance analysis (Özdamar 2004) was applied in order to find similarities in behaviour with or without normal distributions. According to K-W analysis,

data of each age group and for both sexes have not shown any abnormalities in terms of distributions. After normal distributions were determined and the Duncan and Scheffe tests, which depended on the average data and results, were applied and T-test was used to find if there was any significant difference between variations in each age group or for each sex.

The correlation of H and R values were analysed for age and sex factor relationships in the light of T-test results. However others were analysed only for the relationship between age groups. In turning designs into products, there are a number of common dimensions and these dimensions usually depend on the features of these products as well as on user profiles. While some product designs need 3rd percentile, which is the smallest anthropometric measurement, some other product design may require 97th percentile, the greatest anthropometric measurement. This percentile values were calculated according to the needs behind these designs. In this way, the ergonomic data have been obtained for optimum solutions.

4. RESULTS

The minimum and maximum averages of anthropometric measurements and standard deviation, provided in Table 1 and Table 2 (see appendix), were evaluated and classified for both boys and girls separately according to their ages.

The Correlation Coefficient is different from zero in ($p < .05$) confidence interval so that, these results are statically significant. And the model in Table 3 is available with in the ($p < .05$) confidence interval.

Table 3. Correlation between dimensions and age values

Dimensions		Coefficients of Correlation ($p < .05$)	Equation
A: Height		0.771	$y = 51.66 x + 863.33$
B: Eye Height		0.782	$y = 51.33 x + 759.67$
C:Shoulder Height		0.788	$y = 37.34 x + 736.66$
D:Elbow Height		0.825	$y = 34.67 x + 484.33$
E:Elbow-Hand Extremity		0.817	$y = 12.66 x + 206.38$
F: Forward Arm Reach		0.803	$y = 22.00 x + 316.00$
G: Maximum Vertical Reach		0.809	$y = 73.33 x + 953.69$
H:Thorax Depth	boy	0.665	$y = 4.60 x + 118.60$
	girl	0.672	$y = 4.00 x + 122.00$
J:Side Arm Reach		0.809	$y = 25.34 x + 356.67$
K: Maximum Bideltoideal Breadth		0.717	$y = 9.32 x + 219.76$
L:Elbow to Elbow Breadth		0.803	$y = 13.00 x + 254.00$

N:Hipbreadth		0.786	$y = 11.00 x + 170.00$
P: Buttock to Knee Length		0.833	$y = 20.67 x + 265.31$
R: Buttock to Popliteal length	boy	0.830	$y = 16.67 x + 212.82$
	girl	0.848	$y = 17.67 x + 213.32$
S: Height, Sitting		0.654	$y = 20.66 x + 508.38$
T:Knee Height		0.831	$y = 19.65 x + 232.45$
U:Popliteal Height		0.816	$y = 15.67 x + 202.31$
Y:Acromion Height		0.738	$y = 15.00 x + 297.00$

The results showed that there are no significant differences between the age groups or girls and boys, either. These data were tested by Duncan and Scheffé methods but these tests did not provide significant statistics. The influences of static anthropometric measurement on each age group and for each sex were tested by applying T-test. The significant values were investigated and it has been found out that the thorax depth (H) and buttock to popliteal length (R) values had differences dependent on sex. These differences can be evaluated as a "sex factor" with a visible influence on H and R anthropometric measurements. The correlation of static anthropometric measurements was also analysed and coefficients of correlation were determined for each relationship. Moreover, the prediction equation was determined and it has been discovered that it indicated the existence of a relationship between age and sex factors. These data were given in Table 3.

The result of study is presented as tables including gender (boys and girls) age (7-12 years old) that have been arranged separately. Standard deviations and means are also included. Comparison of percentiles were shown as A (Height), H (Thorax Depth), R (Buttock to popliteal length), and W (Weight) from Fig. 3 to Fig. 10 respectively. In almost all anthropometric investigations, A and W have important roles and they can be compared with each other. On the other hand, H and R values present the most drastic differences about the relationship between age and sex as far as this study is concerned.

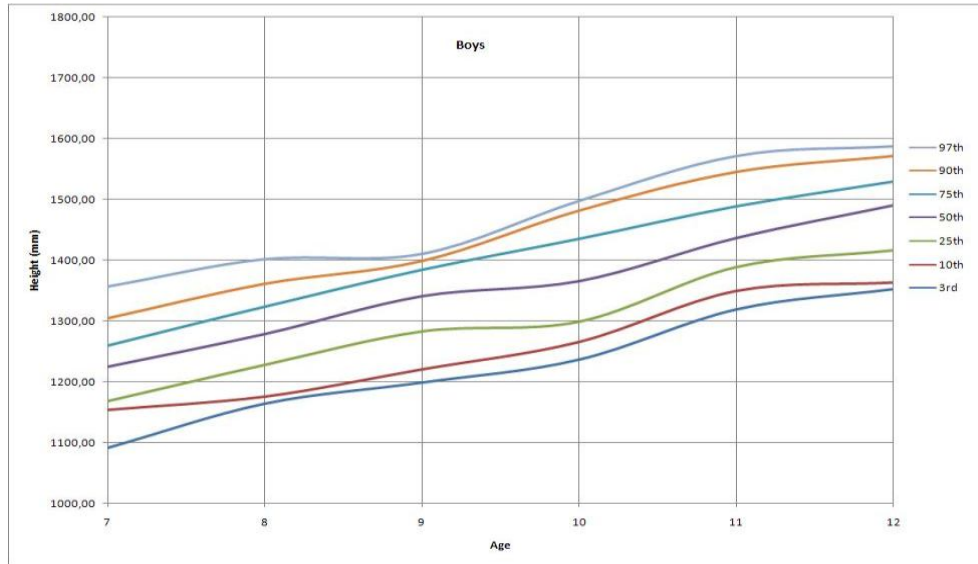

Figure 3. Percentile curves of height (A) for boys

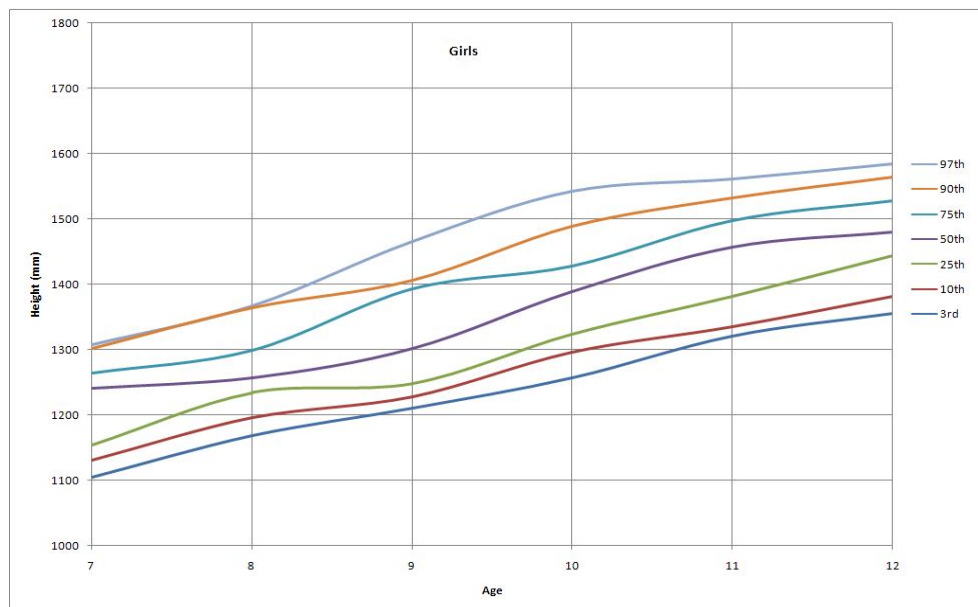

Figure 4. Percentile curves of height (A) for girls

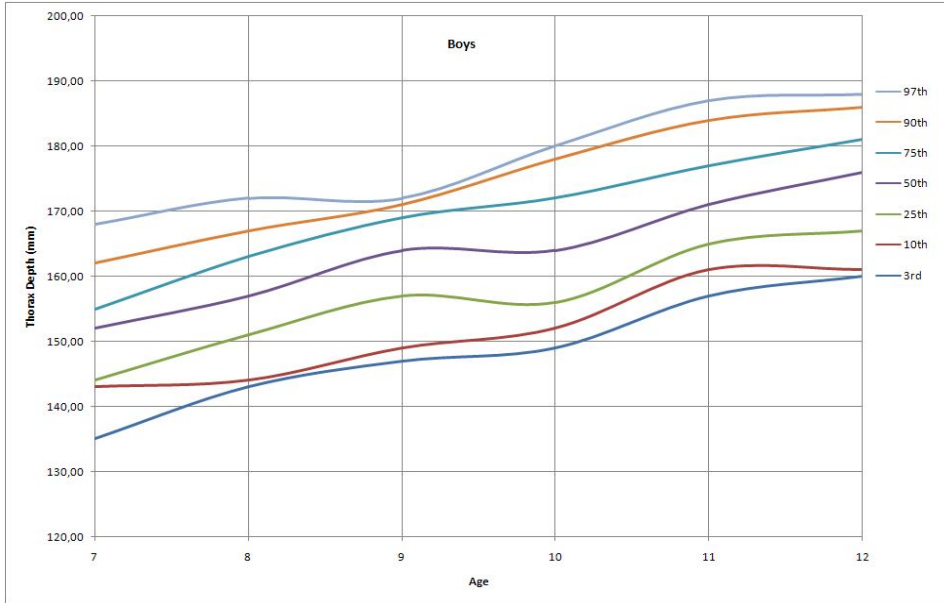

Figure 5. Percentile curves of thorax depth (H) for boys

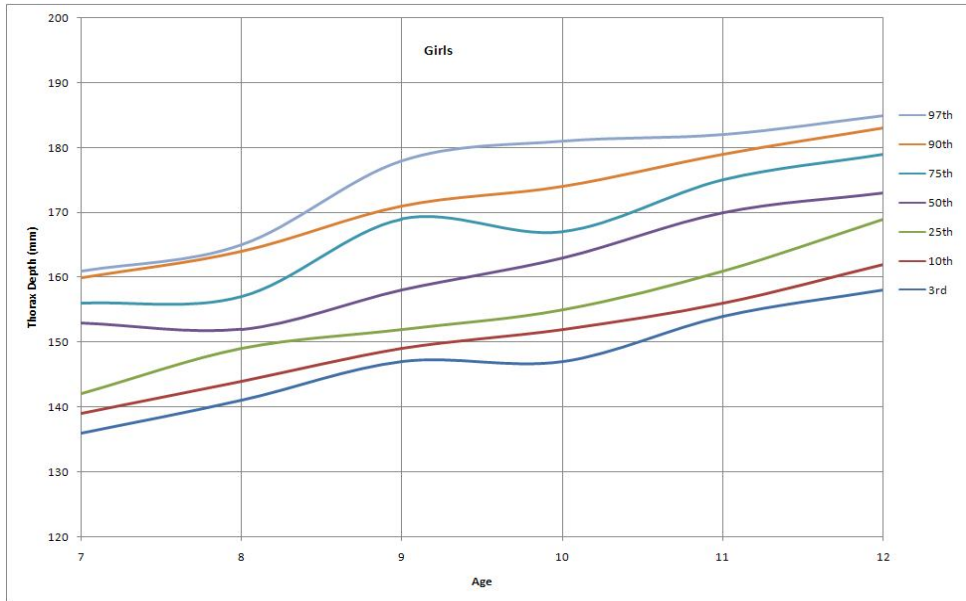

Figure 6. Percentile curves of thorax depth (H) for girls

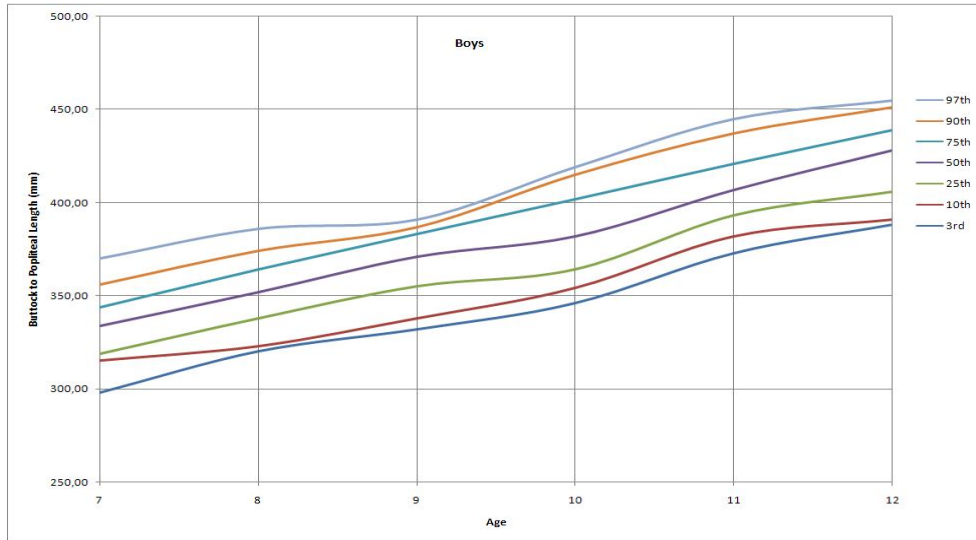

Figure 7. Percentile curves of buttock to popliteal length (R) for boys

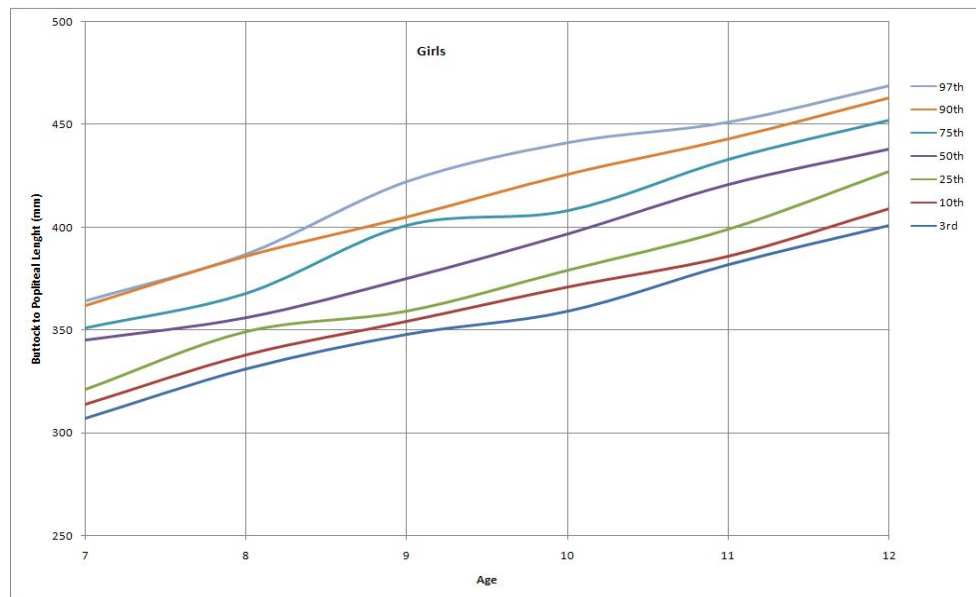

Figure 8. Percentile curves of buttock to popliteal length (R) for girls

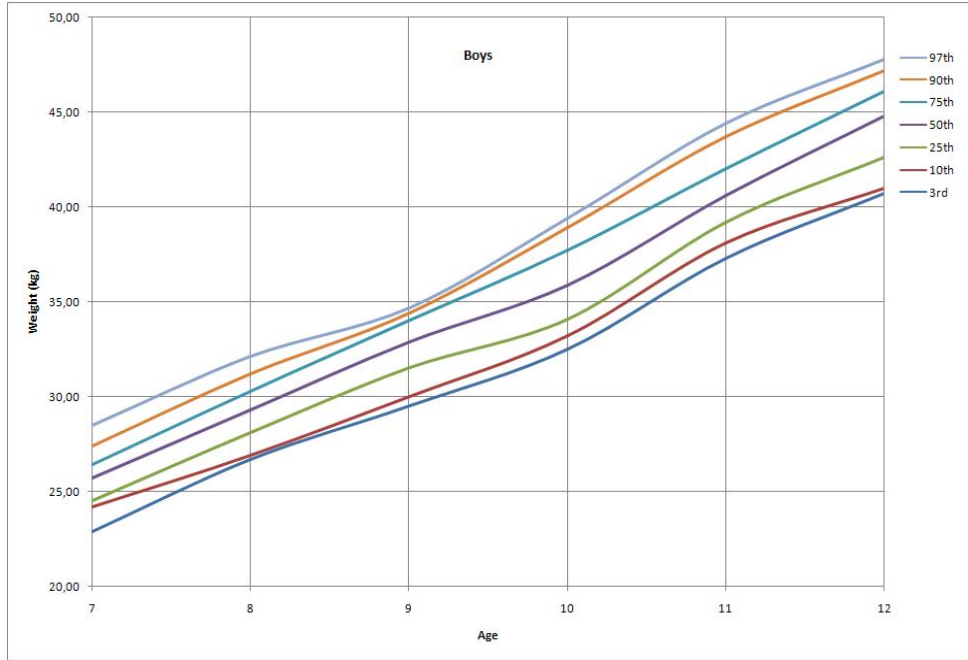

Figure 9. Percentile curves of weight (W) for boys

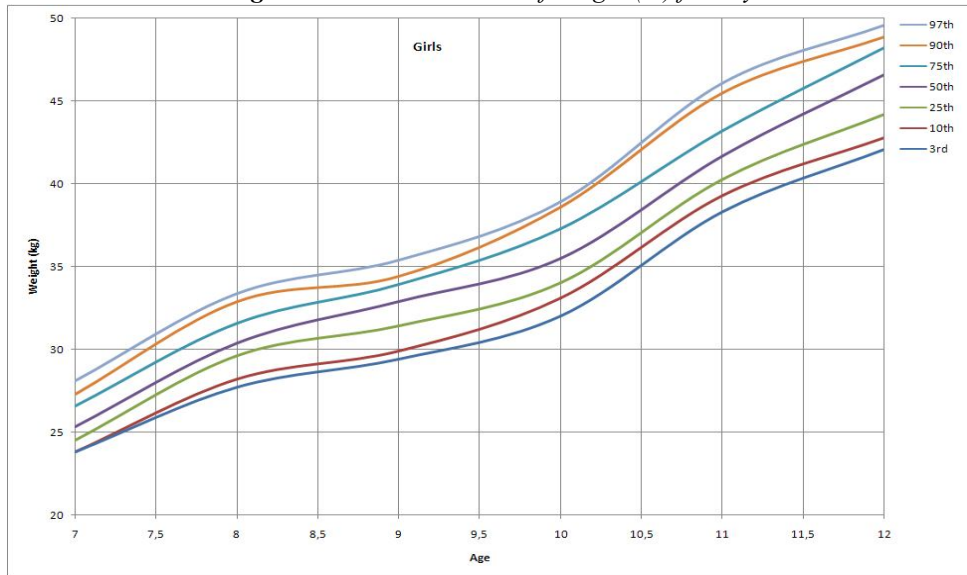

Figure 10. Percentile curves of weight (W) for girls

5. DISCUSSION

This study, which reflects the anthropometrical diversity of socio-cultural and economic backgrounds in primary school students in Turkey, can be regarded as reference especially because the results of this study can be easily applied to same age groups in Turkey. If these investigations are supported by the government or private sector investments, results can be extended and used national-wide in a more accurate way simply because such researches may put forward valuable statistical data representing the anthropometric panorama of the country.

This investigation consists of anthropometric values in different date. When the values are arranged chronologically, it can be observed that the anthropometric values increased to one previous value (Table 4).

Table 4. The average heights for boys and girls from anthropometric investigations for different part of Turkey.

Investigations			Boy (Age)				Girl (Age)			
Year	Area	References	8	9	10	11	8	9	10	11
1950	Ankara	Binbaşıoğlu, 1950	1230	1290	1350	1390	1240	1270	1330	1370
1954	Ankara	Bostancı, 1954	—	1243	1287	1340	—	1243	1287	1355
1968	Etimesgut	Nasdeh, 1968	1206	1270	1321	1370	1212	1259	1313	1373
1978	İstanbul	Neyzi, 1978	1255	1305	1370	1450	1270	1320	1375	1435
1979	Bursa	Neyzi, 1978	1247	1300	1344	1399	1251	1290	1326	1386
1986	Trabzon	Baki, 1986	1246	1296	1353	1410	1250	1311	1348	1394
1990	Bursa	Günay, 1990	1260	1309	1359	1409	1254	1300	1344	1394
1990	Diyarbakır	Hatipoğlu, 1990	1213	1270	1313	1377	1230	1280	1318	1375
1990	Gemlik	İkiz, 1990	1233	1292	1350	1380	1247	1302	1347	1390
1991	Gemlik	Şendemir, 1991	1233	1292	1350	1390	1247	1302	1347	1390
1995	Van	Akın, 1995	1163	1212	1275	1316	1165	1230	1275	1316
2002	Ankara	Özgül, 2002	1273	1330	1355	1427	1273	1304	1364	1419

The results also can be used as a reference and resource for designing better furniture, especially school furniture. Some anthropometric measurements are defined as manufacturing standards by standardization institutes. However, these measurements must be updated all the time to make sense because the validity of similar researches is always bound to change as the anthropometric values keep changing every day. This will supply not only new information for ergonomic designers to design new products but also will provide economical profit. Thus, it could be concluded that, anthropometric designs need a new standardization definition, which might be called “variable standard values”.

6. ACKNOWLEDGMENTS

Authors would like to thank Turkish Ministry of Education, local education boards and committees, school managers and, of course, students who took part in and supported this study.

REFERENCES

- Buchholz, B., Armstrong, T. J., Goldstein, S. A., Anthropometric data for describing the kinematics of the human hand. *Ergonomics*, 35 (3), 1992, 261-273.
- Burdurlu, E., Usta, I., Ilce, A.C., Altun, S., Elibol, G.C., Static anthropometric characteristics of 12-15 aged students living in Ankara/Turkey. Hacettepe University Sosyal Arastirmalar e-Journal, 2006.
- Chung J. W. Y., Wong T. K. S., Anthropometric evaluation for primary school furniture design. *Ergonomics*, 50 (3), 2007, 323-334.
- Duyar, I., *Growth standarts in 12-17 years aged Turkish children*. Thesis (PhD). Hacettepe University, 1992.
- Elibol, G.C., *Ankara ilinde ogrenim goren lise ogrencilerinin antropometrik degerlerinin arastirilmesi*. Thesis (MSc.). Hacettepe University, 2005.
- Hertzberg, H.T.E., The conference on standardization of anthropometric techniques and terminology. *American Journal of Physical Anthropology*, Vol. 28, 1968, 1-15.
- Jeong B. Y., Park K. S., Sex differences in anthropometry for school furniture design. *Ergonomics*, 33 (12), 1990, 1511-1521.
- Komlos, J., Access to food and the biological standard of the living: perspectives on the nutritional status of the Native Americans. *American Economic Review*, 93 (1), 2003, 252-255.
- Lohman, T.G., Roche, A.F., Martorell, R., *Anthropometric Standardization Reference Manual*. Human Kinetics Books, Illinois, 1988.
- Mayda, A.S., Sivas il merkezindeki ilkokul çocuklarında antropometrik degerlendirme calismasi. Thesis (PhD). Cumhuriyet University, 1997.
- Milanese S., Grimmer K., School furniture and the user population: an anthropometric perspective. *Ergonomics*, 47 (4), 2004, 416-426.
- Neyzi, O., Bundak, R., Gunoz, H., Darendeliler, F., Saka, N., Social class differences and secular trend in height in Turkish schoolchildren. In: Bodzsar, B.E., Susanne, C. (Eds.), *Studies in Human Biology*. Eotvos University Press, Budapest, 1996, pp. 139-146.
- Ozdamar, K., *Paket Programlar ile Istatistiksel Veri Analizi*: Kaan Kitabevi, Eskisehir, Turkey, 2004.
- Ozer, B.K., Growth reference centiles and secular changes in Turkish children and adolescents. *Economics & Human Biology*, 5, 2007, 280-301.

Ozgun, G., Ankara il merkezi 7-11 yaş grubu ilköğretim çocuklarında bazı antropometrik ölçüler ve oransal ilişkilerin incelenmesi, Thesis (PhD). Ankara University, 2002.

Prado-Leon, L.R., Avila-Chaurand,R., Gonzalez-Munoz, E.L., Anthropometric study of Mexican primary school children. *Applied Ergonomics*, 32, 2001, 339-345

Weiner, J.E.S., Lourie, J.A., *Human Biology: A Guide to Field Methods*. IBP Handbook, No:9. Blackwell, Oxford, 1969.

APPENDIX:*Table 1. Mean and standard deviation for boys*

Dimensions	Age											
	7		8		9		10		11		12	
	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.
A: Height	1230	71.6	1280	69.7	1332	68.6	1373	83.8	1448	76.9	1479	77.0
B: Eye Height	1122	65.0	1172	67.5	1224	66.0	1264	81.6	1338	75.3	1358	70.9
C: Shoulder Height	1002	58.5	1038	56.5	1086	55.9	1085	66.3	1191	64.1	1219	63.9
D: Elbow Height	727	41.8	760	41.4	795	40.9	824	50.3	879	46.6	905	47.1
E: Elbow-Hand Extremity	295	17.2	302	16.4	329	16.9	324	19.8	362	19.2	372	19.4
F: Forward Arm Reach	472	27.5	496	26.9	519	26.8	534	32.7	564	30.0	581	30.3
G: Maximum Vertical Reach	1473	85.8	1559	84.8	1632	83.9	1681	103	1778	94.5	1824	94.9
H: Thorax Depth	151	8.9	157	8.5	162	8.4	165	10.1	172	9.1	174	9.2
J: Side Arm Reach	538	31.3	564	30.7	587	30.2	608	37.1	645	34.2	664	34.6
K: Maximum Bideltoideal Breadth	284	16.7	292	15.9	299	15.3	313	19.1	325	17.2	331	17.3
L: Elbow to Elbow Breadth	347	20.3	363	19.7	379	19.6	386	23.5	412	21.9	428	22.3
N: Hipbreadth	248	14.5	262	14.2	269	13.8	281	17.2	292	15.6	298	15.6
P: Buttock to Knee Length	409	23.9	429	23.4	451	23.3	468	28.6	501	26.7	517	26.9
R: Buttock to Popliteal length	335	19.5	352	19.2	369	18.9	384	23.5	409	21.8	424	22.0
S: Height, Sitting	655	38.2	677	36.9	697	35.9	710	43.3	731	38.9	736	38.3
T: Knee Height	370	21.6	389	21.2	411	21.3	427	26.1	454	24.1	468	24.4
U: Popliteal Height	312	18.1	327	17.9	346	17.8	358	21.8	379	20.2	391	20.4
Y: Acromion Height	403	23.5	421	22.9	434	22.4	447	27.3	470	25.0	470	24.5
W: Weight	25.7	1.53	29.3	1.59	32.8	1.70	36.1	2.21	40.9	2.17	44.5	2.32

Table 2. Mean and standard deviation for girls

Dimensions	Age											
	7		8		9		10		11		12	
	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.	Mean	S.D.
A: Height	1220	71.1	1271	65.9	1317	79.9	1388	77.1	1441	76.7	1480	70.1
B: Eye Height	1116	65.1	1167	60.5	1224	74.3	1284	71.2	1339	71.2	1376	65.3
C: Shoulder Height	994	58.4	1035	53.6	1087	66.1	1142	63.5	1191	63.4	1238	58.9
D: Elbow Height	727	42.4	754	39.0	798	48.5	840	46.6	879	46.8	925	43.9
E: Elbow-Hand Extremity	295	17.2	307	15.9	326	19.8	344	19.2	357	18.9	368	17.4
F: Forward Arm Reach	468	27.3	494	25.4	517	31.4	540	29.9	563	30.0	587	27.9
G: Maximum Vertical Reach	1458	85.0	1530	79.3	1622	98.4	1694	94.1	1762	93.8	1831	86.8
H: Thorax Depth	150	8.8	153	7.9	159	9.7	162	9.0	168	8.9	173	8.2
J: Side Arm Reach	530	30.9	559	28.9	582	35.3	612	33.9	639	33.9	666	31.5
K: Maximum Bideltoideal Breadth	285	16.6	290	15.1	297	18.0	314	17.5	324	17.3	335	15.8
L: Elbow to Elbow Breadth	342	19.9	355	18.4	374	22.7	382	21.2	409	21.8	435	20.8
N: Hipbreadth	246	14.4	259	13.5	276	16.8	279	15.5	298	15.9	318	15.2
P: Buttock to Knee Length	411	23.9	433	22.5	457	27.7	477	26.5	501	26.7	525	24.8
R: Buttock to Popliteal length	339	19.8	359	18.7	379	23.1	397	22.0	416	22.1	438	20.8
S: Height, Sitting	650	37.9	672	34.8	694	42.2	722	40.1	746	39.8	765	36.3
T: Knee Height	370	21.6	390	20.2	412	25.0	431	23.9	449	23.9	469	22.2
U: Popliteal Height	312	18.2	329	16.9	346	21.1	359	19.9	373	19.8	390	18.5
Y: Acromion Height	400	23.3	419	21.8	437	26.6	458	25.5	477	25.4	485	23.1
W: Weight	25.5	1.39	30.6	1.60	32.6	1.78	35.7	2.19	42.0	2.29	46.4	2.44

AN OUTLOOK ON POSTCOLONIALISM THROUGH THE ETHOS OF ORIENTALISM BY EDWARD SAID

Zafer Şafak*

ABSTRACT

Postcolonialism deals with the issues such as Orientalist discourse, loss of culture, identity, ethnicity, oppression and their portrayal in the modern era. As an academic discipline, it adopts a deconstructionist attitude and it questions what the colonized do and how s/he behaves when s/he is confronted by the colonizer. Although it is hard to pinpoint the starting date of Colonialism, which is the former version of Postcolonialism, it can be asserted that it gained momentum in the late 19th century. While Colonialism is a more crude form of exploitation of the Oriental countries mostly exemplified by military expeditions, Postcolonialism is an academic and cultural endeavor to reveal a more subtle version of social degradation, political manipulation and textual distortion. Postcolonial age, which is marked by the Declaration of India's Independence, leads postcolonial studies to criticize romanticized adventure stories of the West about Oriental countries and Occident's embedded ideology in them. Within the frame of Postcolonial studies, Palestinian-American scholar Edward Said wrote his famous work *Orientalism*, in which he criticizes Western based representation of the East and highlights how knowledge and discourse are linked with power to define and name the Orient. The objective of this study is to introduce Colonialism and primarily Postcolonialism, its major representatives and elicit their arguments to deconstruct the Eurocentric vision and mission enforced against the Orient.

Key Words: *Postcolonialism, Oriental Discourse, Deconstructionism, Edward Said, Orientalism*

EDWARD SAID'İN ŞARKİYATÇILIK ESERİ ÇERÇEVESİNDE POSTKOLONYALİZM'E BİR BAKIŞ

ÖZET

Postkolonyalizm Şarkiyat söylemi, kültürün yok oluşu, kimlik, etnisite, baskı ve bunların modern dönemde tasviriyle ilgilenir. Akademik bir disiplin olarak, yapısökümcü bir tutum benimser ve kolonileştirilenin sömürgeciyle karşılaştığında ne yaptığı ve nasıl davrandığını sorgular. Postkolonyalizmin önceki versiyonu olan Sömürgeciliğin başlangıç tarihini tam olarak belirlemek zor olsa da, onun 19. yüzyılın sonlarında hız kazandığını söylemek mümkündür. Daha çok askeri seferlerle öne çıkan Sömürgecilik, Doğu ülkelerini sömürmek için daha kaba bir yöntemken, Postkolonyalizm daha incelikli olan toplumsal aşağılamayı, ekonomik sömürüyü, politik hileyi ve metin tahrifini ortaya çıkarmaya çalışan akademik ve kültürel bir çabadır. Hindistan'ın Bağımsızlık İlanı ile başlayan Postkolonyal

---

* Research Assistant/ Iğdır University, The Faculty of Science and Letters, The Department of Western Languages and Literatures, English Language and Literature, zafer.safak@igdir.edu.tr

dönem, postkolonyal çalışmaları Batı'nın Doğu ülkeleri hakkındaki abartılı macera hikâyelerini ve Batı'nın bunların içine gizlenmiş ideolojisini eleştirmeye yöneltmiştir. Postkolonyal çalışmalar çerçevesinde, Doğu'nun Batı merkezli temsillerini eleştiren ve bilgi ve söylemin Doğu'yu tanımlama ve tasvir etmede nasıl etkili olduğunu vurgulayan Filistin kökenli Amerikalı edebiyat araştırmacısı Edward Said ünlü eseri *Şarkiyatçılık*'ı yazmıştır. Bu çalışmanın amacı, öncelikle Postkolonyalizmi ve Sömürgeciliği, Postkolonyalizm'in önde gelen temsilcilerini tanıtmak ve bu temsilcilerin Doğu'ya karşı uygulanan Avrupa merkezli vizyon ve misyonu yapısökümüne uğratmak için kullandıkları argümanları ortaya koymaktır.

Anahtar Kelimeler: *Postkolonyalizm, Şarkiyat Söylemi, Yapısökümcülük, Edward Said, Şarkiyatçılık.*

1. INTRODUCTION

The present study elaborates on the attention-grabbing subject of postcolonialism which has been valued and accelerated the academic interest particularly after the publication of Edward Said's seminal work titled *Orientalism*. In this work, Said thoroughly explains, exemplifies and criticizes the systematic denigration of the East and draws attention to the fact that West has regularized the distribution of purposeful textual misinterpretation which marginalizes the East. The study respectively expounds on what the postcolonialism means by reserving a place for its "ancestor" namely colonialism. The focus of attention shifts to Edward Said's perception of postcolonialism in the light of *Orientalism*. Said's work will be assessed in relation to language, culture, literature and the way Europeans perceive the East. The other representatives of postcolonialism such as Homi Bhabha and Gayatri Spivak will also be touched upon by pointing out the differences between their perception and that of Said and their solution to answer back to Eurocentric exploitation and degradation.

2. COLONIALISM AND POSTCOLONIALISM

2.1 Colonialism as the Former Version or the Ancestor of the Postcolonialism

Since the focus of attention is postcolonialism, it is inevitably a prerequisite to touch upon colonialism, as it is the former version of postcolonialism or postcolonialism is the extension of colonialism in the twentieth century. It is hard to determine the exact date or beginning of colonialism, just as it is hard to pinpoint the other literary movements. Colonialism, at its best, can be defined as a strategy, which dates back to centuries ago. The literature of colonialism demonstrates the portrayal of encounter with native people and foreign landscape and in hazy references to distant plantations. In the nineteenth century, the notion with all its concrete effects in real life peaked and it was demonstrated either as a sense of fear or victory of Europeans about the distant and less known parts of the world. "As colonial activity gained momentum in the late nineteenth century, so the reflection of that activity-as a celebration of European might or as fears of what lay in the wilderness-grew in intensity" (Milne 122: 2009).

Although it is hard to determine the starting point of colonialism, it is still possible to refer the beginning as early as in 1875, the date of the start of "New Imperialism." It should be particularly emphasized that colonialism is one of the facet of British literature,

which narrates the issues of imperial age. For the subject matter of the literature of colonialism, it can be argued that it is characterized by the uncertainty of the morality of colonialism and romanticized adventure stories about the lands, which Europeans gradually began to dominate and instill their ideology.

Colonial literature is also full of high adventure, romance, and excitement, as depicted in Rudyard Kipling's spy thriller *Kim* or the adventure tales of H. Rider Haggard. Isak Dinesen's memoirs, including *Out of Africa*, similarly romanticize the wildness of the colonial landscape and the heroism of adventurous colonizers (Milne, 2009: 123).

The list of the writers and their works can also be lengthened with one of the primary colonial critique Joseph Conrad's *Heart of Darkness*, Olive Schreiner's *Story of an African Farm* and E. M. Forster's *A Passage to India* all of which equally investigate the paradoxes of colonialism (Milne, 2009: 122-123).

Although it is stated at the beginning that colonialism and postcolonialism are inevitably interrelated; one being the extension of the former movement, it must be highlighted that they have their differences. While postcolonialism is more a culturally and academically oriented approach structured through the power of discourse, which is extensively mentioned below, colonialism is a more crude, tough form of exploitation that European powers directed against the East which is hardened with military expeditions.

2.2 What is Postcolonialism?

The term "Postcolonialism" means generally the ways in which culture, ethnicity, race, and human identity are portrayed in the modern era, after numerous colonized countries declared their independence. Nevertheless, some critics employ the term to point out all culture and cultural products that have been affected by imperialism from the time of colonization up to the twenty-first century. Postcolonial literature endeavors to illustrate the interactions between Europeans and the people they colonized. By the middle of the twentieth century, European countries dictated their rules over a great number of countries spread out into the different parts of the world, which are labeled as Third World Countries. According to The Norton Anthology of English Literature, at the peak of Colonialism in the late nineteenth century, the British Empire consisted of "more than a quarter of all the territory on the surface of the earth: one in four people was a subject of Queen Victoria." Second half of the twentieth century witnessed the countries such as Senegal India, Jamaica, Nigeria, Sri Lanka, Australia and Canada winning their independence from their "masters" that is from European colonizers. After these countries declared their independence, art and literature in these countries turned out to be the subject of "Postcolonial Studies," an academic discipline originally launched out in British universities. Postcolonial Studies proved its necessity particularly in the 1970s and has ensured its place firmly in literary theory and practice for many decades to come (Milne, 2009: 593).

Edward Said, who is a Palestinian-American scholar, criticizes the way Western countries portray the Eastern countries through the power of discourse in his 1978 book titled *Orientalism*. The book stands out as an indispensable source for postcolonial studies

and it has provided a number of theories to blossom to criticize and deconstruct the Western-based representations of the East.

The ground of Post-colonial studies would not be what it is today without the work of Edward Said. The work of Said makes a very influential statement on the nature of identity formation in the Postcolonial and presents, a new understanding of the links between text or critic and their material context. The term, Postcolonialism means to propose both resistance to the colonial and its discourses continue to form cultures whose revolutions have overthrown by formal ties to their former colonial rulers. This ambiguity owes a good deal to post-structuralist linguistic theory as it has influenced and been transformed by the three most powerful Postcolonial critics Edward Said, Gayatri Spivak, and Homi Bhabha (Khan, 2011: 1).

According to both layman and professionals, who are preoccupied with postcolonialism, the United States has gained the statues of a postcolonial country as it exerts its power over the lands, which were formerly “belonged” to Great Britain. In the same way, Australia and Canada, which were the previous subjects of Great Britain, are located in a different classification not only as they are colonialist countries for their position as inhabitants but also they are the members of the British Commonwealth of Nations.

In the second and particularly in the last quarter of the twentieth century, writers began to produce works under the influence of postcolonialism:

Some of the chief representatives and works of postcolonial literature are Salman Rushdie’s novel *Midnight’s Children* (1981), Chinua Achebe’s novel *Things Fall Apart* (1958), Michael Ondaatje’s novel *The English Patient* (1992), Frantz Fanon’s *The Wretched of the Earth* (1961), Jamaica Kincaid’s *A Small Place* (1988), Isabelle Allende’s *The House of the Spirits* (1982), J. M. Coetzee’s *Waiting for the Barbarians and Disgrace* (1990), Derek Walcott’s *Omeros* (1990), and Eavan Boland’s *Outside History: Selected Poems*, 1980-1990 (Milne, 2009: 593-594).

In relation to the matter of literature and language, it should be particularly emphasized that in colonized countries, colonizers prohibit the use of native language and impose their own language to control and direct their subjects. As a reaction to this, postcolonial writers address the problem of language by mixing the language of the oppressed people with those of the languages of the dominant powers. The result is the sense of hybridity, which is indeed intended to relate the reader what it means to be colonized.

Postcolonial studies seek to answer such questions as what happens when one’s ideas or one’s personal background does not comply with the practices imposed by outside force(s). What happens when the dominant culture consists of white, Anglo-Saxon males confronted by a weak society that has no proper apparatus “to answer back” the pressure loaded by the dominant one? According to postcolonialist writers, the usual answer is commonly provided by the dominant hegemony of Western powers, which is mostly in the form of silence. Western countries have been criticized as they impose the inactive life that propels living quietly, conforming prescriptions provided by colonialists and denying one’s

own identity. Some notable figures; however, have rejected the denigrating remarks and conditions reserved to Third World Countries. These writers and thinkers include Frantz Fanon, Alice Walker, Gayatri Spivak, Gabriel Garcia Márquez, Judith Butler, Carlos Fuentes and Edward Said.

In view of postcolonialism, it can be argued that England's colonial attitude began to dissolve at the beginning of the twentieth century, which is termed as decolonization. Declaration of India's independence is regarded as the end of the colonialism and beginning of the postcolonialism. Oppression, loss of culture and identity lead people in those countries to write about their experience, which includes their frustration and fear. The works written down with a profound anxiety gave way to a postcolonial theory. Postcolonial theory entails such concerns as race, economic issues, colonized people reaction against the changes in their culture and language which is mostly bear a hybrid nature. Among the diverging issues in postcolonialism, there are some common points as follow: Postcolonialist critics think that colonialism really occurred. Great Britain was the leading power behind colonialism. European powers not only exploited the material wealth of the colonized countries but also they imposed their ideology by corrupting the self-respect of the colonized people. Postcolonialist critics state that colonialism is not a matter of "cut and dried" issue and its impact is also valid today.

3. ORIENTALISM AND ITS ASSESSMENT OF CULTURE, LANGUAGE AND LITERATURE

3.1 Basic Delineation on the Author and Orientalism

The seminal text in the foundation of postcolonial theory is *Orientalism* (1978), authored by Edward Wadie Said.

Orientalism is the term used by Edward Said for the assessment of the attitudes and perspectives of the Western scholars or Orientalists to legitimize colonial aggression by intellectually marginalized and dominated Eastern peoples. Edward Said exposes how the West from the 18th century had undertaken systematic and purposeful misrepresentation and denigration of the glorious Orient through their work (Khan, 2011: 2).

Edward Wadie Said, who is a Palestinian-American theorist and critic, was born in Jerusalem. He lived there with his family until the 1948 Arab-Israeli War, the time when his family became refugees in Egypt and Lebanon. Said was educated at prestigious universities such as Princeton and Harvard. Said taught at Johns Hopkins University as a professor. He wrote down a number of texts including *Orientalism*, his most influential work. In *Orientalism*, Said criticizes the literary world for looking down on East and surrendering the long established, depreciatory stereotypes provided again by European intelligentsia (Bressler, 2010:204).

According to Said, nineteenth-century Europeans tried to justify their territorial conquests by propagating a manufactured belief called Orientalism: the creation of non-European stereotypes that suggested so-called Orientals were indolent, thoughtless, sexually immoral, unreliable, and demented (Bressler, 2010: 204).

Edward Said argues that colonizers endeavored to describe and mould the settlers of the land they occupy. This attempt can be evaluated through instruments of the discourse and once the discourse is construed, it easy to lead and govern people.

Orientalism is itself a discourse that focused on the power, knowledge, representation and the various Postcolonial issues. He uses term 'Orientalism' to represent a Western tradition, both academic and artistic, of unreceptive and critical views of the East or Orient, composed by the attitudes of European imperialism in the eighteenth and nineteenth centuries (Khan, 2011: 2).

Said emphasizes that colonizers, by construing an unjust discourse for the colonized countries, expose their greed for exploitation, wealth and power. Said provides the framework underlying the colonization in his work *Culture and Imperialism*. In this work, by referring to Joseph Conrad and his novel *Nostramo*, Said evidences the thought of colonizers and the condition of the colonized:

We Westerners will decide who is good native or a bad because all natives have sufficient existence by virtue of our recognition. We created them, we taught them to speak and think, and when they rebel they simply confirm our views of them as silly children duped by some of their Western masters. (Said, 1993: XVIII).

Acting on this paternalistic arrogance, Said draws attention to the binary oppositions constructed particularly by dominant culture and political will and textual maneuvers led by Eurocentric views. Said seems to crystalize the thought of colonizer as: They're not like us, and for that reason deserve to be ruled. Said puts forward that the colonized becomes "the other" and "not me". Thus, the binary oppositions were construed by the discourse of those who are powerful; that is by European hegemony. As a solution, Edward Said puts forward that binary oppositions must be altogether abolished and to achieve this one must be aware of the colonial discourse:

Colonial discourse theory is that theory which analyses the discourse of colonialism and colonisation; which demonstrates the way in which points out the deep ambivalence of as well as the way in which it constructs both colonising and colonized subjects (Ashcroft and Ahluwalia 2011: 15).

Orientalism displays how power activates knowledge that is revealed in the discourse of the Orientalists in their writing and action against the Orient. Edward Said has centralized his attention on the Oriental discourses that are constructed by the Orientalists in their writing.

Orientalism as a body of knowledge had its specific methodological rigidity. The Orientalist discourses become a political tool for educating and directing its practitioners to adopt its limited methodologies and follows a well defined set of objectifies. Orientalism as a structurally coherent and effective discourse can be analyzed on the basis of its methodological economy. The ideological, epistemological and cultural complexities of Orientalism can be simplified at the level of its methodology (Mohabty, 2005: 62).

As a cultural issue, Orientalism depends on literature and literary works produced in the field to define and prescribe the behaviors and the actions of the "other", which is achieved through binary opposition like Orient and Occident. Orient and Occident portray

the compulsory link between colonized and the colonizer. Orient embodies the role of the colonized and Occident enacts its part as a colonizer. Colonizer abuses the colonized just as Occident makes use of the knowledge of the Orient. In this regard, the Orient exists only for the sake of Occident's exploitation.

Orientalism is a primary text for the Postcolonial theory and it is an ideological discourse that has had its persistent impact on critics and writers. Said states his opinion about the Orientalism as follows:

Orientalism can thus be regarded as a manner of regularized (or Orientalized) writing, vision, and study, dominated by imperatives, perspectives, and ideological biases ostensibly suited to the Orient. The Orient is taught, researched, administered, and pronounced upon in certain discrete ways (Said, 1978: 204).

Orient is represented as a system of thought and scholarship. Orientalism mentions how Europeans or Western intellectuals perceive the East and Islamic countries. Said puts forward in *Orientalism* that the Europeans have a low perception of the Middle East, its culture and history. It can be asserted that Orientalists deliberately misinterpreted and distributed their misconceptions in Europe. In *Orientalism*, Said declares his basic objective to encourage a new approach to Orient and its distinctive culture:

"If this stimulates a new kind of dealing with the Orient, indeed if it eliminates the "Orient" and "Occident" altogether, then we shall have advanced a little in the process "a new kind of dealing with the Orient" (Said, 1978: 28)

3.2 Into the Work: *Orientalism*

The book *Orientalism* is divided into three parts. In the first part, Said displays the far-reaching and somewhat formless feature of Orientalism. Said argues that Orientalism is a kind of discourse that has been generated for two centuries. The main emphasis of this part falls on the matter of representation of Orient among the wide range of works and thoughts to point out the common (mis)perceptions such as means of production and ostensible sensuality and tyranny of the Orient. The second part of *Orientalism*, demonstrates how Western scholars construct the Oriental countries, culture and appropriate it to their own "desires". In this part, Said shows the power of literature and literary texts in the domination and exploitation of the Oriental countries.

[...] main philological, historical and creative writers in the nineteenth century drew upon a tradition of knowledge that allowed them textually to construct and control the Orient. This construction and rendering visible of the Orient served the colonial administration that subsequently utilized this knowledge to establish a system of rule (Ashcroft and Ahluwalia, 2011: 56).

In the third part of the book, Said turns to the analysis of modern Orientalism. He proves that America settled on the throne of colonialism in the modern period, which U.S.A inherited from the former colonial powers such as Great Britain and French. Orientalism refers to at least three adjacent quests as academic discipline, which emerged in the eightieth century aiming at fortification of representation of the Western colonizers. Secondly, Orientalism has been dealt with as a kind of style of thought which oriented towards to learn the Orient and apply the learned facts to daily life. This aspect, Said

expounds, refers to practice of the movement: "Orientalism is the discipline by which the Orient was (and is) approached systematically, as a topic of learning, discovery, and practice." (Said, 1978: 73).

Orientalism is further handled as a form of institution utilized to rule "the other". In this context, Orientalism is associated with colonialism. It is apparent from the first two principles that Westerners first provide a (artificial) demonstration of the Orient and then dominate the people living there. The textual establishment or the discourse functions as a tool to justify their methods of exploitation. Said tries to illustrate the affiliation between power and knowledge and how Europeans exonerate themselves in justifying their exploitative attempts. Said proves his arguments by indicating Belfour's- England Prime Minister's - speech on England's occupation of Egypt. Belfour's speech perfectly shows the way power, knowledge and consequently exploitation are interrelated with each other:

England knows Egypt; Egypt is what England knows; England knows that Egypt cannot have self-government; England confirms that by occupying Egypt; for the Egyptians, Egypt is what England has occupied and now governs; foreign occupation therefore becomes 'the very basis' of contemporary Egyptian civilization. Egypt requires, indeed insists upon, British occupation (Said, 1978: 34).

Edward Said argues that binary oppositions such as Occident and the Orient are the construction of a range of disciplines, which are known by Europeans. While this assumption facilitates the understanding of the nature of the movement with its power relations, this simplification is criticized on the ground that it leaves no space for writers and people there to represent themselves. With regard to binary oppositions, Said uses the theatre as a metaphor to exemplify the concept of "otherness". The Orient is the theater where the eastern countries are played with all of their features.

The idea of representation is a theatrical one: the Orient is the stage on which the whole East is confined. On this stage will appear figures whose role it is to represent the larger whole from which they emanate. The Orient then seems to be, not an unlimited extension beyond the familiar European world, but rather a closed field, a theatrical stage affixed to Europe (Said, 1978: 73).

Said discusses political aspect of Orientalism as well as cultural and literary reflections. Said marks the beginning of political Orientalism when Napoleon occupied Egypt. Occupation of Egypt can be regarded as an attempt to combine the systematic set of knowledge with those of political goals. In doing so, power of knowledge surfaces once again as invaders made use of Egyptians' traditional values and religious faith by putting forward that they are not against their values. Said argues that invasion of Egypt by Napoleon in 1798 led to our present cultural and political perception of West and East.

Napoleonic invasion of Egypt in 1798, an invasion which was in many ways the very model of a truly scientific appropriation of one culture by another. apparently stronger one. For with Napoleon's occupation of Egypt processes were set in motion between East and West that still dominate our contemporary cultural and political perspectives (Said, 1978: 42).

3.3 The Power of Discourse and Its Far-Reaching Results

It can be asserted that Orientalism must be evaluated in terms of discourse the roots of which arose from the works of Foucault whose works dealt with the issues and relationship between knowledge and power. In the same way, Said regards Orientalism as a kind of discourse:

My contention is that without examining Orientalism as a discourse one cannot possibly understand the enormously systematic discipline by which European culture was able to manage-and even produce-the Orient politically, sociologically, militarily, ideologically, scientifically, and imaginatively during the post-Enlightenment period (Said, 1978: 3).

Discourse is formed out of written or spoken expressions in relation to colonizers and colonized and constructs interdependent relationship between the two sides. In this regard, discourse and its results not only help to specify the identity of the Orientals but also it assists to identify the Western people since anything in discourse can be better evaluated through binary opposition such as West and East, civilized and primitive.

Many terms were used to express the relation: Balfour and Cromer, typically, used several. The Oriental is irrational, depraved (fallen), childlike, "different"; thus the European is rational, virtuous, mature, "normal (Said, 1978: 40).

In *Orientalism*, Said argues that one who has the privilege of holding the knowledge, has at the same time the strength to define and mould the "other".

[...] what gave the Oriental's world its intelligibility and identity was not the result of his own efforts but rather the whole complex series of knowledgeable manipulations by which the Orient was identified by the West. Thus the two features of cultural relationship I have been discussing come together. Knowledge of the Orient, because generated out of strength, in a sense creates the Orient, the Oriental, and his world (Said, 1978: 40).

To this end, Said suggests that the representation of the Orient is a textual creation and the representation provided by the discourse tries to aid the imperialist objectives. Later on Said attacks on the issue of representation by questioning if any representation of a culture –particularly if it is represented by an outside culture- can be reliable.

The real issue is whether indeed there can be a true representation of anything or whether any and all representations, because they are representations, are embedded first in the language and then in the culture, institutions, and political ambience of the representer. [...] Within this field, which no single scholar can create but which each scholar receives and in which he then finds a place for himself, the individual researcher makes his contribution. [...] even the scholar who unearths a once-lost manuscript produces the "found" text in a context already prepared for it, for that is the real meaning of finding a new text. [...] The representations of Orientalism in European culture amount to what we can call a discursive consistency, one that has not only history but material (and institutional) presence to show for itself (Said, 1978: 272-273).

Ultimately, as Said highlights that these representations provide not only knowledge but also the constructed reality they describe (Said 94: 1978).

It is clear that knowledge equals to power, which is constructed by the Orientalists. For this reason, Said acknowledges that one (particularly a critic) must challenge not only the established stereotypes and transcend the ready-made assumptions about the Orient but also s/he must re-present a more loyal version of reality so that the arguments of the Orientalists can be challenged and refuted.

For Said, the power of the Orientalists lay in their ‘knowing’ the Orient, which in itself constituted power and yet also was an exercise in power. Hence, for him, resistance is twofold: to know the Orient outside the discourse of Orientalism, and to represent and present this knowledge to the Orientalists-to write back to them (Ashcroft and Ahluwalia, 2011: 68).

Nevertheless, Said points out that “to write back to them” is not an easy and effortless attempt as “the Orient’ is itself a constituted entity” (Said 1978: 322). which has been provided by the discourse.

To say the least of it, the fundamental point in Said’s argument in relation to discourse in *Orientalism* is that to know something is to have power over it and power guarantees those (in this case Western powers) to know and shape the identity and culture of the Oriental countries.

3.4 Differences between Edward Said and Other Major Representatives of Postcolonial Literature

Homi Bhabha is one of the prominent figures in postcolonial theory and criticism. He investigates the concepts of hybridity and ambivalence in postcolonial discourse in the construction of cultural and national identity. He utilizes psychoanalysis and semiotics to investigate and reveal how the Oriental countries are constructed by means of narration techniques. Homi Bhabha examines the issues of ambivalence and hybridity in postcolonial discourse and he claims the sense of the “inbetweenness” on the part of the colonized as neither the native nor the Western culture feels like home for the colonized people living in the East (Milne, 2009: 609).

As for the differences between Bhabha and Said in postcolonial theory, it can be said that Bhabha resists and transcends the issue of binary oppositions. Bhabha claims that Edward Said cannot get out of the vicious circle of binary oppositions which only accommodate and strengthen the unjust application of the Western powers. Because once one accepts and comments on the logic of binary opposition, s/he immediately comes to surrender the construction provided by imperial powers. Homi Bhabha encouraged challenging against the discourse of the Occident which Said suffers to provide in his work. The success laying beneath Bhabha’s ability to propose a form of resistance against the Western discourse arises from the fact that Bhabha has the chance of utilizing postmodern devices which Said could not make use of:

By situating himself within the postmodern condition it has been possible for Bhabha to maintain a differential quality throughout his work, something that was not entirely possible for Said to imagine in the theoretical milieu that he was working in (Chakrabarti, 2012: 9-10).

Said was aware of Orient's inability to counter against the Western discourse at the time of he was writing; yet, Homi Bhabha uses the modes of deconstruction for the unjust representation of the Orient. Bhabha follows the idea of representation as Said does but he transfers the notion of representation from political domain to that of the psychological field. He utilizes the thoughts set forth by Jacques Lacan:

My anatomy of colonial discourse remains incomplete until I locate the stereotype, as an arrested, fetishistic mode of representation within its field of identification, which I have identified in my description of Fanon's primal scenes, as the Lacanian schema of the Imaginary. The Imaginary is the transformation that takes place in the subject at the formative mirror phase. (Bhabha, 2004: 109-110).

What Bhabha tries to do is to associate Lacanian terms with the colonial discourse by pointing out that colonial power first helps to construct an identity for the colonized and then rejects the construction, which leads the colonized to suffer from the deprivation of the "wholeness". Bhabha resembles the process to the conflict and gaining ones identity within the mainstream of mirror stage found in Lacan's theory of *the Name of the Father*. This is the basis of the close relation between the two forms of identification complicit with the Imaginary-narcissism and aggressivity. It is precisely these two forms of 'identification' that constitute the dominant strategy of colonial power exercised in relation to the stereotype which, as a form of multiple and contradictory belief, gives knowledge of difference and simultaneously disavows or masks it. Like the mirror phase 'the fullness' of the stereotype-its image as identity- is always threatened by 'lack' (Bhabha, 2004: 109-110).

Homi Bhabha not only challenged the discourse construed by the West but also he criticized theorist like Said in their approach to Orientalism. Through his arguments and works, he achieved to transcend the issues of discourse and counter-discourse.

As for Gayatri Chakravorty Spivak, she is among the foremost theorists and critics of postcolonial literary theory. Paul de Man, who was a significant academician in deconstruction theory, was Spivak's dissertation supervisor. This situation had a vital effect on Spivak's future career. She translated Derrida's work *Of Grammatology* into English, which marked her career. Spivak has focused on such issues as ethnicity, gender and representation of colonial and postcolonial people with their culture.

According to Spivak, Said provides an incorrect separation between the text and the world. What's more, Spivak claims that Said misinterpreted the concept of textuality.

For Spivak, Said constructs a false dichotomy between the text and the world, which Said attributes to the 'criticism' of Jacques Derrida and Michel Foucault respectively. Furthermore, Spivak argues that Said's statement betrays 'a profound misapprehension of the notion of textuality (Morton, 2003: 17).

Difference between Spivak and Said can also be observed in their approach to style. While Said advocates that the elaborate language of the contemporary literary theory makes it difficult to project the realities of life, Spivak asserts that language in the theoretical work must be intricate so that complex and changing nature of the social realities can be exposed.

Edward Said, who argues that the 'difficult' style or jargon of contemporary literary theory 'obscures the social realities that [. . .] encourage a scholarship of "modes of

excellence” very far from daily life’. By contrast, Spivak suggests that the style of theoretical composition should be complex and flexible enough to reveal the complex, contradictory and shifting status of social and geopolitical relations (Morton, 2003: 24).

It can be argued that Spivak’s position, which functions as the mouthpiece of the downtrodden people, necessitates the language she defends so that the “shifting status of social and geopolitical relations” can be better illuminated.

While Said assumes Western countries controls and governs the Orient by defining it “other” of the Europe, Spivak, who is looking through the lenses of feminist causes, is against this stable binary opposition- other and self- as the dichotomy inevitably requires the existence of the hegemony of the Occident.

She [Spivak] rejects any possibility of an outright opposition between colonizer and colonized, oppressor and victim. Even radical intellectuals, she explains, who would speak on behalf of the oppressed, effectively romanticize and essentialize the other (Habib, 2005: 748).

4. CONCLUSION

Postcolonialism mainly handles with the question what the colonized do and how he reacts when s/he is confronted by the colonizer. As a literary theory, postcolonialism both investigates the literature produced by the colonized countries and exposes the forces of the powerful on the colonized. In its approach, postcolonialism adopts a deconstructionist attitude towards to text and tries to empower the colonized and assures him a position and history which has been lost long ago. In Postcolonialism, while some criticize that some of their prominent intellectuals and representatives were and are still being educated in the West; therefore, they are the product of the Western thought, some other argue that postcolonial studies are confined to the elite classes and it has no practical solutions for the ordinary people. For this reason, it has been suggested that postcolonial studies must be carried out not either by those who are “shaped” by Western thought or by those who belong to upper classes but the methodology of the postcolonial theory must be applied by the very people who are living and experiencing the conditions of the East. Otherwise, the endeavors of the elite class, who are studying and defending the colonized people, will fire back as they only marginalize and essentialize the existence of other. In the words of Spivak “the intellectual is complicit in the persistent constitution of the Other as the Self’s shadow”. (Spivak,1999: 266). Within the mainstream of Postcolonialism, Said’s landmark work, *Orientalism*, which regards the reality as a political vision and mission, reveals how Oriental myths are generated by means of distortions and stereotypes. In *Orientalism*, Said criticizes the Eurocentricism and attempts to dissolve the myth construed by the discourse of Western countries. The huge number of treatises, collections and theoretical works indicate that colonialism is still with us with different aspects, the reality of which guarantees that the postcolonial studies seem to maintain its necessity in the future.

REFERENCES

- Ashcroft, Bill and Pal Ahluwalia, *Critical Thinkers: Edward Said*. Routledge Publication, London, 2011.
- Bressler, Charles E., *Literary Criticism: An Introduction to Theory and Practice*, Longman, 2010.
- Chakrabarti, Sumit, *International Studies: Interdisciplinary Political and Cultural Journal*, Vol. 14, No.1, 2012.
- Gayatri, Chakravorty Spivak, *A Critic of Postcolonial Reason*, Cambridge and London, Harvard University Press, 1999.
- Habib, M.A.R., *Modern Literary Criticism and Theory: A History of Literary Criticism from Plato to the Present*, Blackwell Publishing, USA, 2005.
- Homi, Bhabha, *The Other Question: Stereotype, Discrimination and the Discourse of Colonialism: The Location of Culture*, Routledge, London and New York, 2004.
- Khan, Pathan Waged, Khan, R., *The Oriental Issues and Postcolonial Theory*, *Lazuli-An International Literary Journal*, Vol.1 No.1, 2011.
- Milne, Ira Mark, *Literary Movements for Students*, Gale Cengage Learning, Detroit, 2009.
- Mohanty, B. B., *Orientalism: A Critique*, Rawat Publication, New Delhi, 2005.
- Morton, Stephan, *Gayatri Chakravorty Spivak*, Routledge, London and New York, 2003.
- Said, Edward W., *Culture and Imperialism*, Vintage Books, New York, 1993.

T. C. TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

T.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi'nde, aşağıda belirtilen şartlara uyan eserler yayınlanır.

1. Makalelerin, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanabilmesi için, daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile kabul edilebilir.

2. Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

3. Yazılarda Türk Dil Kurumu'nun İmlâ Kılavuzu'na uyulması tavsiye edilir.

4. Yazılar, Word programına göre kâğıdın bir yüzüne 11 punto, Times New Roman yazı karakteriyle, tek satır aralığında, A4 kâğıdına kenar boşlukları, üst 6,2 cm, alt 5,5 cm, sağ ve sol 4 cm, üst bilgi 5,2 cm, alt bilgi 5 cm, cilt payı 1 cm şeklinde ve 20 sayfayı geçmeyecek biçimde düzenlenir. 20 daktilo sayfasını geçen yazılar dergide basılmayabilir.

5. Basılmayan yazılar yazarına iade edilmez.

6. Metindeki paragrafların ilk satırı 1 cm içeriden başlayacaktır. Ana başlık büyük harfle ve metin gövdesini ortalayacak şekilde, sayfanın üstünden 4 satır aşağıda; alt başlıklar ise paragraf düzenine uygun olarak (1 cm içeriden) konulacaktır. Başlık yazısının sağ alt tarafına yazar veya yazarların adları yan yana yazılır. Yazar ad/adları yazılırken herhangi bir akademik unvan belirtilmez. Yazarın akademik unvanı, çalıştığı kurum (üniversite, fakülte, bölüm veya diğer) adları dipnot biçiminde sayfanın altına yazılmalıdır. Akademik unvan dışında başka unvan kullanılmaz.

7. Türkçe özet, başlık yazısı ve yazar adlarından hemen sonra yer alır. Büyük harfle ve sayfanın ortasına gelecek şekilde Özet sözcüğü yazılır. Konunun Türkçe özeti 200 kelimeyi geçemez. Türkçe özeten sonra İngilizce özete yer verilir. Her iki özeten altında Anahtar Kelimeler-Key Words yazılır. Büyük harflerle yazılmış özet (Abstract) başlığının altına eserin yabancı dildeki adı küçük harflerle kaydedilir.

8. Araştırma ve inceleme dalındaki yazılar Özet, Abstract, Giriş, İnceleme ve Sonuç şeklinde düzenlenir. Yabancı dilde yazılan yazılarda yukarıdaki bölümlerin yabancı dildeki karşılıkları kullanılır ve aynı düzenlemeye uyulur.

9. Dergiye gönderilen yazılar tüm ekleriyle birlikte 20 sayfayı aşmamalıdır.

Dipnotlar

10. Bilimsel çalışmada kullanılan kaynakların künyesi dipnot olarak sayfa altında gösterilir. İstifade edilen kaynaklar ilk geçtikleri yerlerde ayrıntılı ve aşağıdaki örneklerde belirtilen sıralamaya uygun olarak verilir.

a. Kitaplar:

Yazar Adı, Soyadı, Kitap Adı (italik), Baskı Sayısı, Yayınevi¹, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş 9. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, s. 34.

b. Makaleler:

Yazar Adı, Soyadı, Makale Adı (tırnak içinde), Dergi/Kitap Adı (italik), Cilt No, Sayı, Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Ali Berat Alptekin, “Azerbaycan ve Türkiye’de Tanınan Ortak Aşıklar”, *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı 7, Ankara 1999, s. 33.

c. Bültenler ve Yıllıklar:

Yayınlayan Kurum, Yayın Adı (italik), Yayın Yeri ve Yılı, Sayfa Numarası.

Örnek: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, s.17-21.

d. İnternet Tabanlı Kaynaklar:

Yazar Adı ve Soyadı, Belgenin Başlığı, Eserin Başlığı (varsa), Edisyon veya Dosya Numarası (ilgili ise), Adres ve Erişim Yolu, Ziyaret Tarihi (parantez içinde) verilir. Varsa sayfa numarası belirtilir. İnternet ortamından yararlanılan kitap ve makalelerde normal atıf uygulamasına göre genel dipnot usulüne uyulur. Ancak belirtilen veri uygulamalarına da yer verilir.

Örnek: Beytullah Yılmaz, “Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi”, <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), s. 3.

Örnek: Türkiye’nin Katılım Yönünde İlerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu,

---

¹ Gerekliği hallerde yayınevi de verilebilir.

Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel,
http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Kaynakça Bağlacı

11. İstifade edilen kaynaklar metin içerisinde kaynakça bağlacıyla “yazar ve yıl” yöntemine göre, yazarın soyadı, basım yılı ve sayfa numarası verilerek yapılmalıdır.

a. Yazarın adı yazı içinde geçiyorsa, kaynağın yılı parantez içinde yazılmalıdır.

Örnek: Yıldırım (1966). ya da sayfa numarası vererek , Yıldırım (1966: 70-97).

b. Bazı durumlarda yazarın adı parantez içinde verilebilir.

Örnek: Bu alanda yeni gelişmeler kaydedilmektedir. (Raths, 1967: 40-85).

c. Aynı yılda aynı yazar tarafından yazılmış iki kaynak gösterilecekse, aşağıdaki şekilde verilir.

Örnek: Gates (1967a: 45-50; 1967b: 130-170).

d. Kaynak iki yazarlı ise yalnızca soyadları yazılır.

Örnek: Massialas ve Cox (1966: 37-66).

e. Soyadları aynı olan iki yazarın aynı yılda yayınlanmış eserleri, adlarının ilk harfleri ile ayırtdedir.

Örnek: Smith, O. ve Smith, B. (1958: 251-251).

f. Kaynağın yazarı ikiden fazla ise, birinci verilişte bütün soyadları yer alır.

Örnek: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145).

g. Daha sonraki verilişlerde “vd.” kullanılır.

Örnek: Bursalıoğlu vd. (1995: 120-145).

h. Bir dizi biçiminde verilen kaynaklar en yeni tarihli olandan eski olana doğru sıralanarak bir parantez içine alınır ve noktalı virgül ile ayrılır.

Örnek: Bu konudaki son gelişmelere göre (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

Kaynakça

12. Sayfanın ortasına büyük harflerle KAYNAKÇA yazılacaktır. Kaynakçadaki eserler yazar soyadına göre alfabetik olarak sıralandığından, eserlere ayrıca sıra veya bölüm numarası verilmeyecek ve yazarların ünvanları kullanılmayacaktır. Kaynak listesi, Yazarın Soyadı, Adı, varsa Makalenin Başlığı (tırnak içinde), Dergi veya Kitabın Adı (italik), varsa Derleyen veya Çevirenin Adı, Cildi, Sayısı, birden fazla basıldıysa kaçınıcı baskı olduğu, Basım Yeri ve Yılı biçiminde verilir. Aynı yazarın birden fazla eseri kaynak olarak kullanılmışsa basım tarihine veya alfabetik sıraya göre eskiden yeniye doğru dizilmelidir. Kaynakçada her kaynak 1 cm içeriden yazılmalıdır.

a. Kitaplar

Örnek: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İctimâî Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974.

b. Dergiler

Örnek: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Sayı: 19, Kasım 2001.

13. Gönderilen yazılara ait resim, şekil ve grafikler sayfa yazım alanını taşmayacak biçimde net ve ofset baskı tekniğine uygun olmalıdır. Bunların sıra numarası ve adı her şeklin veya grafiğin altında verilir.

14. Derginin bir sayısında, ilk isim olarak bir yazarın ikiden fazla eseri basılamaz. Dönemler içerisinde ikiden fazla gönderilmişse ilk ikisi dışında kalanlar, daha sonraki sayılara aktarılır.

15. Makale, tercüme ve eleştirisi yayımlananlara 25 adet ayrı basım ile iki adet dergi verilir.

Not: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Yayın İlkeleri'nde bulunmayan hususlar için Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım İlke ve Kuralları'na bakılabilir.

TRAKYA UNIVERSITY

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES INSTRUCTIONS TO AUTHORS

Academic studies complies with the following requirements below are published in Trakya University Social Sciences Journal.

1. In order for any article to be published in Trakya University Social Sciences Journal, it should not have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if clearly indicated so beforehand.
2. All researches subjected comparison of the products with their trade names are not in the scope of our journal.
3. While writing the papers, it is recommended to obey The Spelling Book of Turkish Language Society.
4. Manuscripts should be typed on A4 format (29/7x21cm) paper with 11 pt and 1 line space. They are arranged properly margined (6.2 cm from top, 5.5 cm from bottom, 4 cm from right, 4 cm from left, 5.2 cm from header, 5 cm from footer), and not exceeding 20 pages. The printed version manuscripts must be submitted to the editor as three copies (without including name, title and working institution in two copies) and along with a CD. Articles should not exceed 20 pages if not they may not published on the journal.
5. Unpublished articles are not sent back to the writer.
6. First line of the paragraphs in the text will start 1 cm from inside. Title of the article will be written with capital letters starting from the left top of the page by leaving 4 lines empty space. Subtitles will be placed in accordance with the paragraph order (1 cm from inside). Name/names of the writer is written right bottom of the title side by side. Any kind of academic title of the writer is not written while writing the name/names of the writer. Academic title of the writer, institution where he/she works (university, faculty, department or others) should be written as footnotes at the bottom of the page. Any kind of titles are not used except for the academic titles.
8. Articles in the field of research and examination are submitted according to the order of Abstract, Introduction, Methods and Results.

Footnotes

9. Tags of resources used in the academic study are displayed at the end of the paper as footnotes. Resources exploited in the academic study are given in the first pass and in

accordance with the order of the following detailed examples.

a. Books:

Author's Name, Last name, Name of the Book (italics), Printing,

Publisher² Place and Year of Publication, Page Number

Example: Halil Seyidoğlu, *Bilimsel Araştırma ve Yazma El Kitabı*, Geliştirilmiş

10. Baskı, Güzem Yayınevi, İstanbul 2003, p.34

b. Articles:

Author's Name, Last name, Title of the Article (in quotations), Title of the Journal/Book (italics), Volume Number, Issue, Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Ali Berat Alptekin, "Azerbaycan ve Türkiye'de Tanına Ortak Aşıklar", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Volume 7, Ankara 1999, p: 33.

c. Journals and Annuals:

Publishing Institution, Title of the Publication (italics), Place and Year of Publication, Page Number.

Example: Devlet İstatistik Enstitüsü, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*, Ankara 1998, p: 17-21.

d. Internet-based Resources:

Author's Name, Last name, Title of the document, Title of the Article (if available), Edition or File Number (if related), Address and Access Path, Date of Visit (in parenthesis). Page numbers are indicated if available. General footnote style is used according to the normal citation in the books and articles taken from internet environment. However, specified data applications are also stated.

Example: Beytullah Yılmaz, "Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletmelerin Toplumda Üstlendikleri Roller Bakımından Analizi",
<http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ocak%202004/kucuk.htm>, (18.02.2006), p.3

Example: Türkiye'nin Katılım Yönünde ilerlemesi Hakkında 2004 Yılı Düzenli Raporu, Avrupa Toplulukları Komisyonu, Brüksel,

---

² Publisher can be given if necessary

http://www.aggs.gov.tr/uploads/files/ilerleme_raporu_2004_tr.pdf (07.10.2005)

Connective References

11. References which are quoted must be given in the text with the connective references according to the technique of "writer and year", surname of the author, publishing date and page number.

a. If the name of the author is mentioned in the text, year of the references must be written in brackets.

Example: Yıldırım (1996). or by giving the page number, Yıldırım (1996: 7097).

b. In some cases, the name of the author can be given in brackets.

Example: New developments have been made in this field. (Raths, 1967: 4085)

c. If the references written by the same author in the same year are mentioned, it is given as below:

Example: Gates (1967a: 45-50 (1967b: 130-170).

d. If the references have two authors only their surnames are written. *Example:* Massialas and Cox (1967: 37-66)

e. If the two writers have the same surname and their works which were published at the same year can be distinguished by the first letter of their names.

Example: Smith, O. and Smith, B. (1958: 251-251)

f. If the reference has more than two authors, the surnames are mentioned at first.

Example: Bursalıoğlu, Aydın, Kaya, (1995: 120-145)

g. In the next mentioning et al. is used.

Example: Bursalıoğlu , et al. (1995: 120-145)

h. The references which are given as a line should be ordered from the oldest date to the recent one and must be separated with semicolon in the brackets.

Example: According to the recent developments about this subject (Cobb, 1972: 221; Flanders, 1970:124; Bursalıoğlu vd., 1995: 31).

References

12. In the middle of the page, REFERENCES are written in capital letters. As the references are listed alphabetically according to the author's surname, any sequence or category number is not given and the titles of the authors are not mentioned. List of references is given stating the Surname and Name of the Author, the Title of the Article if available (in quotations), The Title of the Journal or Book (*italics*), The Name Of the Editor or Translator if available, Volume, Issue, the number of the printing if it is published more than once, the Year and the Place of Publication. If more than one work of an author is used as references, they should be given from the oldest to the recent one.

a. Books

Example: Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Volume 1, İstanbul 1974.

b. Journals

Example: Sağsan, Mustafa, "Devlet: Gelişen Teknolojiler ve Kamu Sektörü", *Stratejik Analiz*, Number: 19, November 2001.

13. Pictures, figures, graphics belonging to the articles which will be sent must be clear and suitable for the technique of offset printing and should not exceed the area of writing. Their sequence number and names are given below the each figure or graphic.

13. In one of the issues of the journals, more than two manuscripts of an author as the first name cannot be published. If more than two manuscripts are sent in the terms, the ones except from the first and second are transmitted to the other issues.

14. 25 separate editions with two journals are given to the authors whose articles, translations and critics have been published.

Note: For the subjects that are not available in the Publishing Principles of Trakya University Social Sciences Journal, more information can be obtained from Trakya University Social Sciences Institute The Rules and Principles for Writing Graduate Theses.